

Консультативна програма IFC в Європі та Центральній Азії
Проект «Розвиток агрострахування в Україні»

ОСНОВИ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР

Навчальний посібник для аварійних комісарів

У партнерстві з:

Canadian International
Development Agency

IFC

**International
Finance Corporation**
World Bank Group

Посібник підготовлено і видано в рамках заходів проекту «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку) у співпраці із Канадським агентством з міжнародного розвитку (CIDA).

ОСНОВИ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР.

Навчальний посібник для аварійних комісарів

Авторський колектив «Основи страхування сільськогосподарських культур. Навчальний посібник для аварійних комісарів»:

ТЕМА 1	Сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг України (Н.В. Ілліна, С.Г. Хоружий).	ТЕМА 5 ^А	Облік в галузі рослинництва (к.е.н., І.В. Мельниченко)
ТЕМА 2	Правове регулювання страхування сільськогосподарської продукції (к.ю.н., доцент В.В. Посполітак, Н.В. Ілліна).	ТЕМА 6	Ризики в сільському господарстві (к.е.н. Н.А. Герасименко).
ТЕМА 3	Правове регулювання та контроль за діяльністю аварійних комісарів (к.ю.н., доцент В.В. Посполітак, к.ю.н., доцент Р.Ю. Ханік-Посполітак).	ТЕМА 7	Основи андеррайтингу при страхуванні сільськогосподарської продукції (М.П. Писаренко, Р.В. Шинкаренко).
ТЕМА 4	Особливості страхування сільськогосподарської продукції (І.В. Головка, В.А. Якубович).	ТЕМА 8	Передстраховий огляд при страхуванні сільськогосподарської продукції (М.П. Писаренко, Р.В. Шинкаренко).
ТЕМА 5	Основи сільськогосподарського виробництва (к.с.-г.н, доцент В.А. Мокрієнко, к.с.-г.н, доцент В.А. Нідзельський).	ТЕМА 9	Врегулювання збитків при страхуванні сільськогосподарської продукції (М.П. Писаренко, Р.В. Шинкаренко).
		ТЕМА 10	Професійний підхід у роботі з клієнтами (О.В. Амерова, к.е.н. Н.А. Герасименко, Н.В. Ілліна).

В редактуванні посібника приймала участь д.е.н., професор Л.М. Худолій (Тема 1).

Погляди, викладені в цьому посібнику, не обов'язково збігаються з думкою Міжнародної фінансової корпорації (IFC), Групи Світового банку (WBG) чи Канадського агентства з міжнародного розвитку (CIDA).

Зміст цього посібника захищено авторським правом.

Жодна частина цього посібника не може бути відтворена, розмножена чи поширена в будь-якому вигляді без посилання на «Основи страхування сільськогосподарських культур. Навчальний посібник для аварійних комісарів».

IFC заохочує поширення цієї публікації й тому надає згоду тим, хто використовуватиме цей документ, копіювати його частини для особистого некомерційного користування, без права на перепродаж, подальше поширення або підготовку робіт на основі змісту чи інформації, що міститься в ньому. Для будь-якого іншого поширення або використання цієї роботи необхідно отримати письмову згоду IFC.

IFC, Група Світового банку, Канадське агентство міжнародного розвитку, не несуть відповідальності за будь-які дані, наведені в цьому документі.

Цей документ не має розглядатися як вичерпний опис питань, що в ньому обговорюються, й не повинен використовуватися для прийняття комерційних рішень. Стосовно всіх юридичних питань необхідно звернутися до незалежних юристів.

Уся інформація та матеріали, використані для підготовки цього документу, є власністю IFC та зберігаються нею.

© 2012 Міжнародна фінансова корпорація

**Документ можна отримати в електронному вигляді за наступною адресою:
Дніпровський узвіз 1, 3-й поверх Київ, 01010, Україна**

Основи страхування
сільськогосподарських
культур

**Навчальний посібник
для аварійних комісарів**

Передмова

Міжнародна фінансова корпорація (IFC, Група Світового банку) в партнерстві з Канадським агентством міжнародного розвитку (CIDA) реалізує 5-річний Проект «Розвиток агрострахування в Україні», спрямований на поліпшення технічних та управлінських навичок та компетенції, без яких успішне функціонування системи страхування сільськогосподарської продукції (агрострахування) в Україні було б неможливим. У роботі Проекту використовувався найкращий міжнародний досвід агрострахування, зокрема унікальний досвід Канади з її відкритою та прозорою системою, що легко піддається вивченню і опануванню, адже подібні до України райони сільськогосподарського виробництва існують і на чорноземах Північноамериканських верхніх рівнин.

Робота Проекту передбачала виконання трьох основних завдань. Перше полягало у роботі з учасниками державного і приватного секторів над розробкою законодавчої та нормативно-правової бази, яка б сприяла постійному розвитку сектору страхування сільськогосподарського виробництва в Україні. Друге завдання зосереджувалось на зміцненні технічного потенціалу страхових компаній з приватного сектору і розробці стандартних страхових продуктів, які б задовольняли потреби як агровиробників, так і банків. Стандартні страхові продукти були розроблені у тісній співпраці з державними органами і страховими компаніями з урахуванням потреб та побажань сільгоспвиробників. Страхові компанії, що працюють в рамках державних програм, наразі працюють з сільгоспвиробниками над можливістю використання цих стандартних продуктів з метою управління погодними ризиками.

Над виконанням третього основного завдання Проект працював здебільшого з сільгоспвиробниками та фінансовими установами. Метою цієї співпраці було створення культури страхування, характерними особливостями якої є довіра і відкритість. Навіть найкращому стандартному продукту, розробленому відповідно до найкращої світової практики, ніколи не будуть довіряти, допоки процес врегулювання збитків вважатиметься справедливим і чесним. У рамках виконання цього завдання, проект розробляв зміни до нормативно-правової бази з тим, щоб тільки кваліфіковані фахівці були вправі вимірювати втрати врожаю, і запропонував ринку 11 стандартних страхових продуктів. Всі стандартні страхові продукти мають визначену і прозору методологію оцінки втрат врожаю, і саме це формує основу для виплати відшкодування виробнику у відповідності з договірними умовами.

Цей посібник з врегулювання збитків складається з 10 розділів, які, на думку Державного регулятора та інших учасників страхового ринку, становлять мінімальний обсяг знань, яким має володіти аварійний комісар, щоб ефективно виконувати свою роботу. Короткий огляд цих 10 розділів наводиться далі. При розробці цього посібника, МФК використовувала канадський і північноамериканський досвід, та залучила до описання теорії і практики врегулювання збитків найкращих фахівців-практиків, які працюють на українському ринку.

Загальна мета посібника полягає в підтримці та сприянні розвитку агрострахування в Україні. Розвиток відбуватиметься тільки тоді, коли сільськогосподарські виробники сприйматимуть агрострахування як невід'ємну частину процесу управління погодними ризиками. Агровиробник повинен знати, що збитки будуть виміряні точно, і що відшкодування збитків буде виплачено в розумні терміни після їх нарахування. Підтримка с/г виробника буде передбачена і в державних програмах, спрямованих на допомогу сільській громаді під час несприятливих погодних впливів на запланований врожай, що може призвести до серйозних втрат для виробників, а також банків та інших фінансових установ, які надають виробникам кредити, що виплачується за рахунок вирощеного врожаю.

Цей посібник є лише першою спробою систематизувати і представити ці знання, і, безсумнівно, робота над ним має продовжуватись паралельно із розвитком сектору. Необхідно розробити, відпрацювати та регулярно оновлювати методології для кожної культури. Українські виробники не тільки надають найважливішу послугу населенню України, а й експортують у різні країни світу, а відтак роблять істотний внесок у забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Д-р Гарі Роше
Керівник Програми IFC
«Розвиток агрострахування та агрофінансування в Україні»

Тема 1. Сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг України

Це теоретична частина посібника, у якій йдеться про наступне:

- основні терміни, які використовуються в страхуванні сільськогосподарської продукції, такі як "фінансовий ринок", "фінансові установи", "функції фінансів";
- основні функції ринків фінансових послуг; суть, функції та принципи страхування;
- захист прав споживачів фінансових послуг в цілому в Україні та характерні особливості прав споживачів на ринку агрострахування.

Тема 2. Правове регулювання страхування сільськогосподарської продукції

Даний розділ представляє всіх дійових осіб страхового ринку і роз'яснює, яким чином вони пов'язані через ринок. Особливий акцент робиться на місці аварійних комісарів у страхових відносинах. Здійснюється правова характеристика видів та форм страхування, а також місце страхування сільськогосподарської продукції серед них. У цьому розділі також чітко пояснюються:

- система страхового законодавства та правила його застосування;
- порядок укладення договору страхування;
- його зміст, включаючи істотні умови договору;
- права та обов'язки за договором страхування;
- основні аспекти виконання договору страхування, включаючи випадки відмови страховика від здійснення страхових виплат;
- припинення договору страхування.

Тема 3. Правове регулювання та контроль за діяльністю аварійних комісарів

У цьому розділі розглядаються роль аварійних комісарів у процесі агрострахування; підкреслюється його/її незалежність як особи, яка займається визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків.

Розділ описує права та обов'язки аварійного комісара так, як вони зазначені в законодавстві, а також порядок його/її взаємодії з учасниками страхових відносин. В тому числі звертається увага на його/її відповідальність, розкриваються вимоги щодо змісту аварійного сертифіката.

Тема 4. Особливості страхування сільськогосподарської продукції

Цей розділ розкриває різні фактори, в силу яких агрострахування є особливим видом страхування з певними викликами для всіх його учасників. Розглядаються класичні проблеми агрострахування, зокрема, наявність системних ризиків, моральна шкода, антиселекція та шахрайство. Даються визначення та на конкретних прикладах пояснюється суть основних понять агрострахування. Розділ також містить інформацію щодо страхових продуктів для агрострахування, особливостей тарифної політики у агрострахуванні та основ перестрахування, які викладені на прикладах з аграрного страхування.

Тема 5. Основи сільськогосподарського виробництва

Розділ пропонує досить розлогий огляд інформації про технології вирощування сільськогосподарських культур у різних регіонах України, в тому числі:

- опис різних типів ґрунтів і погодно-кліматичних умов;
- особливості вегетації і технології вирощування основних культур;
- найвизначніші страхові події та їх вплив на вегетацію;
- норми використання мінеральних та органічних добрив;
- ознаки мінерального голодування;
- програмування і методи розрахунку майбутньої врожайності.

Тема 5^A. Облік в галузі рослинництва

Даний підрозділ описує структуру витрат, які несе сільськогосподарське підприємство, що спеціалізується на рослинництві, їх первинний та зведений облік, а також систему відображення інформації про витрати на виробництво продукції рослинництва в звітності.

Тема 6. Ризики в сільському господарстві

Розділ має на меті визначити особливості ризиків, властивих сільському господарству, їх особливості та методи управління ними. Агросстрахування тут представлено як один з основних методів управління ризиками в сільськогосподарському виробництві. Розділ дає загальне пояснення ризиків, а також конкретний перелік типових ризиків для українського сільського господарства. Ця частина посібника також дає огляд ризиків сільського господарства, що підлягають і не підлягають страхуванню. Також наведено характеристику природно кліматичних явищ, як страхових ризиків.

Тема 7. Основи андерайтингу при страхуванні сільськогосподарської продукції

Цей розділ присвячений базовим роз'ясненням таких основних понять як:

- суть андерайтингової діяльності, мета, результати і процес;
- типові конфлікти, які виникають під час проведення андерайтингу та принципи їх вирішення;
- процес, при якому страховик визначає найбільш прийнятні для обох сторін умови страхування;
- яким чином наслідки і результати андерайтингу визначають основні умови страхового договору, такі як страхові премії, покриття, страхові суми та виплата відшкодування.

Тема 8. Передстраховий огляд при страхуванні сільськогосподарської продукції

У цьому розділі посібника надається опис процесу, що виконується після андерайтингу і під час якого перевіряються обґрунтованість всіх висновків, зроблених андерайтером, а також фактори, які визначають умови страхового договору. Основна увага в цьому розділі зосереджується на:

- наслідках діяльності експерта, що виконує передстраховий огляд (сюрвейера);
- обладнання та інструменти, необхідні для успішного передстрахового огляду поля стану посівів;
- навички, необхідні фахівцям для того, щоб мати можливість професійно здійснювати передстраховий огляд;
- усі види і форми документації, яка повинна бути оформлена як передумова для виплати компенсації у майбутньому.

Тема 9. Врегулювання збитків при страхуванні сільськогосподарської продукції

Це основний розділ посібника, проте не можна навчити фахівців регулювати збитки, не давши їм розуміння усіх попередніх тем. У розділі описується останній етап діяльності аварійного комісара. Це є також вирішальним моментом для клієнта, адже під час цього процесу аварійний комісар визначає обсяг збитків, що сталися через настання ризикових подій. Розділ наводить опис застрахованих і незастрахованих випадків, а також українські продукти агросстрахування. Що стосується методології врегулювання збитків, то розділ, зокрема, містить інформацію про таке:

- усі процедури, операції, інфраструктуру та осіб, залучених у врегулювання збитків;
- здійснення виїзних перевірок;
- ведення документації при врегулюванні збитків.

Тема 10. Професійний підхід у роботі з клієнтами

Основною ідеєю цього розділу є те, що вимоги до навичок та рис особистості професійного аварійного комісара виходять далеко за межі формальних і офіційно встановлених вимог державного регулятора. Це такі риси як вміння спілкуватись, співпереживання, почуття справедливості, невідступність, чесність тощо. Аварійний комісар є відносно новою професією на страховому ринку України. Вона ще перебуває в процесі розвитку з точки зору необхідної кваліфікації, обсягу знань і навичок, якими повинні володіти спеціалісти для успішного виконання роботи з врегулювання збитків. Цей розділ описує процес комунікації і дає рекомендації щодо того, як створити професійний і позитивний контакт з клієнтом, як уникнути / вирішити конфлікт, що може виникнути під час врегулювання збитків. Також надаються деякі рекомендації щодо управління часом для якомога успішного виконання професійних функцій аварійного комісара.

Зміст

ТЕМА 1. Сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг України 11

1.1. Поняття фінансів, фінансових послуг та фінансових установ; ринки фінансових послуг в Україні ...	12
1.1.1. Фінанси в системі ринкових відносин. Функції фінансів.	12
1.1.2. Фінансовий ринок: сутність і функції, суб'єкти та їх взаємодія	16
1.1.3. Фінансові послуги в Україні	27
1.1.4. Фінансові установи в Україні	29
1.1.5. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні.	34
1.2. Поняття та функції страхування; основні суб'єкти, стан та перспективи розвитку страхового ринку України.	36
1.2.1. Суть, функції та принципи страхування.	36
1.2.2. Основні форми страхування, їх класифікація	38
1.2.3. Страховий ринок та його структура	42
1.3. Ринок страхування сільськогосподарської продукції: стан, проблеми та перспективи розвитку	45
1.3.1. Загальна характеристика ринку страхування сільськогосподарської продукції.	45
1.3.2. Стан ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні під час дії державної програми здешевлення вартості страхових премій (у 2005-2008 роках) ...	45
1.3.3. Добровільне страхування сільськогосподарської продукції	48
1.3.4. Проблеми та перспективи розвитку ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні.	49
1.4. Державне регулювання страхової діяльності в Україні.	50
1.4.1. Статус, завдання та шляхи здійснення державного регулювання страхової діяльності.	50
1.4.2. Розробка та прийняття нормативно-правових актів Нацкомфінпослуг	51
1.4.3. Страховик, як фінансова установа, ліцензування страхової діяльності.	54
1.4.4. Проведення перевірок.	57
1.4.5. Застосування заходів впливу.	60
1.5. Захист прав споживачів фінансових послуг	63
1.5.1. Загальна характеристика захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні.	63
1.5.2. Особливості захисту прав споживачів при страхуванні сільськогосподарської продукції	63
1.5.3. Захист прав споживачів – фізичних осіб, які страхують сільськогосподарську продукцію	70
Додатки	77
1. Підсумки діяльності страхових компаній за 2010 рік	77
2. Стан ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні в 2009 році та вплив фінансової кризи на розвиток ринку агросстрахування	88
Перелік рекомендованих джерел до Теми 1	94
Питання для самоперевірки до Теми 1	94

ТЕМА 2. Правове регулювання страхування сільськогосподарської продукції 97

2.1. Страхове законодавство в Україні. Особливості страхового законодавства щодо страхування сільськогосподарської продукції	98
2.1.1. Система законодавства про страхування сільськогосподарської продукції.	98
2.1.2. Колізійні правила визначення нормативно-правового акту, що має застосовуватися до відносин страхування.	101
2.1.3. Форми та види страхування сільськогосподарської продукції.	101
2.1.4. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції	103

2.2. Договір страхування.....	105
2.2.1. Поняття договору страхування.....	105
2.2.2. Сторони договору страхування та інші учасники договору.....	105
2.2.3. Форма договору страхування	109
2.2.4. Укладення, зміст та умови дійсності договору страхування.....	112
2.2.5. Предмет договору страхування (як істотна умова договору).....	117
2.2.6. Страховий випадок (як істотна умова договору).....	119
2.2.7. Ціна договору страхування (як істотна умова договору)	120
2.2.8. Строк дії договору страхування (як істотна умова договору).....	121
2.2.9. Правила страхування та їх юридичне значення.....	122
2.2.10. Обов'язки сторін за договором страхування сільськогосподарської продукції	123
2.2.11. Здійснення страхових виплат та страхового відшкодування.....	127
2.2.12. Припинення договору страхування сільськогосподарської продукції	131
2.2.13. Відповідальність страховика за невиконання договору страхування.....	132
2.3. Вимоги до об'єднання страховиків (при здійсненні страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою)	133
Перелік рекомендованих джерел до Теми 2.....	135
Питання для самоперевірки до Теми 2.....	137

ТЕМА 3. Правове регулювання та контроль за діяльністю аварійних комісарів.....139

3.1. Роль і місце аварійних комісарів у системі страхових відносин.....	140
3.2. Нормативно-правове регулювання діяльності аварійних комісарів	140
3.3. Кваліфікаційні вимоги до аварійних комісарів	142
3.4. Права та обов'язки аварійного комісара за договором.....	144
3.5. З'ясування обставин і причин настання страхового випадку	151
3.6. Визначення збитку у разі настання страхового випадку при страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою	153
3.7. Оформлення аварійного сертифіката	155
Перелік рекомендованих джерел до Теми 3.....	156
Питання для самоперевірки до Теми 3	157

ТЕМА 4. Особливості страхування сільськогосподарської продукції159

4.1. Що робить страхування сільськогосподарської продукції особливим видом страхування.....	160
4.1.1. Специфіка ризиків та управління ними в сільському господарстві.....	160
4.1.2. Класичні проблеми агрострахування.....	162
4.1.3. Проблема формального страхування	164
4.2. Основні поняття страхування та особливості їх застосування в агрострахуванні	165
4.2.1. Предмет страхування	165
4.2.2. Страхова вартість	165
4.2.3. Страховий ризик і страховий випадок.....	166
4.2.4. Збиток	166
4.2.5. Страхове відшкодування.....	167
4.2.6. Страхова сума.....	167
4.2.7. Франшиза та покриття	168
4.2.8. Страховий платіж (внесок, премія)	172
4.2.9. Страховий тариф.....	173
4.2.10. Фактична вартість страхування	175

4.3. Страхові продукти в агрострахуванні	176
4.3.1. Поняття страхового продукту	176
4.3.2. Класифікація страхових продуктів	177
4.3.3. Приклади страхових продуктів.....	178
4.4. Тарифна політика в агрострахуванні	179
4.4.1. Загальні принципи	179
4.4.2. Визначення структури та джерел даних	179
4.4.3. Збір та управління даними	182
4.4.4. Розрахунок страхових тарифів	183
4.5. Основи перестрахування	185
4.5.1. Суть та механізм перестрахування	185
4.5.2. Форми договорів перестрахування	186
4.5.3. Види перестрахування за способом розподілу ризику	187
Додатки	190
1. Страхові продукти, які використовують в практиці українського агрострахування.....	190
2. Деякі стандартні страхові продукти, розроблені за підтримки Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку)	196
Перелік рекомендованих джерел до Теми 4.....	241
Питання для самоперевірки до Теми 4	242

ТЕМА 5. Основи сільськогосподарського виробництва245

5.1. Рослинництво як провідна галузь сільського господарства	246
5.1.1. Стан та перспективи рослинництва.....	246
5.1.2. Трансформація технологій в рослинництві.....	248
5.2. Природно-кліматичні умови України та їх вплив на сільськогосподарське виробництво	251
5.2.1. Основні типи ґрунтів	251
5.2.2. Особливості росту й розвитку зернових культур	253
5.2.3. Еволюція системи живлення	262
5.2.4. Стреси в рослинництві	267
5.2.5. Ознаки порушення мінерального живлення.....	271
5.2.6. Особливості вирощування основних сільськогосподарських культур	276
5.3. Програмування врожаїв сільськогосподарських культур	305
5.3.1. Принципи програмування врожаїв і визначення врожайності сільськогосподарських культур..	305
5.3.2. Розрахунок доз добрив на запрограмовану врожайність.....	308
5.3.3. Агротехнічні і біологічні основи програмування врожаїв.....	310
Перелік рекомендованих джерел до Теми 5.....	313
Питання для самоперевірки до Теми 5	313

ТЕМА 5^А. Облік в галузі рослинництва315

5 ^А .1. Витрати на виробництво продукції в галузі рослинництва. Калькулювання собівартості продукції...	316
5 ^А . 2. Первинний облік витрат на виробництво продукції рослинництва	317
5 ^А . 3. Синтетичний та аналітичний облік виробництва продукції рослинництва.....	319
5 ^А . 4. Відображення інформації про витрати на виробництво продукції рослинництва у звітності.	321
Додатки	325
Перелік рекомендованих джерел до Теми 5 ^А	330
Питання для самоперевірки до Теми 5 ^А	331

ТЕМА 6. Ризики в сільському господарстві.....	333
6.1. Поняття та класифікація ризиків	334
6.2. Методи управління ризиками.....	340
6.2.1. Загальна характеристика управління ризиками.....	340
6.2.2. Страхування в системі управління ризиками	344
6.3. Ризики в рослинництві	347
6.3.1. Загальна характеристика ризиків в рослинництві	347
6.3.2. Характеристика несприятливих погодних явищ, що можуть викликати загибель або ушкодження рослин.....	348
6.4. Інші ризики, що впливають на сільськогосподарське виробництво	355
Додатки	358
1. Визначення погодних явищ як страхових ризиків в практиці страхування сільськогосподарських культур в Україні	358
Перелік рекомендованих джерел до Теми 6.....	360
Питання для самоперевірки до Теми 6	361
ТЕМА 7. Основи андерайтингу при страхуванні сільськогосподарської продукції	363
7.1. Поняття, завдання та види андерайтингу	364
7.2. Роль андерайтингу в процесі страхування	366
7.3. Політика андерайтингу та її елементи.....	368
7.4. Методика проведення процедури андерайтингу в галузі рослинництва.....	370
7.4.1. Аналіз первісної інформації	370
7.4.2. Котирування та їх типи	370
7.4.3. Корегування умов страхування	373
7.4.4. Визначення врожайності для цілей страхування	374
7.4.5. Визначення ціни одиниці врожаю для цілей страхування	376
7.5. Внутрішній конфлікт страхового процесу: андерайтери, продавці, аварійні комісари	377
Додатки	378
1. Заява на страхування (зразок)	378
2. Андерайтерський висновок.....	382
3. Андерайтерський висновок (приклад заповнення).....	383
Перелік рекомендованих джерел до Теми 7.....	384
Питання для самоперевірки до Теми 7	385
ТЕМА 8. Передстраховий огляд при страхуванні сільськогосподарської продукції	387
8.1. Завдання, принципи та умови проведення передстрахового огляду.....	388
8.2. Методика проведення передстрахового огляду посівів	389
8.2.1. Необхідний набір інструментів та обладнання.....	389
8.2.2. Послідовність дій під час проведення огляду.....	389
8.2.3. Умови приймання посівів на страхування	390
8.2.4. Визначення площі поля або його частини, що приймається на страхування.....	393
8.2.5. Правила обстеження рослин	394
8.2.6. Визначення кількості рослин посівів зернових культур.....	395
8.2.7. Визначення кількості рослин посівів просапних культур	396
8.2.8. Особливості визначення щільності стояння рослин на полях з нерівномірними посівами й при посіві суцільним способом (без чітко окреслених міжрядь).....	396

8.3.	Практичні поради щодо виконання окремих дій при здійсненні огляду посівів.....	397
8.3.1.	Схема правильного розташування рамки	397
8.3.2.	Правила проведення фотозйомки.....	397
8.3.3.	Порядок зйомки GPS-координат	401
8.4.	Документування передстрахового огляду посівів.....	402
	Перелік рекомендованих джерел до Теми 8.	406
	Питання для самоперевірки до Теми 8.....	406

ТЕМА 9. Врегулювання збитків при страхуванні сільськогосподарської продукції.....407

9.1.	Завдання, принципи та умови проведення врегулювання збитків.....	408
9.2.	Методика проведення процедури врегулювання збитків	410
9.2.1.	Визначення площі поля або його частини при врегулюванні збитків	410
9.2.2.	Правила обстеження рослин	410
9.2.3.	Визначення кількості рослин посівів культур, на яких визначається збиток	411
9.2.4.	Особливості визначення щільності стояння рослин на полях з нерівномірними посівами й при посіві суцільним способом (без чітко окреслених міжрядь).....	412
9.2.5.	Правила виміру рослин, коли рослини посіяні суцільною сівбою	413
9.2.6.	Правила проведення фотозйомки.....	413
9.2.7.	Порядок зйомки GPS-координат	416
9.3.	Визначення страхових або не страхових ризиків при врегулюванні збитків.....	418
9.4.	Визначення біологічної врожайності та механічне збирання ушкоджених посівів при врегулюванні збитків.....	419
9.5.	Методики розрахунку обсягу збитку на основі визначення біологічної врожайності	420
9.6.	Методика визначення врожайності методом механізованого збирання для цілей врегулювання збитків	429
9.7.	Специфічні особливості визначення збитку по різних страхових продуктах та культурах	430
9.7.1.	Страхування перезимівлі озимих зернових культур від повної загибелі	430
9.7.2.	Страхування перезимівлі посівів озимого ріпаку від повної загибелі	431
9.7.3.	Страхування врожаю озимих культур на повний цикл вирощування	431
9.8.	Врегулювання збитку для озимих зернових культур	432
9.9.	Врегулювання збитку для озимого ріпаку.....	434
9.10.	Врегулювання збитків при страхуванні посівів озимих культур на весняно-літній період.....	436
9.11.	Врегулювання збитків при страхуванні посівів та врожаю кукурудзи	437
9.12.	Врегулювання збитків при страхуванні посівів та врожаю соняшнику.....	440
9.13.	Врегулювання збитків при страхуванні посівів та врожаю цукрового буряку.....	443
9.14.	Фальсифікації при визначенні збитку	446
9.14.1.	Фальсифікації страхової події на полі	446
9.14.2.	Змова страхувальника зі страховиком	446
9.14.3.	Підлаштування первинної документації під страхову подію	446
9.14.4.	Фальсифікації із застрахованими полями	447
9.15.	Документування процедури врегулювання збитків	447
	Додатки	448
	1. Визначення погодних ризиків (згідно визначенням Українського Гідрометеорологічного Центру) ...	448
	2. Вплив погодних ризиків на зернові культури	450
	Перелік рекомендованих джерел до Теми 9.....	457
	Питання для самоперевірки до Теми 9	458

Тема 10. Професійний підхід у роботі з клієнтами459

10.1. Етичні стандарти діяльності аварійних комісарів.....	460
10.1.1. Загальні вимоги до професії	460
10.1.2. Принципи етичної поведінки	461
10.2. Стратегії уникнення конфліктів та вирішення спірних ситуацій.....	466
10.2.1. Загальні засади комунікації та стратегія встановлення взаємозв'язків з клієнтом	466
10.2.2. Конфлікти та стратегії вирішення спірних ситуацій.....	472
10.3. Ведення переговорів	479
10.3.1. Правила проведення переговорів: поетапне керівництво.....	479
10.3.2. Психологічні основи ведення переговорів	481
10.4. Тайм-менеджмент	485
Перелік рекомендованих джерел до Теми 10.....	491
Питання для самоперевірки до Теми 10	491

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

ТЕМА

1

1.1. ПОНЯТТЯ ФІНАНСІВ, ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ; РИНКИ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

1.1.1. Фінанси в системі ринкових відносин. Функції фінансів¹

Фінанси – система економічних і правових відносини, що виникають у процесі створення, розподілу і перерозподілу суспільних благ і багатств, вони пов'язані з розвитком держави і товарно-грошового обігу.

Фінансам властиві одночасно такі ознаки:

- 1) це завжди грошові відносини;
- 2) це грошові відносини, що виникають за участі держави;
- 3) відносини щодо перерозподілу розподіленого сукупного продукту в державі.

Матеріальною основою існування фінансів є гроші, які виконують різні функції; головною з них вважається функція загального еквівалента – товару, що визначає цінність і вартість інших товарів, робіт і послуг.

Основою виконання державою своїх функцій є матеріальна передумова акумуляції та розподілу ресурсів, тобто матеріальне джерело фінансів – валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) і національний дохід (далі – НД). Обсяг ВВП на душу населення характеризує ступінь розвитку країни і є одним із основних критеріїв життєвого рівня її населення. За допомогою двох головних компонентів національного доходу – фонду накопичення і фонду споживання – здійснюється акумуляція та розподіл ресурсів суспільства, вирівнювання пропорцій і тенденцій економічного розвитку держави і контроль за правильністю цих заходів.

Розглядаючи сутність фінансів, розрізняють певні складові таких відносин:

- відносини, спрямовані на створення та використання централізованих фондів держави;
- відносини, що виникають під час розподілу і перерозподілу ресурсів (суспільних благ) шляхом використання державного бюджету, місцевих бюджетів і позабюджетних фондів;
- відносини, спрямовані на створення і перерозподіл фондів суб'єктів господарювання.

В країнах із розвинутою економікою поняття фінанси трактується як категорія економічного життя, що впливає з об'єктивних процесів економіки, є невід'ємною частиною фінансових відносин і використовується з метою поліпшення суспільного добробуту. Головна ознака, що визначає сутність і форму функціонування фінансів, – рух грошових потоків, у якому відображаються такі фінансові відносини, як:

- обмін, зокрема, у вигляді оплати товарів, робіт чи послуги;
- розподіл і перерозподіл – у вигляді сплати податків, виплати дивідендів, отримання субсидій, надходження від розміщення акцій, одержання кредиту, надходження оплати за товари, роботи, послуги тощо.

Фінанси – це грошові відносини, що виникають:

- між суб'єктами господарювання (юридичними особами та фізичними особами – підприємствами) в процесі придбання товарно-матеріальних цінностей;
- між суб'єктами господарювання під час реалізації товарів, робіт чи послуг;
- між державою та суб'єктами господарювання у процесі сплати податків;
- між суб'єктами господарювання і фізичними особами під час внесення ними платежів;
- між окремими ланками бюджетної системи;

¹ Розділ 1.1.1. підготовлено з використанням підручника: В.І. Оспішева. Фінанси. Курс для фінансистів. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. Для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

- між суб'єктами господарювання та банками в процесі розрахунків з постачальниками, отримання та повернення кредитів;
- у самому підприємстві та в органах державної влади чи органах місцевого самоврядування тощо.

За матеріальним змістом фінанси – це фонди грошових коштів цільового призначення, які в сукупності є фінансовими ресурсами країни.

Фінансові ресурси – сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Отже, фінанси – це система економічних і правових відносин щодо створення, розподілу і використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення державою виконання її функцій і задоволення потреб суб'єктів господарювання.

У ринковій економіці відбувається якісний і кількісний перехід на новий рівень застосування фінансів в економічній системі держави. Це здійснюється шляхом створення й ефективного використання різноманітних фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях діяльності держави, суб'єкта господарювання й окремого громадянина. Сукупність всіх цих фондів у державі складає фінансову систему (рис. 1.1). Зазвичай, вона складається із сфер і ланок.

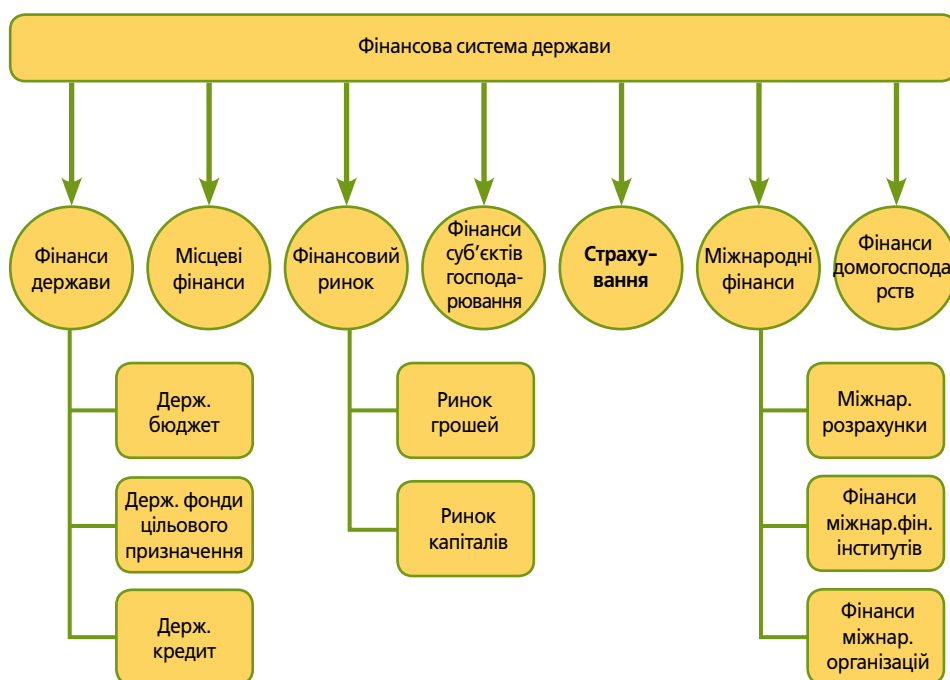

Рис. 1.1. Фінансова система держави

За допомогою фінансових ресурсів у процесі фінансових відносин вирішуються економічні та соціальні завдання держави, різних господарських суб'єктів.

Фінанси держави. Державні фінанси є досить розгалуженою системою відносин, яка опосередковується формуванням і використанням централізованих на різних рівнях адміністративного поділу фондів грошових коштів. Розгалуженість цієї системи і наявність значної кількості фондів обумовлюється різноманітністю функцій держави і завдань, які

вона вирішує, а також розподіленням функцій і повноважень між різними рівнями державної влади.

Фінансові відносини, які виникають у держави з іншими суб'єктами, мають досить складний характер. З позицій держави, з одного боку, формування коштів централізованих фондів характеризує і відносини обміну, і розподілу, і перерозподілу. Відносини обміну досить незначні за обсягами та питомою вагою і пов'язані з надходженням доходів, отриманих від реалізації державного майна і ресурсів, що належать державі, від майнових прав, від надання послуг тощо. Відносини розподілу відображають частку держави у створеному ВВП, яку вона отримує у формі непрямих податків. Відносини перерозподілу відбивають формування фондів за рахунок оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб. У процесі використання державних коштів виникають відносини розподілу і перерозподілу. Розподільні відносини з боку держави характеризують використання тієї частини державних доходів, що отримана нею на основі обміну і розподілу, а перерозподільні – тих, що отримані на основі перерозподілу. З точки зору юридичних і фізичних осіб державні фінанси мають, насамперед, яскраво виражений перерозподільний характер, хоча в них присутні й елементи обміну – плата за державні послуги.

Склад державних фінансів, що відображений на схемі 1, розглядається за ланками і рівнями органів державної влади й управління. Ланками державних фінансів є:

- бюджет держави;
- фонди цільового призначення;
- державний кредит;
- фінанси підприємств державного сектору.

За рівнями державні фінанси поділяються на загальнодержавні й місцеві.

Фінанси суб'єктів господарювання. Відповідно до статті 333 «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання» Господарського кодексу України фінанси суб'єктів господарювання є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг), і одержання прибутку. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.²

Фінанси суб'єктів господарювання – це самостійна ланка національної фінансово-кредитної системи, що характеризується індивідуальним кругообігом грошових коштів. Фінанси суб'єктів господарювання забезпечують надходження доходів, покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання суб'єктами господарювання прибутку. Законодавство визначає елементи фінансової діяльності суб'єктів господарювання, які включають:

- а) грошове та інше фінансове посередництво;
- б) страхування;
- в) допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

Значна частина цих елементів (видів) фінансової діяльності суб'єктів господарювання є **фінансовими послугами** – операціями з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг»³).

Одним із видів фінансової діяльності є фінансове посередництво – діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом грошових коштів. Фінансове посередництво здійснює-

² Відомості Верховної Ради України, 2003 р. № 18 від 02/05/2003, стаття 144.

³ Відомості Верховної Ради України, 2002 р. № 1 від 04/01/2002, стаття 1.

ся банками та іншими фінансово-кредитними організаціями **на фінансовому ринку**. У чинному законодавстві щодо цих суб'єктів господарювання вживається термін «фінансова установа». Під фінансовою установою розуміється юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного реєстру в порядку, встановленому законом.

До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, видом діяльності яких є тільки надання фінансових послуг.

Допоміжними видами господарської діяльності у сфері фінансів є:

- а) недержавне управління фінансовими ринками, що здійснюється об'єднаннями фінансових установ. Останні мають право на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність, якщо це не суперечить законодавству України про захист економічної конкуренції та вимогам законів з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг;
- б) біржові операції з фондовими цінностями, що здійснюються на фондовій біржі – організації, яка створюється без мети отримання прибутку та займається виключно організацією укладення угод купівлі-продажу цінних паперів та їх похідних;
- в) інші види діяльності – посередництво у кредитуванні, фінансові консультації, діяльність, пов'язана з іноземною валютою, страхуванням вантажів, оцінюванням страхового ризику та збитків тощо – здійснюються компетентними суб'єктами господарювання відповідно до законодавства.

Міжнародні фінанси опосередковують економічні відносини на світовому рівні – між державами, між державами і суб'єктами господарювання інших країн, між державами і наднаціональними структурами.

Фінанси населення. До фінансів населення (фізичних осіб/громадян) належать усі їх доходи отримані в результаті зайнятості у процесі виробництва (заробітна плата та інші виплати), на ринку товарів, робіт та послуг (прибуток від реалізації товарів/робіт/послуг власного виробництва), на фінансовому ринку (дивіденди, відсоток від інвестицій), а також пенсії, стипендії, субсидії, а також усі витрати окремих осіб або груп людей.

Отже, фінанси – це складна багатогранна система, що охоплює фінансову політику держави на макро- та мікрорівнях.

Розрізняють два головних напрямки фінансового впливу на процес суспільного розвитку:

- 1) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;
- 2) фінансове регулювання та фінансове стимулювання економічних і соціальних процесів.

Фінансове забезпечення – це забезпечення потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів. Воно здійснюється у таких формах:

- бюджетне фінансування на засадах без повернення;
- кредитування – надання грошових коштів на принципах їх повернення, платності, строковості та забезпеченості;
- самофінансування – фінансування діяльності суб'єкта господарювання за рахунок власних фінансових ресурсів;
- оренда (лізинг) – передача права користування майном (основними фондами) суб'єктові господарювання на платній основі та на визначений договором строк;
- інвестування – процес вкладання грошових коштів в об'єкти з розрахунком отримання додаткового доходу.

У складі державного або місцевих бюджетів створюються фонди фінансових ресурсів, призначені, насамперед, для структурної перебудови економіки, проведення прикладних науково-дослідницьких робіт, створення нових видів машин і механізмів, розробки нових технологій, а також фінансового забезпечення соціальних програм.

Призначення фінансів залежить від їх функцій. Традиційно розрізняють три функції фінансів – розподільну, контролюючу і регулюючу.

Розподільна функція фінансів полягає в тому, що за допомогою фінансового механізму розподіляється та перерозподіляється вартість національного доходу між різними суб'єктами господарювання та напрямками цільового використання.

Основою контрольної функції фінансів є рух фінансових ресурсів, що може відбуватися як у фондовій, так і не фондовій формах з метою контролю з боку суспільства за виробництвом і розподілом ВВП на всіх рівнях господарювання за умов дотримання фінансової дисципліни.

Регулююча функція фінансів дозволяє вирівнювати доходи підприємств, що знаходяться на різних територіях, здійснюють свою діяльність в різних галузях, доходів сприяє вирівнюванню доходів населення, що проживає в різних частинах держави та між окремими групами його.

1.1.2. Фінансовий ринок: сутність і функції, суб'єкти та їх взаємодія⁴

Сутність та функції фінансового ринку. В умовах ринкової економіки постійно відбуваються процеси акумуляції тимчасово вільних коштів різних суб'єктів ринку, їх подальший розподіл, перерозподіл та спрямування у вигляді позикового та інвестиційного капіталів у різні сфери економіки з метою її розвитку. Ці процеси здійснюються на фінансовому ринку, де відбувається рух грошей як капіталу.

Фінансовий ринок – особлива сфера фінансової системи, складова її інфраструктури, де здійснюється рух тимчасово вільного капіталу, формуються і функціонують обмінно-перерозподільні відносини, пов'язані з процесами купівлі-продажу вільних фінансових ресурсів, їх трансформація в позиковий та інвестиційний капітал через фінансово-кредитні інститути на основі попиту та пропозиції, формується ціна на різноманітні фінансові інструменти.

Головною передумовою існування фінансового ринку є неспівпадіння потреб у фінансових ресурсах того чи іншого суб'єкта господарювання із наявністю джерел задоволення таких потреб.

В економіці постійно відбувається кругообіг фінансових ресурсів, суб'єктами якого є домашні господарства, суб'єкти господарювання (в тому числі – підприємства), держава і різні фінансові інститути – фінансові посередники.

У процесі господарювання в одних суб'єктів виникає потреба в додаткових грошових коштах з метою розширення діяльності, а в інших – нагромаджуються заощадження.

Фінансовий ринок допомагає зустрітися продавцям і покупцям особливого товару – фінансових зобов'язань, він займає важливе місце на ринку ресурсів, адже сприяє обміну грошей майбутніх на гроші нинішні.

Розглянемо взаємовідносини продавців та покупців вільних коштів на фінансовому ринку (рис. 1.2).

⁴ Розділ 1.1.2. підготовлено з використанням підручника: В.І. Оспішева. Фінанси. Курс для фінансистів. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. Для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

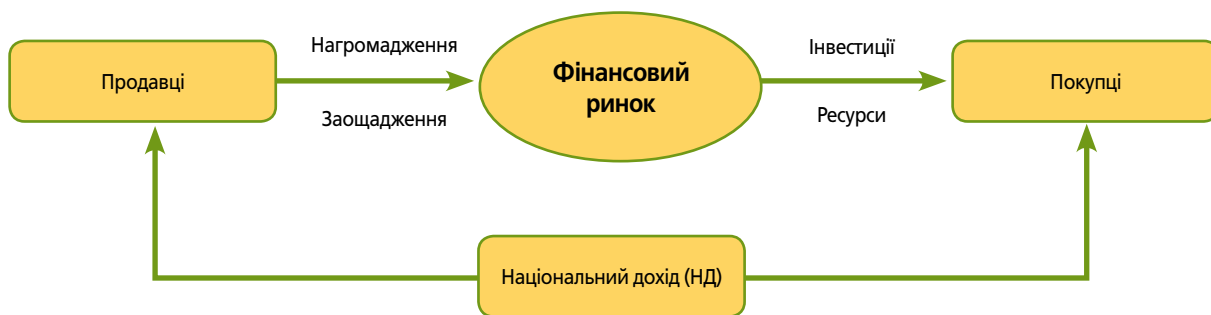

Рис. 1.2. Взаємовідносини продавців та покупців на фінансовому ринку

Головними суб'єктами фінансового ринку є домашні господарства, в яких у більшості випадків доходи перевищують видатки на величину заощаджень. Через учасників фінансового ринку (банки, страхові компанії, інвестиційні фонди та ін.) заощадження домашніх господарств перетворюються в інвестиції для суб'єктів господарювання, що дає їм змогу розширити діяльність.

Значення фінансового ринку в системі ринкових відносин полягає у можливості відкласти нинішнє споживання, нагромадити заощадження і спрямувати їх у сферу господарювання (зокрема – підприємництва).

Фінансовий ринок – це підсистема фінансових відносин, що має структуру та визначені функції. Фінансовий ринок виконує такі функції:

- обслуговує товарний обіг за допомогою кредиту;
- акумулює грошові заощадження та нагромадження населення, суб'єктів господарювання, держави;
- трансформує акумульовані грошові кошти у позиковий та інвестиційний капітали;
- реалізовує вартість, вкладену у фінансові активи, та організовує процес доведення фінансових активів до споживачів (покупців, вкладників);
- перерозподіляє на взаємовигідних умовах грошові кошти суб'єктів господарювання (у тому числі – підприємств) з метою їх ефективнішого використання;
- впливає на грошовий обіг та прискорення концентрації й централізації капіталу і оборот капіталу, що сприяє активізації економічних процесів;
- формує ринкові ціни на окремі види фінансових активів;
- здійснює страхову діяльність і створює умови з метою мінімізації фінансових та комерційних ризиків;
- кредитує уряд, місцеві органи самоврядування шляхом розміщення державних цінних паперів та цінних паперів органів місцевого самоврядування;
- обслуговує населення під час кредитування споживчих видатків.

Економічна роль фінансового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти в інтересах усього суспільного нагромадження. Це дає змогу активно впливати на концентрацію та централізацію виробництва та капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, перехід вільних фінансових фондів (заощаджень) в інвестиції.

Держава пов'язана з фінансовим ринком через економічні відносини, що виникають між державою й суб'єктами господарювання щодо створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП і національного доходу країни. При цьому утворюються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів. Через державні позики на фінансовому ринку шляхом розміщення державних цінних паперів держава має змогу фінансувати дефіцит державного бюджету.

Систему взаємозв'язків на фінансовому ринку між різними економічними суб'єктами (державою, юридичними та фізичними особами) представлено на рис. 1.3.

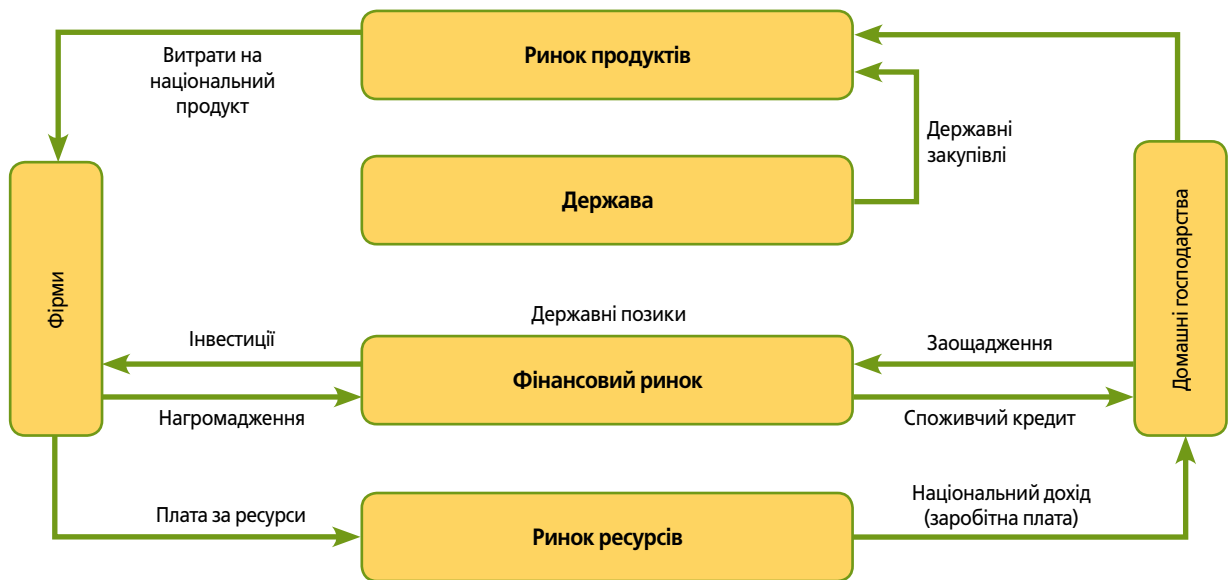

Рис. 1.3. Система взаємозв'язків між суб'єктами фінансового ринку

Суб'єкти фінансового ринку, їх класифікація та функції. Усіх суб'єктів фінансового ринку можна розглядати за економічною, юридичною та функціональною ознаками.

- З економічної точки зору основними суб'єктами на фінансовому ринку є:
 - домашні господарства (населення);
 - суб'єкти господарювання різних форм власності (нефінансові посередники);
 - держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
 - фінансові посередники.

Через систему фінансових посередників на фінансовому ринку (банки, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи: кредитні спілки, ломбарди, страховики, пенсійні фонди, інвестиційні та фінансові фонди, лізингові компанії, довірчі товариства та ін.) заощадження населення (домашніх господарств), нагромадження суб'єктів господарювання перетворюються на кредити й інвестиції для інших суб'єктів господарювання, що дає їм змогу задовольнити потребу в додаткових грошових коштах з метою розширення своєї діяльності.

- З правової позиції роль суб'єктів фінансового ринку відіграють індивідуальні, інституціональні учасники й органи державної влади (органи державного регулювання/ регулятори).

Індивідуальні учасники – це фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно із законодавством. Ними можуть бути громадяни певної держави, особи без громадянства та іноземні громадяни.

Інституціональні учасники – юридичні особи, котрі не є органами державного регулювання. До них належать підприємства, організації, товариства, компанії, фонди тощо. Ці учасники мають відокремлене майно, певні права й обов'язки, поточні рахунки в банку характеризуються організаційною єдністю, мають змогу виступати від свого імені, тощо.

Особливе місце займають на фінансовому ринку органи державного регулювання – органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

- Залежно від функцій, які виконують суб'єкти фінансового ринку, їх можна поділити на такі групи:
 - основні або прямі учасники фінансового ринку – продавці і покупці фінансових активів (інструментів, послуг);

- суб'єкти інфраструктури – фінансові посередники (фінансові інститути);
- професійні учасники фінансового ринку – суб'єкти, котрі виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо).

Вони відносяться до складу інфраструктури фінансового ринку, але виконують допоміжні, обслуговуючі функції, на відміну від фінансових інституційних посередників.

Головні (прямі) учасники фінансового ринку своїми діями створюють фінансовий ринок, підтримують рух фінансових інструментів та забезпечують безперервність і постійність взаємодії на ньому.

Інфраструктурні та професійні учасники фінансового ринку мають допомагати та прискорювати взаємодії між основними суб'єктами фінансового ринку, сприяти підвищенню ефективності та якості проведення операцій на ньому.

Розглянемо головних учасників фінансового ринку.

Основні або прямі учасники фінансового ринку – продавці та покупці фінансових активів (інструментів, послуг), які здійснюють головні функції у проведенні фінансових операцій на фінансовому ринку. Такі учасники мають певні відмінності та особливості залежно від того сегмента фінансового ринку, на якому вони виконують функції.

На ринку позикових капіталів основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

- кредитори, котрі характеризують суб'єктів фінансового ринку, що надають фінансові активи у позику на певний строк під певний відсоток. Головна функція кредиторів полягає у наданні фінансових активів (як власних, так і залучених) для задоволення різноманітних потреб позичальників у фінансових ресурсах. Кредиторами на фінансовому ринку можуть бути: держава (здійснюючи цільове кредитування суб'єктів господарювання за рахунок загальнодержавного, а також державних цільових позабюджетних фондів), органи місцевого самоврядування (здійснюють цільове кредитування за рахунок місцевих бюджетів); банки, які здійснюють найбільший обсяг і широкий спектр кредитних операцій; кредитні спілки та інші небанківські кредитно-фінансові установи;
- позичальники. Вони характеризують суб'єктів фінансового ринку, які отримують фінансові активи у позику від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату в формі відсотка. Основними позичальниками фінансових активів на фінансовому ринку вважаються: держава (отримуючи кредити від міжнародних фінансових організацій і банків (державні позики); банки (одержуючи кредити на міжбанківському кредитному ринку); суб'єкти господарювання (для задоволення потреб у фінансових активах з метою поповнення оборотних коштів і формування інвестиційних ресурсів); населення (у формі споживчого фінансового кредиту).

На ринку цінних паперів головними видами прямих учасників фінансових операцій є:

- емітенти, котрі залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок розміщення цінних паперів. На фінансовому ринку емітенти відіграють виключно ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, що впливають з умов їх розміщення. Емітентами цінних паперів є держава, органи місцевого самоврядування, а також різні юридичні особи, створені, як правило, у формі акціонерних товариств. Окрім того, на національному фінансовому ринку можуть обертатись цінні папери, розміщені нерезидентами (що не реалізовано в Україні з технічних причин);
- інвестори, які характеризують суб'єктів ринку, що вкладають грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання доходу. Цей дохід формується за рахунок отримання інвесторами відсотків, дивідендів і приросту вартості цінних паперів за курсом або майнових вигод при погашенні цільових облігацій.

Інвестори, які здійснюють свою діяльність на фінансовому ринку, класифікуються за такими ознаками:

- за статусом вони поділяються на індивідуальних (окремі суб'єкти господарювання, фізичні особи) й інституціональних інвесторів (представлені різними фінансово-інвестиційними інститутами);
- залежно від цілі інвестування розрізняють стратегічних (купують контрольний пакет акцій для здійснення стратегічного управління акціонерним товариством) і портфельних інвесторів (купують окремі види цінних паперів виключно з метою отримання доходу; основна мета портфельних інвесторів полягає у формуванні диверсифікованого портфеля цінних паперів, оптимального за критеріями дохідності, ліквідності та ризику);
- за приналежністю до резидентів/нерезидентів на національному фінансовому ринку розрізняють вітчизняних та іноземних інвесторів.

На валютному ринку головними учасниками валютних операцій є:

- продавці валюти, до яких належать: держава (реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів); банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій); суб'єкти господарювання, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію); фізичні особи (реалізують валюту через мережу обмінних валютних пунктів);
- покупці валюти – ті самі суб'єкти, що й її продавці.

На страховому ринку основними безпосередніми учасниками фінансових операцій вважаються:

- страховики, які характеризують суб'єктів фінансового ринку, що реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів). Головна функція страховиків полягає у здійсненні усіх видів і форм страхування шляхом перейняття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єктові страхування збитки при настанні страхового випадку. Основними страховиками є:
 - страхові компанії відкритого (публічного) зразка, котрі надають страхові послуги усім категоріям суб'єктів страхування;
 - компанії перестрахування ризику (перестраховики), які беруть на себе частину (або всю суму) ризику від інших страховиків (головна мета операцій перестрахування диверсифікація великих ризиків з метою зменшення сум збитку, що відшкодовує первинний страховик при настанні страхового випадку);
- страхувальники, які характеризують суб'єктів страхового ринку, котрі отримують страхові послуги у страховиків та фірм з метою мінімізації фінансових втрат при настанні страхового випадку. Страхувальниками є як юридичні, так і фізичні особи.

На ринку золота й інших дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння головними безпосередніми учасниками фінансових операцій є:

- продавці дорогоцінних металів та каміння, якими можуть бути: держава (реалізує частину свого золотого запасу); банки (реалізують частину золотих авуарів); юридичні та фізичні особи (за потреби реінвестування грошових коштів, що раніше були вкладені в цей вид активів (засобів тезаврації);
- покупці дорогоцінних металів і каміння – ті самі суб'єкти, що і продавці.

Отже, суб'єкти фінансового ринку, які належать до першої групи – основних або прямих учасників ринку (продавців і покупців фінансових активів), мають певні відмінності й особливості залежно від того сегмента фінансового ринку, на якому вони виконують свої функції. Їх класифікацію подано у табл. 1.1.

Класифікація суб'єктів фінансового ринку – прямих учасників, фінансових операцій

№ з/п	Сегмент фінансового ринку	Суб'єкти фінансового ринку
1	Ринок позикових капіталів	• кредитори; • позичальники
2	Ринок цінних паперів	• емітенти; • інвестори; • індивідуальні й інституціональні; • стратегічні та портфельні; • національні та іноземні
3	Валютний ринок	• продавці валюти; • покупці валюти
4	Страховий ринок	• страховики; • страхувальники
5	Ринок золота	• продавці золота й інших дорогоцінних металів та каміння; • покупці золота й інших дорогоцінних металів та каміння

Інститути інфраструктури та професійні учасники як суб'єкти фінансового ринку.

Фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора, емітента й інвестора, тобто безпосередніх учасників фінансових операцій на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позиковий та інвестиційний капітал. Фінансові інститути сприяють зменшенню витрат обігу для продавців і покупців фінансових активів (інструментів, послуг), беруть на себе фінансові ризики, підвищують ефективність виконання договорів про надання фінансових послуг та договорів про купівлю-продаж фінансових активів. Фінансові посередники є водночас інститутами інфраструктури фінансового ринку.

Інфраструктура фінансового ринку – це сукупність установ, організацій, підприємств, інших суб'єктів та елементів, що забезпечують необхідні організаційно-економічні умови для функціонування усіх учасників фінансового ринку з метою координації їх дій, підвищення ефективності фінансових операцій та всього ринкового механізму.

До складу інфраструктури фінансового ринку входять інституціональні фінансові посередники фондові бірж, депозитарії, клірингові депозитарії, зберігачі цінних паперів та реєстратори власників іменних цінних паперів тощо.

Банки на ринку фінансових послуг здійснюють широкий спектр банківських операцій та надають банківські послуги, зокрема, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, залучення депозитів, кредитування клієнтів, торгівля та зберігання цінних паперів, вкладення вільних банківських коштів в інвестиційні проекти тощо.

Небанківські фінансові установи, які поділяються на депозитні (кредитні спілки), контрактно-ощадні (пенсійні фонди, страхові компанії), інвестиційні (інвестиційні фонди та компанії, трастові та фінансові компанії), акумулюють заощадження, насамперед населення, надають іпотечні та споживчі кредити, здійснюють операції з цінними паперами та інші операції, а також надають споживачам різні фінансові послуги.

Третю групу суб'єктів фінансового ринку становлять суб'єкти, котрі виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо).

Їх прикладом можуть бути інформаційно-аналітичні інститути, інформаційно-консультаційні центри – суб'єкти, що спеціалізуються на наданні послуг клієнтам з опрацювання та поширення ринкової інформації про суб'єктів та інструменти фінансового ринку (цінні папери, фондові індекси, поточні курси тощо), а також на складанні аналітичних оглядів подій та тенденцій на ринку фінансових послуг. Інформаційно-аналітичні інститути видають різноманітні огляди, аналітичні записки, публікують статистичні дані про курси валют, цінних паперів, складають фондові індекси і рейтинги та ін.

Класифікація та характеристика основних інструментів фінансового ринку.

Об'єктами фінансового ринку є різні інструменти ринку (фінансові активи – грошові кошти, цінні папери, позикові угоди, валютні цінності), в яких відображаються тимчасово вільні кошти (фінансові ресурси) суб'єктів ринку фінансових послуг.

Здійснюючи операції на фінансовому ринку, його учасники обирають відповідні фінансові інструменти їх проведення.

Фінансові інструменти – різноманітні фінансові документи, що обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

З економічної точки зору фінансові інструменти – це особливі товари фінансового ринку, що мають фінансове походження та є об'єктами купівлі-продажу на відповідних сегментах фінансового ринку. Товарами фінансового ринку, насамперед, вважаються грошові кошти та цінні папери.

Гроші з економічної позиції – усі ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко та без великих втрат переведені в готівку. Гроші є формою вияву мінової вартості як купівельний, платіжний засіб та засіб нагромадження.

Цінні папери – основний товар фінансового ринку, предмет його купівлі-продажу. Цінні папери, як інструменти фінансового ринку, документи-свідчення про боргове зобов'язання або право власності. Цінні папери є значною складовою своєрідного «товару товарів» – грошей.

Фінансові інструменти, що знаходяться в обігу на окремих сегментах фінансового ринку, характеризуються на сучасному етапі великою різноманітністю. За окремими сегментами фінансового ринку розрізняють такі інструменти, що їх обслуговують:

- інструменти грошового ринку та ринку позикових капіталів, до яких належать гроші, грошові сурогати, розрахункові документи, цінні папери;
- інструменти ринку цінних паперів – різноманітні цінні папери, що обертаються на цьому ринку (склад цінних паперів за їх видами, особливостями розміщення й обігу затверджується у відповідних нормативно-правових актах);
- інструменти валютного ринку, серед яких вирізняють іноземну валюту, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, що обслуговують цей ринок;
- інструменти страхового ринку – страхові послуги, котрі пропонуються на продаж (страхові продукти), а також розрахункові документи й окремі види цінних паперів, що обслуговують цей ринок;
- інструменти ринку золота (срібла, платини) та дорогоцінного каміння. До них належать зазначені види цінних металів та каменів, які купують з метою формування фінансових резервів і тезаврації, а також розрахункові документи й цінні папери, що обслуговують цей ринок;
- інструменти ринку нерухомості – цінні папери та документи, що засвідчують право власності на той чи інший вид нерухомості.

За термінами обігу вирізняють:

- короткострокові фінансові інструменти (з періодом обігу до одного року). Цей вид фінансових інструментів багаточисельний і має обслуговувати операції на ринку грошей;
- довгострокові фінансові інструменти (з періодом обігу понад один рік). До них належать так звані «безстрокові фінансові інструменти», кінцевий термін погашення котрих не встановлено (наприклад, акції). Вони обслуговують операції на ринку капіталу.

За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти поділяються на:

- інструменти, наступні фінансові зобов'язання за якими не виникають (інструменти без наступних фінансових зобов'язань). Вони, як правило, є предметом власне фі-

нансової операції, та у процесі їх передачі покупцю не несуть додаткових фінансових зобов'язань з боку продавця (наприклад, валютні цінності, золото тощо);

- боргові фінансові інструменти, які, характеризуючи кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни/строки їх номінальну вартість і заплатити додаткову винагороду у формі відсотків (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструмента, який погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облігації, векселі, чеки тощо.

Залежно від пріоритетної значущості розрізняють такі фінансові інструменти:

- первинні (фінансові інструменти першого порядку, як правило, цінні папери) характеризуються їх розміщенням в обіг емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі та ін.);
- деривативи (фінансові інструменти другого порядку), які підтверджують право або зобов'язання їх власника купити чи продати первинні цінні папери, що знаходяться в обігу, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому. Вони використовуються з метою здійснення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику (хеджування). Залежно від складу первинних фінансових інструментів або активів, відповідно до яких вони випущені в обіг, деривативи поділяються на фондові, валютні, товарні та ін. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні та форвардні контракти.

За гарантованістю рівня дохідності фінансові інструменти бувають таких видів:

- з фіксованим доходом, що характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем дохідності під час погашення (або протягом періоду їх обігу) незалежно від кон'юнктурних коливань ставки позикового відсотка (норми прибутку на капітал) на фінансовому ринку;
- з невизначеним доходом, що властиві для фінансових інструментів, рівень дохідності яких може змінюватись залежно від фінансового стану емітента (прості акції, інвестиційні сертифікати) або у зв'язку зі зміною кон'юнктури фінансового ринку (боргові фінансові інструменти із плаваючою відсотковою ставкою, «прив'язаною» до встановленої облікової ставки, курсу певної «твердої» іноземної валюти тощо).

За рівнем ризику виокремлюють:

- безризикові фінансові інструменти, до яких належать державні короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найнадійніших банків, «тверда» іноземна валюта, золото й інші цінні метали та каміння, придбані на короткий період. Термін «безризикові» певною мірою умовний, оскільки для потенційного фінансового ризику властивий будь-який із перерахованих видів фінансових інструментів;
- фінансові інструменти з низьким рівнем ризику, – короткострокові боргові фінансові інструменти, що обслуговують ринок грошей, виконання зобов'язань за якими гарантовано стійким фінансовим станом і надійною репутацією позичальника (характеризується терміном «першокласний позичальник»);
- фінансові інструменти з помірним рівнем ризику, що характеризують групу фінансових інструментів, рівень ризику за якими майже такий як середньоринковий;
- фінансові інструменти з високим рівнем ризику. До них належать фінансові інструменти, рівень ризику за якими суттєво перевищує середньоринковий;
- фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику («спекулятивні»). Для них властивий найвищий рівень ризику і використовуються з метою здійснення найризикованіших спекулятивних операцій на фінансовому ринку. Наприклад, акції «венчурних» (ризикових) акціонерних товариств – корпоративних інвестиційних фондів; облігації з високим рівнем відсотка, розміщені підприємством із кризовим фінансовим станом; опціонні та ф'ючерсні контракти тощо.

Класифікацію інструментів фінансового ринку подано у табл. 1. 2.

Класифікація інструментів фінансового ринку

№ з/п	Критерії класифікації	Види фінансових інструментів
1	За окремими сегментами ринку фінансових послуг	- інструменти грошового ринку; - інструменти ринку позикових капіталів; - інструменти ринку цінних паперів; - інструменти валютного ринку; - інструменти страхового ринку; - інструменти ринку золота (срібла, платини) та дорогоцінного каміння; - інструменти ринку нерухомості
2	За строками обігу	- короткострокові фінансові інструменти; - довгострокові фінансові інструменти
3	За характером фінансових зобов'язань	- інструменти без наступних фінансових зобов'язань; - боргові фінансові інструменти; - дольові (пайові) фінансові інструменти
4	Залежно від пріоритетної значущості	- первинні фінансові інструменти; - вторинні фінансові інструменти або деривативи
5	За гарантованістю рівня доходності	- фінансові інструменти з фіксованим доходом; - фінансові інструменти з невизначеним доходом
6	За рівнем ризику	- безризикові фінансові інструменти; - фінансові інструменти з низьким рівнем ризику; - фінансові інструменти з помірним рівнем ризику; - фінансові інструменти з високим рівнем ризику; - фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику («спекулятивні»)

З юридичної точки зору за українським законодавством «фінансові інструменти» – цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) в разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсів та відсоткових опціонів).⁵

Це визначення сформульоване на основі законодавства Європейського Союзу, зокрема, секції С Директиви 2004/39/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про ринки фінансових інструментів, що вносить зміни в Директиви Ради 85/611/ЄЕС і 93/6/ЄЕС та Директиву 2000/12/ЄС Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви Ради 93/22/ЄЕС» від 21 квітня 2004 року. Відповідно до вказаної Директиви фінансовими інструментами є:

1. Цінні папери, що підлягають обігу.
2. Інструменти грошового ринку.
3. Цінні папери інститутів спільного інвестування.
4. Опціони, ф'ючерси, свопи, форвардні відсоткові угоди та будь-які інші деривативні контракти щодо цінних паперів, валюти, відсоткових ставок, ставок доходності або інших деривативів стосовно фінансових індексів чи фінансових показників, розрахунки за якими може бути здійснено шляхом поставки чи грошима.
5. Опціони, ф'ючерси, свопи, форвардні відсоткові угоди та будь-які інші деривативні контракти стосовно товарів, розрахунки за якими повинні бути здійсненні грошима або можуть бути здійсненні грошима на вибір однієї зі сторін (не вдаючись до дефолту чи інших заходів припинення діяльності).
6. Опціони, ф'ючерси, свопи та будь-які інші деривативні контракти стосовно товарів, розрахунки за якими може бути здійснено шляхом поставки, за умови, якщо вони знаходяться в обігу на регульованому ринку та/або в рамках БТЗ.

⁵ Стаття 1 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» // «Відомості Верховної Ради України» 2006 р. № 31 від 04/08/2006, стор. 1126, стаття 268.

7. Опціони, ф'ючерси, свопи форвардні та будь-які деривативні інші контракти стосовно товарів, розрахунки за якими може бути здійснено шляхом поставки, якщо інше не зазначено в Секції С 6, і якщо вони не для комерційних цілей, мають характерні ознаки інших похідних фінансових інструментів, зважаючи, між іншим, на те, чи кліринг здійснено через визнані клірингові установи, або є предметом маржинальних розрахунків.
8. Деривативні інструменти для передачі кредитного ризику.
9. Фінансові контракти щодо різниці.
10. Опціони, ф'ючерси, свопи, форвардні відсоткові угоди та будь-які інші деривативні контракти, пов'язані зі змінами клімату, оплатою фрахту, знижками на емісію, рівнем інфляції чи будь-якими іншими офіційними економічними статистичними даними, щодо яких розрахунки повинні бути здійснені грошима або можуть бути здійснені грошима, на вибір однієї зі сторін (не вдаючись до дефолту чи інших заходів припинення діяльності), а також щодо інших контрактів стосовно деривативів, пов'язаних з активами, правами, зобов'язаннями, індексами та заходами, не вказаними в цій Секції, що мають характерні ознаки інших деривативів, фінансових інструментів, зважаючи, між іншим, на те, чи вони знаходяться в обігу на регульованому ринку або БТЗ, кліринг здійснюється через визнані клірингові установи, або є предметом маржинальних розрахунків».

Структура фінансового ринку. Єдиного методу структуризації фінансового ринку з економічної точки зору немає. У практиці розвинутих країн оптимальна структура ринку фінансових послуг визначається двома головними ознаками: часовою й інституційною.

1. Відповідно до часової ознаки, тобто строку дії фінансових інструментів, фінансовий ринок поділяється на дві основні сфери:
 - 1) грошовий ринок – це ринок короткострокових депозитно-кредитних операцій, фінансових інструментів (зі строком обігу від одного дня до одного року), що обслуговують рух оборотного капіталу суб'єктів господарювання, короткострокових ресурсів банків, небанківських установ, держави та населення;
 - 2) ринок капіталів – ринок середньо- та довгострокових капіталів (зі строком дії понад один рік), що представляють інвестиційний чинник у розвитку економіки. У ньому розрізняють ринок цінних паперів (середньо- та довгострокових) і ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів.

Якщо грошовий ринок, насамперед, підтримує ліквідність на фінансовому ринку, то ринок капіталів є найважливішим джерелом середньо- та довгострокових інвестиційних ресурсів для різних суб'єктів ринку.

2. Структура ринку фінансових послуг в інституційному розумінні складається із таких секторів:
 - сфери дії фінансових посередників (фінансових інститутів – банківських і небанківських фінансово-кредитних установ), що належать до «каналів» непрямого, опосередкованого переміщення грошових коштів від власників заощаджень до позичальників на фінансовому ринку;
 - ринку цінних паперів, що входить до складу «каналів» безпосереднього фінансування і, в свою чергу, поділяється на первинний (нові випуски цінних паперів) і вторинний ринки (де відбувається купівля-продаж раніше розміщених цінних паперів), в якому розрізняють біржовий (фондові біржі) та позабіржовий («вуличний») ринки цінних паперів.

Як зазначалося, **грошовий ринок** – частина фінансового ринку, де в обігу перебувають короткострокові фінансові інструменти (зі строком дії до одного року), готівкові гроші та валюта, здійснюються короткострокові депозитно-кредитні операції (на строк до одного року).

Грошовий ринок складається з таких рівнів, як:

- обліковий – частина грошового ринку, де короткострокові грошові кошти перерозподіляються між прямими суб'єктами ринку, фінансово-кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу високоліквідних активів (векселів, чеків та інших цінних паперів) із термінами погашення до одного року. Головними операціями на обліковому ринку є облікові та переоблікові операції комерційних банків, НБУ з використанням комерційних і казначейських векселів, інших видів короткострокових зобов'язань;
- міжбанківська частина грошового ринку, на якому тимчасово вільні грошові кошти банківських установ залучаються та розміщуються ними між собою у формі міжбанківських кредитів та депозитів на короткі строки. Міжбанківські кредити – одне з основних джерел формування банківських ресурсів, що використовують комерційні банки з метою виконання зобов'язань перед клієнтами, регулювання балансів, дотримання вимог НБУ тощо;
- валютний – це сектор грошового ринку, де здійснюється купівля-продаж валюти шляхом обміну однієї валюти на іншу з метою обслуговування зовнішньоекономічних відносин, міжнародних розрахунків та інших цілей суб'єктів валютного ринку, і на якому врівноважується попит та пропозиція на такий специфічний товар як валюта. Валютний ринок як система має підсистеми валютного механізму (правових норм та інститутів) та валютних відносин між суб'єктами валютного ринку.

Ринок капіталів – сфера фінансового ринку, в якій формується попит і пропозиція на середньо- та довгостроковий капітал, а також здійснюється купівля-продаж фінансових ресурсів на тривалий строк (понад один рік). Класичними операціями на ринку капіталів є операції з фондовими інструментами – акціями, середньо- та довгостроковими облігаціями; довгострокові депозити та позики комерційних банків, операції спеціалізованих інвестиційних і фінансових компаній.

Ринок капіталів вважається джерелом середньо- та довгострокових інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання для здійснення реального та фінансового інвестування. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, для них характерний більший рівень фінансового ризику і відповідно вищий рівень доходності.

Структура ринку капіталів охоплює:

- ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів (кредитний ринок) – частина ринку капіталів, де продаються та купуються грошові кошти (кредитні ресурси) на тривалий термін (понад один рік) на певних умовах у формі надання позик під зобов'язання позичальників повернути кошти та сплатити відсотки у встановлені терміни. Кредитний ринок дає змогу здійснити нагромадження, розподіл, перерозподіл та рух позикового капіталу між сферами економіки й суб'єктами фінансового ринку;
- ринок цінних паперів – це частина ринку капіталів, на якому об'єктом фінансових операцій є цінні папери. На ньому відбувається розміщення, купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважується попит і пропозиція. Через ринок цінних паперів акумулюються грошові нагромадження суб'єктів господарювання, держави, банків, небанківських фінансових установ, заощадження приватних осіб і спрямовуються на виробниче та невиробниче вкладення капіталів.

Ринок цінних паперів об'єднує ринок інструментів позики або боргових зобов'язань (державних і корпоративних облігацій), ринок інструментів власності (усі види акцій).

З юридичної точки зору, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» містить визначення «ринків фінансових послуг», як сферу діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг згідно з названим Законом належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.⁶

⁶ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1.

II. За інституційною ознакою фінансовий ринок, як вже зазначено, поділяється на сукупність фінансово-кредитних посередників (кредитний ринок) і ринок цінних паперів.

Кредитний ринок – це сектор фінансового ринку, що належить до каналів опосередкованого фінансування, якщо грошові кошти переходять від власників заощаджень та нагромаджень до позичальників через систему фінансово-кредитних інститутів.

Сукупність фінансово-кредитних посередників класифікується таким чином:

- банківська система, яка складається з дворівневої банківської системи, що включає НБУ та комерційні банки (універсальні та спеціалізовані: інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні та зовнішньоторговельні);
- небанківський сектор, до складу якого входять спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи (інвестиційні компанії та фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, лізингові та факторингові компанії, довірчі товариства та ін.);
- страховий сектор, що теж є частиною небанківської системи фінансових посередників (страхові компанії, пенсійні фонди, установи накопичувального пенсійного забезпечення та ін.), їх ще називають контрактно-ощадними фінансовими установами.

Ринок цінних паперів, котрий належить до «каналів» прямого фінансування, на якому кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень і нагромаджень (інвесторів) до позичальників (емітентів), структурується за такими основними ознаками, як стадії та місце торгівлі.

За стадіями торгівлі розрізняють:

- первинний ринок – первинне розміщення цінних паперів в обіг, що здійснюється на основі проспекту емісії. Відчуження цінних паперів здійснюється андерайтером від імені емітента або самими емітентами з одного боку й інвесторами та фінансовими посередниками – з іншого;
- вторинний ринок характеризується операціями перепродажу раніше розміщених цінних паперів, що здійснюються між окремими інвесторами, інвесторами і фінансовими посередниками та між фінансовими посередниками.

За місцем торгівлі ринок цінних паперів поділяється на:

- біржовий – включає договори, що укладаються на фондовій біржі, й охоплює, насамперед, вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу;
- позабіржовий ринок – охоплює договори з купівлі-продажу цінних паперів, що укладаються і здійснюються за межами біржі.

Функціонування ринку цінних паперів забезпечують його суб'єкти: емітенти, інвестори, посередники, фондова біржа.

1.1.3. Фінансові послуги в Україні

Функціонування фінансових ринків відбувається через надання фінансовими установами фінансових послуг споживачам, які у свою чергу оплачують фінансовим установам за надані послуги. Таким чином, на ринках фінансових послуг відбувається перерозподіл фінансових ресурсів для отримання прибутку або досягнення певного соціального ефекту.

Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»⁷ **фінансовою послугою** вважаються операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок, залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

⁷ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1.

Фінансові послуги надаються на ринках фінансових послуг. Відповідно до названого Закону **ринками фінансових послуг** є сфера діяльності учасників ринків цих послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

При цьому під **фінансовими активами** розуміються кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів.

Згідно з українським законодавством фінансовими вважаються такі послуги:

- 1) випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- 2) довірче управління фінансовими активами;
- 3) діяльність з обміну валют;
- 4) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- 5) фінансовий лізинг;
- 6) надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- 7) надання гарантій та поручительств;
- 8) переказ грошей;
- 9) послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення;
- 10) торгівля цінними паперами;
- 11) факторинг;
- 12) інші операції, які відповідають критеріям, визначеним у пункті 5 частини першої статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, (далі – Нацкомфінпослуг) дає висновки про віднесення операцій на ринках фінансових послуг до того чи іншого виду фінансових послуг.

Нацкомфінпослуг своїми розпорядженнями віднесла до фінансових послуг також такі послуги:

- 1) операції з надання послуг з переказу грошових коштів (поштового переказу), передбачені Законом України «Про поштовий зв'язок» (розпорядження Держфінпослуг від 27 травня 2005 року № 4080);
- 2) надання комерційного кредиту може бути віднесено до фінансової послуги за умов, якщо така операція буде відповідати критеріям, визначеним у п. 5 частини першої ст. 1 Закону (лист Держфінпослуг від 06 жовтня 2005 року № 8345/07-11);
- 3) фінансування клієнтів – суб'єктів господарювання, які уклали договір, з якого випливає право грошової вимоги (розпорядження Держфінпослуг від 03 квітня 2009 року №231);
- 4) набуття відступленого права грошової вимоги, у тому числі права вимоги, яке виникне в майбутньому, до боржників – суб'єктів господарювання за договором, на якому базується таке відступлення (розпорядження Держфінпослуг від 03 квітня 2009 року №231);
- 5) отримання плати за користування грошовими коштами, наданими у розпорядження клієнта, у тому числі шляхом дисконтування суми боргу, розподілу відсотків, винагороди, якщо інший спосіб оплати не передбачено договором, на якому базується відступлення (розпорядження Держфінпослуг від 03 квітня 2009 року № 231);

- б) операції фінансових установ з придбання іпотечних активів та/або набуття права вимоги за забезпеченими іпотекою кредитами (позиками), які здійснюються з метою випуску іпотечних цінних паперів відповідно до статті 28 Закону України «Про іпотеку», статті 2 Закону України «Про іпотечні облигації», а також статей 16 та 31 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», є фінансовими послугами (розпорядження Держфінпослуг від 03 квітня 2009 року № 231).

Фінансові послуги надаються на підставі договору.

Договір про надання фінансових послуг повинен містити:

- 1) назву документа;
- 2) назву, адресу та реквізити суб'єкта підприємницької діяльності;
- 3) прізвище, ім'я і по батькові фізичної особи, яка отримує фінансові послуги, та її адресу;
- 4) найменування, місцезнаходження юридичної особи;
- 5) найменування фінансової операції;
- б) розмір фінансового активу, зазначений у грошовому виразі, строки його внесення та умови взаєморозрахунків;
- 7) строк дії договору;
- 8) порядок зміни і припинення дії договору;
- 9) права та обов'язки сторін, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- 10) інші умови за згодою сторін;
- 11) підписи сторін.

Нацкомфінпослуг має право встановлювати додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг фізичним особам, якщо це не врегульовано законом.

При укладенні договору юридична або фізична особа мають право вимагати у надавача фінансових послуг надання балансу або довідки про фінансове становище, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), а також бізнес-план.

Фінансовим установам, які надають послуги по кредитуванню, забороняється:

- 1) в односторонньому порядку збільшувати розмір відсоткової ставки або інших платежів, передбачених кредитним договором або графіком погашення боргу, за винятком випадків, встановлених законом;
- 2) вимагати дострокового погашення несплаченої частини боргу за кредитом та розривати в односторонньому порядку укладені кредитні договори у разі незгоди позичальника із пропозицією фінансової установи збільшити відсоткову ставку або інший платіж, передбачений кредитним договором або графіком погашення боргу.

Підстави, порядок та правові наслідки припинення дії договорів про надання фінансових послуг визначаються цивільним законодавством, законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг, а також укладеними відповідно до них договорами.

1.1.4. Фінансові установи в Україні

Суб'єкти господарської діяльності – надавачі фінансових послуг. За загальним правилом, фінансові послуги надаються фінансовими установами. Виключне право або інші обмеження щодо надання окремих фінансових послуг встановлюються законами про діяльність відповідної фінансової установи та нормативно-правовими актами органів державної влади, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг.

Фінансовою установою є юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових по-

слуг, у випадках, прямо визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку. При цьому дія Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» **не розповсюджується на діяльність в Україні:**

- 1) фінансових установ, які мають статус міжурядових міжнародних організацій;
- 2) діяльність Державного казначейства України;
- 3) державних цільових фондів.

До фінансових установ належать:

- 1) банки;
- 2) кредитні спілки;
- 3) ломбарди;
- 4) лізингові компанії;
- 5) довірчі товариства;
- 6) страховики (страхові компанії) ;
- 7) установи накопичувального пенсійного забезпечення;
- 8) інвестиційні фонди і компанії, корпоративні інвестиційні фонди та управителі пайових інвестиційних фондів;
- 9) інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Виключне право або інші обмеження щодо надання окремих фінансових послуг встановлюються законами про діяльність відповідної фінансової установи та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг.

Юридична особа **набуває статусу фінансової установи** після внесення про неї запису до відповідного державного реєстру фінансових установ. Такі реєстри ведуть Національний банк України щодо банків, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку щодо професійних учасників фондового ринку та Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України щодо інших фінансових установ. У разі якщо відповідно до закону надання певних фінансових послуг потребує ліцензування, фінансова установа має право на здійснення таких послуг лише після отримання відповідних ліцензій.

Організаційно-правові форми фінансових установ. Фінансові установи можуть створюватися у будь-якій організаційно-правовій формі, якщо закони з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг не містять спеціальних правил та обмежень. Перелік організаційно-правових форм відповідно до норм Цивільного та Господарського кодексів України визначено Класифікатором організаційно-правових форм господарювання (ДК 002:2004), затвердженим наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 30 травня 2005 року № 133.

Закони України з питань регулювання діяльності господарських товариств та юридичних осіб інших організаційно-правових форм застосовуються до фінансових установ з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг (у тому числі – законами України «Про страхування» та «Про державну підтримку сільського господарства України»).

Капітал фінансових установ. Мінімальний розмір капіталу фінансових установ, необхідний для їх заснування, та загальні вимоги до регулятивного капіталу, що необхідний для їх функціонування, визначаються законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг. Зокрема, мінімальний розмір статутного капіталу страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 1,5 млн. євро за валютним обмінним курсом валюти України (частина друга статті 30 Закону України «Про страхування»).

При створенні фінансової установи або у разі збільшення розміру зареєстрованого статутного (пайового) капіталу, статутний (пайовий) капітал повинен бути сплачений у грошовій формі та розміщений на банківських рахунках комерційних банків, які є юридичними особами за законодавством України, якщо інше не передбачено законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг.

Продаж та придбання частки у статутному (пайовому) капіталі здійснюються на умовах, встановлених цивільним та господарським законодавством України.

Керівник або службовець (працівник) фінансової установи не можуть брати участь у підготовці та прийнятті рішення щодо прийняття фінансовою установою будь-якого зобов'язання на їх користь.

Вимоги до фінансової установи. Фінансова установа може розпочати надання фінансових послуг, лише якщо:

- 1) облікова і реєструюча система відповідає вимогам, що встановлені нормативно-правовими актами;
- 2) внутрішні правила фінансової установи, узгоджені з вимогами законів України та нормативно-правових актів органів державної влади, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг та нагляд за учасниками ринків фінансових послуг;
- 3) професійні якості та ділова репутація персоналу відповідають встановленим законом вимогам.

Конфлікт інтересів працівників фінансових установ. Керівник, службовець (працівник) або призначений експерт фінансової установи не можуть брати участь у підготовці та прийнятті рішення на користь установи або іншого суб'єкта господарювання, до якого вони, їх близькі родичі або суб'єкт господарювання, власником якого вони є, мають діловий інтерес.

Особа, яка є членом органу управління або службовцем (працівником) фінансової установи, може укладати договори з цією фінансовою установою щодо надання такій особі відповідних фінансових послуг на умовах, що не відрізняються від звичайних (тобто на умовах, рівних з іншими клієнтами фінансової установи).

Особа, яка є членом органу управління фінансової установи, не може укладати договори щодо надання цій фінансовій установі професійних послуг (робіт), якщо загальні збори власників не нададуть попередньої згоди на укладення такого договору.

Реклама фінансових послуг. Фінансовим установам забороняється поширення у будь-якій формі реклами та іншої інформації, що містить неправдиві відомості про їх діяльність у сфері фінансових послуг.

Клієнт має право доступу до інформації щодо діяльності фінансової установи. Фінансові установи зобов'язані на вимогу клієнта надати таку інформацію:

- 1) відомості про фінансові показники діяльності фінансової установи та її економічний стан, які підлягають обов'язковому оприлюдненню;
- 2) перелік керівників фінансової установи та її відокремлених підрозділів;
- 3) перелік послуг, що надаються фінансовою установою;
- 4) ціну/тарифи фінансових послуг;
- 5) кількість акцій фінансової установи, які знаходяться у власності членів її виконавчого органу, та перелік осіб, частки яких у статутному капіталі фінансової установи перевищують п'ять відсотків;
- 6) іншу інформацію з питань надання фінансових послуг та інформацію, право на отримання якої закріплено в законах України.

Реорганізація та ліквідація фінансових установ відбуваються з додержанням вимог відповідних законів України та нормативно-правових актів органів державної влади з питань регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг.

Фінансовий облік у фінансових установах. Фінансова установа зобов'язана вести облік своїх операцій та надавати звітність відповідно до вимог законів та нормативно-правових актів органів державної влади з питань регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг.

Аудиторські перевірки фінансових установ можуть проводитися аудиторами, які:

- 1) мають відповідний сертифікат аудитора;
- 2) не мають взаємовідносин щодо права власності з фінансовою установою, діяльність якої перевіряється, не мають заборгованості перед цією установою або іншого конфлікту інтересів;
- 3) внесені до відповідних реєстрів, що ведуться органами державної влади, які здійснюють регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг. Порядок ведення реєстру визначається відповідним органом державної влади, який здійснює регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг.

Об'єднання фінансових установ. Фінансові установи мають право на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність, якщо це не суперечить законодавству України про захист економічної конкуренції та вимогам законів з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг. Правовий статус, види, порядок створення, правовий режим функціонування та припинення діяльності об'єднань визначається згідно із законами України.

Об'єднання фінансових установ набуває статусу **саморегульованої організації** після внесення запису про неї до відповідного реєстру, який ведеться органами державної влади з питань регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг у межах їх компетенції.

Саморегулівна організація – неприбуткове об'єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг та якому делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг. Законами України з питань регулювання ринків фінансових послуг можуть бути передбачені додаткові повноваження, які можуть делегуватися саморегулівним організаціям

Фінансові установи здійснюють свою діяльність з урахуванням вимог антимонопольного законодавства та законодавства про захист від недобросовісної конкуренції.

Ідентифікація клієнтів (споживачів фінансових послуг) з метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Фінансовим установам під час здійснення (надання) фінансових послуг забороняється:

- 1) вступати в договірні відносини з анонімними особами, відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки;
- 2) вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

Фінансова установа зобов'язана ідентифікувати відповідно до законодавства України:

- 1) клієнтів, які відкривають рахунки у фінансовій установі та/або укладають договори про надання фінансових послуг;
- 2) клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- 3) осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

Фінансова установа надає відповідні фінансові послуги лише після здійснення ідентифікації особи клієнтів та вжиття заходів відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Фінансова установа має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати документи та передбачені законодавством відомості, необхідні для з'ясування його особи. У разі ненадання

клієнтом необхідних документів та передбачених законодавством відомостей або умисного подання неправдивих відомостей про себе фінансова установа відмовляє клієнту у його обслуговуванні та/або наданні фінансових послуг та/або не відкриває рахунок, а в разі наявності раніше відкритих рахунків фінансова установа відмовляє в здійсненні обслуговування та/або не укладає договір про надання фінансових послуг.

У разі, якщо виникає сумнів щодо того, що особа виступає не від власного імені, фінансова установа повинна ідентифікувати також особу, від імені якої здійснюється фінансова операція.

У разі наявності при здійсненні ідентифікації мотивованої підозри щодо надання клієнтом недостовірної інформації або навмисного подання клієнтом інформації з метою введення в оману фінансова установа має надавати інформацію про фінансові операції клієнта спеціально уповноваженому органу державної виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Для ідентифікації клієнта – юридичної особи – фінансова установа має ідентифікувати фізичних осіб, які є власниками цієї юридичної особи, мають прямий або опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від її діяльності. У разі, якщо юридична особа є господарським товариством, фінансова установа має ідентифікувати фізичних осіб, які мають безпосереднє відношення до цієї юридичної особи. Клієнт повинен надавати передбачені законодавством відомості, які витребує банк з метою виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. У разі ненадання таких відомостей клієнтом фінансова установа відмовляє в здійсненні обслуговування та/або наданні фінансових послуг та/або не відкриває рахунок, а в разі наявності раніше відкритих рахунків фінансова установа відмовляє в здійсненні обслуговування та/або не укладає договір про надання фінансових послуг. Для ідентифікації і вжиття заходів, передбачених законодавством для підтвердження особи клієнта – юридичної особи – та для забезпечення спроможності фінансової установи виконувати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми його здійснення, у тому числі щодо виявлення фінансових операцій, що мають сумнівний характер, фінансова установа має право витребувати передбачену законодавством інформацію, яка стосується ідентифікації цієї особи та її керівників, у органів державної влади, які здійснюють нагляд та/або контроль за діяльністю цієї юридичної особи, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати передбачені законодавством заходи щодо збору такої інформації з інших джерел. Вказані органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту безоплатно надати фінансовій установі таку інформацію.

Для ідентифікації клієнта – фізичної особи та вжиття заходів, передбачених законодавством для підтвердження його особи, фінансова установа має право витребувати інформацію про нього в органів державної влади, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати передбачені законодавством заходи щодо збору такої інформації про цю особу, яка є необхідною для виконання правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм його здійснення, у тому числі щодо виявлення фінансових операцій, що мають сумнівний характер. Вказані органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту безоплатно надати фінансовій установі таку інформацію.

Ідентифікація не є обов'язковою при здійсненні кожної операції, якщо клієнт був раніше ідентифікований відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

За наявності рішення відповідного органу державної влади про скасування державної реєстрації юридичної особи або державної реєстрації фізичної особи-підприємця, визнання в установленому законом порядку юридичної особи фіктивною або оголошення судом фізичної особи померлою, чи визнання безвісно відсутньою фінансова установа припиняє подальше обслуговування такої особи і невідкладно надає інформацію спеціально уповноваженому органу державної виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо фінансових активів такої особи та не перераховує чи іншим шляхом не розпоряджається фінансовими активами до отримання розпоряджень зазначеного органу. У разі ненадходження протягом

семи робочих днів зазначених розпоряджень або рішення суду стосовно вжиття чи невжиття заходів щодо цих фінансових активів фінансова установа вирішує пов'язані з ними питання відповідно до законодавства України.

Окремі фінансові послуги можуть надавати юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами. Можливість і порядок надання ними фінансових послуг визначаються законами та нормативно-правовими актами органів державної влади, що здійснюють регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг, виданими в межах їх компетенції.

Фізичними особами – підприємцями можуть надаватися фінансові послуги у випадку, якщо це прямо передбачено законом.

Більшість вимог щодо фінансових установ є обов'язковими також для юридичних осіб, які не є фінансовими установами, але відповідно до закону мають право надавати окремі види фінансових послуг, а також до фізичних осіб – підприємців, яким законами України дозволено надавати окремі види фінансових послуг.

1.1.5. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні⁸

Сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг вважається ринками фінансових послуг. Учасниками ринків фінансових послуг є юридичні особи та фізичні особи – підприємці, які відповідно до закону мають право здійснювати діяльність з надання фінансових послуг на території України, та споживачі таких послуг.

До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках:

- банківських послуг;
- операцій з цінними паперами;
- страхових послуг;
- інвестиційних послуг;
- інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

При наданні фінансових послуг фінансові установи ризикують переважно грошовими коштами інвесторів, а отже крах будь-якої з таких установ може призвести до суттєвих втрат інвесторів та взагалі загрожує появі у них недовіри до національної фінансової системи. Саме тому регулювання фінансових послуг здійснюється жорсткіше, ніж надання будь-яких інших послуг. Таке регулювання (шляхом запровадження жорсткої системи допуску на ринки фінансових послуг (ліцензування) та відповідного попереджувального або пруденційного нагляду) спрямовано на захист інвесторів та взагалі фінансової системи від ризиків краху фінансових установ.

Державним регулюванням ринків фінансових послуг є здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам;

Державне регулювання ринків фінансових послуг в Україні здійснюється:

- щодо ринку банківських послуг – Національним банком України (далі – НБУ);
- щодо ринків цінних паперів та похідних цінних паперів – Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР);
- щодо інших ринків фінансових послуг – Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг).

⁸ Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1.

Антимонопольний комітет України та інші органи державної влади здійснюють контроль за діяльністю учасників ринків фінансових послуг та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених законом.

Метою державного регулювання ринків фінансових послуг в Україні є:

- 1) проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг;
- 2) захист інтересів споживачів фінансових послуг;
- 3) створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринків фінансових послуг;
- 4) створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства;
- 5) забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків фінансових послуг та захисту прав їх учасників;
- 6) додержання учасниками ринків фінансових послуг вимог законодавства;
- 7) запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг;
- 8) контроль за прозорістю та відкритістю ринків фінансових послуг;
- 9) сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Державне регулювання діяльності з надання фінансових послуг здійснюється шляхом:

- 1) ведення державних реєстрів фінансових установ та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг;
- 2) нормативно-правового регулювання діяльності фінансових установ;
- 3) нагляду за діяльністю фінансових установ;
- 4) застосування уповноваженими державними органами заходів впливу;
- 5) проведення інших заходів з державного регулювання ринків фінансових послуг.

Органи державної влади, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг та нагляд за учасниками цих ринків, перебувають у постійній взаємодії. Відповідно до статті 22 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» НБУ, НКЦПФР та Нацкомфінпослуг:

- 1) зобов'язані співпрацювати згідно з положеннями названого Закону;
- 2) за допомогою засобів зв'язку, що дозволяють фіксувати інформацію, своєчасно повідомляють один одному про будь-які спостереження та висновки, які є необхідними для виконання покладених на них обов'язків;
- 3) мають право на доступ до інформаційних баз даних один одного, які ведуться з метою регулювання ринків фінансових послуг;
- 4) з метою співпраці та координації своєї діяльності зобов'язані проводити оперативні наради не рідше одного разу в квартал або частіше на вимогу одного з керівників цих органів. За результатами зазначених нарад складаються відповідні протоколи та/або укладаються міжвідомчі договори (угоди). Рішення, які містяться у зазначених протоколах та договорах, обов'язкові для розгляду та впровадження кожним з органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

Керівники НБУ, НКЦПФР та Нацкомфінпослуг або уповноважені ними особи беруть участь у роботі інших органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, з правом дорадчого голосу, коли на них обговорюються питання нагляду за діяльністю з надання фінансових послуг.

1.2. ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ СТРАХУВАННЯ; ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ⁹

1.2.1. Суть, функції та принципи страхування

У сучасних економічних умовах відбувається переосмислення в системі захисту юридичних та фізичних осіб від матеріальних витрат, до яких можуть призвести непередбачувані страхові випадки (стихійні лиха, нещасні випадки, фінансові ризики при отриманні кредитів тощо). Таким чином, через систему страхування держава забезпечує захист населення в результаті настання страхових випадків, а також забезпечує ефективний захист підприємницької діяльності. Страхування та ринок страхових послуг є принципово важливими для соціально-економічного та інвестиційного розвитку як національного ринку, так і на міжнародному рівні.

Згідно із Законом України «Про страхування» страхування – це вид цивільно-правових відносин із захисту майнових інтересів громадян (фізичних) і юридичних осіб при настанні певної події (страхового випадку), визначеної договором страхування чи законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (внесків, страхових премій).

Отже, страхування – це система економічних відносин, закріплених у цивільно-правових нормах, які виникають між двома сторонами – страховиком і страхувальником – щодо забезпечення захисту майнових інтересів останнього за рахунок сплати ним страхових платежів (премій) до спеціально створених для цього цільових фондів, звідки здійснюється відшкодування збитків (у разі настання обумовлених страхових випадків).

Принципи, на яких базується здійснення страхової діяльності, наступні:

- конкурентність – вільний вибір страховиком – виду страхування, а страхувальником – страховика;
- страховий ризик – потенційна можливість збитку чи втрати доходу при настанні визначених подій;
- страховий інтерес страхувальника і страховика як законна вимога відшкодувати майновий збиток, пов'язаний із правом власності, володіння, користування та розпорядження об'єктом страхування, та права вимоги від страховика дотримання умов договору;
- максимальна сумлінність – надання повної інформації щодо предмета страхування як на етапі укладання договору страхування, так і на етапі виконання, тобто це повна довіра між сторонами страхування (страхувальником, страховиком);
- страхове відшкодування на рівні збитку не повинно приносити страхувальнику прибуток, а повинно лише відновити його майнове становище до того рівня, який був безпосередньо перед страховим випадком, що відбувся;
- застереження, тобто включення до договору страхування особливих клаузул (франшиза);
- суброгація (зустрічний регресний позов) означає можливий позов до третьої (винної) особи в збитку з метою компенсації матеріальних витрат страховика в обсязі виплаченого ним страхового відшкодування;
- диверсифікованість законодавча можливість розширення ділової активності страховиків за рамками страхової діяльності;

⁹ Розділ 1.2. підготовлений з використанням матеріалів підручника: Лондар С.Л. Фінанси: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009, для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

- контрибуція – це право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страхувальником, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків. Страхування є економічною категорією, яка обумовлена рухом грошової форми вартості при формуванні та використанні відповідних цільових фондів у процесі розподілу й перерозподілу грошових доходів і накопичень. *Розглянемо ознаки страхування:*

- 1) наявність страхового ризику, без якого страхування втрачає сенс;
- 2) відносини грошового перерозподілу, які пов'язані з одного боку із формуванням страхового фонду за допомогою страхових платежів, з іншого – із відшкодуванням збитку з цього фонду потерпілим;
- 3) формування страхового співтовариства з числа страхувальників означає право отримання відшкодування лише страхувальниками, які сплатили страхові платежі саме в цій страховій організації, сформували цільовий страховий грошовий фонд;
- 4) замкнута розкладка збитку в просторі та часі показує, що сформований страховий фонд призначений тільки для відшкодування збитків визначеному колу страхувальників, які можуть знаходитися в межах певної території та отримати відшкодування протягом визначеного часу. Ця ознака базується на ймовірності того, що кількість постраждалих, як правило, менша кількості учасників страхування;
- 5) поєднання індивідуальних і колективних страхових інтересів означає зацікавленість у відсутності будь-яких збитків як в індивідуальних страхувальників, так і у певних груп людей, суб'єктів господарювання, суспільства в цілому;
- 6) зворотність страхових платежів означає повернення страхувальникам грошей у випадку настання страхової події. Ця ознака наближає страхування до категорії кредиту, але не можна стверджувати, що страхувальник кредитує страховика, оскільки він купує страховий захист;
- 7) самоокупність страхової діяльності характеризує здатність страхової організації покривати свої витрати з надання страхового захисту в певному обсязі за рахунок обґрунтованих розмірів страхових внесків і виваженої політики розміщення тимчасово вільних грошових коштів.

Кожна економічна категорія проявляє свою сутність через функції, які вона виконує. Сутність та зміст страхування розкривається через *наступні функції*:

1. *Ризикова функція* полягає у матеріальній відповідальності страховиків за наслідки ризику, оскільки страховий ризик безпосередньо пов'язаний із наданням грошової допомоги постраждалим суб'єктам господарювання та громадянам. В рамках ризикової функції відбувається перерозподіл грошових коштів (спеціалізований страховий фонд) серед учасників страхування з настанням страхових подій.
2. *Превентивна (попереджувальна) функція* полягає у попередженні страхових випадків і зменшенні суми збитку, спрямована на фінансування заходів щодо зменшення страхового ризику за рахунок частини грошових коштів страхового фонду. Здійснення цієї функції передбачає широкий комплекс заходів, у тому числі фінансування їх задля недопущення або зменшення наслідків страхових подій, а її економічна сутність полягає в тому, що сам страховик об'єктивно зацікавлений у попередженні настання страхових випадків.
3. *Заощаджувальна (накопичувальна) функція* проявляється лише за окремими видами особистого страхування (страхування життя, пенсій) з урахуванням інвестиційного доходу протягом строку дії договору. Наприклад, при страхуванні життя категорія страхування найбільшою мірою зближується з категорією кредиту (відбувається накопичення певних страхових сум).
4. *Контрольна функція* впливає з вищеперерахованих специфічних функцій страхування і проявляється одночасно з ними в конкретних страхових відносинах. Відповідно до вимоги контрольної функції здійснюється фінансовий контроль за правильним здійсненням страхових операцій.

Отже, страхування досягає наступних наслідків (результатів):

- страхування додає впевненості в розвитку бізнесу суб'єктів господарювання й економіки держави в цілому;
- страхування дає можливість раціоналізувати структуру ресурсів і активізувати через інвестиції в найбільш ефективні сфери господарювання грошові кошти, спрямовані на організацію економічної безпеки;
- страхування забезпечує раціональне використання грошових коштів, призначених для здійснення державних соціальних програм (охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, освіти тощо);
- у страхуванні створюються значні резерви грошових коштів, що стають джерелами зростання і покриття збитків у разі великих стихійних лих і аварій;
- створюються робочі місця, формується інфраструктура фінансового ринку.

1.2.2. Основні форми страхування, їх класифікація

За формою проведення страхування буває:

- 1) добровільне – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України Про страхування».
- 2) обов'язкове – це страхування, яке здійснюється відповідно до законодавчих норм, згідно з яким страховик зобов'язується страхувати відповідні об'єкти, а страхувальники – вносити належні страхові платежі (страхування майна сільськогосподарських підприємств, страхування пасажирів і військових).

Видами добровільного страхування можуть бути:

- 1) страхування життя;
- 2) страхування від нещасних випадків;
- 3) медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- 4) страхування здоров'я на випадок хвороби;
- 5) страхування залізничного транспорту;
- 6) страхування наземного транспорту (крім залізничного);
- 7) страхування повітряного транспорту;
- 8) страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- 9) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- 10) страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- 11) страхування майна (іншого, ніж передбачено пунктами 5-9 цієї статті);
- 12) страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 13) страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 14) страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 15) страхування відповідальності перед третіми особами (іншої, ніж передбачена пунктами 12-14);
- 16) страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
- 17) страхування інвестицій;

- 18) страхування фінансових ризиків;
- 19) страхування судових витрат;
- 20) страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій;
- 21) страхування медичних витрат;
- 22) страхування сільськогосподарської продукції;
- 23) інші види добровільного страхування.

В Україні здійснюють такі види обов'язкового страхування:

- 1) медичне страхування;
- 2) особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- 3) особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- 4) страхування спортсменів вищих категорій;
- 5) страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- 6) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- 7) авіаційне страхування цивільної авіації;
- 8) страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- 9) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- 10) страхування засобів водного транспорту;
- 11) страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- 12) страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;
- 13) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;
- 14) страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну до вкільлю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;
- 15) страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у випадках, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції»;
- 16) страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи та працівників Міністерства фінансів України, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави у капіталізації банку;
- 17) страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених Законом України «Про нафту і газ»;
- 18) страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;

- 19) страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;
- 20) страхування об'єктів космічної діяльності (наземна інфраструктура), перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Національного космічного агентства України;
- 21) страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності;
- 22) страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;
- 23) страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;
- 24) страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів;
- 25) страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;
- 26) страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених Кабінетом Міністрів України) щодо шкоди, яка може бути заподіяна третім особам;
- 27) страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї;
- 28) страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України;
- 29) страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну;
- 30) страхування відповідальності морського судновласника;
- 31) страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб;
- 32) страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам;
- 33) страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування;
- 34) страхування майна, переданого у концесію;
- 35) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів;
- 36) страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення вибухових робіт.
- 37) страхування майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ;
- 38) страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання волонтерської допомоги.

Добровільне страхування передбачає, що всі істотні умови договору страхування визначаються виключно за згодою сторін. Натомість в обов'язковому страхуванні відносини виникають згідно із законом, а страхування здійснюється на підставі відповідних законодавчих актів, якими передбачено перелік об'єктів, що підлягають страхуванню; перелік страхових подій, винятки з них; максимальні страхові тарифи; страхові суми; рівень страхового забезпечення та інші суттєві моменти. Право на здійснення обов'язкових видів страхування може

отримати будь-який страховик, якщо він має, як правило, дворічний досвід добровільного страхування.

Залежно від об'єкту страхування поділяється на особисте (добровільне), майнове (обов'язкове і добровільне) та страхування відповідальності.

Особове страхування. Об'єктом є життя, здоров'я і працездатність населення. Його призначення – виплата фізичним особам обумовленої грошової суми при настанні визначеної події в їхньому житті. Особисте страхування можна підрозділити на:

1. Страхування від нещасних випадків:
 - індивідуальне страхування громадян;
 - страхування працівників за рахунок організацій, де вони працюють;
 - страхування дітей і школярів;
 - страхування пасажирів авіаційного і залізничного транспорту.
2. Страхування життя:
 - змішане страхування; його тарифи підвищуються зі збільшенням віку і знижуються при великій тривалості дії договору;
 - страхування дітей;
 - весільне страхування;
 - страхування пенсій;
 - страхування на випадок смерті застрахованого;
 - страхування на випадок втрати працездатності.

Майнове страхування. Об'єктами цієї галузі є матеріальні цінності у широкому понятті – майно громадян, основні й оборотні засоби суб'єктів господарювання, організацій та установ, транспортні засоби тощо. Призначення майнового страхування полягає у відшкодуванні збитку, що виражається при загибелі й ушкодженні яких-небудь предметів через настання стратегічного випадку. Страхувальником виступає власник майна. Максимальний розмір страхового відшкодування визначається страховою сумою і виплачується при повній непридатності майна. При ушкодженні майна відшкодування складає частину страхової суми, в залежності від ступеня ушкодження і методу відшкодування витрат.

Методи відшкодування витрат бувають такими:

- метод пропорційного відшкодування збитку. Страхове відшкодування становить таку частину збитку, яку страхова сума складає стосовно страхової оцінки майна;
- метод «першого ризику». Всі збитки, що не перевищують страхову суму, відшкодовуються цілком, а інші не відшкодовуються зовсім.

Страхування відповідальності. При страхуванні відповідальності об'єктом виступають зобов'язання страхувальників виконувати договірні умови з поставок продукції, погашення заборгованості кредиторам чи відшкодування матеріального або іншого збитку, якщо він був заподіяний іншим особам. Фактично мова йде про цивільно-правову відповідальність – відшкодування збитків (шкоди). При страхуванні відповідальності необхідне відшкодування за винного виплачує, згідно із законодавством, організація.

Щоб окреслити інтереси партнерів у страхуванні, в його галузях необхідно визначити підгалузі й конкретні види страхування.

Названі елементи розташовуються таким чином, що кожний наступний є частиною попереднього в підпорядкованості від вищого – галузі до підгалузі й виду. Такий метод класифікації застосовується як до обов'язкового, так і до добровільного страхування.

У майновому страхуванні виділяються підгалузі:

- страхування майна підприємств (юридичних осіб);

- страхування колективного майна (у господарських товариствах, кооперативах тощо);
- страхування приватного майна.

В особистому страхуванні виділяються підгалузі:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування.

У страхуванні відповідальності виділяються підгалузі:

- страхування заборгованості;
- страхування на випадок відшкодування збитку.

Інтереси двох сторін у відносинах страхування (страховиків та страхувальників) прямо пов'язані з величиною страхових тарифів, що лежать в основі страхових внесків, та з відповідним обсягом страхового відшкодування. Саме цим зумовлено необхідність розподілу підгалузей на конкретні види страхування.

1.2.3. Страховий ринок та його структура

Страховий ринок – це частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист (з юридичної точки зору – надання фінансових послуг по фінансовому захисту), формуються попит і пропозиція на нього. Головною функцією страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства та окремих його суб'єктів. Отже, страховий ринок – це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється процес їх надання.

У територіальному аспекті виділяють місцевий (регіональний), національний (внутрішній) та світовий (зовнішній) страхові ринки. Місцевий (регіональний) ринок задовольняє страхові інтереси регіону; національний – інтереси, що поширились за межі регіону і вирости до рівня країни (держави), світовий – задовольняє попит на страхові послуги в масштабі світового господарства.

Для існування страхового ринку необхідно дотримання таких основних умов:

1. Наявність хоча б двох зацікавлених сторін, які виступають суб'єктами ринку страхування.
2. Можливість кожної з них запропонувати те, що має споживчу вартість для іншої сторони.
3. Право на отримання інформації для прийняття рішення про участь у страхуванні.

Страховик (страхова компанія) – юридична особа в організаційно-правовій формі акціонерного, повного, командитного товариства чи товариства з додатковою відповідальністю, яка має ліцензію на право здійснення страхової діяльності.

Страхові агенти – фізичні або юридичні особи, які діють від імені і за дорученням страховика і виконують частину його діяльності (укладання договорів страхування, одержання страхових платежів, надання послуг, які пов'язані з виплатою страхових сум та страхового відшкодування). Страховий агент є представником страховика і діє від його імені та у його інтересах. Страховик, звичайно, наймає страхового агента на роботу працівником або укладає з ним цивільно-правовий договір (доручення або агентський договір) за винагороду. Винагорода визначається у відсотках від суми зібраних страхових платежів за видами страхування.

Страховий брокер – фізична особа – підприємець або юридична особа, що здійснює посередницьку діяльність на страховому ринку від свого імені на підставі доручень страхувальника.

Аквізитор – це працівник страхової компанії, страховий агент, який здійснює діяльність по укладенню та поновленню дії договорів страхування.

Перестраховики (компанії, що займаються перестраховуванням) – це страховики, які приймають у перестраховування ризики інших страховиків і можуть передавати частину з них в ретроцесію.

Професійні оцінювачі ризиків і збитків є, як правило, уповноваженими особами страховика та виконують визначені функції.

Андерайтер має право від імені страховика приймати на страхування запропоновані ризики, визначати тарифні ставки та умови договору страхування цих ризиків на основі норм страхового законодавства та економічної доцільності.

Сюрвеєр – інспектор або агент страховика, який здійснює огляд майна, що приймається на страхування, його оцінку та визначає ймовірну ступінь настання страхового випадку.

Аварійний комісар – особа, яка встановлює причини настання страхового випадку та визначає розмір збитку в результаті настання страхового випадку.

Аджастер представляє інтереси страховика у вирішенні та врегулюванні заявлених претензій страховальника, пов'язаних зі страховим випадком.

Диспашер – спеціаліст у галузі морського права, який здійснює розрахунки при загальній аварії, розподіляючи збитки між судном, вантажем, фрахтом. Функції диспашера може виконувати аджастер.

Інституціональна структура страхового ринку представлена на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Інституціональна структура страхового ринку

Галузеву структуру страхового ринку представлено на рис. 1.5.

Оскільки головною функцією страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту фізичних та юридичних осіб, тому важливе значення на ефективне формування ресурсів фонду та раціональне їх використання мають внутрішня система та зовнішнє середовище страхового ринку.

До внутрішньої структури страхового ринку відносять:

- страхові продукти (послуги за конкретними видами договорів страхування);
- систему організації продажів страхових полісів та формування попиту на страхові продукти;
- гнучку систему тарифів (ціни, пільги, штрафи, пеня);
- власну інфраструктуру страховика (філії та представництва);
- матеріальні та фінансові ресурси, що визначають фінансове становище страховика;
- ліквідність страхового фонду.

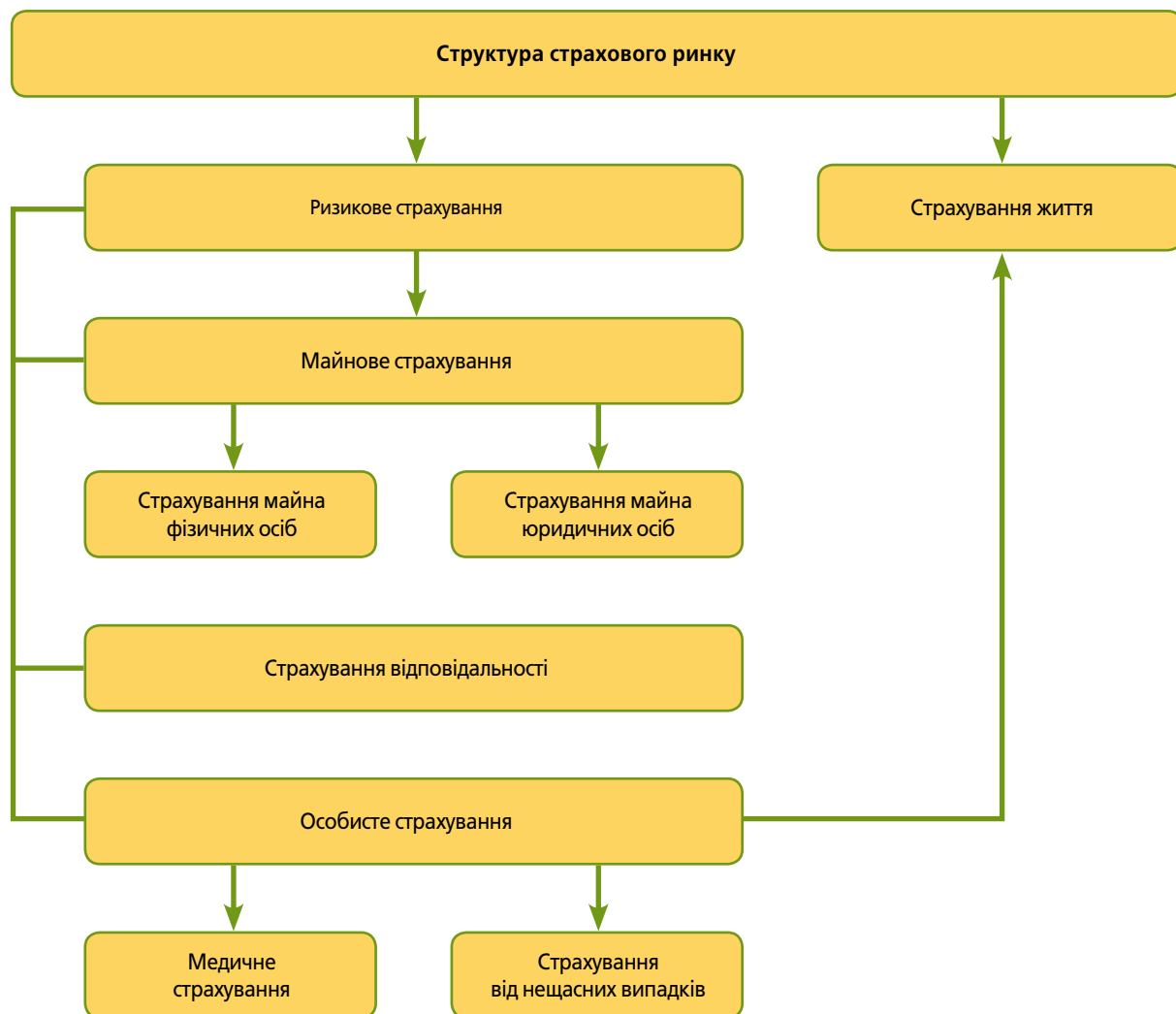

Рис. 1.5. Структура страхового ринку за видами страхування

Усі елементи внутрішньої структури страхового ринку взаємопов'язані. Вплив на один із них призводить до змін в інших. Тому керівникам страховика важливо враховувати взаємодію цих елементів і узгоджувати їх із зовнішнім середовищем.

Зовнішнє середовище страхового ринку – це система взаємодії факторів, що оточують внутрішню систему та впливають на неї. Зовнішнє середовище страхового ринку складається з елементів, якими страховик може управляти (ринковий попит, конкуренція, ноу-хау страхових послуг, інфраструктура страхового ринку), та з тих, на які він впливати не може (чисельність населення, його вікова та статева структура, сезонні міграції, купівельна спроможність населення), але повинен враховувати у своїй діяльності.

1.3. РИНОК СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ¹⁰

1.3.1. Загальна характеристика ринку страхування сільськогосподарської продукції

У 90-х роках обсяги страхування сільськогосподарських ризиків в Україні були незначними. Починаючи з 2001 року, страховики почали проявляти інтерес до страхування аграрного сектору, тому що обсяги виробництва сільськогосподарської продукції стали зростати з кожним роком. Сільськогосподарські суб'єкти господарювання (зокрема – підприємства) почали збільшувати інвестиції у виробництво, сектор став цікавим для українського та міжнародного бізнесу. Сегмент аграрного страхування бурхливо зростає з 2005 року – після того, як Кабінет Міністрів України виділив з державного бюджету на субсидування частини страхових премій 50 мільйонів гривень (на той час – близько 10 млн. дол. США).

У 2002 році уряд зробив спробу запровадити обов'язкове страхування ризиків у рослинництві (постанова Кабінету Міністрів № 1000 від 11 липня 2002 року) і в 2003 році – у тваринництві (постанова Кабінету Міністрів № 590 від 23 квітня 2003 року). Через нестачу грошових коштів у державному бюджеті на субсидування страхових премій і з огляду на негативну реакцію виробників на обов'язковість страхування, обов'язкове страхування сільськогосподарської продукції фактично не здійснювалося.

Протягом 2005-2008 років Уряд виділяв грошові кошти на компенсацію частини вартості страхових премій, що стало значним каталізатором розвитку ринку страхування сільськогосподарської продукції. Починаючи з 2009 року, внаслідок світової фінансової кризи, фінансування програми страхування сільськогосподарської продукції з державного бюджету в Україні було припинено.

1.3.2. Стан ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні під час дії державної програми здешевлення вартості страхових премій (у 2005–2008 роках)

Субсидоване страхування сільськогосподарської продукції у 2005-2008 роках

У період 2005-2008 років Кабінет Міністрів України виділяв грошові кошти для субсидування страхування сільськогосподарських культур. Страхувальники та страховики почали більше довіряти програмі, особливо після того, як страхувальники стали отримувати компенсацію частини вартості страхових премій. Приблизно 70 відсотків обсягу страхових премій припадало на страхування озимих культур. Ринок аграрного страхування в цей період швидко зростав. У 2005 році виробники товарної сільськогосподарської продукції страхували лише 390 тисяч гектарів посівів культур, загальна сума премій склала 12,8 мільйонів гривень. У програмі субсидованого страхування взяли участь 33 страхові компанії. У 2007 році площа застрахованих культур склала вже 2,36 мільйона гектарів, сума зібраних премій – 117,1 млн. гривень. У 2007 році договори субсидованого страхування сільськогосподарської продукції були укладені з 62 страховими компаніями.

¹⁰ Розділ 1.3. підготовлено на основі матеріалів досліджень, що проводилися Проектом «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації (IFC, група Світового банку) в 2008-2011 роках.

Таблиця 1.3.

Дані за програмою субсидованого аграрного страхування в 2005–2007 роках

	2005	2006	2007
Застрахована площа, га	390,600	668,100	2,358,177
Кількість страхувальників	934	1330	4397
Частка застрахованої площі культур до загальної, відсотки	2	3,5	8
Сума зібраних премій, грн.	12,800,000	28,500,000	117,120,130
Сума виплачених субсидій, грн	5,800,000	11,700,000	47,800,000
Ліміт суми виділеної на субсидування, грн.	54,000,000	10,000,000	50,000,000
Кількість страхових компаній, які уклали договори за програмою субсидування	33	36	62

Наведені в таблиці 1.3 дані вказують на підвищення інтересу до субсидованого аграрного страхування у виробників і страховиків у цей період. Водночас Уряд не міг спланувати необхідну суму грошових коштів у державному бюджеті для субсидування частини страхових премій. Так, якщо в 2005 році було використано всього 12 відсотків від запланованої суми субсидії, то в 2006 році виділених грошових коштів не вистачило, і Кабінету Міністрів України довелося субсидувати частину страхових премій по страхуванню озимих культур з бюджету 2007 року. У січні 2007 року Уряд погодився виплатити 1,7 мільйона гривень за договорами субсидованого страхування, укладеними восени 2006 року.

На початку 2008 року ріст ринку продовжувався, але внаслідок фінансової кризи, що розпочалася восени, сезон страхування озимих культур був фактично втрачений, адже сільгоспвиробники не мали вільних грошових коштів на страхування в цей період. До того ж, з 200 млн. гривень, що були виділені Кабінетом Міністрів України на програму субсидування, 100 млн. були направлені на подолання наслідків повені в Західній Україні. Таким чином, в 2008 році було застраховано лише 2,7 відсотки посівних площ, укладено 790 договорів страхування та використано біля 60,1 млн. гривень державних субсидій.

Найбільш активно договори страхування сільськогосподарських культур укладалися аграріями в Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій, Тернопільській, Донецькій, Кіровоградській та Сумській областях. Культуррами, що найчастіше страхувалися, були пшениця, ріпак, ячмінь і жито.

Найбільш активно в сегменті субсидованого страхування культур працювала 21 компанія із 62, що брали участь у програмі. Так, у 2007 році ці компанії уклали близько 95 відсотків договорів страхування і застрахували 86 відсотків площ від загальної площі по загальному страховому портфелю. У той же час страховики – лідери такого страхування (ТОП-21) – зібрали всього 57,5 відсотки страхових премій. Таку ситуацію можна пояснити певною часткою формального страхування в сегменті субсидованого страхування, коли деякі договори страхування укладалися не з метою отримання страхового захисту, а для отримання субсидії страхувальником. За даними експертів субсидії за договорами «формального» аграрного страхування розподілялися між страховиком і страхувальником у певній пропорції. Частка «формального» страхування в сегменті субсидованого страхування культур, за оцінками експертів, становила в той період 20–30 відсотків від суми страхових премій.

Лідерами в сегменті субсидованого страхування сільськогосподарських культур (за кількістю укладених договорів страхування і застрахованої площі) були страхові компанії «Оранта» і ТАС. У ТОП-10 за результатами 2007 року увійшли також страхові компанії Вексель, Провідна, Галактика, Кредо-Класик, Спектр, Дніпро, Оранта-Січ і Країна.

Всі наведені дані були зібрані Міністерством аграрної політики України та не включають в себе дані щодо несубсидованого страхування. Через відсутність окремої ліцензії на страхування сільськогосподарської продукції, цей вид страхування входить до майнового страхування, та окремі дані щодо нього не збиралися, що не дає можливості оцінити реальну ситуацію на ринку агрострахування в Україні.

Недоліки і проблеми програми субсидованого страхування культур

Міністерство аграрної політики України спільно зі страховими компаніями в 2004-2005 роках розробило рекомендовані тексти договорів страхування, частина страхових премій за якими субсидувалася державою. Сторони узгодили 4 договори страхування з додатками (страхові продукти), частина страхових премій за якими субсидуються державою – мульти-ризик (комплексне страхування) на весь період виробництва, повна загибель озимих культур на зимовий період («тотал» як його називають страховики), часткова і повна загибель озимих культур на зимовий період (часткова загибель) і індекс врожайності. Незважаючи на затвердження рекомендованих текстів вищевказаних договорів страхування Міністерством аграрної політики України, страховики вносять додаткові застереження і змінюють деякі пункти на свій розсуд. Така практика хоча і була законною, проте стала причиною значної різниці якості страхового покриття за субсидованими договорами в рамках кожного страхового продукту. Це також стало причиною демпінгу з боку деяких страхових компаній, а також труднощів з розумінням умов страхування страхувальниками.

В Україні відсутні кваліфікаційні вимоги до страхових компаній, які де-факто беруть участь у програмі субсидованого страхування сільськогосподарських культур. Незважаючи на пропозиції страховиків, професійних об'єднань і експертів ввести певні вимоги до страховиків, ці ініціативи не були прийняті Кабінетом Міністрів України та відображення у законодавстві не знайшли. Страховики вважають відсутність кваліфікаційних вимог до страхових компаній щодо участі в програмі субсидованого страхування сільськогосподарської продукції основною причиною демпінгу на ринку, маніпуляцій з текстами договорів і формального страхування.

Незважаючи на те, що страхування культур субсидувалося з 2005 року, стандартні страхові продукти та процедури все ще не впроваджені в Україні. Відсутність стандартних методик з огляду посівів і врегулювання збитків призводить до конфліктних ситуацій і збільшує недовіру страхувальників до страховиків і програми субсидування сільськогосподарських культур в цілому.

Програмою субсидованого страхування встановлені граничні терміни укладання договорів страхування. По озимих культурах на зимовий період договори страхування повинні бути укладені до 1 грудня, по всіх культурах на весняно-літній період – до 1 червня. На практиці деякі страховики допускають укладання договорів після встановлених термінів, що призводить до асиметрії інформації та страхового шахрайства. Іноді договори страхування (формальні) укладаються після встановлених термінів з метою мінімізації збитків виробників за рахунок субсидії.

Окремою проблемою є відсутність статистичних даних за програмою субсидованого страхування сільськогосподарських культур. Міністерство аграрної політики України збирало дані з регіонів, але інформація надходила у частково обробленому вигляді і часто спотворювалася. Наприклад, договори з франшизою і покриттям враховувалися одним масивом без поділу на страхові продукти і за покриттям. Міністерство публікувало щорічні дані за програмою досить пізно, що не дозволяло страховикам своєчасно внести корективи у свої плани. Інформація надавалася в консолідованому вигляді по загальному портфелю без даних по окремих культурах, рівнях франшизи та розміру страхового покриття та страхових продуктів. Страховики відзначали розбіжності своїх даних з даними Міністерства. Дані по регіонах і страхових компаніях надавалися в не повному обсязі. Інформація по заявлених і виплачених збитках взагалі була відсутня, тобто адміністратор програми цю інформацію не збирав взагалі. Це не дозволяло визначити збитковість сільськогосподарських культур, страхових продуктів, окремих страхових ризиків, і по регіонах України. Без даних щодо збитків і ризикових подій споживачі не могли оцінити ефективність програми субсидованого страхування культур та проаналізувати якість страхових послуг, що надавалися страховими компаніями.

Субсидії зі страхування сільськогосподарських культур виплачувалися страхувальникам після укладення договорів страхування. Це призводило до того, що страхувальник мав вилучати з обороту всю суму страхової премії і отримувати компенсацію лише через декілька місяців. Така практика перешкоджала багатьом сільгоспвиробникам страхувати сільськогосподарську продукцію, адже страхування виявлялося занадто дорогим для них.

Перелік документів для отримання субсидії був надлишковим і відрізнявся по регіонах. Деякі страхувальники не бажали зв'язуватися з субсидіями через складні бюрократичні процедури їх отримання. Сама процедура розподілу субсидій є громіздкою. Міністерство аграрної політики України визначало ліміти на субсидії по районах, але практика показувала, що часто субсидії або не використовувалися (в деяких районах), або грошових коштів не вистачало. При невеликих лімітах грошових коштів на субсидії районні органи, відповідальні за виділення субсидії, змушені були звертатися до Міністерства для виділення додаткових грошових коштів. У таких випадках Міністерство аграрної політики України змушене було перерозподіляти грошові кошти між різними регіонами. У результаті недосконалої процедури виділення субсидій та надлишкових вимог до страхувальників, реальні витрати на страхування для виробників істотно підвищувалися.

Всі зазначені вище складнощі знижували рівень довіри виробників сільськогосподарської продукції до програми субсидування частини страхових премій.

1.3.3. Добровільне страхування сільськогосподарської продукції

Достовірні дані по комерційному сільськогосподарському страхуванню (всьому сегменту) в Україні на даний час відсутні. Як уже було сказано вище, регулятор страхового ринку (Нацкомфінпослуг) не мав можливості виділити сільськогосподарське страхування в окрему категорію звітності, оскільки статті 6 та 7 Закону України «Про страхування» не передбачали такого окремого виду страхування. Відповідно даних щодо реальних обсягів у цьому сегменті на сьогодні немає.

Страховики пропонують різні страхові продукти, однак найбільш використовуваними є такі:

- страхування від поєменованих ризиків, включаючи град, град-вогонь, град-вогонь-буря;
- мультиризикове страхування польових культур;
- індекс врожайності по польових культурах;
- страхування багаторічних культур;
- страхування тварин (мультиризикове) з покриттям ризику «інфекційні хвороби».

Обсяги страхування овочів, фруктових насаджень, винограду і теплиць незначні. За даними від учасників ринку з високовартісних видів культур, страховики в даний час страхують в основному виноградники (лозу й урожай). Достовірні дані щодо страхування овочів і теплиць відсутні, хоча багато страховиків вказують можливість такого страхування у своїх маркетингових матеріалах.

Договори страхування тварин укладаються переважно щодо великої рогатої худоби (ВРХ), свиней і хутрових звірів. Спортивні коні, бджолосім'ї та риба можуть страхуватися, але достовірних даних за такими договорами страхування немає. Зазвичай клієнт може самостійно вибрати групи страхових ризиків, від яких можна застрахувати тварин. Групи страхових ризиків включають інфекційні хвороби, погодні ризики, нещасний випадок, пожежу і протиправні дії третіх осіб. Умови застосування франшизи відрізняються, деякі страховики допускають різні варіанти застосування франшизи в одному договорі – по кожній тварині і по групі утримання залежно від групи ризиків (наприклад, франшиза застосовує по групі тварин, по пожежі і по кожній тварині у разі нещасного випадку).

Страховальники – юридичні особи – найчастіше страхують тварин при їх передачі в заставу фінансовим установам за отримання кредити. Страхування тварин, що належать приватним особам, є окремим напрямком страхування. Страхові програми для приватних осіб засновані на процедурах стандартного андеррайтингу і мають обмеження по страхових сумах за категоріями тварин. Обмеження за призначенням та віком тварин також включаються в умови страхових програм.

1.3.4. Проблеми та перспективи розвитку ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні

В Україні з 1 липня 2012 р. вступив в силу закон Україна № 4391-VI «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Закон регулює відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, яке здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві.

Суб'єктами відносин страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є страхувальники і страховики. Страховиками є юридичні особи, які отримали відповідну ліцензію.

Державне регулювання у сфері страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здійснюють Кабінет міністрів України, Національна комісія, яка виконує державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг.

Відповідно до закону предметом договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його страховими ризиками щодо вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої первинної (без вторинної обробки та переробки) сільськогосподарської продукції (товарів), зазначеної у групах 1 - 24 УКТ ЗЕД за Законом України «Про Митний тариф України», а саме: урожай сільськогосподарських культур; урожай багаторічних насаджень; сільськогосподарські тварини, птиця, кролі, хутрові звірі, бджолині сім'ї, риба та інші водні живі ресурси та тваринницька продукція.

Відповідно до закону перелік сільськогосподарської продукції, страхових ризиків, щодо яких здійснюється страхування з державною підтримкою на відповідний фінансовий рік, затверджується Кабінетом міністрів України. Право страхувати сільськогосподарську продукцію мають сільськогосподарські товаровиробники, які здійснюють свою діяльність на території України і відповідають визначеним Кабінетом міністрів України критеріям (крім нерезидентів).

Закон «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» у сьогодишніх умовах є оптимальним компромісом різних поглядів на систему агрострахування, який запроваджує модель партнерства між двома секторами - приватним і державним. Розробникам закону вдалося раціонально адаптувати найкращий світовий досвід до існуючих українських реалій. Норми закону ґрунтуються на використанні можливостей приватного сектора і сформованої страховиками інфраструктури при активному контролі державою і фінансовій підтримці аграріїв. Запропонована законом система агрострахування спрямована на формування взаємної довіри між страховиками, виробниками сільськогосподарської продукції та державою задля забезпечення оптимального вирішення державних завдань щодо підтримки виробника сільськогосподарської продукції в умовах обмеженості бюджетних коштів.

Цілком зрозуміло, що прийняття закону – це лише перший крок у формуванні системи агрострахування в Україні. Закон вимагає прийняття низки регламентуючих документів. Ця робота передбачає впровадження Кабінетом Міністрів, Міністерством аграрної політики та продовольства, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та учасниками ринку агрострахування важливих нормативно-правових актів і відповідних страхових продуктів, що мають враховувати найкращий досвід інших країн.

Від ефективності взаємодії державних органів і учасників ринку залежатиме, наскільки швидко і раціонально будуть запроваджені норми, передбачені законом.

1.4. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.4.1. Статус, завдання та шляхи здійснення державного регулювання страхової діяльності

Відповідно до Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та «Про страхування» здійснення регулювання страхового ринку виконує Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг).

Нацкомфінпослуг є центральним органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, зокрема регулювання діяльності страхових компаній (страховиків), страхових посередників, аварійних комісарів, актуаріїв та інших професійних учасників ринку страхових послуг.

Основними Законами, згідно з якими Нацкомфінпослуг наділяється повноваженнями з регулювання страхового ринку взагалі та в частині аграрного страхування є Закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та «Про страхування». Про державну підтримку сільського господарства України.

Основними завданнями Нацкомфінпослуг на ринку страхових послуг є:

- 1) проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання страхових послуг;
- 2) розроблення і реалізація стратегії розвитку страхового ринку;
- 3) здійснення державного регулювання та нагляду за наданням страхових послуг і додержанням законодавства в цій сфері, зокрема, ліцензування страхової діяльності;
- 4) захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринку страхових послуг та їх припинення;
- 5) узагальнення практики застосування законодавства України з питань функціонування страхового ринку, розроблення і внесення пропозицій щодо його удосконалення;
- 6) запровадження міжнародно-визнаних правил розвитку страхового ринку;
- 7) сприяння інтеграції в європейський та світовий страховий ринок.

Для виконання зазначених завдань Нацкомфінпослуг виконує такі функції:

- 1) ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;
- 2) видачу ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;
- 3) видачу свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів та проведення перевірки додержання ними законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні і достовірності їх звітності;
- 4) проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;
- 5) розроблення нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена до компетенції Нацкомфінпослуг;
- 6) узагальнення практики страхової діяльності і посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні;

- 7) прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні;
- 8) проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;
- 9) здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;
- 10) забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю;
- 11) встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності;
- 12) проведення і координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки і перепідготовки кадрів та встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які проводять діяльність на страховому ринку, організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності;
- 13) участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду, організація виконання міжнародних договорів України з цих питань;
- 14) здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків.

Нацкомфінпослуг може здійснювати інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

З метою реалізації поставлених законодавством завдань Нацкомфінпослуг, не вступаючи безпосередньо у відносини страхування, впливає на них шляхом:

- 1) нормативно-правового регулювання страхової діяльності;
- 2) надання страховикам статусу фінансової установи та ліцензування страхової діяльності;
- 3) нагляду за здійсненням страхової діяльності шляхом проведення перевірок;
- 4) застосування заходів впливу за порушення законодавства про фінансові послуги.

1.4.2. Розробка та прийняття нормативно-правових актів Нацкомфінпослуг

Нормативно-правовий акт – це прийнятий уповноваженим державним чи іншим органом у межах його компетенції офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, носить загальний чи локальний характер та застосовується неодноразово.¹¹

Приймаючи нормативно-правові акти на виконання законів, Нацкомфінпослуг фактично створює те правове поле, в межах якого мають діяти учасники ринку страхування. Створення нормативно-правових актів Нацкомфінпослуг відбувається відповідно до Плану роботи Нацкомфінпослуг. Основним актом, яким регламентується порядок планування, розробки та прийняття актів Нацкомфінпослуг, є її Регламент.

Комісія до 10 грудня поточного року затверджує план своєї роботи на наступний рік. План повинен містити питання, які пропонується розглянути на засіданнях Комісії, із зазначенням граничного терміну їх розгляду, прізвищ осіб, відповідальних за їх підготовку та цілей їх прийняття.

Пропозиції до Плану на наступний рік подаються членами Комісії, керівниками самостійних структурних підрозділів та територіальними управліннями до Департаменту організа-

¹¹ Пункт 3 Роз'яснення Президії Вищого Арбітражного суду України № 02-5/35 від 26 січня 2000 року «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів».

ційно-аналітичного, документального та кадрового забезпечення до 25 листопада поточного року.

Проект Плану на наступний рік до 01 грудня подається названим Департаментом Голові Комісії, який виносить його на розгляд та затвердження Комісією.

План після його затвердження розпорядженням Нацкомфінпослуг є обов'язковим для виконання працівниками Нацкомфінпослуг та її територіальних управлінь і набирає чинності з першого січня того року, на який його затверджено, якщо інше не передбачено розпорядженням Комісії.

Члени Комісії, відповідно до своїх повноважень, організовують виконання Плану та щоквартально звітують на засіданнях Комісії про стан його виконання.

Пункти плану щодо розробки проектів нормативно-правових актів (в тому числі регуляторних) вважаються виконаними:

- 1) для проектів регуляторних актів – з дати прийняття рішення Комісією про оприлюднення проекту документа;
- 2) для документів, що не є регуляторними актами – з дати затвердження (прийняття Комісією).

Комісія як колегіальний орган розглядає питання та приймає нормативно-правові акти щодо:

- 1) ліцензійних умов провадження діяльності з надання страхових послуг, порядку здійснення контролю за їх додержанням;
- 2) визначення порядку ведення реєстрів аудиторів, яким надається право на проведення аудиторських перевірок фінансових установ, зокрема – страховиків;
- 3) визначення порядку реєстрації страхових та перестрахових брокерів;
- 4) установлення кваліфікаційних вимог до осіб, які провадять діяльність на страховому ринку, в тому числі аварійних комісарів;
- 5) установлення плати за реєстрацію документів і видачу ліцензій на здійснення страхової діяльності;
- 6) установлення обмежень на суміщення надання певних видів фінансових послуг;
- 7) установлення критеріїв та нормативів щодо ліквідності, капіталу та платоспроможності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, якості систем управління та управлінського персоналу, додержання правил надання фінансових послуг;
- 8) визначення у передбачених законом випадках порядку створення, формування і використання резервних та інших фондів фінансових установ;
- 9) установлення додаткових вимог до договорів про надання фінансових послуг фізичним особам, якщо це не врегульовано законом;
- 10) установлення вимог щодо програмного забезпечення та спеціального технічного обладнання фінансових установ, пов'язаних з наданням фінансових послуг;
- 11) установлення правил підготовки, надання та обробки даних щодо діяльності фінансових установ у розрізі напрямів нагляду;
- 12) визначення професійних вимог до керівників, головних бухгалтерів фінансових установ та порушення питань про звільнення з посад осіб, які не відповідають установленим вимогам для зайняття цих посад;
- 13) установлення переліку посередницьких послуг у страхуванні та перестраховуванні;
- 14) визначення порядку формування статутного капіталу страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю;
- 15) затвердження положень про централізовані страхові резервні фонди;

- 16) установлення обсягів страхових зобов'язань залежно від видів договорів страхування життя, а також мінімальних строків дії договорів страхування життя;
- 17) визначення порядку та умов ведення персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування життя;
- 18) установлення за погодженням з НБУ розмірів кредитів, порядку та умов їх видачі страхувальникам, які уклали договори страхування життя;
- 19) визначення характеристик та класифікаційних ознак видів добровільного страхування;
- 20) погодження єдиного зразка страхових свідоцтв (полісів, сертифікатів), які є формою договору обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів;
- 21) установлення особливостей із забезпечення правонаступництва щодо укладання договорів страхування у разі реорганізації страховика;
- 22) установлення порядку розкриття інформації та складання звітності учасниками ринків фінансових послуг відповідно до законодавства України;
- 23) установлення порядку та умов застосування заходів впливу згідно з законом.

Прийняті Нацкомфінпослуг нормативно-правові акти підлягають погодженню зі спеціально уповноваженим органом відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та державній реєстрації у Міністерстві юстиції України відповідно до Указу Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 3 жовтня 1992 року № 493/92.

Нормативно-правові акти Нацкомфінпослуг набувають чинності з дня їх офіційного оприлюднення (за загальним правилом). Оприлюднення прийнятих Нацкомфінпослуг нормативно-правових актів відповідно до ст. 22 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» здійснюється на засадах, передбачених укладеними договорами між Нацкомфінпослуг та редакціями друкованих засобів масової інформації.¹²

Нацкомфінпослуг визначив основним засобом публікації розпоряджень Нацкомфінпослуг, нормативно-правових актів та їх проєктів, інших документів, які розглядаються на засіданнях Комісії, розміщення їх на офіційному веб-сайті Нацкомфінпослуг (www.dfp.gov.ua)¹³.

Також Нацкомфінпослуг вирішив укладати договори на постійне співробітництво щодо публікації нормативно-правових актів Нацкомфінпослуг з тими періодичними виданнями, які відповідають таким умовам:

- 1) вітчизняний статус;
- 2) не менше п'яти років існування на ринку друкованих видань;
- 3) сфера розповсюдження: загальнодержавна регіональна та зарубіжна;
- 4) спеціалізована, у галузі небанківських фінансових послуг, тематика видання;
- 5) періодичність виходу не менше одного разу на тиждень;
- 6) доступність видання для споживачів фінансових послуг (тираж не менше 10 тис. примірників, присутність у каталогах видань ДП «Преса» та інших передплатних агенцій, наявність у роздрібній торгівлі).

¹² Розпорядження Держфінпослуг від 16 січня 2004 року № 6 «Про порядок оприлюднення офіційних документів Держфінпослуг».

¹³ Розпорядження Держфінпослуг від 04 лютого 2010 року № 105 «Про висвітлення діяльності Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України».

1.4.3. Страховик, як фінансова установа, ліцензування страхової діяльності

Відповідно до Положення про Державний реєстр фінансових установ, затвердженого розпорядженням Держфінпослуг від 28 серпня 2003 року № 41 (із змінами і доповненнями), та враховуючи те, що розпорядженням Держфінпослуг від 5 грудня 2003 року № 155 «Про Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України» Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України визначено складовою частиною Державного реєстру фінансових установ, Нацкомфінпослуг надає страховикам статус фінансової установи шляхом внесення інформації про заявника до Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) України.

Оскільки відповідно до статті 2 Закону України «Про страхування» статус страховика не може бути наданий без наявності хоча б однієї ліцензії на здійснення певного виду страхової діяльності, то Нацкомфінпослуг надає першу ліцензію одночасно з внесенням заявника до Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) України. Саме через цю причину, у разі анулювання у страховика всіх ліцензій, він одночасно виключається з вказаного реєстру (тобто втрачає статус фінансової установи).

Порядок ліцензування діяльності з надання фінансових послуг регулюється розділом VI „Ліцензування діяльності фінансових установ” Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.

При цьому слід мати на увазі, що згідно ст. 9 Закону України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності” до ліцензування діяльності з надання фінансових послуг застосовується саме спеціальне законодавство, тобто розділ VI Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.

Нацкомфінпослуг у межах своєї компетенції видає ліцензії для здійснення фінансовими установами:

- 1) страхової діяльності;
- 2) діяльності з надання послуг накопичувального пенсійного забезпечення;
- 3) надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів;
- 4) діяльності з надання будь-яких фінансових послуг, що передбачають пряме або опосередковане залучення фінансових активів від фізичних осіб.

Здійснення зазначених видів діяльності дозволяється тільки після отримання відповідної ліцензії. Щодо ліцензування страхової діяльності, то Нацкомфінпослуг видає ліцензії на добровільні та обов'язкові види страхування, що відповідають перелікам, наведеним у статті 6 та 7 Закону України «Про страхування».

Порядок та умови видачі ліцензій на право здійснення страхової діяльності регламентуються Ліцензійними умовами провадження страхової діяльності, затвердженими розпорядженням Держфінпослуг від 28 серпня 2003 року № 40.

Для отримання ліцензії на право здійснення страхової діяльності страховик (заявник) повинен відповідати таким умовам:

- 1) страховик створюється в організаційно-правовій формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю;
- 2) учасників страховика повинно бути не менше трьох;
- 3) страховик реєструється в місцевому органі виконавчої влади як суб'єкт підприємницької діяльності та заноситься до державного реєстру фінансових установ;
- 4) мінімальний розмір статутного капіталу страховика, який займається видами страхування, іншими ніж страхування життя, установлюється в сумі, еквівалентній 1 млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 1,5 млн. євро за валютним обмінним курсом валюти України;

- 5) вартість чистих активів страховика, створеного у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, після закінчення другого та кожного наступного фінансового року з дати внесення інформації про заявника до Державного реєстру фінансових установ, має бути не меншою зареєстрованого розміру статутного капіталу страховика;
- 6) статутний капітал страховика повинен бути сплачений виключно в грошовій формі. Допускається формування статутного капіталу страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю в порядку, визначеному Нацкомфінпослуг, але не більше 25 відсотків загального розміру статутного капіталу;
- 7) забороняється використовувати для формування статутного капіталу векселі, кошти страхових резервів, бюджетні кошти, а також кошти, одержані в кредит, позику та під заставу, і вносити нематеріальні активи;
- 8) загальний розмір внесків страховика до статутних капіталів інших страховиків України не може перевищувати 30 відсотків його власного статутного капіталу, у тому числі розмір внеску до статутного капіталу окремого страховика не може перевищувати 10 відсотків. Ці вимоги не поширюються на страховика, який здійснює види страхування, інші ніж страхування життя, у разі здійснення ним внесків до статутного капіталу страховика, який здійснює страхування життя;
- 9) підприємства, установи та організації не можуть стати страховиками шляхом внесення змін до установчих документів за умови, що вони попередньо займалися іншим видом діяльності, навіть у разі виконання вимог законодавства;
- 10) страховик, який отримав ліцензію на страхування життя, не має права займатися іншими видами страхування;
- 11) предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням;
- 12) ліцензія видається на здійснення окремого виду страхування та дає одночасно право на проведення перестрахування за цим видом страхування. Страховик (перестраховик) України має право приймати ризики в перестрахування лише з тих видів добровільного і обов'язкового страхування, на проведення яких він отримав ліцензію. Укладення страховиком України (цедентом, перестрахувальником) договорів перестрахування з перестраховиками (страховиками, страховими брокерами) – нерезидентами, у тому числі з тими, які мають свої представництва в Україні, дозволяється у випадках, передбачених нормативно-правовими актами України;
- 13) страховик зобов'язаний прийняти та зареєструвати в Нацкомфінпослуг правила страхування, які відповідають вимогам статті 17 Закону України «Про страхування» і вказаним Ліцензійним умовам;
- 14) ліцензії на обов'язкові види страхування видаються відповідно до цих Ліцензійних вимог та особливих умов ліцензування, установлених Кабінетом Міністрів України. Ліцензія на конкретний вид обов'язкового страхування видається, якщо страховик має досвід здійснення добровільного страхування не менше ніж два роки, якщо інше не передбачено законодавством (під досвідом не менше ніж два роки слід розуміти наявність протягом усього зазначеного періоду чинної ліцензії і чинних договорів страхування). Для підтвердження вимог цього пункту надаються відповідні копії договорів страхування;
- 15) страховик зобов'язаний дотримуватись обов'язків, визначених статтею 20 Закону України «Про страхування»;
- 16) здійснення страховиком страхових виплат провадиться у порядку та на умовах, визначених статтею 25 Закону України «Про страхування». Страховик зобов'язаний на підставі ведення журналу реєстрації страхових вимог (заяв) страхувальників щодо виплати страхової суми або страхового відшкодування формувати резерв збитків (резерв заявлених, але не виплачених збитків) та забезпечувати його ліквідне розміщення;

- 17) страховик зобов'язаний дотримуватись умов забезпечення платоспроможності відповідно до вимог статті 30 Закону України «Про страхування» і нормативно-правових актів, які встановлюють відповідні вимоги;
- 18) страховик зобов'язаний формувати, обліковувати і розміщувати страхові резерви в порядку та на умовах, визначених статтею 31 Закону України «Про страхування» і відповідними нормативно-правовими актами;
- 19) якщо страхова сума за окремим об'єктом страхування перевищує 10 відсотків суми сплаченого статутного капіталу, сформованих вільних резервів та страхових резервів, страховик зобов'язаний укласти договір перестрахування;
- 20) страховик зобов'язаний вести бухгалтерський облік, формувати фінансову звітність та інші звітні дані відповідно до вимог законодавства України з урахуванням особливостей, передбачених статтями 31 та 33 Закону України «Про страхування»;
- 21) страховик зобов'язаний проводити аудиторську перевірку та оприлюднювати публічну бухгалтерську звітність відповідно до вимог статті 34 Закону України «Про страхування» та інших нормативно-правових актів;
- 22) страховик та його відокремлений підрозділ повинні бути забезпечені комп'ютерною технікою і програмним забезпеченням та комунікаційними засобами (телефон, факс, E-mail), що відповідають установленим вимогам;
- 23) при здійсненні діяльності з обов'язкових видів страхування страховик зобов'язаний утворювати централізовані страхові резервні фонди згідно з вимогами відповідних нормативно-правових актів;
- 24) при здійсненні діяльності з обов'язкових видів страхування страховик зобов'язаний дотримуватись порядку та правил їх проведення, застосовувати форми типового договору, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методики актуарних розрахунків, установлені Кабінетом Міністрів України;
- 25) страховик має право розпочати страхову діяльність у разі, якщо:
 - облікова і реєструюча система відповідають вимогам, встановленим нормативно-правовими актами;
 - внутрішні правила страховика відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів державних органів, що здійснюють регулювання та нагляд за ринками фінансових послуг;
 - професійні якості та ділова репутація персоналу відповідають вимогам, установленим нормативно-правовими актами;
 - керівник та головний бухгалтер відповідають професійним вимогам до керівників та головних бухгалтерів фінансових установ, затверджених розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 13 липня 2004 року № 1590;
- 26) як суб'єкт первинного фінансового моніторингу страховик зобов'язаний дотримуватись обов'язків, установлених статтею 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та вимогами Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами;
- 27) страховик на підставі наданих оригіналів або належним чином завірених копій документів зобов'язаний ідентифікувати осіб, які здійснюють фінансові операції, що згідно із законодавством підлягають фінансовому моніторингу;
- 28) страховик зобов'язаний встановити правила проведення внутрішнього фінансового моніторингу та призначити працівника, відповідального за його проведення. Відповідальний працівник зобов'язаний:
 - бути незалежним у своїй діяльності і підзвітним тільки керівнику страховика;
 - не рідше одного разу на місяць інформувати керівника страховика про виявлені фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та заходи, які були вжиті.

Крім основних Ліцензійних умов провадження страхової діяльності, прийнято також:

- 1) ліцензійні умови провадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, затверджені розпорядженням Держфінпослуг від 23 грудня 2004 року № 3178. Ці Ліцензійні умови встановлюють обов'язкові до виконання страховиками вимоги для отримання ліцензії на право провадження страхової діяльності з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- 2) ліцензійні умови провадження страхової діяльності філіями страховиків-нерезидентів, затверджені розпорядженням Держфінпослуг від 07 вересня 2006 року № 6201. Відповідно до них, тільки після отримання відповідної ліцензії філія страховика-нерезидента має право здійснювати страхову діяльність на всій території України.

Слід звернути увагу на те, що діяльність без ліцензії тягне за собою адміністративну та кримінальну відповідальність посадових осіб страховика, а також виручення всього отриманого доходу від такої діяльності у дохід держави.

1.4.4. Проведення перевірок

Порядок проведення перевірок Нацкомфінпослуг встановлено ст. 30 Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, а також Правилами проведення перевірок Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, затвердженими розпорядженням Держфінпослуг № 96 від 28 жовтня 2003 року (із наступними змінами).

Нацкомфінпослуг має право здійснювати такі види перевірок:

- 1) за способом проведення:
 - а) безвиїзні перевірки;
 - б) виїзні перевірки (інспекції).

Виявлення за результатами безвиїзної перевірки факту порушення законодавства у сфері фінансових послуг може тягнути за собою проведення інспекції.

- 2) за періодичністю проведення:
 - а) планові перевірки – перевірки діяльності суб'єкта нагляду (учасника ринку, діяльність якого перевіряється) у сфері надання ним фінансових послуг, яка передбачена у плані перевірок Нацкомфінпослуг. Планові перевірки проводяться Нацкомфінпослуг не частіше 1-го разу на рік, якщо інше не визначено окремим розпорядженням;
 - б) позапланові перевірки – перевірки, які не передбачені в плані перевірок.

Підготовка та проведення безвиїзної перевірки. Безвиїзні перевірки можуть проводитися згідно з планом перевірок Нацкомфінпослуг (планові перевірки) або за рішенням Голови Нацкомфінпослуг з власної ініціативи або за поданням заступників Голови Нацкомфінпослуг, директора відповідного департаменту, у наглядову юрисдикцію якого входить суб'єкт нагляду, чи голови територіального управління Нацкомфінпослуг у разі виникнення необхідності здійснення перевірки (позапланові перевірки).

У разі визнання необхідним отримання відповідної інформації директор відповідного департаменту центрального апарату або голова територіального управління Нацкомфінпослуг надсилає *запити суб'єктам нагляду* (рекомендованим листом з повідомленням про вручення) та (або) відповідним підрозділам Нацкомфінпослуг з вимогою надати необхідну інформацію. Форма запиту суб'єктам нагляду встановлюється Нацкомфінпослуг.

У разі якщо суб'єкт нагляду відмовляється від надання інформації або не відповідає на запит особи, яка його зробила, складається акт про відмову надати інформацію або про відсутність відповіді суб'єкта нагляду на запит. *Відмова надати інформацію або відсутність реакції на запит може бути підставою для проведення інспекції.*

Суб'єкт нагляду має право письмово викласти мотиви відмови від надання інформації та передати (надіслати) її особі, яка надала запит.

За результатом безвиїзної перевірки на паперовому носії державною мовою складається акт перевірки у 2-х примірниках за формою, установленю Нацкомфінпослуг.

В акті перевірки чітко викладаються факти виявлених порушень законодавства з посиланням на документи, що підтверджують наявність зазначених фактів, а також зазначаються норми нормативно-правового акта, які порушено суб'єктом нагляду.

Акт перевірки підписують працівники Нацкомфінпослуг, які здійснювали перевірку, та керівник суб'єкта нагляду.

Особа, яка призначила перевірку, має право запрошувати керівника суб'єкта нагляду для підписання акта перевірки. При цьому другий примірник акта перевірки надається керівнику суб'єкта нагляду.

У разі неявки керівника суб'єкта нагляду в установлений строк або його відмови підписати акт перевірки про це робиться відмітка на обох примірниках акта. При цьому другий примірник акта надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення на адресу суб'єкта нагляду. Документи, що підтверджують факт поштового відправлення акта перевірки, долучаються до примірника акта перевірки, який зберігається у Нацкомфінпослуг.

Підготовка та проведення інспекції. Інспекції можуть проводитися згідно з планом перевірок Нацкомфінпослуг (планові інспекції) або за наявності хоча б однієї з таких обставин (позапланові інспекції):

- а) за наслідками перевірок одних суб'єктів нагляду виявлено факти, які свідчать про порушення іншим суб'єктом нагляду норм законодавства у сфері фінансових послуг;
- б) суб'єктом нагляду не подано в установлений термін або протягом установленного строку документи обов'язкової звітності та (або) іншої інформації, яка надається до Нацкомфінпослуг;
- в) виявлено недостовірність інформації у документах обов'язкової звітності та (або) інших документах, які надаються до Нацкомфінпослуг;
- г) виявлено за результатами безвиїзної перевірки факт порушення чинного законодавства у сфері фінансових послуг;
- г) подано заяву (скаргу, повідомлення) про порушення суб'єктом нагляду норм законодавства у сфері фінансових послуг;
- д) необхідності перевірки виконання суб'єктом нагляду заходів впливу Нацкомфінпослуг, які застосовувалися до цього суб'єкта нагляду;
- е) рішення, наказу, ухвали суду, постанови слідчих про проведення перевірки суб'єкта нагляду;
- є) звернення або запиту народного депутата України;
- ж) здійснення реорганізації або ліквідації суб'єкта нагляду.

Рішення про проведення позапланової інспекції приймається Головою Нацкомфінпослуг з власної ініціативи або за поданням заступників Голови Нацкомфінпослуг, директора відповідного департаменту, у наглядову юрисдикцію якого входить суб'єкт нагляду чи голови територіального управління. На підставі прийнятого рішення призначається інспекційна група.

Для проведення інспекції Нацкомфінпослуг директором відповідного департаменту центрального апарату або головою територіального управління Нацкомфінпослуг призначається керівник і члени інспекційної групи.

Посвідчення на проведення інспекції видається на строк не більше ніж на 30 календарних днів.

Продовження строку інспекції можливе виключно за наказом Голови Нацкомфінпослуг (за його відсутності – виконуючого обов'язки Голови Нацкомфінпослуг) за обґрунтованим

письмовим зверненням директора відповідного департаменту центрального апарату або голови територіального управління Нацкомфінпослуг.

Про проведення планової інспекції управління Нацкомфінпослуг направляє письмове повідомлення суб'єкту нагляду не пізніше ніж за 10 календарних днів до початку проведення інспекції.

Позапланова інспекція суб'єкта нагляду може проводитися без попереднього повідомлення.

Члени інспекційної групи при проведенні інспекції мають право:

- 1) безперешкодно входити за службовим посвідченням до приміщень, у яких розташований суб'єкт нагляду;
- 2) вимагати для інспекції необхідні документи та іншу інформацію для проведення інспекції;
- 3) вилучати на строк до 3-х робочих днів документи, які підтверджують факти порушення вимог чинного законодавства;
- 4) брати письмові пояснення у керівників суб'єкта нагляду та (або) його працівників.

Члени інспекційної групи при проведенні інспекції зобов'язані:

- 1) повідомити керівника суб'єкта нагляду чи особу, яка його заміщає, про права, обов'язки та повноваження інспекційної групи, причину та мету інспекції, про права, обов'язки та відповідальність суб'єкта нагляду, установити перелік необхідних документів та строки або терміни їх надання, узгодити інші організаційні питання щодо проведення інспекції;
- 2) у разі відмови представника суб'єкта нагляду надати документи чи належним чином засвідчені копії документів (витяги з документів) на усний запит членів інспекційної групи підготувати та надати представнику суб'єкта нагляду письмовий запит із зазначенням строку або терміну надання необхідної інформації, а в разі відмови в отриманні письмового запиту надати його особі, на яку покладені обов'язки з реєстрації вхідної кореспонденції суб'єкта нагляду, або направити запит на адресу суб'єкта нагляду рекомендованим листом з повідомленням про вручення. До примірника акта інспекції, що зберігається в Нацкомфінпослуг, додаються документи, що підтверджують факт поштового відправлення письмового запиту на адресу суб'єкта нагляду рекомендованим листом;
- 3) не допускати дій та вчинків, які можуть негативно вплинути на ділову репутацію Нацкомфінпослуг;
- 4) дотримуватися вимог законодавства України.

Керівники суб'єкта нагляду (учасника ринку, діяльність якого перевіряється) під час проведення інспекції мають право:

- 1) пересвідчитися у повноваженнях керівника та членів інспекційної групи;
- 2) отримувати від керівника інспекційної групи інформацію про:
 - а) порядок проведення інспекції;
 - б) права та обов'язки інспекційної групи;
 - в) підставу та мету інспекції;
 - г) права та обов'язки керівників та працівників суб'єкта нагляду;
- 3) надавати письмові пояснення з питань, що виникають під час проведення інспекції.

Керівники та працівники суб'єкта нагляду під час проведення інспекції зобов'язані:

- 1) на вимогу керівника інспекційної групи підтвердити свої повноваження відповідними документами;
- 2) забезпечити інспекційній групі необхідні умови для проведення інспекції;

- 3) своєчасно надавати інспекційній групі повну та достовірну інформацію щодо діяльності суб'єкта нагляду;
- 4) на запит керівника інспекційної групи надавати копії необхідних документів, засвідчені підписом керівника або особи, яка його заміщає, та печаткою суб'єкта нагляду, для приєднання їх до акта інспекції;
- 5) на звернення керівника та членів інспекційної групи надавати письмові пояснення.

За результатами інспекції інспекційна група складає акт інспекції у 2-х примірниках за встановленою Нацкомфінпослуг формою.

Акт інспекції має містити систематизований виклад виявлених у ході інспекції фактів порушень, а також фактів невиконання суб'єктом нагляду законних вимог інспекційної групи.

В акті інспекції чітко викладаються факти виявлених порушень законодавства з посиланням на документи, що підтверджують наявність зазначених фактів, а також зазначаються норми нормативно-правового акта, які порушено суб'єктом нагляду.

Акт інспекції підписується керівником та всіма членами інспекційної групи Нацкомфінпослуг, а також керівником суб'єкта нагляду.

У разі відмови керівника суб'єкта нагляду підписати та (або) отримати примірник акта інспекції, керівник інспекційної групи робить у місці для підпису акта відповідний запис (який засвідчується його підписом та підписами усіх членів інспекційної групи) і протягом 5-ти робочих днів акт інспекції направляється на адресу суб'єкта нагляду рекомендованим листом.

До примірника акта інспекції, що зберігається в Нацкомфінпослуг, додаються документи, що підтверджують факт поштового відправлення акта інспекції на адресу суб'єкта нагляду.

Письмові зауваження до акта інспекції можуть надаватися від імені суб'єкта нагляду протягом 5-ти робочих днів після отримання акта інспекції.

Керівник інспекційної групи під час інспекції суб'єкта нагляду має право вилучати на строк до 3-ох робочих днів документи, які підтверджують факти порушення законодавства. Про вилучення документів складається протокол вилучення, у якому зазначаються дата його складання, прізвище та посада особи, яка провела вилучення, повний перелік вилучених документів та дату, коли ці документи мають бути повернені. Форма протоколу вилучення встановлюється Нацкомфінпослуг.

У разі порушення законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з надання фінансових послуг, Нацкомфінпослуг застосовує заходи впливу відповідно до закону.

1.4.5. Застосування заходів впливу

Нацкомфінпослуг обирає і застосовує заходи впливу на основі аналізу даних та інформації стосовно порушення законодавства про фінансові послуги, враховуючи наслідки порушення та наслідки раніше застосованих заходів впливу (за наявності).

Заходи впливу, які має право застосовувати Нацкомфінпослуг, є адміністративно-господарськими санкціями. Тому всі питання, що не врегульовані Законом України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” в частині застосування заходів впливу, слід вирішувати на підставі норм про адміністративно-господарські санкції Господарського кодексу України.

Стаття 40 Закону України “Про фінансової послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” передбачено заходи впливу, які можуть застосовуватись Нацкомфінпослуг до порушників:

- 1) зобов'язання порушника вжити заходів для усунення порушення;
- 2) вимога скликання позачергових зборів учасників фінансової установи;

- 3) накладення штрафів в розмірах, передбачених ст. 41 і ст. 43 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”;
- 4) тимчасове зупинення або анулювання ліцензії на право провадження діяльності з надання фінансових послуг;
- 5) відсторонення керівництва від управління фінансовою установою та призначення тимчасової адміністрації;
- 6) затвердження плану відновлення фінансової стабільності фінансової установи;
- 7) порушення питання про ліквідацію установи.

З названих заходів впливу ті, що пронумеровані 2, 5-7, можуть застосовуватися виключно до фінансових установ. Інші заходи впливу можуть застосовуватися до будь-яких юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які надають фінансові послуги.

Порядок та умови застосування заходів впливу регламентується Положенням про застосування Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України заходів впливу, затвердженим розпорядженням Держфінпослуг № 125 від 13 листопада 2003 року (в редакції розпорядження № 2384 від 17 вересня 2004 року).

Розглянемо зміст окремих заходів впливу, що можуть застосовуватися Нацкомфінпослуг.

Зобов'язання порушника вжити заходів для усунення порушення – це письмове розпорядження (припис), що надається учаснику ринку для усунення у визначений у ньому строк виявлених порушень законодавства про фінансові послуги.

Про виконання (невиконання) вимог розпорядження (припису) учасник ринку зобов'язаний письмово повідомити Нацкомфінпослуг у визначений у розпорядженні (приписі) термін.

Невиконання вимог розпорядження (припису) є підставою для застосування інших заходів впливу в порядку визначеному законодавством.

Вимога скликати позачергові збори учасників фінансової установи – це письмове розпорядження, що направляється з метою попередження загрози невиконання зобов'язань фінансової установи перед її учасниками, клієнтами або третіми особами, у разі невжиття необхідних заходів для усунення такої загрози з боку інших органів управління фінансової установи. Вимога оформляється постановою.

Фінансова установа, яка отримала вимогу, зобов'язана надіслати до Нацкомфінпослуг інформацію про результати її розгляду не пізніше 15-денного строку з дня отримання із зазначенням дати скликання позачергових зборів.

Фінансова установа після виконання рішень, прийнятих на загальних зборах учасників фінансової установи, у 15-денний строк з дати їх реалізації, зобов'язана надіслати до Нацкомфінпослуг інформацію про результати виконання рішення загальних зборів.

Штрафна санкція (штраф) – плата у фіксованій сумі, але не більше одного відсотка від розміру статутного (пайового) капіталу юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, що вчинила порушення. Рішення про накладення штрафних санкцій приймається у вигляді постанови.

У разі несплати штрафу в добровільному порядку у строк, передбачений постановою, він стягується Нацкомфінпослуг у судовому порядку.

Накладення штрафів передбачено ст. 41 та ст. 43 Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”. Однак, застосування до кредитних спілок штрафів, передбачених ст. 41, є проблематичним, оскільки кредитні спілки не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Що ж стосується штрафів на посадових (службових) осіб кредитної спілки, то такі штрафи можуть накладатися, і описані у параграфі 7.2.

Зупинення (обмеження) дії ліцензії – це рішення директора департаменту Нацкомфінпослуг про заборону укладати договори щодо зазначеного в рішенні виду (видів) фінансових послуг із можливістю подальшого зняття такої заборони.

Анулювання (відкликання) ліцензії – це рішення директора департаменту Нацкомфінпослуг про заборону укладати договори щодо зазначеного в рішенні виду (видів) фінансових послуг без права подальшого поновлення дії такої ліцензії.

Заборона не розповсюджується на виконання зобов'язань за вже укладеними договорами. Рішення директора департаменту про зупинення (обмеження) дії ліцензії або її анулювання (відкликання), прийняте відповідно до його компетенції, має бути схваленим Нацкомфінпослуг як колегіальним органом протягом 10-и робочих днів. У разі, якщо таке рішення директора департаменту не буде схвалене у визначений строк, воно підлягає скасуванню.

Порядок скасування рішення визначається наказом Голови Нацкомфінпослуг.

Директор наглядового департаменту, відповідно до його компетенції, може прийняти рішення про поновлення дії ліцензії, якщо були усунені порушення, які стали підставою для обмеження або зупинення дії ліцензії. Таке рішення набирає чинності з дня його схвалення Комісією.

Відсторонення керівництва від управління фінансовою установою та призначення тимчасової адміністрації – це захід впливу, який застосовується з метою попередження загрози невиконання зобов'язань фінансової установи перед її учасниками, клієнтами або третіми особами, у разі неможливості (нездатності) вжити заходів, необхідних для уникнення такої загрози, з боку органів управління фінансової установи.

Рішення про відсторонення керівництва від управління фінансовою установою та призначення тимчасової адміністрації приймається у формі розпорядження Комісії.

Рішення Нацкомфінпослуг щодо застосування заходів впливу у вигляді призначення тимчасової адміністрації є виконавчим документом.

Затвердження плану відновлення фінансової стабільності – це рішення директора департаменту Нацкомфінпослуг про затвердження комплексу заходів, спрямованих на оздоровлення фінансового стану фінансової установи.

План відновлення фінансової стабільності повинен містити:

- 1) проведення комплексної перевірки фінансово-господарської діяльності фінансової установи, у тому числі аудиторської перевірки;
- 2) встановлення обмеження на вільне користування та розпорядження майном фінансової установи;
- 3) встановлення обов'язкового для виконання графіка здійснення розрахунків зі споживачами фінансових послуг.

Порушення питання про ліквідацію установи полягає в зверненні Нацкомфінпослуг, у передбачених законом випадках (у тому числі в разі здійснення діяльності без відповідної ліцензії чи діяльності, забороненої законом), до суду з позовом про ліквідацію установи, відповідно до глави 27 Господарського кодексу України.

Порушення питання про ліквідацію фінансової установи може бути застосоване лише в разі систематичного порушення фінансовою установою норм законодавства, якщо інше не передбачено законом.

1.5. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

1.5.1. Загальна характеристика захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні

Відповідно до преамбули Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» його метою є створення правових основ зокрема для захисту інтересів споживачів фінансових послуг. Споживачі фінансових послуг віднесені до учасників ринків фінансових послуг (пункт 17 статті 1), а державне регулювання ринків фінансових послуг полягає у здійсненні державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам (пункт 10 статті 1). При цьому, названий закон не дає визначення «споживач» чи «споживач фінансових послуг».

Відповідно до норм Закону України «Про захист прав споживачів», споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника (пункт 22 статті 1).

Оскільки страхувальниками сільськогосподарської продукції виступають юридичні особи та фізичні особи – підприємці (останні статтею 51 Цивільного кодексу України прирівняні до юридичних осіб), на них не розповсюджується законодавство про захист прав споживачів.

Тобто, можна говорити про широке та вузьке розуміння «споживачів» у законодавстві. Широке розуміння включає до поняття «споживачі» як фізичних, так і юридичних осіб, яким надаються товари, роботи чи послуги. Але особливий (підвищений) захист держава надає тільки споживачам – фізичним особам. Такий підхід відповідає також законодавству ЄС.

Тому споживачам страхових послуг – виробникам товарної сільськогосподарської продукції (які мають статус юридичних осіб або прирівняні до них) – слід сподіватися в першу чергу на свої зусилля, які полягають у досудовому та судовому механізмі вирішення спорів зі страховиками чи державою.

1.5.2. Особливості захисту прав споживачів при страхуванні сільськогосподарської продукції

Вирішення спорів між страховиком та страхувальником

Якщо страховик виплати не здійснив, то між страховиком і страхувальником може виникнути спір щодо законності/незаконності відмови у виплаті страхової суми. Вирішення спорів між страховиком та страхувальником може відбуватися не лише у судовому порядку, а й шляхом досудового врегулювання спорів.

Досудове врегулювання спорів зі страховиком щодо невиплати страхового відшкодування або виплати його в неповному обсязі. Вирішення суперечностей щодо виконання договору страхування шляхом переговорів. Якщо сторони договору страхування мають намір спершу вирішувати наявні між ними спори шляхом переговорів, то про це обов'язково слід зазначити у договорі страхування. При цьому в договорі необхідно прописати саму процедуру переговорів (строки, порядок, письмова форма тощо). Особливу увагу варто звертати на наявні у договорі страхування формулювання. Якщо у договорі страхування між страховиком та виробником сільськогосподарської продукції йдеться про досудове врегулювання спору, то застосовується процедура, викладена у нормах розділу II «Досудове врегулювання господарських спорів» Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України.

Умови договору, які передбачають інші формулювання щодо врегулювання спірних відносин, наприклад, «шляхом переговорів», у «добровільному порядку», «за взаємною згодою сторін» тощо, не розцінюються як домовленість сторін про досудове врегулювання спору в порядку, передбаченому нормами розділу II ГПК України.

Саме такий варіант передбачає Типовий договір обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590. У названому Типовому договорі міститься пункт 6, згідно з яким «Спори, що виникають між сторонами, вирішуються шляхом переговорів, у разі недосагнення згоди – в порядку, передбаченому законодавством». Таким чином, у цьому варіанті не йдеться про досудове врегулювання спору в розумінні ГПК України.

На жаль, у договорах (у тому числі й у згаданому Типовому договорі) не прописана процедура переговорів. Через це встановити сам факт її проведення досить важко. З метою уникнення таких ситуацій у договорах доцільно прописувати хоча б основні вимоги до переговорів.

Застосування медіації у переговорному процесі. Можливим варіантом врегулювання спірної ситуації, поки що не дуже поширеним в Україні, є медіація. На жаль, мало хто в Україні справді вміє проводити переговори, тому і результативність цього способу врегулювання спорів у нашому суспільстві досить низька. Проте слід подумати, чи не доцільно вам (страховику та страхувальнику) звернутися до послуг професійного медіатора.

Медіація означає «посередництво» і полягає у залученні до процесу переговорів нейтральної третьої сторони – медіатора (посередника). Медіатор веде переговорний процес, вислуховує аргументацію обох (або кількох) сторін по суті спору, дає кваліфіковані поради і активно допомагає сторонам самостійно прийняти рішення, яке задовольнить усіх учасників. Зі сказаного випливає, що медіація – це один з так званих альтернативних (позасудових) засобів врегулювання спорів, причому засіб дуже ефективний.

Слід пам'ятати, що той, хто йде на переговори з лише одним заготовленим варіантом результату переговорів, уже програв. Маючи один варіант наслідків переговорів, ви ставите іншу сторону перед поганим вибором: погодитись на ваші умови чи ні. Інша сторона зазвичай має таке саме прагнення, як і ви, – отримати лише вигідний їй результат. За таких обставин вам навіть не варто витрачати на ці переговори свій час. Йдучи на медіацію, треба пам'ятати, що дві сторони зі своїх двох позицій будуть самі продукувати той третій варіант, який задовольнить обох. Тобто, якщо ви вирішили провести медіацію, то будьте готові відступати від єдиного варіанта.

За результатами переговорів (у тому числі шляхом медіації) не з'являється якогось обов'язкового для сторін рішення. Всі результати виконуються добровільно. **Відтак, з метою юридичного оформлення результатів переговорів чи медіації, сторонам слід внести відповідні зміни та/або доповнення до договору страхування сільськогосподарської продукції або укласти додатковий договір.**

Досудове врегулювання господарського спору щодо договору страхування у порядку, передбаченому ГПК України. Порядок досудового врегулювання господарського спору прописаний у розділі II Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК). Цей розділ так і називається «Досудове врегулювання господарських спорів».

Відповідно до статті 5 «Основні положення досудового врегулювання господарського спору» ГПК України сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору тільки за домовленістю між собою. Тому, укладаючи договір страхування, слід звернути увагу на те, чи прописана в ньому можливість досудового врегулювання спору в розумінні ГПК України (а не просто «шляхом переговорів»).

Якщо сторони договору страхування сільськогосподарської продукції все ж обрали досудовий порядок вирішення спору згідно ГПК України, то відповідно до статті 6 «Порядок пред'явлення претензії» ГПК України, страхувальник з метою безпосереднього врегулювання спору зі страховиком (наприклад, при відмові від страхової виплати або у разі виплати страхового відшкодування не у повному обсязі) звертається до нього з письмовою претензією. Документи, що підтверджують вимоги заявника-страхувальника, додаються в оригіналах чи належним чином в засвідчених копіях. Документи, які є у страховика, можуть не додаватися до претензії із зазначенням про це у претензії. До претензії про сплату грошових коштів може додаватися платіжна вимога-доручення на суму претензії.

Претензія підписується повноважною особою страхувальника і надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

Відповідно до статті 7 «Порядок і строки розгляду претензії» ГПК України претензія розглядається в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії. Якщо до претензії не додані всі документи, необхідні для її розгляду, вони витребуються у заявника-страхувальника із зазначенням строку їх подання, який не може бути меншим за п'ять днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензії зупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами.

При розгляді претензії сторони, в разі необхідності, повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору.

Страховик, який одержав претензію, зобов'язаний задовольнити обґрунтовані вимоги заявника. Про результати розгляду претензії заявник повідомляє у письмовій формі.

Відповідь на претензію підписується повноважною особою страховика і надсилається рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

При цьому слід пам'ятати, що за необґрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми винна сторона сплачує другій стороні штраф у розмірі 10 процентів від списаної суми (частина 7 статті 8 «Повідомлення заявника про результати розгляду претензії» ГПК України).

Слід також мати на увазі, що, згідно з частинами 5, 6 ст. 8 ГПК України, якщо претензію про сплату грошових коштів, до якої додано платіжну вимогу-доручення, визнано повністю або частково, у платіжній вимозі-дорученні зазначається визнана сума. Платіжні вимоги-доручення виконуються установами банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Досудове врегулювання спору незалежно від процедури (тобто незалежно від того, чи застосовується процедура, передбачена в ГПК України, чи ні) не перешкоджає вам з метою вирішення спору щодо виплати страхового відшкодування звернутися безпосередньо до суду.

Врегулювання спорів у судовому порядку в разі спору зі страховиком щодо невикплати страхового відшкодування або виплати його в неповному обсязі.

Розгляд спору між страховиком та страхувальником державним судом. Відповідно до статті 12 «Справи, підвідомчі господарським судам» розділу III «Підвідомчість справ господарським судам. Підсудність справ» ГПК України, справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів (зокрема договорів страхування), підвідомчі господарським судам.

Згідно зі статтею 179 «Загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання» ГК України, господарські договори укладаються між суб'єктами господарювання (юридичними особами та фізичними особами – підприємцями), а також між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами.

Оскільки страховики (страхові компанії) та виробники сільськогосподарської продукції є суб'єктами господарювання, то і спори між ними, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні договорів аграрного страхування, які є різновидом господарських договорів, вирішуються господарськими судами. Відтак, виробникам сільськогосподарської продукції на підставі ст.ст. 12, 13 ГПК України слід звертатися до місцевого господарського суду.

Справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача (частина 2 статті 15 «Територіальна підсудність справ господарському суду» ГПК України), у випадку страхування сільськогосподарської продукції при умові невикплати страхового відшкодування або його виплати не в повному розмірі – за місцезнаходженням страхової компанії. Якщо юридичну особу представляє уповноважений нею відособлений підрозділ (філія), територіальна підсудність спору визначається залежно від місцезнаходження відособленого підрозділу.

Справи у спорах за участю кількох відповідачів (наприклад, при співстрахуванні) розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

Подання позовної заяви до господарського суду регулюється розділом VIII «Подання позову» ГПК України. Позивач зобов'язаний при поданні позову надіслати сторонам (зокрема страховику, а якщо як відповідач притягується страховий брокер чи агент, то і цим особам) копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає.

Обов'язок доведення і надання доказів лежить на сторонах. Кожна сторона спору (договору страхування) повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

Виходячи з цього, необхідно вжити всіх заходів для отримання та збереження доказів по можливому господарському спору зі страховиком (наприклад, усе листування, договори з особами, які обробляли посіви, висновки науково-дослідних організацій про доцільність внесення певних добрив у певний період, платіжні документи тощо). Доцільно виходити з того, що доказів мало не буває. У випадку недостатності доказів або відсутності доказів, які підтверджують обґрунтованість позовних вимог, суд не матиме підстав для задоволення позову і у виграші залишатиметься страховик.

Третейський спосіб розгляду спору між страховиком та страхувальником.

Підвідомчий господарським судам спір може бути переданий сторонами на вирішення третейського суду (зазначимо: у третейському суді не можуть розглядатися спори про визнання недійсними актів, а також спори, що виникають при укладанні, зміні, розірванні або виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб, предметом яких є нерухомість, а також спори щодо захисту прав споживачів).

Третейський суд – це недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фізичних та/або юридичних осіб у встановленому законом порядку для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин (ст. 2 Закону України «Про третейські суди»). Таким чином, сторони договору страхування сільськогосподарської продукції можуть передати свій спір на вирішення третейського суду, наприклад, створеного при Українській федерації убезпечення, Лізі страхових організацій України, при об'єднанні виробників сільгосппродукції або ж до іншого третейського суду в Україні.

Перевагою третейського розгляду є швидкість та незабюрократизованість.

Третейський суд приймає до розгляду спори за наявності третейської угоди між сторонами про передачу йому всіх або визначених спорів, які виникають або можуть виникнути між сторонами (у тому числі страховиком та виробником сільськогосподарської продукції) у зв'язку із якими-небудь конкретними правовідносинами. Третейська угода може бути укладена як третейське застереження у договорі або як окрема угода.

Третейська угода може містити як вказівку про конкретно визначений третейський суд (можливо, із зазначенням прізвища судді), так і просте посилення на вирішення відповідних спорів між сторонами третейським судом. Однак, у другому випадку потрібно буде укласти додаткову угоду, якою визначити конкретний третейський суд.

Позовна заява до третейського суду подається у письмовій формі.

Обов'язок доказування і подання доказів лежить на сторонах. Кожна сторона третейського розгляду повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Виходячи з цього, необхідно вжити всіх заходів для отримання та збереження доказів по можливому спору зі страховиком (наприклад, все листування, договори з особами, які обробляли посіви, висновки науково-дослідних організацій про доцільність внесення певних добрив у певний період, платіжні документи тощо).

Сторони, які передали спір на вирішення до третейського суду, зобов'язані добровільно виконати рішення третейського суду без будь-яких зволікань чи застережень. Рішення третейського суду, яке не було виконане добровільно, підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім таких випадків:

- 1) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

- 2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди (якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди);
- 3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;
- 4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам закону (зокрема, передбачена вимога про те, що суддя чи головуючий при колегіальному розгляді повинен мати вищу юридичну освіту);
- 5) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі.

Таким чином, якщо сторони погоджуються на вирішення спору третейським судом, то вони повинні розуміти, що рішення суду не може бути оскаржене, крім чітко встановлених випадків.

Вирішення спору з державою щодо компенсації частини страхових премій. Відповідно до статті 17 «Юрисдикція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ» глави 1 розділу II Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності поширюється компетенція адміністративних судів.

Якщо в Законі про Державний бюджет України на конкретний бюджетний рік передбачається виділення грошових коштів на здешевлення вартості страхових премій виробникам сільськогосподарської продукції, то порядок використання цих коштів регулюється Постановами Кабінету Міністрів України (як це було, зокрема, постановою від 21 лютого 2007 року № 261 «Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку» зі змінами у липні 2007 року та в квітні 2008 року). Описуючи механізм оскарження дій чи бездіяльності держави щодо відмови у компенсації частини страхової премії або її компенсації не у повному розмірі, будемо орієнтуватися саме на названу постанову, оскільки у разі виділення грошових коштів у Державному бюджеті на 2012 рік, саме закладений у цій постанові механізм компенсацій буде взятий за основу.

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів:

- 1) для визначення переліку страхувальників, яким виплачується компенсація, управління промисловості та агропромислового розвитку Севастопольської міськдержадміністрації, управління агропромислового розвитку райдержадміністрації утворює комісію. Положення про комісію та її склад затверджує голова відповідної держадміністрації (пункт 4 Порядку);
- 2) для виплати компенсації страхувальник подає до утвореної згідно з вказаним Порядком комісії низку документів (пункт 5 Порядку; див. розділ «Механізм здешевлення вартості агрострахування за допомогою державної підтримки», в якому наведений перелік цих документів);
- 3) управління промисловості та агропромислового розвитку Севастопольської міськдержадміністрації, управління агропромислового розвитку райдержадміністрації складає на підставі поданих комісією документів у порядку їх надходження і затверджує реєстр страхувальників, які мають право на компенсацію. Реєстр, форму якого затверджує Мінагрополітики, підписує начальник відповідного управління (пункт 6 Порядку);
- 4) операції з бюджетними коштами здійснюються відповідно до Порядку обслуговування державного бюджету за видатками, затвердженого Державним казначейством. Для виплати компенсації управління промисловості та агропромислового розвитку Севастопольської міськдержадміністрації, управління агропромислового розвитку райдержадміністрації подає органу Державного казначейства платіжні доручення та реєстр. Компенсація перераховується на поточний рахунок страхувальника, відкритого в установі банку (пункт 7 Порядку);

- 5) у разі відмови у виплаті компенсації у триденний строк після прийняття відповідного рішення надсилається письмове повідомлення із зазначенням причин (пункт 8 Порядку).

Таким чином, у виробника сільськогосподарської продукції як страхувальника може виникнути адміністративний спір з:

- управлінням промисловості та агропромислового розвитку Севастопольської міськдержадміністрації, управлінням агропромислового розвитку райдержадміністрації;
- органами Державного казначейства.

При цьому спір може стосуватися як дій зазначених органів, так і їх бездіяльності.

Щодо створеної комісії, то вона не має статусу юридичної особи, її рішення, дії та/або бездіяльність вважаються рішеннями, діями та/або бездіяльністю вказаних вище органів. Тому саме вони (а не комісія) виступатимуть у ролі відповідачів по адміністративній справі.

Тому важливо визначити статус державних адміністрацій та їх місце в системі органів виконавчої влади. Відповідно до статті 1 «Місцеві державні адміністрації та їх місце в системі органів виконавчої влади» Закону України «Про місцеві державні адміністрації» виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі здійснюють обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади. Відповідно до статті 5 «Система місцевого самоврядування» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» державні адміністрації до системи місцевого самоврядування не входять.

Таким чином, відповідно до частини 1 та 2 статті 18 «Предметна підсудність адміністративних справ» КАС України рішення, дії та/або бездіяльність посадових осіб управлінь промисловості та агропромислового розвитку Севастопольської міськдержадміністрацій, управлінь агропромислового розвитку райдержадміністрацій та регіональних органів Державного казначейства оскаржуються виробниками сільськогосподарської продукції в окружних адміністративних судах.

Оскільки виробник сільськогосподарської продукції перебуває на території повноважень відповідної державної адміністрації, то окружний адміністративний суд, повноваження якого поширюються на вирішення спору, буде один і той же. Якщо з якихось причин (наприклад, здійснення діяльності сільгосптоваровиробником через філію на території повноважень іншої державної адміністрації, то відповідно до частини другої статті 19 «Територіальна підсудність адміністративних справ» КАС України) адміністративні справи з приводу оскарження правових актів індивідуальної дії, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які стосуються інтересів конкретної особи, вирішуються адміністративними судами за місцем проживання (перебування, знаходження) позивача (тобто виробника сільськогосподарської продукції).

Адміністративні справи з приводу оскарження нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України (зокрема, Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку) або міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади (наприклад, нормативно-правового акту Міністерства аграрної політики України), повноваження якого поширюються на всю територію України, вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Подання позовної заяви до адміністративного суду регулюється статтями глави 1 розділу III КАС України. Адміністративний позов подається до адміністративного суду у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником. Позовна заява може бути надіслана до адміністративного суду поштою.

Письмова позовна заява може бути складена шляхом заповнення бланка позовної заяви, наданого судом.

Особливістю адміністративного судочинства є те, що на прохання виробника сільськогосподарської продукції – позивача по справі – службовцем апарату ад-

міністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви (частина 2 статті 105 «Форма і зміст адміністративного позову» КАС України).

Адміністративний позов може містити вимоги про:

- 1) скасування або визнання нечинним рішення відповідача – суб'єкта владних повноважень (повністю чи окремих його положень);
- 2) зобов'язання відповідача – суб'єкта владних повноважень – прийняти рішення або вчинити певні дії;
- 3) зобов'язання відповідача – суб'єкта владних повноважень – утриматися від вчинення певних дій;
- 4) стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень – коштів на відшкодування шкоди, завданої його незаконним рішенням, дією або бездіяльністю;
- 5) виконання зупиненої чи невчиненої дії;
- 6) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень.

Цей перелік не є вичерпним.

Відповідно до статті 106 «Вимоги до позовної заяви» КАС України у позовній заяві зазначаються:

- 1) найменування адміністративного суду, до якого подається позовна заява;
- 2) ім'я (найменування) позивача, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- 3) найменування відповідача, посада і місце служби посадової чи службової особи, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі відомі;
- 4) зміст позовних вимог і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- 5) у разі необхідності – клопотання:
 - про звільнення від сплати судового збору;
 - про звільнення від оплати правової допомоги і забезпечення надання правової допомоги, якщо відповідний орган відмовив особі у забезпеченні правової допомоги;
 - про призначення судової експертизи;
 - про витребування доказів;
 - про виклик свідків тощо;
- 6) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

На підтвердження обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги, позивач зазначає докази, про які йому відомо і які можуть бути використані судом.

До позовної заяви додаються її копії та копії всіх документів, що приєднуються до неї, відповідно до кількості відповідачів, документ про сплату судового збору.

Докази суду надають особи, які беруть участь у справі. Суд може запропонувати надати додаткові докази або витребувати додаткові докази за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або з власної ініціативи. Докази, одержані з порушенням закону, судом при вирішенні справи до уваги не беруться.

При цьому відповідно до статті 71 «Обов'язок доказування» КАС України в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача, якщо він заперечує проти адміністративного позову. Однак слід пам'ятати, що згідно з частиною 1 статті 71 КАС України кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення. Суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі. У разі невиконання цього обов'язку суд витребує названі документи та матеріали.

Суд може збирати докази з власної ініціативи.

Відповідно до статті 86 «Оцінка доказів» КАС України суд оцінює докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Ніякі докази не мають для адміністративного суду наперед встановленої сили.

1.5.3. Захист прав споживачів – фізичних осіб, які страхують сільськогосподарську продукцію¹⁴

Під споживачем, який потребує спеціального захисту з боку держави законодавство України розуміє – фізичну особу, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або з виконанням обов'язків найманого працівника.¹⁵ Такі особи можуть використовувати судові способи захисту своїх прав, але держава для захисту їх прав (у тому числі і як споживачів страхових послуг) передбачає додаткові механізми захисту.

Проблема захисту прав споживачів набула особливої гостроти й актуальності в умовах розвитку та розширення спектра небанківських фінансових послуг. У процесі вибору послуги споживачі, як правило, не мають достатньої інформації та необхідних знань про особливості та споживчі характеристики фінансових послуг, не завжди можуть об'єктивно оцінити рівень ризиків та порівняти умови надання фінансових послуг, що пропонують небанківські фінансові установи.

Основними проблемами у сфері захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг України є:

- відсутність своєчасної, доступної та достовірної інформації;
- низький рівень знань споживачів фінансових послуг та їх обізнаності про фінансові продукти;
- недобросовісна реклама, що надається фінансовими установами;
- нечесне врегулювання претензій з боку надавачів фінансових послуг;
- зловживання ринковими повноваженнями з боку надавачів фінансових послуг;
- недосконалість механізмів досудового врегулювання конфліктних ситуацій;
- відсутність у органів державної влади достатніх інституційних повноважень для захисту прав споживачів фінансових послуг.

Водночас недовіра населення до інституцій, що надають фінансові послуги, не дає змоги активно використовувати вільні грошові кошти, сконцентровані на фінансовому ринку як інвестиційні ресурси, що спрямовуються на розвиток економіки.

Система захисту прав споживачів має ґрунтуватися на принципах:

- ефективності державного регулювання;
- дотримання гарантованих законом прав споживачів на захист;
- прозорості діяльності небанківських фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але мають передбачену законом можливість надавати окремі види фінансових послуг;
- збалансованості інтересів суб'єктів господарювання, які надають небанківські фінансові послуги, та споживачів.

¹⁴ В основу цієї частини Розділу 1.4.2. підготовлено на підставі матеріалів підручника: Науменкова С.В. Міщенко В.І. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. – К: Знання, 2010, для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

¹⁵ Пункт 22 статті 1 Закону України «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст.379, в редакції Закону № 3161-IV від 01.12.2005, ВВР, 2006, № 7, ст.84.

Основоположним документом для розробки та реалізації захисту прав споживачів послуг, які надають небанківські фінансові установи, є Концепція захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 1026-р.

Реалізація Концепції передбачає два етапи з визначеним переліком таких основних завдань, а саме:

■ I етап (2009–2012 рр.):

- розширення повноважень НКЦПФР та Нацкомфінпослуг у частині застосування санкцій до небанківських фінансових установ у разі порушення ними законодавства про захист прав споживачів;
- адаптація національного законодавства з питань регулювання порядку та умов надання роздрібних небанківських фінансових послуг до законодавства ЄС, зокрема Директив Європейського Парламенту та Ради ЄС від 23 вересня 2002 р. № 2002/65/ЄС про дистанційну торгівлю та фінансові послуги споживачам та від 23 квітня 2008 р. № 2008/48/ЄС щодо кредитних угод споживачів;
- внесення змін до законодавства з питань надання небанківських фінансових послуг, зокрема щодо:
- визначення цивільно-правового статусу споживача небанківських фінансових послуг;
- уточнення вимог до умов та порядку укладання договорів про надання фінансових послуг, а також забезпечення права споживача – фізичної особи на відкликання згоди на укладення договору про надання небанківських фінансових послуг протягом визначеного строку;
- ліцензування страхових посередників, процедури та вимог щодо їх підготовки та перепідготовки;
- розробка нормативно-правової бази щодо створення фондів гарантування страхових виплат у галузі страхування життя та гарантування інвестицій на фондовому ринку, а також системи гарантування вкладів членів кредитних спілок;
- створення правового механізму досудового розгляду скарг споживачів і розв'язання спорів між небанківськими фінансовими установами і споживачами;
- встановлення на законодавчому рівні вимог до належного інформування споживачів перед укладанням договорів про надання небанківських фінансових послуг та до достовірності інформації, що міститься у рекламі небанківських фінансових послуг, додаткових вимог до захисту персональних даних споживачів із визначенням відповідальності за їх порушення, а також до поділу інвесторів на кваліфікованих та некваліфікованих;
- розробка державної цільової програми інформування громадськості про діяльність небанківських фінансових установ і ризики та переваги, пов'язані з наданням небанківських фінансових послуг;
- забезпечення ефективної взаємодії Антимонопольного комітету України з іншими центральними органами виконавчої влади щодо запобігання використанню небанківськими фінансовими установами своїх інформаційних та ринкових переваг над споживачами з метою нав'язування їм супутніх послуг;
- запровадження заходів стосовно посилення контролю за рекламою на ринках фінансових послуг;
- створення в структурі органів державної влади, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, окремих підрозділів у справах захисту прав споживачів;
- розробка державної цільової програми підготовки спеціалістів з питань захисту прав споживачів для органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг; розробка освітніх програм для споживачів;

- створення на веб-сторінках органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, окремого розділу для висвітлення актуальних питань у сфері захисту прав споживачів;
 - удосконалення нормативно-правової бази щодо розкриття інформації небанківськими фінансовими установами, у тому числі відповідно до стандартів IAIS, IOPS, законодавства Європейського Союзу;
 - розробка плану та здійснення переходу небанківських фінансових установ на міжнародні стандарти фінансової звітності.
- II етап (починаючи з 2012 р.):
- залучення саморегулювних організацій ринків небанківських фінансових послуг до процесу досудового розв'язання спорів між небанківськими фінансовими установами і споживачами;
 - розробка стандартів надання небанківських фінансових послуг;
 - визначення обов'язковою умовою для видачі ліцензій на провадження видів діяльності з надання небанківських фінансових послуг наявність у небанківської фінансової установи системи розв'язання спорів та дотримання справедливих підходів до розв'язання проблем захисту прав споживачів;
 - сприяння органами державної влади утворенню громадських організацій захисту прав споживачів;
 - перехід до пруденційного нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ.

Законодавча база, що регулює сферу захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні, крім базових законів для окремих секторів, включає Господарський кодекс України, а також Закони України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про рекламу», «Про захист прав споживачів», «Про інформацію». Однак практичне використання положень цих законів ще системно не впроваджується, немає належного інституційного оформлення та достатнього фінансового забезпечення.

Незалежно від причин, недостатній захист прав споживачів є недоліком правової та економічної систем, який може призвести до втрати довіри населення до фінансового ринку. Установи фінансового сектору шляхом надання повної, доступної, адекватної та зіставної інформації щодо цін, умов і ризиків фінансових продуктів і послуг мають гарантувати споживачам прозорість і стабільність своєї діяльності, а також забезпечити відшкодування втрат і захист на основі створення ефективних механізмів урегулювання претензій та вирішення спорів.

Споживачі фінансових послуг повинні мати доступ до програм фінансової просвіти, що дасть змогу їм розвивати фінансову компетенцію, потрібну для розуміння фінансових продуктів і послуг, а також для реалізації своїх прав і обов'язків як фінансових споживачів. Навчання з фінансових питань має спонукати споживачів приймати виважені рішення щодо своїх фінансів, а також планувати власні фінансові потреби протягом усього життя.

Регулювання та нагляд за фінансовими установами України здійснюють державні органи, що відповідають за регулювання окремих ринків фінансових послуг.

Нацкомфінпослуг у своїй роботі щодо захисту прав споживачів керується Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-ІІІ, ст. 27 якого безпосередньо покладає на регулятора обов'язки щодо захисту прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг.

Нацкомфінпослуг веде масштабну наглядову діяльність за зверненнями громадян, яка супроводжується перевіркою фінансових установ. Однак на сьогодні у структурі Нацкомфінпослуг немає спеціалізованого підрозділу, який би займався позовами споживачів і врегульовував конфліктні ситуації.

Частково проблему захисту прав споживачів фінансових послуг розв'язують громадські організації. Так, у 2003 році було створено Асоціацію страхувальників України (АСУ), яка є неприбутковим всеукраїнським об'єднанням громадських організацій. Її мета – захист прав страхувальників, протидія недобросовісній конкуренції, здійснення освітньої діяльності в сфері страхування та захист інтересів споживачів страхових послуг. Аналогічні асоціації споживачів доцільно створити для кожного сектору небанківських фінансових послуг. Цей досвід також може бути використано для створення в Україні інституту страхових омбудсменів.

Крім АСУ, в Україні створена значна кількість об'єднань учасників фінансового ринку України, серед яких:

- Українська асоціація інвестиційного бізнесу;
- Асоціація «Український кредитно-банківський союз»;
- Професійна асоціація реєстраторів та депозитаріїв;
- Ліга страхових організацій України;
- Українська Федерація Убезпечення;
- Національна асоціація кредитних спілок України;
- Українська асоціація адміністраторів пенсійних фондів;
- Національна асоціація недержавних пенсійних фондів та адміністраторів НПФ;
- Всеукраїнська асоціація ломбардів;
- Всеукраїнська асоціація кредитних спілок;
- Асоціація ПФТС;
- Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів».

У 2009 р. об'єднання учасників фінансового ринку України підписали Меморандум про взаємодію об'єднань учасників фінансового ринку України та координацію зусиль щодо встановлення правил добросовісної реклами фінансових послуг.

Основною метою співпраці цих організацій у рамках Меморандуму є:

- удосконалення законодавчої та нормативної баз з питань запобігання некоректній та недобросовісній рекламі на ринку фінансових послуг;
- вироблення колективних вимог, рекомендацій, стандартів, кодексу професійної поведінки для рекламування фінансових продуктів;
- засудження випадків неправомірних дій, які можуть зашкодити діловій репутації професійних учасників фінансового ринку;
- створення умов для захисту економічної конкуренції та запобігання недобросовісній конкуренції тощо.

Важливе значення для споживачів фінансових послуг має інформація про надійність установ, які надають фінансові послуги. Стаття 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» зобов'язує Нацкомфінпослуг здійснювати контроль за достовірністю інформації, що надають учасники ринку фінансових послуг, і встановлювати порядок розкриття інформації та складання звітності учасниками ринків фінансових послуг відповідно до законодавства України.

На жаль, українське законодавство в частині страхування не є повністю досконалим. Основні юридичні поняття, такі як «страхова компанія», страхова сума, ліміт відповідальності за полісом, страховий інтерес, гарантійний платіж, спільне страхування тощо, визначено нечітко, правила не завжди викладено послідовно, а права та обов'язки сторін регулюються недостатньо.

Більшість інформації недоступна для споживачів фінансових послуг. Проблема розкриття інформації НКЦПФР нині розв'язується за підтримки проекту, в рамках якого створюється доступна для інвесторів електронна система розкриття інформації. Нацкомфінпослуг працює над розробкою власної Концепції інформування учасників ринку небанківських фінансових послуг, проте вона ще має бути затверджена та реалізована на практиці.

Страховики, які входять до складу Ліги страхових організацій України, беруть участь у проєкті «Відкрите страхування» та публікують основні показники своєї діяльності з метою інформування споживачів послуг. Інші професійні Асоціації також докладають зусилля щодо збору та поширення інформації про фінансові установи. Проте робота з розкриття інформації всіма учасниками небанківського фінансового сектору потребує вдосконалення законодавчої бази.

Перед придбанням споживачем фінансового продукту фінансова установа має отримати достатню інформацію від споживача для того, щоб гарантувати, що цей продукт або послуга підходить саме цьому споживачеві, надати йому вичерпну інформацію про правила та умови використання продукту. Якщо споживач купить будь-який продукт як передумову одержання іншого продукту, він повинен мати право вільного вибору надавача першого продукту тощо.

Фінансова інформація для багатьох споживачів є конфіденційною, тому регулятор має розробити необхідні заходи для захисту приватності персональних даних. Це пов'язано з тим, що споживачі та фінансові установи інколи мають протилежні наміри: бізнес бажає максимально використати персональну інформацію в комерційних цілях, а споживачі підтримують обмеження використання персональної інформації.

Відповідно до світової практики конфіденційність персональної інформації підпадає під захист кількох міжнародних законодавчих актів, а саме: Нормативів OECD, що регулюють захист приватності та транскордонний рух персональних даних, Нормативів ООН щодо комп'ютерних файлів з особистими даними, прийнятих Генеральною Асамблеєю 14 грудня 1990 р., Директиви ЄС про захист прав осіб у сфері обробки персональних даних 1995/46/ЄС, Конвенції СОЕ про Захист осіб з огляду на автоматичну обробку персональних даних і Концепції Приватності, прийнятої APEC.

На сьогодні в Україні законодавчо ще не досить чітко визначено, яка саме інформація, що подається до фінансових установ, є персональною. Брак такого врегулювання створює потенційні можливості для зловживань фінансовими установами. Потрібне вдосконалення законодавчого визначення основних правил захисту, розкриття, передачі, поновлення інформації, а також інформування споживачів про політику фінансових установ щодо використання персональної інформації.

Незважаючи на те, що вже тривалий час Україна розвивається в умовах ринкової економіки, більшість громадян має недостатній рівень фінансової освіти. Відсутність знань про діяльність фінансових ринків і специфіку фінансових послуг знижує довіру до фінансової системи, впливає на рівень заощаджень і прибутковість фінансових послуг.

Тому нагальною є потреба в розробці та реалізації програм підвищення обізнаності споживачів фінансових послуг з метою створення умов для подальшого зміцнення та розвитку фінансового сектору. Для цього потрібно заохочувати національні кампанії та програми підвищення рівня обізнаності та фінансової грамотності населення, які допомагають споживачам фінансових послуг розуміти напрями інвестування власних коштів, переваги, недоліки та ризики, пов'язані з різними видами фінансових продуктів, а також сприятимуть міжнародній співпраці у сфері фінансової просвіти, включаючи використання OECD як міжнародного форуму для обміну інформацією.

Фінансові установи мають чітко розрізняти фінансову просвіту та фінансове інформування, а також «комерційні» фінансові консультації. Будь-які фінансові поради в бізнес-цілях, якщо вони проводяться під гаслом фінансової освіти, мають бути прозорими та чітко розкривати комерційний характер і мету. Регулятори та професійні асоціації зобов'язані сприяти наданню фінансовими установами споживачам необхідної фінансової інформації з питань приватних пенсійних програм і управління пенсійними заощадженнями та доходами, а також регулярно публікувати незалежну інформацію щодо ризиків фінансових продуктів і послуг.

Важливим фактором розвитку фінансового сектору є репутація фінансових установ і довіра до них з боку споживачів. У результаті нестабільності економічного розвитку, інфляційних процесів, недосконалості національної регуляторної політики та браку досвіду регулювання і нагляду за ринками фінансових послуг протягом останніх років частина споживачів

втратила свої заощадження, що призвело до зниження довіри населення до фінансових установ. Щоб запобігти виникненню таких ситуацій у майбутньому, слід максимально задіяти відповідні компенсаційні механізми, які б гарантували споживачам фінансових послуг повернення їх коштів. Такі компенсаційні механізми відповідно до Закону України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» вже створено в банківському секторі, але наступні зміни в українському законодавстві лише погіршили ситуацію в цьому напрямі.

У небанківському секторі подібні фонди довели свою ефективність, успішно функціонують у більшості європейських країн і гарантують відшкодування втрат за договорами страхування життя, вкладами членів кредитних спілок, коштами в довірчому управлінні тощо. На сьогодні в Україні обговорюється питання стосовно створення Фонду страхування пайових внесків членів кредитних спілок.

Однак створення таких фондів потребує часу, а вже нині потрібно запровадити ефективні механізми своєчасних виплат споживачам на випадок неплатоспроможності фінансової установи. У процесі ліквідації фінансової установи вкладники повинні мати вищий пріоритет порівняно з іншими незастрахованими кредиторами. Закон, що регулює неплатоспроможність фінансових установ, має гарантувати своєчасне повернення депозитів усім вкладникам.

Важливу роль у забезпеченні та захисті прав споживачів відіграє обачна політика інвестування фінансових активів. На сьогодні в українському законодавстві зафіксовано вимоги до інвестування фінансових активів більшості установ небанківського фінансового сектору, зокрема страхових організацій і недержавних пенсійних фондів. Однак ліквідних фінансових інструментів для реалізації ефективної інвестиційної політики на ринку практично немає. Особливо актуальною ця проблема є для забезпечення довгострокових зобов'язань за договорами страхування життя. Основним джерелом інвестування страхових резервів залишаються банківські депозити, оскільки вкладення капіталу в цінні папери низькодохідні та ризикові.

Разом із забезпеченням захисту прав споживачів потрібно підвищувати рівень стійкості фінансових установ, збільшувати капітал, вдосконалювати управління ризиками. У зв'язку з необхідністю подолання наслідків фінансової кризи Нацкомфінпослуг розробляє заходи щодо посилення вимог до капіталу небанківських фінансових установ, підвищення коефіцієнта достатності капіталу та покращання платоспроможності. Реалізацію принципу достатності капіталу фінансових установ слід розглядати як один зі шляхів гарантування прав споживачів.

Нині захищати права споживачів фінансових послуг потрібно переважно шляхом регулювання та нагляду за дотриманням фінансовими установами положень законодавства про захист прав споживачів, повного розкриття інформації та дотримання добровільних Кодексів поведінки всіх учасників ринків.

Розвиток та розширення спектра небанківських фінансових послуг створюють умови для активного залучення до ринків таких послуг споживачів, які зазвичай не мають достатньої інформації та необхідних знань про особливості та споживчі характеристики фінансових послуг. У процесі вибору послуги вони не завжди можуть оцінити рівень ризиків і можливі наслідки набуття додаткових фінансових зобов'язань та порівняти умови їх надання, що пропонуються небанківськими фінансовими установами.

Протягом останніх років спостерігається зростання кількості споживачів небанківських фінансових послуг (далі – споживачі) та установ, що надають такі послуги. Так, за період 2004-2008 років кількість небанківських фінансових установ у Державному реєстрі фінансових установ зросла у півтора рази, при цьому кількість фінансових компаній та недержавних пенсійних фондів – у 4 рази.

Як свідчить досвід інших країн, стрімкий розвиток пропозицій ринків фінансових послуг в умовах недосконалої правової бази та відповідно недостатнього забезпечення захисту прав споживачів може призвести до недовіри до таких ринків і, як наслідок, зниження попиту на запропоновані ними послуги.

У період фінансової кризи проблема захисту прав споживачів набула особливої гостроти і актуальності. Зростання кількості та характер звернень громадян до органів, що здійсню-

ють державне регулювання ринків фінансових послуг, свідчать, що заходи для забезпечення захисту прав споживачів, що здійснюються зазначеними органами, об'єднаннями учасників ринків фінансових послуг та громадськими об'єднаннями, не відповідають вимогам часу і недостатньо ефективно впливають на запобігання недобросовісному наданню небанківських фінансових послуг.

Водночас недовіра населення до ринків фінансових послуг не дає можливості активно використовувати його вільні кошти як інвестиційні ресурси, що спрямовуються на розвиток економіки, запроваджувати ефективний механізм недержавного пенсійного забезпечення та страхування.

У результаті проведеного аналізу стану захисту прав споживачів виявлено основні проблеми, які потребують розв'язання консолідованими зусиллями органів державної влади, а саме:

■ недостатній рівень:

- проінформованості споживачів про зміст небанківських фінансових послуг, ризики, які їх супроводжують, та власні права під час їх отримання;
- захисту персональних даних споживачів, що особливо актуально в умовах розвитку електронної комерції;
- чіткого розмежування повноважень органів державної влади у сфері захисту прав споживачів;
- запобігання зловживанням з боку небанківських фінансових установ, які мають переваги перед споживачами у частині володіння необхідною інформацією та юридичною спроможністю під час укладення договорів про надання небанківських фінансових послуг, для уникнення відповідальності за невиконання взятих ними зобов'язань;

■ відсутність:

- дієвого механізму досудового розв'язання конфліктних ситуацій, що гальмує розгляд спорів та збільшує навантаження на судову систему;
- послідовних кроків з утвердження звичаїв ділового обороту, властивих розвинутим ринкам фінансових послуг, які дають змогу спростити розгляд спірних ситуацій між споживачами та небанківськими фінансовими установами;
- інституціональної (адміністративної) спроможності органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг;
- державної підтримки громадських об'єднань споживачів, вираженої державної політики щодо розвитку саморегулювних організацій та професійних об'єднань учасників ринків фінансових послуг, їх ролі у захисті прав споживачів, зокрема у питаннях запровадження стандартів надання послуг небанківськими фінансовими установами, а також створення системи досудового розв'язання спорів та відшкодування шкоди, заподіяної наданням ними неякісних послуг;

■ недосконалість механізму:

- правового забезпечення захисту прав споживачів у частині укладення договорів, зокрема викладення їх умов ясною, простою та зрозумілою мовою, та доведення їх змісту до відома споживачів;
- розкриття інформації споживачам;
- компенсації завданих споживачам матеріальних збитків на ринках фінансових послуг;
- взаємодії органів державної влади, у тому числі органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, з правоохоронними органами у процесі захисту прав споживачів.

Таким чином, на даний час споживачам фінансових послуг для захисту своїх прав слід використовувати механізми судового захисту своїх прав, можливість звернення до органів державної влади (які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг).

Інформація, наведена в додатку 1 та 2 щорічно оновлюється на сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

1. Підсумки діяльності страхових компаній за 2010 рік¹⁶

Ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.10 становила 456, у тому числі СК «life»¹⁷ – 67 компаній, СК «non-life» – 389 компаній (станом на 31.12.09 – 450 компаній, у тому числі СК «life» – 72 компанії, СК «non-life» – 378 компаній).

У 2010 році на ринку страхування відбулося незначне „пожвавлення”, при цьому показники ще не досягли докризових значень.

Спостерігалось макроекономічне відновлення ринку страхування. Так, за 2010 рік частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 2,1%, що на 0,1 в.п. менше в порівнянні з 2009 роком та на 0,4 в.п. менше в порівнянні з показником 2008 року; частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП за 2010 рік становила 1,2%, що на 0,1 в.п. менше в порівнянні з відповідним показником 2009 року та на 0,5 в.п. менше в порівнянні з відповідним показником 2008 року.

У порівнянні з 2009 роком на 2 639,6 млн. грн. (12,9%) збільшилися обсяги надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій¹⁸ збільшився на 669,7 млн. грн. (5,3%). Основним фактором зростання валових страхових премій, у порівнянні з 2009 роком, стало збільшення обсягу внутрішнього перестрахування на 1 969,9 млн. грн. (25,3%). Необхідно відзначити, що розмір внутрішнього перестрахування вже перевищив докризовий рівень 2008 року на 21,5%. На тлі вищезазначеного, відстежується тенденція зменшення питомої ваги чистих страхових премій у валових страхових преміях протягом останніх років: 2008 рік – 66,6%; 2009 рік – 61,9%; 2010 рік – 57,7%. Основними змінами за видами страхування, що вплинули на це, є зростання премій за майновими видами страхування, а саме: страхування вантажів та багажу зросло на 423,1 млн. грн. (111,8%); страхування від вогневих ризиків зросло на 225,3 млн. грн. (24,2%); страхування майна – на 190,9 млн. грн. (12,8%). За 2010 рік суттєво зменшилися в порівнянні з 2009 роком на 487,9 млн. грн. (65,6%) страхування кредитів та на 149,4 млн. грн. (16,5%) скоротилося страхування фінансових ризиків.

За 2010 рік відстежується тенденція зростання фінансової стійкості страхових компаній. Так, при зростанні на 5,3% обсягів чистих страхових премій, на 12,1% зросли обсяги сформованих страхових резервів. На 7,8% зросли загальні активи, з них активи, визначені законодавством для представлення коштів страхових резервів – на 16,9%.

У порівнянні з 2009 роком на 9,4% зменшилися валові страхові виплати/відшкодування, обсяг чистих страхових виплат зменшився на 2,8%. На зменшення чистих страхових виплат, в першу чергу, вплинули такі зміни: на 476,2 млн. грн. (15,8%) зменшилися виплати з автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»); на 204 млн. грн. (57,5%) зменшилися виплати зі страхування кредитів. При цьому на 381,3 млн. грн. (24,2%) збільшилися виплати зі страхування фінансових ризиків (що, на фоні скорочення чистих премій за цим видом, пояснюється виплатами за договорами, укладеними в попередні роки).

Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка представлені в таблиці 1.

¹⁶ Інформацію взято з ресурсу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України <http://www.dfp.gov.ua/>

¹⁷ Скорочення: СК «Life» – страхові компанії, що здійснюють страхування життя, СК «non-Life» – страхові компанії, що здійснюють страхування видів, інших, ніж страхування життя

¹⁸ Чисті страхові премії (виплати) – розраховані як валові страхові премії (виплати) за мінусом частки страхових премій (виплат), які сплачуються перестраховикам-резидентам (компенсовані перестраховиками-резидентами).

Таблиця 1.

Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка

	2008	2009	2010	Темпи приросту	
				2009/ 2008	2010/ 2009
				%	%
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, тис. одиниць					
Кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті, у тому числі:	22 828,7	22 343,2	26 340,5	-2,1	17,9
- зі страхувальниками-фізичними особами	18 685,5	19 187	23 135,8	2,7	20,6
Кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті	653 168,8	552 629,0	592 771,5	-15,4	7,3
Страхова діяльність, млн. грн.					
Валові страхові премії	24 008,6	20 442,1	23 081,7	-14,9	12,9
Валові страхові виплати	7 050,7	6 737,2	6 104,6	-4,4	-9,4
Рівень валових виплат, %	29,4%	33,0%	26,4%	-	-
Чисті страхові премії	15 981,8	12 658,0	13 327,7	-20,8	5,3
Чисті страхові виплати	6 546,1	6 056,4	5 885,7	-7,5	-2,8 -
Рівень чистих виплат, %	41,0%	47,8%	44,2%	-	
Перестраховування, млн. грн.					
Сплачено на перестраховування, у тому числі:	9 064,6	8 888,4	10 745,2	-1,9	20,9
- перестраховикам-резидентам	8 026,8	7 784,1	9 753,9	-3,0	25,3
- перестраховикам-нерезидентам	1 037,8	1 104,3	991,3	6,4	-10,2
Виплати, компенсовані перестраховиками, у тому числі:	926,5	967,9	508,6	4,5	-47,5
- перестраховиками-резидентами	504,7	680,8	219,0	34,9	-67,8
- перестраховиками-нерезидентами	421,9	287,1	289,6	-32,0	0,9
Отримані страхові премії від перестраховувальників-нерезидентів	317,5	242,1	192,3	-23,7	-20,6
Виплати, компенсовані перестраховувальникам-нерезидентам	1 055,6	1 050,4	1 837,1	-0,5	74,9
Страхові резерви, млн. грн.					
Обсяг сформованих страхових резервів	10 904,1	10 141,3	11 371,8	-7,0	12,1
- резерви зі страхування життя	1 609,0	1 789,2	2 185,2	11,2	22,1
- технічні резерви	9 295,1	8 352,1	9 186,6	-10,1	10,0
Активи страховиків та статутний капітал, млн. грн.					
Загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С)БО 2))	41 930,5	41 970,1	45 234,6	0,1	7,8
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів	23 904,9	23 690,9	27 695,0	-0,9	16,9
Обсяг сплачених статутних капіталів	13 206,4	14 876,0	14 429,2	12,6	3,0

Кількість страхових компаній

Кількість страхових компаній (СК) станом на 31.12.10 становила 456, з яких 67 СК зі страхування життя (СК «Life») та 389 СК, що здійснювали види страхування, інші, ніж страхування життя (СК «non-Life»). За 2010 рік кількість страхових компаній збільшилась на 6 СК.

Таблиця 2.

Кількість страхових компаній у 2009 – 2010 рр.

Кількість страхових компаній на кінець року	2009	2010
Загальна кількість	450	456
в т.ч. СК «non-Life»	378	389
в т.ч. СК «Life»	72	67

Страхові премії

Валові страхові премії, отримані страховиками при страхуванні та перестраховуванні ризиків від страхувальників та перестраховувальників за 2010 рік, становила **23 081,7 млн. грн.**, з них:

6 171,1 млн. грн. (26,7%) – що надійшли від фізичних осіб;

9 860,4 млн. грн. (42,7%) – що надійшли від юридичних осіб.

За 2009 рік загальна (валова) сума страхових премій, отриманих страховиками, становила 20 442,1 млн. грн., з них:

5 949,0 млн. грн. (29,1%) – що надійшли від фізичних осіб;

8 646,5 млн. грн. (42,3%) – що надійшли від юридичних осіб.

За 12 місяців 2010 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування інших, ніж страхування життя становила **22 175,2 млн. грн.** (або 96,1% від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя – **906,5 млн. грн.** (або 3,9% від загальної суми страхових премій).

Чисті страхові премії за 2010 рік становили **13 327,7 млн. грн.**, що становить 57,7% від валових страхових премій. Чисті страхові премії за 2009 рік становили 12 658,0 млн. грн.

Так, обсяги валових страхових премій за 2010 рік збільшилися порівняно з 2009 роком на 12,9%, при цьому чисті страхові премії збільшилися на 5,3%. Зростання валових страхових премій у IV кв. 2010 року на 31,9% у порівнянні з III кв. 2010 року відбулось переважно за рахунок збільшення обсягів внутрішнього перестраховування – до **3 518,6 млн. грн.** (у III кв. 2010 р. обсяг внутрішнього перестраховування становив 2 187,8 млн. грн.). Обсяг чистих страхових премій у IV кв. 2010 року збільшився на 14,3% у порівнянні з попереднім кварталом 2010 року.

Концентрація страхового ринку за надходженнями валових страхових премій станом на 31.12.10 представлена в таблиці 3.

Таблиця 3.

Концентрація страхового ринку у 2010 році

Перші (Тор)	Страховання "Life"		Страховання «non-Life		
	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Кількість СК, які більше 50% страхових премій отримали від перестраховувальників
Тор 3	450,3	49,7	3 006,1	13,6	3
Тор 10	758,7	83,7	7 312,3	33,0	7
Тор 20	868,9	95,9	11 329,0	51,1	9
Тор 50	906,4	100,0	16 994,4	76,6	15
Тор 100	х	х	20 336,8	91,7	19
Тор 200	х	х	21 982,2	99,1	22
Всього по ринку	906,5	100,0	22 175,2	100,0	35

У структурі чистих страхових премій за видами страхування станом на 31.12.10 найбільша частка належить таким видам страхування, як: автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») – 5 059,0 млн. грн. (або 38%) (станом на 31.12.09 даний показник становив 4 981,8 млн. грн. (або 39%)); страхування майна – 1 680,8 млн. грн. (або 12%) (станом на 31.12.09 – 1 489,9 млн. грн. (або 12%)); страхування від вогневих ризиків – 1 156,3 млн. грн. (або 9%) (станом на 31.12.09 – 931,0 млн. грн. (або 7%)); страхування життя – 906,0 млн. грн. (або 7%) (станом на 31.12.09 – 826,9 млн. грн. (або 7%)); страхування фінансових ризиків – 755,7 млн. грн. (або 6%) (станом на 31.12.09 – 905,1 млн. грн. (або 7%)).

Страхові виплати/відшкодування

Розмір валових страхових виплат за 2010 рік становив **6 104,6 млн. грн.**, у тому числі з видів страхування, інших, ніж страхування життя – **6 052,0 млн. грн.** (або 99,1%), зі страхування життя – **52,6 млн. грн.** (або 0,9%).

Обсяг **чистих страхових виплат** становив **5 885,7 млн. грн.** та зменшився порівняно з аналогічним періодом 2009 року на 2,8%.

Обсяги валових та чистих страхових виплат за 2010 рік зменшилися в порівнянні з 2009 роком.

Так, обсяг валових страхових виплат за 2010 рік знизився на 9,4% порівняно з 2009 роком (до 6 104,6 млн. грн.), а обсяги чистих страхових виплат зменшилися на 2,8% і становили 5 885,7 млн. грн. Скорочення страхових виплат може розглядатися як негативна ознака з огляду на те, що надходження страхових платежів збереглося на рівні попереднього року. Це може свідчити про недостатність у страхових компаній ліквідних інструментів, надмірну збитковість діяльності деяких страховиків. Ряд страхових компаній розглядають всі можливі варіанти скорочення витрат, зокрема через реорганізацію та скорочення своїх відокремлених підрозділів (філій, представництв тощо).

Водночас у четвертому кварталі обсяг валових страхових виплат збільшився в порівнянні з попереднім кварталом на 61,2%, а чистих страхових виплат – на 59,4%. Зростання валових виплат у четвертому кварталі зумовлене зростанням страхових виплат, зокрема, за такими видами страхування, як страхування фінансових ризиків, страхування наземного транспорту (крім залізничного), обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Динаміка чистих страхових виплат за 2008-2010 рр. представлена в таблиці 4.

Таблиця 4.

Динаміка чистих страхових виплат за 2008-2010 рр.

Види страхування	2008	2009	2010	Темпи приросту	
				2009/2008	2010/2009
	млн. грн.			%	%
Автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»)	3 347,0	3 014,4	2 538,2	-9,9	-15,8
Страхування фінансових ризиків	1 461,7	1 577,9	1 959,1	7,9	24,2
Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)	461,0	550,7	632,9	19,5	14,9
Страхування кредитів	616,9	355,1	151,1	-42,4	-57,5
Страхування від вогневих ризиків	321,2	160,0	177,0	-50,2	10,6
Страхування майна	82,0	109,7	133,8	33,7	22,0
Страхування медичних витрат	44,8	72,7	83,8	62,3	15,3
Страхування життя	40,9	62,7	52,6	53,2	-16,0
Інші види страхування	170,5	153,2	157,1	-10,1	2,5
Всього	6 546,1	6 056,4	5 885,7	-7,5	-2,8

У структурі чистих страхових виплат станом на 31.12.10 найбільша частка страхових виплат припадає на такі види страхування, як: автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») – 2 538,2 млн. грн. (або 43%) (станом на 31.12.09 даний показник становив 3 014,4 млн. грн. (або 50%)); страхування фінансових ризиків – 1 959,1 млн. грн. (або 33%) (станом на 31.12.09 – 1 577,9 млн. грн. (або 26%)); частка медичного страхування (безперервне страхування здоров'я) становить 632,9 млн. грн. (або 11%) (станом на 31.12.09 – 550,7 млн. грн. (або 9%)).

Рівень страхових виплат за видами страхування

Рівень валових страхових виплат (відношення валових страхових виплат до валових страхових премій) станом на 31.12.10 становив 26,4%. Високий рівень валових страхових виплат (більше 20%) спостерігався за такими видами страхування: добровільне особисте страхування – 47,5% (станом на 31.12.09 – 48,8%), добровільне майнове страхування – 26,3% (станом на 31.12.09 – 35,7%), а також державне обов'язкове страхування – 93,9% (станом на 31.12.09 – 94,7%).

Рівень чистих страхових виплат (відношення чистих страхових виплат до чистих страхових премій) станом на 31.12.10 становив 44,2% (станом на 31.12.09 – 47,8%). Високий рівень чистих страхових виплат станом на 31.12.10 спостерігався за видами добровільного страхування фінансових ризиків – 259,2%, з добровільного особистого страхування – 52,6%, а також з добровільного майнового страхування – 53,9%. Зростання рівня валових та чистих страхових виплат з добровільного страхування фінансових ризиків може свідчити про здійснення страховими компаніями оптимізації оподаткування.

Рівень чистих страхових виплат перевищує рівень валових, оскільки при розрахунку не враховуються частки страхових виплат, що сплачуються за договорами внутрішнього пере-страхування ризиків, та частки страхових премій, що сплачуються за операціями внутрішнього страхування.

Рівень чистих страхових виплат та чисті страхові виплати за видами страхування за 2010 рік у порівнянні з 2009 роком наведено у таблиці 6.

Таблиця 5.

Рівень страхових виплат за видами страхування

Види страхування	Рівень страхових виплат			
	Валових виплат		Чистих виплат	
	Станом на 31.12.09	Станом на 31.12.10	Станом на 31.12.09	Станом на 31.12.10
1	2	3	4	5
Страхування життя	7,6%	5,8%	7,6%	5,8%
Види страхування, інші, ніж страхування життя, у тому числі:	34,0%	27,3%	50,7%	47,0%
добровільне особисте страхування	48,8%	47,5%	53,1%	52,6%
добровільне майнове страхування	35,7%	26,3%	58,4%	53,9%
- в тому числі страхування фінансових ризиків	85,0%	70,6%	174,3%	259,2%
добровільне страхування відповідальності	2,4%	2,4%	4,5%	4,3%
недержавне обов'язкове страхування	28,6%	31,2%	31,9%	33,1%
- в тому числі страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів	38,0%	41,2%	41,6%	42,4%
Державне обов'язкове страхування	94,7%	93,9%	94,7%	93,9%
ВСЬОГО (всі види страхування)	33,0%	26,4%	47,8%	44,2%

Таблиця 6.

Рівень чистих страхових виплат та чисті страхові виплати за видами страхування за 2009–2010 рр.

Види страхування	Чисті страхові виплати		Рівень чистих страхових виплат	
	2009 (млн. грн.)	2010 (млн. грн.)	Станом на 31.12.09 (%)	Станом на 31.12.10 (%)
1	2	3	4	5
Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)	550,7	632,9	76,0	78,2
Страхування здоров'я на випадок хвороби	33,3	38,0	26,3	27,4
Страхування наземного транспорту («КАСКО»)	2 377,0	1 693,0	68,9	55,2
Страхування повітряного транспорту	2,9	2,9	15,6	15,7
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	160,0	177,0	17,2	15,3
Добровільне страхування цивільно-правової відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника)	9,5	12,8	16,8	15,8
Страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту)	355,1	151,1	47,7	58,9
Страхування фінансових ризиків	1 577,9	1 959,1	174,3	259,3
Страхування медичних витрат	72,7	83,8	43,3	39,2
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ)	567,9	758,4	43,8	43,9

Види страхування	Чисті страхові виплати		Рівень чистих страхових виплат	
	2009 (млн. грн.)	2010 (млн. грн.)	Станом на 31.12.09 (%)	Станом на 31.12.10 (%)
1	2	3	4	5
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів («Зелена картка»)	69,4	86,7	29,4	32,4
Обов'язкове авіаційне страхування цивільної авіації	14,8	5,2	7,3	2,3

Так, рівень страхових виплат зі страхування наземного транспорту (КАСКО) станом на 31.12.10 зменшився на 13,7 в.п. до рівня 55,2%; зростання рівня страхових виплат зі страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту) на 11,2 в.п. до рівня 58,9% пов'язане зі зменшенням надходження страхових платежів за 2010 рік до 256,4 млн. грн.; на 85,0 в.п. до 259,3% збільшився рівень страхових виплат зі страхування фінансових ризиків; рівень страхових виплат з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) станом на 31.12.10 залишився майже без змін у порівнянні з відповідним показником станом на 31.12.09.

Зменшення рівня валових страхових виплат може розглядатися як негативна ознака з огляду на те, що надходження страхових платежів збереглося на рівні попереднього року.

Страхування фізичних осіб

Від страхувальників – фізичних осіб за січень-грудень 2010 року надійшло **6 171,1 млн. грн.** валових страхових премій, що на 3,7% більше, ніж за аналогічний період 2009 року.

Структура валових страхових премій, які надійшли від фізичних осіб за 2010 рік:

- за видами страхування, іншими, ніж страхування життя – **5 416,3 млн. грн.** (на 2,0% більше, ніж за аналогічний період 2009 року);
- за видом страхування життя – **754,8 млн. грн.** (на 17,7% більше, ніж за аналогічний період 2009 року).

Страхові виплати страхувальникам – фізичним особам у 2010 році становили **2 436,4 млн. грн.** (39,9% від загальних валових виплат), що на 13,1% менше, ніж за 2009 рік.

У четвертому кварталі обсяг валових страхових премій зріс у порівнянні з попереднім кварталом на 10,8%, а розмір страхових виплат збільшився на 7,2% відповідно.

Рівень валових виплат фізичним особам (відношення виплат до премій) станом на 31.12.10 становив 39,5%, що на 7,6 в.п. менше, ніж станом на 31.12.10. Протягом 2010 року найвищий обсяг валових виплат фізичним особам був у першому кварталі – 641,4 млн. грн., найнижчий – в третьому – 572,5 млн. грн.

Структура страхових платежів та виплат при страхуванні фізичних осіб на 31.12.10 має такий вигляд:

- 37,5% всіх премій від громадян становили премії від страхування наземного транспорту (КАСКО) – **2 315,2 млн. грн.**, що на 16,5% (або на 458,9 млн. грн.) менше в порівнянні з відповідною датою 2009 року; від страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) надійшло 1 385,2 млн. грн. (або 22,4% всіх премій від громадян), що на 364,2 млн. грн. (або на 35,7%) більше в порівнянні з відповідною датою 2009 року; від медичного страхування (безперервне страхування здоров'я) – 349,3 млн. грн. (або 5,7% всіх премій від громадян), що на 79,2 млн. грн. (або на 29,3%) більше в порівнянні з відповідною датою 2009 року; від страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ – 257,2 млн. грн. (або 4,2% всіх премій від громадян), що на 0,8 млн. грн. (або на 0,3%) менше в порівнянні з відповідною датою

2009 року; від страхування від нещасних випадків – 245,4 (4,0%), що на 20,8 млн. грн. (або на 9,3%) більше в порівнянні з відповідною датою 2009 року;

- основна частина страхових виплат (54,5%) здійснена за договорами страхування наземного транспорту (КАСКО) – **1 328,1 млн. грн.**, що на 568,8 (або на 30%) менше в порівнянні з відповідною датою 2009 року; частина страхових виплат (25,0%) здійснена за договорами страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) становить 609,2 млн. грн., що на 159,1 млн. грн. більше в порівнянні з відповідною датою 2009 року; за медичним страхуванням фізичним особам було виплачено 215,6 млн. грн. (8,9% від загального розміру страхових виплат/відшкодувань страхувальникам – фізичним особам), що на 16,3 млн. грн. (або на 8,2%) більше в порівнянні з відповідною датою 2009 року.

Рівень виплат за договорами страхування наземного транспорту (КАСКО), укладеними зі страхувальниками – фізичними особами, станом на кінець 2010 року становив 57,4%, за договорами страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – 44,0%, за медичним страхуванням – 61,7%.

Кількість укладених договорів страхування з фізичними особами (на користь страхувальників) за підсумками 2010 року зазнала, зокрема таких змін:

- кількість укладених договорів добровільного страхування від нещасних випадків збільшилась на 3 601,4 тис. одиниць (до 6 624,1 тис. одиниць) в порівнянні з 2009 роком;
- кількість укладених договорів страхування медичних витрат збільшилась на 207,7 тис. одиниць (до 1 385,9 тис. одиниць) в порівнянні з 2009 роком;
- кількість укладених договорів добровільного медичного страхування (безперервне страхування здоров'я) зменшилась на 947,0 тис. одиниць (до 962,0 тис. одиниць) в порівнянні з 2009 роком.

Отже, обсяг страхових премій від фізичних осіб за результатами 2010 року (6 171,1 млн. грн.) збільшився на 3,7% в порівнянні з 2009 роком, але рівня 2008 року не досяг (за 2008 р. – 7 630,2 млн. грн.). За результатами 2010 року продовжується тенденція щодо зменшення обсягу страхових виплат фізичним особам.

Основні показники автострахування

Динаміка основних показників страхування автотранспорту – страхування наземного транспорту (КАСКО), страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) та страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів («Зелена картка») наведена в таблиці 7.

Станом на 31.12.10 обсяг валових страхових премій з автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») зріс на 2,7%, а обсяг валових страхових виплат скоротився на 16%. При цьому частка валових страхових премій та валових страхових виплат страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) в автострахуванні становить 31,0% та 28,9% (відповідно).

Надходження валових премій при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) за 12 місяців 2010 року скоротилися на **5,8%** у порівнянні з аналогічним періодом 2009 року і склали **3 660,7 млн. грн.**, при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) обсяг валових страхових премій збільшився на **24,1%** і становив **1 776,3 млн. грн.**

За 12 місяців 2010 року на 1 147,4 тис. одиниць (або на 16,4%) збільшилась кількість укладених договорів страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – до 8 151,7 тис. одиниць.

Динаміка основних показників автострахування за 2009–2010 рр.

Показник / Вид страхування	Валові страхові премії		Валові страхові виплати		Рівень валових страхових виплат		Темпи приросту	
	2009	2010	2009	2010	Станом на 31.12.09	Станом на 31.12.10	Валові страхові премії	Валові страхові виплати
	млн. грн.	млн. грн.	млн. грн.	млн. грн.	%	%	2010/ 2009	
Страхування наземного транспорту (КАСКО)	3 887,9	3 660,7	2 487,0	1 776,2	64,0	48,5	-5,8%	-28,6%
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ)	1 430,9	1 776,3	568,3	759,0	39,7	42,7	24,1%	33,6%
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів («Зелена картка»)	252,9	285,2	71,3	90,7	28,2	31,8	12,8%	27,2%
Всього	5 571,7	5 722,2	3 126,6	2 625,9	56,1	45,9	2,7%	-16,0%

Обсяг валових виплат при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) за 12 місяців 2010 року становив **1 776,2 млн. грн.**, що на **28,6%** менше, ніж за аналогічний період 2009 року; розмір валових виплат при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) становив **759,0 млн. грн.**, що на **33,6%** більше, ніж за аналогічний період 2009 року.

Рівень валових виплат зі страхування наземного транспорту (КАСКО) станом на 31.12.10 становив 48,5% (станом на 31.12.09 – 64,0%), при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – 42,7% (станом на 31.12.09 – 39,7%).

Станом на кінець IV кварталу 2010 року:

- при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) розмір чистих страхових премій становив **3 065,0 млн. грн.**, при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – **1 726,7 млн. грн.**;
- при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) обсяг чистих страхових виплат становив **1 693,0 млн. грн.**, при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – **758,4 млн. грн.**

Збільшення надходжень валових премій зі страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) пов'язане передусім з подорожчанням полісів обов'язкового страхування транспортних засобів, що зумовлено змінням коригувальних коефіцієнтів до страхового платежу, за допомогою яких визначається ціна поліса, та підвищенням лімітів відповідальності страхових компаній.

Розмір валових страхових виплат зі страхування життя за 2010 рік становив **52,6 млн. грн.**¹⁹, що на 16,1% менше в порівнянні з 2009 роком.

¹⁹ Включаючи страхові виплати у вигляді анuitетів.

У 2010 році величина зміни резервів зі страхування життя становила 396,2 млн. грн. 13 СК «Life» за підсумками 2010 року отримали від’ємне значення приросту резервів зі страхування життя, що пов’язано з достроковим розірванням договорів страхування. Приріст резервів зі страхування життя у двох страхових компаніях «Life» у 2010 році становив 133,2 та 68,0 млн. грн. (31,8%, та 16,3% від загального приросту резервів відповідно²⁰).

Перестраховування

За договорами перестраховування ризиків за 2010 рік українські страховики (цеденти, перестраховальники) сплатили часток страхових премій **10 745,2 млн. грн.** (за 2009 р. – 8 888,4 млн. грн.), з них:

- перестраховикам-нерезидентам – **991,3 млн. грн.** (за 2009 р. – 1 104,3 млн. грн.),
- перестраховикам-резидентам – **9 753,9 млн. грн.** (за 2009 р. – 7 784,1 млн. грн.).

Загальна сума часток страхових виплат, компенсованих перестраховиками, становила **508,6 млн. грн.** (за 2009 р. – 967,9 млн. грн.), в тому числі компенсовано:

- перестраховиками-нерезидентами – **289,6 млн. грн.** (за 2009 р. – 287,1 млн. грн.),
- перестраховиками-резидентами – **219,0 млн. грн.** (за 2009 р. – 680,8 млн. грн.).

За 2010 рік помітно збільшилась тенденція щодо збільшення обсягів внутрішнього перестраховування. Так, частка страхових премій, сплачених перестраховикам-резидентам за 2010 рік, становила 9 753,9 млн. грн., що на 25,3% більше в порівнянні з 2009 роком (за 2009 р. – 7 784,1 млн. грн.) та на 21,5% більше в порівнянні з 2008 роком (за 2008 р. – 8 026,8 млн. грн.).

Від загальної суми сплачених часток страхових премій на перестраховування нерезидентам (991,3 млн. грн.) найбільше сплачено у Великобританії – 30% (або 298,0 млн. грн.), Російської Федерації – 17% (або 172,2 млн. грн.) та Швейцарії – 12% (або 121,4 млн. грн.).

Активи страховиків та сформовані страхові резерви

Станом на 31.12.10 обсяг загальних активів страховиків становив 45 234,6 млн. грн., що на 7,8% більше в порівнянні з відповідним показником 2009 року. Величина активів, визначених ст. 31 Закону України «Про страхування», збільшилась на 16,9% (до 27 695,0 млн. грн.) відповідно.

Разом з тим, основною проблемою для страховиків залишається недостатність ліквідних фінансових інструментів для проведення ефективної політики інвестування коштів.

Розміщення страхових резервів здійснюється згідно зі статтею 31 Закону України «Про страхування», де визначено перелік активів за відповідними категоріями.

Станом на 31.12.10 обсяг активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів²¹, становив **27 695,0 млн. грн.** (на 4 004,1 млн. грн. більше, ніж на відповідну дату 2009 року), які у розмірі **11 541,8 млн. грн.**, використано з метою представлення коштів страхових резервів.

Структура активів страхових компаній, визначених статтею 31 Закону України «Про страхування» для представлення страхових резервів, станом на 31.12.10 у порівнянні з інформацією станом на 31.12.09, мала такі зміни:

- на 1 384,0 млн. грн. (або на 14,5%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення акціями, і становив 10 905,8 млн. грн. (або 39,4% від загального обсягу активів) — відповідно до статті 31 Закону України «Про страхування»;
- на 538,2 млн. грн. (або на 9,1%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення банківськими вкладками (депозити), і становив 6 464,6 млн. грн. (або 23,3% від загального обсягу активів);

²⁰ Від’ємні значення приросту резервів зі страхування життя при розрахунку часток не використовувались.

²¹ Відповідно до статті 31 Закону України «Про страхування».

- на 872,4 млн. грн. (або на 28,4%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення правами вимог до перестраховиків, і становив 3 940,1 млн. грн. (або 14,2% від загального обсягу активів);
- на 653,9 млн. грн. (або на 75,2%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення цінними паперами, що емітуються державою, і становив 1 523,4 млн. грн. (або 5,5% від загального обсягу активів).

У структурі активів, якими представлені технічні резерви та резерви зі страхування життя, станом на 31.12.10 у порівнянні з інформацією станом на 31.12.09 відбулись такі зміни:

- на 583,3 млн. грн. (або на 16,5%) збільшився обсяг коштів у банківських вкладах (депозитах) і становив 4 119,1 млн. грн. (або 35,7% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви та резерви зі страхування життя);
- на 623,8 млн. грн. (або на 30,8%) збільшився обсяг коштів, представлених як права вимоги до перестраховиків, і становив 2 651,2 млн. грн. (або 23,0% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви та резерви зі страхування життя);
- на 67,2 млн. грн. (або на 4,7%) зменшився обсяг коштів, вкладених в акції, і становив 1 375,8 млн. грн. (або 11,9% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви та резерви зі страхування життя);
- на 547,8 млн. грн. (або на 79,6%) збільшився обсяг коштів, вкладених у цінні папери, що емітуються державою, і становив 1 235,6 млн. грн. (або 10,7% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви та резерви зі страхування життя).

У структурі активів, якими представлені **технічні резерви**, станом на 31.12.10 у порівнянні з інформацією станом на 31.12.09, відбулись такі зміни:

- на 51,3 млн. грн. (або на 4,0%) зменшився обсяг коштів, вкладених в акції, і становив 1 246,6 млн. грн. (або 13,4% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви);
- на 395,3 млн. грн. збільшився обсяг коштів, вкладених у цінні папери, що емітуються державою, і становив 593,2 млн. грн. (або 6,4% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви);
- на 647,9 млн. грн. (або на 34,1%) збільшився обсяг коштів, представлених як права вимоги до перестраховиків, і становив 2 549,9 млн. грн. (або 27,3% від загального обсягу активів, якими представлені технічні резерви).

У структурі активів, якими представлені **резерви зі страхування життя**, станом на 31.12.10 у порівнянні з інформацією станом на 31.12.09, відбулись такі зміни:

- на 205,1 млн. грн. (або на 27,5%) збільшився обсяг коштів у банківських вкладах (депозитах) і становив 950,8 млн. грн. (або 43,1% від загального обсягу активів, якими представлені резерви зі страхування життя), у тому числі на 147,7 млн. грн. (або на 41,4%) збільшився обсяг коштів в іноземній валюті і становив 504,6 млн. грн. (або 22,9% від загального обсягу активів, якими представлені резерви зі страхування життя);
- на 152,5 млн. грн. (або на 31,1%) збільшився обсяг коштів, вкладених у цінні папери, що емітуються державою, і становив 642,4 млн. грн. (або 29,1% від загального обсягу активів, якими представлені резерви зі страхування життя);
- на 67,3 млн. грн. (або на 95,5%) збільшився обсяг грошових коштів на поточних рахунках і становив 137,8 млн. грн. (або 6,2% від загального обсягу активів, якими представлені резерви зі страхування життя).

2. Стан ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні в 2009 році та вплив фінансової кризи на розвиток ринку агрострахування

Загальна інформація

У 2009 році централізований збір даних щодо агрострахування все ще не був впроваджений державним регулятором, а дані, які збиралися Міністерством аграрної політики у попередні роки, також були неповними зібрані через відсутність державних субсидій на здешевлення вартості страхових премій. Тому єдиним джерелом інформації щодо стану ринку агрострахування в цей період була експертна оцінка.

Наведені нижче дані основані на результатах досліджень, що проводилися Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC, Група Світового банку) в 2010 році. Дані по портфелю агрострахування у весняно-літній період 2009 року з урахуванням відкритих джерел були доступні по 16 страхових компаніях, а в осінньо-зимовий період – по 17 компаніях.

Основними факторами, що визначили тенденції ринку агрострахування в 2009 році, були відсутність державної допомоги із субсидування премій та вплив фінансової кризи. У 2009 році, вперше, після впровадження програми субсидування премій з агрострахування в 2005 році, уряд не передбачив у бюджеті відповідну статтю витрат. Це рішення мало двоїстий ефект для ринку агрострахування. З одного боку, було зафіксовано зниження суми зібраних премій і застрахованої площі. З іншого боку, в 2009 році на ринку переважало класичне страхування з незначними обсягами формального страхування аграрних ризиків.

Формальним залишалося страхування заставного майна (посівів), яке здійснювалося з метою отримання фінансових ресурсів за програмою заставних закупівель та субсидування посівів цукрових буряків. Страхування з метою освоєння коштів з державного бюджету (на субсидування премій) – або так званого схемного страхування – на ринку в 2009-2010 роках не було через відсутність субсидій за даною програмою. Обсяги страхування за договорами банківських застав були незначними.

Проблеми в національній економіці, і найбільше у фінансовому секторі, мали безпосередній вплив на сегмент агрострахування, особливо у другій половині 2009 року. Незначні обсяги страхування озимих культур восени 2009 року, в основному пояснюються недостатністю фінансових ресурсів у виробників сільськогосподарської продукції. Багато респондентів-страховиків відзначили, що значна кількість виробників відмовлялися від укладення договорів страхування виключно через фінансові проблеми. Більш того, деякі страховики так і не одержали страхові платежі за укладеними договорами страхування озимих культур, що відкоригувало результати 2009 року на 20-30% в меншу сторону.

Усього в 2009 році, за даними 16 страхових компаній, що надали свої дані Міжнародній фінансовій корпорації, яка проводила дослідження ринку, було укладено 1980 договорів зі страхування сільськогосподарських культур (посівів і врожаю) і 5330 договорів зі страхування тварин. Сума премій склала 42 мільйони гривень зі страхування культур і 2,1 мільйона гривень зі страхування тварин. Всього було застраховано 510 тисяч гектарів посівів культур. Страхова сума зі страхування культур склала близько 1,3 мільярда гривень.

Таблиця 8.

Зведені дані зі страхування сільськогосподарських культур у 2009 році

Кількість договорів	1.980
Страхова сума (грн.)	1.300.000.000
Сума премій (грн.)	42.003.000
Застраховано	510.115 (га)
Внутрішній тариф	3,24%

У 2009 році відбулося скорочення кількості страхових компаній, які працювали в даному сегменті страхового ринку. За даними дослідження активно працювали трохи більше 15 страхових компаній, які надавали послуги з агостраховання і в попередні роки. Лідери минулих років продовжували домінувати на ринку. Такі компанії як Оранта, ТАС, Провідна і Кредо-Класик (Уніка) змогли утримати свої позиції за рахунок системного підходу до агростраховання і розвинутої мережі регіональних підрозділів

До групи лідерів приєдналися Брокбізнес і Українська аграрно-страхова компанія (УАСК), до того ж сума премій УАСК склала 40,6% від загального портфеля по ринку. Успіх УАСК учасники ринку пов'язують із входженням компанії в сферу інтересів холдингу «Астарта-Київ» і, відповідно, страхування посівів регіональних підрозділів холдингу. Водночас керівництво компанії планує підтвердити високі результати в наступні роки. Поліпшення показників страхової компанії Брокбізнес в порівнянні з результатами 2008 року було досягнуто за рахунок поліпшення роботи регіональної мережі компанії і вдалою кадровою політикою.

Істотно знизилися показники у порівнянні з даними за 2008 рік за програмою субсидованого страхування культур у компаній АСКА, Українська Екологічна Страхова Компанія, Еталон, Оранта-Січ.

Багато компаній, які демонстрували хороші показники за програмою субсидованого агростраховання в 2008 році, не надали дані за 2009 рік. Це не дозволило провести більш точний і повний аналіз ринку, але, беручи до уваги інформацію від учасників ринку, можна зробити висновок, що за відсутності субсидій ринок агостраховання став нецікавим для великої кількості компаній.

Страховання сільськогосподарських культур на весняно-літній період 2009 року

Приблизно 40% договорів 2009 року були укладені на мультиризикове страхування на весняно-літній період. Виробники також страхували культури на весняно-літній період за договорами страхування від граду, вогневих ризиків та сильного вітру, але частка таких договорів була несуттєвою.

За кількістю укладених договорів на період весна-літо 2009 лідирував цукровий буряк і озима пшениця. Понад 80% договорів було укладено саме щодо цих культур. У середньому за одним договором страхування було застраховано 363 га озимої пшениці, 353 га озимого ячменю та 332 га соняшника.

Сума премії за одним договором страхування озимої пшениці в середньому склала 29 тисяч гривень. При страхуванні сої сума премії за договорами страхування склала 28 тисяч гривень на 1 договір. Високовартісним було також страхування фруктів і овочів, в середньому страхова премія за договором склала 27 тис. грн.

Таблиця 9.

Основні показники страхування в розрахунку на 1 договір сезону весна-літо 2009 року

Культура	на 1 договір		
	Застрахована площа (га)	Страхова премія (грн.)	Страхова сума (грн.)
Пшениця	363.32	28,973.85	1,071,936.48
Ячмінь	353.05	21,059.46	577,119.92
Ячмінь яровий	161.65	14,580.33	297,703.60
Жито	135.87	6,928.76	228,743.47
Цукровий буряк	97.37	14,026.21	457,836.39
Соняшник	332.76	25,915.24	1,592,212.99
Ріпак	191.19	14,612.90	859,877.82
Горох	40	196.81	93,720.00
Соя	273.51	27,930.91	1,019,416.73

Культура	на 1 договір		
	Застрахована площа (га)	Страхова премія (грн.)	Страхова сума (грн.)
Кукурудза	915.39	14,426.86	2,769,581.84
Гречка	85.5	2,065.11	78,825.60
Овес	82	502.82	100,564.00
Гірчиця	297	21,925.75	996,625.00
Льон	37	273.4	7,700.80
Овочі та фрукти	172.15	26,966.16	780,627.69
Середнє значення	222.32	20,335.02	740,537.33

У портфелі страхових компаній за результатами весняно-літнього періоду страхування за кількістю укладених договорів 45% становлять договори страхування цукрових буряків і 38% – озимої пшениці. Приблизно по 3% від загальної кількості договорів склали договори страхування ячменю, жита, ріпаку та овочів. Також у весняно-літній період страхувалися горох, соя, кукурудза, гречка, овес, гірчиця і льон, проте договори були одиничними, а обсяги страхування – незначними.

За структурою зібраних премій в загальному страховому портфелі лідирує пшениця (54% від загальної суми зібраних премій по всіх культурах) і цукровий буряк (31%). Близько 4% премій було зібрано страховиками за договорами страхування овочів і фруктів.

Найвищі середні ставки премії у весняно-літній період страхування зернових культур були зафіксовані по ярому та озимому ячменю (4,9% і 3,65%). Ставка премії щодо пшениці склала 2,7%, щодо цукрового буряка (3,06 %), щодо льону (3,55%). Овочі і фрукти страхувалися в середньому за тарифом 3,45%. Найнижчі середні ставки премії були для ріпаку (1,7%) і соняшнику (1,63%).

Найвищі страхові суми на 1 га були для соняшника (4785 грн./га), цукрових буряків (4700 грн./га) і ріпаку (4497,5 грн./га). Основні зернові культури були прийняті на страхування зі страховими сумами по пшениці – 2950 грн./га, ячменю ярого – 1840 грн./га, та жита – 1683 грн./га.

Найнижча страхова сума на 1 га була для гречки – 920 грн./га і для льону – 208 грн./га.

Таблиця 10.

Основні показники страхування в розрахунку на одиницю застрахованої площі сезону весна-літо 2009 року

Культура	на 1 га		
	Страхова премія (грн.)	Страхова сума (грн.)	Середній страховий тариф (%)
Пшениця	79.75	2,950.36	2.7
Ячмінь	59.65	1,634.69	3.65
Ячмінь яровий	90.2	1,841.69	4.9
Жито	51	1,683.56	3.03
Цукровий буряк	144.06	4,702.26	3.06
Соняшник	77.88	4,784.90	1.63
Ріпак	76.43	4,497.48	1.7
Горох	4.92	2,343.00	0.21
Соя	102.12	3,727.13	2.74
Кукурудза	15.76	3,025.59	0.52
Гречка	24.15	921.94	2.62
Овес	6.13	1,226.39	0.5
Гірчиця	73.82	3,355.64	2.2

Культура	на 1 га		
	Страхова премія (грн.)	Страхова сума (грн.)	Середній страховий тариф (%)
Льон	7.39	208.13	3.55
Овочі та фрукти	156.65	4,534.64	3.45
Всього	91.47	3,330.90	2.75

У грошовому вираженні найдорожче страхування обходилося виробникам цукрового буряку (144 грн. на 1 га), сої (102 грн./га), а також тим, хто вирощував овочі та фрукти (156 грн./га).

У сезоні весна-літо 2009 року дешевше всього страхувалися посіви жита (51 грн./га), гірчиці (74 грн./га), ріпаку (76 грн./га). За страхування основних зернових культур необхідно було заплатити майже 80 грн./га по пшениці, ярому ячменю – 90 грн./га, і озимому ячменю – 60 грн./га. Таким чином, середня страхова премія по всіх культурах, які страхувалися від весняно-літніх ризиків, склала 91,5 грн./га, а середній страховий тариф – 2,75%.

Рівень виплат за договорами страхування культур на весняно-літній період 2009 року склав 38,68%. За даними страхових компаній виплати проводилися переважно за договорами страхування пшениці, цукрових буряків, ріпаку та ячменю.

Дані, надані страховими компаніями, підтверджують висновок про те, що страхування посівів у 2009 році було реальним.

Таблиця 11.

Зведені дані по виплатах в 2009 році

	Весна-літо 2009
Кількість виплат	125.00
Сума виплат	11,105,384.57
Премії (грн.)	28,710,996.81
Рівень виплат	38.68%

Слід зазначити, що дані, які були в розпорядженні для аналізу, надані у зведеному вигляді, що не дає можливості коректно проаналізувати специфіку страхування культур щодо окремих страхових продуктів.

Страхування сільськогосподарських культур на осінньо-зимовий період 2009 року

Результати дослідження зроблені на підставі даних, наданих 17 страховими компаніями.

Восени 2009 року було укладено 467 договорів страхування озимих культур. Велика частина договорів укладалася по продуктах страхування від повної загибелі (202 договори) і часткової та повної загибелі посівів культур (224 договори). Кількість договорів щодо інших страхових продуктів була незначною.

Основними культурами, прийнятими на страхування на сезон осінь-зима 2010 року, стали: пшениця (42% від загальної кількості договорів), ріпак (32%) та ячмінь (24%). Також страхувалися посіви жита, гірчиці і сади.

Щодо сум зібраних премій у портфелі збереглася та ж тенденція: пшениця – 61% від загальної суми премій, ріпак – 32% і ячмінь – 7%.

Середня площа посівів пшениці, застрахована за одним договором, склала 382 га, ріпаку – 180 га, жита – 169 га. Найвища вартість страхування та сума відповідальності за договором була зафіксована при страхуванні садів.

Для сільськогосподарських виробників дорожче всього було страхувати посівні площі ріпаку (95 грн./га).

Зернові культури страхувалися, виходячи із середніх тарифів, по пшениці – 5,7% (65,7 грн./га), ячменю – 4,2% (45,8 грн./га), житу – 3,3% (41 грн./га). Найвищий тариф пропонувався для страхування гірчиці від зимових ризиків, він склав у середньому 7,1%, в грошовому еквіваленті це відобразилося в сумі премії в 72,5 грн. за страхування гектара посівів цієї культури.

За портфелем страхування на осінньо-зимовий період 2009-2010 років, середній страховий тариф склав 5,5%. Середня сума премії становила 70,5 грн./га, а сума відповідальності на 1 застрахований гектар – 1285 гривень.

Таблиця 12.

Основні показники страхування сезону осінь – зима 2009–2010 років

Культура	на 1 договір			на 1 га		
	застрахована площа (га)	страхова премія (грн.)	страхова сума (грн.)	страхова премія (грн.)	страхова сума (грн.)	середній страховий тариф (%)
Пшениця	381.7	25075.2	442943.5	65.7	1160.5	5.7
Ячмінь	104.0	4757.6	112546.5	45.8	1082.3	4.2
Жито	169.2	6927.8	209077.9	41.0	1235.9	3.3
Тритікале	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ріпак	180.1	17070.5	307820.5	94.8	1709.5	5.5
Гірчиця	112.1	8130.8	113958.1	72.5	1016.3	7.1
Садіві	182.7	29975.0	550000.0	164.1	3011.2	5.5
Всього	246.9	17411.1	317145.0	70.5	1284.5	5.5

Навесні 2010 року страховики отримали 219 повідомлень про пошкодження та загибель застрахованих посівів, і страхові компанії виплатили відшкодування по 200 заявах.

Виплати відшкодування проводилися за трьома страховими продуктами – по повній загибелі, частковій і повній загибелі й по новому продукту – страхування посівів озимих культур на весь цикл виробництва (з покриттям). Найбільше виплат було проведено за договорами страхування посівів від повної загибелі (111). За договорами страхування посівів від часткової і повної загибелі було зроблено 84 виплати та 5 виплат – зі страхування на весь цикл виробництва. Загальна сума виплаченого відшкодування склала 26,5 мільйона гривень.

Найбільша кількість виплат за договорами страхування озимих культур зробила страхова компанія Оранта (60%). За показником кількості виплат лідерами також стали такі компанії, як Українська аграрно-страхова Компанія (11%), ТАС (8%) і Провідна (8%).

Середній рівень збитковості зафіксований на рівні 184% по всьому портфелю, але даний показник істотно різниться в страхових компаніях. Мінімальна збитковість була зафіксована на рівні 27,1%. Максимальний рівень збитковості склав 1055%.

Слід зазначити, що рівень збитковості у компаній – лідерів ринку (по застрахованій площі, за кількістю договорів і за обсягами зібраних премій) – в середньому перевищував 100%, тобто компанії-лідери ринку виплатили відшкодувань більше, ніж зібрали премій восени 2009 року. Аналіз даних дозволяє зробити висновок, що причинами високої збитковості були несприятливі погодні умови взимку 2009-2010 років та недостатній рівень диверсифікації портфеля по регіонах і по культурах у деяких компаній. Різний рівень збитковості по страхових компаніях можна пояснити різними умовами виплати відшкодування.

Середня ставка премії по портфелю склала 5,4%, при цьому ставки знаходилися в діапазоні від 2,8% до 12,3%. Залежності між рівнем збитковості та середньою ставкою премій по портфелю за кожною окремою страховою компанією виявлено не було. Так, при середній ставці премії по портфелю нижче 3,8% у декількох компаніях рівень збитковості не перевищив 65%. Водночас у компаній з середніми ставками премії вище 5% рівень збитковості перевищив 110%.

Аграрії страхували посіви озимої пшениці практично у всіх регіонах, винятком були Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська області. Найбільша кількість договорів зафіксовано в Полтавській (48), Кіровоградській (34), Сумській (31), Хмельницькій (24), Вінницькій (20), Херсонській (18) і Донецькій (14) областях.

Найбільші суми відшкодування за договорами страхування пшениці виплачені страховиками в Полтавській (5,3 млн. грн.), Херсонській (2,25 млн. грн.), Сумській (1,3 млн. грн.), і Харківській (1 млн. грн.) областях.

Посіви озимого ячменю активно страхувалися в Кіровоградській (38 договорів), Херсонській (27), Одеській (13) та Полтавській (12) областях. Найбільші суми відшкодування за договорами страхування озимого ячменю виплачені у Херсонській (1,48 млн. грн.), Полтавській (559 тис. грн.), Донецькій (194 тис. грн.), Одеській (190 тис. грн.), Дніпропетровській (135 тис. грн.) та Кіровоградській (133 тис. грн.) областях.

Договори страхування посівів озимого ріпаку активно уклалися в Кіровоградській (47 договорів), Херсонській (33), Сумській (14), Одеській (13) і Черкаській (11) областях. Найбільші суми страхового відшкодування по озимому ріпаку виплачувалися в Херсонській (2,75 млн. грн.), Сумській (2 млн. грн.), Кіровоградській (1,7 млн. грн.) та Дніпропетровській (1,43 млн. грн.) областях.

Посіви озимого жита страхувалися в п'яти областях. Виплата відшкодування зроблена в Харківській області за одним договором у сумі 46 500 гривень.

Озиму гірчицю страхували в Херсонській (3 договору) і Одеській областях (1 договір). Виплата відшкодування була здійснена за 3 договорами у Херсонській області на суму 288 тисяч гривень.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 1

Нормативно-правові акти

1. Закон України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1.
2. Закон України „Про страхування» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 18, ст. 78)
3. Закон України „ Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” від 09.02.2012 № 4391-VI

Інші джерела

1. Лондар С.Л. Фінанси: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009.
2. Науменкова С.В. Міщенко В.І. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. – К.: Знання, 2010.
3. Оспіщева В.І. Фінанси. Курс для фінансистів. Навчальний посібник.. – К.: Знання, 2008.

Питання для самоперевірки до Теми 1

1. Розкрийте соціально-економічну сутність фінансів.
2. Визначте сутність поняття «фінанси».
3. Порівняйте терміни «гроші» й «фінанси». Чим вони відрізняються?
4. Чи всі грошові відносини є фінансовими? Відповідь обґрунтуйте.
5. Назвіть суб'єктів фінансових відносин.
6. З'ясуйте сутність і принцип здійснення розподільної функції фінансів.
7. Як реалізується контрольна функція фінансів?
8. Дайте визначення фінансових послуг.
9. Перелічіть види фінансових послуг відповідно до Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.
10. Які обов'язкові реквізити договору про надання фінансових послуг?
11. Хто має право надавати фінансові послуги?
12. Хто є учасниками ринків фінансових послуг?
13. Хто здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг в Україні?
14. Що вважається фінансовими активами?
15. У якому Законі України міститься визначення поняття «фінансові інструменти»?
16. Коли юридична особа набуває статусу фінансової установи?
17. Хто належить до фінансових установ?
18. На яких умовах створюються об'єднання фінансових установ?
19. Дайте визначення терміна «фінансовий ринок». Яку роль він відіграє?
20. Які функції виконує фінансовий ринок?
21. Охарактеризуйте структуру фінансового ринку.
22. З'ясуйте, хто є суб'єктами й об'єктами фінансового ринку. Дайте їх класифікацію.
23. У чому полягає сутність поняття «ринок грошей»?
24. Що належить до ринку капіталів?
25. У чому полягає значення фінансових посередників на фінансовому ринку? Класифікуйте їх.
26. Визначте, яку роль відіграє держава та державне регулювання на фінансовому ринку.

27. Охарактеризуйте та дайте класифікацію основних інструментів фінансового ринку.
28. Яке основне значення емітентів та інвесторів на фінансовому ринку?
29. Як функціонує кредитний ринок?
30. Як функціонує ринок цінних паперів?
31. У чому полягає сутність поняття страхування?
32. Наведіть ознаки класифікації страхування.
33. Охарактеризуйте основні функції страхування.
34. На основі яких нормативних актів здійснюється державне регулювання страхової діяльності в Україні?
35. Дайте визначення страхової відповідальності.
36. Розкрийте механізм здійснення співстрахування.
37. Хто є суб'єктами страхового ринку?
38. Дайте визначення поняття страхування.
39. Яка мінімальна кількість учасників страховика?
40. Що є предметом безпосередньої діяльності страховика?
41. Чи можуть страховики, які здійснюють страхування життя, страхувальникам, які уклали договори страхування життя, надавати кредити?
42. Який мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається страхуванням життя?
43. Чи отримує страховик статус фінансової установи одночасно з отриманням першої ліцензії на право здійснення певного виду страхування?
44. На який строк видається ліцензія на конкретний вид обов'язкового страхування, якщо страховик має досвід здійснення добровільного страхування?
45. З чого складаються витрати страховика?
46. Якими чинниками забезпечується фінансова надійність страховика?
47. Який орган центральної виконавчої влади здійснює регулювання ринку страхових послуг?
48. Чи повинен страховик бути фінансовою установою?
49. Чи є Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, центральним органом виконавчої влади у сфері регулювання страхового ринку?
50. Кому підпорядкована Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг?
51. Які заходи впливу до фінансових установ має право застосовувати Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг?
52. Що вважається інспекцією Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг?
53. Чи підлягають нормативно-правові акти Нацкомфінпослуг державній реєстрації у Міністерстві юстиції України?
54. Які види перевірок може здійснювати Нацкомфінпослуг?
55. Яким видом перевірки є інспекція?
56. Які права інспекційної групи?
57. Які обов'язки інспекційної групи?
58. Які права суб'єкта нагляду?
59. Які обов'язки суб'єкта нагляду?
60. Який документ складається в кінці перевірки і яке його юридичне значення?
61. На який строк видається посвідчення на проведення інспекції?

62. Які заходи впливу до фінансових установ має право застосовувати Нацкомфінпослуг?
63. Які заходи впливу може застосовувати Нацкомфінпослуг до юридичних осіб, які не мають статусу фінансової установи?
64. У чому полягає захід впливу – затвердження плану відновлення фінансової стабільності?
65. У чому полягає захід впливу – вимога скликати позачергові збори учасників фінансової установи?
66. У чому полягає захід впливу – штрафна санкція (штраф)?
67. У чому полягає захід впливу – зупинення (обмеження) дії ліцензії?
68. У чому полягає захід впливу – анулювання (відкликання) ліцензії
69. У чому полягає захід впливу – порушення питання про ліквідацію установи?
70. Який досвід добровільного страхування повинен мати страховик щоб отримати ліцензію на право здійснення конкретного виду обов'язкового страхування?
71. Дайте визначення поняття саморегульовна організація.
72. Коли об'єднання фінансових установ набуває статусу саморегульовної організації?

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТРАХУВАННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ

ТЕМА 2

2.1. СТРАХОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УКРАЇНІ. ОСОБЛИВОСТІ СТРАХОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

2.1.1. Система законодавства про страхування сільськогосподарської продукції

Страхові відносини є вкрай важливими для здійснення будь-якого виду господарської діяльності у будь-якій країні. Саме страхування дозволяє підприємцям управляти господарсько-фінансовими ризиками. Особливого значення страхування набуває у тих видах господарської діяльності, які несуть додаткові ризики, викликані обставинами непереборної сили (форс-мажор). Зокрема, у виробництві сільськогосподарської продукції є значна доля господарських ризиків, спричинених погодно-кліматичними умовами. Оскільки для виробників сільськогосподарської продукції страхування викликає значний інтерес, проведемо аналіз нормативно-правових актів, які регулюють страхову діяльність взагалі, та страхування сільськогосподарської продукції зокрема, а також розглянемо основний правовий інструмент регулювання страхових відносин – договір страхування.

Страхування – це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним або фізичним особам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (стаття 352 «Страхування у сфері господарювання» Господарського кодексу України).

Страхування віднесено до класифікації видів економічної діяльності як окремий вид такої діяльності за кодом 65, а допоміжна діяльність у сфері страхування має код 66 (за КВЕД 2010).²²

Код	Назва	NACE (Rev. 1.1)	ISIC (Rev. 4)
65	Страхування, перестрахування та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування		65
65.1	Страхування		651
65.11	Страхування життя	66.01*	6511
65.12	Інші види страхування, крім страхування життя	66.03*	6512
65.2	Перестрахування		652
65.20	Перестрахування	66.01*	6520
		66.02*	6520
		66.03*	6520
65.3	Недержавне пенсійне забезпечення		653
65.30	Недержавне пенсійне забезпечення	66.02*	6530
66	Допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування		66
66.2	Допоміжна діяльність у сфері страхування та пенсійного забезпечення		662
66.21	Оцінювання ризиків та завданої шкоди	67.20*	6621
66.22	Діяльність страхових агентів і брокерів	67.20* ²³	6622

²² Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) є складовою системи національних класифікаторів. КВЕД розроблено на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 04 травня 1993 року № 326 «Про Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики». Розроблення КВЕД здійснено на базі міжнародної статистичної класифікації видів діяльності Європейського Союзу – Nomenclature of Activities European Community (NACE, Rev.1, mod.7). На даний час (з 01 січня 2012 року) застосовується Національний класифікатор України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (далі – КВЕД-2010), затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457 «Про затвердження та скасування національних класифікаторів».

²³ * Цим символом позначено часткову (неповну) відповідність між позиціями статистичних класифікацій.

Правовідносини, що виникають при укладенні, виконанні, невиконанні, неналежному виконанні, звільненні від виконання або відповідальності за невиконання договору страхування, містяться у різних нормативно-правових актах, що мають юридичну силу закону.

Так, будь-який договір страхування регулюється нормами глави 67 «Страхування» Цивільного кодексу України²⁴ (далі – ЦК України), параграфу 2 глави 35 «Особливості правового регулювання фінансової діяльності» Господарського кодексу України²⁵ (далі – ГК України) та розділу II «Договори страхування» Закону України «Про страхування»²⁶.

Крім зазначених норм, договірні відносини регулюються спеціальними нормами, які регулюють страхування в його окремих сферах. Наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів додатково регулюється спеціальними нормами Закону України «Про особливості страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»²⁷, авіаційне страхування здійснюється з дотриманням норм розділу XVII «Авіаційне страхування» Повітряного кодексу України²⁸, а морське страхування – з дотриманням норм розділу VIII «Морське страхування» Кодексу торгового мореплавства України²⁹. Аналогічна ситуація складається і при страхуванні ядерних ризиків, оскільки особливості страхування ядерної шкоди встановлюється Законом України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення»³⁰.

Особливості регулювання відносин у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямоване на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві, визначаються Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»³¹. Відповідно до статті 1 названого Закону страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою – економічні відносини щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика шляхом сплати страхувальником страхових платежів (премій), частина яких компенсується за рахунок державних субсидій, та доходів від розміщення коштів цих фондів, яке здійснюється відповідно до положень цього Закону і визначається наявністю та особливостями ризиків, носіями яких є сільськогосподарські рослини і тварини.

На схемі № 2.1 зображено загальну систему законодавства України, яке регулює страхову діяльність.

²⁴ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44, ст. 356.

²⁵ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144.

²⁶ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 18, ст. 78, в редакції Закону України № 2745-III від 04.10.2001, ВВР, 2002, № 7, ст. 50.

²⁷ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 1, ст. 1.

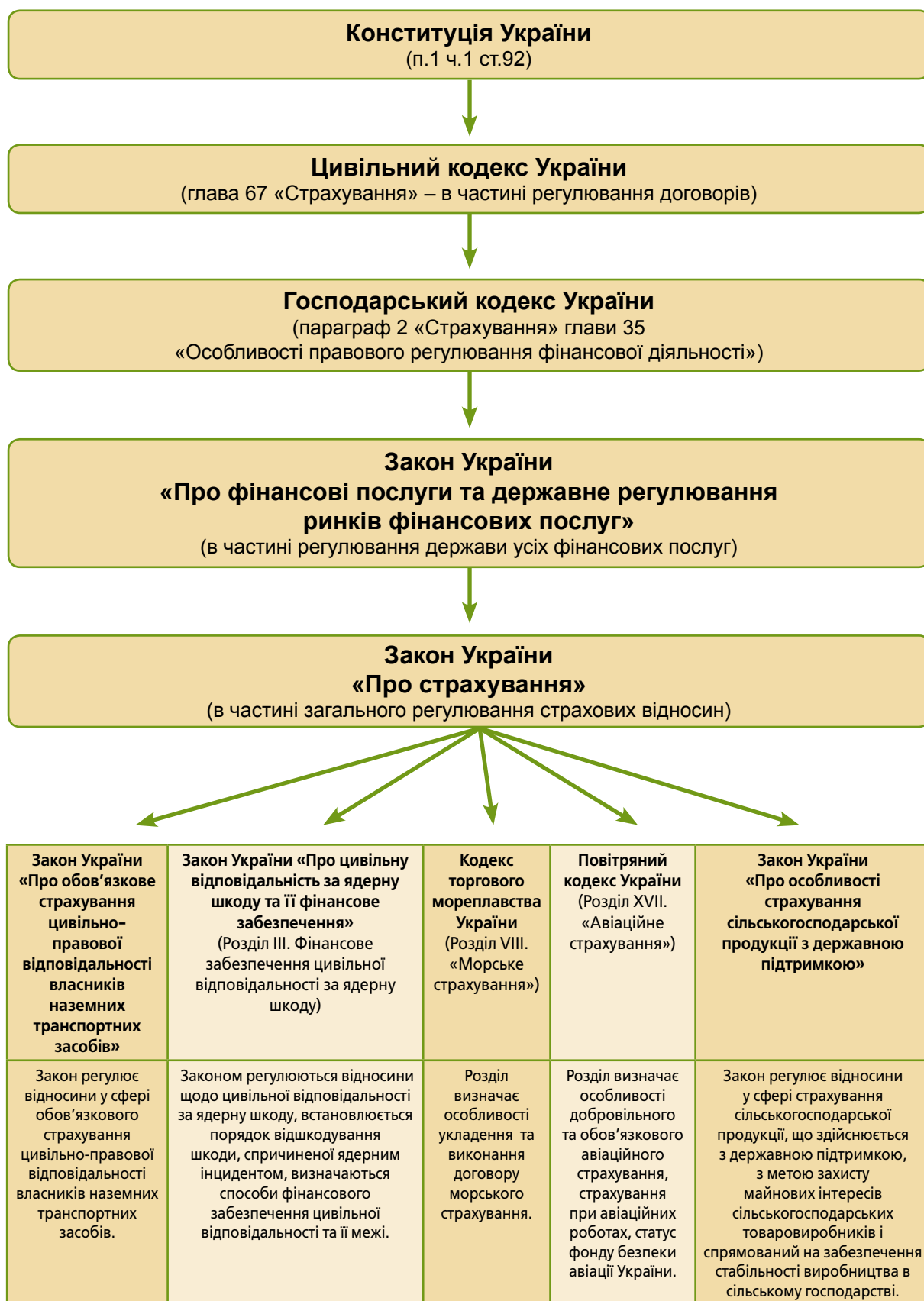
²⁸ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 25, ст. 274.

²⁹ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст. 349.

³⁰ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 14, ст. 96.

³¹ «Голос України» № 43 від 06/03/2012.

Схема № 2.1. Загальна система законодавства України, яке регулює страхову діяльність

При застосуванні на практиці норм, зазначених на схемі № 2.1, нормативно-правових актів слід керуватися кількома колізійними юридичними правилами. Колізійними ці правила називаються тому, що у випадку колізії між кількома нормативно-правовими актами дозволяється прийняти рішення щодо застосування того, а не іншого нормативно-правового акту.

2.1.2. Колізійні правила визначення нормативно-правового акту, що має застосовуватися до відносин страхування

Правило 1. Розподіл актів органів державної влади за юридичною силою (ієрархією).

Конституція України

Закони України = Кодекси України = Декрети Кабінету Міністрів України³²

Постанови Верховної Ради України

Укази Президента України = Розпорядження Президента України³³

Постанови Кабінету Міністрів = Розпорядження Кабінету Міністрів України³⁴

Накази, Постанови, Розпорядження, Рішення міністерств та відомств

Положення, інструкції, правила, інструктивні листи і т.ін. мають юридичну силу того акту органу державної влади, яким вони затверджені (наприклад, якщо положення затверджене указом Президента чи постановою Кабінету Міністрів, то воно має юридичну силу цього указу чи постанови). Таким чином, якщо будуть виникати суперечності між нормами Закону України «Про страхування» та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України чи Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, то застосуванню підлягатиме норма Закону України «Про страхування» (оскільки він має вищу юридичну силу).

Правило 2. Слід встановити наявність чи відсутність загальних та спеціальних норм права, закріплених у нормативно-правових актах однакової юридичної сили. При конкуренції загальної та спеціальної норм, які закріплені в нормативно-правовому акті рівної юридичної сили, повинна застосовуватися спеціальна норма (та, що регулює більш вузьчі правовідносини). Наприклад, якщо у законах є норми, що регулюють відносини страхування та відносини страхування сільськогосподарської продукції, то, у разі суперечностей між ними, до страхування сільськогосподарської продукції застосуванню підлягають норми про страхування сільськогосподарської продукції.

Правило 3. При наявності кількох загальних чи спеціальних норм, що регулюють одні і ті ж правовідносини, при умові, що ці норми закріплені в нормативно-правовому акті однакової юридичної сили, застосовувати слід норму, що набрала чинності пізніше. Наприклад, відповідно до пункту 5 частини 1 статті 20 Закону України «Про страхування» зазначено, що страховик зобов'язаний «за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна переукласти з ним договір страхування». А відповідно до пункту 5 частини 1 статті 988 ЦК України страховик зобов'язаний «за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, або у разі збільшення вартості майна внести відповідні зміни до договору страхування». Враховуючи, що пункт 5 частини 1 статті 988 ЦК в редакції Закону України № 2328-VI від 15 червня 2010 року, а норма закону України «Про страхування» в редакції Закону № 2745-III від 04 жовтня 2001 року, то застосуванню підлягає саме норма ЦК України.

2.1.3. Форми та види страхування сільськогосподарської продукції

Форми та види страхування встановлюються Законом України «Про страхування». Далі ці поняття використовуються в інших нормативно-правових актах без пояснень їхнього змісту.

Відповідно до статті 5 названого Закону страхування може бути добровільним або обов'язковим.

³² Відносини, які регулюються виключно законами, визначаються статтею 92 Конституції України.

³³ Повноваження Президента України визначаються статтею 106 Конституції України.

³⁴ Повноваження Кабінету Міністрів України визначаються статтею 116 Конституції України.

Обов'язкове страхування визначається статтями 999 «Обов'язкове страхування» ЦК України та 7 «Види обов'язкового страхування» Закону України «Про страхування». Для правильного розуміння поняття обов'язкового страхування слід звернути увагу на таке:

- обов'язкові види страхування, які запроваджуються законами України, мають бути включені до Закону України «Про страхування»;
- забороняється здійснення обов'язкових видів страхування, що не передбачені Законом України «Про страхування», навіть якщо вони згадуються як обов'язкові види страхування в інших Законах. Саме тому, *при визначенні форми страхування конкретного об'єкту слід застосовувати Закон України «Про страхування», а не інші закони України.*

Відповідно до пункту 30 частини 1 статті 7 Закону України «Про страхування», серед інших, до обов'язкових видів страхування віднесено «страхування тварин (крім тих, які використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України» (далі – страхування тварин).

Для здійснення кожного з обов'язкових видів страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Для здійснення обов'язкового страхування тварин Кабінет Міністрів України постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 затвердив «Порядок та правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків», а також відповідний типовий договір.³⁵

Добровільне страхування. Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на підставі договору між страхувальником і страховиком. При цьому, загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України «Про страхування». Кабінетом Міністрів України порядок та правила страхування такого виду страхування не приймаються. Не існує при добровільному страхуванні і типового договору страхування, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими Національною комісією, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Страхування сільськогосподарської продукції іншого, ніж те, що входить до пункту 30 частини 1 статті 7 Закону України «Про страхування» відноситься до добровільної форми страхування.

З набранням чинності 01 липня 2012 року Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», розділом VIII «Прикінцеві положення» якого вносяться доповнення до статті 6 Закону України «Про страхування», страхування сільськогосподарської продукції регулюється як окремий вид добровільної форми страхування. Тобто, відповідно до пункту 22 частини третьої статті 6 Закону України «Про страхування», страхування сільськогосподарської продукції є видом добровільної форми страхування.

При цьому, відповідно до статті 5 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» сільськогосподарською продукцією є урожай сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень, сільськогосподарські тварини, птиця, кролики, хутрові звірі, бджолосім'я, риба та інші водні живі ресурси, а також тваринницька продукція.

³⁵ Офіційний вісник України 2003 р. № 17 від 08/05/2003, стор. 107, стаття 780, реєстраційний код 25035/2003.

Добровільне страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин.

2.1.4. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції

Страхування сільськогосподарської продукції може здійснюватися страховиками:

- 1) з державною підтримкою (фінансовою);
- 2) без державної підтримки.

Страхування без державної підтримки відбувається за загальними правилами, прописаними у ЦК України, ГК України та Законі України «Про страхування». Здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною (фінансовою) підтримкою додатково регулюється спеціальними нормами Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Механізм державної підтримки страхувальників сільськогосподарської продукції прописаний у розділі VI названого Закону.

Державна підтримка – надання сільськогосподарському товаровиробнику з державного бюджету в порядку, встановленому законом, грошових коштів у вигляді субсидій для оплати частини страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування.

Відповідно, страхуванням сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є економічні відносини щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика шляхом сплати страхувальником страхових платежів (премій), частина яких компенсується за рахунок державних субсидій, та доходів від розміщення коштів цих фондів, яке здійснюється відповідно до положень названого Закону і визначається наявністю та особливостями ризиків, носіями яких є сільськогосподарські рослини і тварини.

Основними принципами страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є:

- 1) підтримка стабільності фінансового становища і кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників у разі загибелі (знищення, втрати), пошкодження застрахованого майна внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов чи інших несприятливих подій, визначених у стандартних договорах страхування;
- 2) обов'язковість укладення договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою як умови при наданні сільськогосподарським товаровиробникам окремих видів державної підтримки та дотацій, визначених Кабінетом Міністрів України;
- 3) рівна доступність до державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників незалежно від їх організаційно-правової форми;
- 4) забезпечення відшкодування збитку, завданого страхувальникам внаслідок настання страхових подій, у розмірі, порядку і на умовах, встановлених законом;
- 5) виконання зобов'язань України у сфері міжнародної торгівлі.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає у наданні з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу (страхової премії), фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції

Перелік сільськогосподарських страхових ризиків, а також об'єктів страхування, частина страхових платежів (страхових премій), яка субсидується з державного бюджету, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Порядок та умови надання державної підтримки шляхом здешевлення страхових платежів (премій) затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику. Цей орган має право:

- 1) вносити пропозиції Кабінету Міністрів України щодо переліку ризиків, об'єктів страхування та частини страхових платежів (страхових премій), яка субсидується з державного бюджету;
- 2) визначати за погодженням з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, порядок та умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою;
- 3) встановлювати форми інформування страховиками про кожен укладений, продовжений або достроково припинений договір страхування, а також про кожен випадок виплати страхового відшкодування;
- 4) вивчати та впроваджувати світовий досвід з питань страхування;
- 5) здійснювати:
 - нарахування та виплату страхових субсидій;
 - ведення інформаційних баз даних щодо страхування сільськогосподарської продукції;
 - розроблення спільно з Аграрним страховим пулом нових страхових продуктів, стандартних правил страхування, процедур андеррайтингу та врегулювання збитків, проектів стандартних заяв та договорів страхування;
 - підготовку спільно з Аграрним страховим пулом прогнозів і розрахунків щодо державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції (сума необхідної підтримки, перелік культур тощо), у тому числі в регіонах;
 - збирання і реєстрацію інформації за договорами страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, визначення суми бюджетного фінансування;
 - збирання, узагальнення і аналіз даних про страхові випадки та страхові виплати;
 - розрахунок ціни одиниці сільськогосподарської продукції.

2.2. ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ

2.2.1. Поняття договору страхування

На жаль, поняття договору страхування наводиться відразу у трьох нормативно-правових актах, що мають юридичну силу закону (колізійне правило 1). І хоча суттєвих протиріч між цими визначеннями не виявлено, сам факт існування трьох визначень закладає ризик неспівпадіння понять, у разі внесення змін до одного з них.

ЦК України	ГК України	Закон України «Про страхування»
Стаття 979. Договір страхування 1. За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.	Стаття 354. Договір страхування 1. За договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.	Стаття 16. Договір страхування Договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» уточнює поняття договору страхування саме для цього виду страхування. Відповідно до статті 1 названого Закону *договір страхування (стандартний договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою від сільськогосподарських виробничих ризиків)* – договір страхування, що укладається між страховиком і страхувальником – сільськогосподарським товаровиробником зі страхування сільськогосподарської продукції на умовах, встановлених законом. Типові договори страхування розробляються для кожного страхового продукту та/або для окремої культури і погоджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, та Національною комісією, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. У рамках програми державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції страхові компанії використовують тільки стандартні договори страхування.

Не дивлячись на те, що у названому Законі поняття «стандартний страховий продукт» прописаний у визначенні договору страхування, ці поняття не є тотожними. Стандартний страховий продукт (страховий продукт) є комплексом документів, що містить певні визначені (стандартні) умови страхування, які не можуть змінюватися і є обов'язковими для виконання сторонами за договором страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Тобто, стандартизований (типовий) договір страхування є лише частиною всього комплексу документів, що становлять стандартизований страховий продукт.

2.2.2. Сторони договору страхування та інші учасники договору

Вимоги до сторін договору страхування та інших учасників договору визначаються статтями 984 «Сторони у договорі страхування» ЦК України, 353 «Суб'єкти страхової діяльності у сфері господарювання», 2 «Страховики» та 3 «Страхувальники» Закону України «Про страхування».

Сторонами договору страхування є страховик і страхувальник.

Страховик — це юридична особа, яка має ліцензію на здійснення страхування певного виду. Метою ліцензування є забезпечення відповідності страховика стійкості та платоспроможності, необхідних йому для нормального здійснення своєї діяльності і тим самим — для забезпечення інтересів страхувальників (у т.ч. виробників сільськогосподарської продукції).

Страховиками можуть виступати тільки юридичні особи у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, з наявністю у страховика не менше трьох учасників. Таким чином, страховики не мають права мати організаційно-правову форму – «товариство з обмеженою відповідальністю». В окремих випадках, встановлених законодавством України, страховиками визнаються державні організації, які створені і діють відповідно до закону.

Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише:

- страхування;
- перестрахування;
- фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

Дозволяється виконання зазначених видів діяльності у вигляді надання послуг для інших страховиків на підставі укладених цивільно-правових договорів, надання послуг (виконання робіт), якщо це безпосередньо пов'язано із зазначеними видами діяльності, а також будь-які операції для забезпечення власних господарських потреб страховика.

Забороняється страховикам безпосередньо самим займатися виробничою, торговельно-посередницькою і банківською діяльністю. При цьому, Закон України «Про страхування» не забороняє страховикам бути засновниками та/або учасниками (пайовиками) інших, як комерційних (підприємницьких), так і некомерційних (непідприємницьких), юридичних осіб.

Юридичні особи, які не відповідають вимогам закону та прийнятих відповідно до нього нормативно-правових актів, не можуть займатися страховою діяльністю. Крім того, юридичні особи не можуть стати страховиками шляхом внесення змін до установчих документів (статутів або засновницьких договорів) через те, що вони попередньо займалися іншим видом діяльності.

Керівниками страховика (голова виконавчого органу та головний бухгалтер страховика) мають бути дієздатні фізичні особи. Голова виконавчого органу страховика або його перший заступник повинен мати вищу економічну або юридичну освіту, а головний бухгалтер страховика повинен мати вищу економічну освіту.

Страховики, віднесені до комерційних (підприємницьких) юридичних осіб, оскільки вони страхують чужі ризики, а у отриманні ними премії завжди включають «прибуткову частину», яка служить основою для отримання прибутку.

Для того, щоб здійснювати страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, страховики зобов'язані відповідати статті 15 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до вказаної статті ліцензії на право здійснення страхування сільськогосподарської продукції видає Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, відповідно до закону. Право страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою мають страховики, які відповідають вимогам Закону України «Про страхування», отримали ліцензію на здійснення відповідного виду страхування та є членами Пулу. Страховики, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, створюють фонд покриття катастрофічних ризиків за рахунок відрахування до нього не більш як 5 відсотків страхових платежів (страхових премій).

Співстраховики. Відповідно до статей 986 «Співстрахування» ЦК України та 11 «Співстрахування» Закону України «Про страхування» за згодою страхувальника предмет договору страхування може бути застрахований за одним договором страхування кількома страховиками (співстрахування) з визначенням прав та обов'язків кожного із страховиків.

Співстрахування – спосіб поділу ризику між двома чи більше страховиками шляхом віднесення на кожного з них заздалегідь обумовленої частки можливих збитків і належної страхової премії. Неодмінною умовою співстрахування є його здійснення у відношенні того самого об'єкта на випадок настання тієї самої події (страхового випадку). Співстрахування

слід відрізняти від суміжних конструкцій. Якщо об'єкт застрахований за декількома договорами, то має місце подвійне страхування, якщо ж він застрахований від різних ризиків, то має місце звичайне страхування.

За договорами майнового страхування, яким є страхування сільськогосподарської продукції, співстрахування може здійснюватися. Розподіл ризику провадиться з ініціативи сторін. Ініціатором виступає страхувальник, коли він сумнівається у фінансовій стійкості одного страховика і з метою більш надійного забезпечення ризику вимагає розподілити його між декількома. Таке волевиявлення повинне бути відображене в договорі, відповідно до чого страховик зобов'язаний передати обумовлену частку ризику одному чи декільком співстраховикам. Страхувальник має право визначати співстраховиків і частку участі кожного з них у ризику.

За погодженням між співстраховиками і страхувальником один із співстраховиків може представляти всіх інших співстраховиків у відносинах із страхувальником, залишаючись відповідальним перед ним у розмірах своєї частки.

Перестраховики. Згідно зі статтею 987 «Договір перестрахування» ЦК України та статтею 12 «Перестрахування» Закону України «Про страхування».

Перестрахування – страхування одним страховиком (цедентом, перестрахувальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований.

Перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента здійснюється згідно з вимогами та в порядку, встановленими Кабінетом Міністрів України.

Як система економічних відносин вторинного страхування перестрахування передбачає передання всіх чи частини прийнятих на страхування ризиків одним страховиком іншому чи декільком іншим з метою забезпечення фінансової стійкості страхової діяльності. Таке передання ризиків здійснюється за договором перестрахування, який встановлює умови і спосіб передання ризиків, частку участі інших страховиків у сукупному ризику, розмір належної кожному страхової премії. Відповідно до статті 987 «Договір перестрахування» ЦК України за договором перестрахування страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником.

За способом передання ризиків договори перестрахування поділяються на так звані *факультативні* (необов'язкові) і *облігаторні* (обов'язкові). За *факультативним договором* первинний страховик (перестрахувальник) має право передавати застраховані ним ризики, а інший страховик (перестраховик) має право прийняти чи відмовитися від прийняття запропонованих ризиків. За *облігаторним договором* первинний страховик (перестрахувальник) зобов'язаний передавати обумовлені частки ризиків, прийняті ним на страхування у встановлений період часу, іншому конкретному страховику (перестраховику), а останній зобов'язаний їх приймати. Різновидом є *факультативно-облігаторні договори*, за якими перестрахувальник на свій розсуд вирішує питання про передання або стримування від передання ризиків, а перестраховик зобов'язаний приймати запропоновані частки ризиків в обов'язковому порядку.

Перший страховик у силу договору перестрахування стає в положення страхувальника і є носієм відповідних прав і обов'язків. Страховик (цедент, перестрахувальник) зобов'язаний повідомляти перестраховика про всі зміни свого договору зі страхувальником.

При цьому, страховик, який уклав договір перестрахування, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі відповідно до договору страхування.

Договір перестрахування відрізняється від співстрахування тим, що перший страховик не зобов'язаний сповіщати страхувальника про укладені ним договори перестрахування. За таким договором перестрахувальник і перестраховик зобов'язані тільки один перед одним;

останній не несе ніякої відповідальності перед першим страхувальником, оскільки той не є ані стороною в договорі перестрахування, ані вигодонабувачем за цим договором. Відповідальною особою перед першим страхувальником залишається страховик за основним договором.

У разі, якщо обсяги страхових платежів, що передаються в перестрахування нерезидентам, перевищують 50 відсотків їх загального розміру, отриманого з початку календарного року, перестрахувальник подає до Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, декларацію за звітний період. У декларації страховик (перестрахувальник) зобов'язаний вказати інформацію про ризики та предмет договору страхування, які перестраховуються у нерезидентів, дані про нерезидентів – перестраховиків та про перестраховиків-брокерів. Перелік інформації та форма її подачі визначається Кабінетом Міністрів України (постанова від 13 червня 2002 р. № 821 «Про затвердження форми декларації страховика про операції з перестрахування»). Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, може проводити тематичні перевірки страховиків на підставі аналізу поданих декларацій.

Відповідно до статті 15 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» порядок та умови перестрахування сільськогосподарської продукції страховиками, що здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, встановлюються стандартним договором перестрахування.

Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Відповідно до частини 2 статті 3 «Страхувальники» Закону України «Про страхування» страхувальники можуть укладати зі страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування. Тобто у договорі, окрім нього самого, можуть приймати участь треті особи — вигодонабувачі, особи, чий інтерес або в чиїх інтересах укладається договір страхування.

Страхувальниками за договором страхування сільськогосподарської продукції виступають товаровиробники сільськогосподарської продукції (сільськогосподарські товаровиробники) – суб'єкти господарювання, які провадять господарську діяльність з виробництва (вирощування чи відгодівлі) сільськогосподарської продукції (стаття 1 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»).

Сільськогосподарським товаровиробником є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі з власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання. Слід звернути увагу на те, що відповідно до статті 51 Цивільного кодексу України, фізичні особи – підприємці юридично прирівняні до юридичних осіб, а тому також можуть вважатися сільськогосподарськими товаровиробниками за Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

Відповідно до статті 5 зазначеного Закону право страхувати сільськогосподарську продукцію з державною підтримкою мають сільськогосподарські товаровиробники, що здійснюють свою діяльність на території України та відповідають визначеним Кабінетом Міністрів України критеріям (крім нерезидентів).

У разі передачі сільськогосподарських земель в оренду право страхувати сільськогосподарську продукцію з державною підтримкою, у тому числі посіви та урожай сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, належить орендареві, крім нерезидентів. Страхові внески, що вносяться орендарем, не можуть включатися у залік орендної плати.

Вигодонабувачі. Можливість укладення договору страхування на користь третьої особи передбачено статтею 985 «Укладення договору страхування на користь третьої особи» ЦК України. Страхувальник має право укласти із страховиком договір на користь третьої особи (при майновому страхуванні – вигодонабувача), якій страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у разі настання страхового випадку.

Вигодонабувач — це особа, на користь якої страхувальник уклав договір страхування. Ця конструкція є одним із прикладів-різновидів договору на користь третьої особи (детальніше статтю 636 «Договір на користь третьої особи» ЦК України). При цьому вигодонабувач набуває права та обов'язки за договором страхування лише за наявності його згоди на це.

Укладення договору страхування на користь вигодонабувача не звільняє страхувальника від виконання обов'язків за цим договором, якщо договором не передбачено інше, або обов'язки страхувальника виконані особою, на користь якої укладено договір.

Вигодонабувач повинен мати страховий інтерес.

Вигодонабувач за договором страхування може бути змінений. Заміна вигодонабувача за договором страхування є одностороннім правочином і наслідком якого є відступлення права вимоги. Згоди страховика на це не потрібно через те, що призначення вигодонабувача за договором страхування не є істотною умовою. Однак необхідно письмово повідомити страховика про перехід прав, що відбувся, іншому кредитору (вигодонабувачу). При недотриманні цих правил страховик виконує зобов'язання перед первісним вигодонабувачем, що визнається належним виконанням.

У ЦК України не йдеться про строки повідомлення страховика. Тому не буде порушенням, якщо страховик був повідомлений про заміну вигодонабувача в момент подання йому претензії по страховому випадку.

2.2.3. Форма договору страхування

Щодо характеристики поняття договору слід за основу взяти статті 205 «Форма правочину. Способи волевиявлення» та 639 «Форма договору» ЦК України.

Форма договору є своєрідним елементом його конструкції: поза формою договір існувати не може. А тому під формою договору слід розуміти спосіб вираження волі його учасників з приводу їхніх прав та обов'язків у договорі, або форма договору – спосіб зовнішнього волевиявлення волі учасника на вчинення договору.

Слід особливо відмітити, що дотримання форми договору, яка встановлена законом, впливає на дійсність договору. Тобто, якщо щодо договору недотримана встановлена законом форма, то він може вважатися неукладеним.

Стаття 638 «Укладення договору» ЦК України	Стаття 180 «Істотні умови господарського договору» ГК України
1. Договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору.	2. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов.

За загальним правилом, договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом (частина 1 статті 639 «Форма договору» ЦК України). Тому слід встановити, чи не встановлена законом вимога до договору страхування. У статті 981 «Форма договору страхування» ЦК України встановлено, що договір страхування укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним.³⁶

Вимога щодо форми договору означає неприпустимість вибору простішої форми порівняно із формою, що передбачена законодавством. Тобто, усна форма договору страхування не допускається. Водночас використання складнішої форми залежить від розсуду сторін. Тобто, сторони мають право засвідчити письмову форму договору в нотаріуса.³⁷

Письмова форма договору. Вимоги до письмової форми договору (правочину, різновидом якого є договір³⁸) встановлені у статтях 207 «Вимоги до письмової форми правочину» та 181 «Загальний порядок укладання господарських договорів» ГК України.

Відповідно до ЦК України правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо:

- 1) його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони;
- 2) воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку;
- 3) він підписаний його стороною (сторонами).

Оскільки сторонами договору страхування сільськогосподарської продукції є суб'єкти господарювання³⁹ (страховик та страхувальник – виробник товарної сільськогосподарської продукції), то на письмову форму договору страхування розповсюджуються норми як ЦК України, так і ГК України. При цьому, пріоритет надається нормам ГК України, як таким, що містять спеціальні вимоги для господарських правовідносин (колізійне правило 2).

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замов-

³⁶ Відповідно до статті 215 «Недійсність правочину» ЦК України договір може бути недійсним. Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) таких вимог:

- 1) зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства;
- 2) особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- 3) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- 4) правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;
- 5) правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Існує два види недійсних договорів – нікчемні та оспорювані.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша за заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

³⁷ Відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про нотаріат»: «Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності». Саме тому, що нотаріальні дії вчиняються з метою надання певним правам або фактам юридичної вірогідності, а не достовірності, нотаріальне засвідчення документів не може вважатися повною гарантією дійсності договору.

³⁸ Відповідно до частини другої статті 202 «Поняття та види правочинів» ЦК України, правочини можуть бути одно-, дво- чи багатосторонніми. Але тільки дво- та багатосторонні правочини є договорами.

³⁹ Відповідно до частини другої статті 55 «Поняття суб'єкта господарювання» ГК України, суб'єктами господарювання є:

- 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
- 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

лень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів (частина 1 статті 181 ГК України).

Використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів. Отже, для договору страхування можливим є підписання договору за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису тільки за письмовою згодою страховика та страхувальника, що на практиці майже не використовується, хоча може застосовуватися.

Крім того, правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства, та скріплюється печаткою. *Тому особливу увагу слід звернути не стільки на кількість документів, які підписується сторонами і в сукупності дають письмову форму договору, скільки на наявність підписів саме уповноважених осіб та наявність печатки на цих документах.*

При цьому, з метою уникнення непорозумінь між сторонами щодо моменту укладення договору рекомендується договір страхування укладати у вигляді окремого документа.

Страхове свідоцтво (поліс, сертифікат). У законодавстві України зазначається, що договір страхування може укладатись шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката):

- 1) договір страхування може укладатись шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката) (частина 1 статті 981 «Форма договору страхування» ЦК України;
- 2) укладення договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування (частина 4 статті 354 «Договір страхування» ГК України;
- 3) факт укладання договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування (стаття 18 «Укладання і початок дії договору страхування» Закону України «Про страхування».

Фактично, у законодавстві про страхування мова йде про два способи укладення договору страхування:

- 1) шляхом складання одного документа чи кількох документів, що підписується сторонами. В результаті такого способу укладення договору страхування кожна із сторін отримує примірник договору;
- 2) шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката), який фактично засвідчує факт укладення договору – має також значення письмової форми договору.

Для страхування сільськогосподарської продукції на сьогодні більш характерним є укладення договору у формі складання одного документа. Переважно договір страхування укладається на підставі письмової заяви-анкети страхувальника, в якій він указує всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для визначення страхового ризику.

Страхові свідоцтва (поліси, сертифікати), як правило, містять усі умови договору, включаючи стандартні правила страхування, спеціальні умови для даного договору, доповнення і винятки зі стандартних правил. В них можуть міститися індивідуальні, окремо погоджені зі страхувальником умови.

Страхове свідоцтво (поліс, сертифікат) може бути видане страхувальнику на підставі його письмової чи усної заяви. Усної заяви достатньо, коли умови страхового забезпечення не вимагають докладної інформації про застрахованого, а страхувальнику відомі обставини, що

мають істотне значення для визначення імовірності настання страхового випадку. Таким способом укладаються короткострокові договори страхування від нещасних випадків, наприклад, на час авіа перельоту тощо. Положення статті не позбавляють страховика права вимагати від страхувальника письмової заяви. При страхуванні сільськогосподарської продукції використовується письмова форма заяви.

Страхове свідоцтво (поліс, сертифікат) може бути разовим або генеральним. За допомогою разового поліса оформлюються прості операції по страхуванню (з одним предметом). Генеральний поліс поширюється на декілька однорідних операцій по страхуванню майна (стовно групи предметів).

Страхування по генеральному полісу може провадитися при дотриманні наступних умов:

- 1) предметом страхування повинне бути майно;
- 2) це майно повинне складатися з партій (порцій);
- 3) умови страхування для однорідного майна повинні бути подібними.

Укладення договору по генеральному полісу не виключає можливості страхування окремих партій (порцій) майна по разових страхових полісах. Така необхідність може бути викликана переданням майна під заставу чи особливостями форм розрахунків страхувальника з його партнерами, які вимагають представлення страхового свідоцтва (поліса, сертифіката) по окремій партії (порції) майна.

Страхові сертифікати більш прості, в них містяться лише істотні умови договору, а в іншому вони відсилають до стандартних правил страхування.

У період дії договору страхування може виникнути необхідність у зміні деяких його умов. Такі зміни, у разі видачі страхового свідоцтва (поліса, сертифіката) оформляються аддендумом (доповненням), що є невід'ємною частиною договору. Порядок видачі аддендумів такий же, як і при укладенні договорів страхування з видачею страхового свідоцтва (поліса, сертифіката).

2.2.4. Укладення, зміст та умови дійсності договору страхування

Відповідно до статті 18 «Укладання і початок дії договору страхування» Закону України «Про страхування» для укладання договору страхування страхувальник (виробник сільськогосподарської продукції самостійно чи через свого страхового брокера) подає страховику (особисто чи через страхового агента) письмову заяву за формою, встановленою страховиком, або іншим чином заявляє про свій намір укласти договір страхування. При укладанні договору страхування страховик має право запросити у страхувальника баланс або довідку про фінансовий стан, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), та інші документи, необхідні для оцінки страховиком страхового ризику.

З укладенням договору тісно пов'язаний його зміст. Щодо змісту будь-якого договору, у тому числі, договору страхування, слід чітко розрізняти таке поняття як «істотні умови договору» й інші вимоги до змісту договору. З наявністю домовленості за всіма істотними умовами договору законодавець пов'язує сам факт укладення договору.

Відповідно до частини 1 статті 638 «Укладення договору» ЦК Україн, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. При цьому, істотними умовами договору є:

- 1) умови про предмет договору;
- 2) умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду;
- 3) усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Подібну норму містить і ГК України, відповідно до якої господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними умовами господарського договору є:

- 1) умови, визнані такими за законом чи;
- 2) необхідні для договорів даного виду, а також;
- 3) умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору (частини 2 та 3 статті 180 «Істотні умови господарського договору» ГК України).

При складанні договору (чи аналізі складеного договору) слід враховувати усі вищезазначені аспекти. Тобто, укладаючи договір, сторони (страховик і страхувальник) повинні досягнути і зафіксувати письмово згоду між собою про:

- 1) предмет договору страхування;
- 2) умови, що визначені законом як істотні (щодо господарських договорів обов'язковою є ціна та строк дії договору);
- 3) інші умови, коли є заява іншої сторони (наприклад, особливості продовження дії договору або особливості дострокового його припинення тощо).

В обох переліках (і ЦК України, і ГК України) говориться про умови, визначені істотними законом. Такі умови на рівні закону містяться у ЦК України. *Істотними умовами договору страхування є:*

- 1) предмет договору страхування;
- 2) страховий випадок;
- 3) розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума);
- 4) розмір страхового платежу;
- 5) строки сплати страхового платежу;
- 6) строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства (стаття 982 «Істотні умови договору страхування» ЦК України).

Крім того, у статті 16 Закону України «Про страхування» міститься перелік умов, які мають бути прописані у договорі страхування. Відповідно до вказаної статті договір страхування повинен містити:

- 1) назву документа;
- 2) назву та адресу страховика;
- 3) прізвище, ім'я, по батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження;
- 4) прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу;
- 5) зазначення предмета договору страхування;
- 6) розмір страхової суми за договором страхування іншим, ніж договір страхування життя;
- 7) розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат за договором страхування життя;
- 8) перелік страхових випадків;
- 9) розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
- 10) страховий тариф (страховий тариф не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума);
- 11) строк дії договору;

- 12) порядок зміни і припинення дії договору;
- 13) умови здійснення страхової виплати;
- 14) причини відмови у страховій виплаті;
- 15) права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- 16) інші умови за згодою сторін;
- 17) підписи сторін.

Однак, цей перелік у названому законі не називається істотними умовами договору страхування. Тому, на думку автора цього матеріалу, не всі умови, визначені у статті 16 «Договір страхування» Закону України «Про страхування», слід вважати істотними умовами (тобто такими, від наявності яких у договорі залежить факт його укладення). Приміром така умова, як «прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу», не може вважатися істотною умовою договору, оскільки призначення вигодонабувача є правом, а не обов'язком страхувальника». Крім того, відсутність назви договору, при умові дотримання письмової форми та інших умов змісту договору, не має вважатися істотною умовою.

Однак, з метою зняття будь-яких ризиків застосування наслідків неукладеного договору, рекомендується чітко прописати всі умови, визначені у поданій таблиці «Вимоги щодо змісту договору страхування». Особливо це слід робити страхувальнику (виробнику сільськогосподарської продукції), оскільки з метою ухилення від виплати страховику стає вигідно довести, що договір страхування навіть не укладений, а тому виконанню не підлягає.

Вимоги щодо змісту договору страхування			
Істотні умови договору страхування			Статус не визначено
ЦК України (ст.638)	ГК України (ст.180)	ЦК України (ст.982)	Закон України «Про страхування» (ст.16)
Загальні норми для всіх цивільних договорів	Спеціальні норми для господарських договорів	Спеціальні норми щодо договору страхування	
- умови про предмет договору;	- умови про предмет;	- предмет договору страхування;	- зазначення предмета договору страхування;
- умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду;	- умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду;	- страховий випадок;	- перелік страхових випадків;
		- розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума);	- розмір страхової суми за договором страхування іншим, ніж договір страхування життя;
		- ціна;	- розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
		- строк дії договору;	- строк дії договору;
		- інші умови, визначені актами цивільного законодавства.	- назву документа; - назву та адресу страховика; - прізвище, ім'я, по батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження; - прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу; - страховий тариф (страховий тариф не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума); - порядок зміни і припинення дії договору; - умови здійснення страхової виплати; - причини відмови у страховій виплаті; - права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; - підписи сторін.
- усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.	- умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.		- інші умови за згодою сторін.

Відповідно до статті 354 «Договір страхування» ГК України:

- Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України має право відповідно до закону встановлювати додаткові вимоги до договорів страхування;
- при укладенні договору страхування страховик має право вимагати у страхувальника довідку про його фінансовий стан, підтверджену аудитором (аудиторською організацією).

Момент набрання чинності договором страхування. Відповідно до статті 983 «Момент набрання чинності договором страхування» ЦК України та статті 18 «Укладання і початок дії договору страхування» Закону України «Про страхування» договір страхування набирає чинності з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором. Ця стаття формулює загальне для всіх договорів страхування пра-

вило про початок їхньої дії, визначаючи це моментом сплати першого її внеску. Сторони мають право визначити і більш пізні строки вступу договору в силу. Він може набирати чинності і в момент підписання договору, якщо сторони дійшли згоди до цього.

Варто відрізнити зазначений момент, з якого у всіх сторін договору виникають взаємні права й обов'язки, від «страхування, обумовленого договором страхування». Під цим формулюванням мається на увазі страхове покриття, поняття більш широке, ніж договір страхування. Воно полягає в прийнятті страховиком обов'язку відшкодувати збитки по страхових випадках, що відбулися в обумовлений договором відрізок часу, причому не обов'язково після вступу договору в силу.

Бажано, щоб у договорі було чітко окреслено, коли договір вступає в силу. Іноді цей термін прив'язаний до складання акта огляду посівів, але в «гарячу пору» сам страховик може не встигати провести такий огляд вчасно, тому, якщо така умова прописана в договорі, страхувальник за заінтересований ретельно пильнувати, щоб не допустити такої ситуації. У будь-якому випадку бажано, щоб строк складання цього акта огляду був чітко прописаним і якомога меншим.

При укладенні договорів страхування відбувається процес андерайтингу (андерайтинг – процес аналізу запропонованих до страхування ризиків, прийняття рішень про страхування певного ризику та визначення тарифної ставки, адекватної ризику, франшизи та іншим умовам договору).

Особливості укладення договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою встановлюються статтею 21 «Порядок укладення договору страхування» Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до вказаної статті договір страхування укладається між страхувальником та страховиком відповідно до вимог стандартного страхового продукту.

Факт укладення договору страхування підтверджується в письмовій формі згідно з договором страхування, який страховик надає страхувальнику. Договір страхування укладається у двох примірниках, що мають рівну силу. Завірені страховиком копії договорів страхування протягом 10 днів з дати їх укладення передаються до Пулу.

Страховий платіж (страхова премія) сплачується страхувальником відповідно до встановленого договором страхування терміну.

Страховик має право:

- 1) при укладенні договору страхування обстежувати об'єкт страхування для встановлення вартості майна, що підлягає страхуванню, і ступеня ризику;
- 2) контролювати дотримання страхувальником агротехнічних правил та інших умов, встановлених договором.

Страховик зобов'язаний вести реєстр укладених договорів.

Додаткові умови договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Умови страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, стандартні страхові тарифи, форми договорів страхування та додатків до них, форми інших документів щодо укладення та супроводження договорів страхування і врегулювання страхових випадків за ними затверджуються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, разом із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» у договорі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, крім умов, встановлених Законом України «Про страхування», обов'язково зазначаються:

- кадастровий номер і площа земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, або координати глобальної системи позиціонування (GPS – супутникової системи навігації) – при страхуванні урожаю;
- вид, порода, санітарно-ветеринарний стан, ідентифікаційний номер (якщо присвоєний) тварини – при страхуванні сільськогосподарських тварин;
- вид, класифікація, умови розведення та показники вилову живих водних ресурсів – при страхуванні живих водних ресурсів;
- кількість бджолосімей у вуликах, їх продуктивність, умови їх розведення – при страхуванні у бджільництві;
- прогнозований обсяг продукції (врожайність) в натурі та ціни, що використовуються для розрахунку страхової вартості вирощеної продукції;
- рівень страхового покриття;
- основні агротехнічні і технологічні заходи, які страхувальник зобов'язується виконати;
- порядок визначення розміру страхового відшкодування.

Договір страхування може включати й інші умови, що не суперечать законодавству.

2.2.5. Предмет договору страхування (як істотна умова договору)

Предмет договору є істотною умовою договору, тому відсутність згоди між сторонами щодо предмету договору має наслідком його неукладеність.

А неконкретизованість такої важливої істотної умови, як предмет договору та об'єкт страхової охорони, звичайно, може призвести до непорозуміння за певних обставин.⁴⁰

Майново-господарські зобов'язання між суб'єктами господарювання, що виникають на підставі господарських договорів, мають складний предмет, до якого входять дії сторін, тобто юридичний об'єкт, та майно (речі, права, обов'язки), що є матеріальним об'єктом. Вимоги щодо предмета господарського договору викладено в окремих положеннях ГК України та в інших законодавчих актах, які регулюють відповідні відносини.

Відповідно до частини 4 статті 180 «Істотні умови господарського договору» ГК України умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, (технічні регламенти; стандарти; кодекси усталеної практики; класифікатори; технічні умови тощо), а у разі їх відсутності – в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг.

Предметом договору страхування (стаття 980 «Предмет договору страхування» ЦК України) можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з:

- 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- 3) відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Предметом страхування сільськогосподарської продукції є володіння, користування і розпорядження майном (сільськогосподарською продукцією), тобто таке страхування відноситься до майнового страхування.

Страхувальники – виробники товарної сільськогосподарської продукції – мають право застрахувати будь-який правомірний (законний) інтерес щодо сільськогосподарської продукції чи іншого свого майна. Таке страхування здійснюється на добровільній основі, при якому сторони самостійно визначають об'єкти страхування.

⁴⁰ Гринюк Олена. Особливості укладення договору страхування (на прикладі договору майнового страхування) [Електронний ресурс]: Юстиніан.- 2006.- 4.- Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2225>

Предмет договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою визначається статтею 5 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до вказаної статті предметом договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його страховими ризиками щодо вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої первинної (без вторинної обробки та переробки) сільськогосподарської продукції (товарів), зазначеної у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», а саме щодо:

- 1) урожаю сільськогосподарських культур;
- 2) урожаю багаторічних насаджень;
- 3) сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції.

Перелік сільськогосподарської продукції, страхових ризиків, щодо яких здійснюється страхування з державною підтримкою на відповідний фінансовий рік, затверджується Кабінетом Міністрів України.

При цьому, *сільськогосподарським страховим ризиком (страховий ризик)* вважається ризик загибелі (втрати, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибелі (недобору, недоотримання) застрахованого урожаю, загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей і тваринницької продукції, що належать сільськогосподарському товаровиробникові на праві власності або на іншій законній підставі, внаслідок настання страхової події, яка передбачена договором страхування.

Серед загальної групи страхових ризиків у сільському господарстві розрізняють *катастрофічні ризики* – надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, велика сукупність або масштаби проявів стихійних сил природи (посуха, град, морози, повені тощо) і діяльності людини у процесі створення матеріальних благ (аварії, пожежі тощо), що завдають збитки у значних розмірах. Порядок визнання ризику катастрофічним визначається Кабінетом Міністрів України;

Не підлягають страхуванню з державною підтримкою: урожай сільськогосподарських культур, які впродовж трьох або більше років не давали урожаю при їх культивуванні; урожай багаторічних насаджень плодоносного віку, які не давали урожаю протягом останніх п'яти років; хворі сільськогосподарські тварини, птиця, кролі, хутрові звірі, бджолосімії, риба та інші водні живі ресурси і тваринницька продукція, а також ті, що перебувають у зоні карантину або в зоні виникнення надзвичайних епізоотичних обставин.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» у договорі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, крім умов, встановлених Законом України «Про страхування», обов'язково зазначаються важливі параметри (характеристики) предмету страхування:

- кадастровий номер і площа земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, або координати глобальної системи позиціонування (GPS – супутникової системи навігації) – при страхуванні урожаю;
- вид, порода, санітарно-ветеринарний стан, ідентифікаційний номер (якщо присвоєний) тварини – при страхуванні сільськогосподарських тварин;
- вид, класифікація, умови розведення та показники вилову живих водних ресурсів – при страхуванні живих водних ресурсів;
- кількість бджолосімей у вуликах, їх продуктивність, умови їх розведення – при страхуванні у бджільництві;
- прогнозований обсяг продукції (врожайність) в натурі та ціни, що використовуються для розрахунку страхової вартості вирощеної продукції.

2.2.6. Страховий випадок (як істотна умова договору)

Істотною умовою є предмет договору, без якої, по суті, не може йтися про договір (див. ст. 980 ЦК України). Другою істотною умовою є страховий випадок. Це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

У випадку зі *страхуванням сільськогосподарської продукції з державною підтримкою* для визначення поняття «страховий випадок» слід керуватися статтею 6 «Страховий випадок» Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до названої статті *страховим випадком є* настання певної події, передбаченої договором страхування відповідно до положень саме названого Закону, внаслідок якої відбулася загибель (втрата, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибель (недобір, недоотримання) застрахованого урожаю, продукції бджільництва, загибель (втрата, вимушений забій, травматичне пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції та з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику.

Не вважається страховим випадком втрата сільськогосподарської продукції внаслідок:

- 1) подій, не передбачених договором страхування;
- 2) навмисних дій страхувальника;
- 3) грубих порушень страхувальником агротехнічних, санітарних, ветеринарних або інших вимог, що виявляється в невиконанні страхувальником умов договору страхування щодо строків (термінів) проведення належних заходів згідно з узгодженою при страхуванні технологічною картою, якою обумовлено дотримання визначених агротехнічних правил та вимог агротехніки стосовно застрахованої культури, санітарних, ветеринарних або інших вимог щодо здійснення сільськогосподарських робіт, передбачених договором страхування, визначених у стандартних страхових продуктах.

Спори про відмову у визнанні страхового випадку розглядаються у судовому порядку.

Страховий випадок при страхуванні багаторічних насаджень. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» страхування урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень здійснюється на випадок заподіяння збитку внаслідок настання подій (страхових ризиків), передбачених стандартним страховим продуктом.

При страхуванні урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень страхова вартість урожаю розраховується шляхом множення площі посіву сільськогосподарських культур і посадок багаторічних насаджень на середню врожайність за останні п'ять років, що передують року страхування, та множення на ціну одиниці вирощеної продукції, встановлену для цілей страхування центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Середня врожайність розраховується за даними про фактичний збір вирощеної продукції з одного гектара у центнерах за останні п'ять років, що надаються сільськогосподарським товаровиробником. У разі, якщо сільськогосподарський товаровиробник здійснює свою діяльність менше п'яти років, рівень врожайності для розрахунку страхової вартості визначається відповідно до середніх даних по району, в якому розташовані посіви сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, що підлягають страхуванню.

Ціна одиниці вирощеної продукції розраховується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику. Ціна одиниці вирощеної продукції може бути диференційована за видами продукції, областями або природно-економічними зонами. Дані про рівень цін на продукцію доводяться центральним органом ви-

конавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, до відома страхувальників і страховиків.

Страховий випадок при страхуванні сільськогосподарських тварин. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» страхування сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції здійснюється у випадку завдання збитків внаслідок настання подій (страхових ризиків), передбачених стандартним страховим продуктом.

Страхова вартість сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції визначається, виходячи з ціни одиниці продукції, розрахованої центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику. Вказані ціни можуть бути диференційовані за видами продукції, областями або природно-економічними зонами. Дані про рівень цін на продукцію доводяться до відома страхувальників і страховиків.

Сільськогосподарські тварини можуть прийматися на страхування за описом або без опису – за загальною кількістю голів у групах.

При страхуванні сільськогосподарських тварин за описом загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання страхової вартості усіх застрахованих сільськогосподарських тварин. При страхуванні сільськогосподарських тварин без опису загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання вартості тварин у кожній групі. При цьому вартість тварин у групі визначається шляхом множення середньої вартості однієї тварини у групі на загальну кількість голів у групі.

Страхування сільськогосподарської продукції без державної підтримки регулюються загальними нормами Закону України «Про страхування», і сторони вільні у визначенні страхового випадку. При цьому, відсутність у тексті договору домовленості про страхові випадки тягне за собою наслідки неукладеного договору.

2.2.7. Ціна договору страхування (як істотна умова договору)

Ціна договору (тариф) згідно з частиною 1 статті 189 ГК є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб'єкти господарювання. Ціна зазначається в господарському договорі у гривнях.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) — плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування. Страховий тариф — ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

Страховальники-резиденти (виробники сільськогосподарської продукції) згідно з укладеними договорами страхування мають право вносити платежі лише у грошовій одиниці України. Відповідно до статті 19 «Валюта страхування» Закону України «Про страхування» страхова виплата (страхове відшкодування) здійснюється тією валютою, яка передбачена договором страхування, якщо інше не передбачено законодавством України. Іншого не передбачено законодавством про страхування сільськогосподарської продукції, а тому виплата страхового відшкодування здійснюється у гривні України.

Страхові тарифи при добровільній формі страхування обчислюються страховиком актуарно (математично) на підставі відповідної статистики настання страхових випадків з урахуванням вимог законодавства. Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1122 «Про граничні розміри страхових тарифів з добровільного страхування майна громадян» були затверджені граничні розміри страхових тарифів із добровільного страхування майна громадян — від знищення і пошкодження будівель внаслідок стихійного лиха та загибелі тварин внаслідок хвороби, нещасних випадків і стихійного лиха.

Законодавством про страхування не встановлені вимоги відносно *строків сплати страхових платежів*. Однак строки їх уплати є істотною умовою, і законодавство зобов'язує страхувальника вносити страхові внески своєчасно. Таким чином, додержання строків оплати страхових платежів, передбачених договором, є обов'язком страхувальника. Страхувальники повинні пам'ятати, що несплата страхових платежів у строки, встановлені в договорі, є підставою для припинення дії договору страхування згідно зі статтею 997 ЦК України. Крім того, у разі несплати страхувальником чергового страхового внеску в розмірі та у строки, передбачені правилами та договором страхування, таким договором може бути передбачено право страховика в односторонньому порядку зменшити (редувати) розмір страхової суми та (або) страхових виплат.

Умови сплати страхової премії (страхового внеску, страхового платежу) при страхуванні сільськогосподарської продукції мають певні особливості. Найчастіше вона сплачується одноразово, але за необхідності можна домовитися про її сплату частками за узгодженим графіком. У цьому випадку важливо, щоб було зафіксовано, що при несплаті наступних платежів премії страховик не припиняє дію договору, а виконує свої обов'язки пропорційно розміру сплаченої премії. Крім того, має бути зафіксовано, що при припиненні дії договору з ініціативи страховика (за умови, що господарство виконує свої обов'язки), страховик має повернути всю суму сплаченої премії у найкоротший строк. Цей строк зазначається в договорі та погоджується між сторонами – зверніть на це увагу при його укладанні. Часто компанії передбачають утримання накладних витрат на ведення справи. Ця вимога є справедливою, але слідкуйте за тим, щоб розмір цих витрат був виваженим і залежав від обсягів вашого страхування.

Особливості визначення страхового платежу при страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою встановлюються статтею 10 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Страховий платіж (страхова премія) встановлюється у договорі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою між страхувальником і страховиком як добуток страхової суми і страхового тарифу, визначеного для кожного виду сільськогосподарського майна з дотриманням положень цього Закону.

Граничні розміри, структура, порядок застосування страхових тарифів за видами майна, що підлягає страхуванню, та за регіонами України встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, на підставі актуарних розрахунків спільно з Аграрним страховим пулом.

2.2.8. Строк дії договору страхування (як істотна умова договору)

Строком дії договору страхування (строком договору страхування) є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору (у т.ч. договору страхування сільськогосподарської продукції), не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору (частина 7 статті 180 ГК України).

Щодо *строку*, на який може бути укладений будь-який договір, то, як правило, це залежить від розсуду самих сторін договору. Строком дії договору є період часу, на котрий встановлюється господарський договірний зв'язок між сторонами і протягом якого договір підлягає виконанню у повному обсязі (за визначенням ч. 1 ст. 631 ЦК строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору).

Строк дії договору страхування встановлюється за згодою сторін. Він починає спливати з моменту набрання чинності договором, а саме після оплати першого внеску, якщо інший момент не передбачено договором. Договір страхування поширюється на страхові випадки, що відбулися після набрання ним чинності, якщо тільки в ньому не передбачено інший строк набрання чинності страхування.

Особливості строку дії договору страхування сільськогосподарської продукції. Строк договору страхування сільськогосподарської продукції укладається, як правило, на весь цикл виробництва, що охоплює період, близький до одного року.

Найчастіше він визначається за домовленістю сторін на підставі середньорічної дати початку вегетації рослин навесні (для договорів страхування на осінь-зиму) або початку збирання врожаю (для договорів страхування на весну-літо або на весь цикл виробництва).

Особливості строку дії договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Строк дії договору страхування сільськогосподарської продукції починається з дня внесення страхового внеску, але не раніше дати, встановленої в договорі, а закінчується:

- 1) при страхуванні сільськогосподарських рослин – в день завершення збирання врожаю і вивезення його з поля;
- 2) при страхуванні тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції – в день закінчення строку, на який був укладений договір страхування, або в день загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції.

Якщо в період страхування настав страховий випадок, страхувальник зобов'язаний повідомити про це страховика, а також про збір урожаю, забій тварин, вилов риби, збирання продукції бджільництва або отримання іншої продукції тваринництва не пізніше ніж за 10 днів до дня передбачуваного початку цих робіт.

Договір страхування, на підставі якого проводиться часткова виплата страхового відшкодування, дійсний до закінчення встановленого в ньому строку в межах різниці між страховою сумою і виплаченим страховим відшкодуванням.

2.2.9. Правила страхування та їх юридичне значення

Договори страхування укладаються відповідно до правил страхування. Для здійснення:

- 1) обов'язкового страхування – правила страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України;
- 2) добровільного страхування – правила страхування встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України «Про страхування».

Якщо дивитися на правову природу договору страхування та правила страхування, то вони регулюються статтею 634 «Договір приєднання» ЦК України. Тобто, виходячи із законодавчого регулювання, договір страхування за характером його укладення є договором приєднання.⁴¹

Відповідно до частини 1 зазначеної статті «договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору».

Таким чином, *договір страхування та правила страхування слід розглядати як одне ціле*. При цьому, часто сторони договору страхування звертають більше уваги на договір страхування, ніж на правила, а це є помилкою.

Згідно зі статтею 17 «Правила страхування» Закону України «Про страхування», правила страхування розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування.

⁴¹ В.Марченко, Л.Макаруч. Основні вимоги щодо укладення договорів страхування за законодавством України // Юридичний журнал, № 5 (107), 2011. – стор. 67.

Правила страхування повинні містити:

- 1) предмет договору страхування;
- 2) порядок визначення розмірів страхових сум та (або) розмірів страхових виплат;
- 3) страхові ризики;
- 4) виключення із страхових випадків і обмеження страхування;
- 5) строк та місце дії договору страхування;
- 6) порядок укладення договору страхування;
- 7) права та обов'язки сторін;
- 8) дії страхувальника у разі настання страхового випадку;
- 9) перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків;
- 10) порядок і умови здійснення страхових виплат;
- 11) строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат;
- 12) причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування;
- 13) умови припинення договору страхування;
- 14) порядок вирішення спорів;
- 15) страхові тарифи за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя;
- 16) страхові тарифи та методику їх розрахунку за договорами страхування життя;
- 17) особливі умови.

У разі, якщо страховик запроваджує нові правила страхування чи коли до правил страхування вносяться зміни та (або) доповнення, страховик повинен подати ці нові правила, зміни та (або) доповнення для реєстрації до Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України. Остання має право відмовити у видачі ліцензії та реєстрації правил чи змін та (або) доповнень до них, якщо подані правила страхування або зміни чи доповнення до них суперечать законодавству, порушують чи обмежують права страхувальника або не відповідають вимогам цієї статті.

При добровільному страхуванні сільськогосподарської продукції можливим є розроблення єдиних правил для всіх сільськогосподарських культур, а особливості страхування кожної окремої культури визначатимуться конкретним договором страхування.

2.2.10. Обов'язки сторін за договором страхування сільськогосподарської продукції

Обов'язки страховика. Відповідно до статті 988 «Обов'язки страховика» ЦК України та статті 20 «Обов'язки страховика» Закону України «Про страхування» страховик зобов'язаний:

- 1) *ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування.* Страховик повинен довести до відома страхувальника необхідний обсяг інформації про умови та правила страхування, оскільки вони відрізняються залежно від виду страхування. Мова йде про те, що страховик має пояснити страхувальнику всі умови страхового контракту, а також надати можливість ознайомитися з правилами страхування, відповідно до яких цей страховий контракт укладається. Як уже згадувалося вище, кожен страховик розробляє і реєструє в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг правила на кожен вид страхування, на який він має ліцензію. Якщо сільськогосподарські ризики страхуються у випадках, передбачених законодавством як випадки обов'язкового страхування, укладання договору страхування відбувається відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України;
- 2) *протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) страхувальнику.* Цей обов'язок страховика встановлений законодавчо, але в договорі він має бути прописан-

ний більш докладно. У даному випадку фраза «вжити заходів» є загальною і потребує чіткої вказівки на ці заходи. Необхідними документами для своєчасного здійснення страхової виплати є страховий акт, який складається після подання заяви страхувальника. Страховик фіксує факт настання страхового випадку в складеному ним страховому акті. Страховик має право самостійно з'ясовувати причини та обставини страхового випадку. З цією метою він може запитувати відомості, пов'язані зі страховим випадком, у правоохоронних органів, банків та інших юридичних осіб, що володіють інформацією про обставини страхового випадку. Для складання страхового акта залежно від предмета страхування можуть знадобитися довідки органів внутрішніх справ, акт про нещасний випадок та ін. Страховик може прийняти рішення про відмову в страховій виплаті, яка оформлюється письмово та повідомляється страхувальнику. Це рішення має містити мотивоване обґрунтування підстав відмови в страховій виплаті;

- 3) *у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату у строк, встановлений договором.* Здійснення страхової виплати є істотною умовою договору страхування. Строк, в який вона повинна бути здійснена, обумовлюється за згодою сторін у договорі, оскільки законодавством не встановлено точних меж. Умови та порядок здійснення страхової виплати передбачені статтею 990 «Умови та порядок здійснення страхової виплати» ЦК України. Страхова виплата за договором майнового страхування і страхування відповідальності (страхове відшкодування) не може перевищувати розміру реальних збитків. Інші збитки вважаються застрахованими, якщо це встановлено договором. Така виплата здійснюється страховиком у межах страхової суми, яка встановлюється у межах вартості майна на момент укладення договору;
- 4) *відшкодувати витрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку з метою запобігання або зменшення збитків, якщо це встановлено договором.* Відшкодування таких витрат є обов'язком страховика лише за умови, що таке відшкодування було передбачене правилами страхування, згідно з якими був укладений договір страхування. Як правило, страховик зобов'язаний відшкодувати ці витрати навіть у випадках, коли заходи щодо зменшення збитків у кінцевому результаті не досягли мети. Тобто, незалежно від результатів, вжитих по зменшенню збитків заходів, витрати страхувальника підлягають відшкодуванню страховиком, але за умови, що такі витрати були необхідні чи зроблені на основі вказівок страховика. Якщо страхувальник свідомо не вжив заходів для зменшення збитків, то страховик має право відмовити у відшкодуванні тих збитків, яким можна було запобігти. При цьому, у випадку виникнення спорів обов'язок доведення, що зроблені витрати не були необхідні, лежить на страховику. Але все це має місце, коли така умова передбачена договором страхування;
- 5) *за заявою страхувальника, у разі здійснення страховиком заходів, що зменшили страховий ризик, або у разі збільшення вартості майна, переукласти з ним договір страхування.* Оскільки страховий ризик і розмір страхової суми, зазначені в договорі страхування, є так званими «істотними умовами» договору, то будь-яка їх зміна тягне за собою зміну самого договору або його переукладення. Переукладення договору за заявою страхувальника у зазначених випадках є безумовним обов'язком страховика, оскільки воно прямо передбачене зазначеними статтями, і не має будь-яких альтернативних умов;
- 6) *не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, встановлених законом.* Такими випадками є видача відомостей самому страхувальнику, а також судам, органам попереднього слідства і дізнання (у зв'язку із знаходженням у їхньому провадженні кримінальних справ). Відповідні відомості можуть надаватися також судам, у провадженні яких перебувають цивільні справи щодо конкретного страхувальника або страхової організації. За порушення таємниці страхування страховик, залежно від роду порушених прав і характеру порушення, несе відповідальність згідно з законодавством.

Зазначені вище статті не ставлять межі тільки на наведених обов'язках, тому сторони договору страхування (у тому числі і сільськогосподарської продукції) за своїм бажанням ма-

ють право встановлювати ще й інші обов'язки. Тому, умовами договору страхування, можуть бути передбачені також інші обов'язки страховика.

Обов'язки страхувальника. Оскільки договір страхування є взаємозобов'язуючим, то страхувальник, як і страховик, має свої певні обов'язки. Відповідно до статті 989 «Обов'язки страхувальника» ЦК України та статті 21 «Обов'язки страхувальника» Закону України «Про страхування» страхувальник зобов'язаний:

- 1) *своєчасно вносити страхові платежі (внески, премії) у розмірі, встановленому договором.* Страховими платежами за договором страхування є страхові внески та страхові премії. По своїй суті страхова премія є передбаченою договором грошовою сумою, що підлягає сплаті страховику як винагорода за те, що він бере на себе ризик збитків і зобов'язується їх відшкодувати. Порядок і строки оплати страхової премії встановлюються за згодою сторін. Страхові премії — основне джерело формування відповідних фондів, з яких виплачується страхове відшкодування. При визначенні їхнього розміру страховик виходить із широти страхового покриття, розміру страхової суми, статистичних даних про результати аналогічних страхувань у минулому по страховій компанії і страховому ринку в цілому, результатів актуарного аналізу; береться до уваги також рівень ставок страхової премії в інших страховиків. Страхова премія стягується з одиниці страхової суми. Страхувальники згідно з укладеними договорами страхування мають право вносити платежі тільки в грошовій одиниці України. Договір страхування належить до категорії так званих «реальних договорів», тому своєчасна і в повному обсязі сплата внесків – це основний і першочерговий обов'язок страхувальника. Невнесення першого внеску призводить до того, що договір страхування не набуває чинності взагалі, якщо інше не передбачено договором;
- 2) *при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику.* На практиці істотними визнаються обставини, обумовлені страховиком у стандартній формі договору страхування (страхового поліса) або в його письмовому запиті. При невиконанні страхувальником (вигодонабувачем) обов'язку повідомити про обставини, що тягнуть збільшення страхового ризику, страховик має право вимагати розірвання договору страхування та відшкодування збитків, вчинених розірванням договору, із заліком сплаченої страхувальником премії (внесків), які випадають на строк договору, що не сплинув. Покладаючи на страхувальника такий обов'язок, закон не надає страховикові права вимагати його виконання. Щоправда, невиконання такого обов'язку, а точніше – свідоме подання неправдивих відомостей – може в подальшому спричинити відмову у виплаті страхового відшкодування (п. 3 ст. 26 Закону України «Про страхування») або взагалі визнання договору страхування недійсним відповідно до ст. 230 ЦК України як укладеного внаслідок введення однієї зі сторін в оману;
- 3) *при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується.* Цей обов'язок встановлюється для попередження прихованого подвійного страхування, метою якого є отримання страхувальником від одного чи декількох страховиків, що застрахували за різними договорами страхування один і той самий предмет, такої страхової виплати, яка б значно перевищила дійсну вартість застрахованого предмета. Якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт уже застрахований, новий договір страхування є нікчемним. Цей обов'язок страхувальника є важливим, тому що законодавством України заборонено подвійне страхування, і це тягне за собою визнання договору нікчемним. ЦК України та Законом України «Про страхування» дозволяється лише співстрахування, яке суттєво відрізняється від подвійного.
- 4) *вживати заходи щодо запобігання збитків, завданих настанням страхового випадку, та їх зменшення.* Ця норма є імперативною, і вказаний обов'язок настає безумовно, незалежно від того, передбачена вона договором чи ні. Заходи для зменшення збитків повинні бути розумними, тобто адекватно сформованими при настанні страхового випадку обставинам, і розмірними по витратах зі збитками, на зменшення яких вони спрямовані. Вживання недостатніх заходів по рятуванню чи збереженню майна може

стати підставою для відповідного зменшення виплати страхового відшкодування, якщо страховик доведе, що страхувальник діяв без належної дбайливості і це вплинуло на збільшення збитків. Разом з тим вимагати вживання зазначених заходів правомірно лише тоді, коли ці заходи доступні страхувальнику за обставин, що склалися. Страховик має право давати страхувальнику вказівки про заходи, яких він повинен вжити, щоб зменшити збитки, врятувати чи зберегти майно. Вжиття цих заходів обов'язкове для страхувальника, якщо вони доступні в конкретній ситуації. Страхувальник має право вживати і додаткових заходів, якщо це не суперечить вказівкам страховика;

- 5) *повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором.* Обов'язок страхувальника (вигодонабувача) – негайно, до заяви претензії, повідомити контрагента про настання страхового випадку – є однією з основних умов договору. Крім того, страховик повинен вчасно організувати його огляд для того, щоб уникнути сплати супутніх збитків, які не причетні до даного страхового випадку. Своєчасна інформація про страховий випадок, який спричинив великі збитки, дає страховику можливість в терміновому порядку зажадати відшкодування по каналах перестрахування так званих касових збитків, відповідно до чого основна частина відшкодування, що приєднується з перестрахувальників, оплачується ними негайно, причому до представлення оригінальним страховиком документів по збитку.

Договором встановлюється строк для повідомлення страховика. Цей строк, звичайно, вказується на титульній стороні страхового поліса та/або в тексті стандартних правил страхування. На практиці нормальним є строк в межах трьох днів.

Страхувальник повинен повідомити страховика засобом, указаним договором страхування. А якщо спосіб передання повідомлення не вказується, оскільки мається на увазі, що добросовісний страхувальник чи вигодонабувач виконують свій обов'язок відповідно до звичаю ділового обороту, то використовуються сучасні засоби швидкого зв'язку. Повідомлення може здійснюватися телеграмою, факсом або шляхом доставки письмового повідомлення в найближчий підрозділ страхової компанії. Іноді можна повідомити страхову компанію телефоном, але дуже важливо, щоб страхувальник у цьому випадку обов'язково отримав підтвердження того, що повідомлення було отримане страховою компанією. Деякі компанії вже встановили системи запису телефонних повідомлень, щоб повідомлення про ризикову подію можна було підтвердити телефонною розмовою.

Не потрібно, щоб повідомлення обов'язково містило точну суму збитку, досить лише повідомити про факт настання страхового випадку і його характер. Така інформація може бути передана і представнику страховика. Для цього страховик вказує в полісі свого представника чи наводить список своїх агентів.

Невиконання обов'язку вчасно повідомити про страховий випадок не є безумовною підставою для відмовлення у виплаті страхового відшкодування. Однак, через несвоєчасне інформування страхувальником страховика про страховий випадок може бути втрачена можливість отримання необхідних фактичних даних про його настання, без яких страховик не може достатньо точно визначити час, причини, розмір та інші обставини виникнення збитку, що підлягає компенсації.

Відмовляючи в оплаті збитків або знижуючи суму відшкодування, страховик повинен довести, яким чином несвоєчасне повідомлення про страховий випадок позбавило його можливості уникнути чи зменшити збитки, яким чином це відбулося на інших майнових правах страховика (наприклад, утрата права на суброгацію). За відсутності таких доказів страхувальник (вигодонабувач) має право вимагати виплати страхового відшкодування в судовому порядку. Таке ж право є в тих осіб, які мають відомості, що страховик будь-яким іншим способом вчасно довідався про настання страхового випадку, але ухиляється від здійснення виплати.

Коли мова йде про страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, то строк повідомлення страхувальником страховика визначається у частині 2 статті 13 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до названої статті при настанні страхового випадку

страхувальник зобов'язаний не пізніше 72 годин з дня його настання повідомити про нього у письмовій формі страховика. У повідомленні про страховий випадок зазначаються: реквізити договору страхування, предмет страхування, причина збитків (втрат), дата їх реєстрації, розмір пошкоджених площ, орієнтовні розміри збитку (втрат) та страхового відшкодування.

У разі загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання застрахованих сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції страхувальник зобов'язаний протягом 48 годин з моменту виявлення цієї події повідомити про неї у письмовій формі страховика і зареєструвати факт загибелі, вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції в центральному органі виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини (центральному органі виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів). У повідомленні зазначаються: обсяг втрат, орієнтовні причини втрат, їх приблизна вартість, дата настання страхового випадку. При вимушеному забої тварин повідомлення про страховий випадок підписується і представником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини.

Усі наведені обов'язки є обов'язковими, але законодавець не обмежує сторони лише ними, тому страховик має право встановлювати ще додаткові обов'язки, що не суперечать нормам чинного законодавства. Тому договором страхування (зокрема, і договором страхування сільськогосподарської продукції) можуть бути встановлені також інші обов'язки страхувальника.

Правила, що стосуються обов'язків страхувальника, рівною мірою застосовуються й у відношенні вигодонабувача за страховим полісом, якщо за договором страхування майна він наділений правами страхувальника.

2.2.11. Здійснення страхових виплат та страхового відшкодування

Здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводяться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акта (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком (частина 1 статті 25 «Порядок і умови здійснення страхових виплат та страхового відшкодування» Закону України «Про страхування»).

Страхове відшкодування — страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку. Страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування.

І нарешті, мають бути прописані строки виплати відшкодування. Бажано, щоб це було 30-45 днів з моменту отримання останнього необхідного документу. Крім того, бажано передбачити договором строки, в які сторони мають визначити наслідки страхового випадку (30, 60, 90 днів у залежності від страхового продукту).

Страхова сума — грошова сума, у межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку, також належить до суттєвих вимог. Страхова виплата — грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

Розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат визначаються за домовленістю між страховиком та страхувальником під час укладення договору страхування або внесення змін до договору страхування, або у випадках, передбачених чинним законодавством. Стра-

хова сума може бути встановлена щодо окремого страхового випадку, групи страхових випадків, договору страхування у цілому.

Головною підставою для здійснення страхової виплати є настання страхового випадку. Але для того, щоб страховик міг дізнатися про його настання та перевірити обґрунтованість підстав для виплат, страхувальник повинен подати заяву, що є обов'язком страхувальника згідно зі ст. 989 ЦК. Другим необхідним документом виступає страховий акт, який складається після повідомлення про настання страхового випадку.

Страховий акт складається страховиком після подання заяви страхувальника. Страховик фіксує факт настання страхового випадку в складеному ним страховому акті. Страховик має право самостійно з'ясовувати причини та обставини страхового випадку, тобто з'ясувати чи не з вини страхувальника настав страховий випадок, чи вжив страхувальник необхідних заходів щодо запобігання збитків або їх зменшенню, чи в належний строк страхувальник повідомив про настання страхового випадку, чи відповідає розмір виплати дійсно завданим збиткам та ін.

Розмір страхової суми визначається угодою сторін при тій неодмінній умові, що вона не повинна перевищувати дійсну вартість майна. Якщо в страхувальника є документи (рахунки, специфікації тощо), в яких зазначено вартість майна, то ці документи лягають в основу визначення його дійсної вартості. У визначених випадках, наприклад, при страхуванні нерухомості, доцільно виходити з реальної ринкової вартості, оскільки вона може зазнати значних кон'юнктурних змін.

Особливості здійснення страхових виплат при страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Відповідно до статті 9 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» страхова сума при страхуванні:

- 1) урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень встановлюється у договорі страхування на підставі страхової вартості майбутнього урожаю і рівня страхового покриття;
- 2) сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції встановлюється в договорі страхування на підставі їх страхової вартості.

Дійсна вартість майна повинна визначатися за місцем його перебування в день укладення договору. Оскільки наведена норма є імперативною, то не допускається страхування за т. зв. відбудовною вартістю, яка на день настання страхового випадку може перевищувати зазначену в договорі страхування дійсну вартість, визначену на дату укладення договору.

Страхова виплата здійснюється в тій валюті, що передбачена договором страхування, якщо інше не передбачено законодавством України.

Страхова виплата може сплачуватись одноразово або періодично протягом зазначеного відрізку часу.

Відповідно до статті 25 «Порядок і умови здійснення страхових виплат та страхового відшкодування» Закону України «Про страхування» страховик та страхувальник мають право залучити за свій рахунок аварійного комісара до розслідування обставин страхового випадку. Страховик не може відмовити страхувальнику в проведенні розслідування і повинен ознайомити аварійного комісара з усіма обставинами страхового випадку, надати всі необхідні матеріальні докази та документи.

Особливості виплати страхового відшкодування за договорами страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою визначаються статтею 14 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до вказаної статті страховик протягом 14 днів з дня підписання страхового акта здійснює виплату страхувальникові страхового відшкодування.

Якщо страхове відшкодування встановлюється на підставі судового рішення, страховик виплачує відшкодування на підставі судового рішення, що набуло законної сили. Сума страхового відшкодування встановлюється у розмірі збитку, але не може перевищувати страхової суми.

Аварійні комісари – особи, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків, кваліфікаційні вимоги до яких встановлюються актами чинного законодавства України.

Відмови страховика у здійсненні страхових виплат. Статтею 991 «Відмова від здійснення страхової виплати» ЦК України та частиною 2 статті 26 «Відмова у страхових виплатах або страховому відшкодуванні» Закону України «Про страхування» передбачено безумовні підстави для відмови страховика від сплати страхової виплати страхувальнику. Такими підставами, зокрема, є:

- 1) навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку, крім дій, пов'язаних із виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, вчинених у стані необхідної оборони (без перевищення її меж), або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації. Наявність вини є загальною підставою відповідальності за порушення зобов'язань. Страхувальник, вигодонабувач несуть відповідальність за свої дії, що спричинили настання страхового випадку, якщо вони були вчинені ними навмисне. У страхуванні ця відповідальність настає у формі відмовлення у сплаті страхової виплати і покладання понесених зазначеними особами збитків на них самих;
- 2) вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку. Ця підстава є безумовною у відмові в оплаті страхової виплати, тому що вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку, суперечить суті договору страхування. Оскільки він полягає в тому, що страхувальник не знає і не може знати, чи настане страховий випадок взагалі, але допускає його настання за незалежних від нього підстав;
- 3) подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку. Це полягає в тому, що страхувальник на момент укладення договору або настання страхового випадку вже знав про невідворотне здійснення тих чи інших обставин, але скористався цим з корисливою метою;
- 4) одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала. Якщо страхувальник одержав відшкодування збитків від особи, винної у вчиненні цього збитку, в розмірах, що відповідають передбаченим у договорі майнового страхування, страховик відмовляє у сплаті страхової виплати, оскільки, здійснивши її, він буде позбавлений права, передбаченого ст. 993 «Перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки» ЦК України та відповідно статті 27 Закону України «Про страхування» з аналогічною назвою;
- 5) несвоєчасне повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків. Оскільки своєчасне повідомлення страхувальником страховика про настання страхового випадку є прямим обов'язком страхувальника, а визначення страховиком обставин, характеру та розміру збитків — правом страховика, тому, порушивши ці вимоги, страхувальник порушує не тільки обов'язки, передбачені кодексом, а й договором. Таким чином, це є ніщо інше, як порушення умов договору страхування, за яке страхувальник несе відповідальність, яка виявляється у відмові в здійсненні страхової виплати;
- 6) інші випадки, передбачені законом;
- 7) інші випадки, передбачені договором страхування, що не суперечать законам. Тобто, договором страхування можуть бути передбачені також інші підстави для відмови здійснити страхову виплату, якщо це не суперечить закону. Наприклад, це може бути за таких обставин, якщо страховий випадок настав внаслідок ядерного вибуху, радіа-

ції, радіоактивного зараження, воєнний дій, громадянської війни, страйків, або збитки настали внаслідок конфіскації, реквізиції, арешту чи знешкодження застрахованого майна за распорядженням державних органів та ін.

Зокрема, якщо йдеться про недотримання агротехнічних вимог вирощування сільськогосподарських культур, то потрібно, аби ці вимоги були детально та вичерпно прописані або в самому договорі, або в технологічній карті, яка додається до договору страхування. Якщо у договорі страхування міститься лише фраза «страхувальникові може бути відмовлено у виплаті страхового відшкодування у разі недотримання ним агротехнічних заходів щодо посіву та вирощування сільськогосподарської культури», то визначити, в чому саме полягало це недотримання вимог дуже важко. Тож це може привести до безпідставної відмови у виплаті відшкодування.

Рішення страховика про відмову в страховій виплаті оформлюється письмово та повідомляється страхувальнику. Це рішення повинно містити вмотивоване обґрунтування підстав відмови в страховій виплаті. Рішення страховика може бути оскаржено в суді. Якщо відмова є безпідставною, страховик несе відповідальність у вигляді сплати неустойки за прострочення страхової виплати (ст. 922 ЦК України).

Перехід до страховика прав страхувальника. Відповідно до статті 993 «Перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки» ЦК України та статті 27 Закону України «Про страхування» з аналогічною назвою до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, яка одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток. Раніше законодавець розглядав такі вимоги як регресні, що виникають як похідні від основного зобов'язання. Його виконання породжувало нове зобов'язання — регресне — з іншим колом учасників.

За ЦК України після виплати страхового відшкодування регресне зобов'язання не виникає, але продовжує існувати основне зобов'язання між страхувальником або вигодонабувачем, з одного боку, і особою, відповідальною за збитки, — з іншого. Однак тут відбувається зміна осіб у зобов'язанні шляхом переходу прав кредитора до іншої особи на підставі закону: страховик замінює собою страхувальника в його вимогах до особи, відповідальної за збитки.

Суброгація — матеріально-процесуальна конструкція переходу прав страхувальника до страховика після виплати страхового відшкодування і порядку реалізації цих прав останнім. У матеріальному плані це — заснований на законі перехід прав страхувальника до страховика в силу волевиявлення першого, котрий свої права вимоги передає в тому ж обсязі, у якому вони могли б бути здійснені ним самим. У процесуальному плані перехід провадиться у формі договору, за яким страхувальник передає свої права страховику і приймає на себе зобов'язання сприяти останньому в здійсненні його суброгаційних прав, реалізованих страховиком у такий же спосіб, якщо їх мав сам страхувальник. Суброгація — один із правових засобів, який при застосуванні до страхування покликаний служити реалізації принципів невідворотності відповідальності та повноти відшкодування збитків.

Суброгація, по суті, представляє собою право вимоги (цесію). Право вимоги переходить до страховика в межах виплаченої суми страхового відшкодування. Це означає, що страховик не може вимагати з відповідальної особи більше, ніж він оплатив за договором страхування. Таким чином виплата відповідальною за збиток особою суми, рівної страховому відшкодуванню, погашає право вимоги страховика. Але це не позбавляє страхувальника права вимагати від відповідальної за збитки особи суму, що перевищує розмір виплаченого страхового відшкодування, якщо дійсні збитки більше суми страхового відшкодування.

Страхувальник (вигодонабувач) повинен передати страховику всі документи та докази і повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком можливості права вимоги, що перейшла до нього. Відповідно особа, відповідальна за збитки, може подавати страховику будь-які вимоги та заперечення, що вона могла б мати проти самого страхувальника.

2.2.12. Припинення договору страхування сільськогосподарської продукції

Договір страхування припиняється по закінченні його строку або при достроковому припиненні. Порядок та випадки дострокового припинення договору, передбачені у статті 997 «Припинення договору страхування» ЦК України.

Договір страхування припиняється у випадках, встановлених договором та законом. Відповідно до глави 50 «Припинення зобов'язань», статей 997 «Припинення договору страхування» та 998 «Недійсність договору страхування» ЦК України, статей 202 – 205 ГК України, а також статей 28 «Припинення дії договору страхування» і 29 «Недійсність договору страхування» Закону України «Про страхування» дія договору страхування сільськогосподарської продукції припиняється та втрачає чинність:

- 1) за згодою сторін (розірвання договору);
- 2) по закінченню строку дії договору;
- 3) після виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі;
- 4) за несплати страхувальником страхових платежів у встановлені договором строки, якщо перший (або черговий) страховий платіж не був сплачений за письмовою вимогою страховика протягом десяти робочих днів з дня пред'явлення такої вимоги страхувальнику, якщо інше не передбачено умовами договору;
- 5) за ліквідації страхувальника – юридичної особи;
- 6) за ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України;
- 7) після прийняття судового рішення про визнання договору страхування недійсним (вважається недійсним з моменту його укладання)⁴²:
 - у випадках, передбачених ЦК України (зокрема, параграфом 2 глави 16);
 - якщо договори було укладено після страхового випадку;
 - якщо предметом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набуло законної сили;
- 8) в інших випадках, передбачених законодавством України.

Договір страхування може бути також нікчемним із застосуванням наслідків його недійсності (див. статті 215 та 998 ЦК України).

Дію договору страхування може бути достроково припинено за вимогою страхувальника або страховика, якщо це передбачено умовами договору страхування. Враховуючи, що форма договору страхування письмова, вимога також має бути оформлена у письмовій формі та містити обґрунтоване (недвозначне) звернення про припинення договору страхування. Про намір достроково припинити дію договору страхування будь-яка сторона зобов'язана повідомити іншу не пізніше як за 30 календарних днів до дати припинення дії договору страхування, якщо інше ним не передбачено.

У разі дострокового припинення дії договору страхування сільськогосподарської продукції за вимогою страхувальника (виробника сільськогосподарської продукції) страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору, з відрахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування, що були здійснені за цим договором страхування. Якщо вимога страхувальника обумовлена порушенням страховиком умов договору страхування, то останній повертає страхувальнику сплачені ним страхові платежі повністю.

У разі дострокового припинення договору страхування сільськогосподарської продукції за вимогою страховика страхувальнику повертаються повністю сплачені ним страхові платежі.

⁴² Наслідки недійсності договору страхування визначаються відповідно до положень про недійсність правочинів, встановлених ЦК України.

Якщо вимога страховика обумовлена невиконанням страхувальником умов договору страхування, то страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування, що були здійснені за цим договором страхування.

При цьому, не допускається повернення коштів готівкою, якщо платежі було здійснено в безготівковій формі, за умови дострокового припинення договору страхування.

Особливості припинення дії договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою встановлені у статті 24 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Відповідно до вказаної статті дія договору страхування припиняється за згодою сторін, а також у випадках, передбачених договором страхування відповідно до вимог Закону України «Про страхування».

У разі розірвання договору страхування частина страхового платежу (страхової премії), отримана у вигляді субсидії, пропорційно до строку дії договору, що залишається до його закінчення, відшкодовується страхувальником до державного бюджету протягом 10 днів з дня розірвання договору страхування.

А у разі відчуження застрахованого майна страхувальник має право вимагати розірвання договору страхування і повернення страхового платежу (страхової премії) за строк дії договору, що залишається до його закінчення, з утриманням операційних (управлінських) витрат страховика.

Якщо при відчуженні застрахованого майна страхувальник не висунув вимогу розірвання договору страхування, права і обов'язки, зазначені в договорі, бере на себе новий власник. Страховик і новий власник мають право розірвати договір страхування протягом місяця з дня відчуження майна.

2.2.13. Відповідальність страховика за невиконання договору страхування

Відповідно до вимог статті 992 «Відповідальність страховика» ЦК України у разі несплати страховиком страхувальникові або іншій особі страхової виплати (в тому числі й за відсутності відмови в страховій виплаті), страховик несе майнову відповідальність шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування або ЦК України, з врахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відповідальність за несвоечасне виконання грошових зобов'язань».

Відповідно до названого Закону розмір пені, передбачений договором страхування, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Відповідно до частини 2 статті 14 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» за кожен день прострочення 14-ти денного строку (з дня підписання страхового акта) виплати страхового відшкодування страховик виплачує страхувальникові пеню у розмірі, встановленому законом.

2.3. ВИМОГИ ДО ОБ'ЄДНАННЯ СТРАХОВИКІВ (при здійсненні страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою)

Відповідно до статті 15 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» право страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою мають страховики, що відповідають вимогам Закону України «Про страхування», отримали ліцензію на здійснення відповідного виду страхування та є членами Аграрного страхового пулу.

Аграрний страховий пул (далі – Пул) є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють страхування відповідно до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Участь страховиків у Пулі є умовою для здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Відносини між членами Пулу у сфері страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою регулюються нормативно-правовими актами Пулу, що не можуть суперечити нормам законодавства України та є обов'язковими для виконання всіма членами Пулу.

Пул є юридичною особою, неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України та свого Статуту. Статут Пулу затверджується зборами засновників (членів) Пулу та реєструється відповідно до вимог законодавства.

Пул не може виступати засновником чи співзасновником юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність та/або мають на меті одержання прибутку.

Діяльність Пулу фінансується за рахунок його членів.

Членом Пулу може бути страховик, який відповідає вимогам Закону України «Про страхування», отримав відповідну ліцензію і відповідає вимогам, визначеним Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, разом із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику щодо участі страхових компаній у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Систематичне порушення терміну виплати страхового відшкодування є підставою для виключення страховика з Пулу.

Функції та завдання Аграрного страхового пулу. Пул забезпечує координацію діяльності страховиків зі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою та виконує при цьому такі функції:

- 1) забезпечує взаємодію учасників системи страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику;
- 2) організовує програми перестрахування сільськогосподарських ризиків з метою забезпечення гарантій виконання страховиком зобов'язань перед страхувальниками;
- 3) бере участь у розробленні стандартних страхових продуктів, методичних рекомендацій зі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, з врегулювання збитків та проведення експертиз за договорами страхування сільськогосподарської продукції;
- 4) створює централізовану базу даних зі страхування сільськогосподарської продукції, веде облік укладених договорів страхування за інформацією, наданою страховиками;
- 5) проводить дослідження у сфері аналізу ринку страхування сільськогосподарської продукції, у тому числі необхідні для актуарного розрахунку страхових тарифів;

- 6) здійснює контроль за дотриманням умов договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою та стандартних методик андеррайтингу, врегулювання збитків;
- 7) забезпечує покриття катастрофічних ризиків у разі виникнення надзвичайних ситуацій;
- 8) здійснює управління фондом покриття катастрофічних ризиків, інвестує накопичені фінансові ресурси.

Для забезпечення виконання зобов'язань перед страхувальниками Пул створює страховий фонд покриття катастрофічних ризиків. Джерелом формування страхового фонду покриття катастрофічних ризиків є відрахування членів Пулу з отриманих страхових премій з цього виду страхування у розмірі, визначеному Координаційною радою Пулу, але не більше 5 відсотків. Кошти фонду використовуються у разі настання катастрофічних ризиків за рішенням Координаційної ради Пулу. У разі настання надзвичайної ситуації, яка набуває масштабів катастрофи, за умови недостатності коштів у страховому фонді покриття катастрофічних ризиків, держава через центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, надає Пулу бюджетну позику, порядок надання та використання якої затверджує Кабінет Міністрів України.

Пул може створювати інші страхові фонди, визначені Статутом Пулу. Порядок та умови формування страхових фондів Пулу встановлюються положеннями, що затверджуються зборами Пулу та погоджуються з Координаційною радою Пулу.

Контроль за використанням грошових коштів страхових фондів Пулу здійснює Координаційна рада Пулу.

Органи Аграрного страхового пулу. Органами управління та контролю Пулу є:

- збори членів Пулу;
- Координаційна рада Пулу;
- інші визначені Статутом Пулу органи.

Структура, функції, компетенція, порядок формування та роботи органів управління та контролю Пулу визначаються Статутом Пулу з урахуванням положень цього Закону.

Облік зобов'язань страховиків Пулом. Страховики, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, зобов'язані вести персоніфікований (індивідуальний) облік договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Страховик зобов'язаний обліковувати кошти резервів зі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою на окремому балансі та вести їх окремий облік.

Інформація про кожен укладений, продовжений або анульований договір страхування, а також про кожен випадок виплати страхового відшкодування подається страховиками до Пулу за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Страхування сільськогосподарської продукції без державної підтримки участі страховиків в Аграрному страховому пулі не вимагає. Хоча такі страховики можуть добровільно стати учасниками Пулу.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 2

Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44, ст.356.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.
3. Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 18, ст. 78, в редакції Закону України № 2745-III від 04.10.2001, ВВР, 2002, № 7, ст.50;
4. Закон України «Про особливості страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 1, ст.1.
5. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 49, ст.527.
6. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» // «Голос України» № 43 від 06/03/2012.
7. Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28 серпня 2003 р. N 40 // «Офіційний вісник України» 2003 р. № 38 від 03/10/2003, стор. 173, стаття 2047, реєстр. код 26425/2003.
8. Типове положення про організацію діяльності аварійних комісарів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 5 січня 1998 р. № 8 // «Офіційний вісник України» 1998 р. № 1 від 22/01/1998, стор. 127, реєстр. код 4619/1998.
9. Порядок провадження діяльності страховими посередниками, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р. № 1523 // «Урядовий кур'єр» від 21/01/1997.
10. Порядок та правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 // Офіційний вісник України 2003 р. № 17 від 08/05/2003, стор. 107, стаття 780, реєстраційний код 25035/2003.

Література

1. Гринюк Олена. Особливості укладення договору страхування (на прикладі договору майнового страхування) [Електронний ресурс]: Юстиніан, 2006.- 4. - Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2225>.
2. Договірне право. Особлива частина: навчальний посібник // Т.В.Бондар, О.В.Дзера, Н.С.Кузнєцова та ін.: За ред. О.В.Дзери.- К.: Юрінком Інтер, 2009.- 1200 с.
3. Залетов О.М., Слюсаренко О.О. Основи страхового права України. Навчальний посібник. / Під ред. д.е.н. Б.М.Данилишина. – К: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 384 с.
4. Залетов О.М. Страхування. Навчальний посібник / За ред. д.е.н. О.О. Слюсаренко. – К.: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 320 с.
5. Марченко В., Макарчук Л. Основні вимоги щодо укладення договорів страхування за законодавством України // Юридичний журнал, № 5 (107), 2011. – стор.66-68.
6. Страхування: Підручник / За ред.. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
7. Цивільне право України. Особлива частина. Підручник / за ред. О.В.Дзери, вид. третє. – К. Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х томах. 4 видання перероблене і доповнене / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової, В.В.Луця. К.: Юрінком Інтер, 2010. – т.ІІ. – 1056 с.
9. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А.С.Довгерт, проф. Н.С.Кузнєцова // К.: Юстиніан, 2006, 680 с.

Питання для самоперевірки до Теми 2

1. Що таке «страхування»?
2. Що таке «перестрахування»?
3. Що таке «співстрахування»?
4. Як класифікується страхова діяльність за КВЕД?
5. Якими колізійними правилами слід користуватися у разі суперечностей між нормативно-правовими актами?
6. Які є форми страхування?
7. Чи є страхування сільськогосподарських тварин окремим видом страхування?
8. Чи є страхування сільськогосподарських рослин (культур) окремим видом страхування?
9. У яких нормативно-правових актах, що мають юридичну силу закону, дається визначення договору страхування?
10. Хто є сторонами договору страхування?
11. Які ще учасники страхових відносин можуть бути зазначені у договорі страхування?
12. Хто такий «страховик»?
13. Хто такі «співстраховики»?
14. Хто такий «страхувальник»?
15. Хто такий «вигодонабувач»?
16. Хто такий «перестраховик»?
17. У якій формі має бути укладено договір страхування?
18. Що таке «страховий ризик»?
19. Що таке «страховий випадок»?
20. Який правовий статус має «страхове свідоцтво», «страховий поліс» та «страховий сертифікат»?
21. Які існують умови дійсності договору страхування?
22. З якого моменту договір страхування вважається укладеним і з якого моменту він набуває чинності?
23. Яке правове значення наявності в договорі страхування усіх його істотних умов?
24. Що є предметом договору страхування?
25. Що є предметом договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
26. Що відноситься до сільськогосподарської продукції при страхуванні з державною підтримкою?
27. До якого виду страхування за предметом страхування відноситься страхування сільськогосподарської продукції?
28. Ким розраховується ціна одиниці вирощеної продукції?
29. Що є ціною договору страхування?
30. Як визначається згідно законодавства України страховий внесок?
31. Яка різниця між поняттями «страховий внесок» та «страхова премія»?
32. Яким є строк дії договору страхування?
33. Якою є особливість строку дії договору страхування сільськогосподарської продукції?
34. Хто приймає стандартизовані страхові продукти при страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
35. Що таке правила страхування і яке їхнє правове значення?

36. Які обов'язки страховика за договором страхування сільськогосподарської продукції?
37. Які обов'язки страхувальника за договором страхування сільськогосподарської продукції?
38. Протягом якого строку, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, страховик зобов'язаний вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) страхувальнику?
39. Яку інформацію зобов'язаний надати страхувальник при укладенні договору страхування?
40. В який строк страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про настання страхового випадку при страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
41. Як розраховується середня врожайність сільськогосподарської продукції?
42. У яких випадках урожай сільськогосподарських культур не підлягає страхуванню з державною підтримкою?
43. На підставі чого встановлюється страхова сума при страхуванні урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень?
44. Чи мають право сторони договору страхування встановлювати ще додаткові обов'язки сторін, якщо вони не передбачені законодавством?
45. Що таке «страховий платіж»?
46. Що таке «страховий внесок»?
47. Що таке «страхова премія»?
48. Що таке «страхове покриття»?
49. Що таке «страхове відшкодування»?
50. Що таке «страхова сума»?
51. Що таке «страховий тариф»?
52. Що таке «франшиза»?
53. Яке юридичне значення має страховий акт?
54. Які є підстави для відмови у здійсненні страхових виплат?
55. У яких випадках відбувається перехід до страховика прав страхувальника?
56. Що таке «суброгація»?
57. У яких випадках припиняється договір страхування сільськогосподарської продукції?
58. Чи припиняється договір страхування у разі визнання його судом недійсним?
59. Чи підлягає виплаті страхове відшкодування, якщо договір страхування було укладено після страхового випадку?
60. Якою є відповідальність страховика за невиконання договору страхування?
61. На підставі яких документів здійснюється виплата страхового відшкодування страховиком згідно з договором страхування ?
62. У якій валюті здійснюється страхова виплата?
63. Членство в якому об'єднанні є для страховиків обов'язковим при здійсненні страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АВАРІЙНИХ КОМІСАРІВ

ТЕМА 3

3.1. РОЛЬ І МІСЦЕ АВАРІЙНИХ КОМІСАРІВ У СИСТЕМІ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН

При вирішенні питання щодо здійснення страховиком страхових виплат і виплати страхового відшкодування вирішального значення набувають питання визначення причини настання страхового випадку та розрахунку розміру заподіяних збитків (шкоди).

Відповідно до статті 25 «Порядок і умови здійснення страхових виплат та страхового відшкодування» Закону України «Про страхування» здійснення страхових виплат і виплати страхового відшкодування проводяться страховиком згідно з договором страхування на підставі:

- 1) заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і;
- 2) страхового акта (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком.

Аварійні комісари – особи, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків, кваліфікаційні вимоги до яких встановлюються актами чинного законодавства України.

Страховик та страхувальник мають право залучити за свій рахунок аварійного комісара до розслідування обставин страхового випадку. Страховик не може відмовити страхувальнику в проведенні розслідування і повинен ознайомити аварійного комісара з усіма обставинами страхового випадку, надати всі необхідні матеріальні докази та документи.

3.2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АВАРІЙНИХ КОМІСАРІВ

На даний час діяльність аварійних комісарів (у тому числі у сфері аграрного страхування) на рівні нормативно-правових актів, що мають юридичну силу закону, регулюється статтею 25 Закону України «Про страхування». У статті містяться тільки абстрактні посилання на «законодавство України» без конкретизації суб'єктів державної влади, які можуть це законодавство приймати.

Водночас відповідно до п.12 ч.1 статті 36 Закону України «Про страхування» «проведення і координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки і перепідготовки кадрів та встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які провадять діяльність на страховому ринку» віднесено до компетенції Уповноваженого органу.

У ч. 2 ст. 25 Закону України «Про страхування» вказано, що *аварійні комісари, – особи, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків*. Таким чином, аварійні комісари здійснюють свою професійну діяльність на ринку страхових послуг, який входить до ринку фінансових послуг, а тому їхня діяльність підпадає під регулювання Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

До ринку фінансових послуг відповідно до п.6 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» серед інших належать і страхові послуги.

Звідси можна стверджувати, що діяльність аварійних комісарів належить до сфери регулювання Національної комісії, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг).

На сьогоднішній день залишається діючим Типове положення про організацію діяльності аварійних комісарів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 05 січня 1998 року № 8. Це Типове положення встановлює загальні умови та порядок провадження діяльності аварійних комісарів, які з'ясовують причини настання страхового випадку та визначають розмір збитків відповідно до Закону України «Про страхування».

Схема № 3.1. Система законодавства, яке регулює страхову діяльність
(в частині діяльності аварійних комісарів)

На виконання зазначеного Типового положення Держфінпослуг 19 травня 2011 року (розпорядження № 285) затвердила Кваліфікаційні вимоги до осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків (аварійних комісарів), а також Кваліфікаційний мінімум для осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку в сільському господарстві (аварійних комісарів)» (про ці документи див. нижче).

3.3. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО АВАРІЙНИХ КОМІСАРІВ

У ч. 2 ст. 25 Закону України «Про страхування» вказано, що аварійні комісари, – особи, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків. Аварійний комісар має відповідати кваліфікаційним вимогам, установленим Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України (далі – Держфінпослуг). Така вимога міститься у пункті 2 Типового положення про організацію діяльності аварійних комісарів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05 січня 1998 року № 8.

На виконання зазначеного Типового положення Держфінпослуг 19 травня 2011 року (розпорядження № 285) затвердила Кваліфікаційні вимоги до осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків (аварійних комісарів). Норми цього документу спрямовані на встановлення кваліфікаційних вимог до аварійних комісарів, яким вони повинні відповідати для отримання права на здійснення діяльності з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків за певним напрямом діяльності (у страхуванні врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, сільськогосподарських тварин, транспорту, цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів тощо). Рівень кваліфікаційних вимог визначається шляхом встановлення вимог до:

- 1) рівня освіти;
- 2) спеціальних знань (кваліфікації) – кваліфікаційного мінімуму за певним напрямом діяльності.

Особа, яка претендує на отримання Свідоцтва та перший раз проходить навчання, повинна мати повну або базову вищу освіту, тобто є бакалавром, спеціалістом або магістром відповідно до напрямів діяльності. У повсякденній діяльності учасники ринку звикли застосовувати поняття «аварійний комісар» до відносин з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Саме під цей вид страхування розроблено Порядок залучення Моторним (транспортним) страховим бюро України аварійних комісарів для визначення причин настання страхових випадків, розміру збитків та перевірки дій страховика, затверджений розпорядженням Держфінпослуг від 23 лютого 2006 року № 5417.

Насправді, жодний нормативно-правовий акт, включаючи Закон України «Про страхування», не обмежують діяльність аварійних комісарів тільки страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Аварійні комісари можуть здійснювати свою діяльність у будь-якій сфері страхування: медичній, технічній, аграрній, і, навіть, правовій, якщо застраховано цивільно-правову відповідальність адвоката за неналежащо надану правову допомогу.

Цінність діяльності аварійного комісара для страхового ринку полягає саме у тому, що він володіє спеціальними знаннями, яких можуть не мати страховик (його працівники) чи страховальник (його працівники). Саме тому аварійний комісар, в першу чергу, має одержати вищу освіту і стати бакалавром, спеціалістом або магістром відповідно до напрямів діяльності. А вже після цього особа, яка бажає здійснювати діяльність аварійного комісара, має пройти підготовку щодо ринку страхових послуг.

Особа, яка претендує на отримання Свідоцтва та перший раз проходить навчання, повинна також пройти навчання та скласти екзамен на відповідність знань кваліфікаційному мінімуму за певним напрямом діяльності. Тривалість курсу навчання становить від 72 до 196 годин залежно від певного напрямку діяльності.

Кваліфікаційний мінімум – це перелік питань для осіб, які претендують здійснювати діяльність з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків, що складається з питань, пов'язаних із комплексним знанням положень чинного законодавства, а також основних вимог до спеціальних знань залежно від напрямку діяльності з визначення при-

чин настання страхового випадку та розміру збитків (у страхуванні врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, сільськогосподарських тварин, транспорту, цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів тощо), володіння якими є обов'язковим для кваліфікованого виконання особою покладених на неї професійних завдань.

Кваліфікаційний мінімум за певним напрямом діяльності затверджується Держфінпослуг. Щодо діяльності аварійних комісарів у сільському господарстві, то кваліфікаційний мінімум встановлено розпорядженням Держфінпослуг № 327 від 02 червня 2011 року «Про затвердження Кваліфікаційного мінімуму для осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку в сільському господарстві (аварійних комісарів)».

Особа, яка претендує на отримання Свідоцтва на право займатися діяльністю з визначення причин настання та оцінки наслідків страхового випадку в сільському господарстві (аварійних комісарів) та посвідчувати їх, повинна знати матеріал по таких темах:

1. Сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг України.
2. Правове регулювання страхової діяльності в Україні.
3. Правове регулювання та контроль за діяльністю аварійних комісарів.
4. Тарифна політика в агрострахуванні.
5. Програми страхування, принципи та особливості страхування сільськогосподарських культур та тварин.
6. Методологічне супроводження страхових процедур при страхуванні сільськогосподарських культур.
7. Основи управління сільськогосподарським виробництвом та особливості процедури прийняття об'єктів на страхування.
8. Поняття стресу та вплив ризикових факторів на сільськогосподарські культури.
9. Методи визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків.
10. Професійний підхід у роботі з клієнтами.

Розпорядженням Держфінпослуг від 04 листопада 2010 року № 832 внесено зміни до Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг, затвердженого розпорядженням Держфінпослуг від 25 грудня 2003 № 183. Цим положенням регулюється порядок навчання та здачі іспитів по вказаному вище кваліфікаційному мінімуму.

Офіційне засвідчення кваліфікації осіб, які претендують на провадження діяльності з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків, здійснюється шляхом видачі їм свідоцтва про складання екзамену на відповідність знань кваліфікаційному мінімуму за певним напрямом діяльності (кваліфікаційного свідоцтво), форма бланка якого затверджена Нацкомфінпослуг. Нацкомфінпослуг веде реєстр осіб, які отримали Свідоцтво, та розміщує його на своєму веб-сайті.

3.4. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ АВАРІЙНОГО КОМІСАРА ЗА ДОГОВОРОМ

Статус аварійного комісара. Діяльність аварійного комісара щодо з'ясування обставин і причин настання страхового випадку та визначення розміру збитків провадиться на підставі договору зі страховиком.

Відповідно, аварійний комісар не може бути працівником страховика. Інакше він би виконував свої обов'язки аварійного комісара на підставі посадової інструкції без договору. Також конфлікт інтересів аварійного комісара (про який йтиметься далі) не дозволяє йому бути залежним по службовій лінії від страховика чи страхувальника.

Відповідно до частини 1 статті 42 «Підприємництво як вид господарської діяльності» ГК України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Це означає, що аварійний комісар може бути тільки самозайнятою особою. Якщо аварійний комісар виконує свої функції систематично протягом року (три і більше разів), він повинен зареєструватися у якості фізичної особи підприємця відповідно до Цивільного та Господарського кодексів України в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Допоміжні послуги у сферах фінансових послуг і страхування (зокрема, «оцінювання ризиків та завданої шкоди») віднесено до класифікації видів економічної діяльності як окремий вид такої діяльності за кодом 66.⁴³

Код	Назва	NACE (Rev. 1.1)	ISIC (Rev. 4)
66	Допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування		66
66.2	Допоміжна діяльність у сфері страхування та пенсійного забезпечення		662
66.21	Оцінювання ризиків та завданої шкоди	67.20*	6621

Така фізична особа – підприємець – набуде статусу суб'єкта господарювання відповідно до статті 55 ГК України.

Правовою природою такого договору є виконання робіт, результатом яких є аварійний сертифікат. Це означає, що при вирішенні спору в суді за невиконання чи неналежне виконання договору, суд використовуватиме норми про підряд, а не про надання послуг.

Як і будь-який з договорів, зазначений договір підпадає під регулювання Цивільного, Господарського та Господарського процесуального кодексів України, зокрема:

Цивільного кодексу України:

- глави 16 «Правочини»;
- глави 47 «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні»;
- глави 48 «Виконання зобов'язання»;
- глави 49 «Забезпечення виконання зобов'язання»;
- глави 50 «Припинення зобов'язання»;
- глави 52 «Поняття та умови договору»;
- глави 53 «Укладення, зміна і розірвання договору».

⁴³ Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) є складовою системи національних класифікаторів. КВЕД розроблено на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 04 травня 1993 року № 326 «Про Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики». Розроблення КВЕД здійснено на базі міжнародної статистичної класифікації видів діяльності Європейського Союзу – Nomenclature of Activities European Community (NACE, Rev.1, mod.7).

Господарського кодексу України:

- глави 19 «Загальні положення про господарські зобов'язання»;
- глави 20 «Господарські договори»;
- глави 22 «Виконання господарських зобов'язань. Припинення зобов'язань».
- Господарського процесуального кодексу України:
- стаття 10 «Досудове врегулювання розбіжностей, що виникають під час укладення господарських договорів»;
- стаття 11 «Досудове врегулювання спорів, що виникають у разі зміни та розірвання господарських договорів».

Відповідно, права та обов'язки аварійного комісара випливають зі змісту всіх зазначених норм і принципово не відрізняються від прав та обов'язків інших суб'єктів господарювання.

Тому зупинимося на тих правах та обов'язках, що належать виключно аварійному комісару, як стороні договору.

Права аварійного комісара. Аварійний комісар відповідно до договору зі страховиком має право:

- 1) *визначати форми і методи виконання зобов'язань на підставі законодавства і умов договору.* В основі форм і методів виконання зобов'язання аварійним комісаром лежать його професійні знання у конкретній сфері (техніці, сільському господарстві, медицині тощо). Аварійний комісар має відповідну кваліфікацію, а тому, саме за ним закріплено право визначати методи своєї роботи. Головна вимога полягає у тому, що форми та методи, які він обрав, не повинні суперечити законодавству та договору;
- 2) *з дозволу особи або органу, які проводять розслідування, знайомитися з матеріалами слідства, бути присутнім під час проведення слідчих дій і порушувати клопотання стосовно обставин і причин настання страхового випадку.* Це повноваження буде розглянуто нижче;
- 3) *отримувати необхідні пояснення в письмовій чи усній формі від сторін, причетних до настання страхового випадку.* На жаль, чинне законодавство не встановлює жодної відповідальності за відмову від дачі пояснень аварійному комісару, як рівно, і за дачу неправдивих пояснень. Таким чином, дача пояснень будь-якою особою аварійному комісару є доброю волею такої особи.
- 4) *надавати на запити Нацкомфінпослуг, а також слідчих органів інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та заподіяну шкоду.*

Нацкомфінпослуг. У пункті 1 статті 37 «Права спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю» Закону України «Про страхування» сказано, що Нацкомфінпослуг має право «одержувати в установленому порядку від страховиків звітність про страхову діяльність, інформацію про їх фінансове становище та необхідні пояснення щодо звітних даних, а від підприємств, установ (у тому числі банків), організацій і фізичних осіб – інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань».

Відповідно до пункту 2 статті 43 «Відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з діяльністю на ринках фінансових послуг» Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»: «2. Неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірних відомостей Уповноваженому органу, якщо подання цих відомостей передбачено чинним законодавством, тягне за собою накладення на фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності чи посадову особу суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи – штрафу у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Участь аварійного комісара у кримінальному процесі. Як зазначалося вище, з дозволу особи або органу, які проводять розслідування, знайомитися з матеріалами слідства, бути присутнім під час проведення слідчих дій і порушувати клопотання стосовно обставин і причин настання страхового випадку.

Слід зазначити, що кримінально-процесуальне законодавства не надає аварійним комісарам, рівно як і іншим учасникам страхових відносин, жодних процесуальних прав.

Кримінально-процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI⁴⁴, який набрав чинності 19 листопада 2012 року (далі – КПК України) передбачає тільки права та обов'язки учасників процесу.

У кримінально-процесуальному праві існує поняття «учасник процесу». До Учасників процесу відносяться:

- суд (склад суду) – ст. 31 КПК України;
- сторона обвинувачення (прокурор, орган досудового розслідування, оперативні підрозділи) – ст. 36, 38, 41 КПК;
- сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, захисник) ст. 42, 43, 44, 45 КПК;
- потерпілий і його представник – ст. 55, 58 КПК;
- інші учасники кримінального провадження (заявник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача/цивільного відповідача, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник) – ст. 60, 61, 62, 63, 65, 68, 69, 71, 73, 74 КПК;

Фактично така ситуація в законодавстві унеможливило безперешкодну участь аварійного комісара, страховика та/або страхувальника, якщо вони не набули статусу учасника кримінального процесу.

Крім того, обставини та причини вчиненого злочину (який є страховим випадком) не мають жодного значення, оскільки тільки обвинувачувальним вироком суду може бути встановлено як факт злочину, так і особа, яка його вчинила (ст. 30 15, 373 КПК). Саме для цього під час судового розгляду кримінальної справи проводиться дослідження доказів, зібраних слідчим (§ 3 «Процедура судового розгляду» Глава 28 «Судовий розгляд»).

Не дивлячись на те, що аварійний комісар автоматично не набуває повноважень учасника кримінального процесу, з метою виконання своїх обов'язків за договором зі страховиком, аварійному комісару доцільно все-таки звернутися з клопотанням до органів досудового розслідування, посилаючись на підпункт 2 пункту 6 Типового положення про організацію діяльності аварійних комісарів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05 січня 1998 року № 8.

Відповідно до статті 38 «Органи досудового розслідування» КПК України, органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

- 1) органів внутрішніх справ;
- 2) органів безпеки;
- 3) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
- 4) органів державного бюро розслідувань.

Саме посадові особи цих підрозділів є уповноваженими здійснювати будь-які законні дії при розслідуванні кримінальної справи, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора. Саме слідчий несе повну відповідальність за законне і своєчасне проведення слідчих дій (стаття 40 КПК). Слідчий уповноважений:

- 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України;
- 2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК України;

⁴⁴ «Голос України» № 90-91» від 19/05/2012.

- 3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- 4) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;
- 5) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- 6) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;
- 7) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;
- 8) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України;
- 9) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

Тому, саме слідчий вирішує питання допуску аварійного комісара до вчинення слідчих дій.

Керівник слідчого підрозділу (стаття 39 КПК України).

Керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування. Він уповноважений:

- 1) визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою - визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих;
- 2) відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу або у разі неефективного досудового розслідування;
- 3) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;
- 4) вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим;
- 5) погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК України;
- 6) здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;
- 7) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

Відповідно, у разі відмови слідчого у допуску аварійного комісара до проведення слідчих дій, доцільно звернутися письмово до керівника органу досудового розслідування.

Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог статті 36 КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора. Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

- 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України,;
- 2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
- 3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;

- 4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України;
- 5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- 6) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;
- 7) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;
- 8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;
- 9) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України;
- 10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;
- 11) повідомляти особі про підозру;
- 12) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК України, та законом;
- 13) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;
- 14) звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 15) підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК України;
- 16) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК України;
- 17) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;
- 18) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;
- 19) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

20) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК України;

21) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

У разі відмови слідчого, керівника органу досудового розслідування та прокурора від допуску аварійного комісара до проведення слідчих дій, слід звернутися до місцевого суду загальної юрисдикції з оскарженням рішень зазначених посадових осіб. *Таке оскарження є тривалим (з точки зору огляду місця вчинення злочину – страхового випадку), але рішення суду буде найбільш вагомою підставою для залучення аварійного комісара до участі в кримінальному процесі.*

Відповідно до статті 20 «Повноваження прокурора» Закону України «Про прокуратуру» при здійсненні прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів прокурор має право безперешкодно за посвідченням, що підтверджує займану посаду, входити у приміщення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, підпорядкованості чи приналежності, до військових частин, установ без особливих перепусток, де такі запроваджено; мати доступ до документів і матеріалів, необхідних для проведення перевірки, в тому числі за письмовою вимогою, і таких, що містять комерційну таємницю або конфіденційну інформацію. Письмово вимагати подання в прокуратуру для перевірки зазначених документів та матеріалів, видачі необхідних довідок, в тому числі щодо операцій і рахунків юридичних осіб та інших організацій, для вирішення питань, пов'язаних з перевіркою.

Відповідальність за розголошення матеріалів слідства. Відповідно до статті 222 «Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування» дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

У необхідних випадках слідчий попереджає свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за статтею 387 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Відповідно до названої статті КК України:

«1. Розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані, – карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років».

Виходячи з викладеного, аварійному комісарові доцільно письмово попередити слідчого про зміст інформації, яка використана при підготовці аварійного сертифіката і буде розголошена у зв'язку з його передачею страховику.

Суди. Відповідно до процесуального законодавства суди вправі витребувати від аварійного комісара всю необхідну інформацію для вирішення конкретної справи. Ці права судів записані у:

- частинах 4 та 5 статті 11 «Змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі» Кодексу адміністративного судочинства України;
- статті 37 «Витребування доказів» Цивільного процесуального кодексу України;
- статті 38 «Витребування доказів» Господарського процесуального кодексу України;
- статті 315 «Вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду» Кримінально-процесуального кодексу України.

Третейські суди не мають повноважень витребувати докази безпосередньо від осіб, які не є учасниками процесу, а лише уповноважують сторони спору надати такі докази суду.

Обов'язки аварійного комісара. Аварійний комісар відповідно до договору із страховиком зобов'язаний:

- 1) *кваліфіковано, неупереджено, об'єктивно і в зазначений строк виконувати свої зобов'язання.* Це означає, що аварійний комісар зобов'язаний відмовитися від виконання своїх обов'язків, якщо він:
 - відчуває відсутність необхідної кваліфікації у дослідженні певних страхових випадків та їх наслідків;
 - має конфлікт інтересів щодо виконання своїх обов'язків;
 - перевантажений іншими завданнями і не зможе у встановлений строк виконати свої обов'язки.

Про зазначені факти необхідно негайно в письмовій формі повідомити особу, яка звернулася із заявою до аварійного комісара.

- 2) *не розголошувати будь-яку інформацію про об'єкт страхування без згоди на це страховика і страхувальника.* Враховуючи можливе заподіяння майнової та/або моральної шкоди таким розголошенням, аварійному комісарові зазначену згоду рекомендується отримувати виключно у письмовій формі (що буде доказом відсутності порушень своїх обов'язків з боку аварійного комісара).

Конфлікт інтересів аварійного комісара. Типовим положенням встановлено певні обмеження для вчинення відповідних дій при наявності у аварійного комісара конфлікту інтересів. Це зроблено для того, щоб забезпечити об'єктивність виконання своїх функцій аварійним комісаром.

Аварійний комісар не може з'ясовувати обставини і причини настання страхового випадку та визначати розмір збитків:

- 1) *на замовлення осіб, з якими він перебуває у прямих родинних стосунках або знаходиться у службовій чи іншій залежності від них.* До осіб, з якими аварійний комісар перебуває у прямих родинних стосунках можна віднести батьків, дружину, дітей, рідних братів і сестер, діда, бабу, внуків (за аналогією з КПК України). За винятком внуків, цей перелік співпадає з першою та другою чергою спадкоємців за законом відповідно до ЦК України.

Заборона на знаходження аварійного комісара у службовій залежності від певних осіб фактично унеможливорює створення у складі страховика посади аварійного комісара та виконання таким аварійним комісаром своїх функцій для такого страховика на основі трудових відносин. Тобто, Типовим положенням закріплюється виконання функцій аварійного комісара самозайнятими особами (наприклад, фізичними особами – підприємцями), а не працівниками страховика;

- 2) *на об'єктах, до яких аварійний комісар має особистий майновий інтерес.* Особистим майновим інтересом можна розуміти відносини, при яких аварійний комісар є стороною договору з страховиком (крім договору про виконання функцій аварійного комісара), страхувальником, особою, яка заподіяла збитки чи шкоду, бере участь в таких договорах як представник або посередник, отримує винагороду від зазначених осіб тощо. Такий перелік не є вичерпним і підлягає оцінці судом в кожному конкретному випадку (наприклад, аварійний комісар є спадкоємцем за заповітом особи, яка очолює страхувальника – фермерське господарство);
- 3) *договорами із суб'єктами, в яких він є засновником, має паї, акції або бере участь в управлінні ними.* Таке обмеження є цілком виправданим, оскільки від змісту аварійного сертифіката залежить перерахування грошових коштів від страховика певним особам. Будучи співвласником певної юридичної особи – учасника відносин страхування – аварійний комісар може бути заінтересований у перебуванні зазначених грошових коштів у власності юридичної особи, у якій він є засновником (учасником, пайовиком).

Встановлений Типовим положенням перелік прав та обов'язків аварійного комісара не є вичерпним. У договорі зі страховиком на виконання робіт із з'ясування обставин і причин настання страхового випадку та визначення розміру збитків можуть передбачатись інші права та обов'язки, що не суперечать законодавству.

3.5. З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН І ПРИЧИН НАСТАННЯ СТРАХОВОГО ВИПАДКУ

Перш ніж визначити розмір завданих збитків (шкоди) та оформити аварійний сертифікат, аварійний комісар повинен чітко з'ясувати причини настання страхового випадку, зокрема, чи носили вони ознаки ймовірності та випадковості.

Підставою для з'ясування обставин і причин настання страхового випадку та визначення розміру збитків є заява страховика (страхувальника).

З'ясування обставин і причин настання страхового випадку проводиться на підставі заяви страховика (страхувальника), наданих ним матеріалів, а також матеріалів і документів, які аварійний комісар має право вимагати.

Заява страховика (страхувальника). Заяву страховик (страхувальник) складає у письмовій формі. При цьому у заяві в обов'язковому порядку зазначаються:

- дата і місце настання страхового випадку;
- відомості про настання страхового випадку;
- дата і місце страхування, номер полісу;
- завдання, яке повинен виконати аварійний комісар;
- дата і місце складання заяви;
- перелік матеріалів, що додаються.

Оскільки заява породжує права та обов'язки заявника та аварійного комісара, сторони мають враховувати, що подача такої заяви страховиком (страхувальником) потрапляє під поняття одностороннього правочину (стаття 202 «Поняття та види правочинів» ЦК України).

Відповідно до статті 207 «Вимоги до письмової форми правочину» ЦК України правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо:

- його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони;
- воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку;
- він підписаний його стороною (сторонами).

Таким чином, заява страховика (страхувальника) може бути передана у вигляді кількох документів (листів), за допомогою технічного засобу зв'язку, при цьому бути підписана від імені заявника. Застосування такого способу подачі заяви є цілком легітимним, якщо аварійний комісар, страховик та/або страхувальник технічно та психологічно готові до цього.

З метою уникнення непорозумінь, заяву краще подавати у вигляді одного документа в паперовій формі з додатками до нього. Таким способом простіше забезпечити вимогу щодо підпису заяви.

Правочин (в нашому випадку – заява як односторонній правочин), який вчиняє юридична особа⁴⁵, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства, та скріплюється печаткою. Використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів.

⁴⁵ Відповідно до статті 51 «Застосування до підприємницької діяльності фізичних осіб нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб» ЦК України «До підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин».

Отримання інформації аварійним комісаром. У разі потреби аварійний комісар може робити запити про відомості, пов'язані зі страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ, організацій, що володіють інформацією про обставини страхового випадку, та отримувати пояснення у письмовій формі про причини і розмір заподіяної шкоди від фізичних осіб, причетних до даного страхового випадку. Таке право аварійного комісара закріплено у Типовому положенні. Але, на жаль, в нормативно-правових актах, що мають юридичну силу закону, не встановлено обов'язку зазначених суб'єктів надавати інформацію аварійному комісарові. Таким чином, зазначені особи:

- 1) *можуть не надати* аварійному комісарові інформації, необхідної для складення аварійного сертифіката;
- 2) *не нададуть* аварійному комісарові інформації, необхідної для складення аварійного сертифіката, якщо вона має статус інформації з обмеженим доступом (стаття 21 Закону України «Про інформацію» або є таємницею слідства;

Проведення експертизи. В окремих випадках для з'ясування обставин і причин настання страхового випадку та визначення розміру заподіяної шкоди, відповідно до Типового положення, аварійний комісар проводить або організовує проведення необхідної експертизи. Слід відмітити, що проведення такої експертизи не має жодного відношення до експертизи, яка проводиться відповідно до процесуального законодавства України та Закону України «Про судову експертизу».

Однак у подальшому така експертиза може бути взята до розгляду судом як доказ у формі «документа» (детальніше див. розділи під назвою «Докази» в усіх процесуальних кодексах України). Не виключено призначення судом саме судової експертизи цими ж фахівцями.

Тому, аварійним комісарам рекомендується організовувати експертизу в установах та фахівцями, які входять до відповідного реєстру судових експертів з правилами оформлення судових експертиз.

3.6. ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКУ У РАЗІ НАСТАННЯ СТРАХОВОГО ВИПАДКУ ПРИ СТРАХУВАННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ

Особливості визначення збитку у разі настання страхового випадку при страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою встановлюються у статтях 11–13 закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

При страхуванні урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень збитком є втрати страхувальника від недобору (недоотримання) урожаю в результаті повної або часткової загибелі (втрати, пошкодження) посівів (посадок) та/або урожаю внаслідок настання страхового випадку. Недобір (недоотримання) урожаю визначається як різниця між страховою вартістю урожаю, вказаною в договорі страхування, і вартістю фактично отриманого після настання страхового випадку урожаю.

Обсяг отриманого урожаю визначається за документами його зберігання та/або реалізації страхувальником. Обсяг отриманого урожаю може бути визначений на підставі оцінки, здійсненої на полі страхувальником і страховиком перед збиранням урожаю (біологічна врожайність). Така оцінка здійснюється в обов'язковому порядку на вимогу будь-якої зі сторін договору страхування. У разі залучення до оцінки третьої сторони оплата здійснюється стороною, яка вимагала оцінки.

У разі пересівання або підсіву, здійснених з попереднім повідомленням страховика, витрати на ці роботи включаються в розрахунок збитку. Страховик зобов'язаний відповідно до умов договору страхування виплатити страхове відшкодування в обсязі витрат на пересівання або підсів, але не більше страхової суми, до виконання вказаних робіт. Із суми страхового відшкодування, на яку має право страхувальник, вираховуються виплати, здійснені страховиком за пересівання або підсів, і виплачені раніше суми страхового відшкодування.

Розрахунок збитку проводиться страховиком на підставі заяви страхувальника про виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування і зазначається страховиком у страховому акті. У разі розбіжностей при визначенні причин і розміру збитку страхувальник і страховик мають право провести незалежну експертизу. Така експертиза проводиться за рахунок сторони, яка вимагала її проведення.

При страхуванні сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції збитком є втрати страхувальника від загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції, а також втрати від недобору (недоотримання) продукції бджільництва внаслідок настання страхового випадку. Збиток при страхуванні сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції визначається виходячи з їх страхової вартості. При цьому збиток зменшується на вартість придатної до використання або реалізації продукції (м'ясо, шкура, шерсть, субпродукти тощо).

Якщо страхування тварин здійснювалося без опису і на дату страхової події загальна кількість тварин даного виду і віку у групі виявилася більшою, ніж було застраховано, розмір збитку визначається пропорційно до загальної кількості застрахованих тварин у групі та фактичної кількості тварин даного виду і віку на дату страхової події.

Обсяг втрат у разі загибелі або вимушеного забою тварин, що вирощуються на м'ясо, розраховується як різниця між вартістю застрахованої продукції і вартістю допущеного до реалізації м'яса.

Порядок повідомлення про страховий випадок. При настанні страхового випадку страхувальник зобов'язаний не пізніше 72 годин з дня його настання повідомити про нього у письмовій формі страховика. У повідомленні про страховий випадок зазначаються: реквізити договору страхування, предмет страхування, причина збитків (втрат), дата їх реєстрації, розмір пошкоджених площ, орієнтовні розміри збитку (втрат) та страхового відшкодування.

У разі загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання застрахованих сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції страхувальник зобов'язаний протягом 48 годин з моменту виявлення цієї події повідомити про неї у письмовій формі страховика і зареєструвати факт загибелі, вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції в центральному органі виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини (центральному органі виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів). У повідомленні зазначаються: обсяг втрат, орієнтовні причини втрат, їх приблизна вартість, дата настання страхового випадку. При вимушеному забої тварин повідомлення про страховий випадок підписується і представником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини.

Оформлення страхового акту. Страховик зобов'язаний протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати та скласти страховий акт, в якому зазначаються: оцінка впливу на урожай застрахованих і незастрахованих ризиків; метод розрахунку і уточнені дані про суму втрат; розмір пошкоджених площ; розмір втрат, понесених внаслідок настання страхового випадку; додаткові витрати страхувальника; розрахунок страхового відшкодування; заперечення сторін щодо розміру встановленого збитку. Страховий акт складається у двох примірниках і підписується страховиком та страхувальником. Страхувальник може залучити до визначення розміру збитку та складення страхового акта представників центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, та/або центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини. Один примірник страхового акта залишається у страховика, другий – у страхувальника.

Якщо при настанні страхового випадку сільськогосподарська продукція була використана у цілях, відмінних від визначених у договорі страхування, у такому разі оцінюється вартість даної продукції і на цю суму зменшується розмір збитку. Страхувальник зобов'язаний попередньо повідомити страховика про використання сільськогосподарської продукції в інших цілях.

При частковому пошкодженні сільськогосподарської продукції здійснюється попередня оцінка збитку, що виник внаслідок настання страхового випадку. Після закінчення виробничого циклу (сільськогосподарського року) проводиться остаточна оцінка збитку і виплачується страхове відшкодування.

При оформленні страхового акта страхувальник і страховик мають право проводити додаткову експертизу, апелювати до будь-яких доказових документів для встановлення причин і розміру збитку. Вартість експертизи оплачується стороною, яка вимагає її проведення, і не включається до суми страхового відшкодування.

3.7. ОФОРМЛЕННЯ АВАРІЙНОГО СЕРТИФІКАТА

На підставі проведеного дослідження і зібраних документів аварійний комісар складає аварійний сертифікат.

Аварійний сертифікат – це документ, в якому зазначаються обставини і причини настання страхового випадку та розмір заподіяної шкоди.

В аварійному сертифікаті зазначаються достовірні дані, які підтверджують об'єктивну інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та розмір заподіяної шкоди.

Аварійний комісар, який складає аварійний сертифікат, несе персональну відповідальність за достовірність відомостей, зазначених у ньому. Персональна відповідальність може полягати як у відшкодуванні збитків (шкоди) у разі цивільного позову, так і в кримінальній відповідальності за службове підроблення (стаття 366 КК України), якщо суд визнає аварійного комісара службовою особою за ознакою виконання адміністративно-господарських функцій (на підставі аварійного сертифіката здійснюється виплата грошових коштів).

Аварійний сертифікат підписується аварійним комісаром, що з'ясував обставини і причини настання страхового випадку, і завіряється штампом. Якщо аварійний комісар фізична особа – підприємець з наявною печаткою – рекомендується ставити також відбиток печатки.

Відповідно до пункту 20 Типового положення аварійний сертифікат складається у двох примірниках, один з яких видається страховику (страхувальнику), а другий зберігається в аварійного комісара. Зібрані матеріали (довідки, акти експертиз, малюнки, схеми тощо) видаються як додаток до аварійного сертифіката. Однак на практиці, доцільно складати три примірники аварійного сертифікату. Це викликано тим, що страхові випадки часто стають предметом спору в судах чи вилучаються правоохоронними органами. До кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ судді залучають переважно оригінали (в кримінальних – тільки оригінали). У цьому випадку, аварійний комісар або страховик (страхувальник) залишаються без оригіналу документа.

У разі потреби аварійний комісар складає рапорт, в якому докладно описує обставини та причини настання страхового випадку.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 3

Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44, ст.356.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України № 90-91 від 19/05/2012;
4. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131;
5. Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 18, ст. 78, в редакції Закону України № 2745-III від 04.10.2001, ВВР, 2002, № 7, ст.50.
6. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 49, ст.527.
7. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» // «Голос України» № 43 від 06/03/2012.
8. Типове положення про організацію діяльності аварійних комісарів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 5 січня 1998 р. № 8 // «Офіційний вісник України» 1998 р. № 1 від 22/01/1998, стор. 127, реєстр. код 4619/1998.
9. Порядок та правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 // Офіційний вісник України 2003 р. № 17 від 08/05/2003, стор. 107, стаття 780, реєстраційний код 25035/2003.
10. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 183 від 25 грудня 2003 року «Про затвердження Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг».
11. Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 183 від 25 грудня 2003 року.
12. Кваліфікаційні вимоги до осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків (аварійних комісарів), затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 691/19429 від 8 червня 2011 року.
13. Кваліфікаційний мінімум для осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку в сільському господарстві (аварійних комісарів), затверджений розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 779/19517 від 24 червня 2011 року.

Література

1. Залетов О.М., Слюсаренко О.О. Основи страхового права України. Навчальний посібник. / Під ред. д.е.н. Б.М. Данилишина. – К: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 384 с.
2. Залетов О.М. Страхування. Навчальний посібник / За ред. д.ек.н. О.О. Слюсаренко. – К.: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 320 с.
3. Страхування: Підручник / За ред.. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.

Питання для самоперевірки до Теми 3

1. На підставі яких документів здійснюється виплата страхового відшкодування страховиком згідно з договором страхування?
2. Які два основні завдання аварійних комісарів?
3. Чи може юридична особа мати статус аварійного комісара?
4. Яким чином здійснюється офіційне засвідчення кваліфікації аварійних комісарів?
5. Хто має право залучати аварійного комісара до розслідування обставин страхового випадку?
6. Якими нормативно-правовими актами регулюється діяльність аварійних комісарів?
7. З якою метою встановлено кваліфікаційні вимоги до аварійних комісарів?
8. Які основні кваліфікаційні вимоги до аварійних комісарів?
9. Яка періодичність навчання (підвищення кваліфікації) аварійних комісарів?
10. На підставі якого документу встановлюються правовідносини аварійного комісара зі страховиком?
11. Що є підставою для з'ясування обставин і причин настання страхового випадку та визначення розміру збитків?
12. Які основні права аварійного комісара при виконанні своїх функцій?
13. Який документ складає аварійний комісар на підставі проведеного дослідження і зібраних документів?
14. Хто відноситься до слідчих органів?
15. Яка існує відповідальність за розголошення матеріалів слідства?
16. Чи має право прокурор перевірити діяльність аварійного комісара?
17. Чи мають право суди вилучати документи від аварійного комісара?
18. Які основні обов'язки аварійного комісара при виконанні своїх функцій?
19. У чому полягає конфлікт інтересів аварійного комісара?
20. Чи виключним є перелік прав та обов'язків аварійного комісара за законодавством?
21. З якою метою встановлюються обставини і причини настання страхового випадку?
22. Яку інформацію має містити заява страховика (страхувальника) про настання страхового випадку?
23. Чи розповсюджується Закон України «Про судові експертизи» на діяльність аварійного комісара при здійсненні ним експертизи в процесі виконання своїх функцій?
24. Що таке «аварійний сертифікат»?
25. Яка інформація зазначається в аварійному сертифікаті?
26. У скількох примірниках складається аварійний сертифікат?
27. Хто має право визначати форми і методи виконання зобов'язань аварійним комісаром на підставі законодавства і умов договору?

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

ТЕМА 4

4.1. ЩО РОБИТЬ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ОСОБЛИВИМ ВИДОМ СТРАХУВАННЯ

4.1.1. Специфіка ризиків та управління ними в сільському господарстві

Сільськогосподарське виробництво вирізняється високим ступенем ризиків. Це пов'язане з тим, що воно є сферою діяльності, на успішність якої значною мірою впливають різноманітні погодні та кліматичні фактори, дію яких у багатьох випадках контролювати не можливо. Крім того, ризики коливання цін на ресурси та готову продукцію, посилюються непередбачуваністю державної політики, яка відчутно впливає на розвиток сільськогосподарського виробництва та ринку сільськогосподарської продукції, керуючись тим, що аграрний сектор виконує в економіці країни важливу соціальну роль.

Загалом усі ризики, на які наражається сільськогосподарське виробництво, можна поділити на такі види:

1. **Виробничі ризики** – це ризики недоотримання продукції через екстремальні погодні умови, хвороби або технологічні зміни. Відмінною рисою сільськогосподарського виробництва, якщо порівнювати його з іншими видами виробництва, є те, що кінцевий результат визначається великою кількістю комбінацій використання ресурсів різної якості та кількості (таких, як посівний матеріал, добрива, засоби захисту рослин) та різноманітних погодних умов, наявності шкідників, бур'янів та інших факторів. Отже, виробничі ризики сільськогосподарського виробництва є численними та різноманітними, а тому управляти ними досить складно. Серед найбільш небезпечних погодних ризиків слід назвати посуху, вимерзання, повінь, тривалі дощі в період сівби або під час збирання врожаю, сильний вітер, град та ін. Щодо технологічних змін, то їх впровадження, з одного боку, несе ризики скорочення виробництва у короткостроковій перспективі, проте з іншого – відмова від їх впровадження створює ризик втрати конкурентоздатності в майбутньому.
2. **Ринкові ризики** – це ризики недоотримання доходу від виробництва продукції через умови та обставини, що склалися на ринку. Насамперед тут йдеться про ціни на ресурси та готову продукцію. Так, зокрема, ціни на паливо, добрива та засоби захисту рослин можуть коливатися в результаті зміни попиту та пропозиції як на сільськогосподарську, так і на іншу продукцію, а також як результат коливання обмінного курсу та обсягу виробництва цієї продукції у світі.
3. **Фінансові ризики** – це ризики недоотримання продукції через недостатню спроможність сільськогосподарського підприємства (часто тимчасову) вкладати кошти у процес виробництва. Відмінною рисою сільськогосподарського виробництва є його циклічний характер та прив'язка до сезону. Загалом, сільгоспвиробник може генерувати річний дохід, цілком достатній для того, аби його господарство було прибутковим. Проте коливання цього доходу протягом року може призводити до тимчасової неплатоспроможності.
4. **Політичні ризики** – це ризики недоотримання продукції через реалізацію політичних рішень уряду. Ці зміни можуть, зокрема, стосуватися охорони оточуючого середовища, правил ведення бізнесу, здійснення фінансових операцій, виконання міжнародних договорів та програм державної підтримки. Аграрний сектор є таким, для якого політичні ризики є досить вагомими.
5. **Юридичні ризики** – це ризики, спричинені складністю та змінами у законодавстві та договірній базі. Наприклад, на сільгоспвиробників можуть буди покладені певні зобов'язання внаслідок деградації довкілля, забруднення атмосфери, зміни прав власності та ін.

6. Ризики, спричинені людським фактором – це ризики втрати працівника або зменшення його працездатності внаслідок смерті, травми або хвороби. До цього типу ризиків можна також віднести інші особисті негаразди, такі, як, зокрема, розлучення.

Існує багато стратегій управління ризиками, спрямованих на те, аби зменшити їх негативний вплив на доходи сільськогосподарського виробництва. Всі відомі стратегії можна поділити на дві основні групи.

Перша група – це стратегії, які сільгоспвиробник безпосередньо використовує для уникнення, запобігання та зменшення наслідків дії ризиків. Це, зокрема:

- Інвестування у активи низького ризику (тобто обрання таких видів діяльності, які є менш дохідними, але й менш ризиковими). Зокрема, це може бути вибір продуктів та способів виробництва з найменшим впливом ризиків та скороченим виробничим циклом або застосування технологічних рішень, які дозволяють зменшити вплив ризиків.
- Диверсифікація підприємства або окремого виду діяльності, тобто застосування стратегії, яка дозволяє зробити так, щоб одні й ті самі ризики не загрожували діяльності господарства в цілому, а стосувалися лише його окремих напрямів (диверсифікація вирощуваних культур, врахування сезонності, використання різних сортів та гібридів культур, географічна диверсифікація).
- Підтримання на низькому рівні відношення боргів підприємства до його активів.
- Зберігання фінансових резервів у ліквідних активах.
- Отримання доходу від видів діяльності, інших, ніж сільськогосподарське виробництво.
- Використання спільної власності чи лізингу виробничих активів.

Друга група – це стратегії передачі (за певну плату) ризиків від сільгоспвиробників до інших суб'єктів господарювання. До другої групи належать, зокрема, такі стратегії:

- Страхування.
- Хеджування ризиків з використанням похідних фінансових інструментів (ф'ючерсів, опціонів).
- Укладення контрактів.

Найбільш поширеним інструментом *передачі* (повної або часткової) ризиків сільськогосподарського виробництва є *страхування*.

Страховання – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (або страхових внесків, або страхових премій⁴⁶) та доходів від розміщення коштів цих фондів⁴⁷.

Страховання (його різні види) може бути використане для протидії різним видам ризиків. Зокрема, страхування майна (будівель, сільськогосподарської техніки, поголів'я тварин) від пожежі, крадіжки дозволяє передати ці ризики іншим суб'єктам. Страхування життя та здоров'я працівників дозволяє частково нівелювати дію ризиків, спричинених людським фактором. Страхування врожаю культур дозволяє протидіяти виробничим ризикам.

Водночас, не всі ризики, які загрожують сільськогосподарському підприємству, належать до категорії страхових ризиків, тобто таких, які страхові компанії на суто ринкових умовах готові приймати на страхування.

Існують такі ознаки страхового ризику:

- 1) ймовірність настання ризику можна виміряти. Для цього потрібні якісні дані, бажано – за якомога довший період часу;

⁴⁶ Ці терміни вживаються як синоніми.

⁴⁷ Див. Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 7.03.1996 року.

- 2) можна встановити причинно-наслідковий зв'язок між настанням ризику та збитком;
- 3) ризик є об'єктивним. Це означає, що ні настання ризику, ні обсяг завданого збитку не залежать від волі страхувальника або іншої зацікавленої особи;
- 4) ризик є незалежним (не є системним; визначення системного ризику буде дано нижче).

Специфіка виробничих ризиків, притаманних сільськогосподарському виробництву, є такою, що дуже часто ці ризики не можуть бути віднесені до категорії страхових ризиків, оскільки вони не відповідають наведеним вище ознакам. Наприклад, такий ризик, як посуха, може спричинити загибель сільськогосподарських культур на великій території та одночасне звернення за відшкодуванням великої кількості господарств. Отже, він є системним і не відповідає четвертому критерію щодо незалежності страхового ризику. Страховий захист від посухи найбільше цікавить страхувальника, але страховики остерігаються приймати цей ризик на страхування. Якщо приймати такі ризики на страхування на виключно ринкових засадах, то вартість такого страхування для сільськогосподарського виробника буде надто високою.

Таким чином, складність аграрного страхування полягає в тому, що, з одного боку, перспективи його розвитку на виключно ринкових засадах є досить обмеженими, а з іншого – наявність аграрного страхування розцінюється суспільством як необхідний з соціальної та економічної точок зору елемент підтримки сільськогосподарського виробництва та сільського населення. Це створює передумови для державної підтримки аграрного страхування. Наявність державної підтримки, у свою чергу, додає складності аграрному страхуванню, оскільки тепер це вже не лише інструмент управління ризиками у сільському господарстві, але й інструмент державної політики.

Далі ми детальніше розглянемо класичні проблеми агрострахування.

4.1.2. Класичні проблеми агрострахування

Першою класичною проблемою агрострахування, яка вже згадувалася вище, є **наявність системних ризиків**. Системний ризик – це ризик, який одночасно загрожує великій кількості застрахованих об'єктів. Такі ризики, як правило, асоціюються з певною кліматичною зоною. Наприклад, системним ризиком для південних областей України є посуха. Як вже було згадано вище, подолання цієї проблеми варто шукати на шляху здійснення спеціальної державної політики щодо аграрного страхування. Страхування від системних ризиків потребує державної підтримки і, відповідно, комплексних програм за участю приватного сектору і держави.

Далі йде група класичних проблем страхування, спільним підґрунтям для яких є таке явище, як **асиметрія інформації**. Через асиметрію інформації виникають такі проблеми агрострахування, як моральна шкода, антиселекція та шахрайство.

Асиметрія інформації – це краща інформованість однієї зі сторін угоди щодо якості майна чи послуги, що дозволяє їй використовувати цю інформованість на свою користь. Якщо йдеться про агрострахування, то сільгоспвиробник або страхувальник завжди більше поінформований про стан свого виробництва та можливі наслідки від настання певних ризиків, ніж страховик. Асиметрія інформації сама по собі не є проблемою, проте вона створює підґрунтя для таких проблем, як моральна шкода, антиселекція та шахрайство.

Моральна шкода – це більш ризикована поведінка страхувальника, який отримав страховий захист, порівняно з його поведінкою за відсутності страхового захисту. Наявність страхового захисту знижує мотивацію страхувальника до уникнення та запобігання настанню ризику та, відповідно, збільшує вірогідність понесення збитків.

Дія, яка може бути кваліфікована як моральна шкода, не обов'язково є протизаконною. Як правило, можливість моральної шкоди виникає через гнучкі умови страхового договору, які залишають місце для таких можливих дій страхувальника. Оскільки в сільському господарстві є безліч способів підвищення врожайності, зниження падіння худоби й птахів, застоювання яких важко або неможливо контролювати, проблема моральної шкоди тут стоїть особливо гостро.

Розв'язувати проблему моральної шкоди можна у такі способи:

- шляхом проведення ретельного моніторингу застрахованих господарств. Проте цей спосіб збільшує адміністративні витрати страхової компанії та веде до подорожчання страхового продукту;
- шляхом запровадження індексних страхових продуктів, адже у таких продуктах застрахований рівень врожайності (тригер) не залежить від поведінки страхувальника;
- шляхом застосування франшизи, тобто звільнення страховика від відшкодування збитків, які не перевищують певного обсягу;
- шляхом стимулювання страхувальників до моральної поведінки. Зокрема, ставка страхової премії може бути знижена для тих виробників, які рідко зазнають збитків.

Антиселекція – це включення страховиком до страхового портфелю ризиків, які недооцінені ним через проблему асиметрії інформації. Отже, ймовірність настання таких ризиків є вищою, ніж її оцінив страховик в процесі аналізу ризиків.

За наявності кращої інформації страхувальники краще розуміють, що може відбуватися з їхніми культурами в разі настання певних ризиків. Відповідно, в першу чергу прагнуть страхуватися господарства з високим рівнем ризиків.

Проблема антиселекції веде до зростання ставок страхової премії та скорочення участі у страхуванні. Цей процес отримав назву «**ерозія участі**». Розглянемо, як відбувається процес ерозії участі.

Припустимо, що страховик розраховує ставку страхової премії за страховим продуктом, що не субсидується державою, так що вартість страхування є ринковою і відображає ризики виробників. Для розрахунків використовується масив даних врожайності певної сільськогосподарської культури для групи потенційних страхувальників. На базі цього масиву даних розраховується середній очікуваний збиток, і, відповідно, єдина ставка страхової премії, що відображає рівень ризиків типового (середнього) виробника. Така ставка страхової премії є привабливою для виробників з рівнем ризиків, вищим за середній, і вони купують цей продукт. Водночас, така ставка є непривабливою для виробників з рівнем ризиків, нижчим за середній, і вони відмовляються купувати цей продукт. Отже, страховик отримує групу застрахованих виробників, меншу за кількістю, ніж початкова група потенційних страхувальників, і рівень ризику для цієї групи застрахованих перевищує той середній рівень, що був закладений у розрахунок ставки страхової премії. Реальна збитковість такого портфелю буде вищою за очікувану при розрахунках страхової премії, і надалі страховик, аби досягти актуарної збалансованості, змушений буде підвищити ставку премії. Нова ставка премії також відображає середній ризик у новій групі потенційних страхувальників, а оскільки, порівняно з попереднім рівнем, ставка премії зросла, то це знову викличе відтік страхувальників, які мають рівень ризиків, нижчий за середній. Процес може повторюватися знову і знову, допоки ставка страхової премії не стане такою високою, що не буде бажаючих страхуватися.

Протидіяти проблемі антиселекції у реальному страхуванні можна:

- шляхом диференціювання страхувальників: встановлення різних тарифів для різних груп страхувальників у відповідності до рівня їхнього ризику;

- шляхом субсидування державою страхової премії, що знизить вартість страхування та зробить його привабливим для ширшого кола виробників;
- шляхом запровадження обов'язкового страхування виробників. Обов'язкове страхування знімає проблему антиселекції повністю. Проте воно має низку застережень, через які практично не застосовується в сучасному світі;
- шляхом запровадження індексних страхових продуктів, в яких передбачено, що всі застраховані виробники мають однакову ймовірність отримати відшкодування. Проте мінусом таких продуктів є те, що індекс не може ідеально корелювати з показниками врожайності кожного виробника.

Шахрайство – це отримання відшкодування за рахунок дій, що є порушенням умов страхового договору.

До прикладів шахрайства належать, зокрема, приховування частини врожаю від аджастера, коли той здійснює оцінювання збитку та фальсифікація історичних даних щодо врожайності.

Задля виявлення випадків шахрайства було вироблено багато методів, зокрема:

- проведення ретельного моніторингу застрахованих господарств. Оскільки цей спосіб збільшує адміністративні витрати і веде до подорожчання страхового продукту, то бажано, перш ніж здійснювати виїзди на місце, проводити попередній аналіз історії страхування господарств і виявляти підозрілі господарства;
- запровадження індексних страхових продуктів. Проте варто зазначити, що індексні страхові продукти, хоча й унеможливають варіанти шахрайства, притаманні для традиційних продуктів, водночас, можуть бути вразливі до специфічних, притаманних саме їм варіантів шахрайства;
- штрафи та інші види покарання відповідно до законодавства.

4.1.3. Проблема формального страхування

В умовах, коли існує недовіра до аграрного страхування, високою є ймовірність укладення договорів формального страхування. Формальні договори часто укладаються при страхуванні банківської застави. Йдеться про ситуацію, коли ні банк, ні страхова компанія не зацікавлені у виплаті страхового відшкодування, а просто дотримуються букви закону про обов'язок страхувати заставне майно. Іншим прикладом формального страхування може бути укладення деякими страховими компаніями договорів за заниженими тарифами в рамках програми державного субсидування аграрного страхування. Такі приклади дискредитують систему аграрного страхування.

Договір формального страхування можна відрізнити від реального договору страхування за такими ознаками:

- брак у полісі застережень, пов'язаних з гарантуванням виплати;
- обмеження у переліку ризиків, що страхуються;
- дуже низький тариф або/та велика франшиза;
- перелік ризиків є формальним (страхування буряка від вогню, страхування від падіння літальних об'єктів та їх уламків тощо);
- страхова сума занижена (наприклад, надто низький рівень виробничих витрат у договорі страхування виробничих витрат, або занижена ціна на сільськогосподарську культуру, що страхується, у договорі страхування врожаю).

4.2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СТРАХУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В АГРОСТРАХУВАННІ

Щоб бути спроможним оцінити основні умови страхування, треба розумітися на таких поняттях:

- предмет страхування;
- страхова вартість;
- страховий ризик і страховий випадок;
- збиток;
- страхове відшкодування (страхова виплата);
- страхова сума;
- франшиза та покриття;
- страховий платіж (внесок, премія);
- страховий тариф;
- фактична вартість страхування.

Ми зупинимося на кожному з цих понять окремо, а пояснювати зміст та порядок розрахунків цих показників будемо на прикладі страхування майбутнього врожаю озимої пшениці.

4.2.1. Предмет страхування

При страхуванні виробництва сільськогосподарських культур предметом страхування можуть бути:

- витрати господарства на виробництво культури;
- майбутній урожай культури;
- майбутній дохід від виробництва культури.

Слід зазначити, що при страхуванні сільськогосподарських культур в Україні на сьогодні застосовують лише страхування витрат на виробництво сільськогосподарської культури та страхування майбутнього врожаю сільськогосподарської культури. У деяких країнах застосовується також страхування доходу, що захищає виробника не лише від зниження врожайності культури, а й від падіння закупівельної ціни. Слід очікувати, що з часом українські страхові компанії також зможуть пропонувати сільгоспвиробникам страхування доходу.

4.2.2. Страхова вартість

Страхова вартість – це оціночна вартість предмета страхування, яка за згодою страховика та страхувальника вноситься до страхового договору.

Страхова вартість визначається для різних предметів страхування по-різному.

1. Якщо предметом страхування є витрати, понесені господарством на виробництво культури, страховою вартістю є сума планових витрат на виробництво культури (якщо страховий договір укладається до посіву культури) або сума фактичних витрат на виробництво культури (якщо страховий договір укладається після сівби культури). Підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування є повна загибель посівів на всій або частині посівної площі.

2. Якщо предметом страхування є майбутній урожай культури, то страхова вартість – це очікувана вартість майбутнього врожаю, тобто обсяг очікуваного врожаю, зазначений у договорі страхування, помножений на ціну реалізації, також зазначену в договорі страхування. Як правило, очікувана врожайність – це середній показник урожайності господарства

за період від 3 до 7 попередніх років. Підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування є недоотримання (або неотримання) врожаю культури порівняно з гарантованим рівнем, зазначеним у договорі страхування.

Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»⁴⁸ у статті 7, частині 2 визначає, що «при страхуванні урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень страхова вартість визначається шляхом множення площі посіву сільськогосподарських культур і посадок багаторічних насаджень на середню врожайність за останні п'ять років, що передують року страхування, та множення на ціну одиниці вирощеної продукції, встановлену для цілей страхування центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику».

3. Якщо предметом страхування є майбутній дохід від виробництва культури, страхова вартість – це обсяг очікуваного доходу, що зазначений у договорі страхування. Розрахунок очікуваного доходу відбувається за тим самим принципом, що й розрахунок страхової вартості очікуваного врожаю: береться середня врожайність господарства за певний попередній період (мінімум 3 роки) та множиться на очікувану ціну реалізації. Але відмінність страхування доходу від страхування врожаю полягає в тому, що після того, як у договір страхування внесено показник очікуваного доходу, саме по собі недоотримання врожаю не завжди є підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування, адже при нижчому врожаї могли зрости ціни на культуру, і дохід від виробництва цієї культури не обов'язково буде нижчим від очікуваного. Отже, підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування є недоотримання доходу від виробництва культури, яке було спричинене або недоотриманням врожаю, або падінням ціни на продукцію порівняно з рівнями, зазначеними в договорі страхування.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній урожай озимої пшениці. Площа посіву 100 га. Середня врожайність озимої пшениці за 5 років – 30 ц/га. Така сама врожайність занесена у договір страхування як очікувана врожайність. Ціна реалізації, що зазначена в договорі страхування, складає 90 грн./ц.

Розрахуємо страхову вартість врожаю.

Виходячи з цих умов, страхова вартість застрахованого врожаю озимої пшениці складає:

[Страхова вартість] = [Очікувана врожайність] x [Площа] x [Ціна] =

30 ц/га x 100 га x 90 грн./ц = 270 000 грн.

4.2.3. Страховий ризик і страховий випадок

Страховий ризик – це певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання⁴⁹.

Страховий випадок – це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася, і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику, застрахованій або третій особі⁵⁰.

4.2.4. Збиток

Збиток (страховий) – це втрата (школа), заподіяна майновим інтересам страхувальника в результаті настання страхового випадку. Розрізняють два види збитку: фізичний збиток та збиток у грошовому вимірі.

⁴⁸ Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» №4391-VI від 9.02.2012.

⁴⁹ Закон України «Про страхування», №85/96-ВР, від 7.03.96, з останніми змінами, внесеними згідно з Законом №3925-VI, від 18.10.2011, стаття 8.

⁵⁰ Там же.

Під *фізичним збитком з одиниці площі* ми матимемо на увазі різницю між певним гарантованим рівнем врожайності культури, зазначеним у договорі страхування (або врожайністю, прийнятою на страхування), та фактично отриманою врожайністю. Відповідно, *фізичний збиток* – це недоотримання врожаю на всій площі посіву порівняно з обсягом врожаю на цій площі, прийнятим на страхування. Під *збитком* ми матимемо на увазі збиток у грошовому вимірі, який розраховується множенням фізичного збитку з одиниці площі на площу посіву та на ціну реалізації, зазначену в договорі страхування.

Оскільки відшкодуванню підлягає лише шкода, спричинена страховою подією, зазначеною в договорі страхування, то, якщо сталася подія, що призвела до збитків страхувальника, страхова компанія за заявою страхувальника насамперед установлює факт настання страхового випадку.

Коли страхова компанія визнала, що подія, яка призвела до втрат, є страховим випадком, то після цього вона здійснює розрахунок збитку. Методика розрахунку збитку залежить від багатьох факторів, зокрема: предмета страхування, виду ризику, що настав, вартості предмета, а також від того, яку частину вартості предмета було прийнято на страхування.

Після розрахунку розміру збитку визначають розмір страхового відшкодування, який не обов'язково дорівнює розміру збитку (це визначається умовами страхування).

4.2.5. Страхове відшкодування

Страхова виплата – це грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку⁵¹.

Страхове відшкодування – це страхова виплата, яка здійснюється страховиком в межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку⁵².

Таким чином, для страхування ризиків сільськогосподарського виробництва, яке належить до майнового страхування, поняття «страхова виплата» та «страхове відшкодування» вживаються як взаємозамінні.

Обсяг страхового відшкодування буде завжди меншим від страхової вартості предмета страхування. Він обчислюється як збиток чи частина збитку, завданого предмету страхування страховою подією.

Страхова сума – це та сума, на яку укладається договір страхування. Вона може бути меншою або рівною страховій вартості предмета страхування. У залежності від конкретних умов страхування, які пропонує страхова компанія (зокрема, від того, що використовує страхова компанія: покриття чи франшизу), по-різному визначається страхова сума та по-різному розраховується збиток, що підлягає відшкодуванню. Далі ми детально розглянемо особливості розрахунку відшкодування в залежності від конкретних умов страхування.

4.2.6. Страхова сума

Страхова сума – це грошова сума, в межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку⁵³. Розмір страхової суми визначається за домовленістю між страховиком та страхувальником.

Страхова сума – це межа відповідальності страховика, або, інакше кажучи, максимальна можлива сума відшкодування за умовами страхового договору (коли предмет страхування повністю втратив свою вартість унаслідок настання страхового випадку). Отже, якщо припустити, що в результаті настання страхової події, зазначеної в договорі страхування, вро-

⁵¹ Закон України «Про страхування», №85/96-ВР, від 7.03.96, з останніми змінами, внесеними згідно з Законом №3925-VI, від 18.10.2011, стаття 9.

⁵² Там же.

⁵³ Там же.

жай застрахованої культури повністю загинув, то страхувальник має отримати відшкодування, яке й відповідає страховій сумі.

Аналогічними за змістом поняттю «страхова сума» є поняття «обсяг страхового захисту» та «обсяг відповідальності страховика за договором страхування».

Як буде описано далі, на практиці страхові компанії часто розраховують страхову суму не як максимально можливу суму відшкодування за умовами страхового договору, а як повну вартість предмета страхування, що вже є відхиленням від суті поняття «страхова сума». Тому, щоб розрізнити випадки, коли страхова сума відображає і коли не відображає межі відповідальності страховика, ми будемо використовувати поняття «обсяг страхового захисту» та «обсяг відповідальності страховика за договором страхування» для позначення максимальної можливої за умовами страхового договору суми відшкодування.

Оскільки страхова сума розраховується по-різному, в залежності від того, чи використовується покриття, чи франшиза, то розрахунок страхової суми для нашого прикладу ми наведемо після того, як будуть дані визначення покриття та франшизи.

Як співвідноситься страхова сума зі страховою вартістю, тобто з вартістю предмета страхування, зазначеною у договорі страхування? Можливі два варіанти:

1. Повне страхування

Якщо страхова сума дорівнює вартості предмета страхування, то таке страхування називають повним. Повне страхування – це страхування, при якому страховик відшкодовує втрачену вартість (збиток) у повному обсязі.

2. Часткове страхування

Якщо страхова сума менша від вартості предмета страхування, то таке страхування називають частковим. Часткове страхування означає, що в разі настання страхового випадку страховик відшкодовує лише частину збитків, яких зазнав предмет страхування внаслідок настання страхового випадку. Ця частина визначається за допомогою понять покриття чи франшизи.

У практиці страхування сільськогосподарських культур, як правило, використовується часткове страхування, отже, страхувальнику відшкодовуються не всі збитки, а лише збитки з урахуванням франшизи чи покриття. Натомість часто страхові компанії як страхову суму використовують повну страхову вартість, як при повному страхуванні, хоча встановлена таким чином страхова сума не відображає справжнього обсягу відповідальності страховика за договором страхування.

4.2.7. Франшиза та покриття

Франшиза – це частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування⁵⁴.

Франшиза задається у відсотках до страхової суми або в абсолютній величині (у гривнях). Проте трапляються випадки, коли франшиза встановлюється як відсоток від страхової вартості предмета страхування або від розміру реально отриманого збитку.

Якщо договір страхування передбачає декілька страхових випадків, то франшиза може встановлюватися як загалом, так і для кожного страхового випадку окремо.

Розрізняють умовну і безумовну франшизу.

Умовна франшиза засвідчує право звільнення страховика від відповідальності за шкоду, якщо її розмір не перевищує розміру франшизи. У разі ж, якщо розмір збитку перевищує франшизу, він підлягає відшкодуванню повністю.

⁵⁴ Закон України «Про страхування», №85/96-ВР, від 7.03.96, з останніми змінами, внесеними згідно з Законом №3925-VI, від 18.10.2011, стаття 9.

Наприклад, якщо умовна франшиза складає 100 грн., а сума збитку – 90 грн., то страхове відшкодування не виплачується. Якщо ж сума збитку дорівнює 200 грн., то ця сума збитку повністю підлягає виплаті страхувальникові (оскільки 200 більше, ніж 100).

Безумовна франшиза передбачає, що відповідальність страховика визначається розміром збитку за мінусом франшизи.

Наприклад, якщо сума збитку дорівнює 90 грн., то страхове відшкодування не виплачується (90 грн. – 100 грн. = -10 грн.). Якщо ж сума збитку дорівнює 200 грн., то виплаті підлягає 100 грн. (200 грн. – 100 грн.).

Загальна формула для розрахунку відшкодування при безумовній франшизі (за умови, що франшиза встановлена у відсотках до страхової суми) така:

$$[\text{Відшкодування}] = [\text{Збиток}] - [\text{Франшиза}] \times [\text{Страхова сума}]$$

У практиці страхування сільськогосподарських культур в Україні, як правило, застосовують безумовну франшизу. Отже, надалі, якщо немає спеціального уточнення, то під «франшизою» слід розуміти «безумовну франшизу».

Класичне та найбільш розповсюджене застосування франшизи передбачає, що франшиза задається у відсотках до страхової суми. Тому надалі, якщо немає спеціального уточнення, то слід розуміти, що франшиза задається у відсотках до страхової суми.

Покриття врожаю (врожайності) – це відсоток врожаю (врожайності), у межах якого страховик гарантує відшкодування збитку.

Наприклад, якщо покриття врожайності складає 70%, то це означає, що гарантований (прийнятий на страхування, або «пороговий») рівень врожайності⁵⁵ складає 70% від очікуваної врожайності, зазначеної в договорі страхування. У такому випадку фізичним збитком з одиниці площі вважатиметься падіння врожайності нижче гарантованого (застрахованого) рівня, тобто нижче 70% від середньої врожайності підприємства за певний період. Збиток у вартісному вимірі, отриманий множенням фізичного збитку з одиниці площі на площу посіву та на ціну реалізації, відшкодовується в повному обсязі.

РОЗРАХУНОК 1. Збиток та відшкодування при врожайності 20 ц/га.

(А) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній врожай озимої пшениці. Площа посіву 100 га. Середня врожайність пшениці за 5 років 30 ц/га. Така сама врожайність зазначена у договорі страхування як очікувана врожайність. Фактично отримана врожайність – 20 ц/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 90 грн./ц. Страховий тариф 5%.

Розрахуємо збиток та відшкодування при страхуванні з використанням франшизи 20%.

$$[\text{Очікувана врожайність}] = [\text{Середня врожайність}] = 30 \text{ ц/га.}$$

При використанні франшизи очікувана врожайність береться за гарантований рівень врожайності:

$$[\text{Гарантована врожайність}] = [\text{Очікувана врожайність}] = 30 \text{ ц/га.}$$

$$[\text{Фактична врожайність}] = 20 \text{ ц/га.}$$

Фізичний збиток з одиниці площі визначається як різниця між гарантованою та фактичною врожайністю:

$$[\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] = [\text{Гарантована врожайність}] - [\text{Фактична врожайність}] = 30 \text{ ц/га} - 20 \text{ ц/га} = 10 \text{ ц/га.}$$

⁵⁵ В міжнародній практиці для позначення гарантованого («порогового») рівня врожайності найчастіше вживають слово «тригер» (від англійського «trigger» – пусковий гачок). Отже терміни «гарантований рівень врожайності», «застрахований рівень врожайності» та «тригер врожайності» (або «тригер відшкодування») є взаємозамінними.

Помноживши розраховані нами величини на площу посіву та на ціну реалізації одного центнера продукції, ми отримаємо (відповідно): страхову вартість врожаю, страхову суму, вартість фактично отриманого врожаю та збиток у вартісному вимірі (або просто збиток), після чого можна буде розрахувати страхове відшкодування.

$$[\text{Страхова вартість врожаю}] = [\text{Очікувана врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$30 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 270\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Страхова сума}] = [\text{Гарантована врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$= 30 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 270\,000 \text{ грн.}$$

Як бачимо, при застосуванні франшизи страхова сума встановлюється на рівні повної страхової вартості врожаю.

$$[\text{Вартість отриманого врожаю}] = [\text{Фактична врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$20 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 180\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Збиток}] = [\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$10 \text{ т/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 90\,000 \text{ грн.}$$

Ми отримали збиток у розмірі 90 000 грн. Проте при використанні безумовної франшизи цей збиток відшкодуватиметься не повністю, а за вирахуванням величини франшизи, заданої як відсоток від страхової суми:

$$[\text{Відшкодування}] = [\text{Збиток}] - [\text{Франшиза}] \times [\text{Страхова сума}] =$$

$$90\,000 \text{ грн.} - 0,2 \times 270\,000 \text{ грн.} = 36\,000 \text{ грн.}$$

Отже, якщо буде доведено, що збиток виник унаслідок настання ризиків, указаних у договорі страхування, то при застосуванні франшизи підприємство отримає відшкодування у розмірі 36 000 грн.

(Б) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній урожай озимої пшениці. Площа посіву 100 га. Середня врожайність озимої пшениці за 5 років 30 ц/га. Така сама врожайність зазначена у договорі страхування як очікувана врожайність. Фактично отримана врожайність – 20 ц/га. Ціна реалізації, вказана в договорі страхування, складає 90 грн./ц. Страховий тариф 5%. Розрахуємо збиток та відшкодування при страхуванні з використанням покриття 80%.

Так само, як і при використанні франшизи, як очікувана врожайність до договору страхування вноситься середня врожайність культури за певний період часу (4-10 років).

Отже,

$$[\text{Очікувана врожайність}] = [\text{Середня врожайність}] = 30 \text{ ц/га.}$$

Проте гарантована врожайність при використанні покриття визначається в інший спосіб, а саме:

$$[\text{Гарантована врожайність}] = [\text{Покриття}] \times [\text{Очікувана врожайність}] = 0,8 \times 30 \text{ ц/га} = 24 \text{ ц/га.}$$

$$[\text{Фактична врожайність}] = 20 \text{ ц/га.}$$

Фізичний збиток з одиниці площі визначається як різниця між гарантованою та фактичною врожайністю:

$$[\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] = [\text{Гарантована врожайність}] - [\text{Фактична врожайність}] =$$

$$24 \text{ ц/га} - 20 \text{ ц/га} = 4 \text{ ц/га.}$$

Помноживши розраховані нами величини на площу посіву та на ціну реалізації однієї тонни продукції, ми отримаємо (відповідно): страхову вартість врожаю, страхову суму, вартість фактично отриманого врожаю та збиток у вартісному вимірі (або просто збиток), після чого можна буде розрахувати страхове відшкодування.

$$[\text{Страхова вартість врожаю}] = [\text{Очікувана врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$30 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 270\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Страхова сума}] = [\text{Гарантована врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$24 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 216\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Вартість отриманого врожаю}] = [\text{Фактична врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$20 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 180\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Збиток}] = [\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] =$$

$$4 \text{ ц/га} \times 100 \text{ га} \times 90 \text{ грн./ц} = 36\,000 \text{ грн.}$$

Або, що те саме:

$$[\text{Збиток}] = [\text{Страхова сума}] - [\text{Вартість отриманого врожаю}] =$$

$$216\,000 \text{ грн.} - 180\,000 \text{ грн.} = 36\,000 \text{ грн.}$$

При використанні покриття відшкодування дорівнює збитку:

$$[\text{Відшкодування}] = [\text{Збиток}] = 36\,000 \text{ грн.}$$

Отже, якщо буде доведено, що збиток виник унаслідок настання ризиків, зазначених у договорі страхування, то при застосуванні покриття 80% господарство отримає відшкодування в розмірі 36 000 грн.

Як бачимо, якщо всі інші умови договору були однакові, і однаковою була фактично отримана врожайність, то при використанні безумовної франшизи 20% та при використанні покриття 80% відшкодування буде однаковим.

Чи є тоді різниця для страхувальника між випадком, коли в договорі страхування застосовується покриття 80%, і випадком, коли франшиза 20%?

Так, різниця є. Вона полягає в тому, скільки має сплатити страхувальник за такий страховий захист у вигляді страхової премії.

РОЗРАХУНОК 2. Збиток та відшкодування при повній загибелі врожаю.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній врожай озимої пшениці. Площа посіву 100 га. Середня врожайність озимої пшениці за 5 років 30 ц/га. Така сама врожайність зазначена у договорі страхування як очікувана врожайність.

Тепер припустимо, що фактично отримана врожайність складає 0 ц/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 90 грн./ц. Страховий тариф складає 5%. Розрахуємо збиток та відшкодування при страхуванні з використанням франшизи 20% та з використанням покриття 80%.

(А) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%.

$$[\text{Очікувана врожайність}] = [\text{Середня врожайність}] = 30 \text{ ц/га.}$$

$$[\text{Гарантована врожайність}] = [\text{Очікувана врожайність}] = 30 \text{ ц/га.}$$

$$[\text{Фактична врожайність}] = 0 \text{ ц/га.}$$

$$[\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] = [\text{Гарантована врожайність}] - [\text{Фактична врожайність}] = 30 \text{ ц/га} - 0 \text{ ц/га} = 30 \text{ ц/га.}$$

[Збиток] = [Фізичний збиток з одиниці площі] x [Площа] x [Ціна] = 30 ц/га x 100 га x 90 грн./ц = 270 000 грн.

[Відшкодування] = [Збиток] – [Франшиза] x [Страхова сума] = 270 000 грн. – 0,2 x 270 000 грн. = 216 000 грн.

(Б) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%.

[Очікувана врожайність] = [Середня врожайність] = 30 ц/га.

[Гарантована врожайність] = [Покриття] x [Очікувана врожайність] = 0,8 x 30 ц/га = 24 ц/га.

[Фактична врожайність] = 0 т/га.

[Фізичний збиток] = [Гарантована врожайність] - [Фактична врожайність] = 24 ц/га - 0 ц/га = 24 ц/га

[Збиток] = [Фізичний збиток з одиниці площі] x [Площа] x [Ціна] = 24 ц/га x 100 га x 90 грн./ц = 216 000 грн.

[Відшкодування] = [Збиток] = 216 000 грн.

Як бачимо, при повній загибелі врожаю ми отримуємо відшкодування 216 000 грн. як при використанні франшизи 20%, так і при використанні покриття 80%. Це відшкодування є максимально можливим або «повним обсягом відповідальності страховика за договором страхування», чи «обсягом страхового захисту».

Проте зауважте, що лише при використанні покриття сума 216 000 грн. визначена як страхова сума, а при використанні франшизи це не так: страхова сума встановлена в обсязі повної страхової вартості предмета (270 000 грн.), а обсяг відповідальності страховика в обох випадках обмежений сумою 216 000 грн.

Чому ми підкреслюємо цю різницю, адже, як ми побачили з прикладу, відшкодування буде однаковим при використанні франшизи 20% та покриття 80%? Тому що для сільгоспвиробника важливо прорахувати не лише обсяг можливого відшкодування, а й те, скільки він має за нього сплатити, тобто обсяг страхової премії. Тільки після цього можна буде оцінити вартість страхування. Оскільки ж при використанні франшизи 20% та покриття 80%, за умови однакового обсягу страхового захисту, страхова сума буде різною, то й вартість страхування буде різною.

Отже, можна зробити висновки:

- Якщо при страхуванні використовується покриття, то страхова сума, зазначена у договорі страхування, відображає обсяг страхового захисту.
- Якщо використовується франшиза, то вказана в договорі страхова сума не відображає обсягу захисту (тобто при повній загибелі врожаю страхувальник отримає меншу суму).

4.2.8. Страховий платіж (внесок, премія)

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – це плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування⁵⁶.

Спрощена формула для розрахунку страхової премії така:

[Страхова премія] = [Страховий тариф] x [Страхова сума]

На практиці ця формула може коригуватися в залежності від обставин, головним чином – у залежності від страхової історії клієнта (страхувальника). Якщо клієнт страхується протягом багатьох років і з ним не трапляється страхових випадків, то для такого клієнта може вводитися понижувальний коефіцієнт для розрахунку страхової премії (тобто сума стра-

⁵⁶ Закон України «Про страхування», №85/96-ВР, від 7.03.96, з останніми змінами, внесеними згідно з Законом №3925-VI, від 18.10.2011, стаття 10.

хової премії, отримана за спрощеною формулою, множиться на якесь число, менше за одиницю). І навпаки: якщо клієнт упродовж своєї страхової історії часто мав страхові випадки і отримував страхове відшкодування, то для такого клієнта вводиться підвищувальний коефіцієнт для розрахунку страхової премії.

Крім того, формула розрахунку страхової премії може коригуватися в залежності від розміру франшизи та рівня технології, яку застосовує сільгоспвиробник. Чим вища франшиза, тим нижчою встановлюється страхова премія (коригується в бік зменшення); чим вищий рівень технології, що застосовується господарством, тим знову ж таки нижчою може бути страхова премія.

РОЗРАХУНОК 3. Страхова премія.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній урожай озимої пшениці. Площа посіву 100 га. Середня врожайність озимої пшениці за 5 років 30 ц/га. Така сама врожайність зазначена у договорі страхування як очікувана врожайність. Фактично отримана врожайність – 20 ц/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 90 грн./ц. Страховий тариф складає 5%. Розрахуємо страхову премію при застосуванні франшизи 20% та при використанні покриття 80%.

(А) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%.

Як ми вже з'ясували, при використанні франшизи 20% страхова сума встановлюється на рівні повної страхової вартості очікуваного врожаю і дорівнює 270 000 грн.

Тоді:

$$[\text{Страхова премія}] = [\text{Тариф}] \times [\text{Страхова сума}] = [\text{Тариф}] \times [\text{Страхова вартість врожаю}] = 0,05 \times 270\,000 \text{ грн.} = 13\,500 \text{ грн.}$$

Отже, при використанні франшизи 20% за отримання страхового захисту обсягом 216 000 грн. необхідно буде сплатити 13 500 грн.

(Б) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%.

Як ми вже з'ясували, при використанні покриття 80% страхова сума встановлюється на рівні максимально можливого відшкодування і дорівнює 216 000 грн.

Тоді:

$$[\text{Страхова премія}] = [\text{Страховий тариф}] \times [\text{Страхова сума}] = 0,05 \times 216\,000 \text{ грн.} = 10\,800 \text{ грн.}$$

Отже, при використанні покриття 80% за отримання страхового захисту обсягом 216 000 грн. необхідно буде сплатити 10 800 грн.

Як бачимо, вартість страхування в цих двох випадках буде різною.

4.2.9. Страховий тариф

Страховий тариф – це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування⁵⁷.

Таким чином, тариф пов'язує між собою страхову суму та страхову премію, тобто, з одного боку, обсяг страхової відповідальності, який бере на себе страховик, а з другого – плату, яку має внести страхувальник за те, що страховик візьме на себе цей обсяг страхової відповідальності.

Страховий тариф вимірюється у відсотках від страхової суми.

⁵⁷ Закон України «Про страхування», №85/96-ВР, від 7.03.96, з останніми змінами, внесеними згідно з Законом №3925-VI, від 18.10.2011, стаття 10.

Для страховика страховий тариф відображає собівартість страхової послуги (вартість страхового ризику та інших витрат страховика на організацію страхового захисту згідно з договором страхування) і запланований прибуток.

Оскільки страховий тариф відображає ціну страхового ризику для страховика, то тариф, який встановлює страховик, тим вищий, чим вищим є обсяг відповідальності страховика за договором страхування. Отже, страховики встановлюють тарифи на окремі види страхування в залежності від франшизи чи покриття:

- чим вищий відсоток покриття, тим вищий страховий тариф;
- чим вищий відсоток франшизи, тим нижчий страховий тариф.

Той тариф, що зазначається в договорі страхування, і за яким здійснюється розрахунок страхової премії, називається *тарифом-брутто*. Тариф-брутто складається з двох частин – *тарифу-нетто* та *навантаження*.

Тариф-нетто безпосередньо відображає вартість страхового ризику і визначається за допомогою актуарних розрахунків. Навантаження покриває витрати страховика на ведення страхової справи, на превентивні (запобіжні) заходи та включає запланований рівень прибутку.

Тариф-нетто складає найбільшу питому вагу у собівартості страхової послуги і, як правило, є не меншим за 60-70% тарифу-брутто. А навантаження складає в загальному страховому тарифі суттєво меншу частину – від 9% до 40%. Частка прибутку у навантаженні, яка забезпечує ефективний розподіл фінансових ресурсів страховика, складає 10-15%.

Для страхувальника страховий тариф має відображати вартість страхової послуги, тобто ціну, яку він має сплатити страховику за отримання страхового захисту.

Основне питання, яке цікавить страхувальника, це питання: яке співвідношення між сумою страхового платежу, який він внесе за договором страхування, і сумою максимального відшкодування, яке він зможе отримати у разі настання страхового випадку. Інакше кажучи: скільки коштує для нього страховий захист? Саме на це запитання має дати відповідь страховий тариф.

У реальному страхуванні страховий тариф не завжди відображає справжню вартість страхової послуги, тобто співвідношення між повним обсягом страхової відповідальності, яку бере на себе страховик, та платою, яку має сплатити страхувальник за передачу цього обсягу страхової відповідальності страховику.

Відхилення відбувається тоді, коли як страхова сума використовується повна страхова вартість предмета страхування, в той час як відповідальність страховика обмежена франшизою. Як бачимо з розрахунку 3, за той самий обсяг страхового захисту, що й при використанні покриття (216 000 грн.), при використанні франшизи страхувальник заплатить більше (13 500 грн. замість 10 800 грн.).

Отже, просте співставлення тарифів не є достатнім для того, аби порівняти вартість страхового захисту, який пропонують різні страхові компанії. Для того, аби зробити це, необхідно розрахувати так званий «внутрішній» тариф за формулою:

$$\text{Внутрішній тариф} = \frac{\text{Страхова премія}}{\text{Обсяг страхового захисту}} \times 100\%$$

У цій формулі: *обсяг страхового захисту* – це те відшкодування, яке, за умовами укладеного страхового договору, отримає страхувальник в разі повної загибелі застрахованого врожаю.

РОЗРАХУНОК 4. «Внутрішній» тариф.

У попередніх розрахунках ми з'ясували, що повний обсяг відповідальності страховика складає 216 000 грн. як при використанні франшизи 20%, так і при використанні покриття 80%. Ми також вираховували, що страхова премія у випадку використання франшизи складає 13 500 грн., а при використанні покриття – 10 800 грн. Задекларований страховою компа-

нією тариф складає 5%. Розрахуємо внутрішній тариф при страхуванні з використанням франшизи 20% та покриття 80%.

(А) ЯКЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%.

[Внутрішній тариф] = 13 500 грн./ 216 000 x 100% = 6,3%

(внутрішній тариф вищий за задекларований страховою компанією тариф і складає 6,3%).

(Б) ЯКЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%.

[Внутрішній тариф] = 10 800 грн./ 216 000 x 100% = 5%

(внутрішній тариф відповідає задекларованому страховою компанією тарифові у 5%).

При оцінці вартості страхування треба орієнтуватися на внутрішній тариф, оскільки він показує вартість повного обсягу страхового захисту.

4.2.10. Фактична вартість страхування

Якщо страховий випадок уже настав і врожай загинув не повністю, то корисно буде оцінити, чи була вигода від такого страхування. Для цього можна розрахувати фактичну вартість страхування за такою формулою:

$$\text{Фактична вартість страхування} = \frac{\text{Страхова премія}}{\text{Фактичне відшкодування}} \times 100\%$$

За інших рівних умов вартість страхового захисту для виробника є меншою, коли використовується покриття 80%, ніж коли використовується франшиза 20%. Зауважимо, що це твердження справедливе для безумовної франшизи, заданої як відсоток від страхової суми. Якщо ж використовується безумовна франшиза, задана як відсоток від збитку, то при неповній загибелі врожаю у випадку застосування франшизи відшкодування може виявитися більшим, ніж відшкодування у випадку використання покриття.

РОЗРАХУНОК 5. Фактична вартість страхування.

У попередніх розрахунках ми з'ясували, що:

1) при фактичній врожайності 20 ц/га проти очікуваної 30 ц/га страхове відшкодування складатиме 36 000 грн. як при використанні франшизи 20%, так і при використанні покриття 80%;

2) страхова премія у випадку використання франшизи складає 13 500 грн., а при використанні покриття – 10 800 грн. Розрахуємо фактичну вартість страхування при використанні франшизи 20% та покриття 80%.

(А) ЯКЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%.

[Фактична вартість страхування] = 13 500 грн. / 36 000 грн. x 100% = 37,5 %.

(Б) ЯКЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%.

[Фактична вартість страхування] = 10 800 грн. / 36 000 грн. x 100% = 30%.

Ми бачимо, що, як і при неповній загибелі врожаю, вартість страхування з використанням 20% франшизи виявилася вищою, ніж вартість страхування з використанням відповідного покриття 80%. Нагадаємо, що це справедливо для найбільш широко застосовуваної франшизи – тієї, що задається як відсоток від страхової суми. Водночас, коли використовується менш поширена – франшиза від збитку, то ця закономірність може себе не виявляти.

4.3. СТРАХОВІ ПРОДУКТИ В АГРОСТРАХУВАННІ

4.3.1. Поняття страхового продукту

Поняття «страховий продукт» широко застосовується у практиці страхування, проте не має однозначного визначення. Наукова фінансова література містить низку різних підходів (концепцій) щодо визначення цього терміну. Більшість цих концепцій намагаються встановити, як співвідносяться поняття «страховий продукт» та «страхова послуга». Деякі вчені та практики страхування ототожнюють страховий продукт зі страховою послугою. Інші визначають страховий продукт як набір основних та допоміжних послуг, що надаються страхувальнику при укладенні договору страхування. Ї, зокрема, ще й підхід, згідно з яким страховий продукт конкретизується у страховій послугі в разі, якщо настає страховий випадок.

Переважає більшість авторів підручників зі страхування вживають терміни «страховий продукт» та «страхова послуга» як взаємозамінні. У практиці ж страхування між ними є різниця більш відчутною.

У реальному страхуванні під страховою послугою, яку страховик надає страхувальнику, розуміють гарантії щодо отримання страхового відшкодування. **А страховий продукт – це певний обмежений та затверджений обсяг інформації щодо обсягу та умов надання страхової послуги.** Ця інформація, як правило, представлена комплексом документів, частина яких є обов'язковими згідно з законодавством, а інша – розробляється страховиком на власний розсуд, аби забезпечити надання страхової послуги.

Отже, коли ми говоримо, що «страхова компанія розробила страховий продукт», то це означає, що компанія має у своєму розпорядженні певний обмежений та затверджений внутрішнім рішенням компанії набір документів, до якого, зокрема, належать:

- Концепція страхового продукту, що є його стислим, але вичерпним описом. Концепція містить інформацію про обсяг та умови надання страхової послуги (зокрема, перелік та визначення ризиків, терміни страхування, визначення страхової вартості, страхового покриття, страхової суми, страхового тарифу та страхової премії, умов врегулювання збитків та здійснення страхової виплати).
- Методика розрахунку тарифів.
- Форми документів, що супроводжують процес страхування на різних етапах (форма договору страхування, форма заяви на страхування, акт огляду посівів, та ін.).
- Методичні рекомендації з питань андеррайтингу, проведення огляду посівів, врегулювання збитку).
- Подання на перестраховання.
- Інші документи за потребою (буклети інформаційно-рекламного характеру, зокрема словники термінів, внутрішні документи компанії, такі, як рекомендації та інструкції для персоналу щодо роботи з цим конкретним продуктом);

Страхові продукти в агрострахуванні є досить складними. Специфіка та складність цих продуктів зумовлені тим, що аграрне страхування, порівняно з іншими видами страхування, потребує окремого, комплексного підходу через системний характер ризиків, наявність в ньому класичних проблем (див. 4.1.2) та особливий статус галузі сільськогосподарського виробництва в економіці – статус галузі, що потребує системної державної підтримки. Адже одна справа – створити суто ринковий страховий продукт, який задовольнятиме попит на певний страховий захист та буде водночас рентабельним та доступним по ціні. І зовсім інша справа – коли бракує суто ринкових стимулів для створення продукту, але існують вагомі аргументи на користь надання певного страхового захисту, і у справу втручається держава. У цьому випадку страховий продукт стає елементом програми державної підтримки, виникають вимоги з боку держави до учасників цієї програми, і процес суттєво ускладнюється.

Успішний міжнародний досвід (країн, де аграрне страхування набуло широкого розповсюдження, а не має фрагментарний характер) свідчить про те, що процес створення страхового

продукту в агрострахуванні не може бути прерогативою лише страхових компаній. Цей процес має бути системним і передбачати участь усіх основних зацікавлених сторін – сільськогосподарських виробників, страхових компаній та державного сектору (коли йдеться про субсидовані страхові продукти).

4.3.2. Класифікація страхових продуктів

На даний момент у світі, насамперед у країнах, де агрострахування отримало системний розвиток та підтримується державою, існує велика кількість різноманітних страхових продуктів. Всі страхові продукти можна поділити на дві великі категорії – індивідуальні (або традиційні) та індексні.

Індивідуальні страхові продукти – це такі продукти, для яких умова виплати відшкодування та ставка страхової премії встановлюються на основі індивідуальних історичних даних кожного конкретного виробника щодо врожайності культури, що страхується. Підставою для виплати відшкодування у таких продуктах є встановлення факту падіння фактичної врожайності застрахованої культури (або фактичного доходу від виробництва цієї культури) нижче встановленого договором страхування граничного рівня, який називають тригерним рівнем врожайності або тригером виплати відшкодування⁵⁸. Індивідуальні страхові продукти ще називають традиційними продуктами, оскільки з них починався розвиток аграрного страхування, і до цього часу вони залишаються найрозповсюдженішими у світі.

У цій категорії виділяють індивідуальні продукти страхування врожайності та індивідуальні продукти страхування доходу.

Індивідуальні продукти страхування врожайності спрямовані на те, аби частково компенсувати виробнику втрати, які виникли через нижчу, ніж очікувалося, врожайність культури. Ці продукти передбачають, що на основі індивідуальних даних господарств щодо врожайності культури за попередні роки розраховується очікувана (ймовірна) врожайність культури. Далі виробник обирає рівень покриття врожайності, який визначає тригер страхової виплати, тобто той рівень врожайності, при падінні фактичної врожайності нижче якого виникає право виробника на отримання відшкодування. Відшкодуванню підлягає різниця між фактичним рівнем врожайності культури та тригерним рівнем врожайності, а для розрахунку суми відшкодування використовується очікувана ціна продукції, заздалегідь визначена та зазначена у договорі страхування.

Індивідуальні продукти страхування доходу спрямовані на те, аби частково компенсувати виробнику недоотримання доходу від виробництва певної культури, яке може бути спричинене або нижчою за очікувану врожайністю, або нижчою за очікувану ціною. Ці продукти є подібними до індивідуальних продуктів страхування врожайності у тому, що для розрахунку очікуваної (ймовірної) врожайності використовують індивідуальні дані господарств. Так само вони передбачають фіксацію в договорі страхування очікуваної ціни на продукцію. Проте відмінність полягає в тому, що замість рівня покриття очікуваної врожайності виробник обирає рівень покриття очікуваного доходу, тобто певний відсоток від результату множення очікуваної врожайності на очікувану ціну. Обраний рівень покриття доходу визначає тригер страхової виплати, тобто той рівень доходу, при падінні фактичного доходу нижче якого виникає право виробника на отримання відшкодування. Відшкодуванню підлягає різниця між фактичним рівнем доходу, отриманим в результаті множення фактичної врожайності на фактичну ціну продукції на момент збору врожаю, та тригерним рівнем доходу.

Індексні страхові продукти – це такі продукти, у яких умова виплати відшкодування та ставка страхової премії не залежать від показників врожайності конкретного виробника. У цих продуктах, на відміну від індивідуального страхування, підставою для виплати відшкодування є встановлення факту відхилення спеціальним чином побудованого індексу від тригерного рівня, визначеного умовами договору страхування. Крім тригерного рівня індексу, договір індексного страхування визначає характер (напрямок) відхилення, який є підставою для виплати відшкодування, та грошову вартість однієї одиниці відхилення як основу для розрахунку відшкодування.

⁵⁸ Від англійського слова “trigger” – пусковий гачок, пускова схема.

Залежно від індексу, всі індексні страхові продукти можна умовно поділити на дві групи. До першої групи належать продукти, у яких для побудови індексу використовують середню врожайність культури у адміністративній одиниці (районі). Це страхування за індексом врожайності та страхування за індексом доходу.

Страхування за індексом врожайності дуже схоже на індивідуальне страхування врожайності. Основна відмінність полягає у тому, як визначають очікувану та фактичну врожайність. При страхуванні за індексом врожайності використовують дані середньої врожайності культури на рівні адміністративної одиниці (району). На основі цих даних за попередні роки розраховується очікувана (ймовірна) врожайність культури. Далі виробник індивідуально обирає рівень покриття врожайності, який визначає тригер страхової виплати. Якщо фактична середня врожайність по району виявиться нижчою за тригерний рівень врожайності, то виникає право виробника на отримання відшкодування. Відшкодуванню підлягає різниця між фактичним середнім рівнем врожайності культури по району та тригерним рівнем врожайності, а для розрахунку суми відшкодування використовується очікувана ціна продукції, заздалегідь визначена та зазначена у договорі страхування.

Перевагою страхування за індексом врожайності є відсутність потреби у багаторічних даних врожайності кожного конкретного виробника. Використовуються індивідуальні дані лише щодо посівних площ, прав власності та застрахованих культур. Основний недолік таких продуктів полягає в тому, що врожайність сільськогосподарської культури у певному господарстві може мати дуже слабку кореляцію з середньою врожайністю цієї культури по району. Виробник може отримувати врожай вище середнього рівня у роки, коли врожайність на районному рівні є низькою (і, відповідно, отримувати страхове відшкодування). У той же час, виробник може мати низький врожай у роки, коли врожайність на районному рівні перевищує середній рівень, і не отримати відшкодування, незважаючи на низький рівень врожайності у його господарстві. Саме тому ці страхові продукти вважаються такими, що пропонують нижчий рівень захисту, порівняно з індивідуальними продуктами страхування врожайності господарств. Проте витрати, пов'язані із визначенням ставки премії і моніторингом врожайності для них, є значно нижчими.

Страхування за індексом доходу має спільні риси зі страхуванням за індексом врожайності та з індивідуальними продуктами страхування доходу. Очікувана врожайність при страхуванні за індексом доходу визначається таким самим чином, як і при страхуванні за індексом врожайності. Очікувана ціна на продукцію, що є другим компонентом, необхідним для розрахунку доходу, визначається так само, як для індивідуального продукту страхування доходу.

Страхування з використанням «проксі»-індексів належить до іншої групи індексних страхових продуктів. До цієї групи належать продукти, у яких для побудови індексу використовують різноманітні «замінники» врожайності (так звані «проксі-індикатори»⁵⁹), які відображають умови розвитку рослин. На сьогодні «проксі»-індексні продукти представлені погодними індексами (побудованими, наприклад, на основі показників температури повітря чи рівня опадів) та індексами вегетації рослин, побудованими на основі фотографування полів з супутників.

Основною перевагою індексних страхових продуктів над індивідуальними страховими продуктами є відсутність мотивації страхувальника фальсифікувати дані врожайності або впливати на фактичну врожайність у спосіб, який кваліфікується як моральна шкода.

4.3.3. Приклади страхових продуктів

Страхові продукти, які склалися в практиці українського агрострахування, наведені у Додатку 1 до даного розділу.

Стандартні страхові продукти, розроблені за підтримки Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку), наведені у Додатку 2 до даного розділу.

⁵⁹ Від англійського «proxy indicators»

4.4. ТАРИФНА ПОЛІТИКА В АГРОСТРАХУВАННІ

4.4.1. Загальні принципи

Страховий тариф – це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування (задається у відсотках). Страховий тариф задає співвідношення між страховою сумою, яка відображає обсяг страхового захисту, що його береться забезпечити страховик за умовами страхового договору, та страховим внеском, який зобов'язаний сплатити страхувальник за отримання цього захисту. Отже, страховий тариф відображає вартість страхової послуги.

Тарифна політика в агрострахуванні – це комплекс організаційних, інформаційно-аналітичних, економічних та інших заходів, спрямованих на розробку, застосування та уточнення тарифних ставок та коефіцієнтів їх підвищення чи пониження, які мають забезпечувати прийнятність (привабливість) тарифів для страхувальників та прибутковість страхової діяльності для страховиків.

Існують загальновизнані принципи тарифної політики, які має реалізовувати страховик. Це, зокрема:

1. *Дотримання еквівалентності в економічних стосунках між страховиком та страхувальником протягом тарифного періоду* (мінімум – 1 рік). Мається на увазі, що тарифи потрібно розраховувати, виходячи з умови, що нетто-премія, отримана за тарифний період, має дорівнювати загальній ймовірній сумі страхових виплат за страховими випадками за тим чи іншим видом страхування.
2. *Відповідність страхових тарифів рівню платоспроможності широкого кола потенційних страхувальників при одночасному забезпеченні рентабельності (прибутковості) страхових операцій*. Завдання страховика полягає у встановленні такого рівня тарифу, який у фінансовому відношенні був би доступним для максимально великої кількості страхувальників. Водночас, такий рівень тарифу має приносити страховику хоча би невеликий прибуток.
3. *Забезпечення тривалої дії (стабільності) страхових тарифів за видами (предметами) страхування*. Дотримання цього принципу дозволяє страховику формувати та утримувати широке коло страхувальників, забезпечувати стабільність у плануванні, організації роботи персоналу, збиранні страхової премії, а також підтримувати свою фінансову стійкість та платоспроможність.
4. *Забезпечення гнучкості тарифів при укладенні договорів страхування до особливостей, що притаманні певним страхувальникам та певним ризиковим обставинам*. Ця гнучкість досягається множенням базових тарифних ставок на «понижувальні» чи «підвищувальні» коефіцієнти.

Тарифна політика в агрострахуванні включає в себе:

1. Визначення структури та джерел даних.
2. Збір та управління даними.
3. Розрахунок тарифів.

4.4.2. Визначення структури та джерел даних

Агрострахування потребує узгодженої системи дій. Страхова компанія, коли вона приймає рішення розвивати страхування сільськогосподарських ризиків, формує стратегію розвитку цього виду страхування, одним з елементів якої є система збору та управління даними. Відповідно, страхова компанія визначає структуру даних, які будуть використані з метою розробки, застосування та уточнення тарифних ставок, та джерела їх надходження.

Джерела даних за умовами їх отримання та іншими ознаками зручно поділяти на державні та недержавні. Розпочинаючи роботу над новими страховими продуктами, варто виокремити певні інформаційні ресурси, які треба перевірити на предмет наявності даних. Серед них, зокрема, такі:

- Державні органи:
 - Міністерство аграрної політики;
 - Державний комітет статистики;
 - Гідрометцентр та інші організації, що належать до системи державного метеорологічного спостереження;
 - Бюро перепису населення;
 - Державні органи, що здійснюють економічний аналіз;
 - Державна податкова інспекція;
 - Інші.
- Недержавні органи:
 - Комерційні організації, що здійснюють метеорологічні спостереження;
 - Консалтингові компанії;
 - Світові та національні товарні біржі;
 - Місцеві ринки сільськогосподарської продукції;
 - Організації (асоціації) фермерів;
 - Страхові та перестрахові компанії;
 - Постачальники матеріально-технічних ресурсів та техніки;
 - Інші.

Задля створення якісного страхового продукту важливо не лише знайти потрібні ресурси, що можуть бути використані у страхуванні, але й виявити бази даних з високим рівнем якості. Для цього слід проаналізувати політику діяльності установи, мету та спосіб збору даних, формат наявних даних. Не завжди великий масив даних свідчить про їх високу якість. Обладнання та методи збору даних є вирішальними факторами у процесі прийняття стратегічного рішення щодо доцільності збору й подальшого використання даних для цілей страхування.

Зупинимося детальніше на деяких з наведених вище джерел даних.

Прийнятність даних метеорологічних станцій для цілей страхування залежить від кількості метеостанцій та метеорологічних постів. Світова практика свідчить, що відстань між станціями/постами не може бути більшою за 3-5 кілометрів, і це за умови, що рельєф місцевості відповідає певним критеріям. Сучасна метеостанція забезпечує високу точність даних в радіусі не більше двох кілометрів. Необхідно також проводити перехресний контроль між даними сусідніх осередків збору погодних даних. Розвинені країни з метою контролю якості даних використовують супутникові спостереження. Важливо також проаналізувати частоту збору даних. В країнах з радянською системою збору даних метеорологічні спостереження проводять 6-8 разів на добу, в Канаді, Америці – кожні 10 хвилин. Зростання їх частоти забезпечує підвищення якості даних та можливість екстреного усунення технічних помилок, забезпечення прозорості та надійності даних. Отже, створення нових потужностей в системі метеорологічних спостережень є першочерговим завданням держави.

Дуже важливим джерелом даних є відомості страхових організацій щодо їхнього страхового портфелю. Ці дані дозволяють здійснювати аналіз ринку аграрного страхування, зокрема, відстежувати перспективи реалізації тих чи інших страхових програм. Але розраховувати на отримання цих даних та їхню якість можна лише за умови, коли система страхування є прозорою, гравці дотримуються узгоджених принципів, здійснюють систематичний збір та моніторинг даних.

Перш ніж укласти з клієнтами договір страхування, страхові компанії збирають від них та аналізують такі дані:

- Персональні дані виробника, що застрахувався.
- Страхова історія виробника, включаючи історію коригування страхового тарифу на підставі результатів попередніх років та порівняння з результатами інших виробників того ж регіону, що мають такий самий рівень покриття.
- Місцезнаходження об'єкту страхування відповідно до полісу страхування.
- Рік укладання договору страхування.

- Характеристики сільськогосподарської культури.
- Параметри страхового продукту, які сільгоспвиробник має змогу обирати: покриття, франшиза, ціновий опціон, варіанти сплати премії, особливі умови страхування, в першу чергу, застережені умови (якщо такі є).
- Характеристики засіяних площ для кожної культури (наприклад, кількість гектарів, засіяних кукурудзою або пшеницею, площа, засаджена яблуневими деревами, і т. ін.).
- Дані щодо врожайності кожної культури з прив'язкою до площі посадки та зазначенням вегетаційного періоду (дані подаються послідовно за роками для культур щорічного збору або за сезонами для культур, які чергуються, та культур, урожай яких збирають частіше одного разу на календарний рік).
- Дані щодо використання технологій, термінів проведення польових робіт, наявності іригаційних систем, дотримання обраних технологій і т.д.
- Кількість і характеристики застрахованого поголів'я худоби.
- Загальні показники доходу господарства за роками та використання виробничих ресурсів (дані про витрати на виробництво відповідної продукції).
- Ключові методи та параметри оцінки збитків відповідно до моделі страхового продукту, особливості, додатковий моніторинг посівів/поголів'я і т.д.

Якщо стався страховий випадок та клієнт звернувся до страхової компанії за відшкодуванням, то під час врегулювання збитків також здійснюється збір інформації. Зокрема, збирають дані щодо:

- Розмірів страхового відшкодування за предметами страхування.
- Причин збитку, що не покриті страховкою (надаються оцінювачами збитку).

Коли страхова компанія вже володіє потужним масивом даних, вона в змозі здійснити аналіз історичної збитковості свого агрострахового портфелю як в цілому, так і за окремими програмами. При цьому страхова компанія розраховує та аналізує такі показники:

- Кількість страхових контрактів у країні, області, регіоні за сільськогосподарською культурою, продуктом страхування, особливими характеристиками тощо.
- Премія, зібрана у країні, області, регіоні за сільськогосподарською культурою, продуктом страхування, особливими характеристиками тощо.
- Втрати (здійснені виплати) у країні, області, регіоні за сільськогосподарською культурою, продуктом страхування, особливими характеристиками тощо.
- Втрати (здійснені виплати) у країні, області, регіоні за сільськогосподарською культурою, продуктом страхування, особливими характеристиками – з розбивкою за рівнем премії та за видом ризику.
- Відсоток витрат (виплат) по відношенню до премії за ризик.
- Приріст по рахунках. Компанія аналізує та коригує свою інвестиційну стратегію, збереженість активів, здатність виконувати зобов'язання з утримання ризиків (прямі зобов'язання та зобов'язання з перестрахування).
- Базуючись на аналізі перелічених показників, страхова компанія щорічно робить висновки щодо стану агрострахового портфелю, основних проблем, реалізації мети програми, ефективності навчальних програм, ефективності взаємодії з виробником тощо. Це дає можливість приймати рішення щодо доцільності подальшої реалізації існуючих програм, необхідності їх модернізації в цілому або вдосконалення окремих елементів.

На ранніх етапах розвитку системи аграрного страхування, коли в країні ще не накопичено достатньо історичних даних страхової статистики і не сформовані бази даних агрострахового портфелю, розробку страхових продуктів доцільно починати з аналізу загального стану сільськогосподарського виробництва – оцінити структуру посівних площ, виділити стратегічні культури, розглянути специфіку та технології їх вирощування, можливі системні та несистемні ризики, частоту та обсяг можливих втрат, державні та ринкові важелі впливу на сільське господарство в цілому та окремі його сегменти.

4.4.3. Збір та управління даними

Для того, аби система збору та управління даними була ефективною, необхідно дотримуватись ключових принципів, зокрема, таких як: безпека інформації, конфіденційність, доступність, цілісність, автентичність, контроль доступу, ідентифікація, авторизація, прозорість та контроль якості.

Не завжди доступні джерела даних мають систему збору даних, що відповідає переліченим вимогам. Відповідно, не завжди доступні дані можуть бути використані для цілей страхування. Це ставить перед страховими компаніями завдання спиратися на такі джерела інформації, де передбачені системи верифікації (перевірки) даних та можливість вживати заходів відносно суб'єктів надання інформації, що не надають правильні дані.

Водночас, навіть загалом прийнятні для агрострахування дані потребують застосування певних методів для того, аби на їх основі можна було розраховувати страхові тарифи. Перш ніж актуарій переходить до розрахунку тарифів, він аналізує отримані дані на предмет найбільш типових проблем та застосовує спеціальні методики (як дуже прості й наочні, так і складні, статистичні) для усунення цих проблем і підготовки даних для використання у розрахунках.

Зупинимося на деяких з цих проблем та, відповідно, методиках їх усунення.

1) Очищення даних.

На початковому етапі аналізу даних корисно представити їх візуально у вигляді графіка. Графік одразу покаже, які значення різко випадають із загальної картини – є екстремально високими або екстремально низькими (скажімо, відрізняються від більшості значень на порядок). Такі значення просто видаляють з вибірки та відмовляються від їх використання. Але застосування цього підходу можливе лише в тому випадку, якщо таких неадекватних значень дуже мало, і є абсолютна впевненість у наявності помилки.

2) Присутність у базі даних великої кількості нульових значень.

Великою проблемою є присутність у серії даних, наприклад, даних врожайності сільськогосподарської культури, великої кількості нулів. Важко одразу визначити, що приховано за цим значенням: повна втрата врожаю або просто відсутність даних. Страховик у такій ситуації має перевірити, що насправді стоїть за цими нульовими значеннями. По можливості, потрібно звернутися до першоджерела даних і перевірити потрібну цифру. Крім того, можна порадитися з агрономом і з'ясувати, які погодні умови призвели до втрати врожаю у даному регіоні, вивчити наявні дані щодо сусідніх господарств та спробувати заповнити потрібну клітинку. Якщо ж це зробити не вдається, то замість нулів у відповідних клітинках ставлять позначку про відсутність даних.

3) Тренд, гетероскедастичність, автокореляція.

Для усунення цих проблем застосовуються методи математичної статистики. Тут ми не зупинятимемося на них детально, але дамо визначення кожного з цих понять для того, аби мати повне уявлення про роботу з даними, що передують розрахунку тарифу.

Тренд – це довгострокова тенденція зміни часового ряду. Наприклад, якщо для розрахунку тарифу ми використовуємо дані врожайності сільськогосподарської культури за 30 років, то дуже ймовірно, що за цей період відбувалися певні системні зміни. Зазвичай йдеться про технологічний прогрес, який спричиняє поступове зростання врожайності культури. Для роботи актуарія це є небажаний фактор, оскільки означає, що дані за різні, віддалені один від одного роки, не є повністю співставними. Для того, аби повноцінно використовувати дані, що містять тренд, для розрахунку тарифу, потрібно зробити їх відповідне коригування. Для цього існують спеціальні статистичні методи.

Гетероскедастичність (неоднорідність) – це поняття математичної статистики та економетрики, яке означає ситуацію, коли дисперсія (відхилення від середнього значення) похибки у рівнянні регресії змінюється від спостереження до спостереження. Гетероскедастичність просто побачити на графіку. Треба подивитися, чи є більш-менш сталою величина відхилен-

ня реальних значень врожайності у різні роки від їх середнього значення. Якщо це відхилення не стає, а має, скажімо, тенденцію до збільшення, то це й означатиме наявність проблеми гетероскедастичності (неоднорідності) даних. Якщо дані неоднорідні, то стандартні статистичні методи, які використовуються для обрахунку тарифу, можуть дати хибний результат. Як і проблему тренду, проблему неоднорідності даних також можна коригувати спеціальними статистичними методами.

Автокореляція – це кореляція даних з самими собою. Це означає, що показник врожайності наступного року залежить від врожайності попереднього року. Автокореляція є проблемою, оскільки, маючи інформацію про те, як на основі результату попереднього року можна передбачити результат наступного за ним року, сільгоспвиробник намагатиметься укласти договір страхування саме в погані роки, коли дуже ймовірно, що він отримає відшкодування. Отже, страховикам потрібно коригувати тарифи з урахуванням проблеми автокореляції. Однак, на відміну від проблем тренду та гетероскедастичності, це важко зробити, не підвищивши при цьому адміністративні витрати на індивідуальне підлаштування програми страхування до клієнта. Тому, якщо автокореляція є значною, потрібно збільшити навантаження на чистий тариф (структуру страхового тарифу див. далі).

4.4.4. Розрахунок страхових тарифів

4.4.4.1. Структура страхового тарифу

Страховик розраховує страхові тарифи, виходячи з того, що страхових премій, обчислених на основі цих тарифів, має бути достатньо, аби, по-перше, він міг виконати свої зобов'язання перед страхувальниками з конкретних видів страхування (тобто провести виплати), а, по-друге, — покрити витрати на утримання страхової компанії і дістати прибуток. Тому повний страховий тариф (брутто-тариф) включає в себе дві частини: нетто-тариф (чистий тариф) і навантаження.

При розрахунках тарифів спочатку обчислюється нетто-тариф. Саме він забезпечує формування страхового фонду для майбутніх виплат. Тому рівень нетто-тарифу має бути визначений якомога точніше. Якщо нетто-тариф занижений, то страхових премій, зібраних страховиком на базі цього тарифу, не вистачить для покриття ймовірних збитків страхувальників.

Після визначення нетто-тарифу обчислюється навантаження. Необхідність навантаження впливає з того, що страховикові, як і будь-якому суб'єктові підприємницької діяльності, потрібні кошти, які він міг би спрямувати на утримання компанії (у страхуванні традиційно використовується термін «на ведення справи»), включаючи оплату послуг страхових посередників. Крім того, страхова компанія, як і будь-яке інше підприємство, створюється з метою отримання прибутку. Якщо страхові премії надходитимуть страховикові лише на базі нетто-тарифу, то перелічені потреби не матимуть фінансового покриття. У забезпеченні цього фінансового покриття і полягає значення навантаження.

Структура страхового тарифу з позиції співвідношення між нетто-тарифом і навантаженням, включаючи ведення справи і прибуток, не однакова для різних видів страхування. Існують «дорожчі» і «дешевші» види страхування залежно від того, скільки коштів витрачає страховик на укладання договорів страхування і їх обслуговування. Частка навантаження у брутто-ставці за ризиковими видами страхування, до яких належить страхування сільськогосподарських ризиків, як правило, не перевищує 40-50%.

Нетто-тариф обчислюється спеціалістами-актуаріями з використанням математичних методів на базі теорії ймовірності. Навантаження визначається з урахуванням фактичних розмірів витрат, що склалися за попередній період. Витрати на ведення справи можна вважати «умовно-постійними витратами» (якщо страховик проводить нормальну, звичайну діяльність). Їхній обсяг може бути орієнтиром при плануванні відповідних обсягів надходжень страхових премій для покриття цих витрат. Прибуток у структурі тарифу планується, виходячи із середнього рівня тарифів на даний вид страхових послуг, а також з обчислених раніше нетто-тарифу і витрат на ведення справи.

Якщо страхова компанія матиме на меті отримати дуже великий прибуток від проведення того чи іншого виду страхування, вона змушена буде встановити тарифи на рівні, вищому за середній. У такому разі вона, скоріш за все, не отримає не тільки прибутків, а й взагалі доходів у вигляді страхових премій, оскільки страхувальники не плататимуть надто високу плату за той вид страхування, який у інших страховиків коштує дешевше. Більше того, страхова компанія втратить двічі, адже за відсутності надходжень страхових премій вона позбавиться можливості використовувати відповідні кошти для отримання інвестиційного доходу. Отже, страхові тарифи, як і ціни на будь-які інші товари й послуги, регулюються попитом і пропозицією.

4.4.4.2. Розрахунок нетто-тарифу

Як уже було зазначено вище, саме нетто-тариф є ключовою складовою страхового тарифу. Обчислена на його основі нетто-премія має покривати очікуваний збиток, тому рівень нетто-тарифу треба визначати якомога точніше.

Стандартним, найбільш прийнятним методом формування тарифних ставок, є актуарний розрахунок. Актуарні розрахунки – це сукупність технічних прийомів та математичних методів (насамперед методів теорії ймовірностей), що використовуються для побудови страхового тарифу.

Якщо у розпорядженні актуарія є історичний масив даних страхових подій, що сталися в минулі роки, то, застосовуючи статистичний аналіз, він може підрахувати частоту настання цих подій та здійснити оцінку вірогідності їх настання у майбутньому. Це й є шлях визначення чистого (нетто-) страхового тарифу.

Якщо страхова статистика відсутня, нетто-ставку визначають або методом аналогії, або методом експертної оцінки.

Метод аналогії (або проксі-метод) дає можливість з високою точністю провести розрахунки тарифів для певної культури, використовуючи для цього дані іншої, подібної до неї за певними узгодженими параметрами культури.

Експертна оцінка тією чи іншою мірою завжди присутня під час розрахунку тарифу, навіть тоді, коли здається, що є достатній обсяг даних. Актуарії постійно перебувають у пошуку найбільш ефективних моделей та методів збору, селекції даних та розрахунку тарифів.

В країнах з системою страхування, яка розвивається, часто використовують практики й досвід світових перестрахових компаній для створення страхових продуктів і, зокрема, розрахунку тарифів. Зазвичай міжнародна перестрахова компанія, заходячи на новий ринок, пропонує певні правила співпраці, які закладають основу функціонування ринку. Ключові пункти узгоджених дій між страховою та перестраховою компаніями включають в себе вимоги до страхових компаній, концепцію страхової політики, стандарти щодо страхових продуктів, маркетингу та інфраструктури, й ставки перестраховування. Бувають випадки, коли міжнародна перестрахова компанія долучається також до обрахунку звичайних тарифних ставок. Згодом тарифи можуть формуватися на ринку у «маркетинговий» спосіб, коли страхова компанія, яка не має досвіду співпраці з міжнародною перестраховою компанією, переймає та доопрацьовує елементи роботи на ринку у конкурента, в тому числі й страхові тарифи.

Для розрахунку страхових тарифів потрібні дані, що містять якомога більше спостережень у часі (бажано 30 років і більше) та просторі (велика кількість суб'єктів страхування, віддалених один від одного). Типовою проблемою даних для країн, що тільки починають розвивати систему аграрного страхування, є недостатня кількість спостережень у часі (короткі історичні ряди даних), особливо це стосується індивідуальних даних (наприклад, врожайність конкретного сільгоспвиробника за попередні роки). У цій ситуації немає іншого виходу, крім того, аби використовувати наявні поточні дані і водночас формувати якісну базу даних на майбутнє. Для розрахунку тарифів використовуються статистичні методи інтегрування короткострокових даних щодо окремих господарств до бази довгострокових даних, наявних щодо відповідного району чи області. В такий спосіб вдається здійснити досить точні розрахунки тарифів.

4.5. ОСНОВИ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ

4.5.1. Суть та механізм перестрахування

Перестрахування є окремою сферою страхової діяльності. Його вважають «вторинним» страхуванням або страхуванням самих страховиків.

Перестрахування передбачає передавання частини ризику від однієї страхової компанії (первинного страховика) іншій (перестраховій компанії) або уряду. Це викликано необхідністю підвищення надійності та платоспроможності страховика при веденні страхових операцій.

Завдання агрострахування полягає в тому, аби захистити виробників як від локальних ризиків (наприклад, граду), так і від системних ризиків, що загрожують великим територіям (зокрема, таких, як посуха). Настання системних ризиків призводить до того, що в один рік обсяг страхових виплат може бути дуже великим, а в інший – досить незначним. Первинні страховики, як правило, не мають достатніх фінансових резервів, аби самостійно здійснити виплати у «погані» роки. Крім того, їх портфель з агрострахування мало диверсифікований через спеціалізовану природу страхування сільськогосподарських культур та локальну специфіку ризиків. Оскільки настання системних ризиків може підірвати платоспроможність страхових компаній, то перестрахування є вкрай важливим для програм страхування сільськогосподарських культур. Можна сказати, що агрострахування було б неможливим за відсутності ринку перестрахування.

Перестраховики є здебільшого великими компаніями, діяльність яких добре диверсифікована географічно, між видами діяльності та видами страхування. Ці компанії здійснюють діяльність у багатьох країнах і регіонах по усьому світу. Диверсифікація за видами діяльності означає, що компанії пропонують страховий захист різних видів діяльності у різних секторах економіки, зокрема, страхування житла, комерційної власності, нерухомості. Диверсифікація за видом страхування означає, що такі компанії надають перестрахування договорів зі страхування сільськогосподарської продукції, власності, від нещасних випадків, життя тощо. Перестрахові компанії мають бути достатньо великими, аби управляти великим диверсифікованим портфелем. Перестрахові компанії мають достатні фінансові резерви та достатній рівень диверсифікації страхового портфелю, аби впоратися з системними ризиками.

Страховальник, страхуючи ризик, передає його за певну плату (страхову премію) страховику. Це перший рівень розміщення (передачі ризику). Тут економічні правовідносини реалізуються між страховальником і страховиком.

Страховик, який прийняв на страхування ризик від страховальника, а потім передав частину цього ризику іншому страховику, іменується перестрахувальником (цедентом). Страховик, якому цедент передає частину ризику, взятого ним на страхування, зветься перестраховиком (цесіонарієм). Це другий рівень розміщення (передачі) страхового ризику, його називають перестраховою цесією.

При цьому страховик (цедент, перестрахувальник), який передав частину ризиків у перестрахування, залишається згідно з договором страхування відповідальним перед страховальником у повному обсязі. Перший рівень розміщення (передачі) ризику дозволяє страховальнику, в разі настання страхового випадку, згідно з укладеним договором страхування, отримати від страховика відшкодування в межах страхової суми. Страховальника не турбує, як саме страховик зможе забезпечити виконання своїх зобов'язань перед ним щодо виплати відшкодування.

Цесіонарій, у свою чергу, може передати частину прийнятого на себе страхового ризику іншому перестраховику (ретроцесіонарію). Процес розміщення (передачі) ризику від цесіонарія до ретроцесіонарія має назву ретроцесії. Це третій рівень розміщення ризику. Перестрахування може бути продовжене, ризик може передаватись у ретроцесію іншому ретроцесіонарію (четвертий рівень розміщення ризику), і так може відбуватись декілька разів,

поки страховий ризик не буде поділено між перестраховиками так, щоб забезпечити реалізацію економічних інтересів усіх учасників страхування певного страхового ризику.

Перестраховикам дозволено здійснювати операції з перестрахування тільки з тих видів страхування, на проведення яких вони мають ліцензію.

Передаючи частину ризику іншому страховикові — цесіонарію — цедент передає йому й відповідну частину премії та виступає перед цесіонарієм немовби посередником, який дає цесіонарію і клієнта, і частину страхової премії, за що залишає собі певну винагороду у вигляді комісії.

4.5.2. Форми договорів перестрахування

В основі перестрахування лежить договір, згідно з яким одна сторона (цедент) за плату передає повністю або частково страховий ризик (або групу ризиків) іншій стороні — перестраховику (цесіонарію).

В залежності від того, як відбувається передавання ризиків від цедента до перестраховика з організаційної та юридичної точок зору, розрізняють дві основні форми перестрахування — облігаторне (договірне) та факультативне.

Згідно з *договором облігаторного перестрахування* — цедент зобов'язаний передати, а перестраховик зобов'язаний прийняти у перестрахування у певних межах всі ризики одного й того ж характеру, що покриваються цим договором. Договір облігаторного перестрахування діє автоматично. Це означає, що всі умови контракту узгоджені та зафіксовані наперед ще до того, як будуть безпосередньо передаватися ризики. Цей вид договору укладається на невизначений термін з правом його розірвання. Перестраховувальник має систематично висилати перестраховику перелік ризиків, що підлягають перестрахуванню. Такий перелік у перестрахуванні називають бордеро.

Переваги облігаторного перестрахування полягають у тому, що воно:

- дозволяє збільшити обсяги страхових операцій, збирає більшу частину перестраховальної премії у світі;
- забезпечує рівномірний розподіл ризиків (перестраховик упевнений у тому, що ризики, як більш, так і менш сприятливі, будуть розподілені рівномірно);
- потребує значно менших витрат на проведення аналізу ризиків завдяки автоматичному прийняттю ризиків у перестрахування;
- дозволяє розвивати довгострокові відносини між сторонами;
- надає цеденту більшу свободу щодо проведення страхових операцій.

Основний недолік облігаторного перестрахування полягає у тому, що, коли ризик не підпадає під умови облігаторного договору, або страхова сума за ризиком перевищує ліміт відповідальності за договором, може виникнути потреба в додатковому договорі факультативного перестрахування.

Договір факультативного перестрахування надає повну свободу цеденту та перестраховику щодо передачі (відповідно, прийняття) ризику у перестрахування та умов цієї передачі. Питання про прийняття ризику чи групи ризиків у перестрахування визначається в індивідуальному порядку. Перестраховик може прийняти пропозицію цедента або відхилити її. Розмір перестраховувальних платежів за цим договором визначає ринок. Факультативне перестрахування, як правило, застосовується для перестрахування великих та нестандартних ризиків.

Переваги факультативного методу:

- можливість для компанії-цедента вибору якомога сприятливіших умов перестрахування (розміщення ризику в кількох перестрахових компаніях, вибір найкращих пропозицій);

- можливість для компанії-цедента передавати в перестрахування такі ризики, які реально загрожують її фінансовій стабільності, або належать до сфери, в якій ця компанія не має досвіду страхування.

Недоліки факультативного методу:

- без згоди перестраховика компанія-цедент не може змінити умови страхування;
- оформлення факультативного перестрахування потребує великих витрат, особливо в разі неодноразового подання перестрахової пропозиції;
- тривале оформлення факультативного перестрахування може зашкодити процесу укладення договору та навіть призвести до відмови від нього;
- необхідність аналізу перестраховиком кожного окремого ризику та часте подання пропозицій на перестрахування збільшує ймовірність отримання компаніями-конкурентами інформації про андеррайтерську політику компанії-цедента;
- неможливість автоматичного поновлення факультативного покриття.

4.5.3. Види перестрахування за способом розподілу ризику

За способом розподілу ризику між первинним страховиком та перестраховиком (перестраховиками) перестрахування поділяють на пропорційне та непропорційне.

Пропорційне перестрахування означає, що ризик, який буде перестрахований, розподіляється між цедентом і перестраховиком на основі фіксованого процентного співвідношення, що визначає як частку перестраховка у всіх зібраних страхових преміях, так і його частку у страхових виплатах. Сутність *непропорційного страхування* полягає в тому, що виплати перестраховика визначаються винятково величиною збитку, тобто пропорційний поділ окремого ризику й отриманої за нього премії не застосовується. У непропорційному перестрахуванні встановлюється перестраховальна франшиза, тобто певний рівень збитків, який не відшкодовується перестраховиком.

4.5.3.1. Пропорційне перестрахування

Пропорційне перестрахування поділяється на такі види:

- Квотне перестрахування (Quota Share).
- Ексцедентне перестрахування, або ексцедент суми (Surplus Share).
- Квотно-ексцедентне перестрахування.

Квотне перестрахування

Квотне перестрахування передбачає, що перестраховик (перестраховики) приймає на себе певну встановлену договором перестрахування частку відповідальності по всіх ризиках певного виду страхування, що цедент передає в перестрахування. У цій самій пропорції цедент передає перестраховикові отриману від страхувальника премію, а останній відшкодовує цедентові сплачені збитки в межах своєї частки страхової суми. Якщо власне утримання цедента становить, скажімо, 40%, то перестраховик отримує 60% премій, сплачених цеденту, і відшкодовує 60% його збитків.

Ексцедентне перестрахування (ексцедент суми)

Пропорційне ексцедентне перестрахування (ексцедент суми) передбачає, що перестраховик бере участь у компенсації частини страхової виплати, яка здійснюється страховиком тільки тоді, коли такий збиток при настанні одного страхового випадку перевищить умовлену договором страхування суму, кратну сумі власного утримання цедента. Суму власного утримання цедента називають лімітом власного утримання або лінією. Ексцедент – це перевищення ліміту власного утримання цедента у певну кількість разів. Перестраховик (або кілька перестраховиків у послідовному порядку) беруть на себе відповідальність за відшкодування збитку понад власне утримання цедента в рамках взятих на себе зобов'язань,

величина яких є кратною власному утриманню цедента (складає певну кількість ліній). При цьому витримується принцип пропорційності перестраховування, а саме: перестраховик має однакову частку у страхових преміях та страхових виплатах.

Наведемо два приклади пропорційного ексцедентного страхування.

Для обох прикладів припустимо, що перестраховування відбувається на першому рівні – між первинним страховиком та одним перестраховиком. Власне утримання первинного страховика (цедента) складає 200 млн. грн., а зобов'язання перестраховика щодо відшкодування збитку обмежуються 9-ма лініями. Припустимо також, що страховий тариф складає 10%.

Приклад 1: первинний страховик продав страхових полісів (взяв на себе страхових зобов'язань) на суму 150 млн. грн., а збиток склав 100 млн. грн.. Як видно з таблиці 4.1., страхова сума не перевищує ліміту власного утримання первинного страховика, тому він залишає собі всю суму зібраних премій та несе відповідальність за всю суму страхових виплат.

Таблиця 4.1.

**Пропорційне ексцедентне страхування,
відповідальність становить 150 млн. грн.**

	Всього	Утримання цедента		Перестраховик	
	Млн. грн.	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Страхова сума	150	150	100	0	0
Страхова премія	15	15	15	0	0
Збиток	100	100	100	0	0

Приклад 2: первинний страховик продав страхових полісів (взяв на себе страхових зобов'язань) на суму 2000 млн. грн., а збиток склав 1800 млн. грн.. Як видно з таблиці 4.2., оскільки ліміт власного утримання первинного страховика складає 200 млн. грн., а ліміт відповідальності перестраховика – 9 ліній, то у цьому випадку первинний страховик залишає собі 10% зібраних страхових премій і виплачує 10% відшкодування збитку, а перестраховик, відповідно, отримує 90% зібраних страхових премій та виплачує 90% збитку.

Таблиця 4.2.

**Пропорційне ексцедентне страхування,
відповідальність становить 2000 млн. грн.**

	Всього	Утримання цедента		Перестраховик	
	Млн. грн.	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Страхова сума	2000	200	10	1800	90
Страхова премія	200	20	10	180	90
Збиток	1800	180	10	1620	90

Квотно-ексцедентне перестраховування

Пропорційний квотно-ексцедентний договір є поєднанням двох уже названих – пропорційного квотного перестраховування та пропорційного ексцедентного перестраховування. Портфель за такими договорами перестраховується квотно, а перевищення сум страхування ризиків понад встановлену квоту (ліміт) підлягає перестраховуванню на засадах ексцедентного договору.

4.5.3.2. Непропорційне перестраховування

Непропорційне страхування здійснюється на базі ексцеденту збитку, тобто механізм перестраховування вступає в дію тоді, коли остаточна сума збитку за застрахованим ризиком при настанні страхового випадку перевищує обумовлену в договорі суму (пріоритет, франшизу). Зазвичай такий договір укладається відносно всіх договорів одного виду страхування, укладених прямим страховиком. Найчастіше непропорційне перестраховування застосовується

до ризиків, які можуть спричинити великі збитки, та/або у випадках, коли важко визначити верхню межу страхової відповідальності.

Непропорційне перестрахування поділяється на такі види:

- ексцедент збитку за окремим ризиком (WXL/R) – надає перестраховий захист портфеля від одного конкретного ризику;
- ексцедент збитку за групою ризиків, або катастрофічне покриття (Cat XL) – надає перестраховий захист портфеля від катастрофічного ризику, що спричиняє одночасні збитки за великою кількістю договорів;
- ексцедент акумульованого збитку, або ексцедент збитковості (Stop Loss) – надає перестраховий захист портфеля від перевищення ліміту збитків, що накопичуються протягом певного періоду часу, найчастіше, – року.

Хоча різні види непропорційного перестрахування мають свої технічні нюанси, часто дуже складні та заплутані, в основі всіх цих видів лежить механізм перестрахування на базі ексцеденту збитку.

Для прикладу розглянемо ситуацію, в якій беруть участь страховик, перший перестраховик, другий перестраховик та держава (див. табл. 4.3. нижче). Умови перестрахування такі: первинний страховик утримує на собі відповідальність за виплату відшкодування в межах 50 млн. грн., перший перестраховик – в діапазоні від 50 млн. грн. до 200 млн. грн., другий перестраховик – в діапазоні від 200 млн. грн. до 300 млн., а держава бере на себе зобов'язання відшкодувати всі збитки, що перевищують 300 млн. грн., але в межах загальної страхової відповідальності 700 млн. грн.

Отже, якщо відшкодуванню підлягає будь-яка сума, нижча за 50 млн. грн., то всю цю суму (100% суми відшкодування) має виплатити первинний страховик. Це сценарії А та В у наведеній нижче таблиці. Наступний сценарій (С) припускає, що відшкодуванню підлягають 125 млн. грн. У цьому випадку первинний страховик виплачує 50 млн. грн. (40% суми відшкодування), а перший страховик – 75 млн. грн. (60% суми відшкодування). Якщо відшкодуванню підлягають 250 млн. грн. (сценарій D), то страховик виплачує 50 млн. грн. (20%), перший перестраховик – 150 млн. грн. (60%), а другий перестраховик – 50 млн. грн. (20%). За сценарієм Е необхідно відшкодувати 500 млн. грн. У цьому випадку первинний страховик виплачує 50 млн. грн. (10%), перший перестраховик – 150 млн. грн. (30%), другий перестраховик – 100 млн. грн. (20%) і держава – 200 млн. грн. (40%). Надалі, якщо сума відшкодування, яке необхідно виплатити, буде перевищувати 500 млн. грн., то ці виплати будуть здійснюватися за рахунок держави. У випадку F держава виплатить 400 млн. грн., що складатиме її максимальний ліміт утримання.

Таблиця 4.3.

**Непропорційне страхування на базі ексцеденту збитку,
відповідальність становить 700 млн. грн.**

Ситуація	Відшкодування	Виплати страхового відшкодування (млн. грн.)			
		Страховик	Перший перестраховик	Другий перестраховик	Держава
A	30	30			
B	50	50			
C	125	50	75		
D	250	50	150	50	
E	500	50	150	100	200
F	700	50	150	100	400

ДОДАТКИ

1. Страхові продукти, які використовують в практиці українського агострашування

Далі наведено опис страхових продуктів, які традиційно склалися та пропонуються в Україні. Ці продукти мають певні відмінності в залежності від політики конкретної страхової компанії, що їх пропонує, але в цілому у них схожі характеристики.

1. Страхування мультиризикове

Виробники можуть застрахувати культури від комплексу ризиків на весь виробничий цикл. Практично всі страхові компанії пропонують цей страховий продукт. Культури можуть страхуватися як до посіву, так і після появи сходів. В Україні звичайно культури страхуються після появи сходів. Даний страховий продукт дозволяє застрахувати культури практично від усіх можливих ризиків, які можуть знищити або ушкодити культури. Цей страховий продукт є одним із найдорожчих, оскільки страхове покриття надається від великої кількості ризиків.

Страхувати можна як вартість майбутнього врожаю, так і собівартість виробництва (одиниця врожаю оцінюється на рівні планових витрат на вирощування від посіву до збирання). Особливістю даного страхового продукту є вимога страхувати весь масив культури. Виплата також проводиться, тільки якщо загальна кількість урожаю із усіх полів культури буде нижча погодженого рівня. Якщо врожай на одному полі загинув, але загальна врожайність культури отримана на рівні страхової врожайності, то виплата проводиться не буде. Звичайно узгоджуються франшизи від 50% до 10%, найчастіше 20% і 30%.

Оцінка врожайності проводиться до збирання врожаю. Урожайність може визначатися за біологічною врожайністю (до збирання) або методом контрольного збирання. При контрольному збиранні сторони проводять збирання культури комбайнами на кількох полях. Можлива оцінка втрати частини врожаю за обліковими даними підприємства після доставки культури на тік страхувальника.

Особлива увага повинна приділятися визначенню ризиків – визначення можуть суттєво відрізнятися в договорах різних компаній. Наприклад, у деяких договорах ризик вимерзання може визначатися, як ушкодження або загибель рослин через вплив низьких температур, в інших – як вплив температур нижче -16 або -18 °C на рівні ґрунту або в точці вузла кущіння. Крім того, деякі культури можуть ушкоджуватися й за більш високих температур, наприклад, озимий ячмінь гине при температурах нижче -13 – -15 °C, що бажано відображати у визначенні ризику за договором страхування таких культур.

При страхуванні озимих культур на весь період вирощування страхувальник повинен усвідомлювати, що в разі загибелі озимої культури через несприятливі погодні умови взимку страхова компанія навесні виплачує тільки вартість робіт з пересівання іншою культурою. Уся страхова сума (вартість майбутнього врожаю) у такому разі не виплачується, причому нову культуру потрібно буде страхувати окремо.

Культури, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі ярі культури, які вирощуються в Україні	Весняно-літній період, з початку сходів і до збирання	Посуха, град, вогонь, злива, буревій, надлишкові опади	$Y \times S \times P$; Y – рівень урожайності, що страхується; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції	Застосовується до страхової суми	$(Y_i - Y_f) \times S \times P - F$; Y _i – рівень урожайності, що страхується; Y – фактичний рівень урожайності; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції F – франшиза

Переваги	Особливості
Страхова вартість може встановлюватися на рівні витрат або за вартістю майбутнього врожаю; Дозволяє стабілізувати дохід господарства по окремій культурі; Банки охоче приймають у заставу культури, які застраховані саме за мультиризиком.	Один з найдорожчих страхових продуктів; Застосовується франшиза (або рівень покриття); Необхідно застрахувати весь масив культури в господарстві, окремі поля на страхування звичайно не приймаються; Виплата здійснюється за умови зниження загальної врожайності в господарстві, а не по окремих полях; Складні процедури визначення збитків.

2. Страхування озимих культур від повної загибелі посівів та від часткової й повної загибелі посівів

Сільськогосподарські підприємства можуть застрахувати озимі культури на осінньо-зимовий період відразу після посіву й появи сходів. Посіви культур страхуються до поновлення вегетації навесні. Деякі компанії пропонують за невелику плату додаткове страхування озимих культур від весняного заморозку за договорами страхування на осінньо-зимовий період. Культури можна застрахувати від повної загибелі (понад 50% рослин загинуло) або часткової й повної загибелі.

За договором страхування часткової й повної загибелі посівів при загибелі від 50% до 70% рослин на полі виплата проводиться відповідно до узгодженої шкали (частина страхової суми за кожні 1-5% загинув рослин). У разі загибелі 70 і більше відсотків рослин на поле страхова компанія виплачує відшкодування в розмірі страхової суми, за винятком франшизи.

Страхування проводиться на рівні витрат на вирощування в осінньо-зимовий період. Обов'язковою умовою одержання страхового відшкодування є проведення робіт із пересівання або підсіву культури. Виплата також проводиться, якщо підприємство залишає поле на пар для посіву озимих культур наступної осені. Перевагою даного страхового продукту є його невисока вартість і можливість пересівання загиблої культури іншою для одержання врожаю в поточному сезоні. Приймаючи рішення, необхідно визначитися, чи вигідніше пересівати культуру при загибелі 50% рослин, чи господарство визнає за доцільне зберегти й «витягнути» посіви. Під час страхування насінних посівів іноді корисніше обрати страхування від часткової й повної загибелі, щоб не пересівати/підсівати сортові ділянки. Звертаємо увагу на необхідність своєчасного проведення огляду посівів навесні. Огляд повинен проводитися відразу після весняного поновлення вегетації рослин.

Страхувальник має брати до уваги, що по страхуванню на зимовий період культури страхуються тільки до поновлення вегетації навесні. Якщо весною культури загинуть від посухи, заморозку або інших ризиків, то страхова компанія не буде виплачувати відшкодування. Якщо виробник зацікавлений у страхуванні озимих культур аж до збирання врожаю, то після завершення дії договору на зимовий період рекомендується укласти договір страхування озимих культур на весняно-літній період з набранням ним чинності відразу після поновлення вегетації.

Повна загибель (тотал) – виплата здійснюється при загибелі понад 50% рослин за зимовий період до відновлення вегетації на окремому полі. Для одержання виплати обов'язково потрібно провести роботи з пересівання або підсівання.					
Культури, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі озимі культури, які вирощуються в Україні	Перезимівля, з осені і до відновлення вегетації озимих культур (зазвичай до 1 травня)	Вимерзання, випрівання, видування, випирання, крижана кірка, вимокання, несправжня перезимівля	$C \times S$; C – рівень виробничих витрат на 1 га; S – площа культури, що страхується	Застосовується до страхової суми за кожним полем	$(C \times S) - F$ за кожним застрахованим полем; C – рівень виробничих витрат на 1 га; S – площа поля культури, що страхується F – франшиза

Часткова та повна загибель – при загибелі від 50% до 70% відшкодування виплачується за узгодженою таблицею, в якій зазначається сума виплати при певній кількості загиблих рослин за зиму на окремому полі. Повне відшкодування, за вирахуванням франшизи, виплачується в разі загибелі понад 70% рослин на окремому полі.					
Культури, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі озимі культури, які вирощуються в Україні	Перезимівля, з осені і до відновлення вегетації озимих культур (зазвичай до 1 травня)	Вимерзання, випрівання, видування, випирання, крижана кірка, вимокання, несправжня перезимівля	$C \times S$; С – рівень виробничих витрат на 1 га; S – площа культури, що страхується	Застосовується в цілому до страхової суми	$(C \times S) - F$; С – рівень виробничих витрат на 1 га; S – площа усіх полів культури, що страхується; F – франшиза

Страхування озимих культур від повної загибелі посівів та часткової й повної загибелі посівів	
Переваги	Особливості
Цей страховий продукт є відносно недорогим; Легко визначити суму збитку, що значно полегшує загальний процес врегулювання збитків; У випадку загибелі посівів господарство може зробити пересів полів та отримати врожай іншої культури; Зазвичай страхуються усі ризики періоду перезимівлі.	Захист надається лише на осінньо-зимовий період; Застосовується франшиза; У разі загибелі менше 50% культури страхова компанія виплати не здійснює; Банк може вимагати застрахувати культури на весь період вирощування; Підсів або пересів культури є обов'язковим, а в разі затяжної весни часу для пересівання може бути недостатньо.

3. Страхування за індексом урожайності

Страхування культур за індексом урожайності – один із найпростіших страхових продуктів. Цей продукт є досить дешевим. Оцінка стану посівів при прийнятті на страхування може не проводитися (не є обов'язковою умовою). Страхову суму можна погоджувати на будь-якому рівні, але не вище очікуваної вартості врожаю з одиниці площі. Страхувати можна частину посівів без визначення конкретного поля. Франшиза, як правило, не застосовується.

Визначення збитку проводиться за даними середньої врожайності культури в адміністративній одиниці (районі). Фактично, цей страховий продукт є страхуванням від катастрофічних погодних явищ, які впливають на стан культури на всіх або більшій частині полів у районі.

Для визначення збитку береться інформація державної статистичної служби про середню врожайність у районі. Якщо врожайність нижча страхової врожайності, зазначеної в договорі, то страхова компанія виплачує відшкодування, виходячи із узгодженої вартості одиниці продукції (звичайно – 1 центнер).

Недоліком цього страхового продукту є можливість недоодержання врожаю через точкові погодні ризики, які не впливають на стан культур у всьому районі (наприклад, град, буря чи вогонь). При цьому, якщо врожайність у районі не зменшиться нижче певного рівня, то страхувальник відшкодування не одержить. Крім того, виплати проводяться після одержання остаточних офіційних даних статистичних органів про середню врожайність по районах. Виплата може затягтися, не з вини страховика, на 6-8 місяців після збирання врожаю.

Культури, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі ярі та озимі культури, які вирощуються в Україні	Весняно-літній період, перезимівля, від появи сходів і до збирання	Весна – посуха, град, вогонь, злива, буревій, надлишкові опади. Зима – вимерзання, випрівання, видування, випирання, крижана кірка, вимокання, несправжня перезимівля	$Y \times S \times P$; Y – рівень урожайності, що страхується; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції	Не застосовується	$B = P \times S \times (P_{\text{істр}}/100 \times Y_{\text{мн}} - Y_{201_})$ P – вартість одиниці врожаю і-ої застрахованої с/г культури; S – посівна площа і-ої застрахованої с/г культури; Pістр – рівень покриття гарантованої врожайності і-ої с/г культури, виражений у відсотках; Yмн – середня багаторічна врожайність по району; Y _{201_} – середня врожайність по району і-ої с/г культури у 201__р. (році страхування)

Страхування за індексом врожайності	
Переваги	Особливості
Цей страховий продукт є дешевшим, оскільки адміністративні витрати страхових компаній на його обслуговування нижчі (зокрема, не потрібен моніторинг стану посівів та оцінка індивідуального збитку, натомість використовуються стандартизовані контракти); Індексне страхування більш прозоре, зокрема знижується вірогідність зловживань при оцінці збитку, оскільки оцінюється збиток загалом по району; Індексне страхування збільшує фінансову спроможність страхових компаній до виплати відшкодування завдяки міжнародному перестрахованню ризиків; Страхова сума узгоджується між сторонами; Проста процедура визначення збитків та суми виплати; Не обов'язково проводити огляд посівів; Можна застрахувати частину посівів, не зазначаючи, які саме поля застраховані; Ризики зазвичай не зазначаються, тобто культури страхуються від усіх страхових ризиків; Виплата може проводитися страховою компанією автоматично, з оформленням мінімальної кількості документів; Франшиза не застосовується.	Збиток визначається за середніми даними, а не за збитком по господарству; Існує ризик того, що культура загине, але середня врожайність по району буде досить високою і, як результат, відшкодування здійснене не буде; Виплата відшкодування може проводитися через 6-8 місяців після збирання врожаю, бо потрібен час на підготовку статистичних даних.

4. Страхування від граду, граду-вогню

Звичайно договори страхування від окремих (пойменованих ризиків) надають захист від таких ризиків, як град, вогонь, сильний вітер (буря), злива або відразу від декількох зазначених. Найпоширенішим є страхування від граду й вогню, але клієнт може погодити зі страховою компанією інші ризики, від яких бажано застрахувати вирощувані культури. У разі ушкодження або загибелі посівів від цих ризиків страхова компанія виплатить компенсацію страхувальникові в сумі збитку, за винятком франшизи. Таке страхування рекомендується для всіх культур на весняно-літній період до збирання врожаю. Збиток досить легко визначити, і виплата звичайно проводиться в стислий термін. Як правило, збиток визначається для кожного окремого поля. Застосовується франшиза 10% і 20%. За бажанням клієнт може вибрати більшу франшизу.

Клієнт повинен розуміти, що посіви культур можуть зазнавати впливу інших ризиків, не включених до переліку в договорі страхування. У такому випадку страхове відшкодування виплачуватися не буде. Крім того, при ушкодженні посівів, що пов'язане із декількома ризиками (застрахованими й незастрахованими), представники страхової компанії оцінять частину збитку, завдану застрахованим ризиком, і компенсують тільки цю частину. Незважаючи на відносну дешевизну страхових продуктів по страхуванню готельних ризиків, виробник

повинен виважено підходити до вибору варіанта страхування. Якщо врожай культури може суттєво знизитися через дію багатьох ризикових подій, то рекомендується вдатися до договору мультиризового (комплексного) страхування.

Культури, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі ярі культури, які вирощуються в Україні	Весняно-літній період, від появи сходів і до збирання	Посуха, град, вогонь, злива, буревій, надлишкові опади	$Y \times S \times P$; Y – рівень урожайності, що страхується; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції	Застосовується до страхової суми за кожним полем	$(Y_i - Y_f) \times S \times P - F$ Y _i – рівень урожайності, що страхується; Y _f – фактичний рівень урожайності; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції; F – франшиза

Страхування від граду та вогню	
Переваги	Особливості
Цей страховий продукт є відносно недорогим; Збитки визначаються по кожному окремому полю, а не по всьому масиву культури; Деякі компанії приймають на страхування окремі поля, а не весь масив культури; Рекомендується для страхування стратегічно важливих культур.	Захист надається лише від обраних ризиків, тоді як культури можуть загинути від іншого негативного впливу; При заставі застрахованих культур банк може вимагати страхування від додаткових ризиків.

5. Страхування заставного майна (посівів та худоби)

Підприємство може застрахувати за існуючими страховими продуктами тварин від обраних ризиків або купити комплексне страхове покриття. Тварин можна страхувати від загибелі або примусового забою з таких ризиків: інфекційні хвороби, пожежа, нещасний випадок, стихійні явища, протиправні дії третіх осіб. Франшиза може застосовуватися від усієї страхової суми за договором, по групі тварин або по страховому випадку. Страховики звичайно обмежують вік тварин, яких беруть на страхування. Молодняк і старі тварини, як правило, не страхуються. Огляд тварин обов'язковий.

Страхова сума визначається на рівні балансової, ринкової (жива вага) або закупівельної вартості тварин. Можна страхувати тварин на відгодівлі за вартістю тварини при забої. Також можливий варіант страхування молочної худоби по доходу від продажу одержуваного молока на додаток до вартості тварини.

У разі загибелі тварин обов'язкове проведення огляду ветеринарним лікарем за участю (у присутності) представника страхової компанії. Відшкодування виплачується за винятком франшизи й вартості продуктів, придатних до переробки або споживання. Франшиза застосовується на рівні 10% і 20%, але за бажанням клієнта може встановлюватися й вище.

Страхування тварин не покриває ризиків, які пов'язані з технологією утримання, відгодівлі й управлінськими рішеннями. З ризику «інфекційні хвороби» застосовується тимчасова франшиза (10-15 днів) — якщо тварина занедужує в цей період, то виплата не проводиться.

Для страхування заставного майна (якщо тварини передаються в заставу) можна вибрати такі ризики, які дозволять знизити вартість страхування, наприклад, нещасний випадок.

Страхування від комплексу ризиків (мультиризове або комбіноване страхування) винограду, овочевих культур і фруктових насаджень — високоцінних культур.

Тварини, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі тварини, які вирощуються в Україні	Річний або менше	Інфекційні хвороби, загибель унаслідок нещасного випадку, пожежа, стихійне лихо, отруєння, протиправні дії третіх осіб.	$Q \times P$ Q – кількість тварин, що страхуються; P – ціна одиниці тварини	Застосовується до страхової суми по всій кількості тварин (у грошах)	Загиблі тварини оцінюються в грошових одиницях, і якщо загальна вартість загиблих тварин більша за франшизу, то різниця виплачується страховальнику

Страхування заставного майна (худоби)	
Переваги	Особливості
Цей страховий продукт є відносно недорогим; Страхова сума узгоджується між сторонами; Банки охоче приймають ці договори страхування в заставу; Можна укласти на рік або на декілька місяців за домовленістю; Можна обирати ризики.	На страхування не приймаються молоді та старі тварини; Обов'язковою є присутність представника страхової компанії при огляді загиблих тварин; Існують різноманітні способи застосування франшизи, які необхідно добре розуміти.

6. Страхування овочів, садів та виноградників – дерева/лоза та врожай

Виробники можуть застрахувати овочеві культури, виноград і фруктові насадження від комплексу ризиків на весь виробничий цикл. Цей страховий продукт є одним із найдорожчих і складних. Пропонується кількома страховими компаніями й не є розповсюдженим в Україні. Виноград і фруктові дерева можуть страхуватися окремо на зимовий період (особливо актуально для молодих насаджень у віці 1-3 років), на рік і на весняно-літній період до збирання врожаю. Набір ризиків за даним продуктом страхування, звичайно, менший, ніж для страхування польових культур.

Страхувати можна вартість майбутнього врожаю, вартість дерев і лози, вартість відновлення насаджень. Особливістю даного страхового продукту є страхування сортів за кварталами посадки. Страхова сума визначається для кожного кварталу насаджень або площі кожного виду (сортів або гібридів) овочевих культур. Виплата також проводиться по кварталу згідно з оцінкою збитку. Звичайно встановлюється франшиза від 50% до 10%, найчастіше 20% і 30%. Урожайність культури для садів визначається по основних роках плодоношення (парні або непарні).

Оцінка врожайності проводиться до збирання врожаю. Методи визначення врожайності й оцінки збитку повинні бути чітко прописані в договорі страхування й узгоджені сторонами.

Культури, що страхуються	Термін страхування	Ризики	Методика розрахунку страхової суми	Застосування франшизи	Методика врегулювання збитків
Усі багаторічні насадження та овочі, які вирощуються в Україні	Річний або менше	Весна – посуха, град, вогонь, злива, буревій, надлишкові опади Зима – вимерзання, випрівання, видування, випирання, крижана кірка, вимокання, несправжня перезимівля	$Y \times S \times P$; Y – рівень урожайності, що страхується; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції	Застосовується до страхової суми	$(Y_f - Y_r) \times S \times P - F$; Y _f – рівень урожайності, що страхується; Y _r – фактичний рівень урожайності; S – площа культури, що страхується; P – ціна одиниці продукції; F – франшиза

Страхування овочів, садів та виноградників – дерева/лоза та врожай	
Переваги	Особливості
Страховий захист узгоджується між сторонами (перелік ризиків та період страхування); Страхова вартість може визначатися на рівні вартості врожаю, вартості насаджень або за вартістю відновлення насаджень; Дозволяє стабілізувати дохід господарства за окремою культурою; Дозволяє відновити сад або виноградник за рахунок страхового відшкодування; Особливо актуально для молодих насаджень та інтенсивних садів; Виноградники та фруктові насадження страхуються за кварталами.	Один із найдорожчих страхових продуктів; Застосовується франшиза; Складні процедури прийняття на страхування, огляду та оцінки збитку; Необхідно підтверджувати витрати та проведені роботи.

7. Особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою

Особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою визначені Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 року № 4391-VI.

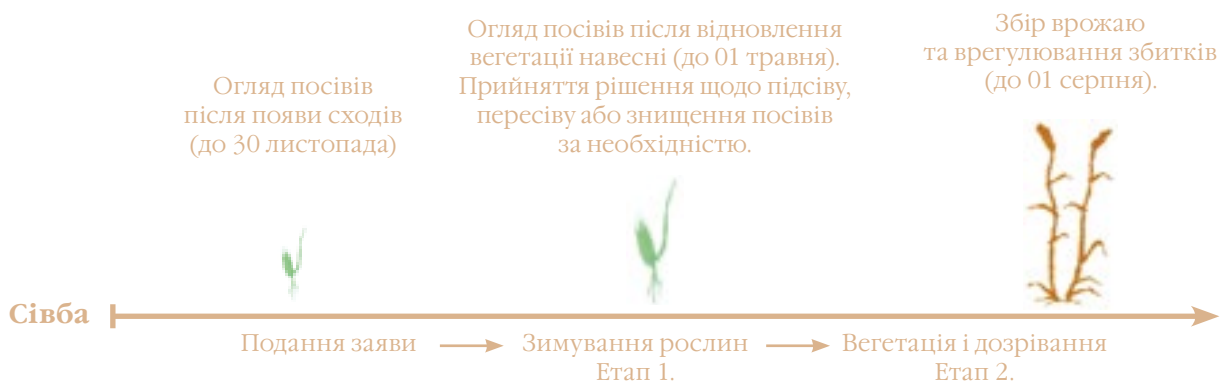
2. Деякі стандартні страхові продукти, розроблені за підтримки Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку)

Концепція страхового продукту «Страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур (озимі пшениця, ячмінь, жито, тритикале) на весь період вирощування»

Даний страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують озимі зернові культури. Страхування посівів та врожаю озимих зернових культур забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний аграрний цикл: від появи сходів до збирання врожаю. Виробники також можуть обрати окремі, скорочені, періоди – перезимівлю або весняно-літній період до збирання врожаю.

Строк страхування

Пропонується страхування посівів озимих зернових культур упродовж повного циклу виробництва, тобто від появи сходів до збирання врожаю.

Варіанти періоду страхування (на вибір страхувальника)

1. Весь цикл виробництва
2. Перезимівля
3. Весна-літо

Строк дії страховки: основні етапи

Дія даного страхового продукту охоплює два етапи.

Етап 1 – період від сівби, проведення огляду полів та прийняття страховиком посівів озимих культур (озимі пшениця, ячмінь, жито, тритикале) на страхування до відновлення вегетації навесні. Огляд посівів озимих культур у весняний період здійснюється у випадку часткової втрати або повної загибелі рослин у зимовий період.

Етап 2 – період від відновлення вегетації навесні до збирання врожаю.

Страховальник може самостійно обрати строк дії страхового покриття з трьох варіантів:

1. Страхування посівів на весь цикл виробництва
2. Страхування посівів на період перезимівлі (з моменту огляду восени до відновлення вегетації навесні) та
3. Страхування посівів на весняно-літній період (з моменту огляду навесні до збирання врожаю). При страхуванні посівів на весняно-літній період договір страхування має бути укладено до 01 травня.

Строк дії страхового покриття обирається виробником при укладанні договору страхування. При обранні страхування посівів на період перезимівлі або на весняно-літній період ставка премії визначається відповідно до тарифного розпису. Ставки премії для таких періодів включають додаткове навантаження.

Страхові випадки (ризик, передбачені договором страхування)

Передбачається страхування посівів озимих зернових культур від переліку ризиків (далі – мультиризики), пов'язаних з погодними умовами, які можуть спричинити зниження обсягів врожаю нижче застрахованого рівня врожайності (далі – тригер врожайності) або повну загибель посівів культури.

Ризики включають такі події (перелік ризиків відповідає законодавчим вимогам, які висуваються програмою субсидування страхових премій):

- Заморозок, мороз, ожеледь, вимерзання, випрівання, випирання, ожеледиця, льодова притерта кірка;
- Град, удар блискавки;
- Землетрус;
- Лавина, земельний зсув, земельний або земельно-водний сель;
- Пожежа, крім лісових пожеж;
- Сильний вітер, пилова буря, шквал, смерч, суховій, видування;
- Злива, сильна злива, тривалі дощі, повідь, паводок;
- Засуха або зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню, дуже сильна спека, ґрунтова кірка, випадіння рослин;
- Епіфітотійний розвиток хвороб рослин;
- Епіфітотійне розмноження шкідників рослин;
- Вторинні хвороби рослин унаслідок настання вказаних вище ризиків;
- Протиправні дії третіх осіб стосовно рослинних насаджень.

Визначення ризиків встановлено у відповідності з офіційним класифікатором Гідрометцентру України та Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (див. визначення у словнику).

Важливі строки (рекомендовані)

Заходи	Строки / терміни
Раннє подання заяви щодо прийняття посівів озимих культур на страхування (передбачається знижка)	15 серпня – 01 жовтня
Сівба	05-30 вересня
Пізня сівба, рівень покриття знижено на 20 відсотків або підвищена ставка премії	01-10 жовтня
Закінчення терміну подання заяви на страхування	15 листопада
Закінчення терміну здійснення огляду посівів і підписання договору страхування	30 листопада
Закінчення терміну подання заяви на страхування (весняно-літній період)	15 квітня
Огляд посівів навесні (після відновлення вегетації)	До 01 травня
Укладення договорів страхування на весняно-літній період	До 01 травня
Прийняття рішення у випадках, коли кількість рослин не відповідає вимогам (щільність рослин нижче певного показника)	5 днів після здійснення польового огляду
Повідомлення про настання ризикової події, передбаченої договором страхування	Протягом 3 днів з моменту настання події
Проведення огляду посівів та визначення врожайності	За 10 днів до початку збирання врожаю
Завершення збору врожаю (наступний календарний рік після сівби).	01 серпня

УВАГА!!! Якщо виникне можливість продовжити строки сівби у зв'язку із погодними умовами, страховики будуть поширювати відповідне інформаційне повідомлення. В будь-якому разі андеррайтери страховика ухвалюватимуть рішення щодо прийняття на страхування посівів озимих зернових культур, виходячи з фази розвитку та щільності рослин.

Страхове покриття і тригер (застрахований рівень врожайності)

Франшиза не застосовується. Виробник може обирати між різними рівнями покриття, а саме: від 50 до 70 відсотків із 5-відсотковим кроком від середньої врожайності у господарстві за останні 5 років.

Середня врожайність вираховується шляхом ділення обсягу зібраного зерна озимої культури в кожному році збирання врожаю на площу посівів, які відновили вегетацію навесні.

Показник середньої врожайності для цілей страхування розраховується шляхом ділення суми річних показників середньої врожайності (вал зерна, поділений на площу відновленої вегетації навесні) на кількість років, упродовж яких здійснювався збір врожаю озимої культури. У випадках, коли даних щодо врожайності за певний рік немає, використовуються відповідні довідкові дані щодо середньої врожайності за цей рік на рівні адміністративної одиниці (району) із використанням коригувального коефіцієнта (визначено у рекомендаціях з андеррайтингу). Покриття для страхування виробників, які не мають досвіду виробництва даної культури і/або не мають даних щодо врожайності у господарстві за попередні роки, рекомендується визначати на рівні не вище 60 відсотків від середньої врожайності на районному рівні за відповідну кількість років.

Приклад: середня врожайність озимої пшениці (вал зерна, поділений на площу навесні) на рівні господарства за останні п'ять років становить 32 центнери⁶⁰ з гектара. Виробник обирає покриття на рівні 70 відсотків. Відповідно тригер (застрахований рівень врожайності) становить $32 \text{ центнери} \times 70 \text{ відсотків} = 22,4 \text{ центнера з гектара}$.

Для всіх полів, на яких розміщені застраховані посіви озимої культури, за договором страхування встановлюється єдиний та однаковий рівень страхового покриття, обраний страхувальником та узгоджений з андеррайтером. Договір страхування укладається на посіви озимої культури в одному адміністративному районі. Бажано укласти окремий договір страхування на кожну озиму зернову культуру, що вирощується господарством в одному адміністративному районі.

⁶⁰ Метричний центнер = 100 кг.

Страхова сума

У межах запропонованого страхового продукту страхова сума визначається шляхом множення показника тригера (застрахований рівень врожайності) на ціну одиниці продукції, обрану виробником (див. Опціон ціни) та на загальну застраховану площу посівів. Страхова сума розраховується для кожної ділянки поля і зазначається у таблиці полів, на яких містяться посіви озимої культури, що підлягають страхуванню у відповідності до вимог договору страхування. Загальна сума, зазначена у договорі страхування є максимальною сумою виплати виробнику у разі повної загибелі посівів озимої культури.

Страхова сума на одиницю площі (гектар) визначається шляхом множення показника тригера на обрану виробником ціну одиниці врожаю (центнера або тонни) озимої культури.

Приклад: виробник обирає ціну майбутнього урожаю, рівну 80 грн. за центнер. Відповідно, страхова сума на одиницю площі складає:

Сума страховки на одиницю площі (гектар) = тригер x обрана ціна врожаю = 22,4 ц./га. x 80 грн./ц. = 1 792 грн./га.

Опціон ціни

У межах даного продукту пропонується на вибір декілька цін за вагову одиницю врожаю озимої культури. Страхувальник може обрати ціну для цілей страхування за даним продуктом на рівні 50, 60, 70, 80, 90 та 100 грн. за центнер. Виробник може обрати будь-яку із запропонованих цін. Обрана виробником ціна використовуватиметься для розрахунків страхової суми. НЕОБХІДНО використовувати саме цю ціну при розрахунках обсягу відшкодування у випадку зниження обсягів врожаю через ризики, від яких здійснюється страхування посівів озимої культури.

Опціон ціни обирається виробником і має бути єдиним для всіх полів, на яких містяться посіви озимої культури, що страхуються у господарстві.

Страхова премія

Страхова премія – це вартість страховки для виробника. У межах запропонованого страхового продукту ставка премії є відсотком (%) страхової суми. Ставка премії розраховується окремо для кожного рівня покриття і для кожної адміністративної одиниці (району). Показник страхової премії на одиницю площі розраховується шляхом множення страхової суми і ставки премії.

Приклад: ставка премії для озимої пшениці дорівнює 5,5 відсотка. Страхова сума дорівнює 1792 грн./га.

Страхова премія на одиницю площі = страхова сума на одиницю площі x ставка премії = 1 792 грн./га. x 5,5 відсотка = 98,56 грн./га.

У випадку якщо виробник страхує 150 гектарів площі озимої пшениці, страхова премія дорівнюватиме:

Премія на одиницю площі x загальна площа, що підлягає страхуванню = 98,56 грн. x 150 га. = 14 784 грн.

Виробники можуть отримати знижку або надбавку в залежності від дати подання заяви на страхування, досвіду виробництва даної культури, тривалості участі у програмі страхування, страхування усіх озимих культур у господарстві і статистичних показників втрат врожаю.

Заява на страхування

Виробники сільськогосподарської продукції запрошуються до подання заяв на страхування до 15 листопада кожного року за умови здійснення сівби озимої культури восени. Виробник може подати заяву до початку сівби. У цьому випадку виробнику пропонується знижка (у

межах від 5 до 10 відсотків). Страхове покриття не надається виробникам, які подали страхову заяву на страхування посівів озимих культур пізніше 15 листопада.

При страхуванні посівів озимої культури тільки на період весна-літо, заява на страхування має бути подана до 15 квітня року, в якому збиратиметься врожай культури.

Процес подання заяви охоплює заповнення стандартної анкети і надання усієї необхідної інформації, що вимагається страховиком. Страховик може запитати додаткову інформацію, якщо анкета містить недостатньо інформації для прийняття рішення щодо надання послуг із страхування.

Відповідність вимогам для прийняття посівів на страхування

Страхове забезпечення надається тільки заявникам, які мають майновий інтерес у вирощуванні і реалізації врожаю озимої культури. Заявник має надати документи, що підтверджують право власності на землю або право користування земельною ділянкою, на якій вирощується озима культура, що підлягає страхуванню.

При сівбі озимої культури використовується відповідне насіння, методи її вирощування повинні забезпечувати нормальний розвиток і дозрівання культури, а також обсяги врожаю, принаймні не нижчі від показників застрахованої врожайності. Припустимими є методи виробництва, які передбачають відмову від розорювання ґрунту або мінімальний обробіток ґрунту перед сівбою.

Даний продукт передбачає страхування посівів озимих зернових культур на полях, які підлягають штучному зрошуванню (за умов наявності відповідних систем зрошування, що забезпечують подачу води протягом відповідного періоду часу)

Важливо, зверніть увагу!

Даний страховий продукт не передбачає страхування виробництва органічної («натуральної») сільськогосподарської продукції.

Рекомендується здійснювати сівбу озимої культури з 05 до 30 вересня. Страхування посівів озимих зернових культур, засіяних з 01 до 10 жовтня, відбуватиметься за умов зниження застрахованого рівня врожайності (тригера) на 20 відсотків порівняно з тригером врожайності для полів, засіяних між 05 і 30 вересня. Як альтернатива, страховик може запропонувати не знижувати тригер врожайності, а підвищити ставку премії. Остаточне рішення щодо страхового покриття приймається андеррайтером страховика, який приймає на страхування посіви озимих зернових культур за даним страховим продуктом.

Виробник повинен застрахувати посіви озимої культури на всіх своїх площах.

Прийом посівів озимих зернових культур на страхування

Страховик здійснює польове обстеження (огляд) посівів після появи сходів восени. Працівник, відповідальний за здійснення спостереження, зобов'язаний інспектувати всі площі, на яких містяться посіви, які підлягають страхуванню. Огляд посівів у господарстві відбувається до 30 листопада. У випадку якщо перевірка стану полів не була проведена до 30 листопада, посіви на цих полях вважаються такими, на які поширюється страхове забезпечення, за умови, що виробник і страховик підписали договір страхування до 15 листопада і виробник сплатив страхову премію згідно з умовами договору страхування.

При укладанні договору страхування страхувальник може обрати суму відшкодування за посіви озимих культур, загиблих протягом зими. Згідно із стандартною практикою для цього страхового продукту, при загибелі посівів на всій застрахованій площі або на її частині страховик виплачує суму відшкодування на рівні 20% від страхової суми на одиницю площі. Страхувальник може обрати варіант відшкодування на рівні 30% від страхової суми на одиницю площі, але при цьому ставка премії збільшується.

Важливо, зверніть увагу!!!

За рішенням андеррайтера у страховому покритті може бути відмовлено у випадках, коли кількість рослин на полі становить менше 350 на один квадратний метр. Рекомендовано приймати такі посіви на страхування тільки за умови, що для даного сорту рекомендовані нижчі норми висіву насіння, або якщо андеррайтер переконаний у спроможності посівів на полі дати врожайність не нижче 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності)

Рекомендуємо для страхування посівів озимих зернових культур на ділянках із низькою кількістю рослин використовувати інші страхові продукти, наприклад, програму страхування від повної загибелі посівів або програму страхування від часткових втрат або повної загибелі посівів (обидві на період перезимівлі).

Огляд посівів навесні

Даний страховий продукт вимагає від сторін договору страхування здійснення перевірки стану посівів весною для визначення втрат врожаю, спричинених несприятливими погодними умовами взимку. Метою огляду посівів є встановлення їх здатності забезпечити врожайність вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності).

Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин, але не пізніше 01 травня.

Страхове забезпечення на всі поля з кількістю рослин більше ніж 300 на кв. метр подовжується до закінчення циклу виробництва, тобто до збирання врожаю.

Рішення, що приймаються виробником, у разі наявності менш ніж 300 рослин на кв. метр

Звіт про ушкодження або загибель рослин культури під час зимового періоду є обов'язком виробника. Врегулювання збитків здійснюється на основі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у разі наявності на кв. метрі поля 300 або менше рослин, а саме:

- а) пересів відповідного поля ярими культурами;
- б) підсів відповідного поля ячменем або іншою культурою за погодженням із страховиком;
- в) знищення залишків посівів культури;
- г) продовження вирощування культури і збір врожаю.

При прийнятті одного із зазначених вище рішень виробнику культури необхідно враховувати такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля ярими культурами.

*Пересіяні ярими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 20 (або 30%, якщо був обраний такий варіант) відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадках подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується **ТІЛЬКИ** після здійснення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.*

- б) підсів відповідного поля ячменем або іншою культурою за погодженням із страховиком.

Підсіяні площі виключаються з переліку площ, на яких містяться посіви, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 20 відсотків (або 30%) від страхової суми для даного поля. У випадках подальших втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- в) знищення залишків посівів культури.

Виробник ЗОБОВ'ЯЗНИЙ здійснити заорювання або дискування відповідних площ протягом 10 днів, при цьому відповідні поля виключаються з переліку площ, на яких містяться залишки посівів, на які поширюється страхове забезпечення, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 20 відсотків (або 30%) від страхової суми для поля або частини поля. У випадках подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших площах процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, посіви на яких страхуються. Компенсація виробнику виплачується ТІЛЬКИ після фактичного знищення залишків посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику.

- г) продовження вирощування культури і збір врожаю.

Якщо виробник відмовляється від здійснення пересіву або підсіву постраждалих площ, а також знищення залишків посівів, виробник може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення щодо продовження вирощування культури приймається спільно представником страховика (андеррайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю.

Якщо представник страховика вважає, що посіви культури на всіх або окремих полях не зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, посіви культури на таких полях виключаються зі страхового покриття за договором страхування. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен у цьому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений із рішенням представника страховика. Страховик розглядає такі поля як такі, що постраждали від настання страхового випадку. Виробнику сплачується відшкодування в розмірі 10 відсотків (або 15% – якщо страхувальником був обраний варіант підвищеного відшкодування на зимовий період) від страхової суми (по полю або частині поля) або суму страхового платежу (якщо вона більша), і посіви на таких полях виключаються зі страхового покриття. У такому випадку виробник не зобов'язаний переводити посіви на інше призначення і може продовжувати вирощувати культуру, але він має усвідомлювати, що в подальшому (на весну-літо) до збирання врожаю посіви на таких полях не підлягають страховому покриттю за договором страхування.

Прийняття рішення щодо подальшого вирощування культури при кількості менше 250 рослин на кв. метр

При кількості менше 250 рослин на квадратний метр стандартним рішенням, що приймається виробником та страховиком, має бути пересів, підсів або знищення посівів (випас худоби, дискування, оранка тощо). Якщо представник страховика та виробник погодяться, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника повинні бути досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. При низьких рівнях страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної, вірогідність отримання врожайності вище тригерної більша.

В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю та наводяться аргументи на користь такого рішення.

Страхування посівів озимих зернових культур на весняно-літній період

У разі настання несприятливих погодних умов у весняно-літній період після здійснення весняних оглядів страхове відшкодування сплачується страховиком виробнику після оформлення всіх необхідних документів, основними з яких є акт огляду посівів та акт із розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збору врожаю. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним урожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрат посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням врожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, як тільки матиме змогу, але не пізніше як через 36 годин від моменту події. Як правило, страховик не перечить проведенню робіт із збирання врожаю, якщо тільки ці роботи не здійснюватимуться на постраждалій ділянці. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягів збитків.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник гадає, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови до початку збору врожаю. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягів збитків.

Визначення фактичної врожайності культури (методом вимірювання біологічної врожайності)

Врожайність та обсяг врожаю застрахованої культури визначаються шляхом вимірювання біологічної врожайності на всіх полях, де містяться застраховані посіви культури, до початку збирання врожаю. У разі коли виробник приймає рішення про продовження вирощування врожаю на полях, щільність популяції рослин на яких становить менше ніж 300 рослин на кв. метр, ці поля враховуються при визначенні загальної фактичної врожайності.

Якщо виробник не повідомляє про ризикові події та зниження врожайності нижче тригерної, то страховик може не проводити визначення біологічної врожайності. Проте страховики можуть проводити вибіркове визначення врожайності з метою обстеження практики вирощування культури та для поліпшення умов страхування у майбутньому.

Рекомендується встановити у договорі страхування (обов'язкове) надання виробником звіту про врожайність культури на полях у господарстві. Такі звіти будуть використовуватися для поліпшення продукту та умов страхування у майбутньому.

Процедура визначення біологічної врожайності описана у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків. Ці методичні рекомендації будуть невід'ємною частиною пакета документів нового страхового продукту. Визначення біологічної врожайності є основною методикою та процедурою для цілей врегулювання збитків за даним страховим продуктом.

Біологічна врожайність визначається для кожного поля, на якому містяться застраховані посіви. В акті врегулювання збитків обраховується кількість врожаю на кожному полі або частині поля. Поля, на яких містяться застраховані посіви, у випадках настання ризикових подій (наприклад, град, сильний вітер, злива тощо) протягом дії договору страхування можуть додатково поділятися на частини (субполя). Далі загальна кількість врожаю ділиться на площу, на якій містяться застраховані посіви, для визначення середньої врожайності культури по господарству.

Визначення обсягів врожаю культури шляхом вимірювання біологічної врожайності здійснюється не раніше ніж за два тижні до початку збирання врожаю. Необхідно коригувати отримані показники з урахуванням втрат під час збирання врожаю і рівня вологості зерна.

Методика з пробного збирання врожаю і вимірювання біологічної врожайності є частиною договору страхування (її опис включено до тексту договору страхування або додається до нього як окремий додаток).

Визначення врожайності культури методом механізованого збирання врожаю

Якщо виробник надає перевагу визначенню обсягів врожайності культури шляхом механізованого збирання врожаю і страховик погоджується на це, виробник має повідомити страховика про передбачувану дату початку збору врожаю. Виробник зобов'язаний забезпечити наявність необхідної техніки та/або обладнання у робочому стані, а також інших ресурсів, потрібних для збирання врожаю. У випадку коли виробник невчасно повідомив (або взагалі не повідомив) про початок збирання врожаю або не надав необхідної техніки та/або обладнання, визначення обсягу врожаю здійснюється шляхом вимірювання біологічної врожайності.

Методика визначення врожайності культури шляхом механізованого збирання описана у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що збитки стали наслідком настання страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) і кількість одиниць площі, на якій містяться посіви, що підлягають страхуванню.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, то для визначення суми відшкодування насамперед з'ясовується загальна кількість продукції, виробленої на всіх полях. Середня врожайність визначається діленням загальної кількості продукції на площу, на якій містяться застраховані посіви. Далі сума відшкодування визначається за формулою:

Відшкодування = (тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) × площа × ціна

Приклад: як зазначено у контракті, тригер врожайності становить 22,4 центнера на гектар, загальна площа – 150 гектарів, ціна, яку обрав виробник, становить 80 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів, на яких містяться застраховані посіви) становить 17,6 центнерів з гектара. Сума відшкодування розраховується в такий спосіб:

Відшкодування = (тригер врожайності – фактична врожайність) × площа × обрана ціна = (22,4 ц/га – 17,6 ц/га) × 150 га × 80 грн./ц = 4,8 × 150 × 80 = 57600 грн.

Основні поняття страхового продукту «Страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур на весь період вирощування»

Андеррайтер – фахівець у галузі оцінювання ризиків, який має повноваження приймати на страхування (перестраховування) або відмовляти у прийнятті на страхування запропоновані об'єкти (ризик), визначати ставки премії та умови договору страхування таких об'єктів, керуючись принципами добросовісного ведення страхової справи.

Фактична врожайність культури – кількість зібраного врожаю у центнерах або тоннах на одиницю площі у рік дії страхового поліса, що визначається шляхом ділення загальної кількості (маси) зібраного врожаю на загальну площу вирощування застрахованих посівів культури.

Густота стояння культури (щільність посівів) – мінімально допустима кількість живих рослин сільськогосподарської культури на одиницю площі, необхідна для отримання

запланованого рівня врожаю; визначається при прийнятті посівів на страхування (під час передстрахового огляду).

Річна врожайність культури – кількість врожаю культури (у центнерах або тоннах) з одиниці, що отримана в певному році циклу за вегетаційний період, показник якої використовується для визначення очікуваної врожайності у певному господарстві.

Кінцевий термін подання заяви – дата, після якої страховик не приймає від виробників заяв про прийняття посівів культури на страхування (укладання договору страхування).

Технології вирощування сільськогосподарських культур – притаманні певному регіону сільськогосподарського виробництва технології, що забезпечують отримання врожаю культури. При страхуванні посівів за даним страховим продуктом допускаються заходи технології вирощування, які передбачають мінімальний або нульовий обробіток ґрунту.

Застрахована площа – площа посівів даної сільськогосподарської культури, що підлягає страхуванню, показник якої використовується для розрахунку вартості страхового поліса.

Рівень страхового покриття – відсоток страхового захисту, яку обирає виробник із списку, що пропонується в межах договору страхування (страхового поліса).

Застрахована культура – озима зернова культура певного сорту, яка висівається для виробництва зерна восени і врожай якої збирається наступного року. Відповідно до умов даного страхового продукту можуть бути застраховані посіви озимих пшениці, ячменю, жита та тритикале.

Незастрахована культура – культура, посівні площі якої не можуть бути застраховані за даною програмою, до таких належать переорані чи закультивовані посіви, а також ті, що використовуються як пасовища, для вирощування кормових культур або для будь-яких інших цілей.

Річні показники врожайності – надані виробником або його уповноваженим представником задокументовані річні показники виробництва врожаю сільськогосподарської культури, які андеррайтер страхової компанії може використовувати під час визначення умов страхування як статистичні дані за попередні роки.

Очікувана врожайність – показник планованої врожайності певної культури на одиницю площі, що визначається для кожного виробника, який користується послугами із страхування. Розраховується на підставі статистичних даних із врожайності за останні роки. Очікувана врожайність визначається як середній показник за останні п'ять років річної врожайності даної культури, у виробництві якої застосовуються технології, подібні до тих, що використовувалися в попередні роки, коли посіви культури не страхувалися. Вона визначається шляхом додавання показників врожайності відповідних культур даного виробника за відповідні роки і ділення суми на загальну кількість років, протягом яких вирощувалась дана сільськогосподарська культура.

Для відображення років, стосовно яких немає надійних даних з показників виробництва конкретної сільськогосподарської культури в межах даного господарства, використовуються: а) офіційні дані про врожайність на рівні адміністративної одиниці (району) або б) офіційні дані щодо середнього рівня врожайності у межах адміністративної одиниці (району), помножені на коефіцієнт співвідношення наявних показників річної врожайності за відповідні роки протягом п'яти років порівняно з офіційними даними щодо врожайності на рівні адміністративної одиниці за ті самі роки.

Страхова виплата (відшкодування) – компенсація втрат страхувальника, пов'язаних із частковою або повною загибеллю врожаю внаслідок дії передбачених договором страхування ризиків, у випадках коли врожайність застрахованої культури знижується нижче рівня страхового покриття, визначеного умовами страхового поліса.

Обмеження технологій вирощування, що не відповідає вимогам договору страхування (страхового поліса) – даний страховий продукт не передбачає страхування виробництва органічної («натуральної») сільськогосподарської продукції.

Виробник – господарство чи підприємство, яке займається виробництвом сільськогосподарської продукції (вирощуванням сільськогосподарських культур).

Застраховане поле – окрема ділянка посівної площі, місцезнаходження якої визначається координатами, що відповідають даним глобальної навігаційної супутникової системи та карти-схеми полів, і на яку поширюється дія страхового поліса.

Страховий випадок – подія, здатна вплинути на зменшення густоти стояння культури або зниження врожайності, внаслідок настання якої в період дії договору страхування передбачається виплата страхового відшкодування.

Строк дії договору страхування (страхового поліса) – період дії страхового захисту посівів застрахованої сільськогосподарської культури, який триває від дати укладення договору (появи/наявності сходів культури) до дати збирання врожаю цієї культури.

Зрошення – елемент технології вирощування культур, який передбачає застосування штучного поливу посівів (за умови наявності відповідних систем зрошення, що забезпечують подавання води протягом відповідного періоду часу). Посіви культури, що вирощуються із застосуванням зрошення, за умовами даного страхового продукту можуть бути прийняті на страхування.

Страхова премія (платіж) – грошова сума, що сплачується страхувальником у відповідності до страхового покриття, передбаченого умовами договору страхування (страхового поліса).

Знижка страхової премії – передбачена умовами даного страхового продукту знижка премії (у відсотках), яка застосовується андеррайтером страховика при розрахунку суми страхової премії у разі подання виробником заяви про страхування на ранньому етапі.

Опціон цін – ціна одиниці (центнера або тонни) продукції у гривнях, яка обирається виробником для цілей визначення поліса страхової суми за договором страхування та суми страхової премії.

Застрахована врожайність – показник врожайності, визначений з урахуванням обраного страхувальником рівня страхового покриття. За умовами даного страхового продукту виплата страхового відшкодування передбачена у випадку зниження рівня фактичної врожайності у році страхування нижче рівня застрахованої врожайності.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої за умовами договору страхування страховик зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування при настанні страхового випадку, що визначається за такою формулою:

Страхова сума = очікувана врожайність × рівень покриття × застрахована площа × обраний опціон цін.

Визначення погодних ризиків (агрометеорологічні і метеорологічні явища, що можуть спричинити загибель сільськогосподарських культур або недобір урожаю)

Вимерзання – загибель зимуючих культур унаслідок зниження температури повітря або ґрунту нижче критичної для рослин межі протягом 1 доби і більше. Вимерзання спричиняє ушкодження вузлів кущіння, кореневої системи озимих зернових, кореневої шийки багаторічних трав, засихання та загибель плодівих бруньок гілок дерев і кущів.

Випрівання – загибель рослин озимих культур та багаторічних трав унаслідок тривалого перебування рослин під високим сніговим покривом (більше 30 см), коли температура ґрунту на глибині залягання вузла кущіння близька до 0° упродовж 80–100 днів (не обов'язково

підряд) та при слабкому промерзанні або талому ґрунті. Відбувається аномальний ріст конусу наростання взимку, ураження грибковими хворобами, а внаслідок цього – загибель рослин рано навесні.

Вимокання – весняна загибель рослин унаслідок нестачі кисню для дихання, спричинена тривалим (протягом 10–15 і більше днів) перебуванням їх в умовах застоювання талої води.

Льодова кірка (притерта) – шар льоду, що утворюється внаслідок чергування відлиг та морозів і щільно прилягає до поверхні ґрунту. Загибель рослин від задухи відбувається при тривалому (протягом 30–40 і більше днів) перебуванні під притертою льодовою кіркою внаслідок порушення газообміну – підвищення концентрації вуглекислого газу і нестачі кисню. Ушкодження рослин від льодової кірки відбуваються і внаслідок прямої механічної дії – розриву коренів, вузлів кущіння.

Випирання – загибель рослин унаслідок розриву кореневої системи, оголення вузлів кущіння озимих культур чи кореневої шийки багаторічних трав через неодноразове відтавання і замерзання верхнього перезволоженого шару ґрунту.

Заморозки – зниження температури повітря (поверхні ґрунту) нижче 0°C у період вегетації рослин. На розподіл та інтенсивність заморозків, крім атмосферних процесів, великий вплив чинять місцеві умови (форми рельєфу, близькість великих населених пунктів, а також водоймищ, особливості фізичних властивостей ґрунту). Заморозки призводять до ушкоджень та загибелі рослин.

Посуха – тривалий дефіцит опадів при підвищеному температурному режимі у теплий період року, внаслідок чого вичерпуються запаси вологи ґрунту за рахунок випаровування і транспірації. Складаються несприятливі умови для вегетації рослин, урожай польових культур різко знижується або гине. Розрізняють атмосферну, або повітряну, посуху, коли опадів недостатньо, утримуються високі температури на фоні низької відносної вологості повітря (менше 30%), та ґрунтову посуху, коли відбувається значне висушування ґрунту, що веде до недостатнього забезпечення рослин водою і викликає передчасне пожовтіння та засихання рослин. Критерії посухи – зниження відносної вологості повітря вдень до 30% і менше протягом 10 днів і більше, зниження запасів продуктивної вологи орного шару ґрунту до 10 мм і менше у період сівби озимини і ярини; зниження запасів продуктивної вологи в метровому шарі ґрунту до 30% і менше мінімальної польової вологості (НПВ) в інші періоди вегетації.

Суховій – вітер зі швидкістю більше 5 м/сек. при відносній вологості повітря 30% і нижче, температурі повітря 25°C і вище, дефіциті вологості повітря 15 мілібарів і більше. Суховій спричиняє зниження продуктивності посівів унаслідок зневоднення рослин і порушення у них фізіологічних процесів.

Град – опади, що випадають в теплий період року у вигляді часточок льоду різних розмірів. У більшості випадків розмір граду 1–2 см, максимальний діаметр до 6–8 см. Іноді градини випадають у вигляді кусків льоду масою близько 500 г.

При тривалих та інтенсивних градобоях відбувається значна втрата врожаю, а в багатьох випадках і повна загибель урожаю або рослин.

Злива – сильний дощ, при якому за короткий проміжок часу випадає велика кількість опадів. Інтенсивність опадів (тобто кількість опадів за 1 хвилину) під час зливи може змінюватись від 0,009 мм/хв до 0,5 мм/хв і більше.

Сильна злива – сильний дощ з кількістю опадів 30 мм і більше за 1 годину і менше, що призводить до ушкодження рослин, викликає їх вилягання, водну ерозію ґрунту, сприяє утворенню ґрунтової кірки.

Дуже сильний дощ – кількість опадів 50 мм і більше за 12 годин і менше, а у гірських районах – 30 мм і більше за 12 годин і менше.

Тривалі дощі – інтенсивні дощі, що випадають безперервно або з незначними перервами протягом доби, інколи декількох діб (2–3) із кількістю опадів 100 мм і більше. Спричиняють перезволоження ґрунту, „стікання” зерна, розповсюдження грибкових захворювань на посівах.

Грунтова кірка – дуже ущільнений, зцементований поверхневий шар ґрунту. В одних випадках кірка відстає у вигляді плиток, в інших являє собою монолітний міцний шар, який поступово переходить у нижні пухкі шари. Кірка на поверхні ґрунту виникає після сильних дощів (більше 10 мм) при наступному підвищенні денних температур повітря до 15–25°C і температури поверхні ґрунту до 25–40°C. Поверхня кірок гладенька, щільна, кольору світлішого, ніж загальний колір поверхні ґрунту. Товщина кірок може бути від 1–2 мм до 50–80 мм. Ускладнює або перешкоджає появі сходів, диханню рослин.

Сильний вітер – вітер із максимальною швидкістю 25 м/сек., у високогір'ї Карпат і гірському районі Криму – 40 м/сек. і більше. Значні швидкості вітру викликають посилену транспірацію рослин, висихання верхніх шарів ґрунту, механічні ушкодження рослин, а у супроводі злив – вилягання посівів, що зумовлює значне зниження врожаю сільськогосподарських культур.

Пилова буря – перенесення великої кількості пилу внаслідок сильного вітру, що призводить до руйнування поверхневого шару ґрунту, не закріпленого рослинністю. Сильна пилова (піщана) буря визначається при швидкості вітру 15 м/сек. і більше протягом 12 годин і більше. Пилові бурі завдають значних ушкоджень посівам – оголюють кореневу систему рослин, заносять посіви шаром ґрунту або піску, виносять із полів продуктивні шари ґрунту тощо.

Шквал – різке короткочасне посилення швидкості вітру під час грози або перед грозою. Максимальна швидкість вітру при шквалах може перевищувати 40 м/сек..

Смерч – сильний мікомасштабний вихор із дуже низьким атмосферним тиском у центральній частині. Швидкість вітру в смерчі досягає 50–100 м/сек. і більше. Для території України явище рідкісне. Спостерігається, як правило, в теплу пору року, має локальний характер

Видування (здування) – винесення сильним (понад 10–15 м/сек.) і тривалим вітром верхніх шарів ґрунту разом із посіяним насінням, а іноді і зі сходами рослин. Спостерігається на безструктурних, розпорошених ґрунтах при сильному вітрі в суху погоду.

Випадіння рослин озимих культур – явище в період відновлення вегетації, пов'язане з різким і активним наростанням тепла, що викликає нестачу вологи у верхньому шарі ґрунту. При цьому вторинна коренева система неспроможна використовувати вологу глибших шарів ґрунту, внаслідок чого рослини гинуть. Це явище трапляється переважно в пізні весни.

Концепція страхового продукту «Страхування посівів озимих зернових: озимої пшениці, озимого ячменю, озимого жита, озимого тритикале та житниці на період перезимівлі»

Даний страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують озимі зернові, такі як озима пшениця, озимий ячмінь, озиме жито, озиме тритикале та житниця. Страхування посівів озимих зернових забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює цикл: від появи сходів восени до відновлення вегетації рослинами весною і покриває усі можливі ризики перезимівлі.

Строк страхування

Пропонується страхування посівів озимих зернових на період перезимівлі, тобто від появи сходів до відновлення вегетації навесні.

Страхові випадки (ризик, передбачені договором страхування)

Передбачається страхування посівів озимих зернових від переліку ризиків (далі – мульти-ризик), пов'язаних з погодними умовами, які можуть спричинити зниження густоти стояння чи знищення або пошкодження рослин.

Визначення ризиків встановлено згідно з офіційним класифікатором Гідрометцентру України та Міністерства надзвичайних ситуацій України (див. визначення у словнику).

Важливі строки (рекомендовані)

Заходи	Строки та терміни
Раннє подання заяви щодо прийняття посівів на страхування (передбачається знижка)	15 серпня – 01 жовтня
Сівба	15 серпня – 10 вересня
Закінчення терміну подання заяви на страхування	15 листопада
Закінчення терміну здійснення огляду посівів і підписання договору страхування	30 листопада
Закінчення терміну дії страхового договору	20 квітня
Огляд посівів навесні (після відновлення вегетації)	До 01 травня
Повідомлення про настання ризикової події, передбаченої договором страхування	Протягом 3 днів з моменту настання події
Проведення огляду посівів та визначення кількості рослин	Протягом 5 днів з моменту отримання повідомлення про страхову подію

УВАГА!!! Якщо строки сівби через погодні умови можна буде подовжити, страховики будуть поширювати відповідне інформаційне повідомлення. В будь-якому разі андерайтери страховика ухвалюватимуть рішення щодо прийняття на страхування посівів озимих зернових, виходячи з фази розвитку та щільності рослин.

УВАГА!!! За окрему плату страховик по цьому страховому продукту може надати додаткове покриття по ризикам весняного періоду таке саме як заморозки.

Страхова вартість

Страхова вартість – дійсна вартість об'єкту для цілей страхування.

В рамках цього страхового продукту для цілей страхування використовується страхова вартість вирощування озимих зернових, яка визначається страхувальником, шляхом подання інформації про фактично понесені витрати на посів озимих зернових в розрахунок на 1 гектар. Відповідну інформацію страхувальник подає у заяві на страхування, а при необхідності, підтверджує шляхом надання первинної документації та технологічної карти вирощування озимих зернових культур.

Для розрахунку страхової вартості використовується інформація бухгалтерської звітності для всіх полів господарства, на яких вирощується озимі зернові. Страхова вартість визначається для кожної культури окремо.

Страхове покриття

При страхуванні культур за даним страховим продуктом франшиза не застосовується. Виробник може обирати між різними рівнями страхового покриття, понесених ним затрат на посів культур, що має бути єдиним для всіх полів, що страхується. Рекомендованим для даного страхового продукту є застосування рівня покриття НЕ НИЖЧЕ ніж 50%. Максимально можливий обсяг страхового покриття, що пропонується у даному страховому продукті, становить 80%. Рівень страхового покриття, обраний страхувальником, погоджується з андерайтером та вноситься до страхового договору.

В рамках даного страхового продукту обраний виробником рівень страхового покриття застосовується до суми фактично понесених витрат і використовується при визначенні страхової суми.

Важливо, зверніть увагу!!!

За рішенням андерайтера, у випадку, якщо стан посівів на деяких полях культури є не достатньо задовільним, рівень покриття може бути знижено.

Страхова сума

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку.

У межах запропонованого страхового продукту страхова сума на одиницю площі (1 гектар) визначається шляхом множення страхової вартості на 1 гектар на рівень страхового покриття. Максимально можливий обсяг страхового покриття, що пропонується у даному страховому продукті, становить 80 %.

Приклад: страхова вартість (фактично понесені затрати вирощування озимих зернових культур) складає 1600 грн. на гектар. Відповідно, страхова сума на 1 гектар, для цілей страхування складає:

$$\text{Страхова сума} = \text{страхова вартість (грн./га)} \times 80\% = 1600 \text{ грн./га} \times 80\% = 1280 \text{ грн./га.}$$

Страхова сума розраховується для кожної ділянки поля і зазначається у таблиці полів, на яких знаходяться посіви культури, що підлягають страхуванню у відповідності до вимог договору страхування. Загальна сума, зазначена у договорі страхування, є максимальною сумою виплати виробнику у разі повної загибелі посівів культури.

Приклад: страхова сума на одиницю площі становить 1280 грн. на гектар. Посівна площа становить 250 га. Відповідно, страхова сума за договором складає:

$$\text{Страхова сума} = \text{страхова сума на одиницю площі (грн.)} \times \text{площу посівів (га)} = 1280 \text{ грн./га} \times 250 \text{ га} = 320\,000 \text{ грн.}$$

Страховий тариф та страхова премія

Страховий тариф (%) розраховується окремо для кожної адміністративної одиниці (області). В рамках даного страхового продукту страховий тариф є однаковим для будь-якого рівня страхового покриття в одній адміністративній одиниці (області).

Страхова премія є вартістю страхування для виробника. В межах запропонованого страхового продукту страхова премія є відсотком (%) страхової суми.

Розмір страхової премії на одиницю площі розраховується шляхом множення страхової суми і страхового тарифу.

Приклад: страховий тариф для озимої пшениці дорівнює 3,5 відсотка. Страхова сума на гектар дорівнює 1280 грн./га.

$$\text{Страхова премія на одиницю площі} = \text{страхова сума на одиницю площі} \times \text{страховий тариф} = 1280,00 \text{ грн./га} \times 3,5\% = 44,8 \text{ грн./га.}$$

У випадку, коли виробник страхує 250 гектарів площі озимої пшениці, страхова премія дорівнюватиме:

$$\text{Премія на одиницю площі} \times \text{загальна площа, що підлягає страхуванню} = 44,8 \text{ грн.} \times 250 \text{ га} = 11\,200 \text{ грн.}$$

Виробники можуть отримати знижку або надбавку в залежності від дати подання заяви на страхування, досвіду виробництва даної культури, тривалості участі у програмі страхування, страхування усіх озимих культур у господарстві і статистичних показників втрат врожаю.

Заява на страхування

Виробники сільськогосподарської продукції запрошуються до подання заяв на страхування до 15 листопада кожного року за умови здійснення сівби культури восени. Виробник може подати заяву до початку сівби. В цьому випадку виробнику може бути запропонована знижка (від 5 до 10 відсотків). Страхове забезпечення не надається виробникам, які надали страховику заяву на страхування посівів озимих зернових пізніше 15 листопада.

Процес подання заяви вимагає заповнення стандартної анкети і надання усієї необхідної інформації, що вимагається страховиком. Страховик може попросити надати додаткову інформацію, якщо анкета містить недостатньо інформації для прийняття рішення щодо надання послуг зі страхування.

Відповідність вимогам для прийняття посівів на страхування

Страхове забезпечення надається тільки заявникам, які мають майновий інтерес у вирощуванні і реалізації врожаю культури. Заявник має надати документи, що підтверджують право власності на землю або право користування земельною ділянкою, на якій вирощується озима культура, що підлягає страхуванню.

При сівбі культури потрібно використовувати якісне насіння. Методи вирощування культури повинні забезпечувати нормальний розвиток рослин.

Виробник повинен застрахувати посіви озимої зернової культури на усіх своїх площах.

Прийом посівів озимих зернових на страхування

Страховик здійснює польове обстеження (огляд) посівів після появи сходів восени. Представник страховика, відповідальний за здійснення огляду, зобов'язаний інспектувати усі площі, на яких знаходяться посіви, які підлягають страхуванню. Огляд посівів у господарстві відбувається до 30 листопада. У випадку нездійснення перевірки стану полів до 30 листопада посіви на таких полях вважаються такими, на яких розповсюджується страхове забезпечення, за умови, що виробник і страховик підписали договір страхування до 15 листопада, і виробник сплатив страхову премію у відповідності до умов договору страхування.

Важливо, зверніть увагу!!!

За рішенням андерайтера, у страхуванні може бути відмовлено у випадках, коли кількість рослин на полі становить менше 350 рослин на кв.метр. Рекомендовано приймати такі посіви на страхування виключно, якщо для даного сорту рекомендовані нижчі норми висіву насіння, або андерайтер буде впевнений, що стан рослин задовільний для вдалої зими.

У разі виявлення полів з посівами різної якості (в т.ч. густоти стояння рослин) андерайтер може прийняти рішення про зниження рівня страхового покриття, про що ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страхувальника.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події. У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною загибелі посівів (або виробник вважає, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягів збитків.

Врегулювання збитків

Звітування про пошкодження або загибель рослин культури під час зимового періоду є обов'язком виробника (страхувальника). Страховий договір діє до відновлення вегетації навесні, але не пізніше 20 квітня. Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин, але не пізніше 01 травня.

Врегулювання збитків здійснюється на базі ділянок поля, шляхом підрахунку кількості рослин, що відновили вегетацію навесні.

Для цілей цього страхового продукту загибеллю посівів вважається наявність навесні на окремому полі кількості живих рослин менше 50% від кількості, зафіксованої на цьому ж полі восени при проведенні огляду при прийнятті посівів на страхування.

Важливо, зверніть увагу!!! У випадку, якщо загибель рослин озимих зернових культур відбулася на ділянці, що становить **НЕ МЕНШЕ 30% площі застрахованого поля**, врегулювання збитків може проводитись окремо по постраждалій частині. (див. *Методологія врегулювання збитків*).

У випадку наявності **МЕНШЕ НІЖ 50%** кількості рослин озимих зернових культур на кв. метр поля, від прийнятих на страхування восени, і проведенням виробником робіт **зі знищення посівів або переведення на інше використання**, страховик виплачує **100 відсотків страхової суми, визначеної для окремого поля або частини поля**. Страхове відшкодування виплачується виробнику **ТІЛЬКИ** після проведення робіт з пересіву, знищення або переведу на інше використання посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику.

Виробник **ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ** здійснити заорювання, дискування або інші технологічні операції на постраждалих площах протягом 10 днів.

Рішення щодо знищення посівів або продовження вирощування постраждалих посівів культури приймається виробником. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен в такому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений з умовами виплати страхового відшкодування у випадку, коли постраждалі посіви не переводяться на інше використання.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що шкода стала наслідком настання страхового випадку, який спричинив зниження густоти стояння рослин озимої культури більш ніж на 50% від прийнятих на страхування, і страхувальник провів роботи зі знищення залишків посівів озимих зернових. Сума відшкодування визначається шляхом множення показника страхової суми на 1 гектар (див. Страхова сума) на обсяг постраждалої площі.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на декількох полях, сума відшкодування визначається по кожному полю/частині поля **ОКРЕМО**.

Сума відшкодування розраховується за формулою:

Відшкодування = постраждала площа × страхова сума на одиницю площі.

Приклад: як зазначено у контракті, страхова сума на 1 гектар становить 1280 грн., загальна площа – 250 гектарів, площа, що постраждала після перезимівлі, 250 га. Виробник провів роботи зі знищення посівів. Сума страхового відшкодування розраховується наступним чином.

Відшкодування = постраждала площа × страхова сума на одиницю площі = 250 га × 1280 грн./га = 320 000 грн.

Визначення погодних ризиків (агrometeorологічні і метеорологічні явища, що можуть спричинити загибель сільськогосподарських культур або недобір урожаю)

Видування (здування) сильним (понад 10-15 м/сек.) і тривалим вітром верхніх шарів ґрунту разом з посіяним насінням, а іноді й зі сходами рослин. Спостерігаються на безструктурних розпиленних ґрунтах при сильному вітрі в суху погоду.

Вимерзання – загибель зимуючих культур внаслідок зниження температури повітря або ґрунту нижче критичної для рослин меж протягом 1 доби і більше. Вимерзання спричиняє пошкодження вузлів куштиння, кореневої системи озимих зернових, кореневої шийки багаторічних трав, засихання та загибель плодкових бруньок гілок дерев і кущів.

Вимокання – весняна загибель рослин внаслідок недостатчі кисню для дихання, що зумовлюється тривалим перебуванням їх в умовах застою талої води (протягом 10-15 днів і більше).

Випадіння рослин озимих культур – явище, що спостерігаються при різкому і активному наростанні тепла в період відновлення вегетації та одночасно при недостатчі вологості у верхньому шарі ґрунту. При цьому вторинна коренева система не встигає використовувати вологу більш глибоких шарів ґрунту і рослини гинуть. Це явище більш розповсюджене при пізніх веснах.

Випирання – загибель рослин внаслідок розриву кореневої системи, оголення вузлів куштиння озимих культур чи кореневої шийки багаторічних трав в результаті неодноразового відтавання і замерзання верхнього перезволоженого шару ґрунту.

Випрівання – загибель рослин озимих культур та багаторічних трав внаслідок тривалого перебування рослин під високим сніговим покривом (більше 30 см), коли температура ґрунту на глибині залягання вузла куштиння близька до 0° упродовж 80-100 днів (не обов'язково підряд), та при слабкому промерзанні або талому ґрунті. Відбувається аномальний ріст конусу наростання взимку, ураження грибковими хворобами. Як наслідок – загибель рослин ранньої весни.

Ґрунтова кірка – сильно ущільнений, зцементований поверхневий шар ґрунту. В одних випадках кірка відстає у вигляді плиток, в інших є монолітним міцним шаром, який поступово переходить в нижні пухкі шари.

Кірка на поверхні ґрунту виникає після сильних дощів (більше 10 мм) при наступному підвищенні денних температур повітря до 15-25° С і температурі поверхні ґрунту до 25-40°С. Поверхня кірок гладенька, щільна, більш світлого кольору, ніж загальний колір поверхні ґрунту. Товщина кірок може бути від 1-2 мм до 50-80 мм. Ускладнює або заважає появі сходів, диханню рослин.

Дуже сильний дощ – кількість опадів 50 мм і більше за 12 годин і менше, а у гірських районах – 30 мм і більше за 12 годин і менше.

Заморозки – зниження температури повітря (поверхні ґрунту) нижче 0°С у вегетаційний період. На розподіл та інтенсивність заморозків, крім атмосферних процесів, великий вплив мають місцеві умови (форми рельєфу, близькість великих водойм і міст, а також фізичні властивості ґрунту). Заморозки призводять до пошкоджень та загибелі рослин.

Злива – сильний дощ, при якому за короткий проміжок часу випадає велика кількість опадів. Інтенсивність опадів (тобто кількість опадів за 1 хвилину) під час зливи може змінюватись від 0,009 мм/хв. до 0,5 мм/хв. і більше.

Льодова кірка (притерта) – шар льоду, що утворюється внаслідок чергування відлиг та морозів і щільно прилягає до поверхні ґрунту. Загибель рослин від задухи відбувається при тривалому перебуванні під притертою льодяною кіркою (протягом 30-40 днів та більше) внаслідок порушення газообміну – підвищення концентрації вуглекислого газу, недостатчі кисню. Пошкодження рослин від льодяної кірки відбуваються і внаслідок прямої механічної дії – розриву коренів, вузлів куштиння.

Пилова буря – перенесення великої кількості пилу внаслідок сильного вітру, що призводить до руйнування поверхневого шару ґрунту, не закріпленого рослинністю. Сильна пилова /піщана/ буря – при швидкості вітру 15 м/с і більше протягом 12 годин і більше. Пилі бурі завдають значних пошкоджень посівам – оголюють кореневу систему рослин, заносять посіви шаром ґрунту або піску, виносять з полів продуктивні шари ґрунту тощо.

Сильна злива – сильний дощ з кількістю опадів 30 мм і більше за 1 годину і менше, що призводить до пошкодження рослин, викликає полягання, водну ерозію ґрунту, сприяє утворенню ґрунтової кірки.

Сильний вітер – вітер з максимальною швидкістю 25 м/с, у високогір'ї Карпат і гірському районі Криму – 40 м/с і більше. Значні швидкості вітру викликають посилену транспірацію рослин, висихання верхніх шарів ґрунту, механічні пошкодження рослин, у супроводі злив – полягання посівів, що зумовлює значне зниження урожаю сільськогосподарських культур.

Смерч – сильний мікомасштабний вихор з дуже низьким атмосферним тиском у центральній частині. Швидкості вітру в смерчі досягають 50-100 м/с і більше. Для території України явище рідкісне. Спостерігається, як правило, в теплу пору року, має локальний характер.

Суховій – вітер із швидкістю більше 5 м/с при відносній вологості повітря 30% і нижче, температурі повітря 25°C і вище, дефіциті вологості повітря 15 мілібарів і більше. Суховій спричиняє зниження продуктивності посівів внаслідок зневоднювання рослин і порушення в них фізіологічних процесів.

Тривалі дощі – інтенсивні дощі, що випадають безперервно або з незначною перервою протягом доби, інколи декількох діб (2-3) з кількістю опадів 100 мм і більше. Спричиняють перезволоження ґрунту, «стікання» зерна, розповсюдження грибкових захворювань на посівах.

Шквал – різке короткочасне підсилення швидкості вітру під час грози або перед грозою. Максимальна швидкість вітру при шквалах може перевищувати 40 м/с.

Срібляста пліснява – відзначається в районах із глибоким і стійким сніжним покривом, на запливаючих ґрунтах, у низинах. При випаданні снігу на слабо замерзлу землю або при великих скупченнях води на посівах рослини значно послабляються й швидко уражуються напівсапрофітними грибами.

Паводь, паводок – надлишок вологи (рясні опади або інтенсивне танення снігу), що викликає застоювання води на полях і, як наслідок, загибель рослин в результаті порушення газообміну, що також призводить до втрати або повної загибелі врожаю внаслідок неможливості проведення збиральних робіт. Фітопатогенний вплив надлишкової вологості на рослини полягає у тому, що на тих ділянках, де довгий час зберігається волога, починають виникати захворювання, такі як кореневі та стеблові гнилі, що призводять до значного зниження врожайності.

Несправжня перезимівля – комплексне явище пов'язане із зимостійкістю озимих культур під час весняного відростання. Тісно пов'язане з поняттям зимово-осінньої посухи – нестачею ґрунтової вологи у рослин озимих культур, викликане нічним підмерзанням ґрунту (внаслідок цього коренева система рослини не працює), а витрати рослиною пластичних (живильних) речовин відбуваються інтенсивніше вдень, під час позитивних значень температури.

Ожеледь – шар льоду на поверхні ґрунту (притерта льодяна кірка) або снігового покриву (вісяча льодяна кірка), що утворюється в результаті сонячної радіації, глибоких відлиг, які змінюються на мороз, опади або туман в холодний період року і викликають загибель рослин в результаті механічної дії (розрив вегетативних органів, кореневої системи), а також в результаті порушення процесів газообміну рослин.

Концепція страхового продукту «Страхування посівів озимого ріпаку на період перезимівлі»

Даний страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують озимий ріпак. Страхування посівів озимого ріпаку забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює аграрний цикл: від появи сходів до відновлення вегетації навесні.

Строк страхування

Пропонується страхування посівів озимого ріпаку на період перезимівлі, тобто від появи сходів до відновлення вегетації навесні.

Страхові випадки (ризик, передбачені договором страхування)

Передбачається страхування посівів ріпаку озимого від переліку ризиків (далі – мультиризик), пов'язаних з погодними умовами, які можуть спричинити зниження густоти стояння чи знищення або пошкодження рослин.

Визначення ризиків встановлено згідно з офіційним класифікатором Гідрометцентру України та Міністерства надзвичайних ситуацій України (див. визначення у словнику).

Важливі строки (рекомендовані)

Заходи	Строки та терміни
Раннє подання заяви щодо прийняття посівів на страхування (передбачається знижка)	15 серпня – 01 жовтня
Сівба	15 серпня - 10 вересня
Закінчення терміну подання заяви на страхування	15 листопада
Закінчення терміну здійснення огляду посівів і підписання договору страхування	30 листопада
Закінчення терміну дії страхового договору	20 квітня
Огляд посівів навесні (після відновлення вегетації)	До 01 травня
Повідомлення про настання ризикової події, передбаченої договором страхування	Протягом 3 днів з моменту настання події
Проведення огляду посівів та визначення кількості рослин	Протягом 5 днів з моменту отримання повідомлення про страхову подію

УВАГА!!! Якщо строки сівби через погодні умови можна буде подовжити, страховики будуть поширювати відповідне інформаційне повідомлення. В будь-якому разі андерайтери страховика ухвалюватимуть рішення щодо прийняття на страхування посівів ріпаку озимого, виходячи з фази розвитку та щільності рослин.

Страхова вартість

Страхова вартість – дійсна вартість об'єкту для цілей страхування.

В рамках цього страхового продукту для цілей страхування використовується страхова вартість вирощування ріпаку озимого, яка визначається страхувальником, шляхом подання інформації про фактично понесені витрати на посів ріпаку озимого в розрахунку на 1 гектар. Відповідну інформацію страхувальник подає у заяві на страхування, а при необхідності, підтверджує шляхом надання первинної документації та технологічної карти вирощування ріпаку озимого.

Для розрахунку страхової вартості використовується інформація бухгалтерської звітності для всіх полів господарства, на яких вирощується ріпак озимий.

Страхове покриття

При страхуванні культур за даним страховим продуктом франшиза не застосовується. Виробник може обирати між різними рівнями страхового покриття, понесених ним затрат на посів культур, що має бути єдиним для всіх полів, що страхується. Рекомендованим для даного страхового продукту є застосування рівня покриття НЕ НИЖЧЕ ніж 50%. Максимально можливий обсяг страхового покриття, що пропонується у даному страховому продукті, становить 80%. Рівень страхового покриття, обраний страхувальником, погоджується з андерайтером та вноситься до страхового договору.

В рамках даного страхового продукту обраний виробником рівень страхового покриття застосовується до суми фактично понесених витрат і використовується при визначенні страхової суми.

Важливо, зверніть увагу!!! *За рішенням андерайтера, у випадку, якщо стан посівів на деяких полях культури є не достатньо задовільним рівень покриття може бути знижено.*

Страхова сума та страхова вартість

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку.

У межах запропонованого страхового продукту страхова сума на одиницю площі (1 гектар) визначається шляхом множення страхової вартості на 1 гектар на рівень страхового покриття. Максимально можливий обсяг страхового покриття, що пропонується у даному страховому продукті, становить 80 %.

Приклад: страхова вартість (фактично понесені затрати на посів ріпаку озимого) складає 2500 грн. на гектар. Відповідно, страхова сума на 1 гектар, для цілей страхування складає:

$$\text{Страхова сума} = \text{страхова вартість (грн./га)} \times 80\% = 2500 \text{ грн./га} \times 80\% = 2000 \text{ грн./га.}$$

Страхова сума розраховується для кожного поля і зазначається у таблиці-переліку полів, на яких знаходяться посіви культури, що підлягають страхуванню у відповідності до вимог договору страхування. Загальна сума, зазначена у договорі страхування, є максимальною сумою виплати виробнику у разі повної загибелі посівів культури.

Приклад: страхова сума на одиницю площі становить 2000 грн. на гектар. Посівна площа становить 250 га. Відповідно, страхова сума за договором складає:

$$\begin{aligned} \text{Страхова сума} &= \text{страхова сума на одиницю площі (грн.)} \times \text{площу посівів (га)} = \\ 2000 \text{ грн./га} \times 250 \text{ га} &= 500\,000 \text{ грн.} \end{aligned}$$

Страховий тариф та страхова премія

Страховий тариф (%) розраховується окремо для кожної адміністративної одиниці (області). В рамках даного страхового продукту страховий тариф є однаковим для будь-якого рівня страхового покриття в одній адміністративній одиниці (області).

Страхова премія є вартістю страхування для виробника. В межах запропонованого страхового продукту страхова премія є відсотком (%) страхової суми.

Розмір страхової премії на одиницю площі розраховується шляхом множення страхової суми і страхового тарифу.

Приклад: страховий тариф для озимого ріпаку дорівнює 6,5 відсотка. Страхова сума на гектар дорівнює 2000 грн./га.

Страхова премія на одиницю площі = страхова сума на одиницю площі × страховий тариф = 2000,00 грн./га × 6,5 % = 130 грн./га.

У випадку, коли виробник страхує 250 гектарів площі озимого ріпаку, страхова премія дорівнюватиме:

Премія на одиницю площі × загальна площа, що підлягає страхуванню = 130 грн. × 250 га = 32 500 грн.

Виробники можуть отримати знижку або надбавку в залежності від дати подання заяви на страхування, досвіду виробництва даної культури, тривалості участі у програмі страхування, страхування усіх озимих культур у господарстві і статистичних показників втрат врожаю.

Заява на страхування

Виробники сільськогосподарської продукції запрошуються до подання заяв на страхування до 15 листопада кожного року за умови здійснення сівби культури восени. Виробник може подати заяву до початку сівби. В цьому випадку виробнику може бути запропонована знижка (від 5 до 10 відсотків). Страхове забезпечення не надається виробникам, які надали страховику заяву на страхування посівів озимого ріпаку пізніше 15 листопада.

Процес подання заяви вимагає заповнення стандартної анкети і надання усієї необхідної інформації, що вимагається страховиком. Страховик може попросити надати додаткову інформацію, якщо анкета містить недостатньо інформації для прийняття рішення щодо надання послуг зі страхування.

Відповідність вимогам для прийняття посівів на страхування

Страхове забезпечення надається тільки заявникам, які мають майновий інтерес у вирощуванні і реалізації врожаю культури. Заявник має надати документи, що підтверджують право власності на землю або право користування земельною ділянкою, на якій вирощується озима культура, що підлягає страхуванню.

При сівбі культури потрібно використовувати якісне насіння. Методи вирощування культури повинні забезпечувати нормальний розвиток рослин.

Виробник повинен застрахувати посіви озимого ріпаку на усіх своїх площах.

Прийом посівів озимого ріпаку на страхування

Страховик здійснює польове обстеження (огляд) посівів після появи сходів восени. Представник страховика, відповідальний за здійснення огляду, зобов'язаний інспектувати усі площі, на яких знаходяться посіви, які підлягають страхуванню. Огляд посівів у господарстві відбувається до 30 листопада. У випадку нездійснення перевірки стану полів до 30 листопада, посіви на таких полях вважаються такими, на яких розповсюджується страхове забезпечення, за умови, що виробник і страховик підписали договір страхування до 15 листопада, і виробник сплатив страхову премію у відповідності до умов договору страхування.

Важливо, зверніть увагу!!!

За рішенням андерайтера, у страхуванні може бути відмовлено у випадках, коли кількість рослин на полі становить менше 25 (для гібридів) та 30 (для сортів) штук на один квадратний метр. Рекомендовано приймати такі посіви на страхування виключно, якщо для даного сорту або гібриду рекомендовані нижчі норми висіву насіння. Рослини мають бути достатньо розвинутими для вдалої перезимівлі.

У разі виявлення полів з посівами різної якості (в т.ч. густоти стояння рослин) андерайтер може прийняти рішення про зниження рівня страхового покриття, про що **ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ** повідомити страхувальника.

Важливо, зверніть увагу!!!

У випадку, якщо в господарстві вирощуються як сорти, так і гібриди догівір страхування повинен укладатися ОКРЕМО на посіви сортів ріпаку, ОКРЕМО на посіви гібридів.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події. У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною загибелі посівів (або виробник вважає, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягів збитків.

Врегулювання збитків

Звітування про пошкодження або загибель рослин культури під час зимового періоду є обов'язком виробника (страхувальника). Страхове покриття діє до відновлення вегетації навесні, але не пізніше 20 квітня. Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин за заявою страхувальника про загибель посівів, але не пізніше 01 травня.

Врегулювання збитків здійснюється на базі ділянок поля шляхом підрахунку кількості рослин, що відновили вегетацію навесні.

Важливо, зверніть увагу!!!

У випадку, якщо загибель рослин ріпаку озимого відбулася на ділянці, що становить НЕ МЕНШЕ 30% площі застрахованого поля, врегулювання збитків може проводитись окремо по постраждалій частині. (див. Методологія врегулювання збитків).

У випадку наявності менше ніж 15 для гібридів і менше ніж 20 для сортів живих рослин ріпаку озимого на кв. метр поля, виробник у разі проведення робіт із знищення посівів отримує 100 відсотків страхової суми для поля або частини поля. Страхове відшкодування виплачується виробнику ТІЛЬКИ після фактичного знищення залишків посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику.

У разі, якщо виробник відмовляється знищити залишки посівів ріпаку озимого на постраждалих площах, страхове відшкодування згідно умов договору НЕ ВИПЛАЧУЄТЬСЯ.

Рішення щодо продовження вирощування культури на постраждалих полях/ділянках полів приймається виробником. В акті огляду посівів позначається згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен в такому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений з умовами виплати відшкодування при відмові знищення залишків посівів і згоден отримати часткову виплату згідно з умовами договору страхування.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що шкода стала наслідком настання страхового випадку, і страхувальник провів роботи зі знищення залишків посівів ріпаку. Сума відшкодування визначається шляхом множення показника страхової суми на 1 гектар (див. Страхова сума) на обсяг постраждалої площі.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на декількох полях, сума відшкодування визначається по кожному полю /частині поля ОКРЕМО.

Сума відшкодування розраховується за формулою:

Відшкодування = постраждала площа × страхова сума на одиницю площі.

Приклад: страхова сума на 1 гектар становить 2000 грн., загальна площа – 250 гектарів, площа, що постраждала після перезимівлі, 250 га. Виробник провів роботи зі знищення посівів. Сума страхового відшкодування розраховується наступним чином.

Відшкодування = постраждала площа × страхова сума на одиницю площі = 250 га × 2000 грн./га = 500 000 грн.

Основні поняття страхового продукту зі страхування посівів озимого ріпаку

Андерайтер – фахівець в галузі оцінювання ризиків, який має повноваження приймати на страхування (перестраховування) або відмовляти у прийнятті на страхування запропоновані об'єкти (ризик), визначати ставки премії та умови договору страхування таких об'єктів з огляду на сумлінні принципи страхової справи.

Виробник – господарство чи підприємство, яке займається виробництвом сільськогосподарської продукції (вироснуванням сільськогосподарських культур).

Густота стояння культури (щільність посівів) – допустима мінімальна кількість живих рослин сільськогосподарської культури на одиницю площі, яка необхідна для отримання запланованого рівня врожаю, і визначається при прийнятті посівів на страхування (під час передстрахового огляду).

Застрахована озима культура – озима культура певного сорту або гібриду, яка висівається з метою виробництва зерна восени, і врожай якої збирається наступного року.

Застрахована площа – площа посівів даної сільськогосподарської культури, що підлягає страхуванню, показник якої використовується для розрахунку вартості страхового полісу.

Застраховане поле – відокремлена ділянка посівної площі, місцезнаходження якої визначається координатами за допомогою даних глобальної навігаційної супутникової системи та карти-схеми полів, та на яку розповсюджується дія страхового полісу.

Знижка страхової премії – знижка премії (у відсотках), яка застосовується при розрахунку суми страхової премії андерайтером страховика у разі подання виробником страховика заяви про страхування на ранньому етапі відповідно до умов даного страхового продукту.

Зрошення – елемент технології вирощування культур, який передбачає застосування штучного поливу посівів (за умов наявності відповідних систем зрошування, що забезпечують подачу води протягом відповідного періоду часу). Посіви культури, що вирощуються із застосуванням зрошення, можуть бути прийняті на страхування за умовами даного страхового продукту.

Кінцевий термін подання заяви – дата, після якої страховик не приймає заяв від виробників щодо прийняття посівів культури на страхування (укладання договору страхування).

Незастрахована культура – культура, посівні площі якої не можуть бути застраховані за даною програмою, сюди відносяться переорані чи закультивовані посіви, та такі, що використовуються як пасовища, для вирощування кормових культур або для будь-яких інших цілей.

Обмеження технологій вирощування, що не відповідає вимогам договору страхування (страхового полісу) – даний страховий продукт не передбачає страхування виробництва органічної («натуральної») сільськогосподарської продукції.

Рівень страхового покриття – відсоток страхового захисту, яку обирає виробник, що пропонується умовами страхового продукту, та фіксується у договорі страхування. В межах даного страхового продукту застосовується до страхової вартості з метою обрахунку страхової суми.

Страхова вартість – дійсна вартість об'єкту для цілей страхування. За умовами цього страхового продукту страхова вартість – це розмір фактично понесених прямих витрат на посів сільськогосподарської культури (розраховується на 1 гектар).

Страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

Страхова премія (страховий платіж, страховий внесок) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов Договору страхування зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування при настанні страхового випадку. За умовами цього страхового продукту страхова сума розраховується так:

Страхова сума = страхова вартість (витрати на 1 га) × рівень покриття × застрахована площа.

Страховий випадок – подія, яка зумовила зменшення чи знищення густоти стояння культури, внаслідок настання якої, в період дії договору страхування, передбачається виплата страхового відшкодування.

Страхова виплата (відшкодування) – компенсація втрат страхувальника, пов'язаних із частковою або повною загибеллю рослин внаслідок дії ризиків, передбачених договором страхування, та впродовж дії страхового договору.

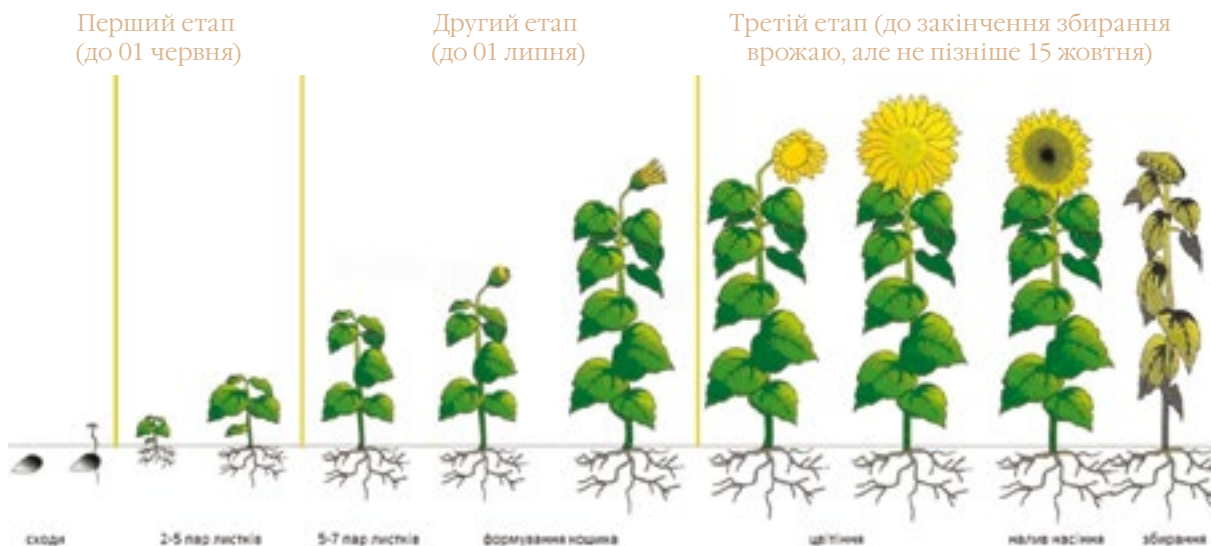
Технології вирощування сільськогосподарських культур – технології вирощування, притаманні певному регіону та/або сільськогосподарській культурі, що забезпечують отримання врожаю. При страхуванні посівів за даним страховим продуктом допускаються заходи технології вирощування, які передбачають мінімальний або нульовий обробіток ґрунту.

Концепція страхового продукту «Страхування посівів та врожаю соняшнику»

Цей страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують соняшник з метою отримання врожаю насіння. Страхування врожаю соняшнику забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний виробничий цикл – від появи сходів до закінчення збирання врожаю.

Строк страхування

Пропонується страхувати посіви соняшнику на повний цикл виробництва, тобто від появи сходів до закінчення збирання врожаю. Договір страхування стандартно має укладатися до 20 червня, але виробникам доцільніше укладати договори раніше, відразу після появи сходів.

Строк дії страхового захисту: основні етапи

Дія цього страхового продукту охоплює три етапи врегулювання збитків:

Перший етап – період від подання заяви на страхування до 01 червня (поява сходів і формування рослиною від двох до п'яти пар справжніх листків), проведення огляду полів та прийняття страховиком посівів соняшнику на страхування. Огляд посівів соняшнику у літній

період здійснюється у випадках часткової втрати або повної загибелі рослин у цей період. У разі загибелі посівів відшкодовується 30% від страхової суми.

Другий етап – період вегетації, від 01.06 до 01.07 (компенсація витрат, пересів страховими культурами – просом або гречкою). У разі загибелі посівів відшкодовується 50% від страхової суми. Договір страхування повинен бути укладений до 20 червня.

Третій етап – досягання та збір урожаю, від 01.07 до 15.10. У разі загибелі посівів відшкодовується 100% страхової суми. При зменшенні фактичної врожайності нижче рівня застрахованої врожайності виплачується різниця за опціоном ціни, визначеним у договорі страхування.

Страхові випадки (ризик, передбачені договором страхування)

Передбачається страхування посівів соняшнику від переліку ризиків (далі – мультиризики), пов'язаних із погодними умовами, які можуть спричинити зменшення обсягів врожаю нижче застрахованого рівня врожайності (далі – тригер врожайності) або повну загибель посівів культури.

Ризики охоплюють такі події (перелік ризиків відповідає законодавчим вимогам, які висуваються програмою субсидування страхових премій):

- заморозок;
- град, удар блискавки;
- землетрус;
- лавина, земельний зсув, земельний або земельно-водний сіль;
- сильний вітер, пилова буря, шквал, смерч, суховій, видування;
- злива, сильна злива, тривалі дощі, повінь, паводок;
- посуха або зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або обводненню, дуже сильна спека, ґрунтова кірка, випадіння рослин;
- епіфітотійний розвиток хвороб рослин;
- епіфітотійне розмноження шкідників рослин;
- вторинні хвороби рослин унаслідок дії вказаних вище ризиків;
- протиправні дії третіх осіб щодо рослинних насаджень.

Визначення ризиків має узгоджуватися з офіційним класифікатором Гідрометцентру України й Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (див. визначення у словнику).

Важливі строки (рекомендовані)

Заходи	Строки та терміни
Раннє подання заяви щодо прийняття посівів соняшнику на страхування (передбачається знижка)	20 квітня – 01 травня
Сівба	15 квітня – 15 травня
Пізня сівба, рівень покриття знижено на 20 відсотків (але не вище 60% покриття) або підвищена ставка премії	16 – 30 травня
Закінчення терміну подання заяви на страхування	10 червня
Закінчення терміну здійснення огляду посівів і підписання договору страхування	20 червня
Закінчення терміну здійснення огляду посівів в особливих випадках (за згодою та рішенням страховика)	До 20 липня
Повідомлення про настання ризикової події, передбаченої договором страхування	Протягом 3 днів із моменту настання події
Проведення огляду посівів та визначення врожайності	За 10–15 днів до початку збирання врожаю
Завершення збору врожаю	15 жовтня

Строки за етапами врегулювання збитків	
I. Період від заяви на страхування до 01 червня. Врегулювання збитків у разі загибелі сходів (пересів) (відшкодування – 30% від страхової суми)	До 01 червня
II. Період вегетації та врегулювання можливих збитків (відшкодування – 50% від страхової суми)	Від 01 червня до 01 липня
III. Період досягання до збору врожаю. У разі повної загибелі посівів відшкодовується 100% збитку	Від 01 липня до 15 жовтня

УВАГА!!! Якщо строки сіви у зв'язку з погодними умовами треба буде продовжити – страховики мають поширювати відповідне інформаційне повідомлення. У будь-якому разі андерайтери страховика ухвалюватимуть рішення щодо прийняття на страхування посівів соняшнику, виходячи з фази розвитку та щільності рослин.

Страхове покриття і тригер (застрахований рівень врожайності)

Франшиза не застосовується. Виробник має змогу обирати між різними рівнями покриття, а саме: від 50 до 85% з 5-% кроком від середньої врожайності у господарстві за останні 5 років.

Середня врожайність визначається шляхом ділення обсягу насіння соняшнику в кожному році збирання врожаю на площу посівів культури.

Показник середньої врожайності для цілей страхування розраховується шляхом ділення суми річних показників середньої врожайності (валовий збір насіння соняшнику, поділений на площу) на кількість років, упродовж яких здійснювався збір врожаю насіння соняшнику. У випадках, коли даних щодо врожайності за певний рік бракує, використовуються відповідні довідкові дані щодо середньої врожайності за цей рік на рівні адміністративної одиниці (району) із використанням коригувального коефіцієнта (визначено у рекомендаціях з андерайтингу). Покриття для страхування виробників, які не мають досвіду виробництва цієї культури і/або не мають даних щодо врожайності у господарстві за попередні роки, рекомендується визначати на рівні не вище 60 відсотків від середньої врожайності на районному рівні за відповідну кількість років.

Тригер – застрахований рівень врожайності, який визначається множенням показника середньої врожайності для цілей страхування за попередні роки на рівень покриття.

Приклад: середня врожайність насіння соняшнику (валовий збір насіння, поділений на площу посівів навесні) на рівні господарства за останні п'ять років становить 21 центнер⁶¹ на гектар. Виробник обирає покриття на рівні 70 відсотків. Тоді тригер (застрахований рівень врожайності) становить $21 \text{ центнер} \times 70 \text{ відсотків} = 14,7 \text{ центнера на гектар}$.

Для всіх полів, де містяться застраховані посіви соняшнику, за договором страхування визначається єдиний та однаковий рівень страхового покриття, обраний страхувальником та погоджений з андерайтером. Договір страхування укладається на посіви соняшнику страхувальника в одному адміністративному районі.

Страхова сума

У межах запропонованого страхового продукту страхова сума визначається шляхом множення показника тригера (застрахований рівень врожайності) на ціну одиниці продукції, обрану виробником (див. Опціон ціни) та на загальну застраховану площу посівів. Страхова сума розраховується для кожного поля і зазначається у таблиці полів, на яких містяться посіви соняшнику, що підлягають страхуванню у відповідності до умов договору страхування. Зазначена у договорі страхування загальна сума є максимальною сумою, яка належить до виплати виробнику у разі повної загибелі посівів.

Страхова сума на одиницю площі (гектар) визначається шляхом множення показника тригера на обрану виробником ціну одиниці врожаю (центнер або тонну) насіння соняшнику.

⁶¹ Метричний центнер = 100 кг.

Приклад: виробник обирає ціну майбутнього урожаю у сумі 250 грн. за центнер. Відповідно, страхова сума на одиницю площі складатиме:

*Сума страховки на одиницю площі (гектар) =
тригер $\times$ обрана ціна врожаю =
14,7 ц./га. $\times$ 250 грн./ц. = 3 675 грн./га.*

Опціон ціни

У межах даного продукту пропонується кілька цін за одиницю ваги врожаю насіння соняшнику. Страхувальник може обрати ціну для цілей страхування за цим продуктом на рівні 100, 150, 200, 250 та 300 грн. за центнер. Виробник може обрати будь-яку із запропонованих цін. Обрана виробником ціна використовуватиметься для розрахунків страхової суми. НЕОБХІДНО використовувати саме цю ціну при розрахунках суми відшкодування у випадку зниження обсягів врожаю через ризики, від яких здійснюється страхування посівів соняшнику. Страховик може дозволити встановити вищий рівень опціону ціни за рішенням андерайтера.

Опціон ціни обирається виробником і має бути єдиним для всіх полів, де містяться посіви соняшнику, які страхуються у господарстві.

Заява на страхування

Виробники сільськогосподарської продукції запрошуються до подання заяв на страхування до 10 червня кожного року за умови здійснення сівби весною. Виробник може подати заяву відразу після закінчення сівби і появи сім'ядольних листочків культури. У цьому разі виробнику пропонується знижка (у межах від 5 до 10 відсотків). Як правило, страхове покриття не надається виробникові, якщо він подав страховику заяву на страхування посівів соняшнику після 10 червня, але остаточне рішення про дату припинення прийому посівів соняшнику на страхування приймається андерайтерами страховика із врахуванням погодних умов страхового сезону.

Процес подання заяви потребує заповнення стандартної анкети і надання всієї необхідної інформації, що вимагається страховиком. Страховик може запитати додаткову інформацію, якщо анкета не містить достатньої інформації для прийняття рішення про надання послуг зі страхування.

Відповідність вимогам для прийняття посівів на страхування

Страхове забезпечення надається тільки заявникам, які мають майновий інтерес у вирощуванні та реалізації врожаю насіння соняшнику. Заявник на вимогу має надати документи, що підтверджують право власності на землю або право користування земельною ділянкою, на якій вирощується соняшник, що підлягає страхуванню.

Для сівби соняшнику має використовуватися відповідне насіння, методи його вирощування повинні забезпечувати нормальний розвиток і досягання культури, а також одержання обсягів врожаю, принаймні не нижчих від показників застрахованої врожайності. Допускаються методи виробництва, які передбачають сівбу без розорювання ґрунту або з мінімальним обробітком ґрунту.

Важливо, зверніть увагу!

Даний страховий продукт не передбачає страхування виробництва органічної («натуральної») сільськогосподарської продукції.

Важливо, зверніть увагу!

Не приймаються на страхування посіви соняшнику на ділянках гібридизації.

Рекомендується проводити сівбу соняшнику, коли температура ґрунту досягне позначки +6–8 °C на глибині загортання насіння (6–8 см), орієнтовно це – для всіх природно-кліматичних зон України – з 15 квітня до 15 травня. У разі страхування ділянок соняшнику, засіяних у період з 16 до 25 травня, застрахований рівень врожайності (тригер) знижується на 20 відсо-

тків порівняно з тригером врожайності для полів, засіяних між 15 квітня і 15 травня. Як альтернативу страховик може запропонувати не знижувати тригер врожайності, а підвищити ставку премії. Остаточне рішення щодо страхового покриття приймається андерайтером страховика, який приймає на страхування посіви сояшнику за даним страховим продуктом.

Стандартно виробник повинен подати заяву на страхування посівів сояшнику на всіх своїх площах.

Приєм посівів сояшнику на страхування

Страховик здійснює польове обстеження (огляд) посівів після появи сходів навесні або влітку, але не пізніше 20 червня. Працівник, відповідальний за здійснення огляду, зобов'язаний інспектувати всі площі, на яких містяться посіви, що підлягають страхуванню. Стандартно огляд посівів у господарстві відбувається не пізніше 20 червня.

Врегулювання збитків

Етап 1 – період від подання заяви на страхування до 01 червня (пересів сходів)

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиниці площі посівів – на всій застрахованій площі або на її частині – страховик виплачує суму відшкодування на рівні, що не перевищує 30% від страхової суми, яка, в свою чергу, дорівнює виробничим затратам сільгоспвиробника, пов'язаним із посівами сояшнику на одиниці площі.

Повідомлення про пошкодження або загибель рослин культури від ризиків весняно-літнього періоду є обов'язком виробника. Врегулювання збитків здійснюється на підставі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у тому разі, якщо збереглося менше 50% рослин від їхньої початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині, що передбачає:

- пересів відповідного поля (ділянки поля) сояшником, якщо загибель сталася до 01 червня. При цьому страховий захист поширюється на відновлені посіви, а страхова сума зменшується на суму відшкодованих збитків;
- продовження вирощування культури і збір урожаю. При цьому відповідальність страховика щодо полів (або їхніх ділянок), по яких було здійснено виплату відшкодування, припиняється.

Приймаючи одне із наведених вище рішень, виробник культури має брати до уваги такі наслідки кожного з них:

- пересів відповідного поля (ділянки поля) сояшником, якщо загибель сталася до 01 червня.

Пересіяні ярими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- продовження вирощування культури і збір урожаю.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно – представником (андерайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) страховика та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страховальнику 15% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 2 – період вегетації, від 01.06 до 01.07

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині страховик виплачує суму відшкодування на рівні, який не перевищує 50% від страхової суми.

При кількості рослин менше 50% від їх початкової чисельності на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині стандартним рішенням, що приймається спільно виробником та страховиком, має буди пересів. Якщо представник страховика та виробник дійдуть висновку, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Пересіяні страховими культурами (гречкою чи просом) або знищені посіви виключаються з переліку площ із посівами соняшнику, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 50 відсотків від страхової суми для даного поля. У випадку наступних втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ із посівами, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника можуть слугувати попередній досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. При низьких рівнях страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної, вірогідність отримання врожайності вище тригерної – більша.

В акті огляду посівів зазначається згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збирання врожаю та аргументи на користь такого рішення.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно – представником (андерайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) страховика та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страхувальнику 25% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 3 – досягання та збір урожаю, від 01.07 до 15.10

У разі настання несприятливих погодних умов у **літньо-осінній** період страхове відшкодування сплачується виробникові після оформлення всіх необхідних документів, з яких основними є акт огляду посівів та акт з розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збирання врожаю за наявності у соняшників кошиків, які дають змогу визначити врожайність. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним врожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрат посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням урожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, тільки-но матиме змогу, але не пізніше 36 годин від моменту події. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягу збитків.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник переконаний, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови перед початком збирання врожаю. Страховик виконує огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягу збитків.

Визначення фактичної врожайності культури (методом вимірювання біологічної врожайності)

Врожайність та обсяг врожаю застрахованої культури визначається шляхом визначення біологічної врожайності на всіх полях, де ростуть застраховані посіви культури, за 10-15 днів до початку збирання врожаю. У випадку, якщо виробник приймає рішення про продовження вирощування врожаю на полях, щільність стояння рослин на яких становить менше 50% від початкової кількості рослин на одиницю площі посівів, і страховик виплатив відшкодування, ці поля не враховуються при визначенні загальної фактичної врожайності.

Якщо виробник не повідомляє про ризикові події та зменшення врожайності нижче триггерної, то страховик має право не проводити визначення біологічної врожайності. Проте страховики можуть проводити визначення врожайності вибірково з метою аналізу практики вирощування культури та для поліпшення умов страхування у майбутньому.

Рекомендується встановити у договорі страхування обов'язкове подання виробником звіту про врожайність культури на полях у господарстві. Такі звіти будуть використовуватися для поліпшення продукту та умов страхування у майбутньому.

Процедура визначення біологічної врожайності висвітлюється у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків. Ці методичні рекомендації будуть невід'ємною частиною пакета документів нового страхового продукту. Визначення біологічної врожайності є основною методикою та процедурою для цілей врегулювання збитків за даним страховим продуктом.

Біологічна врожайність визначається для кожного поля, на якому містяться застраховані посіви. В акті врегулювання збитків відображається кількість врожаю на кожному полі або частині поля. Поля можуть додатково ділитися на субполя (частини), на яких містяться застраховані посіви, в разі настання ризикових подій протягом строку дії договору страхування (наприклад, град, сильний вітер, злива тощо). Загальна кількість врожаю ділиться на площу, на якій містяться застраховані посіви, для визначення середньої врожайності культури в господарстві.

Визначення обсягу врожаю культури шляхом вимірювання біологічної врожайності виконується не раніше, ніж за два тижні до початку збирання врожаю. Отримані показники треба коригувати, враховуючи втрати при збиранні врожаю і рівень вологості зерна.

Методики пробного збирання врожаю і вимірювання біологічної врожайності є частиною договору страхування (включені до тексту договору страхування або долучаються до нього як окремий додаток).

Визначення врожайності культури методом механізованого збирання врожаю

Якщо виробник надає перевагу визначенню обсягів врожайності культури шляхом механізованого збирання врожаю, а страховик погоджується на це, виробник має повідомити страховика про передбачувану дату початку збору врожаю. Виробник зобов'язаний забезпечити наявність потрібної техніки та/або обладнання у робочому стані, а також інших ресурсів, необхідних для збирання врожаю. У разі, якщо виробник не повідомив вчасно або взагалі не повідомив страховика про початок збору врожаю або не надав необхідної техніки та/або обладнання, визначення обсягів врожаю здійснюється шляхом вимірювання біологічної врожайності.

Методика визначення врожайності культури шляхом механізованого збирання наводиться у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що заподіяна шкода є наслідком настання страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) та кількість одиниць площі, на якій містяться застраховані посіви.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, для з'ясування суми відшкодування визначається загальна кількість виробленої продукції на всіх цих полях. Середня врожайність визначається шляхом ділення загальної кількості продукції на площу застрахованих посівів. Далі сума відшкодування виводиться за формулою:

відшкодування =
(тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) $\times$ площа $\times$ ціна.

Приклад: як зазначено у договорі, тригер врожайності становить 14,7 центнера з гектара, загальна площа – 150 гектарів, обрана виробником ціна – 250 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів із застрахованими посівами) становить 12,5 центнера на гектар. Сума відшкодування розраховується так:

відшкодування =
(тригер врожайності – фактична врожайність) $\times$ площа $\times$ обрана ціна =
(14,7 ц./га – 12,5 ц./га) $\times$ 150 га. $\times$ 250 грн./ц. = 2,2 $\times$ 150 $\times$ 250 = 82 500 грн.

Концепція страхового продукту «Страхування посівів та врожаю кукурудзи на зерно»

Цей страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують кукурудзу на зерно. Страхування врожаю зернової кукурудзи забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний цикл виробництва – від появи сходів до закінчення збирання врожаю.

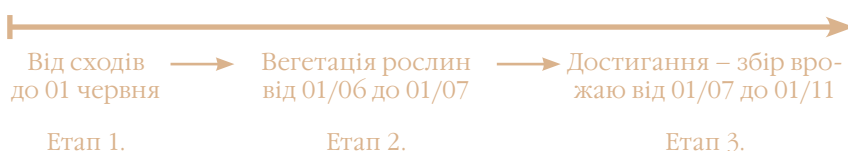
Строк страхування

Пропонується страхування посівів кукурудзи зернової впродовж повного циклу виробництва, тобто від появи сходів до збору врожаю.

Огляд посівів після появи сходів (до 20 червня).	Огляд посівів при формуванні качана зернової кукурудзи (до 01 липня). Прийняття рішення щодо підсіву, пересіву або знищення посівів за потреби – у разі страхового випадку.	Достигання та збір врожаю, врегулювання збитків (до 01 листопада).
--	---	--

Врегулювання збитків:

Строк дії страховки: основні етапи

Дія даного страхового продукту щодо врегулювання збитків охоплює три етапи:

Етап 1 – період від подання заяви на страхування до 01 червня (пересів сходів), проведення огляду полів та прийняття страховиком посівів кукурудзи зернової на страхування. Огляд посівів кукурудзи зернової у літній період здійснюється у випадках часткової втрати або повної загибелі рослин у цей період. У разі загибелі посівів відшкодовується 30% від страхової суми.

Етап 2 – період вегетації, від 01.06 до 01.07 (компенсація витрат, пересів страховими культурами – просом чи гречкою). У разі загибелі посівів відшкодовується 50% від страхової суми.

Етап 3 – досягання та збір врожаю, від 01.07 до 01.11. У разі загибелі посівів відшкодовується 100% від страхової суми.

Якщо обране страхування посівів на зрошенні, ставка премії визначається за тарифним розписом. Ставка премії для таких посівів може бути зменшена за рішенням андерайтера.

Страхові випадки (ризик, передбачені договором страхування)

Передбачається страхування посівів кукурудзи зернової від переліку ризиків (далі – мульти-ризики), пов'язаних із погодними умовами, які можуть спричинити зменшення обсягів врожаю нижче застрахованого рівня врожайності (далі – тригер врожайності) або повну загибель посівів культури.

Ризики включають такі події (перелік ризиків відповідає законодавчим вимогам, які передбачені програмою субсидування страхових премій):

- заморозок;
- град, удар блискавки;
- землетрус;
- лавина, земельний зсув, земельний або земельно-водний сіль;
- сильний вітер, пилова буря, шквал, смерч, суховій, видування;
- злива, сильна злива, тривалі дощі, повінь, паводок;
- посуха або зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або обводненню, дуже сильна спека, ґрунтова кірка, випадіння рослин;
- епіфітотійний розвиток хвороб рослин;
- епіфітотійне розмноження шкідників рослин;
- вторинні хвороби рослин унаслідок дії вказаних вище ризиків;
- протиправні дії третіх осіб щодо рослинних насаджень

Визначення ризиків має узгоджуватися з офіційним класифікатором Гідрометцентру України й Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (див. визначення у словнику).

Важливі строки (рекомендовані)

Заходи	Строки та терміни
Раннє подання заяви щодо прийняття посівів кукурудзи на страхування (передбачається знижка)	01 травня – 15 травня
Сівба	15 квітня – 15 травня
Пізня сівба, рівень покриття знижено на 20 відсотків (але не вище 60% покриття) або підвищена ставка премії	16-30 травня
Закінчення терміну подання заяви на страхування	10 червня
Закінчення терміну здійснення огляду посівів і підписання договору страхування	20 червня

Заходи	Строки та терміни
Закінчення терміну здійснення огляду посівів в особливих випадках (за згодою та рішенням страховика)	До 20 липня
Повідомлення про настання ризикової події, передбаченої договором страхування	Протягом 3 днів з моменту настання події
Проведення огляду посівів та визначення врожайності	За 15 днів до початку збирання врожаю
Завершення збору врожаю	01 листопада

Строки за етапами врегулювання збитків	
I. Період від заяви на страхування до 01 червня. Врегулювання збитків у разі загибелі сходів (пересів) (відшкодування – 30% від страхової суми)	До 01 червня
II. Період вегетації та врегулювання можливих збитків (відшкодування – 50% від страхової суми)	Від 01 червня до 01 липня
III. Період дозрівання до збору врожаю. У разі повної загибелі посівів відшкодується 100% збитку	Від 01 липня до 01 листопада

УВАГА!!! Якщо строки сівби у зв'язку з погодними умовами треба буде продовжити, страховики мають поширювати відповідне інформаційне повідомлення. У будь-якому разі андерайтери страховика ухвалюватимуть рішення щодо прийняття на страхування посівів соняшнику, виходячи з фази розвитку та щільності рослин.

Страхове покриття і тригер (застрахований рівень врожайності)

Франшиза не застосовується. Виробник може обирати між різними рівнями покриття, а саме: від 50 до 85 відсотків із 5-відсотковим кроком від середньої врожайності у господарстві за останні 5 років.

Середня врожайність визначається шляхом ділення зібраного обсягу зерна кукурудзи в кожному році збирання врожаю на площу посівів культури.

Показник середньої врожайності для цілей страхування розраховується шляхом ділення суми річних показників середньої врожайності (вал зерна, поділений на площу посівів) на кількість років, упродовж яких здійснювався збір врожаю кукурудзи зернової. У випадках, коли даних щодо врожайності за певний рік бракує, використовуються відповідні довідкові дані щодо середньої врожайності за цей рік на рівні адміністративної одиниці (району) із використанням коригувального коефіцієнта (визначено у рекомендаціях з андерайтингу). Покриття для страхування виробників, які не мають досвіду виробництва цієї культури і/або не мають даних щодо врожайності у господарстві за попередні роки, рекомендується визначати на рівні не вище 60 відсотків від середньої врожайності на районному рівні за відповідну кількість років.

Тригер – застрахований рівень врожайності, який визначається множенням показника середньої врожайності для цілей страхування за попередні роки на рівень покриття.

Приклад: середня врожайність кукурудзи (валовий збір насіння, поділений на площу посівів навесні) на рівні господарства за останні п'ять років становить 52 центнери⁶² з гектара. Виробник обирає покриття на рівні 70 відсотків. Відповідно, тригер (застрахований рівень врожайності) становить 52 центнери x 70 відсотків = 36,4 центнера з гектара.

Для всіх полів, на яких містяться застраховані посіви кукурудзи зернової за договором страхування, встановлюється єдиний та однаковий рівень страхового покриття, обраний страховальником та погоджений андерайтером. Договір страхування укладається на посіви кукурудзи зернової в одному адміністративному районі.

⁶² Метричний центнер = 100 кг.

Страхова сума

У межах запропонованого страхового продукту страхова сума визначається шляхом множення показника тригера (застрахований рівень врожайності) на ціну одиниці продукції, обрану виробником (див. Опціон ціни) та на загальну застраховану площу посівів. Страхова сума розраховується для кожного поля окремо і зазначається у таблиці полів, на яких містяться посіви кукурудзи зернової, що підлягають страхуванню у відповідності до умов договору страхування. Загальна сума, зазначена у договорі страхування, є максимальною сумою виплати виробнику у разі повної загибелі посівів кукурудзи зернової.

Страхова сума на одиницю площі (гектар) визначається шляхом множення показника тригера на обрану виробником ціну одиниці врожаю (центнера або тонни) кукурудзи.

Приклад: виробник обирає ціну майбутнього врожаю, що становить 80 грн. за центнер. Відповідно, страхова сума на одиницю площі складає:

Сума страховки на одиницю площі (гектар) = тригер $\times$ обрана ціна врожаю = 36,4 ц/га. $\times$ 80 грн./ц = 2 912 грн./га.

Опціон ціни

У межах даного продукту пропонується декілька цін за одиницю ваги врожаю кукурудзи. Страхувальник може обрати ціну для цілей страхування за цим продуктом на рівні 60, 80, 100, 120 та 140 грн. (для 2011 року допускається до 140 грн.) за центнер. Виробник може обрати будь-яку із запропонованих цін. Обрана виробником ціна використовуватиметься для розрахунків страхової суми. НЕОБХІДНО використовувати саме цю ціну при розрахунках обсягу відшкодування у випадку зниження обсягів врожаю через ризики, від яких здійснюється страхування посівів кукурудзи.

Опціон ціни обирається виробником і має бути єдиним для всіх полів, на яких містяться посіви кукурудзи зернової, що страхуються у господарстві.

Заява на страхування

Виробники сільськогосподарської продукції запрошуються до подання заяв на страхування до 10 червня кожного року за умови здійснення сівби весною. Виробник може подати заяву відразу по закінченні сівби і появі 2-3 листочків культури. У цьому разі виробнику пропонується знижка (може бути від 5 до 10 відсотків). Стандартно страхове покриття не надається виробникам, які подали заяву на страхування посівів кукурудзи зернової страховику пізніше 10 червня.

Процес подання заяви вимагає заповнення стандартної анкети і надання всієї необхідної інформації, що вимагається страховиком. Страховик може запитати додаткову інформацію, якщо анкета не містить достатньої інформації для прийняття рішення про надання послуг зі страхування.

Відповідність вимогам для прийняття посівів на страхування

Страхове забезпечення надається тільки заявникам, які мають майновий інтерес у вирощуванні і реалізації врожаю кукурудзи зернової. Заявник має надати документи, що підтверджують право власності на землю або право користування земельною ділянкою, на якій вирощується кукурудза зернова, що підлягає страхуванню.

Для сівби кукурудзи зернової має використовуватися відповідне насіння, методи її вирощування повинні забезпечувати нормальний розвиток і досягання культури, а також обсяги врожаю, принаймні не нижчі від показників застрахованої врожайності. Допускаються методи виробництва, які передбачають сівбу без розорювання ґрунту або з мінімальним обробітком ґрунту.

Даний продукт передбачає страхування посівів кукурудзи зернової на полях, які підлягають штучному зрошенню (за умов наявності відповідних систем зрошування, що забезпечують подавання води протягом відповідного періоду часу).

Важливо, зверніть увагу!	<i>Даний страховий продукт не передбачає страхування виробництва органічної («натуральної») сільськогосподарської продукції.</i>
Важливо, зверніть увагу!	<i>Не приймаються на страхування посіви кукурудзи, яка призначається на силос.</i>
Важливо, зверніть увагу!	<i>Не приймаються на страхування посіви гібридної кукурудзи, яка призначається на насіння.</i>

Обсягом страхування покриваються гібриди з FAO від 200 до 320. Рішення про прийняття на страхування гібридів з FAO від 340 і до 360 може бути позитивним тільки за можливості зрошування. Гібриди з більшим числом FAO в умовах України не досягають і не формують повну стиглість зерна кукурудзи.

Рекомендується проводити сівбу кукурудзи зернової з 15 квітня до 15 травня. У разі страхування ділянок кукурудзи зернової, засіяних з 16 до 30 травня, застрахований рівень врожайності (тригер) знижується на 20 відсотків порівняно з тригером врожайності для полів, засіяних між 15 квітня і 15 травня. Як альтернативу страховик може запропонувати не знижувати тригер врожайності, а підвищити ставку премії. Остаточне рішення щодо страхового покриття приймається андерайтером страховика, який приймає на страхування посіви кукурудзи зернової за даним страховим продуктом.

Стандартно виробник повинен застрахувати посіви кукурудзи зернової на всіх своїх площах.

Прийом посівів кукурудзи зернової на страхування

Страховик здійснює польове обстеження (огляд) посівів після появи сходів весною або влітку. Працівник, відповідальний за здійснення огляду, зобов'язаний оглядати усі площі, на яких містяться посіви та які підлягають страхуванню. Огляд посівів у господарстві відбувається до 20 червня.

У разі, якщо до 20 червня перевірки стану полів не здійснено, посіви на них розглядаються як такі, на які поширюється страхове забезпечення, але за умови, що виробник і страховик підписали договір страхування до 20 червня і виробник сплатив страхову премію згідно з умовами договору страхування.

Врегулювання збитків

Етап 1 – період від заяви на страхування до 01 червня (пересів сходів)

Рішення, що приймаються виробником у разі наявності менш ніж 50% рослин на 1 гектар від визначеної умовами страхування

При укладенні договору страхування страхувальник може обрати суму відшкодування за посіви кукурудзи зернової, які загинули протягом весни і початку літа. Стандартно, за цим страховим продуктом, у разі загибелі посівів на всій застрахованій площі або на її частині страховик виплачує суму відшкодування на рівні 30% від страхової суми, яка дорівнює затратам сільгоспвиробника, пов'язаним із посівами кукурудзи на одиниці площі.

Повідомлення про пошкодження або загибель рослин культури від ризиків весняного-літнього періоду є обов'язком виробника. Врегулювання збитків здійснюється, виходячи зі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у тому разі, якщо збереглося менше 50% рослин від їхньої початкової кількості на 1 гектар від прийнятої на страхування. А саме:

- пересів відповідного поля ярими культурами у разі загибелі до 01 червня;
- підсів відповідного поля соєю або іншою культурою за узгодженням із страховиком і переведення посівів на силос у разі загибелі до 01 липня;
- продовження вирощування культури і збирання врожаю.

Приймаючи одне із наведених вище рішень, виробник культури має брати до уваги такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля ярими культурами у разі загибелі до 01 червня.

*Пересіяні ярими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). **Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування.** У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені із переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення пересіву або підсіву і надання виробником відповідного звіту страховику.*

- б) продовження вирощування культури і збір врожаю.

Якщо виробник відмовляється пересівати або підсівати постраждалі площі, а також знищити рештки посівів, виробник може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення щодо продовження вирощування культури приймається спільно представником (андерайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) страховика та виробником. В акті огляду посівів зазначається про згоду представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збирання врожаю. Якщо представник страховика вважає, що посіви не будуть здатні сформувати більше 90% від тригерної врожайності, а страхувальник не хоче пересівати такі посіви, страхувальник може залишити посіви для подальшого вирощування. У цьому разі в акті огляду робляться відповідні записи, а страховик сплачує відшкодування в розмірі 15% від страхової суми для поля або постраждалої частини згідно з умовами договору страхування.

Етап 2 – період вегетації, від 01.06 до 01.07

Прийняття рішення щодо подальшого вирощування культури за кількості рослин менше 50% на 1 гектар від прийнятої на страхування

За кількості рослин менше 50% на 1 гектар від прийнятої на страхування стандартним рішенням, що приймається виробником та страховиком, має бути пересів, підсів або знищення посівів (дискування, збирання на зелений корм, оранка тощо). Якщо представник страховика та виробник погодяться, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Підсіяні соєю, пересіяні (гречкою, просом) площі або знищені посіви виключаються з переліку засіяних площ, на які розповсюджується страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). **Страховик виплачує виробнику 50 відсотків від страхової суми для даного поля.** У випадку подальших втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені із переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника повинні бути досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. За низьких рівнів страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної, вірогідність отримання врожайності вище тригерної – більша.

В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю та наводяться аргументи на користь такого рішення.

Якщо представник страховика вважає, що посіви не будуть здатні сформувати більше 90% від тригерної врожайності, а страхувальник не хоче пересівати такі посіви, страхувальник може залишити посіви для подальшого вирощування. У цьому разі в акті огляду робляться відповідні записи, а страховик сплачує відшкодування в розмірі 25% від страхової суми для поля або постраждалої частини згідно з умовами договору страхування.

Страхування посівів кукурудзи зернової на літньо-осінній період

У разі настання несприятливих погодних умов у **літньо-осінній** період після здійснення весняних оглядів страхове відшкодування сплачується страховиком виробнику після оформлення всіх необхідних документів, з яких основними є акт огляду посівів та акт з розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збирання врожаю за наявності качанів, за якими можна визначити врожайність. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним врожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрати посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням урожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, тільки-но матиме змогу, але не пізніше 36 годин від моменту події. Зазвичай страховик не заперечує проти проведення робіт зі збору врожаю за умов, що ці роботи не будуть проводитися на ділянці, що постраждала. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягів збитків.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник переконаний, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови перед початком збору врожаю. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінки обсягів збитків.

Визначення фактичної врожайності культури (методом вимірювання біологічної врожайності)

Врожайність та обсяг врожаю застрахованої культури визначається шляхом вимірювання біологічної врожайності на всіх полях, де ростуть застраховані посіви культури, до початку збирання врожаю. У випадку, коли виробник приймає рішення продовжувати вирощування врожаю на полях, щільність стояння рослин на яких становить менше 50% на 1 гектар від прийнятої на страхування, ці поля не враховуються при визначенні загальної фактичної врожайності.

Якщо виробник не повідомляє про ризикові події та зниження врожайності нижче тригерної, то страховик може не проводити визначення біологічної врожайності. Проте страховики можуть проводити визначення врожайності вибірково з метою дослідження практики вирощування культури та для поліпшення умов страхування в майбутньому.

Рекомендується встановити у договорі страхування як обов'язкове подання виробником звіту про врожайність культури на полях господарства. Такі звіти будуть використовуватися для поліпшення продукту та умов страхування у майбутньому.

Процедура визначення біологічної врожайності розглядається у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків. Ці методичні рекомендації будуть невід'ємною частиною пакета документів нового страхового продукту. Визначення біологічної врожайності є основною методикою та процедурою для цілей врегулювання збитків за даним страховим продуктом.

Біологічна врожайність визначається для кожного поля, на якому містяться застраховані посіви. В акті врегулювання збитків відображається кількість врожаю по кожному полі або частині поля. Поля можуть ділитися на додаткові субполя (частини), на яких містяться застраховані посіви, в разі настання ризикових подій протягом строку дії договору страхування (наприклад, град, сильний вітер, злива, тощо). Далі загальна кількість врожаю ділиться на площу, на якій містяться застраховані посіви, для визначення середньої врожайності культури в господарстві.

Визначення обсягів врожаю культури шляхом вимірювання біологічної врожайності здійснюється не раніше ніж за два тижні до початку збору врожаю. Необхідно коригувати отримані показники з урахуванням втрат при збиранні врожаю і рівня вологості зерна.

Методика з пробного збору врожаю і вимірювання біологічної врожайності є частиною договору страхування (включені до тексту договору страхування або долучаються до нього як окремий додаток).

Визначення врожайності культури методом механізованого збирання врожаю

Якщо виробник надає перевагу визначенню обсягів врожайності культури шляхом механізованого збирання врожаю, а страховик погоджується на це, виробник має повідомити страховика про передбачувану дату початку збору врожаю. Виробник зобов'язаний забезпечити наявність потрібної техніки та/або обладнання у робочому стані, а також інших ресурсів, необхідних для збирання врожаю. У разі, якщо виробник не повідомив вчасно або взагалі не повідомив страховика про початок збирання врожаю або не надав необхідної техніки та/або обладнання, визначення обсягів врожаю здійснюється шляхом вимірювання біологічної врожайності.

Методика визначення врожайності культури шляхом механізованого збирання наводиться у методичних рекомендаціях з регулювання збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що шкода стала наслідком страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) і кількість одиниць площі, на якій містяться посіви, що підлягають страхуванню.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, для з'ясування суми відшкодування визначається загальна кількість виробленої продукції на всіх полях. Середня врожайність визначається діленням загальної кількості продукції на площу, на якій містяться застраховані посіви. Далі сума відшкодування виводиться за формулою:

Відшкодування = (тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) × площа × ціна

Приклад: як зазначено у контракті, тригер врожайності становить 36,4 центнер на гектар, загальна площа – 150 гектарів, ціна, яку обрав виробник, становить 80 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів, на яких містяться застраховані посіви) становить 25,6 центнера на гектар. Сума відшкодування розраховується у такий спосіб:

Відшкодування = (тригер врожайності – фактична врожайність) × площа × обрана ціна = (36,4 ц./га – 25,6 ц./га) × 150 га. × 80 грн./ц. = 10,8 × 150 × 80 = 129 600 грн.

Концепція страхового продукту «Страхування посівів та врожаю цукрових буряків»

Цей страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують цукрові буряки з метою отримання врожаю коренеплодів для подальшого отримання цукру. Страхування врожаю цукрових буряків забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний виробничий цикл – від появи сходів до закінчення збирання врожаю.

Строк страхування

Пропонується страхувати посіви цукрових буряків на повний цикл виробництва, тобто від появи сходів 2 справжніх листків до закінчення збирання врожаю 20 жовтня. Договір страхування стандартно має укладатися до 20 червня, але виробникам доцільніше укладати договори раніше, відразу після появи сходів.

Прийом посівів цукрових буряків на страхування

Страхове забезпечення надається тільки заявникам, які мають майновий інтерес у вирощуванні та реалізації врожаю коренеплодів цукрових буряків. Заявник на вимогу має надати

документи, що підтверджують право власності на землю або право користування земельною ділянкою, на якій вирощуються цукрові буряки, що підлягає страхуванню.

Для сівби цукрових буряків має використовуватися відповідне насіння, методи його вирощування повинні забезпечувати нормальний розвиток і досягання культури, а також одержання обсягів врожаю, принаймні не нижчих від показників застрахованої врожайності.

Важливо, зверніть увагу! *Не допускаються методи виробництва, які передбачають сівбу без розорювання або рихлення ґрунту або з мінімальним обробітком ґрунту*

Важливо, зверніть увагу! *Даний страховий продукт не передбачає страхування виробництва органічної («натуральної») сільськогосподарської продукції.*

Важливо, зверніть увагу! *Не приймаються на страхування посіви цукрових буряків для вирощування насіння*

Рекомендується проводити страхування цукрових буряків, посіяних з 15 квітня до 05 травня. У разі страхування ділянок цукрових буряків, засіяних у період після 05 травня, застрахований рівень врожайності (тригер) знижується на 20 відсотків порівняно з тригером врожайності для полів, засіяних між 15 квітня до 05 травня. Як альтернативу страховик може запропонувати не знижувати тригер врожайності, а підвищити ставку премії. Остаточне рішення щодо страхового покриття приймається андерайтером страховика, який приймає на страхування посіви цукрових буряків за даним страховим продуктом.

Стандартно виробник повинен подати заяву на страхування посівів цукрових буряків на всіх своїх площах.

Посіви цукрових буряків повинні бути вирівняні по усьому периметру поля мати щільність рослин при міжрядді:

45 см – 6-7 рослин на погонному метрі, або 115-120 тис на 1 га

70 см – 8-9 рослин на погонному метрі, також 115-120 тис на 1 га

У даному страховому продукті на перші три роки страхування не рекомендується приймати на страхування посіви цукрових буряків до появи сходів або до проведення посівної компанії, тобто посіви оглядаються і приймаються на страхування тільки при появі «вилочки» двох пар сім'ядольних листків.

Страховик здійснює польове обстеження (огляд) посівів після появи сходів навесні або влітку, але не пізніше 20 червня. Працівник, відповідальний за здійснення огляду, зобов'язаний інспектувати всі площі, на яких містяться посіви, що підлягають страхуванню. Стандартно огляд посівів у господарстві відбувається не пізніше 01 липня.

Строк дії страхового захисту: основні етапи

Дія цього страхового продукту охоплює три етапи врегулювання збитків:

Етап 1 – період від подання заяви на страхування до 01 липня (пересів сходів)

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиниці площі посівів – на всій застрахованій площі або на її частині – страховик виплачує суму відшкодування на рівні, що не перевищує 30% від страхової суми, яка, в свою чергу, дорівнює виробничим затратам сільгоспвиробника, пов'язаним із посівами цукрових буряків на одиниці площі.

Повідомлення про пошкодження або загибель рослин культури від ризиків весняно-літнього періоду є обов'язком для виробника. Врегулювання збитків здійснюється на підставі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у тому разі, якщо збереглося менше 50% рослин від їхньої початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині, що передбачає:

- а) пересів відповідного поля (ділянки поля) цукрових буряків, якщо загибель сталася до 01 липня. При цьому страховий захист поширюється на відновлені посіви, а страхова сума зменшується на суму відшкодованих збитків;
- б) продовження вирощування культури і збір урожаю. При цьому відповідальність страховика щодо полів (або їхніх ділянок), по яких було здійснено виплату відшкодування, припиняється.

Приймаючи одне із наведених вище рішень, виробник культури має брати до уваги такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля (ділянки поля) цукрових буряків, якщо загибель сталася до 01 липня.

Пересіяні ярими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, включені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- б) продовження вирощування культури і збір урожаю.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно – представником (андерайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) страховика та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страховальнику 15% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 2 – період вегетації, від 01 липня до 01 вересня

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині страховик виплачує суму відшкодування на рівні, який не перевищує 50% від страхової суми.

При кількості рослин менше 50% від їх початкової чисельності на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині стандартним рішенням, що приймається спільно виробником та страховиком, має буди пересів. Якщо представник страховика та виробник дійдуть висновку, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Пересіяні страховими культурами (гречкою чи просом) або знищені посіви виключаються з переліку площ із посівами цукрових буряків, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 50 відсотків від страхової суми для даного поля. У випадку наступних втрат або повної загибелі посівів

на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ із посівами, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника можуть слугувати попередній досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. При низьких рівнях страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної вірогідності отримання врожайності вище тригерної більша.

В акті огляду посівів зазначається згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збирання врожаю та аргументи на користь такого рішення.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно – представником (андерайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) страховика та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страхувальнику 25% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 3 – досягання та збір урожаю, від 1 вересня до 20 жовтня

У разі настання несприятливих погодних умов у **літньо-осінній** період страхове відшкодування сплачується виробникові після оформлення всіх необхідних документів, з яких основними є акт огляду посівів та акт з розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збирання врожаю за наявності у цукрових буряків коренеплодів, які дають змогу визначити врожайність. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним врожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрат посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням урожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, тільки-но матиме змогу, але не пізніше 36 годин від моменту події. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягу збитків.

Страхові випадки (ризик, передбачені договором страхування)

Передбачається страхування посівів цукрових буряків від переліку ризиків (далі – мультиризики), пов'язаних із погодними умовами, які можуть спричинити зменшення обсягів врожаю нижче застрахованого рівня врожайності (далі – тригер врожайності) або повну загибель посівів культури.

Ризики охоплюють такі події (перелік ризиків відповідає законодавчим вимогам, які висуваються програмою субсидування страхових премій):

- Заморозок;
- Град, удар блискавки;
- Землетрус;
- Лавина, земельний зсув, земельний або земельно-водний сель;
- Сильний вітер, пилова буря, шквал, смерч, суховій, видування;
- Злива, сильна злива, тривалі дощі, повінь, паводок;
- Посуха або зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або обводненню, дуже сильна спека, ґрунтова кірка, випадіння рослин;
- Епіфітотійний розвиток хвороб рослин;
- Епіфітотійне розмноження шкідників рослин;
- Вторинні хвороби рослин унаслідок дії вказаних вище ризиків;
- Протиправні дії третіх осіб щодо рослинних насаджень.

Визначення ризиків має узгоджуватися з офіційним класифікатором Гідрометцентру України й Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (див. визначення у словнику).

Важливі строки (рекомендовані)

Заходи	Строки та терміни
Раннє подання заяви щодо прийняття посівів цукрового буряку на страхування (передбачається знижка)	30 квітня – 10 травня
Сівба	15 квітня – 15 травня
Пізня сівба, рівень покриття знижено на 20 відсотків (але не вище 60% покриття) або підвищена ставка премії	01 – 15 травня
Закінчення терміну подання заяви на страхування	20 червня
Закінчення терміну здійснення огляду посівів і підписання договору страхування	01 липня
Закінчення терміну здійснення огляду посівів в особливих випадках (за згодою та рішенням страховика)	До 20 липня
Повідомлення про настання ризикової події, передбаченої договором страхування	Протягом 3 днів із моменту настання події
Проведення огляду посівів та визначення врожайності	За 10–15 днів до початку збирання врожаю
Завершення збору врожаю	20 жовтня

Строки за етапами врегулювання збитків	
I. Період від заяви на страхування до 01 червня. Врегулювання збитків у разі загибелі сходів (пересів) (відшкодування – 30% від страхової суми)	До 01 липня
II. Період вегетації та врегулювання можливих збитків (відшкодування – 50% від страхової суми)	Від 01 липня до 01 вересня
III. Період досягання до збору врожаю. У разі повної загибелі посівів відшкодовується 100% збитку.	Від 01 вересня до 20 жовтня

УВАГА!!! Якщо строки сівби у зв'язку з погодними умовами треба буде продовжити, страховики мають поширювати відповідне інформаційне повідомлення. У будь-якому разі андерайтери страховика ухвалюватимуть рішення щодо прийняття на страхування посівів цукрових буряків, виходячи з фази розвитку та щільності рослин після передстрахового огляду.

Страхове покриття і тригер (застрахований рівень врожайності)

Франшиза не застосовується. Виробник має змогу обирати між різними рівнями покриття, а саме: від 50 до 85 відсотків з 5-відсотковим кроком від середньої врожайності у господарстві за останні 5 років.

Середня врожайність визначається шляхом ділення обсягу збирання врожаю коренеплодів цукрових буряків в кожному році на площу посівів культури.

Показник середньої врожайності для цілей страхування розраховується шляхом ділення суми річних показників середньої врожайності (валовий збір коренеплодів цукрових буряків, поділений на площу) на кількість років, упродовж яких здійснювався збір врожаю коренеплодів цукрових буряків. У випадках, коли даних щодо врожайності за певний рік бракує, використовуються відповідні довідкові дані щодо середньої врожайності за цей рік на рівні адміністративної одиниці (району) із використанням коригувального коефіцієнта (визначено у рекомендаціях з андерайтингу). Покриття для страхування виробників, які не мають досвіду виробництва цієї культури і/або не мають даних щодо врожайності у господарстві за попередні роки, рекомендується визначати на рівні не вище 60 відсотків від середньої врожайності на районному рівні за відповідну кількість років.

Тригер – застрахований рівень врожайності, який визначається множенням показника середньої врожайності для цілей страхування за попередні роки на рівень покриття.

Приклад: середня врожайність коренеплодів цукрових буряків (валовий збір коренеплодів, поділений на площу посівів навесні) на рівні господарства за останні п'ять років становить 210 центнер⁶³ на гектар. Виробник обирає покриття на рівні 70 відсотків. Тоді тригер (застрахований рівень врожайності) становить 210 центнер x 70 відсотків = 147 центнер на гектар.

Для всіх полів, де містяться застраховані посіви цукрових буряків, за договором страхування визначається єдиний та однаковий рівень страхового покриття, обраний страхувальником та погоджений з андерайтером. Договір страхування укладається на посіви цукрових буряків страхувальника в одному адміністративному районі.

⁶³ Метричний центнер = 100 кг.

Страхова сума

У межах запропонованого страхового продукту страхова сума визначається шляхом множення показника тригера (застрахований рівень врожайності) на ціну одиниці продукції, обрану виробником (див. «Опціон ціни»), та на загальну застраховану площу посівів. Страхова сума розраховується для кожного поля і зазначається у таблиці полів, на яких містяться посіви цукрових буряків, що підлягають страхуванню у відповідності до умов договору страхування. Зазначена у договорі страхування загальна сума є максимальною сумою, яка належить до виплати виробнику у разі повної загибелі посівів.

Страхова сума на одиницю площі (гектар) визначається шляхом множення показника тригера на обрану виробником ціну одиниці врожаю (центнер або тонну) коренеплодів цукрових буряків.

Приклад: виробник обирає ціну майбутнього урожаю у сумі 25 грн. за центнер. Відповідно, страхова сума на одиницю площі складатиме: Сума страховки на одиницю площі (гектар) = тригер $\times$ обрана ціна врожаю = 147 ц./га. $\times$ 25 грн./ц. = 3 675 грн./га.

Опціон ціни

У межах даного продукту пропонується кілька цін за одиницю ваги врожаю коренеплодів цукрових буряків. Страхувальник може обрати ціну для цілей страхування за цим продуктом на рівні 10, 15, 20 та 25 грн. за центнер. Виробник може обрати будь-яку із запропонованих цін. Обрана виробником ціна використовуватиметься для розрахунків страхової суми. НЕОБХІДНО використовувати саме цю ціну при розрахунках суми відшкодування у випадку зниження обсягів врожаю через ризики, від яких здійснюється страхування посівів цукрових буряків. Страховик може дозволити встановити вищий рівень опціону ціни за рішенням андерайтера.

Опціон ціни обирається виробником і має бути єдиним для всіх полів, де містяться посіви цукрових буряків, які страхуються у господарстві.

Заява на страхування

Виробники сільськогосподарської продукції запрошуються до подання заяв на страхування до 20 червня кожного року за умови здійснення сівби весною. Виробник може подати заяву відразу після закінчення сівби і появи сім'ядольних листочків (вилочки) культури. У цьому разі виробнику пропонується знижка (у межах від 5 до 10 відсотків). Як правило, страхове покриття не надається виробникові, якщо він подав страховику заяву на страхування посівів цукрових буряків після 20 червня, але остаточне рішення про дату припинення прийому посівів цукрових буряків на страхування приймається андерайтерами страховика із врахуванням погодних умов страхового сезону.

Процес подання заяви потребує заповнення стандартної анкети і надання всієї необхідної інформації, що вимагається страховиком. Страховик може запитати додаткову інформацію, якщо анкета не містить достатньої інформації для прийняття рішення про надання послуг із страхування.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник переконаний, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови перед початком збирання врожаю. Страховик виконує огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягу збитків.

Визначення фактичної врожайності культури (методом вимірювання біологічної врожайності)

Врожайність та обсяг врожаю застрахованої культури визначається шляхом визначення біологічної врожайності на всіх полях, де ростуть застраховані посіви культури, за 10-15 днів до початку збирання врожаю. У випадку, якщо виробник приймає рішення про продовження вирощування врожаю на полях, щільність стояння рослин на яких становить менше 50% від початкової кількості рослин на одиницю площі посівів, і страховик виплатив відшкодування, ці поля не враховуються при визначенні загальної фактичної врожайності.

Якщо виробник не повідомляє про ризикові події та зменшення врожайності нижче триггерної, то страховик має право не проводити визначення біологічної врожайності. Проте страховики можуть проводити визначення врожайності вибірково з метою аналізу практики вирощування культури та для поліпшення умов страхування у майбутньому.

Рекомендується встановити у договорі страхування обов'язкове подання виробником звіту про врожайність культури на полях у господарстві. Такі звіти будуть використовуватися для поліпшення продукту та умов страхування у майбутньому.

Процедура визначення біологічної врожайності висвітлюється у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків. Ці методичні рекомендації будуть невід'ємною частиною пакета документів нового страхового продукту. Визначення біологічної врожайності є основною методикою та процедурою для цілей врегулювання збитків за даним страховим продуктом.

Біологічна врожайність визначається для кожного поля, на якому містяться застраховані посіви. В акті врегулювання збитків відображається кількість врожаю на кожному полі або частині поля. Поля можуть додатково ділитися на субполя (частини), на яких містяться застраховані посіви, в разі настання ризикових подій протягом строку дії договору страхування (наприклад, град, сильний вітер, злива тощо). Загальна кількість врожаю ділиться на площу, на якій містяться застраховані посіви, для визначення середньої врожайності культури в господарстві.

Визначення обсягу врожаю культури шляхом вимірювання біологічної врожайності виконується не раніше ніж за два тижні до початку збирання врожаю. Отримані показники треба коригувати, враховуючи втрати при збиранні врожаю.

Методики пробного збирання врожаю і вимірювання біологічної врожайності є частиною договору страхування (включені до тексту договору страхування або долучаються до нього як окремий додаток).

Визначення врожайності культури методом механізованого збирання врожаю

Якщо виробник надає перевагу визначенню обсягів врожайності культури шляхом механізованого збирання врожаю, а страховик погоджується на це, виробник має повідомити страховика про передбачувану дату початку збору врожаю. Виробник зобов'язаний забезпечити наявність потрібної техніки та/або обладнання у робочому стані, а також інших ресурсів, необхідних для збирання врожаю. У разі, якщо виробник не повідомив вчасно або взагалі не повідомив страховика про початок збору врожаю або не надав необхідної техніки та/або обладнання, визначення обсягів врожаю здійснюється шляхом вимірювання біологічної врожайності.

Методика визначення врожайності культури шляхом механізованого збирання наводиться у методичних рекомендаціях із врегулювання збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що заподіяна шкода є наслідком настання страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. «Опціон цін») та кількість одиниць площі, на якій містяться застраховані посіви.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, для з'ясування суми відшкодування визначається загальна кількість виробленої продукції на всіх цих полях. Середня врожайність визначається шляхом ділення загальної кількості продукції на площу застрахованих посівів. Далі сума відшкодування виводиться за формулою:

Відшкодування = (тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) × площа × ціна

Приклад: як зазначено у договорі, тригер врожайності становить 147 центнера з гектара, загальна площа – 150 гектарів, обрана виробником ціна – 25 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів із застрахованими посівами) становить 125 центнера на гектар. Сума відшкодування розраховується так:

Відшкодування = (тригер врожайності – фактична врожайність) × площа × обрана ціна = (147 ц./га – 125 ц./га) × 150 га. × 25 грн./ц. = 22 × 150 × 25 = 82 500 грн.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 4

Нормативні акти

1. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391-VI від 9 лютого 2012 р.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» № 44 від 4 жовтня 2001 р. // Урядовий кур'єр. — 2001. — 7 листопада.
3. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. // Україна-бізнес. — 2001. — № 35.
4. Кваліфікаційні вимоги до осіб, які можуть займатися актуарними розрахунками, затверджені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України Лб 3519 від 8 лютого 2005 р. // www.rada.gov.ua
5. Методика визначення звичайної ціни страхового тарифу, затверджена Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 3259 від 30 грудня 2004 р. // www.rada.gov.ua
6. Порядок та вимоги щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України .№ 124 від 4 лютого 2004 р. // www.rada.gov.ua

Література

1. Александрова М.М. Страхування; Навч.-метод, посіб. — К.: ЦУЛ, 2002. — 208 с.
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Т-во «Знання»; КОО, 2003. — 250 с.
3. Базилевич В.Д. Страховий ринок України. — К.: Т-во «Знання»; КОО, 1998. — 374 с.
4. Вовчак О.Д. Страхова справа. — К.: Знання. — 2011, — 750с
5. Вовчак О.Д. Страхування: Навч. посіб. — Л.: Новий Світ-2000, 2004. — 480 с.
6. Вовчак О.Д., Завійська О.Д. Страхові послуги: Навч. посіб. — Л.: Компакт-ЛВ, 2005. — 656 с.
7. Ковтун І.О., Денисенко М.П., Кабанов В.Г. Основи актуарних розрахунків. — К.: ВД «Професіонал», 2008. — 480 с.
8. Заруба О.Д. Страхова справа: Підручник. — К.: Т-во «Знання»; КОО, 1998. — 321 с.
9. Ротова Т.А., Руденко Л.С. Страхування: Навч. посіб. — К.: КДТЕУ, 2001. — 400 с.
10. Страхування: Підручник / Кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. -К.: КНЕУ, 2002. — 526 с.
11. Страхування: теорія та практика: Навч.-метод, посіб. / Н.М. Внукова, В.І. Успенко, Л. В. Временно та ін.; За заг. ред. проф. Н.М. Внукової. — Х.: Бурун Книга, 2004. — 376 с.
12. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. — М.: Страховой полис; ЮНИТИ, 1997. — 311 с.
13. Шелехов К.В., Біглаш В.Д. Страхування. Страхові послуги. — К.: ІЕУТП, 2000. — 268 с.
14. Шумелда Я. Страхування. Навч. посіб. для студ. екон. спец. — Тернопіль: Джура, 2004. — 280 с.
15. Юрченко Л.А. Финансовый менеджмент страховщика: Учеб. пособ. для вузов. — М.: ЮНИТИ; ДАНА, 2001. — 199 с.
16. Як застрахувати виробництво сільськогосподарських культур. Практичний посібник з агрострахування. — К.: 2009.

Питання для самоперевірки до Теми 4

1. Назвіть основні види виробничих ризиків та поясніть їх специфіку для сільськогосподарського виробництва.
2. Опишіть стратегії управління ризиками сільськогосподарського виробництва.
3. Які стратегії передачі ризиків ви знаєте?
4. Дайте визначення поняття страхування. Назвіть ознаки страхового ризику.
5. В чому полягає складність аграрного страхування?
6. Які класичні проблеми аграрного страхування Ви знаєте? Розкажіть, як їм можна протидіяти.
7. Чому виникає проблема формального страхування і як їй протидіяти?
8. Що може бути предметом страхування при страхуванні виробництва сільськогосподарських культур?
9. Що таке страхова вартість?
10. Що є страховою вартістю при страхуванні витрат господарства на виробництво сільськогосподарської культури?
11. Що є страховою вартістю при страхуванні майбутнього очікуваного врожаю сільськогосподарської культури?
12. Що є страховою вартістю при страхуванні майбутнього очікуваного доходу господарства від виробництва сільськогосподарської культури?
13. Що таке страховий ризик?
14. Що таке страховий випадок?
15. Що таке страховий збиток?
16. Що таке страхове відшкодування?
17. Що таке страхова сума? Поясніть суть цього поняття. Які поняття, аналогічні за змістом поняттю «страхова сума» Ви знаєте?
18. Що таке франшиза? Поясніть різницю між умовною та безумовною франшизою.
19. Що таке страхове покриття? Поясніть на прикладі, як застосовується покриття для визначення застрахованої врожайності.
20. У чому полягає різниця між застосуванням покриття 80% та безумовної франшизи 20%? Який варіант є більш прозорим для виробника?
21. Що таке страхова премія (внесок, платіж)? Наведіть спрощену формулу для розрахунку страхової премії. Поясніть, під впливом яких чинників та яким чином ця формула може коригуватися.
22. Дайте визначення страхового тарифу. Поясніть суть страхового тарифу з точки зору страховика. Поясніть, як страховик коригує рівень встановлюваного ним тарифу в залежності від рівня франшизи чи покриття.

23. Дайте визначення страхового тарифу. Поясніть суть страхового тарифу з точки зору страхувальника. Поясніть, на яке основне питання сільгоспвиробника має дати відповідь страховий тариф.
24. Чи завжди у реальному страхуванні страховий тариф відображає справжню вартість страхової послуги для страхувальника? Якщо це не так, поясніть, у яких випадках відбувається відхилення.
25. Чи є просте співставлення тарифів достатнім для того, аби порівняти вартість страхового захисту, який пропонують різні страхові компанії? Якщо ні, то поясніть, як це зробити.
26. Що таке внутрішній тариф? Як він обраховується?
27. Що таке фактична вартість страхування?
28. Дайте визначення поняттю «страховий продукт».
29. У чому полягає специфіка та складність продуктів аграрного страхування?
30. Чим відрізняються індивідуальні страхові продукти аграрного страхування від індексних страхових продуктів?
31. Опишіть індивідуальні продукти страхування врожайності.
32. Опишіть індивідуальні продукти страхування доходу.
33. Опишіть страхування за індексом врожайності.
34. Опишіть страхування за індексом доходу.
35. Що таке страхування з використанням «проксі»-індексів?
36. Які страхові продукти склалися у практиці українського агрострахування?
37. Розкажіть про стандартний страховий продукт МФК «Страхування посівів озимих зернових на період перезимівлі». Які культури страхуються за цим продуктом? Які ризики передбачені договором страхування? Які строки страхування? Як розраховуються страхова вартість, страхова сума, страхова премія та страхове відшкодування? Які вимоги прийняття посівів на страхування? Які умови виплати відшкодування?
38. Розкажіть про стандартний страховий продукт МФК «Страхування посівів озимого ріпаку на період перезимівлі». Які ризики передбачені договором страхування? Які строки страхування? Як розраховуються страхова вартість, страхова сума, страхова премія та страхове відшкодування? Які вимоги прийняття посівів на страхування? Які особливості врегулювання збитків? Які умови виплати відшкодування?
39. Розкажіть про стандартний страховий продукт МФК «Страхування посівів та врожаю соняшнику». Які ризики передбачені договором страхування? Які строки страхування? Як розраховуються страхова вартість, страхова сума, страхова премія та страхове відшкодування? Які вимоги прийняття посівів на страхування? Які особливості врегулювання збитків? Які умови виплати відшкодування?
40. Розкажіть про стандартний страховий продукт МФК «Страхування посівів та врожаю кукурудзи на зерно». Які ризики передбачені договором страхування? Які строки страхування? Як розраховуються страхова вартість, страхова сума, страхова премія та страхове відшкодування? Які вимоги прийняття посівів на страхування? Які особливості врегулювання збитків? Які умови виплати відшкодування?

41. Назвіть загальні принципи тарифної політики. Що включає в себе тарифна політика?
42. Які основні джерела даних використовуються в агострахованні?
43. Які дані для цілей агостраховання збирають страхові компанії і на яких етапах?
44. Які проблеми виникають при обробці даних в агострахованні? Яким чином вони усуваються?
45. З чого складається тариф-брутто?
46. Як визначається нетто-тариф? Як він розраховується?
47. Що таке навантаження? Яке долю воно займає в структурі страхового тарифу?
48. Опишіть суть та механізм перестраховання.
49. Які є форми договорів перестраховання? Дайте їх характеристику.
50. Що таке пропорційне перестраховання?
51. Які є види пропорційного перестраховання? Опишіть, як відбувається розподіл ризику за кожним з цих видів.
52. Що таке непропорційне перестраховання? Які є види непропорційного перестраховання?
53. Поясніть на прикладі, як працює непропорційне страхування на базі ексцеденту збитку.

ОСНОВИ СІЛЬСЬКО- ГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

ТЕМА 5

5.1. РОСЛИННИЦТВО ЯК ПРОВІДНА ГАЛУЗЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

5.1.1. Стан та перспективи рослинництва

Рослинництво відіграє ключову роль в аграрному секторі, оскільки традиційно займає найбільш вагомую частку в структурі валового продукту сільського господарства України (за останні п'ять років – більше 50%) та є основою для формування кормової бази тваринництва. Воно є не лише найпотужнішим експортним сегментом сільськогосподарської галузі, а й головним фактором впливу на стан ґрунтів, зменшення викидів парникових газів. Це – перспективна галузь, що потребує небагато часу на отримання економічних результатів в частині скорочення собівартості виробництва та повернення інвестицій.

Основною складовою сільськогосподарського виробництва в Україні є зернове господарство. Зерновий сектор України – стратегічна галузь економіки, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва, складає істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту.

Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту. Унікальні кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур і дозволяють отримувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, достатніх для забезпечення як внутрішніх потреб, так і експорту.

Україна має достатній потенціал, щоб до 2015 року стабілізувати виробництво зерна в межах 80 млн. тонн та олійних культур в межах 15 млн. тонн.

На сьогоднішній день є декілька головних умов, за яких можна досягти суттєвого збільшення виробництва основних сільськогосподарських культур. Це, насамперед, інтенсифікація виробництва та підвищення врожайності. Другою обов'язковою умовою є впровадження сучасних енергозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур у господарствах різних кліматичних зон. Це дасть можливість, по-перше, на 20% знизити собівартість вирощування за рахунок зменшення затрат матеріально-технічних та енергетичних ресурсів, забезпечити переоснащення сільськогосподарських підприємств, збільшити виробництво сільськогосподарських культур до 20%, а також зберегти родючість ґрунтів, сприяти їх раціональному використанню та не допустити подальшої деградації.

Величезну роль у забезпеченні збільшення виробництва сільгоспкультур є удосконалення землекористування та формування оптимальної структури посівних площ залежно від природно-кліматичних умов та зональної спеціалізації. За попередніми підрахунками, це дозволить підвищити врожайність на 10%.

Впровадження у виробництво нових високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, оновлення елітного та репродукційного насіння, забезпечення посіву насінням не нижче II репродукції дасть змогу збільшити врожайність та виробництво зерна до 30%.

Підвищення врожайності на 25% можна досягти за рахунок збільшення внесення мінеральних добрив у розрахунок на запланований урожай та з урахуванням агрохімічних показників ґрунтів. Обов'язковим є проведення хімічної меліорації сільськогосподарських земель та комплексу заходів з інтегрованого захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів, здатне підняти врожайність на 15%.

В основі прогнозування розвитку галузі лежать баланси обсягів споживання продовольства, що посилить вплив на розвиток стратегічно важливих зернових і технічних культур, а також на деякі групи круп'яних культур, дефіцит яких на споживчому ринку останнім часом мав певний соціальний резонанс.

У світовому землеробстві найбільші посівні площі (близько 760 млн.га) займають зернові культури, головні з яких – пшениця, рис, кукурудза, просо, ячмінь, овес, жито та гречка, що становлять 35% ріллі. Із технічних культур значні площі займають бавовник, картопля, арахіс, соняшник, цукрові буряки, ріпак, льон-довгунець. Станом на 2011 рік найбільші посівні площі зайняті пшеницею 240 млн. га, кукурудзою – 160 млн. га і рисом – 152 млн. га. Валове виробництво їх відповідно склало – 676 млн. т, 855 і 485 млн. т.

В Україні загальна площа орних земель в Україні станом на 2011 р. становить 32 млн. га. Сільськогосподарські угіддя становлять 70% площі усіх земель; серед них орні землі – в середньому 55%, а в окремих областях – більш як 80%, тоді як розораність у Німеччині лише 32, Англії – 19%, у США – 20% Більше половини всіх сільськогосподарських угідь і 60% орних земель складають чорноземні ґрунти.

На початку 90-х років було розроблено проект щодо виведення з обороту 10 млн. га ріллі і переведення її в луки і пасовища (8 млн. га) та ліси (2 млн. га). Проте нині ці роботи проблемні через розпаювання землі і брак коштів.

У 2011 році одержано найвищий урожай зернових культур порівняно з попередніми роками – 55 млн. т. Пшениці намолочено 23,2 млн. т, кукурудзи – 18,2 млн. т, ячменю 9,5 млн. т, жита понад 600 тис. т, вівса 540 тис. т, гороху 380 тис. т. Середня врожайність пшениці досягла 3,2 т/га, кукурудзи – 5,1 т/га, ячменю – 2,4 т/га.

Найбільші посівні площі зайняті зерновими культурами (табл. 5.1). За даними Державної служби статистики України озимі культури на зерно під урожай 2012 року посіяні на площі 8398,8 тис. га, в тому числі: пшениці – 6709,1 тис. га; ячменю – 1371,4 тис. га або 110%; жита – 317,9 тис.га; озимий ріпак на зерно посіяні на площі 961,6 тис. га.

Таблиця 5.1.

Динаміка виробництва зернових та технічних культур по Україні у всіх категоріях господарств в 1990–2010 роках

Роки	Зернові культури			Соняшник			Цукровий буряк		
	Площа тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц з 1 га	Площа тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц з 1 га	Площа тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц з 1 га
1990	14583,4	51009,0	35,1	1635,9	2570,8	15,8	1607	44193	275
1991	14670,5	38674,1	26,5	1600,8	2311	14,6	1558	36300	233
1992	13903,1	38537,3	27,9	1641,1	2127	13,0	1498	28783	192
1993	14304,8	45622,6	32,1	1636,7	2075	12,7	1519	33717	222
1994	13526,5	35497,4	26,8	1784,3	1569	9,1	1467	28138	192
1995	14152,1	33929,8	24,3	2019,8	2859,9	14,2	1448	29650	205
1996	13247,9	24751,2	19,6	2106,7	2123	10,5	1260	23009	183
1997	15051,1	35471,7	24,5	2065,3	2308	11,5	1005	17663	176
1998	13717,9	26470,7	20,8	2530,7	2266	9,3	893	15523	173
1999	13153,5	24580,6	19,7	2888,9	2794	10,0	900	14054	156
2000	13646,5	24459,0	19,4	2942,9	3457	12,2	747	13185	177
2001	15585,8	39706,1	27,1	2502,0	2250,6	9,4	853	15574	183
2002	15447,6	38804,3	27,3	2833,9	3270,5	12,0	763	14452	189
2003	12494,6	20233,9	18,2	4001,2	4254,4	11,2	666	13392	201
2004	15433,5	41808,8	28,3	3521,0	3050,1	8,9	696	16600	238
2005	15004,8	38015,5	26,0	3742,9	4706,1	12,8	623	15468	248
2006	14515,2	34258,3	24,1	3963,6	5324,3	13,6	788	22421	285
2007	15233,9	29294,9	21,8	3603,9	4174,4	12,2	577	16978	294
2008	15363,7	53290,1	34,6	4277,9	6526,2	15,3	377	13438	356
2009	15469,7	46028,3	29,7	4193,0	6364,0	15,2	320	10068	315
2010	14575,7	39270,9	26,9	4525,8	6771,5	15,0	492	13749	280

В цілому зерновий клин 2012 року передбачається розмістити на площі 15,6 млн. гектарів (58% у структурі), що відповідає науково обґрунтованим рекомендаціям, в тому числі озимі на зерно – 8,0 млн. гектарів та ярі зернові культури, включаючи кукурудзу, прогнозується посіяти на площі 7,6 млн. гектарів.

За прогнозами спеціалістів пересів озимих зернових культур навесні, навіть при сприятливій перезимівлі, може становити 1,5-2,0 млн. га, озимого ріпаку – 300-350 тис. гектарів. Враховуючи можливий пересів озимих культур прогнозується розширення посівних площ ярих культур, зокрема, кукурудзи на зерно, ячменю, вівса, гороху, зернового сорго, сої та круп'яних культур.

За даними Держкомстату виробництво соняшнику в Україні в 2011 р. збільшилося в порівнянні з 2010 р. на 27,9% і склало 8,7 млн. тонн (у вазі після доробки), що обумовлено як збільшенням площі збирання (на 190,4 тис. га або на 4,2%), так і підвищенням урожайності (на 3,4 ц/га, або на 22,7%). Сільськогосподарськими підприємствами зібрано 7,3 млн. тонн соняшнику (на 30,3% більше) при середній врожайності 19 ц/га проти 15,4 ц в 2010 р.

Виробництво ріпаку зменшилось порівняно з 2010 р. на 2,2% і склало 1,4 млн. тонн, що обумовлено скороченням площі збирання (на 29,8 тис. га, або на 3,5%). Валовий збір цукрових буряків (фабричних) порівняно з 2010 р. збільшився на 36,2% як за рахунок розширення збиральних площ (на 4,8%), так і суттєвого збільшення врожайності (на 83,6 ц/га, або на 29,9%), і склав 18,7 млн. тонн. У 2012 році технічні культури займатимуть площу 6,5 млн. га, під картоплю та овочі відводиться біля 2 млн. га, а на кормові культури – 2,7 млн. гектарів.

З метою покращення забезпечення населення окремими групами товарів вітчизняного виробництва планується збільшити посіви гречки до 313,5 тис. га, проса – до 131 тис. га, цукрових буряків до 553 тис. га. При цьому подальший розвиток експортно-орієнтованих культур – соняшнику та ріпаку планується, винятково, за рахунок підвищення врожайності цих культур.

Збільшення виробництва жита буде досягатися завдяки низці заходів, спрямованих на забезпечення обов'язкового дотримання виробниками технологічних вимог при його вирощуванні. Чітко позначилася тенденція до розширення посівних площ під кукурудзу на зерно до 3,2 млн. гектарів за рахунок скорочення посівів ячменю, врожайність якого в 2-3 рази нижча, ніж кукурудзи.

Основними завданнями галузі рослинництва на сучасному етапі є: виробництво якісної, екологічно чистої продукції з мінімальними енергетичними і трудовими затратами при максимальному виході її за одиницю часу на одиниці площі, що потребує широкого впровадження сортових, інтенсивних, енерго- і ресурсозберігаючих екологічно доцільних технологій; своєчасна і ефективна сортозаміна польових культур і раціональне їх розміщення в сівозміні, спрямоване на поліпшення умов вирощування; поєднання інтенсивного виробництва рослинницької продукції з комплексом агротехнічних, агрохімічних і меліоративних заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунту і виробництва рослинницької продукції на базі сучасної досконалої і високопродуктивної сільськогосподарської техніки та високоефективної її експлуатації; боротьба з втратами врожаю під час його вирощування, збирання і перевезення, високоефективне застосування добрив, засобів захисту рослин, води для зрошення, протиерозійних заходів тощо; висока фахова кваліфікація працівників агропромислового комплексу і чітка система організаційно-господарських та економічних заходів, а також оперативної інформації для своєчасного і якісного проведення комплексу сільськогосподарських робіт, запобігання виникненню і ліквідація негативних ситуацій в процесі виробництва рослинницької продукції.

5.1.2. Трансформація технологій в рослинництві

У сучасному аграрному секторі існує термінологічний хаос щодо визначення назв технологій, яких є понад 20 версій. Реально між собою істотно різняться чотири технології: інтенсивна, ресурсощадна, біологічна й нульова (пряме висівання, No-till) (табл. 6.2).

**Основні показники, що характеризують певні види технологій
в рослинництві, бал (від 0 до 10)**

Показник	Технологія				
	екстен- сивна	інтен- сивна	No-till	ресурсо- зберігаюча	біологічна
Виробництво продукції	1	10	6	8	6
Регенерація води і повітря	9	0	0	3	10
Екологічна чистота	9	0	0	4	10
Біологічне повернення азоту	8	0	0	5	10
Промислове повернення азоту	0	10	10	5	0
Біологічне повернення фосфору і калію	8	0	0	4	10
Промислове повернення фосфору і калію	0	10	10	6	0
Обробіток ґрунту	5	10	0	10	8
Захист рослин	0	хім	хім	інтегр	біол
Стабільність врожаю	6	10	6	9	6
Чистота продукції	9	1	0	5	10

Інтенсивні технології передбачають широке застосування мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Вони забезпечують найвищу врожайність (зернові культури – 60-80 ц/га, цукрові буряки – 500-700 ц/га, озимий ріпак – 35-45 ц/га) та найкращі економічні показники. Поширені переважно в країнах західної Європи. Останні три-чотири роки інтенсивні технології стрімко поширюються в багатьох господарствах України.

Ресурсоощадні технології – значно наукоємніші, вони передбачають зменшення наполовину обсягів застосування агрохімікатів. Для їхньої реалізації обов'язково потрібно освоїти сівозміну, яка передбачає поле багаторічних бобових трав. Оскільки сівозміни зруйновано як в Україні, так і в Європі (у США це зробили ще в 50-ті роки), то масового поширення цих технологій очікувати важко.

Найпопулярнішими за останнє десятиліття в усьому світі стали технології нульового обробітку ґрунту (No-till) або прямого висіву. Навколо цього напряму точиться чимало дискусій. Маючи певні переваги, нульовий обробіток створює багато проблем, проте він популярний у виробництві, оскільки забезпечує високі економічні показники та дає можливість виконувати величезні обсяги посівних робіт у стислі терміни.

Частина науковців в Україні (як і в країнах Західної Європи) дещо обережно підходить до масового впровадження No-till, оскільки це «найбрудніша» технологія – передбачає використання значної кількості пестицидів. Зрештою, ці технології створювали на кошти фірм – виробників пестицидів для збільшення обсягів їхнього продажу.

Таким чином, найбільш прибутковими для сільськогосподарського товаровиробника є інтенсивні технології та технології прямого висіву. Але в Україні, як ні в жодній іншій країні світу, сприятливі умови для розвитку й поширення біологічних технологій, у яких не можна використовувати ніяких пестицидів. Це передусім висока природна родючість ґрунту, яка дає змогу вирішити проблему забезпечення елементами живлення. Важливо поновити сівозміни, без чого розвиток біологічного рослинництва взагалі не можливий.

Варто зазначити, що в Україні, напевно, найкраще в світі, в 70-ті роки минулого століття було вивчено агротехнічні методи боротьби з бур'янами, особливо на просапних культурах. Для цього були об'єктивні причини – обмаль гербіцидів. З допомогою досходових та післясходових боронувальних, трьох-чотирьох вчасно і якісно проведених міжрядних розпушувань, правильного вибору попередника, напівпарового основного обробітку ґрунту вирішували проблему контролю над бур'янами, поліпшували фітосанітарний стан посівів.

Агротехнічні методи боротьби удосконалювались, було розроблено систему орієнтиру для зменшення захисної зони в рядку. Проте фактом тепер є те, що перемогла гербіцидна технологія, і не тільки в буряківництві.

Українська селекція дуже багата своїми власними сортами, які не поступаються світовим аналогам, а в багатьох випадках навіть перевершують їх. Наприклад, усі багаторічні спроби завезти в Україну сорти озимої пшениці, які переважали б українські, завершилися невда- ло, бо таких просто немає. Майже щодо всіх культур відчутне поширення іноземних сор- тів, окрім озимої пшениці. Істинно, хліб із прадавніх часів – монополія України. Сорти, які створили селекціонери України, мають дуже високу стійкість до хвороб, тоді як в Європі цю проблему вирішують три-, чотириразовою обробкою фунгіцидами. Це теж основа для по- ширення біологічних технологій у зерновиробництві.

Сорти картоплі європейських країн значно поступаються українським за стійкістю проти фітофтори. Достовірним науковим фактом є те, що західноєвропейські сорти потрібно об- прискувати щонайменше 3-4 рази (інколи – понад 10 разів), а фітофторостійкі та немато- достійкі сорти української селекції один раз.

Підставою для поширення біологічного рослинництва та виробництва екологічно чистої продукції є те, що за останні 50 років в Україні, якщо порівняти з країнами Західної Європи, значно нижчі норми внесення агрохімікатів. Так, у 60-ті роки вносили 49 кг/га діючої речо- вини мінеральних добрив, у кінці 80-х – 177 кг/га, а в 90-х роках – 21 кг/га.

У країнах Західної Європи в ці роки вносили 300-350 кг д. р. з розрахунку на 1 гектар. Разом із мінеральними добривами в ґрунти надходили фтор, хлор, важкі метали.

Дуже важливою умовою розвитку біологічного рослинництва в Україні є те, що в нас законо- давчо не дозволено вирощувати генетично модифіковані сорти. Це, можливо, єдине з пра- вильних рішень, яке було прийнято в галузі аграрної політики. Буде великою помилкою для України перехід до вирощування ГМ-сортів уже тепер. Є ще багато нереалізованих резер- вів зростання врожайності за рахунок технологічних заходів. Не вдаючись у дискусію про шкідливість чи нешкідливість генетично модифікованих сортів, слід зазначити, що вони для України ще не на часі, бо не сприятимуть ані зростанню врожайності, ані покращанню економічних показників. Лише створять проблему з виходом сільськогосподарської продук- ції на світовий ринок, знизять її ціну й можливість реалізації.

Потрібно враховувати той факт, що генетично модифіковані сорти до сьогодні майже не ви- рощують у Європі. Є тільки експериментальні посіви на площі 1–3 тис. га. Лише в Іспанії від- ведено площі до 100 тис. га. Але це незначна кількість загальної ріллі в Європі.

В Україні паралельно існуватимуть і вдосконалюватимуться інтенсивні технології як най- більш урожайні й прибуткові. Дуже перспективними можуть бути біологічні технології, які даватимуть високовартісну екологічно чисту продукцію.

5.2. ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ УМОВИ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО

5.2.1. Основні типи ґрунтів

Ґрунтоутворні фактори закономірно змінюються в географічному широтному, а в гірських районах у вертикальному напрямі. Насамперед ці зміни стосуються двох основних факторів ґрунтоутворення – клімату і рослинності. Тому і ґрунтовий покрив України має зональні широтні і вертикальні особливості, ґрунтові регіони повторюють ландшафтні фізико-географічні регіони. Оскільки ландшафтні регіони на земній поверхні змінюються строго закономірно, то так само закономірно розподіляються і типи ґрунтів. На європейській території виділяють такі основні ґрунтово-кліматичні зони: тундрову, тайгово-лісову або лісо-лучну, лісостепову, степову або чорноземну, зону сухих степів, пустельних степів та вологих субтропіків. На території України виділяють зону Полісся (південно-західна частина лісочлучної зони), лісостепову, степову, сухостепову, степову передгірну і гірську зону Криму, передгірну і гірську зони Карпат.

Ґрунти лісо-лучної зони. Основний процес ґрунтоутворення – підзолистий. Найбільш поширеними ґрунтами є *підзолисті, дерново-підзолисті, дернові і болотні*, а де підзолистий процес розвинутий дуже сильно – *підзоли*. Підзолисті ґрунти містять мало гумусу, мають невелику ємкість вбирання, низьку насиченість основами, малу буферність, високу кислотність (рН 4,0-4,5). Родючість цих ґрунтів низька. Для поліпшення ґрунтів треба вносити високі норми органічних добрив, застосовувати травосіяння, вапнування. В Україні ці ґрунти малопоширені. В південній частині зони, куди належить і Полісся, основними ґрунтами є дерново-підзолисті, які утворилися в результаті спільної дії дернового і підзолистого процесів. Вони дещо родючіші підзолистих. Залежно від вираженості підзолистого процесу і товщини дернового і підзолистого горизонтів розрізняють дерново-слабко-, дерново-середньо- і дерново-сильнопідзолисті ґрунти. Трапляються і родючіші дернові і дерново-карбонатні ґрунти з вмістом гумусу у верхньому горизонті 3-4%. Для підвищення родючості дерново-підзолистих ґрунтів слід проводити вапнування, вносити підвищені дози органічних і мінеральних добрив, вести боротьбу з водною ерозією, поступово поглиблювати орний шар.

У зоні поширений і болотний процес ґрунтоутворення, тому тут багато дерново-глейових, дерново-болотних, торфових ґрунтів.

Ґрунти лісостепової зони. Основним ґрунтоутворним процесом у зоні є дерновий (підзолистий менш поширений). Під лісовою рослинністю сформувалися сірі опідзолені ґрунти, під трав'янистою – чорноземні. Залежно від розвиненості гумусного горизонту і вираженості підзолистого процесу розрізняють три підтипи сірих лісових ґрунтів: світло-сірі, сірі і темно-сірі.

Світло-сірі ґрунти за своїми властивостями близькі до дерново-підзолистих. Вміст гумусу становить 1,5-3%, насиченість основами – 60-70%, реакція середньо- і слабкокисла (рН 5-5,5). Ґрунти бідні на елементи живлення, на них ефективно вапнування, внесення органічних і мінеральних добрив, насамперед азотних.

Сірі лісові ґрунти мають глибший горизонт А (25-40 см), вміст гумусу в них становить 2-5%, насиченість основами – 70-80%, рН 5-5,5. Заходи поліпшення ґрунтів такі самі, як і світло-сірих.

У темно-сірих лісових ґрунтах горизонт А 30-60 см завглибшки вміст гумусу – 3-6%, гідролітична кислотність висока (2-1 мг-екв/100 г), але висока і насиченість основами – 80-90%, рН 0-7. Ці ґрунти добре забезпечені елементами живлення, але реагують на внесення органічних і мінеральних добрив.

У зоні поширені *чорноземи опідзолені і вилугувані*, а найбільш родючими і поширеними є чорноземи типові малогумусні. Опідзолені чорноземи поширені переважно в західних областях України, центральних районах Київської, Вінницької, північних районах Полтавської

областей. За своїми властивостями і морфологічними ознаками вони близькі до темно-сірих опідзолених ґрунтів, з якими територіально межують. Гумусу в них 4-6%, глибина горизонту А становить 40-45 см, А + В – 60-80 см, насиченість основами – 80-90%.

Вилугувані чорноземи містять 4-7% гумусу, глибина горизонту А – 70-80 см, рН 6-7, карбонати залягають на глибині 70-100 см.

Ґрунти степової (чорноземної) зони. Основний процес ґрунто- утворення – дерновий, місцями солончаковий і солонцевий. Зональними ґрунтами є *чорноземи*, які мають глибокий, темний, структурний гумусно-акумулятивний горизонт з високим вмістом гумусу – від 4 до 10%. У цих ґрунтів висока вбирна здатність, вони насичені увібраними основами, тому реакція їх звичайно нейтральна або слабкокисла (рН 6-7). За глибиною гумусного горизонту розрізняють чорноземи дуже глибокі (понад 120 см), глибокі (120-80 см), середньоглибокі (80-40 см), неглибокі (40-25 см). За вмістом гумусу розрізняють чорноземи багатогумусні (більше 9%), середньогумусні (9-6%), малогумусні (6-4%), слабкогумусні (менше 4%). За ступенем вилугуваності чорноземи поділяють на слабковилугувані (відстань між гумусним шаром і карбонатною породою менше 20 см), середньовилугувані (20-40 см), сильно-вилугувані (більше 40 см).

Найбільш поширеними в зоні є типові, звичайні і південні чорноземи.

Типові чорноземи поширені в лісостеповій і степовій зонах. Глибина гумусового горизонту в них 30-50 см, а разом з горизонтом В – до 100-150 см. Гумусу у верхньому горизонті 4-8%, ці ґрунти мають добре виражену зернисту структуру, рН 6-7, карбонати трапляються з горизонту АВ. Насиченість основами – 90-100%.

Чорноземи звичайні поширені на підвищених частинах рельєфу південніше типових чорноземів і в районах з меншою кількістю опадів – центральних степових. Ці ґрунти мають меншу загальну товщину гумусних горизонтів (65-90 см), за кольором гумусний горизонт їх світліший, вміст гумусу становить 5-8%, рН 7-7,5, карбонати залягають на глибині 40-60 см, а іноді й на поверхні ґрунту.

Чорноземи південні поширені в найбільш сухій частині чорноземної смуги. Товщина гумусного горизонту становить 30-65 см, вміст гумусу – 3-5%, структура грудочкувата, насиченість основами – близько 100%, рН 7,2-8. На них ефективні азотні і фосфорні добрива. Слід застосовувати зрошення, полезахисне лісонасадження.

Ґрунти зони сухих і напівпустельних степів. У зоні поширені каштанові і бурі (пустельно-степові) ґрунти. *Каштанові ґрунти* за глибиною гумусного горизонту поділяють на *темно-каштанові* (гумусний горизонт 40-60 см, вміст гумусу 3-5%), *каштанові* (відповідно 25-40 см і 2,5-3,5%) і *світло-каштанові* (25-30 см і 1,5-2%). За солонцюватістю розрізняють не-солонцюваті (увібраного натрію менше 3% ємкості вбирання), слабкосолонцюваті (5-10%) і сильносолонцюваті (10-15%). Каштанові ґрунти засолені сульфатами натрію і магнію. Для зниження солонцюватості застосовують гіпсування з одночасним зрошенням.

Бурі ґрунти мають неглибокий гумусний шар, низький вміст гумусу (2-2,5%), незадовільні фізичні властивості. Вони безструктурні, лужні. Використовують їх здебільшого під пасовища.

Солончаки, солонці і солоді є інтразональними ґрунтами. Вони поширені серед чорноземних, каштанових і бурих ґрунтів. Солончаками називають засолені ґрунти, у верхніх горизонтах яких понад 1% водорозчинних солей. На них ростуть специфічні рослини – солянки. За ступенем засоленості розрізняють слабо-, середньо-, сильнозасолені і дуже сильнозасолені ґрунти. При великому засоленні солончаки літом вкриваються суцільною білою кіркою – вицвітами солей. Глибина гумусного горизонту становить 10-60 см, вміст гумусу – до 1-5%, рН 7-9.

Солонці – ґрунти з високим вмістом натрію у вбирному комплексі – понад 15%. Вони також безструктурні, дуже розпилені, при висиханні стають дуже твердими. Глибина гумусного горизонту А – від 2 до 16 см, вміст гумусу – 1-5%, рН 8-8,5. Для поліпшення властивостей цих

ґрунтів треба вносити гіпс (4-5 т на 1 га), застосовувати триярусну оранку, при якій верхній шар залишається на місці, а горизонт В перемішується з нижнім карбонатним і гіпсовим шарами. Використовують ці ґрунти під пасовища.

Солоді утворюються із солонців на понижених елементах рельєфу в зонах поширення сірих, чорноземних і каштанових ґрунтів. Внаслідок вимивання колоїдів, гумусу і основ з верхнього горизонту солоді близькі до підзолистих ґрунтів з горизонтом A_2 . Реакція їх кисла (рН 5–6). Вони мають погані фізичні властивості. Поліпшують їх внесенням високих доз гною, застосуванням мінеральних добрив, зрідка – вапнуванням.

Зональними ґрунтами вологих субтропіків є *червоноземи* і *жовтоземи*. Глибший гумусний горизонт становить 25-40 см, вміст гумусу – 5-10%, насиченість основами – 15-30%. Ці ґрунти мають добру зернисту структуру, рН 4-5. Поліпшують їх властивості вапнуванням, внесенням високих доз фосфорних добрив. На території України зони не поширені.

Ґрунти гірських районів поширені в районах Карпат і Криму. У зоні Прикарпаття, Карпат і Закарпатської низовини основними типами ґрунтів є *бурі лісові* (буроземи). Глибина їх гумусного горизонту становить 5-25 см, вміст гумусу – 2-3%, реакція слабкокисла. У передгірній зоні Карпат поширені *дерново-підзолисті ґрунти*.

У гірських районах Криму поширені *буроземи*, *коричневі* і *червоно-коричневі ґрунти*.

Ґрунти заплав (алювіальні ґрунти) поширені в заплавах річок. Заплатою називається частина річкової долини, яка періодично затоплюється повеневими водами. Утворення ґрунтів заплав зв'язане з наносами під час розливу річок. У прирусловій частині заплави утворюються безструктурні піщані і супіщані ґрунти з невеликим (по більше 2% вмістом гумусу, мулу, азоту та інших елементів живлення). Глибина гумусного горизонту ґрунтів центральної заплави – 20-40 см, вміст гумусу – 3-5%, реакція слабкокисла, насиченість основами висока, структура зерниста.

У лісовій смугі в заплавах річок формуються торфові, торфоболотні ґрунти, у притерасній частині заплав – болотні і заболочені ґрунти.

Заплавні **ґрунти є найбільш** придатними для деяких овочевих культур, створення культурних високопродуктивних лук, вирощування силосних культур, картоплі, особливо насінної. При розорюванні заплавні ґрунти руйнуються водною і вітровою ерозією, тому не слід розорювати їх до русел річок. У притерасній частині заплави треба зберігати захисні насадження з деревних і кущових порід, застосовувати посіви багаторічних трав, здійснювати інші заходи щодо захисту заплав.

5.2.2. Особливості росту й розвитку зернових культур

Для нормального розвитку озимих хлібів необхідна осіння сівба. За весняної сівби вони лише кущаться і не утворюють колосу. Озимі хліба на відміну від ярих, для проходження стадії яровизації потребують пониженої температури – від 0 до +10°C протягом 30-65 днів (в залежності від сорту та агроекологічних умов). При сівбі яровизованим насінням озимі хліба формують урожай в рік сівби.

Ярі хліба висівають весною. Стадію яровизації пшениця, ячмінь, овес проходять при температурі 5-10°C та вище протягом 7-12 днів, а для нормального проходження стадії яровизації просовидних хлібів потрібно температура біля 20°C протягом 6-7 днів.

Ділення хлібних злаків на озимі та ярі умовне. В залежності від особливостей проходження стадії яровизації один і той же сорт в одних умовах може розвиватися як озимий, в інших як напівозимий, в третіх – як ярий. Тому різко обумовлених озимих і ярих хлібів першої групи незалежно від умов середовища немає.

Озимі хліба мають ряд переваг над ранніми. Добре розвинувшись з осені, вони краще, ніж ярі, використовують запаси вологи та поживних речовин в ґрунті. В основних районах вирощування при умовах задовільної перезимівлі вони забезпечують вищу урожайність, ніж

ярі хліба. З настанням тепла озимі швидко нарощують вегетативну масу та є більш стійкими до весняної посухи.

Велике і організаційно-господарське значення озимих: при перенесенні на осінь значної частини посівних робіт зменшується напруга в період весняної сівби. Більш раннє дозрівання озимих хлібів, порівняно з ярими, знижує також і напругу в період жнив. Швидким розвитком відрізняється озимий ячмінь, що дозріває на 8-12 днів раніше ярого. Озиме жито збирають пізніше ячменю, але на 7-9 днів раніше озимої пшениці. Озиму пшеницю збирають на 8-10 днів раніше ярої. Ранні жнива озимих дають можливість більш ретельно підготувати ґрунт для сівби наступних культур.

Особливості розвитку і росту озимих. У озимих хлібів на відміну від ярих життєвий цикл протікає в два періоди. Перший проходить восени – від сівби до стійких заморозків. Другий період починається весною і закінчується плодоношенням і відмиранням рослин. Між цими періодами рослини знаходяться в стані спокою. За весняної сівби озимих культур стан спокою не спостерігається, вони продовжують рости, але не здатні утворювати репродуктивні органи. В осінній період у озимих культур інтенсивно ростуть коренева система та листкова поверхня.

При зниженні температури та скороченні тривалості дня ростові процеси призупиняються, завдяки чому у вузлі кущіння та листках накопичується значна кількість запасних пластичних речовин, особливо цукрів, настає стан спокою, в якому вони знаходяться протягом зими. Стійкість рослин до низьких температур представляє собою важливу адаптивну властивість, яка виробилася в процесі еволюції.

У підвищенні зимостійкості рослин велику роль відіграють якості протоплазми, що визначають її водоутримуючу властивість. Цей фактор має вирішальне значення для перезимівлі. Надлишок чи недостача води є однією з причин загибелі озимих. При надлишку вологи спостерігається значне утворення кристалів льоду в тканинах рослин, що згубно відображується на їх стані. Недостача води призводить до незворотної коагуляції біолоїдів протоплазми і рослини також гинуть.

На стійкість озимих до несприятливих умов вплив має внесення в рядки гранульованого, особливо марганізованого, суперфосфату із розрахунку 10-12 кг P_2O_5 на гектар, одночасно з сівбою насіння. Удобрення на початку вегетації фосфором та марганцем сприяє накопиченню у вузлах кущіння пластичних речовин та підвищенню зимостійкості рослин.

Внесення фосфорно-калійних добрив сприяє підвищенню стійкості рослин до несприятливих умов перезимівлі. Значне азотне живлення прискорює ріст рослин та негативно впливає на їх загартування.

Стійкість рослин до комплексу несприятливих умов у період перезимівлі прийнято називати зимостійкістю. Здатність рослин протистояти дії низьких температур називається морозостійкістю. Із озимих культур найбільш морозостійке жито, яке може витримувати зниження температури до $-20^{\circ}C$ і більше на глибині вузла кущіння. Менш стійка в цьому відношенні озима пшениця, для якої небезпечні температури нижче $-16^{\circ}C$ та $-18^{\circ}C$. Озимий ячмінь пошкоджується при температурі нижче $-12^{\circ}C$.

Зимостійкість рослин – складне фізіологічне явище. Зимостійкість та морозостійкість не є постійними властивостями озимих культур, а формуються на певних етапах розвитку, особливо в процесі загартування рослин. І.І. Туманов встановив, що загартування озимих культур восени протікає у дві фази. Перша проходить в умовах інтенсивного світла та понижених температур (від 2 до $10^{\circ}C$). У цій фазі в процесі фотосинтезу в рослинах, особливо у вузлах кущіння, накопичуються пластичні речовини, в основному цукри, так як в прохолодний час (вночі) їх витрати на ростові процеси та дихання рослин уповільнюються. Перед зимуванням у озимих культур накопичується близько 20-25% цукрів у перерахунку на суху речовину. Озимі, що пройшли першу фазу загартування, стають більш зимостійкими, але основна фаза загартування рослин – друга, при якій відбувається поступове обезводнення клітин, відтік води із цитоплазми в міжклітинний простір та перетворення в клітинах нерозчинних у воді

органічних речовин у розчинні. В результаті цих процесів значно підвищується концентрація клітинного соку у вузлах кущіння і піхвах листків.

Швидше проходить другу фазу загартування жито, повільніше – озима пшениця і зовсім повільно – озимий ячмінь. Після цієї фази різко підвищується стійкість до несприятливих умов загартування. Друга фаза загартування протікає в рослинах як на світлі, так і в темноті при більш низьких температурах (від 0 до -5°C).

Тривалість фази загартування залежить від виду рослин, сорту та метеорологічних умов. Процес загартування рослин дуже складний, ще повністю не досліджений.

У процесі загартування озимих у вегетативних органах накопичується багато розчинних вуглеводів та вільних амінокислот. Серед них найбільш високу питому вагу мають олігосахариди, пролін, аспарагін і глютамінова кислота. При загартуванні найбільша кількість розчинних вуглеводів і вільних амінокислот накопичується у вузлах кущіння. Морозостійкі сорти озимої пшениці під час загартування накопичують більшу кількість олігосахаридів і вільних амінокислот порівняно із слабостійкими. Олігосахариди поступово перетворюються в розчинні цукри (сахароза і ін.), внаслідок чого збільшується концентрація клітинного соку, що підвищує стійкість рослин до низьких температур.

Загартування рослин залежить від метеорологічних умов осені. Ясна, сонячна погода, з теплими днями і прохолодними ночами сприяє загартуванню, і, навпаки, похмура погода восени, з теплими днями і ночами, затримує загартування рослин.

Для проходження повного загартування за сприятливих умов потрібно 20–24 днів. Озима пшениця, що пройшла добре загартування, здатна на глибині вузла кущіння переносити зниження температури до $-18\ldots -20^{\circ}\text{C}$. При недостатньому загартуванні пшениця пошкоджується навіть при $-15\text{--}17^{\circ}\text{C}$.

Здатність до загартування змінюється в процесі стадійного розвитку рослин. Успішне загартування можливе лише до завершення озиминою стадії яровизації. Закалювання є зворотнім процесом. Зменшення зимостійкості спостерігається навіть у рослин, що пройшли повне загартування, при відновленні у них процесів росту.

Захист озимих від несприятливих умов зимівлі. В степових районах України пошкодження та загибель озимих часто спостерігається при слабкому осінньому їх розвитку, різких коливаннях температури та недостатньому сніговому покриві, а також при наявності притертої та висячої льодової кірки.

Сутність вимерзання полягає в тому, що в міжклітинному просторі рослин під дією низьких температур замерзає вода. Льодяні кристали, що утворюються, відтягують воду із клітин, що сприяє підвищенню концентрації клітинного соку і обезводненню протоплазми. Утворення льоду в міжклітинниках і, навіть в клітинному соку, ще не означає загибель рослини. При поступовому підвищенні температури життєдіяльність рослин відновлюється, а вода, що утворюється при повільному таненні льодових кристалів, знову всмоктується в середину клітин.

Однак обезводнення протоплазми призводить до загибелі клітини. Рослина може загинути і від вимерзання самої протоплазми, що буває тільки при сильних морозах.

Здатність рослин протистояти низьким температурам у великій мірі залежить від сорту, стадійного стану та осіннього загартування. У морозостійких сортів енергійно протікає гідроліз крохмалю і сахарози, що підвищує концентрацію клітинного соку.

Рослина може загинути від вимерзання також в результаті недостатньо глибокого залягання вузла кущіння. У зимостійких сортів вузол кущіння залягає значно глибше порівняно з менш зимостійкими. Крім того, озимим загрожує вимерзання при утворенні висячої льодової кірки на поверхні ґрунту. Найбільш небезпечна притерта кірка, що охоплює вузол кущіння.

Найбільш дієвий захід проти вимерзання озимих – широке використання морозостійких сортів. Велике значення в цьому відношенні має також обробіток ґрунту, внесення добрив, своєчасна сівба, снігозатримання і більш глибока заробка насіння.

Сніг захищає посіви від охолодження. За даними Українського НДІ кукурудзи температура ґрунту на глибині 2 см при морозі 32-33 °С і відсутності снігового покриву знижувалася до -20 °С... -22 °С, при товщині снігового покриву 15 см температура ґрунту на цій глибині була -7 -11 °С, а при товщині снігу 50 см – тільки -2 °С ...-3 °С.

Велике значення мають ранні строки проведення снігозатримання. Під стійким покривом снігу достатньої товщини попереджається утворення льодових кірок; з іншої сторони, снігозатримання, проведене на уже утвореній льодовій кірці, сприяє збереженню озимих під кіркою. Сніг, що тоне, пом'якшує льодову кірку і вона стає більш губчатою і в такому стані не завдає шкоди рослинам.

У числі заходів, необхідних для нормального розвитку озимих, велике значення мають по-лезахисні лісополоси, а також сівба озимих по кукурудзяному полю, на якому після жнив залишають куліси із двох рядків стебел.

Важливою ланкою в системі заходів з вимерзанням озимих хлібів є підготовка насіння та своєчасна сівба. За оптимального строку сівби коренева система рослин закладається глибше. Важливе значення має і направленість рядків по відношенню до сторін світу. Найкращі умови для перезимівлі складаються, якщо рядки посіву йдуть в напрямку з півдня на північ. При такому розміщенні краще використовуються ранкові та вечірні промені сонця та досягається захист від можливого перегріву рослин в обідню пору.

Велике значення на перезимівлю озимих має глибина заробки насіння.

Випрівання спостерігається при слабкому загартуванні озимих, коли сніг випадає на непромерзлий ґрунт. Довгий час загибель озимих від випрівання пояснювали відсутністю притоку кисню повітря. Потім встановили, що під сніговим покривом, навіть товстим, близько від виприваючих рослин міститься достатньо кисню. Працями І.І. Туманова доведено, що рослини в цьому випадку гинуть не від нестачі повітря, а від виснаження. Використовуючи накопичені поживні речовини (головним чином вуглеводи) на дихання, рослини в умовах майже повної темноти (під снігом) не поповнюють їх запаси шляхом асиміляції. Подальше виснаження рослин відбувається шляхом розпаду білків і накопичення амінокислот. Ослаблені рослини вражаються сніговою плісінню і іншими хворобами. Озиме жито менш стійке до випрівання, ніж озима пшениця.

Для попередження загибелі озимих від випрівання велике значення має прикочування посівів восени. Ущільнюючи сніг, прискорюється примерзання ґрунту, в результаті чого в рослинах припиняється життєдіяльність і вони уникають випрівання. Своєчасна сівба також має дуже важливе значення: занадто ранні та загущені посіви збільшують небезпеку загибелі озимих від випрівання.

При *вимоканні* причиною загибелі озимих є нестача кисню. Це спостерігається в пониже-них місцях, де накопичуються і тривалий час затримуються талі води, внаслідок чого в тка-нинах рослин різко посилюються анаеробні процеси, відбувається отруєння та загибель рослин. Озиме жито страждає від вимокання більше, ніж озима пшениця.

З вимоканням добрі результати дає відкритий дренаж. Для цього в зволоженій зоні після сів-би роблять рогонні борозни, що відводять зайву воду. В «блюдцях» воду спускають заклад-кою свердловин до талого ґрунту. При переростанні, головним чином для жита, може бути корисним і осіннє високе підкошування.

Витирання рослин, тобто витіснення на поверхню ґрунту вузлів кущіння, що супроводжу-ється розривом коренів, викликається утворенням поверхневих льодів чи осіданням ґрунту.

Заходом захисту посівів з випиранням є впровадження сортів, що характеризуються глиб-шим закладанням вузла кущіння. Там, де рослинам загрожує випирання, потрібно заробля-ти насіння на глибину не менше, ніж на 6-8 см. Щоб попередити випирання від осідання ґрунту, не слід запізнюватися з останнім глибоким обробітком поля. Важливо, щоб ґрунт осів до сівби. Якщо ж сівба проводиться в ще не досить осілий ґрунт, попередньо його по-трібно ущільнити прикочуванням. Коли оголюються вузли кущіння, рекомендується весня-

не прикочування озимих посівів. Прикочування прижимає вузол кущіння до ґрунту, викликає приток вологи до нього та прискорює утворення нових, вторинних коренів.

Снігова плісень викликається грибом-паразитом *Fusarium nivale* і проявляється в тому, що на озимих посівах (найчастіше на озимому житті), що вийшли з-під снігу, рослини покриті білуватим чи рожевим нальотом. Снігова плісень часто супроводжується випріванням і розвивається на рослинах, відмерлих чи відмираючих в результаті випрівання чи несприятливих явищ. Однак плісень уражує і живі, але ослаблені під час перезимівлі рослини.

Крім снігової плісені, на озимих після перезимівлі часто розвивається хвороба, що викликається грибом *Sclerotinia graminearum*. При цьому на рослинах з'являються спочатку білі, а потім темно-бурі щільні комочки – склероції. В боротьбі зі сніговою плісенню вирішальне значення має впровадження сортів, стійких до фузаріуму. Добрі результати дає обеззараження насіння перед посівом гранозаном, видалення снігу, відведення води шляхом утворення свердловин.

Враховуючи здатність озимої пшениці продовжувати кущіння весною, правильно визначити ділянки загиблих посівів можливо лише через 2 тижні після початку весняної вегетації рослин.

Протягом вегетації у зернових культур виділяють наступні фази росту і розвитку: сходи, кущіння, стеблуння, вихід у трубку, колосіння (колосові) або викидання (сорго, овес), цвітіння і дозрівання. Фази вегетації рослин зернових культур займають досить значний інтервал часу, протягом якого розвиваються органи і проходять ряд стадій. Для розробки ефективних заходів мінерального живлення важливо знати етапи органогенезу, тобто утворення органів. Було розроблено кілька систем для числового найменування стадій росту та розвитку. Серед цих систем в Росії найбільш часто користуються шкалою Куперман, а в усьому світі, як правило, системами Фікса, Задокса (Z) або Науну (Feekes, Zadoks, Naun).

Міжнародна класифікація фаз розвитку пшениці (по Задоксу): при набуханні в насінні відбуваються біохімічні і фізіологічні процеси, які сприяють проростанню.

Сходи. Як уже зазначалося, при проростанні зернівки першими починають ріст зародкові корінці. Відразу за ними розростається стебельце з листочками, які під прикриттям колеоптиле (одноклітинний шар білого кольору, який виконує захисну функцію, захищаючи листочок від механічних пошкоджень до з'явлення над поверхнею ґрунту) пробиваються крізь посівний шар ґрунту. У голозерних хлібів стебельце з листочками і колеоптиле з'являються із зародка безпосередньо над зародковими корінцями; у плівчастих хлібів вони спочатку ростуть під квітковою плівкою і з'являються з протилежного боку від зародка на верхівці зернівки.

Після появи на поверхні колеоптиле припиняє свій ріст і під тиском листочків, які знаходяться всередині, розривається поздовжньою тріщиною. На поверхні ґрунту з'являється перший зелений листок, що є свідченням переходу рослин у фазу сходів.

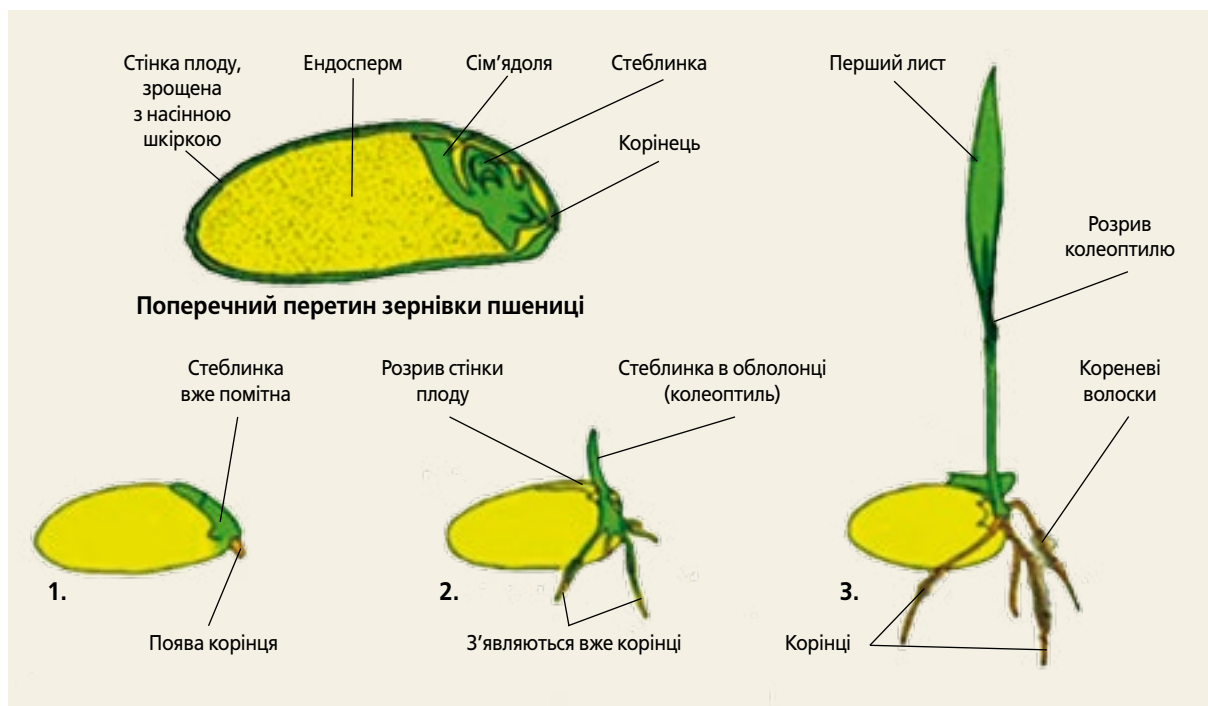
На час утворення 3-4 листків зародкові корені розгалужуються і проникають у ґрунт на глибину 30-35 см, ріст стебла і листків тимчасово призупиняється, відбувається диференціація зародкового стебла на вузли та міжвузля. В цей період існує небезпека пошкодження рослин кореневими гнилями, особливо, якщо сходи потрапляють в ситуацію перезволоження, низької температури ґрунту, глибокого закладення насіння.

Фенологічні фази, етапи органогенезу та елементи продуктивності рослин

Етапи органогенезу	Суть процесу	Фенологічна фаза	Елементи продуктивності
1	Конус наростання недиференційований, розміром 0,1-0,3 мм	Проростання насіння, поява шилець, сходів (1-2) листки	Густота рослин
2	Закладання вузлів і міжвузлів стебла у вигляді поперечних рубчиків, диференціація конусів наростання бічних пагонів	Сходи (3 листки), початок і середина кушіння	Коефіцієнт загального кушіння, зимостійкість озимих
3	Закладання члеників стрижня колоса, міжвузлів волоті	Кінець кушіння	Кількість члеників у стрижні колоса, гілочок у волоті
4	Формування колоскових горбочків	Початок виходу в трубку (випрямлення пагонів)	Кількість колосків у суцвітті, посухостійкість
5	Формування квіткових горбочків (археспорогенез)	Стеблування (фаза розрослого першого міжвузля)	Кількість квіток у колосках
6	Формування пиляків і маточки (мікро- і макроспорогенез)	Середина фази стеблування	Фертильність квіток, жаростійкість
7	Закінчення формування яйцеклітини і пилку, інтенсивний ріст усіх частин суцвіття (гаметогенез)	Набухла піхва останнього листка	Те ж саме
8	Закінчення формування і досягання усіх органів квітки (гаметогенез)	Колосіння, викидання волоті	«
9	Запилення, запліднення, формування зиготи (зиготогенез)	Цвітіння	Озерненість колоса
10	Формування зернівки (ембріогенез)	Формування зернівки, передмолочний стан	Розмір зернівки
11	Нагромадження поживних речовин	Молочний і тістоподібний стан зернівки	Маса зернівки
12	Перетворення рухомих поживних речовин у зернівці в запасні	Воскова і повна стиглість зернівки	Те ж саме

Чим міцніша рослина, тим менше вона буде піддається впливу патогенних мікроорганізмів.

Проростання пшениці

Кущіння. Для зернових культур характерним біологічним процесом є утворення бічних пагонів і вторинних коренів на підземному стебловому вузлі, який формується ближче до поверхні ґрунту. Його називають *вузлом кущіння*. Вузол кущіння – це орган рослини, який здатний утворювати та відновлювати пагони рівнозначні материнському. Перезимівля рослин озимих повністю залежить від розвитку вузла кущіння та накопичення в ньому достатньої кількості цукрів. Він знаходиться у ґрунті на глибині від 1 до 4-5 см, а найчастіше – 2-3 см.

При надмірній густоті рослин та їх взаємному затіненні, а також при підвищеній температурі ґрунту підземні міжвузля, особливо друге, швидко розростаються і підносять вузол кущіння ближче до поверхні. Вузол кущіння – надзвичайно важливий і складний орган з великим запасом пластичних речовин. При загибелі листків і стебел вузли кущіння здатні відтворити нові пагони з листками й нову кореневу систему.

У більшості хлібів кущіння починається при наявності у рослин трьох листків – через 13-18 днів після сходів у хлібів першої групи, 20-30 днів – у другої. У цей час надземний ріст рослин тимчасово припиняється, і пластичний матеріал активніше спрямовується у вузол кущіння на галуження головного стебла з формуванням бічних пагонів. Коли з пазухи першого листка головного пагона з'являється листок першого бічного пагона, настає фаза кущіння. За сприятливих умов – при достатній площі живлення кожної рослини, достатньому забезпеченні її елементами живлення і вологою, помірній температурі у вузлі кущіння, особливо хлібів першої групи, – може утворитися 5-10, а на зріджених посівах – до 15-20 бічних пагонів і більше (за особливо сприятливих умов – до 100-200 пагонів).

Одночасно з утворенням у вузлі кущіння бічних пагонів формується вузлова (вторинна) коренева система (спочатку утворюється по два корені на кожному пагоні).

Серед бічних пагонів, які утворилися у рослини під час кущіння, є плононосні й такі, що не утворюють суцвіть або утворюють, але без зерна. У зв'язку з цим розрізняють продуктивне кущіння, під яким розуміють кількість пагонів на рослині з плононосними суцвіттями, і загальне – кількість усіх пагонів на рослині. Пагони, які утворюють неплідні суцвіття, називають *підгоном*, а без суцвіття – *підсідом*.

Продуктивна кущистість у нормально загущених посівах більшості хлібів у середньому становить 1,5-3. Вищою вона буває в озимих культур, у яких кущіння відбувається протягом тривалішого часу – восени і навесні.

Фаза кущіння у злакових хлібів закінчується на III етапі органогенезу – при переході рослин до світлової стадії розвитку. Загальну і продуктивну кущистість визначають підрахунком кількості рослин, плононосних і неплідних пагонів на ділянках розміром 1 або 0,5 м² у кількох місцях по діагоналях поля. На основі підрахунків виводять середній коефіцієнт загального і продуктивного кущіння.

Інтенсивність кущіння залежить від умов зростання, видових і сортових особливостей зернових культур. При оптимальній температурі (10-15 °C) та вологості ґрунту період кущіння розтягується, а число пагонів збільшується. У звичайних умовах озимі культури утворюють 3-6 пагони, ярі – 2-3. На кількість пагонів впливають також родючість ґрунту, особливо внесення азотних добрив до початку фази стеблування.

Рис. 5.1. Глибина залягання вузла кущіння залежно від глибини заробки насіння (від 3 до 15 см)

Динаміка формування пагонів кущіння та вузлових коренів у зернових культур неоднакова. У жита і вівса кушіння і укорінення протікають одночасно з появою 3-4 листків. У ячменю і пшениці пагони кушіння з'являються раніше початку вкорінення, кушіння відбувається в період появи 3-го листка, а укорінення – 4-5 листка. У проса пагони кушіння утворюються в період появи 5-6 листка, у сорго – 7-8 листка. Вузлові коріння у цих культур починають розвиватися при утворенні 3-4 листка. Одночасно з утворенням бічних пагонів формується вторинна коренева система, яка розміщується в основному в поверхневому шарі ґрунту. У цей період відбувається формування майбутнього врожаю – розвиток колоскових горбчків.

Пагони, утворені в фазу кушіння, забезпечують збільшення врожайності. Розвиток колоса і початок подовження стебла вимагають велику кількість ресурсів рослини, тому погано сформовані відтоки швидко відмирають.

Вихід у трубку (стеблування). Перехід рослин до фази трубкування починається з ростом стебла в довжину. У злакових культур ще у фазі кушіння можна виявити стебельце з дуже короткими міжвузлями, які мають вигляд густо розміщених поперечних кілець.

Ріст міжвузлів починається з нижнього, яке безпосередньо розміщене над вузлом кушіння. Після цього розростається друге, потім – третє, за ним – наступні. Кожне міжвузля в основі має свою зону росту, що дало підставу ботанікам-морфологам назвати такий ріст *вставним* або *інтеркалярним*.

У рості міжвузлів виявлена ще одна закономірність: кожне наступне міжвузля росте інтенсивніше, ніж попереднє, і, як правило, перевищує його за довжиною.

Фаза виходу в трубку в озимих рослин настає весною, після появи 2-3 нових листків. Не слід сприймати за фазу стеблування просте видовження листкових піхв, що нерідко спостерігається в загущених посівах озимих культур в умовах дощової осені.

В агрономічній практиці часто визначають фазу трубкування появою стеблових вузла над поверхнею ґрунту на висоті 4–5 см. Ця фаза продовжується до VIII етапу органогенезу.

Посуха, тепловий стрес, заморозки в період виходу в трубку збільшують кількість відмерлих пагонів через обмеження ресурсів рослини. Цей період у рослин є періодом інтенсивного росту і розвитку, саме в цей період рослини найбільше буде поглинати вологи та поживних речовин. Часто тільки головний пагін залишається для репродукції в умовах посухи. Якщо посуха припиняється або в цей період проводиться додаткове азотне підживлення, порушується синхронізація розвитку рослини, і вони утворюють безліч пізно дозріваючих колосків, що також є проблемою при збиранні.

Величина врожаю в значній мірі залежить також від розмірів колоса і його озерненості. Колос починає закладатися на третьому етапі органогенезу, що за часом збігається з фазами куціння і стеблуння. У період куціння рослини повинні бути в достатній мірі забезпечені елементами живлення, особливо азотом, який різко збільшує ростові процеси і формування продуктивних органів.

Четвертий етап органогенезу (початок виходу в трубку) практично визначається охопленням першого стеблового вузла, який знаходиться на висоті 2-3 см від поверхні ґрунту. Це критичний період для озимих по забезпеченості вологою і живленням, коли формуються колосові горбочки, від чого залежить кількість колосків у колосі.

П'ятий етап збігається з серединою фази виходу рослин в трубку і характеризується початком утворення і диференціації квіток, йде формування тичинок, маточок і покривних органів квітки. Фенологічною його ознакою є поява другого стеблового вузла. На цьому етапі органогенезу остаточно визначається потенційно можлива для сорту кількість квіток у колосках. Позакореневе підживлення буде ефективним і забезпечить закладання великого колоса, причому, чим раніше воно буде проведено, тим кращий кінцевий результат.

Вихід в трубку, закінчення диференціації конуса наростання припадає на шостий і сьомий етапи органогенезу, що збігається з другою половиною фази виходу в трубку до колосіння. У цей період рослини поглинають найбільшу кількість поживних речовин, в результаті чого збільшується кількість продуктивних стебел, колосків і зерен в колосі. У цей час вноситься друга доза азотних добрив і позакореневе підживлення (поява прапорцевого листка перед цвітінням). Таке підживлення значно підвищує урожайність за рахунок підвищення життєздатності пилку і утворення зерен у колосі. Цвітіння у зернових культур настає під час або невдовзі після колосіння. Так, у ячменю цвітіння проходить ще до повного колосіння, коли колос не вийшов з піхви листка, у пшениці – через 2-3 дні, у жита – через 8-10 днів після колосіння.

Фаза колосіння або викидання волотей. Колосіння у колосових культур, викидання волотей – у волотевих є результатом швидкого росту останнього міжвузля, яке ніби виштовхує з піхви верхнього листка суцвіття назовні.

За початок фази вважають період, коли з піхви листка з'являється половина суцвіття у 5-10% рослин. Колосіння (викидання волоті) відбувається на VIII етапі органогенезу і триває 5-7 днів, доки не припиниться ріст останнього міжвузля.

Абіотичні стреси перед появою прапорцевого листка можуть призвести до втрати колосків та розвитку колоса. При сприятливих умовах на кожному колосі може розвинути до 12 квіток. Однак, пізно сформовані квітки опадають і на колоску залишаються тільки від двох до чотирьох квіток, здатних дати зерно. Цвітіння починається в нижній частині колоса і поступово поширюється вгору. При екстремальних умовах всі квітки колосків вгорі і внизу колоса можуть відмерти ще до цвітіння. Кількість пагонів і квіток, які утворюються на пшениці звичайно набагато більша колосків і зерна, яке може виростити рослина. Як відомо, зниження потенційної врожайності починається при втраті пагонів в кінці куціння і закінчується відмиранням квіток ще до цвітіння. Погодні умови під час цих періодів, званих критичними, визначають величину втрат потенційної врожайності.

Фаза цвітіння. Цвітіння є етапом, який поділяє життя рослини на два періоди – вегетативний і репродуктивний. У більшості зернових злакових рослин цвітіння настає через 2-5 днів після повного виколошування або викидання волоті, крім жита, в якого воно починається через 8-10 днів після колосіння ячменю, квітки можуть починати цвісти ще до виколошування, коли колос знаходиться у піхві верхнього листка.

У перехреснозапильних рослин (жито, кукурудза) цвітіння відбувається у відкритих квітках, пиляки яких з'являються на поверхні, розтріскуються і пилок розноситься вітром, а в самозапильних (пшениця, ячмінь, овес, просо, рис) пиляки досягають і розтріскуються до розкриття квіток, і власний пилок потрапляє на приймочку в закритій квітці.

Цвітіння квіток у колосі починається з його середини й далі поширюється вниз і вгору колоса; у волотевих рослин першими починають цвісти квітки верхньої частини волоті й периферійні, за ними – середньої і нижньої. Зерно, яке у суцвітті утворилося першим, відзначається більшою крупністю, ваговитістю і високими посівними та товарними якостями.

Тривалість цвітіння у різних хлібів від 4-7 до 20-30 днів.

Відразу після запліднення яйцеклітини й утворення зиготи у злакових рослин починає формуватися зернівка: утворюється зародок із зародковими корінцями, стебельцем і брунечкою; у клітини ендосперму надходять із стебел і листків розчинні форми органічних речовин. Зернівка росте, збільшується у розмірі, досягає своєї остаточної довжини.

Наприкінці формування ріст зернівки у довжину припиняється. Відбувається її наливання шляхом інтенсивного приросту (наповнення) органічних речовин. Поступово настає їх досягання з перетворенням розчинних речовин (цукрів, амінокислот, жирних кислот) у запасні (крохмаль, білок, жир).

Одночасно з досяганням зерна відбуваються значні зміни у ростових процесах рослини, які призводять до поступового старіння і відмирання вегетативних органів (коренів, стебел, листків).

Розрізняють три фази досягання зерна і рослин: молочну, воскову та повну стиглість. Професор І.Г. Строна розвиток зерна поділяє на чотири періоди: утворення; формування; наливання; досягання.

Останнє коригування потенційної врожайності відбувається в період наливу зерна, коли визначається його крупність і маса. Позакореневе підживлення в цей період (після цвітіння при наявності асиміляційного апарату) збільшує масу зерна і поліпшує його якість.

Тривалість періоду дозрівання прямо корелює з урожайністю: чим довше відбувається накопичення пластичних речовин, тим крупніша зернівка і тим більший збір зерна. Високі температури в цей період призводять до прискореного дозрівання, утворення щуплих зерен. Занадто низькі температури також негативно впливають на врожайність, так як уповільнюють процеси відтоку асимілятів в зернівку, затримуються строки збирання. Рясні дощі призводять до вилягання посівів, проростання зерна, зниження якості зерна (стіканню клейковини), ускладнення збирання врожаю. Затримка збирання в умовах підвищених температур призводить до сильного зниження вологості зерна, посилення тріщинуватості і осипання зерна.

На кожній фазі росту і розвитку органів рослина витрачає колосальну кількість енергії. Забезпечення рослини елементами живлення, допоміжними продуктами (амінокислоти, стимулятори росту) у потрібний час і в необхідній кількості для безперебійної роботи фізіологічних реакцій в обміні речовин сприяє максимальній реалізації генетичного потенціалу рослини.

Покращуючи умови проходження тієї чи іншої фази за допомогою відповідного агрофону, створеного в результаті точних розрахунків під запланований врожай, обробки насіння і позакореневого підживлення, заснованих на регулярній діагностиці сучасними приладами, підвищуючи імунітет до захворювань і шкідників, ми зберігаємо активну кореневу систему, продуктивні пагони, асимілюючи поверхню, квітки і забезпечуємо повноцінний налив зерна.

5.2.3. Еволюція системи живлення

Технології вирощування зернових культур у світі пройшли ряд стадій свого розвитку: від примітивної (екстенсивне землеробство), заснованої на використанні вихідної родючості ґрунтів, до інтенсивної – вдосконалення прийомів обробки ґрунту, режиму зрошення, застосування добрив, засобів захисту рослин.

Важливу роль у підвищенні врожайності зернових культур відіграє створення і впровадження у виробництво високоврожайних сортів, які позитивно реагують на внесення добрив, створення сортових комплексів, які найбільш повно відповідають ґрунтово-кліматичним

умовам вирощування. А також вдосконалення системи мінерального живлення зернових культур. Використання основних добрив (NPK) перед сівбою дозволило істотно підвищити врожайність зернових культур. Проте низька ефективність добрив, розвиток захворювань, вилягання посівів сприяли розробці дробного внесення добрив, в першу чергу, азотних.

Роботами багатьох вчених відзначена висока залежність зернових культур до збільшення врожайності застосуванням мікроелементів для обробки насіння, внесення перед сівбою або в підживлення (Zn, Cu, B, Mo, Fe та ін), причому обробка насіння та листкове підживлення визнані більш ефективними. Використання простих солей мікроелементів для обробки насіння не знайшло широкого застосування у виробництві через трудомісткість і невисоку ефективність. Комплексні препарати із вмістом мікроелементів у хелатній формі добре себе зарекомендували, так як збалансований комплекс легкодоступних елементів сприяв збільшенню польової схожості, темпів зростання і отримання надбавки урожаю в 2-3 ц/га. Нові препарати для підготовки насіння до сівби з посиленою формулою мікроелементів – спрямовані, як показує наука і практика, на збільшення врожайності до 7-8 ц/га відповідно.

Позакореневі підживлення. У зв'язку з активним застосуванням агресивних гербіцидів при вирощуванні зернових культур, з'явилася гостра необхідність використання антистресових препаратів, в першу чергу, – гуматів. Гумінові комплекси вносяться в одній баковій суміші з гербіцидами. Перебування рослин у стресовому стані скорочувалося з 2-3 тижнів – до 10 днів. Цей агрозахід дозволяв отримувати додатково 2-3 ц/га. Гумати по праву можна вважати першими антистресовими препаратами, які визначили подальший розвиток і пошук більш ефективних засобів для зняття гербіцидного негативного впливу. Проте, навіть 10 днів зупинки розвитку рослин призводили до істотної втрати генетичного потенціалу зернових культур. Цілком очевидним стало наступне, щоб допомогти рослині «пережити» стрес і не порушити природний ритм, її необхідно забезпечити дуже якісним, доступним і дозованим живленням через листковий апарат.

З розвитком агрохімії на ринку в 1998-2000 роках з'явилися комплексні добрива – Кристалон, Акварин та інші продукти для позакореневого підживлення, що містять мікроелементи в хелатній формі, за допомогою яких вдалося знизити період пестицидного стресу з 10 до 7 днів. Збільшилася і прибавка врожаю від застосування даних продуктів на 3-5 ц/га. Однак, й ці добрива мали обмеження в застосуванні. Так, наприклад, в суху і жарку погоду при нестачі вологи позакореневі підживлення будь-якими водорозчинними добривами можуть бути не тільки малоефективними, але навіть шкідливими. Оскільки добрива – це солі, які при попаданні на поверхню листка в умовах посухи викликають некротичні пошкодження.

У всьому агрономічному світі волога вважається лімітуючим фактором. Що ж робити в посушливий і жаркий період, коли не працює коренева система і не функціонує листковий апарат? Як допомогти рослині пережити температурний стрес? Відповідь була знайдена за допомогою нової лінії добрив, таких як, Нутривант Плюс. Лінія Нутривант Плюс – це унікальні розробки ізраїльських і американських вчених, спрямовані на збереження життєдіяльності рослин протягом 20-30 днів в екстремальних умовах. Нутривант Плюс отримали шляхом з'єднання елементів живлення з Фертівант – унікальною поверхнево активною речовиною на органічній основі (патент компанії ICL). Обробка рослин 1-2% розчином Нутриванта зберігала вегетативну масу від загибелі до 30 днів в умовах жорстокої посухи без поливу. Подальші дослідження відкрили нові можливості Нутриванта.

У чому полягає механізм дії Фертіванта? Фертівант – це «конвеєр» для доставки елементів живлення в метаболічну систему рослини. Цей «конвеєр» працює повільно, безперервно протягом 30 днів. Основні завдання Фертіванта:

- 1) утворити на листковій поверхні органічний захисний шар, здатний вбирати вологу з повітря,
- 2) утримувати на поверхні вегетуючої маси діючу речовину,
- 3) рівномірно розподіляти діючу речовину по всій контактній поверхні,
- 4) забезпечувати глибоке, тривале, дозоване проникнення в рослину елементів живлення.

Хімічна структура Фертіванта позбавлена багатьох недоліків, властивих класичним поверхнево-активним речовинам, що широко застосовуються у захисті рослин. Фертівант не пошкоджує листову пластинку оброблюваних рослин, не викликає некрози листків. Завдяки унікальній формулі, Фертівант зберігає на поверхні листка елементи живлення і, потрапляючи у міжклітинний простір, сприяє тривалому проникненню цих поживних речовин в метаболічну систему рослини. Таким чином, підвищивши ефективність позако-реневого підживлення, Фертівант відкрив нову сторінку світового досвіду позако-реневого підживлення.

Ці унікальні рідкі комплекси містять амінокислоти рослинного походження в спеціальній композиції з елементами живлення і фітогормонами. Внесення амінокислот до, під час і після стресової ситуації дає рослинам відновлювальні комплекси енергозбереження. Окрім живлення, вони мають антистресовий і лікувальний ефекти. Позакореневе підживлення амінокислотами дозволяють скоротити час стресового впливу до декількох годин.

Важливо зрозуміти, що рослина в стресі, як і людина в несвідомому стані, не здатна засвоювати елементи живлення і воду. Тому терапія рослини зводиться, в першу чергу, до виведення її зі стресу з одночасним коректним дозованим живленням – через листовий апарат. Подібний підхід дозволяє повністю запустити фізіологію рослини з мінімальним вторгненням в генетичну програму розвитку.

На врожайність впливає не тільки рівень фотосинтезу, але й обсяг переміщених продуктів фотосинтезу з листків в зернівку. Істотним резервом підвищення структури врожаю є активізація переміщення пластичних речовин до суцвіття. Відомо, що налив зерна відбувається як за рахунок поточного фотосинтезу верхнього листка, так і за рахунок реутилізації накопичених запасних речовин. Посилити транспортування продуктів фотосинтезу (запасних і утворених) до органів зберігання (насіння) можна за допомогою позако-реневого підживлення калійними добривами. Цей агрозахід проводиться для підвищення маси зерна і його якості.

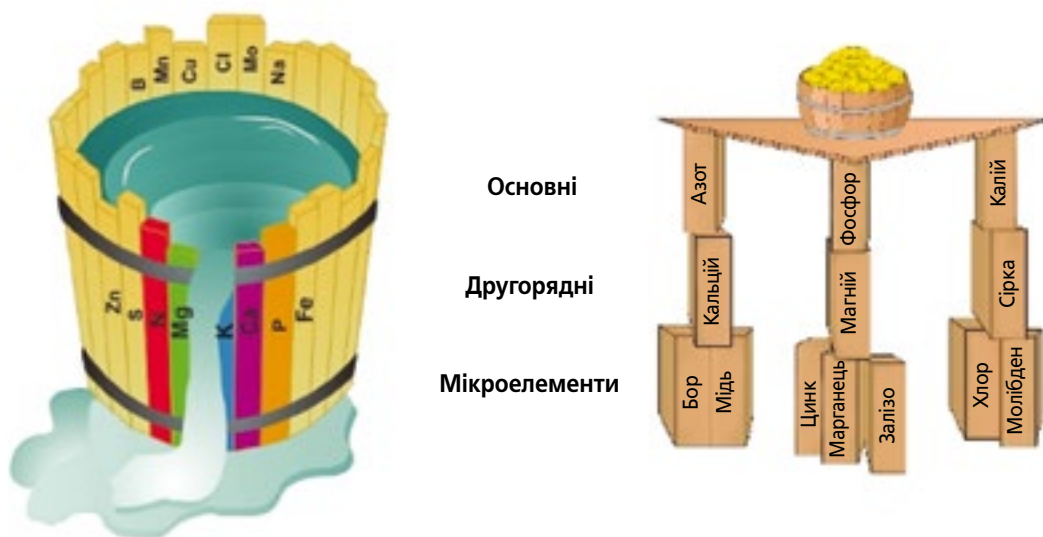
Інтенсивна технологія вирощування зернових культур передбачає отримання високої планованої врожайності з урахуванням ґрунтових і кліматичних умов, а саме з урахуванням виносу елементів культурою і їх вмістом у ґрунті. Застосування експрес-методів ґрунтової (Amola, Ласата ін) і рослинної діагностики (N-тестер, Nitrachek, функціональна діагностика рослин), використання портативних рН-метрів і кондуктометрів (Combo) дозволяє більшою мірою контролювати мінеральне живлення рослин протягом вегетації зернових культур.

Потенційна врожайність сучасних сортів озимої пшениці складає в середньому 100-110 ц/га, озимого ячменю – 90-100 ц/га, ярої пшениці – 50-60 ц/га. Ефективне поєднання досягнень науки в галузі агрохімії, висока чистота добрив та їх збалансований склад, підбір добрив на підставі ґрунтової і рослинної діагностики для конкретних ґрунтово-кліматичних умов господарства дозволяє сьогодні отримувати врожайність озимої пшениці 80-90 ц/га.

Значення і потреба в елементах живлення. Організація повноцінного мінерального живлення вимагає професійного підходу. Агроном повинен знати, яку кількість елементів живлення і коли буде потрібно рослині, щоб досягти бажаної врожайності, приймаючи до уваги чимало факторів: збалансованість елементів живлення, їх доступність рослинам, особливості живлення на різних етапах розвитку тощо. Значення збалансованості мінерального живлення зростає у зв'язку з впровадженням у виробництво інтенсивних, добре реагуючих на добрива сортів зернових культур, які відчутно реагують на дефіцит елементів мінерального живлення. Особливу роль при цьому відіграють макро-і мікро-елементи.

Так, наприклад, Закон мінімуму Лібіха говорить: «Повноцінний розвиток рослини залежить від того елемента живлення, який знаходиться в мінімальній кількості».

Максимальний приріст врожаю залежить від наявності всіх елементів живлення для кожної культури.

За даним законом від речовини, концентрація якої знаходиться в мінімумі, залежать ріст, розвиток рослин і величина врожайності. При цьому, за законом мінімуму, нестача будь-якого одного елемента не компенсується надлишком всіх інших. Якщо в ґрунті багато азоту, калію та інших поживних речовин, але не вистачає фосфору (або навпаки) рослини будуть нормально розвиватися тільки до тих пір, поки не засвоять весь фосфор. Фактори, що стримують розвиток організмів через нестачу або їх надлишок в порівнянні з потребами, називаються лімітуючим.

Відповідно до закону толерантності, надлишок будь-якої речовини може бути так само шкідливий, як і нестача, тобто все добре в міру. За ім'ям вченого названо образне подання цього закону – так звана «бочка Лібіха». Суть моделі полягає в тому, що вода при наповненні бочки починає переливатися через найменшу дошку в бочці і довжина інших дощок вже не має значення. Наприклад, якщо калію в ґрунті лише 20% від необхідної норми, а фосфору – 50% від норми, то лімітуючим фактором буде нестача калію. Необхідно в першу чергу підживити рослини саме калієм.

Кількість доступних рослинам елементів мінерального живлення визначається родючістю ґрунту, ґрунтовими процесами підвищення і зниження доступності протягом вегетації, їх вмістом і співвідношенням стосовно конкретної фази розвитку рослин. Як нестача елементів, так і надлишок викликає стрес у рослин зернових культур, знижуючи їх потенційну продуктивність. Особливо великий вплив дисбалансу елементів живлення в критичні періоди розвитку зернових культур: куціння, цвітіння, наливання зерна. Кількість засвоєних елементів живлення визначає утворення продуктів фотосинтезу (ПФ) як безпосередньо, так і через синтез фітогормонів, які регулюють величину і рівень утворення ПФ. Кількість продуктів фотосинтезу, що утворюються в фотосинтезуючих частинах рослин впливає на ріст надземної та підземної біомаси рослин, величину врожаю зернових культур.

Фітогормони впливають на ступінь розвитку кореневої і вегетативної біомаси, час переходу до репродуктивної стадії, відтік асимілянтів з інших органів у колос (волоть). Нестача елементів живлення порушує баланс фітогормонів, запускає програму «старіння» організму і виробництво малої кількості насіння в стислі строки. Тому дуже важливо контролювати баланс елементів живлення. Рослини зернових культур поглинають практично всі існуючі в природі елементи, але лише 25 з них біологічно істотні (рослина гине при їх відсутності або суттєвому дефіциті). Біологічно істотними для них є: вуглець, кисень, водень, азот, фосфор, калій, сірка, кремній, натрій, магній, кальцій, хлор, ванадій, хром, молібден, марганець, залізо, кобальт, мідь, цинк, олово, селен, фтор, йод, бор. Основна маса сухої речовини рослин зернових культур складається з вуглецю, кисню, водню, азоту. Ці елементи традиційно відносять до органогенних.

На формування 1 т зерна і відповідну кількість соломи рослини пшениці (6,0 т/га) споживають 25,0 кг азоту, 10,8 кг фосфору, 19,2 кг калію, 5,0 кг кремнію, 3,1 кг магнію, 4,7 кг кальцію,

5,0 кг сірки; рослини ячменю – 26 кг азоту, 11,1 кг фосфору, 25 кг калію, 4,6 кг кальцію, 3,0 кг магнію, 7,1 кг сірки. Жито потребує для створення 1 т продукції 28 кг азоту, 12,1 кг фосфору, 23,3 кг калію, 4,1 кг кальцію, 3,1 кг магнію, 6,0 кг сірки. Ці поживні елементи зернові культури засвоюють протягом вегетаційного періоду, хоча їх надходження нерівномірне.

Озима пшениця. Період вегетації озимої пшениці становить 240-320 днів (2200 °С суми ефективних температур). Від сходів до кущіння рослини споживають 30-40% азоту, фосфору і калію від всього споживаного кількості, в фазу трубкування – колосіння – 40-50%, у період наливу зерна – 10-30%. Накопичення сухої речовини за цей період становить лише 8-10%. У цей час коренева система ще слабо розвинена і молоді рослини дуже чутливі до наявності в ґрунті легкодоступних поживних речовин. Нестача їх призводить до незворотного порушення біохімічних процесів, що негативно відбивається на розвитку і формуванні врожаю. У зв'язку з цим, початок кущіння вважається критичним періодом по відношенню до елементів мінерального живлення. Максимальне їх споживання припадає на період кущіння-колосіння. При досягненні фази молочної стиглості зерна надходження елементів живлення з ґрунту практично припиняється.

Озима пшениця має високі вимоги до ґрунтів. Реакція останніх повинна бути нейтральною рН 6,0-7,5. Найбільш стійкі врожаї ця культура забезпечує на родючих, достатньо вологих і чистих від бур'янів чорноземах і темно-каштанових ґрунтах. На легких супісках і осушених торфовищах вона росте погано. Знижені і заболочені місця для неї також несприятливі.

Яра пшениця, на відміну від озимої, має більш короткий період вегетації (75-115 днів залежно від сорту, районів обробітку і погодних умов, 1500 °С суми ефективних температур).

Поглинання елементів живлення у ярої пшениці йде більш інтенсивно, ніж у озимої. У період сходів яра пшениця споживає 5-7% речовин від загального виносу, у фазі кущіння – 15-20%, виходу рослин у трубку і колосіння – 50-60%, молочної стиглості зерна – 20-30%, воскової стиглості – 3-5%. У період від появи сходів до кущіння яра пшениця дуже чутлива до нестачі елементів живлення, особливо фосфору. Нестача фосфору в перший період розвитку не компенсується подальшим внесенням і викликає зниження врожаю зерна. Поглинання фосфору продовжується до кінця дозрівання.

Яра пшениця має відносно слаборозвинену кореневу систему, що відрізняється зниженою засвоювальною здатністю, тому вона вимоглива до наявності в ґрунті легкодоступних речовин. Для того, щоб розвинути потужну кореневу систему і знизити ризики низького врожаю, необхідно включати в технологію живлення пшениці обробку насіння стимуляторами росту.

Поряд з основними добривами, велике значення для поліпшення кореневого живлення має позакореневе підживлення, яке традиційно проводиться у фазі кущіння, але також необхідне у фазі колосіння. Найчастіше у період дії стресових факторів (низькі температури, спека, посуха, обробка ЗЗР) застосування позакореневих підживлень є єдиним способом доставки поживних речовин в метаболічну систему рослин.

У комплексі обробка насіння і листові підживлення значно підвищують ефективність кореневого живлення ярої пшениці. Так, надбавка від основних добрив не перевищує 6-7 ц/га, при дотриманні повної технології живлення із застосуванням стимуляторів росту та комплексних добрив у фазу кущіння і колосіння – надбавка збільшується до 10 і навіть 20 ц/га за рахунок кращого розвитку кореневої системи, поліпшення фізіологічних реакцій в листках, підвищення засвоєння елементів живлення з ґрунту і добрив на 15-20%, швидкого відновлення рослин при дії несприятливих умов, посилення реутилізації запасних вуглеводів і направлення їх у зернівку.

Ячмінь озимий та ярий характеризується ще інтенсивнішим поглинанням елементів живлення, що пов'язано з коротким вегетаційним періодом. Через можливість вилягання дози азотних добрив повинні бути нижчі, ніж під пшеницю. При вирощуванні пивоварного ячменю азотні добрива не застосовують, не висівають і по рано зібраним попередникам, оскільки це призводить до накопичення азоту. Ячмінь дуже чутливий до високої кислотності ґрунту.

Жито до ґрунтів не дуже вимогливе. Воно формує добрі врожаї на піщаних і суглинкових ґрунтах, а при відповідному догляді навіть на заболочених ґрунтах. Але максимальні врожаї отримують на родючих чорноземах. Озиме жито сильно реагує на внесення добрив.

Овес менш вимогливий до умов вирощування. У порівнянні з іншими зерновими культурами має більш розтягнутий період поглинання поживних речовин. Добре використовує післядію добрив. На всіх ґрунтах ефективними є азотні добрива. Дози добрив застосовуються такі ж, як у ячменю. Для підвищення вмісту білка азот краще вносити дробно, як під пшеницю, а фосфорно-калійні – під основний обробіток ґрунту.

Просо. До кущіння ріст і розвиток надземних органів і кореневої системи протікають повільно, тому здатність засвоювати елементи живлення з ґрунту значно менша, ніж у інших ярих культур. Період посиленого поглинання елементів живлення настає пізніше, ніж у ранніх ярих і збігається з теплим періодом, коли в ґрунті активно протікають процеси мобілізації поживних речовин.

Технології мінерального живлення зернових культур повинні враховувати біологічні особливості культури, її потребу в елементах мінерального живлення в кожен фазу розвитку і сприяти максимальній реалізації генетичного потенціалу рослин.

У критичні періоди росту (закладка репродуктивних органів, цвітіння, наливання зерна) рослини найбільш чутливі до впливу сприятливих і несприятливих факторів зовнішнього середовища, які впливають на мінеральне живлення рослин.

Фізіологічні порушення обміну речовин в ці моменти не зворотно знижують коефіцієнт використання основних добрив і навіть при високій забезпеченості елементами живлення призводять до зменшення продуктивності рослин. Для запобігання негативного впливу стресових факторів на продуктивність зернових культур внесення добрив має бути засноване на регулярних аналізах ґрунту, а позакореневі підживлення – передбачати функціональну діагностику рослин. Незважаючи на те, що неможливо запобігти втраті врожайності, за допомогою лабораторних експрес-методів діагностики і сучасних добрив для листового внесення можна звести втрати і збитки до мінімуму.

Важливо пам'ятати, що візуальний прояв незадовільного стану рослин відбувається вже при глибоких порушеннях обміну речовин. Урожайність і якість сильно знижується вже до появи візуальних симптомів стресу. Тому ефективність технологій мінерального живлення визначається своєчасним виявленням і зниженням наслідків несприятливих факторів зовнішнього середовища на метаболізм рослин.

5.2.4. Стреси в рослинництві

Стрес – це порушення росту й розвитку рослин. Генетика сучасних сортів сільськогосподарських культур є тією основою, від якої залежить величина і якість урожаїв. Однак потенціал сортів у агрономічній практиці розкривається далеко не повною мірою. Одна з основних перешкод – вплив умов вирощування, які часто лімітують підвищення врожайності. Вплив ґрунтових умов на забезпеченість рослин елементами живлення.

Виникнення дефіциту або надлишку елементів живлення пов'язані з ґрунтовими, кліматичними та агротехнічними умовами вирощування. Взаємодія цих факторів впливає на доступність елементів живлення для рослин в період всієї вегетації. Валовий вміст макро- і мікроелементів у ґрунті визначається його типом, походженням і включає в себе всі хімічні форми елементів. Проте, доступність елементів ґрунту для рослин значно нижча загальних запасів і в значній мірі варіює від ряду факторів: рН, водний і сольовий режими, кореневі виділення рослин, діяльність мікроорганізмів, співвідношення елементів (взаємовплив) та застосування добрив.

Властивості ґрунту впливають на форму сполук, кількість, здатність утримання і рухливість елементів живлення. Серед найважливіших хімічних властивостей ґрунту, які впливають на доступність елементів живлення, розрізняють рівень рН ґрунту (кислотність або лужність) і катіонно-обмінну здатність (здатність ґрунту утримувати позитивно заряджені іони поживних елементів).

Важливі фізичні властивості ґрунту, що впливають на доступність елементів живлення – механічний склад (співвідношення піску, мулу і глини в ґрунті), мінералогія глини (тип глини в ґрунті) і структура ґрунту.

Такі фактори, як рН ґрунту та його вологість, можуть впливати на розчинність елементів живлення або на здатність коренів рослин поглинати елементи живлення. Дефіцит мікроелементів (Cu, Zn, Mn, Fe, B і ін.) виникає в основному в ґрунтах з високим рН. Доступність фосфору знижується при підвищеній кислотності або лужності ґрунту. Низький рівень рН збільшує доступність алюмінію і марганцю, що може навіть призвести до токсичних рівнів цих елементів.

Взаємовплив елементів також є умовою забезпеченості рослин доступним живленням. Воно проявляється в тому, що надлишок одних викликає дефіцит інших, тим самим негативно впливаючи на продуктивність рослин (антагонізм елементів). Так, надлишок азоту викликає дефіцит калію, надлишок калію – нестачу азоту, кальцію, магнію, надлишок сірки сприяє появі дефіциту молібдену для рослин, надлишок кальцію провокує дефіцит калію, сірки, бору, марганцю, цинку, а мідь і цинк, залізо і марганець, цинк і залізо – є іонами-антагоністами. Також відомий факт, що наявність одних елементів у ґрунті посилює споживання інших (синергізм елементів): кальцій – бор, цинк – залізо, марганець – магній та інші.

Запобігти такому антагонізму елементів можливо шляхом проведення вчасного та ретельного агрохімічного аналізу ґрунту, проведення меліоративних заходів (вапнування, гіпсування).

Температурний стрес. Найсильнішим стресором, що впливає на рослини, є різке підвищення або пониження температури у вегетаційний період. На молекулярному рівні показано, що при експериментальних низькотемпературних умовах рослини уповільнюють свій обмін і перебувають в загальмованому стані, порушується робота фотосинтетичного апарату, відбувається руйнування хлоропластів і мітохондрій. Особливо до дії негативних температур чутливі квітки. Рослини з низьким вмістом цукрів, у клітинах рослин озимих культур, накопичених за осінній період (слабкий розвиток листового апарату, слабе кушіння, генетична схильність) і сприяють посиленню морозостійкості при дії низьких температур, особливо схильні до стресу. При поновленні весняної вегетації важливо відновити активність хлоропластів, тому що чим вона вища, тим ефективніше будуть проходити фотосинтетичні реакції.

Морозостійкість рослин озимої пшениці позитивно корелює з вмістом цукрів у вузлах кушіння. У добре розвинених посівах озимої пшениці в листках вміст розчинних вуглеводів досягає 18-24% (на суху речовину), а у вузлах кушіння – 39-42%. У дослідях більш морозостійкий сорт озимої пшениці Миронівська, що 808 витрачає за зиму всього 10% вуглеводів, а менш стійкий сорт Безоста 1 – 23%. Рослини, які закладають вузли кушіння глибоко (3-4 см), як правило, більш морозостійкі, ніж ті, у яких вузол кушіння знаходиться близько до поверхні (1-2 см). Глибина залягання вузла кушіння і потужність його розвитку залежать від якості насіння, способу сівби, обробітку ґрунту, обробки насіння стимуляторами росту.

Морозостійкість сортів озимої пшениці визначається не тільки кількістю цукрів, накопичених з осені, але і їх економним витрачанням протягом зими. У рослин зимостійких сортів озимої пшениці в зимовий період з пониженням температури вміст моносахаридів (глюкоза, фруктоза) збільшується за рахунок розщеплення сахарози на глюкозу і фруктозу, що знижує точку замерзання клітинного соку. Вузол кушіння злаків – своєрідна комора енергетичних ресурсів рослини в зимовий період і орган пагоноутворення навесні.

На морозостійкість істотний вплив мають умови ґрунтового живлення, особливо в осінній період. Стійкість рослин до морозу зростає на постійно вапнованих ґрунтах при внесенні під посів озимих калійно-фосфорних добрив, тоді як надлишкові азотні добрива, сприяючи процесам зростання, роблять рослини озимих більш чутливими до морозів. На морозостійкість, як і на холодостійкість рослин, позитивний вплив мають мікроелементи (кобальт, цинк, молібден, мідь, ванадій і ін.). Наприклад, цинк підвищує вміст зв'язаної води, посилює накопичення цукрів, молібден сприяє збільшенню вмісту загального та білкового азоту.

Водний дефіцит. Дефіцит вологи часто є лімітуючим фактором підвищення врожайності. Він супроводжується відставанням у рості, обривом коренів внаслідок появи тріщин, втратою тургору листків і порушенням фізіологічних реакцій. В умовах водного дефіциту відзначаються збільшення біосинтезу і виділення етилену (гормону старості). Так, поява етилену в листках, в точках росту колосків пшениці та інших органах рослин призводить до зниження врожайності. При тривалому водному стресі репродуктивна фаза настає раніше. Так як дефіцит вологи часто супроводжується високими температурами, колос виходить з невеликою кількістю зерен, а саме зерно щупле.

На посухостійкість впливають добрива: калійні та фосфорні підвищують, а азотні, особливо у великих дозах, – знижують. Посухостійкість зернових культур підвищують мікроелементи (бор, цинк, мідь та ін.).

«Зимова посуха». Існує ще один вид посухи, який зустрічається не так вже й рідко – «зимова засуха». Вона виникає на незахищених сніговим покривом посівах озимих, під якими ґрунт промерзає на таку глибину, що практично вся коренева система виявляється в цьому промерзломому шарі. А останнє найчастіше має місце на слабо розвинених з осені посівах. Якщо в денні години такі посіви піддаються інтенсивній інсоляції, яка дещо підвищує температуру листка, викликає посилення транспірації, але при цьому не прогріває ґрунт, то відбувається зневоднення рослин аж до згубного для них рівня. Засуху такого роду можна назвати фізіологічною, так як вологи в ґрунті існує, але знаходиться вона у твердій фазі і недоступна для рослин. До весни, з потеплінням виявляється якась кількість загиблених від посухи рослин, хоча до цього не було, здавалося б, звичайних для зимово-ранньовесняної загибелі причин, тобто вимерзання, випирання, випрівання і т.д.

Водний стрес. Перезволоження ґрунту призводить до зниження сходження насіння, зменшення кількості кореневих волосків і вторинної кореневої системи. Як правило, спостерігається в дрібних западинах і блюдцях. При перезволоженні рослина може відчувати необхідність до відмирання. Вона поспішає закінчити процес утворення насіння, навіть якщо цього навряд чи вистачить для виживання наступного покоління рослин. Полягання і різночасні дозрівання також можуть бути наслідком перезволоження ґрунту.

Сольовий стрес. Дія засолення призводить до зниження польової схожості, гальмування росту, зменшення площі асиміляційної поверхні, зниження чистої продуктивності фотосинтезу, маси 1000 зерен, загальної продуктивності рослин за рахунок підвищення осмотичного тиску клітини, антагонізму іонів K/Na, порушень нормального обміну речовин. Урожайність зернових культур знижується на 30–70%. Засолення є основною екологічною проблемою сільського господарства посушливих регіонів. Засолення ґрунту стає проблемою, коли рівень солей (в основному натрію) досить високий (4–8 мг/см), і скорочує споживання води кореневими волосками і може бути токсичним для рослин. Високий рівень натрію в прикореневій зоні рослини сприяє підвищенню рівня етилену і абсцизової кислоти (гормонів стресу), що призводить до зневоднення, зниження тургору і, в кінцевому рахунку, до відмирання клітин. Цілісність клітинних мембран знижується, коли натрій замінює кальцій, що викликає скорочення споживання води і поживних речовин. Натрій також знижує синтез білків і порушує гормональний баланс і активність. Здатність рослини споживати і використовувати воду з ґрунту подібна впливу солей на точки кипіння і замерзання води: солоний розчин має більш високу точку кипіння і нижчу точку замерзання в порівнянні з не солоним. При наявності солей в рідині потрібно більше енергії для перетворення води в пару або лід. Те ж відбувається і в рослинах. Вони повинні використовувати більше енергії для відділення та споживання води, міцно пов'язаної з частинками ґрунту, при високому вмісті натрію. Засолення впливає на фізіологію рослини за допомогою зміни водного й іонного статусу в клітинах. Така стресова ситуація має вплив на загальне споживання поживних речовин рослиною.

Стрес засолення може зменшити або збільшити споживання поживних речовин рослиною, впливаючи на мобільність елементів живлення всередині рослини або підвищення їх потреби в клітинах рослини. Споживання заліза, марганцю, цинку чи міді зазвичай зростає при стресовій ситуації, що пов'язана з засоленістю ґрунту.

Пестицидний стрес. У нових, інтенсивних сільськогосподарських технологіях засоби захисту рослин застосовуються дуже широко. Більшість хімічних пестицидів є досить токсичними речовинами. Тому найчастіше вони, крім своєї основної функції (захисту рослин від хвороб, бур'янів і шкідників), мають стресову дію на культуру. Стресовий ефект може виявлятися у вигляді уповільнення зростання і розвитку різних метаболічних процесів, зниження сходження, появи плям, опіків, скручування листків, підвищення схильності до хвороб та інших симптомів, а в кінцевому підсумку виражається в значному недоборі врожаю.

Найбільш широко застосовуваний за кордоном гербіцид гліфосат (комерційна назва Roundup) пригнічує синтез найважливіших ароматичних амінокислот. До найбільш поширених гербіцидів, що використовуються при обробці зернових культур, відноситься атразин. Він пригнічує фотосинтез, зв'язуючись з одним з білків фотосистеми і припиняє транспортування електронів. Сповільнюється синтез найважливіших амінокислот – попередників білків. Найбільш шкідливий вплив гербіцидів в фазу сходження та початок виходу в трубку – рослини можуть отримати сильні опіки листків, також спостерігаються пошкодження колоса.

Основним механізмом детоксикації 2,4-Д в тканинах злакових рослин є здатність клітинних білків зв'язувати названий препарат. Зв'язування білком гербіциду запобігає його пересування до ембріональної тканини. В онтогенезі злакових рослин є періоди, коли 2,4-Д пересувається в них вільно: в пшениці та ячмені у фазі 1-3 листків, у вівса – у фазі 3-4 листків, а у фазі 1-2 листків не пересувається. Доведено, що періоди високої рухливості 2,4-Д збігаються з періодами підвищеної чутливості до гербіцидів. В оптимальні строки застосування гербіцидів, навіть без візуальних ознак пошкодження листкових пластинок рослини припиняється зростання, гальмуються фізіолого-біохімічні процеси, спостерігається так звана «гербіцидна яма» – до 2-3 тижнів, що сильно позначається на врожайності культури. На посівах зернових найчастіше застосування гербіцидів не дозволяє отримати надбавки, особливо на ярих, так як порушуються обмінні процеси на важливих етапах формування репродуктивних органів, які не компенсуються надалі.

Дія фунгіцидів та інсектицидів на культурні рослини не так шкідлива, але також призводить до зниження генетичного потенціалу рослин. За останні 10-15 років відкрита і вивчена велика кількість фунгіцидів, здатних проникати, пересуватися і накопичуватися в тканинах зелених рослин в фунгітоксичних концентраціях. Основні шляхи метаболізму грибів і вищих рослин подібні, тому фунгіциди-інгібітори дихання і синтезу АТФ здатні приносити істотну шкоду не тільки грибам, але і вищим рослинам. Результати випробувань свідчать про те, що фунгіциди, незалежно від їх природи та способу застосування, знижують відносний вміст РНК і ДНК. Це інгібування призводить до зниження синтезу білка і до уповільнення ділення клітин.

Негативна дія протруйника насіння помітна вже через три доби – маса надземної частини проростків озимої пшениці знижується на 50%, маса коренів – на 42%. На сьому добу різниця за масою надземної частини і коренів проростків складає 19 і 24% відповідно. При більш сильному придушенні зростання фітомаси під дією протруйника рослини виробляють більше енергетичних запасів на подолання стресу і відновлення ростових процесів, що виражається в більш високій дихальній активності.

Обробки фунгіцидами рослин проти хвороб, інсектицидами проти клопа-черепашки та інших шкідників, як правило, також викликають пригнічення росту і помітно зменшують вміст клейковини через виникнення стресу. У результаті формується високий урожай, але низької якості. Для зняття стресу і збільшення якості врожаю рослині необхідно або внесення по вегетації рідких азотних добрив, що є досить дорогою процедурою як для виробника, так і для рослини (витрати енергії на хімічні перетворення), або використання антистресантів.

Стрес при порушенні технології застосування азотних добрив позакореневого підживлення висококонцентрованим розчином азотовмісних добрив (карбамід), особливо при високій температурі повітря, може викликати опіки листків. Особливо небезпечне ураження прапорцевого і підпрапорцевого листків, що найбільшою мірою утворюють продукти фотосинтезу для наливу зерна, а це значно знижує врожайність культури.

5.2.5. Ознаки порушення мінерального живлення

Азот – один з основних елементів, що необхідний для рослин. Він входить до складу всіх простих і складних білків. Азот входить до складу хлорофілу, фосфатидів, алкалоїдів, ферментів і багатьох інших органічних речовин клітини. Умови азотного живлення дуже впливають на ріст і розвиток рослин.

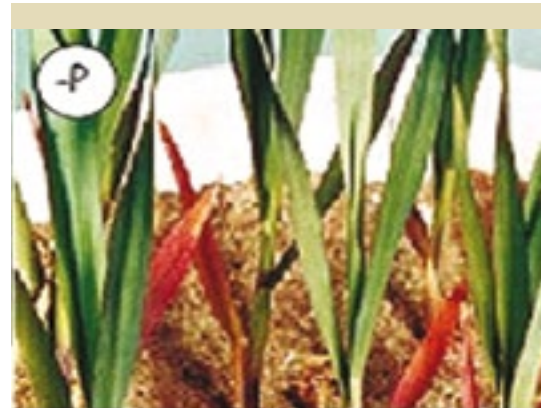
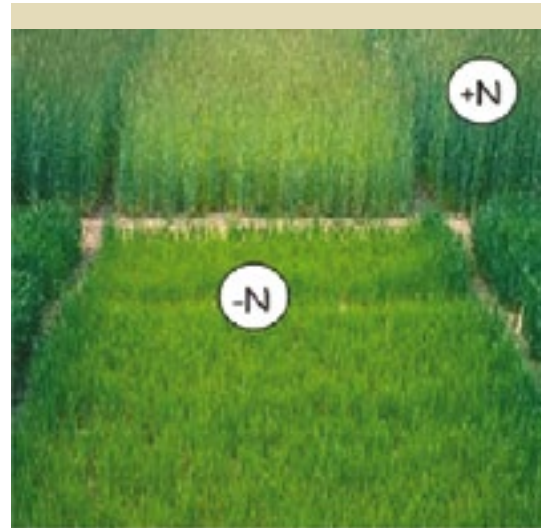
Симптоми дефіциту. Листки рослин стають блідо-зеленими, дрібними, передчасно жовтіють, стебла і коріння стають тонкими, рослина відстає у рості. Посилення азотного живлення активізує утворення білкових сполук, що виражається, перш за все, в значному збільшенні надземної маси рослини. Азот позитивно впливає на розростання пазушних бруньок, що утворюють пагони кущіння зернових колосових. При його внесенні підвищується інтенсивність кущіння і збільшується кількість пагонів. Від підвищених доз азоту колосся утворюються уповільненими темпами, і, хоча вони виходять великих розмірів, але мають низьку озерненості.

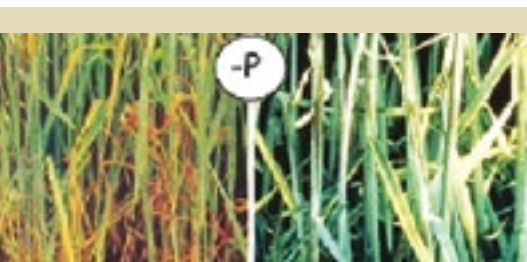
Чим більше азоту поглинає рослина, тим швидше синтезовані вуглеводи перетворюються на білок і протоплазму, тим менше їх залишається на інші потреби рослини – на синтез клітинних стінок, що складаються з безазотистих вуглеводів (целюлоза). У зв'язку з цим розміри клітин листя збільшуються, а стінки їх робляться дуже тонкими. Ось чому листя зернових культур, що виростили на надлишковому азотному фоні, легко піддаються впливу хвороботворних грибів і комах, а також значною мірою пошкоджуються при суховіях. Під впливом зниженого вмісту клітковини механічна міцність стебел зменшується і значно посилюється небезпека вилягання рослин.

Фосфор регулює процеси дихання і перенесення енергії. З органічних сполук фосфору найбільш важливі нуклеїнові кислоти, які беруть участь у синтезі білка. Енергія фосфатних зв'язків макроергічних сполук (АТФ, АДФ) необхідна для всіх життєвих процесів росту та розвитку рослин. Це означає, що якщо навіть всі поживні речовини будуть доступні рослині у великій кількості, а фосфор – ні, не буде правильно відбуватися метаболізм рослини. Іншими словами, якщо не буде фосфору – постачальника енергії, то рослина не зможе використовувати інші поживні речовини.

Фосфор посилює ріст коренів, прискорює дозрівання і покращує якість зерна. Він значно впливає на інтенсивність фотосинтезу рослин зернових культур, а, отже, на синтез і перетворення вуглеводів. Він пом'якшує шкідливі наслідки нестачі в ґрунті кремнієвої кислоти і посиленого азотного живлення. Крім того, поліпшення живлення рослин фосфором на фоні високих доз азоту підвищує стійкість до грибних захворювань.

Дефіцит фосфору негативно позначається на рості і розвитку рослин, спостерігаються порушення в білковому обміні, коренева система розвивається слабо, кущіння запізнюється і проходить повільно, а колос (волоть) виходить з малою кількістю зерен.

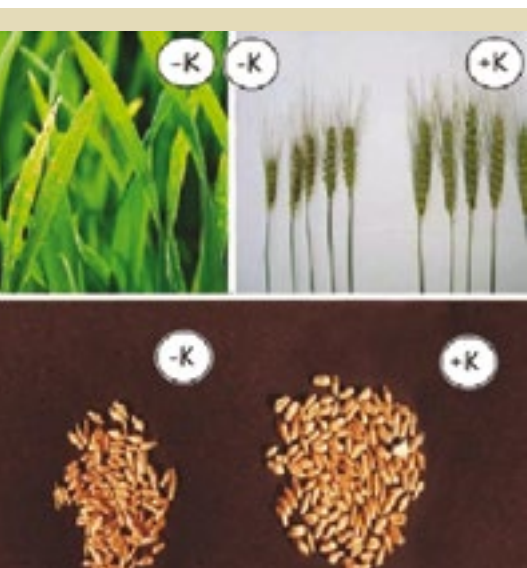
Незважаючи на те, що пшениця на початку вегетації поглинає тільки незначну кількість фосфору, він відіграє головну роль в ранньому розвитку рослини та визначенні потенційної врожайності. Протягом перших тижнів фосфор збільшує диференціацію коренів і формування пагонів. Дефіцит фосфору на цих ранніх стадіях призводить до непоправних втрат врожайності. Дефіцит фосфору на більш пізніх фазах розвитку у меншій мірі впливає на врожайність, при цьому припиняється ріст культур і затримується дозрівання.

Важливо не допускати нестачу фосфору на початкових етапах вегетації зернових культур, для чого застосовувати фосфорні добрива під час основного обробітку ґрунту.

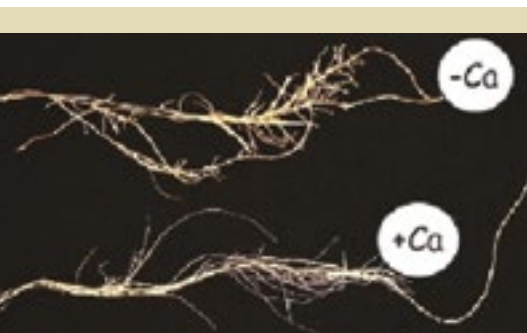
Калій. Протягом вегетації зернові культури споживають значну кількість калію. Його потрібно часто більше, ніж азоту і фосфору. Калій в рослинах підвищує активність ферментів, не входячи до їх складу, дуже впливає на процес фотосинтезу, інтенсивність росту рослин, бере участь в поглинанні і транспортуванні води по рослині, процесі відкриття і закривання продихів.

Калій впливає, перш за все, на посилення гідратації колоїдів цитоплазми, що допомагає рослині краще утримувати воду і переносити тимчасові посухи, засолення. Він підвищує холодостійкість та зимостійкість рослин. Дефіцит калійного живлення призводить до порушення метаболізму в рослині. Поглинання речовин корінням обумовлено присутністю іонів калію. Калій скорочує тривалість вегетаційного періоду рослин, зміцнює клітинні стінки епідермісу, стимулює процеси кремнефіксації і лігніфікації, що створює механічний бар'єр для впровадження патогена, знижує можливість ураження грибовими і бактеріальними захворюваннями, запобігає вилягання посівів.

Нестача калію. При нестачі калію знижується тургорний тиск в рослинах, особливо в суху, жарку погоду, і транспірація сильно зростає. Зовнішні ознаки нестачі калію у зернових культурах виражаються, насамперед, у пригніченні ростових процесів та послабленні процесу кушіння; нижні листки, як правило, всихають і покриваються брудно-жовтими плямами з коричневим відтінком; на пластинках середніх ярусів листків між жилками з'являється жовтизна, верхні листки при цьому довго зберігають інтенсивно зелене забарвлення, але на нижній і середній частинах їх листових пластинок з'являються коричневі плями. Колос (або волоть) зернових культур при нестачі калію має низьку озерненість і щупле зерно. Нестача калію на високому азотному фоні сприяє розвитку грибкових захворювань.

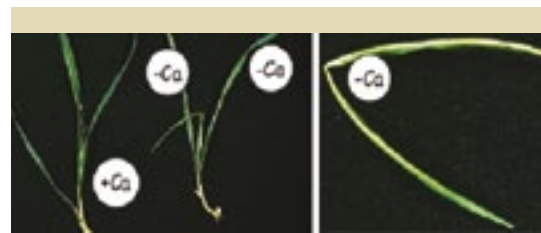
Калій необхідний на всіх етапах росту та розвитку зернових культур. При середньому і високому вмісті калію в ґрунті внесення калійних добрив під основний обробіток ґрунту неефективне, але при низькому вмісті необхідно застосувати калієвмісні мінеральні добрива до сівби.

Кальцій. Кальцій є складовою частиною клітинних стінок, регулює їх склад і забезпечує резистентність до шкідників. Він входить до складу мембран і підвищує в'язкість і проникність протоплазми, стимулює процеси засвоєння азоту, пересування вуглеводів і витрат запасних білків насіння при проростанні. Кальцій залучений в гормонально-сигнальні шляхи і регуляцію транспортування ауксину для посилення стійкості до хвороб та утворення цукрів.

Дефіцит кальцію є причиною зупинки росту пагонів і коренів у рослин. Симптоми варіюють від руйнування нових пагонів до чорних цяток на листках.

Листкова пластина також може посвітліти і покритися білими плямами. Оскільки кальцій не переноситься по рослині в точки зростання, симптоми дефіциту зазвичай проявляються на молодих листках, але не завжди. Дефіцит кальцію може бути також при ослабленні функції кореня. При виявленні нестачі кальцію або засолення знижується доступність кальцію рослинам, за результатами агрохімічного аналізу ґрунту перед посівом необхідно під основний обробіток внести вапно, гіпс або інші кальцієві добрива.

Магній. Магній активізує дію більше сотні ферментів. Є центральним компонентом хлорофілу, необхідний для утворення цукрів, регулює споживання інших поживних речовин за допомогою ензимних реакцій, посилює гормональну активність. Магній діє як транспортер синтезу фосфору в АТФ і реакціях фотофосфорилювання. Магній сприяє включенню мінерального фосфору в органічні фракції. Підсилює поглинання калію кореневою системою. З точки зору боротьби з хворобами, магній також відіграє життєво важливу роль.

Симптоми дефіциту: нестача магнію блокує біосинтез хлорофілу і зменшує фотосинтез рослини, аж до його повного припинення. Зовні проявляється як пожовтіння листків – міжжилковий хлороз, починаючи з нижніх листків.

Кремній. Всі зернові культури дуже чутливі до кремнію. Він необхідний для поліпшення споживання азоту, фосфору і калію, стимулює ростові процеси, прискорює настання фаз колосіння (викидання) і дозрівання, що пов'язано зі збільшенням енергії для метаболічних процесів і синтезу цукрів. Його накопичення в провідних судинах викликає підвищення механічної міцності тканин.

Необхідний для нормального росту і розвитку надземних органів і кореневої системи рослин. Оптимізація кремнієвого живлення рослин призводить до підвищення фотосинтетичної активності. Кремній поряд з фосфором є основою макроергічних сполук, що обумовлює велику ефективність біоенергетики кремнієфільних рослин. До молекулярних ефектів додається вплив кремнію на механічну міцність тканин, що перешкоджає вилягання рослин. Кремній здатний стимулювати природні реакції рослин на різні стреси. Цей елемент сприяє підвищенню стійкості рослин до фізіологічних хвороб, що виникають при комплексній дії пестицидів, сірководню, анаеробіозу та збудників грибних і бактеріальних хвороб.

Сірка. Сірка за своїм фізіолого-біохімічним значенням є в такій же мірі необхідним елементом як азот, фосфор і калій. Відомо, що сірка, як і азот, входить до складу білків і є неодмінним учасником їх синтезу. Істотна відмінність полягає в тому, що азот містять всі амінокислоти, а сірка входить до складу лише трьох з них – цистину, цистеїну і метіоніну. При нестачі сірки накопичується небілковий азот і знижується їх чутливість на азотні добрива. Велика роль сірки в енергетичних процесах рослинного організму – вона входить до складу макроергічних сполук і є активним центром багатьох ферментів. Сірка важлива для розвитку кореневої системи і продуктивності насіння. Пшениці потрібна велика кількість додаткової сірки. Однією з причин є швидкий ріст ранньою весною, коли сірка вивільняється з органічної речовини ґрунту дуже повільно.

Нестача сірки призводить до порушення синтетичних процесів. Рослини припиняють свій ріст, листки стають світло-зеленими, а в разі різкої нестачі сірки – майже білими. Крім того, сірчана недостатність негативно позначається на утворенні репродуктивних органів і збільшенні термінів дозрівання.

Якщо агрохімічний аналіз ґрунту показує нестачу сірки, то для основного обробітку необхідно застосовувати сульфат амонію. При виявленні нестачі сірки за допомогою функціональної діагностики рослин під час вегетації зернових культур (кущіння, колосіння (викидання волоті)) як листового підживлення для поліпшення синтезу амінокислот та обміну речовин в цілому.

Марганець. Марганець входить до складу окисно-відновних ферментів, які беруть участь у процесах дихання, фотосинтезу, вуглеводного і азотного обміну рослин, сприяє виділенню кисню, а також розщепленню молекули води. Активує поглинання азоту і регулює ферментативну активність, впливає на синтез і вміст цукрів у листках, коренях і стеблах рослин. Марганець сприяє проникненню елементів живлення крізь мембрани клітин. При дефіциті марганцю сильно скорочується рівень ауксину – головного гормону, що регулює ріст рослин. Також при дефіциті марганцю сильно скорочується кількість цукрів і рослини стають більш чутливими до заморозків. Правильний баланс марганцю дуже важливий, оскільки його надлишок також знижує рівень ауксинів.

Симптоми дефіциту: міжжилковий хлороз, побіління, іноді крапчастість листків. Виявляється, як правило, на лужних ґрунтах, ґрунтах, багатих органічною речовиною, при високому вмісті заліза.

Залізо є необхідним елементом живлення для рослин, який потрібен для транспортування електронів в процесі фотосинтезу і дихання. У хлоропластах знаходиться 80% всього заліза. Також важлива роль заліза – як акцептора електронів в окисно-відновних реакціях, активатора для деяких ферментів.

Дефіцит заліза пригнічує адсорбцію калію (K). Залізо необхідно для формування клітинних стінок і лігніну в рослині, воно покращує синтез білків, особливо в хлоропластах. Разом з ауксином залізо відіграє важливу роль у переміщенні сахарози по флоемі.

Цинк необхідний для великої кількості фізіологічних процесів – синтезу ауксинів і білків, прискорення засвоєння елементів мінерального живлення. У складі ферментів цинк бере участь у виділенні вуглекислого газу, окисно-відновних процесах. Цинк регулює синтез ДНК і РНК. Цинк є частиною системи, яка захищає мембрани рослини від високоенергетичних радикалів, що виробляються в процесі засвоєння сонячної енергії. У пилкових трубках знаходиться висока концентрація цинку, який взаємодіє з гормонами, які регулюють запилення та формування зерна.

Нестача цинку в живильному середовищі призводить до патологічних змін в рослинах. Серед них головним є затримка росту. При дефіциті спостерігається поява прожилок між жилками старих листків, затримка у дозріванні врожаю, гідроліз білка в зерні при тривалому зберіганні, погіршення його якості.

Мідь входить до складу окисно-відновних ферментів і бере участь в процесах фотосинтезу, вуглеводного і білкового обміну. Посилює утворення в рослинах аскорбінової кислоти і каротинів. В даний час завдяки комплексу проведених досліджень встановлено, що мідь – елемент абсолютно необхідний для життя всіх рослин. Цей елемент не може бути замінений ніякими іншими. У нещодавно проведених дослідженнях підтвердилося значення міді в таких біохімічних процесах як синтез білка і нуклеїновий обмін.

Інтенсивність дихання і посилення синтезу білка під впливом міді не тільки затримує старіння організмів різних рослин, а й підвищує їх стійкість до грибних захворювань, збільшує загальну стійкість рослин, у тому числі їх посухостійкість і холодостійкість. Мідь відіграє важливу роль в процесі цвітіння та формування лігніну, а також впливає на формування зерна, регулюючи співвідношення ауксину, цитокініни і гібереліну.

Симптоми дефіциту: скручування молодих листків з подальшим відмиранням. На листках розвивається синьо-зелений глянець і, можливо, з появою некротичних плям.

Бор впливає на вуглеводний, білковий і нуклеїновий обмін. Він відіграє важливу роль в діленні клітин і необхідний для виробництва певних амінокислот. Опції бору схожі з функціями кальцію: впливає на ріст рослин, особливо на ауксини (гормони, які контролюють ріст). Бор збільшує споживання фосфору, посилює переміщення цукрів до точок росту і насіння, прискорює проростання пилку і підсилює їх життєздатність, впливає на розвиток зав'язей, процеси дозрівання насіння. Важлива його особливість – посилювати стійкість рослин до посухи та засолення.

Дефіцит бору спостерігається в поступовому погіршенні верхівкового росту, відмирання точок росту і затримці розвитку кореневої системи рослин. Дефіцит бору в репродуктивну стадію розвитку порушує формування репродуктивних органів, запліднення і плодоношення, синтез і пересування вуглеводів. Колос має високу недорозвиненість колосків і щуплість зерна. При гострому дефіциті бору колос (волоть) на бічних пагонах не утворюється.

Молібден входить до складу нітратредуктази – найважливішого ферменту азотного обміну. Бере участь в синтезі амінокислот, нуклеїнових кислот, вітамінів, впливає на фотосинтез, активує дихання рослин, проявляє антиоксидантні властивості. Найважливішою стороною фізіологічної ролі молібдену є його участь у відновленні нітратів і синтезі амінокислот у рослин. *Симптоми дефіциту:* низькорослість рослин, поява жовто-зелених і блідо-помаранчевих плям, що утворюються між жилками. Плямистість супроводжується також в'яненням листя по краях, появою закручених пластинок або утворенням ниткоподібних листків.

Токсичність елементів живлення. Токсичність елементів живлення зустрічається дещо рідше, але також призводить до зниження продуктивності рослин зернових культур. Токсичність бору проявляється на листках у вигляді пожовтіння і крапчастості кінчиків листків. Може бути на ґрунтах з високим вмістом кальцію і магнію, лужних ґрунтах.

Токсичність алюмінію, марганцю, заліза, як правило, з'являється на кислих ґрунтах з pH 3,0-3,9. Рослини на таких ґрунтах слабкі, мають погано розвинену кореневу систему, укорочені і потовщені міжвузля, дрібні колоски. Надмірне фосфорне живлення проявляється в усиханні нижнього листя, гальмуванні ростових процесів

«Прихований голод» – дефіцит елементів живлення. Дефіцит елементів живлення може не мати візуальних симптомів, таких як хлороз (пожовтіння) листків рослин, особливо при легкому ступені дефіциту. Однак, при цьому відбувається значне зниження врожайності культури – на 10-30%. Вчені називають цей феномен «прихованим голодом». Неправильне живлення культур зустрічається набагато частіше, ніж це можна уявити. Прихований дефіцит гальмує реакцію рослин на добрива. Врожайність не підвищується до тих пір, поки не відновлений дефіцит елементів живлення – прихований і очевидний.

Однак, навіть явний дисбаланс елементів живлення важко розпізнати. Більшість мікроелементів немобільні в рослині і тому симптоми дефіциту виявляються на молодих листках, а при сильному дефіциті на всіх органах рослини. Симптоми варіюють у різних культур і на-

кладаються на симптоми хвороб і вірусів, що також призводить до неправильної оцінки ситуації. Такий дефіцит можна виявити тільки за допомогою аналізу тканин рослин та ґрунту.

Запобігання зниженню врожайності культури за рахунок прихованого дефіциту макро- і мікроелементів є дуже важким завданням через велику кількість взаємодіючих факторів, які можуть його провокувати. Для більш надійного захисту рослин від можливих дефіцитів практикується внесення основних добрив у ґрунт на підставі ґрунтової діагностики і планованої врожайності, обробка насіння до сівби та позакореневі підживлення комплексними добривами протягом вегетації.

Збалансована система мінерального живлення рослин, підвищує їх імунний статус, розвиває сильну кореневу систему, вегетативну масу, зміцнює стінки клітин, покращує процеси обміну речовин, програмує рослину на розкриття біологічного потенціалу.

5.2.6. Особливості вирощування основних сільськогосподарських культур

Пшениця озима. Насіння пшениці починає проростати при температурі +1...+2 °С, але дружні сходи з'являються при температурі +14...+17 °С. При температурі вище +25 °С насіння і проростки швидко вражаються грибами, у рослин формуються слабкі тонкі корені. Фаза проростання насіння, сходи і частково кущіння озимої пшениці відбуваються восени, решта фаз – навесні і влітку наступного року. Фаза кущіння переривається зимовим періодом вимушеного спокою. Взимку при достатньому загартовуванні пшениця витримує зниження температури ґрунту на глибині вузла кущіння до –16...–18 °С, високоморозостійкі сорти – до –20 °С.

За достатньої вологості ґрунту і при температурі +14...+20 °С сходи пшениці з'являються через 7-9 днів після сівби. Через 12-15 днів після з'явлення сходів починається кущіння. Восени воно припиняється, а навесні відновлюється, коли середньодобові температури переходять за +4...+5 °С. До настання зими кожна рослина повинна мати 3-4 пагони. Через 25-30 днів після відновлення вегетації починається ріст стебла (стеблуння), який триває 25-30 днів. Після цього настає фаза колосіння, а через 3-5 днів – цвітіння. Через 12-15 днів після запліднення припиняється ріст зернівки у довжину, й настає фаза наливання і молочної стиглості зерна, яка триває 9-14 днів. Після цього настає фаза воскової стиглості, яка триває 6-12 днів, після чого зернівка досягає повної стиглості. Від запліднення до ботанічної стиглості минає 30-45 днів. Тривалість вегетації пшениці восени становить 45-55 днів, а навесні й влітку – 90-120 днів.

Озима пшениця вимоглива до вологи. При проростанні насіння вбирає 50-55% води власної маси. На формування одиниці маси сухої речовини вона витрачає 300-450 одиниць води (транспіраційний коефіцієнт ТК). Протягом вегетації вологість ґрунту повинна бути в межах 65-80% НВ. Великої шкоди посівам завдає дефіцит вологи у ґрунті під час проростання насіння і з'явлення сходів. Сходи при цьому бувають зрідженими й з'являються поодинокі. Дефіцит вологи під час кущіння (II-III етапи) знижує кущистість, а в період колосіння, цвітіння (VIII, IX етапи) зменшує озерненість колоса, при наливанні зерна (X етап) зменшує масу 1000 зернин.

Пшениця добре росте на родючих ґрунтах із високим вмістом гумусу (не менше 2%) і легкодоступних для рослин елементів живлення. На формування 1 ц зерна з урахуванням соломи залежно від сорту й умов вирощування вона вбирає із ґрунту 3-4 кг азоту, 0,9-1,3 кг фосфору і 2-3 кг калію. Кращими для неї є чорноземні, каштанові, сірі й темно-сірі опідзолені ґрунти, середньосуглинкові. За механічним складом – із нейтральною реакцією (рН 6,5-7,5). Вона погано росте на солонцюватих і кислих ґрунтах важкого механічного складу, схильних до запливання, та на ділянках, де застоюється вода.

Озима пшениця вимоглива до світла. За недостатнього освітлення вузол кущіння формується близько до поверхні ґрунту, рослини погано загартовуються і тому мають низьку зимостійкість. Недостатнє освітлення навесні є причиною витягування нижніх міжвузлів і вилягання рослин. При недостатньому освітленні під час наливання і досягання зерна погіршується його якість, зокрема зменшується вміст білка та клейковини.

Інтенсивна технологія вирощування. Попередники. У різних зонах кращими попередниками для пшениці, як і для інших озимих культур, є культури, які рано звільняють поле, не виснажують ґрунт на поживні елементи й вологу, залишають після себе чисті від бур'янів поля, не мають спільних шкідників і хвороб. Цим вимогам найбільше відповідають чисті пари, які економічно вигідні лише в посушливих степових районах України. В усіх зонах пшеницю висівають по зайнятих парах, після зернобобових культур ранніх строків збирання (в основному гороху), кукурудзи на зелений корм і раннього силосу. У Лісостепу і на Поліссі її також вирощують після багаторічних бобових трав і ранньої картоплі, гречки, на Поліссі – після люпину на зелений корм і силосу, льону-довгунця, а на піщаних ґрунтах – після сидеральних люпинових парів.

Хорошим попередником для озимої пшениці є гречка ранньостиглих сортів за якісного збирання. Помітно знижується врожайність озимої пшениці в повторних посівах, при розміщенні після ячменю та кукурудзи МВС пізніх строків збирання.

Не слід вирощувати пшеницю та інші озимі зернові після суданської трави, сорго, кукурудзи на зерно, соняшнику, які пізно збирають, до того ж вони висуюють ґрунт на значну глибину.

Підготовка ґрунту. Готуючи ґрунт під озиму пшеницю, як і інші озимі зернові культури, посівний шар треба довести до дрібно грудочкуватого стану, щоб забезпечити максимальне збереження вологи, створити сприятливі умови для якісної сівби, проростання насіння і розвитку рослин на початку вегетації. Посівний шар повинен складатися в основному з агрегатів розміром до 10 мм, а кількість грудочок розміром 3–10 см в ньому не повинна перевищувати 10% маси посівного шару.

Основним завданням обробітку ґрунту є зберігання вологи, боротьба з бур'янами та підвищення ефективної родючості ґрунту. Площі, відведені під чорний пар, після збирання попередника лушать на глибину 6–8 см дисковими лушильниками ЛДГ-20, ЛДГ-15А, ЛДГ-10А, ЛДГ-5А, а після проростання бур'янів проводять друге лушення лемішними лушильниками ППЛ-10-25, ППЛ-5-25 на глибину 10–12 см. Це – ефективний захід боротьби з багаторічними бур'янами та поліпшення умови для оранки.

Коли після другого лушення почнуть проростати бур'яни, проводять оранку плугами ПТК-9-35, ПНЛ-8-40, ПЛП-6-30, ПЛН-5-35, ПЛ-5-35, ПЛН-4-35, ПЛН-3-35 або розпушують ґрунт плоскорізом ПГ-3-100 на глибину 27–30 см. Глибокий обробіток під чорний пар поліпшує структуру орного шару, посилює діяльність корисних мікроорганізмів, сприяє знищенню бур'янів, шкідників і хвороб, прониканню в глибші шари вологи від опадів, розвитку кореневої системи. Після культур, які пізно звільняють поле, проводять лушення дисковими лушильниками у двох напрямках на глибину 6–8 см і вслід за ним – глибоку оранку.

Навесні обробіток чорного пару починають із закриття вологи важкими боронами БЗСС-1,0, БЗТС-1,0 в 1-2 сліди. Протягом весни й літа проводять різноглибинний обробіток ґрунту, який забезпечував би максимальне зберігання вологи й знищення бур'янів. Через 5-7 днів після закриття вологи проводять культивування культиваторами КШП-8, КЗБ-21, КПЗ-9,7 на глибину 10-12 см з одночасним боронуванням. Наступні культивації проводять у міру з'явлення бур'янів з поступовим зменшенням глибини на 1-2 см. На полях, засмічених коренепапастковими бур'янами, першу культивування проводять на глибину 12-14 см.

Щоб зменшити випаровування вологи, доцільно зменшувати кількість культивацій і боронувань, обробляючи чорні пари гербіцидами. Передпосівну культивування проводять на глибину загортання насіння. За сухої погоди та на незабур'яненних полях культивації недоцільні.

Парозаймальні культури потрібно збирати своєчасно і відразу обробляти ґрунт. Якщо між збиранням попередника і сівбою пшениці (чи іншої зернової озимої культури) досить тривалий проміжок часу, а в шарі 0-20 см не менше 20 мм вологи, урожайність пшениці мало залежить від способу обробітку ґрунту, якщо останнім створюється ущільнений підпосівний шар щільністю 1,1-1,3 г/см³ та дрібно грудочкуватий посівний шар з агрегатами діаметром до 3 см.

За умов достатнього зволоження після культур, які рано збирають, після лушення стерні проводять оранку плугами з передплужниками в агрегаті з кільчастими котками, а на незабур'янистих полях – безвідвальний обробіток ґрунту. Глибина оранки становить 20-22 см, після багаторічних трав і кукурудзи – 25-27 см, на дерново-підзолистих ґрунтах – 16-18 см. Якщо кукурудзу збирають не раніше як за 20 днів до сівби пшениці, проводять поверхневий обробіток ґрунту. Поверхневий обробіток ґрунту на глибину 8-12 см дисковими, голчастими або плоскорізними знаряддями після всіх попередників ефективний у роки з посушливою погодою під час підготовки ґрунту й сівби на чистих від багаторічних бур'янів полях та при пізньому збиранні попередника. Після гороху такий обробіток ґрунту ефективний завжди.

Значну увагу слід приділяти передпосівному обробітку ґрунту. Проводити його потрібно старанно відрегульованими на глибину обробітку культиваторами типу КПС-4, УСМК-5,4 з боронами або комбінованими агрегатами РВК-7,2, РВК-5,4, ВП-5,6. Нерівномірний обробіток посівного шару є причиною нерівномірної глибини загортання насіння, що, у свою чергу, призводить до зниження польової схожості насіння, неодноразової появи сходів, нерівномірного розвитку рослин. Передпосівний обробіток проводять на глибину загортання насіння.

Взагалі на врожайність озимих культур, зокрема озимої пшениці впливають не стільки способи основного обробітку ґрунту, скільки терміни його виконання. Так, в агротехнічних досліджах МПП урожай зерна пшениці після кукурудзи на силос за оранки 10 серпня був 47,2 ц/га, 20 серпня – 40,6 і 1 вересня – 24,4 ц/га. Отже, тут абсолютно доречний вислів Лібиха про те, що в землеробстві немає важливішого фактора, ніж фактор часу.

Удобрення. При вирощуванні озимої пшениці за інтенсивною технологією треба застосовувати підвищені дози органічних і мінеральних добрив, які при неправильному використанні можуть спричинити вилягання та опіки рослин. Виняткове значення при цьому має рівномірність розподілу їх по площі розкидним, рядковим (локальним) чи стрічковим способом.

Органічні добрива з розрахунку 20-25 т/га в Степу, 25-30 т/га в Лісостепу і 30–35 т/га на Поліссі вносять під основний обробіток ґрунту або попередню культуру. Система використання мінеральних добрив передбачає основне, рядкове удобрення та підживлення. В основному при удобренні використовують калійні та 80-90% фосфорних добрив від загальної їх кількості на весь період вегетації. Вносять добрива під найглибший обробіток ґрунту. Решту фосфорних добрив (P_{10-15}) вносять у рядки під час сівби, використовуючи для цього гранульований суперфосфат або комплексне гранульоване добриво.

Азотні добрива вносять у кілька строків. На бідних ґрунтах частину аміачних азотних добрив (до 30 кг д. р.) треба вносити під передпосівну культивування або в основному удобренні разом з фосфорними і калійними. Це прискорює розвиток і підвищує зимостійкість рослин на бідних ґрунтах. Надмірна кількість азоту в осінній період знижує зимостійкість рослин, тому основну частину азотних добрив вносять у вигляді підживлень у весняно-літній період вегетації. Внесення високих доз азотних добрив за один прийом, крім вилягання посівів, спричиняє підвищення втрат азоту (через вивітрювання і вимивання з ґрунтовими водами) та забруднення водоймищ нітратами. Ефективність підживлення залежить від стану посівів, основного удобрення, рівномірності розподілу добрив по полю. Нерівномірне внесення азотних добрив спричиняє надмірну інтенсивність росту і кущіння рослин у місцях їх більшої концентрації, що, в свою чергу, призводить до раннього вилягання та погіршення якості продукції через підвищення вмісту шкідливих нітратів і нітритів. Через це машини, якими вносять азотні добрива, треба ретельно перевіряти на рівномірність розподілу добрив по площі. Відхилення від норми внесених у різних місцях поля добрив не повинно перевищувати 10%.

Підживлення азотними добривами рекомендується проводити в три строки: на II–III, IV та VII–IX етапах органогенезу. При ранньовесняному підживленні на II, а на добре розвинених посівах на III етапі органогенезу вносять 20-30% річної норми добрив. Це підживлення стимулює кущіння рослин. Ефективність добрив вища, якщо для підживлення використовують дискові сівалки або спеціальні дискові рослинопідживлювачі і вносять їх прикореневим

способом на глибину 5–6 см. Найбільшу дозу (близько 50% річної норми), але не більше N_{60-90} вносять на IV етапі органогенезу. Це підживлення підвищує продуктивну кущистість, збільшує кількість колосків у колосі та квіток у колосках. Третє підживлення проводять у період від викидання першого листка до цвітіння, і воно збільшує озерненість колоса та наповненість зерна. Його ефективність вища в районах достатнього зволоження та в роки з вологою погодою у цей період. Строки підживлень, кількість та дози азотних добрив залежать від стану посівів, погодних умов і результатів ґрунтової і рослинної діагностики. У зонах вирощування сильних пшениць іноді виникає потреба в проведенні додаткового, так званого якісного, підживлення розчином сечовини або плаву для підвищення якості зерна. Обприскування проводять під час наливання зерна з розрахунку 30–45 кг азоту на 1 га.

Сівба. Основою високої ефективності інтенсивної технології є сівба високоякісним насінням. Воно повинно бути кондиційним, відповідати вимогам категорій ЕН або РН – 1–3 і мати чистоту не нижче 98%, схожість не нижче 92%, силу росту не нижче 80%, масу 1000 насінин понад 40 г. Насіння знезаражують від хвороб або інкрустують з використанням плівкоутворювачів ПВС (полівініловий спирт), NaКМЦ (натрієва сіль карбоксиметилцелюлози), РКД (рідкі комплексні добрива), ПВА є одним із системних препаратів.

Слід пам'ятати, що ряд системних протруйників (Байтан Універсал, Раксіл, Вінцит, Сумі-8 ФЛО та ін) вкорочують довжину колеоптіле, що належить враховувати при встановленні глибини заробки насіння. Не можна висівати насіння озимої пшениці, оброблене цими препаратами, на глибину більше 5–6 см. Недотримання цієї умови – одна з причин зниження його польової схожості.

На сьогодні в Україні дозволено використовувати понад 20 протруйників. Кожен із них має свій спектр дії на шкідливі організми, різний її механізм і характер. Тому при виборі протруйників варто звернути увагу, проти яких збудників хвороб їх застосовують:

- проти видів сажок ефективні системні препарати: Байтан Універсал, 19,5% з.п. (2 кг/т); Вінцит, 5% к.с. (2 л/т); Вітавакс 200 ФФ, 34% в.с.к. (2,5–3,0 л/т); Дерозал 50% к.с. (1,5 л/т); Дивіденд Стар, 036 т.к.с. (1 л/т); Раксіл 6% т.к.с. (0,4 л/т); Реал 200 к.е. (0,2 л/т); Сумі-8 ФЛО, 2% к.е. (1,5 л/т); Лоспел 12,5% в.м.е. (1,2 л/т) та ін;
- проти грибів роду Ризагінт широко використовують такі препарати: Байтан Універсал (2 кг/т), Максим 025 (2 л/т), Вінцит (2 л/т), Вітавакс 200 ФФ (2,5–3 л/т) та ін;
- проти кореневих гнилей – Байтан Універсал, 19,5% з.п. (2 кг/т); Вітавакс 200 ФФ, 34% в.с.к. (2,5–3 л/т); Максим 025, 2,5% т.к.с. (2 л/т); та ін.

Висівають пшеницю з таким розрахунком, щоб до зими на рослинах утворилося по 3–5 пагонів. На ранніх посівах рослини до зими переростають, старіють, сильно пошкоджуються шкідниками. Пізні посіви погано зимують, рослини відстають у рості, мають низьку продуктивну кущистість, їх треба додатково удобрювати.

Оптимальні строки сівби на Поліссі – 5–15 вересня, у Лісостепу – 10–20 вересня, в Степу – 15–20 вересня, в АР Крим – 20 вересня – 10 жовтня.

Розпочинають сівбу озимини з сортів пізньостиглих, середньостиглих і закінчують ранньостиглими. Під час сівби озимої пшениці після різних попередників варто дотримуватися правила: починати сівбу по гірших попередниках (кукурудза на силос, злакові трави) і закінчувати по кращих (зернобобові, зайняті пари).

Після закінчення оптимальних строків сівби сіяти озиму пшеницю не рекомендується; навесні ці площі краще зайняти ярою пшеницею, ярим ячменем, горохом, кукурудзою, соєю, гречкою, просом та іншими зерновими культурами залежно від кон'юнктури ринку, весняної вегетації та погодних умов, що фактично складаються.

Основним способом сівби пшениці є звичайний рядковий зерновими сівалками, а в посушливих районах, де можлива вітрова ерозія, – стерньовими після поверхневого або плоско-різного обробітку ґрунту.

Як уже зазначалося, інтенсивна технологія вирощування передбачає створення постійної технологічної колії з двома незасіяними смугами шириною 300–450 мм (відключають відповідно 8-й і 17-й або 6, 7 і 18 та 19-й висівні апарати середньої сівалки трисівалкового агрегату). Ширина колії незасіяних смуг та міжколіїних відстаней залежать від наявності в господарстві комплексу машин для догляду за посівами.

Особливу увагу слід приділяти регулюванню норм висіву та глибині загортання насіння. Надмірне загущення в одних рядах та розрідження в інших знижує врожайність посівів. Оптимальна норма висіву на Поліссі становить 5–5,5 млн., у Лісостепу – 4–5, у Степу 4–4,5 млн. схожих насінин на 1 га.

В основі розрахунків норм висіву має бути необхідність одержання густоти сходів у межах 400 шт./м² у сортів із низьким коефіцієнтом куціння, а в сортів, що інтенсивно куцяться – 350–380 шт./м². При розриві у показниках між лабораторною схожістю і енергією проростання на 10% і більше норму висіву збільшують на 8–10%.

Глибина загортання насіння на структурних ґрунтах середнього механічного складу при достатньому забезпеченні вологою дорівнюватиме глибині залягання вузла куціння (близько 3 см з урахуванням осідання ґрунту). При пересиханні верхнього шару ґрунту глибину збільшують до 5–6 а в посушливих регіонах – до 8. На важких ґрунтах та в умовах перезволоження глибину загортання зменшують до 2–3 см.

Догляд за посівами. Максимальну врожайність посівів мають тоді, коли на час збирання на 1 м² посіву формується по 500–600 продуктивних пагонів. З цією метою на посівах проводять боротьбу з шкідниками, хворобами і бур'янами, підживлюють рослини, застосовують ретарданти. Щоб правильно передбачити і розробити заходи, до сівби треба обстежити ґрунт на наявність хвороб шкідників, бур'янів і вміст вологи в ньому. Якщо в ґрунті шкідників більше економічного порога шкідливості, сівбу треба провести з внесенням у ґрунт інсектицидів: 5% Базудину (50 кг/га), 5% Волатону (50–75 кг/га), Фосфаміду (100 кг/га).

Якщо продуктивної вологи в шарі ґрунту 0–10 см менше 10%, то після сівби посіви коткують кільчасто-шпоровими котками, що сприяє дружному з'явленню сходів. Ґрунтову кірку знищують боронуванням зубовими або ротаційними боронами до або після появи сходів. За допомогою боронування знищують також бур'янів які на період обробітку перебувають у стані білої ниточки.

У період сходів та куціння на ранніх посівах озимини за певних погодних умов, може виникнути загроза пошкодження посівів цикадами, злаковими попелицями, злаковими мухами, підгризаючими совками, хлібними жуками. У цей період необхідне крайове або вибіркове обприскування посівів озимини одним із препаратів Бі-58 новий 40% к.е. (1,5 л/га); Волатон 500, 50% к.е. (0,8–2,0 л/га); Децис, 2,5% к.е. (0,2–0,25 л/га); Карате, 5% к.е. (0,15–0,2 л/га); Сумі-альфа, 5% к.е. (0,3 л/га). В цю ж фазу за теплої тривалої осені посіви уражуються борошнистою росою. Щоб захистити посіви озимини від даного захворювання, їх обприскують одним із фунгіцидів: Дерозал, 50% к.с. (0,5 л/га); Фундазол, 50% з.п. (0,5–0,6 кг/га). Восени належить подбати і про захист озимини від мишоподібних гризунів за умов застосування зернових прилад, заражених бактероденцидом у дозі 2 г в нору чи воскових брикетів Шторму 0,005% в нормі 0,7–1,5 кг/га.

Узимку за посівами спостерігають, відрощуючи рослини у монолітах. Це дає змогу завчасно спланувати запобіжні, заходи щоб усунути причини загибелі рослин, прогнозувати пересівання та підсівання. Пересівають повністю загиблі та зріджені на 50% більше нерозкущені посіви. Коли на час відростання посівів 1 м² є в середньому не більше 700 живих пагонів усіх порядків. Посіви, на яких загинуло не більше 25% рослин, не пересівають, не підсівають, а густоту майбутнього продуктивного стеблостою коригують посиленням азотного живлення залежно від зрідженості посіву і розкущеності рослин. Щоб не зменшити об'єму вироб-

ництва зерна, посіви доцільно підсівати однаковими за скоростиглістю з пшеницею сортами ячменю. Норми висіву ячменю змінюють залежно від ступеня зрідженості пшениці.

Навесні, коли ґрунт досягне фізичної спілості і добре кришиться, а рослини почнуть відростати і вкорінятися, посіви боронують. Боронуванням знищують слабоукорінені бур'яни, вичісують відмерлі і хворі листки і рослини, зменшують випаровування вологи з ґрунту. Не можна боронувати слабкорозкущені посіви, особливо на легких ґрунтах, а також посіви, на яких спостерігається випирання рослин. Дуже загущені посіви доцільно боронувати у два сліди. Розрідження таких посівів запобігає ранньому вилягання. Якщо посіви підживлюють за допомогою дискових сівалок, то додаткових розпушувань не проводять.

Навесні за сприятливих умов (вологість – 95-100% і середньодобова температура повітря понад +15°C), на посівах озимої пшениці розвивається борошниста роса, септоріоз, кореневі гнилі. Для обмеження розвитку цих захворювань ефективно обприскування вегетуючих рослин у фазі кушіння – початок виходу в трубку одним із фунгіцидів: Альто Супер 330 ЕС, к.е. (0,4–0,5 л/га), Фалькон к.е. (0,6 л/га), Дерозал, 50% к.с. (0,5 л/га); Імпакт, 25% к.с. (0,5 кг/га); Фундазол, 50% з.п. (0,3–0,6 кг/га); Топсин М, 70% з.п. (1,0 кг/га).

За весняного кушіння озимої пшениці до виходу її в трубку захищають посіви від бур'янів одним із гербіцидів: Агрітокс, 50% в.р. (1,0-1,5 л/га); Гранстар, 75% в.г. (20-25 г/га); Гроділ, 75% в.г. (20 г/га); Гроділ Ультра, в.г. (0,15-0,2 кг/га); 2,4-Д, 50% в.р. (0,5-1,7 л/га); Діален Супер, 46,4% в.р.к. (0,8-1,4 л/га); Ковбой, 40% в.р. (120-190 мл/га); Кросе, 16,4% в.р. (100-150 мл/га) та ін. Проти злакових бур'янів на посівах озимої пшениці гарні результати дає застосування гербіциду Пума Супер, 7,5% в.м.е. (1,0 кг/га), проти осоту рожевого й підмаренника чіпкого – Гроділ Ультра, в.г. (0,15-0,2 кг/га). Досить ефективна суміш гербіцидів: Гроділ Супер + Пума Супер.

На початку виходу рослин у трубку (IV етап органогенезу), якщо прогнозується вилягання рослин, посіви обробляють розчином препарату тур або модусс (3-4 кг/га д.р.).

У фазі колосіння посівам озимини шкодять гусениці злакової листокрутки, личинки п'явиці, клопа – шкідливої черепашки. Для захисту посівів від цих шкідників необхідне обприскування одним з інсектицидів: Бі-58 новий, 40% к.е. (1,5 л/га); Волатон 500, 50% к.е. (1 л/га); Децис, 25% к.е. (0,25 л/га); Карате, 5% к.е. (0,15 л/га); Сумітін, 50% к.е. (0,6-1,0 л/га) та інші.

У фазу колосіння – початок цвітіння за вологої і теплої погоди, набувають розвитку борошниста роса, бура іржа, септоріоз листя та колосу, фузаріоз колосу. Для захисту посівів озимини від цих хвороб необхідне обприскування у фазу колосіння одним із фунгіцидів: «Альто Супер 330» ЕС к.е. (0,4-0,5 л/га); Бампер, 25% к.е. (0,5 л/га); Імпакт, 25% к.е. (0,5 л/га); Тілт, 25% к.е. (0,5 л/га); Фалькон, к.е. (0,6 л/га); Фолікур БТ, 22,5% к.е. (1,0 л/га); Топсин М, 70% з.п. (1,0 кг/га).

Під час формування та наливання зерна значних втрат урожаю можна зазначати через пошкодження зерна злаковими попелицями, злаковими трипсами та хлібними жуками. Значно шкодить посівам клоп – шкідлива черепашка. Тому в цей час необхідне обприскування посівів одним з інсектицидів: Актеллік, 50% к.е. (4,0 л/га), Бі-58 новий, 40% к.е. (1,5 л/га), Волатон 500, 50% к.е. (1,6–2,0 л/га); Децис, 25% к.е. (0,25 л/га); Золан, 35% к.е. (1,5-2,0 л/га); Карате, 5% к.е. (0,15-0,2 л/га); Сумі-альфа, 50% к.е. (0,2-0,25 л/га); Сумітін, 50% к.е. (0,6–1,0 л/га) і інші.

Збирання врожаю залежно від стану посівів, погодних умов, забур'яненості та інших факторів здійснюють прямим комбайнуванням або роздільним способом. Низькорослі сорти, а також неполеглі, чисті від бур'янів посіви за дощової погоди та вологості основної маси зерна 17-18% – прямим комбайнуванням; полеглі, забур'янені, з неоднотимчасним досяганням та схильні до осипання – роздільним способом. Скошувати пшеницю у валки починають із настанням фази воскової стиглості, коли вологість зерна в колосі знизиться до 30-32%. Висота зрізу за роздільного збирання має бути не меншою 20-22 см. До обмолоту пшениці у валках приступають за вологості зерна в межах 14-16%. Насінницькі посіви починають збирати за вологості зерна не більше 16-18%.

Жито озиме. Жито менш вимогливе до умов вирощування, ніж пшениця. Воно росте на малопридатних для пшениці підзолистих піщаних і супіщаних ґрунтах, але кращими для

нього є родючі структурні чорноземи, темно-сірі опідзолені ґрунти легкого і середнього механічного складу. Погано росте жито на важких глинистих заболочених ґрунтах. Оптимальна кислотність ґрунту – рН 5,5-6,5.

Із зернових хлібів жито найбільш морозостійке. Навесні воно починає відростати на кілька днів раніше, ніж пшениця. Типова перехреснозапильна культура. Суха, жарка, а також дощова вітряна погода під час цвітіння спричинює неповне запилення квіток і череззерницю. Жито гірше, ніж пшениця, дозріває у валках, сильніше осипається при перестоюванні. Тому збирати його краще наприкінці воскової – на початку повної стиглості у стислі терміни.

Транспіраційний коефіцієнт – 340-420. На утворення 1 ц зерна виносить з ґрунту близько 3 кг азоту, 1,2-1,5 кг фосфору, 2-2,5 кг калію.

Особливості інтенсивної технології вирощування жита.

Кращими для жита є ті самі *попередники*, що й для пшениці. Але жито менше реагує на попередники, ніж пшениця. На Поліссі його вирощують після виковівсяних сумішок, гороху, ранньої картоплі, льону, люпину, багаторічних трав, кукурудзи. У лісостепових районах жито доцільніше висівати після одно- і багаторічних трав, гороху, кукурудзи на силос, ранньої картоплі, у степових – після кукурудзи на силос, зернобобових, викосумішок. На всій території України жито вирощують по обороту пласта багаторічних трав, після гречки, ячменю. На бідних піщаних ґрунтах, де погано ростуть інші культури, часто почергово вирощують люпин і жито.

Основний обробіток ґрунту під жито мало відрізняється від обробітку ґрунту під пшеницю і спрямований на зберігання вологості, боротьбу з бур'янами, нагромадження елементів живлення. В поліських районах, де ґрунти мають неглибокий гумусовий шар,

оранку проводять на глибину 16-22 см. На найменш родючих піщаних ґрунтах, де в окремі роки спостерігається здування вітром піску (поземка), треба застосовувати поверхневий або плоскорізний обробіток ґрунту, залишаючи на поверхні ґрунту стерню попередньої культури.

Жито добре реагує на *удобрєння*. На підзолистих ґрунтах треба вносити до 30-40, а на сірих лісових – до 20-25 т/га гною. Така кількість органічних добрив на підзолистих ґрунтах забезпечує приріст урожайності зерна на 6-8 ц/га, на чорноземних – 4-6, у посушливих районах – 2-3 ц/га. У районах достатнього зволоження доцільно висівати післяживно люпин на зелене добриво.

Жито менш стійке проти вилягання, ніж пшениця, і характеризується підвищеною активністю кореневої системи. Ці особливості беруть до уваги при розрахунку доз добрив. Фосфорно-калійні добрива (40-90 кг/га д. р.), а на підзолистих ґрунтах і азотні (30-40 кг/га д. р.), як і при вирощуванні пшениці, вносять під основний обробіток ґрунту. В рядки під час сівби вносять по 50 кг/га гранульованого суперфосфату або нітрофоски (Р10). Важливим прийомом ефективного використання азотних добрив є підживлення на початку весняного відростання. Дозу добрив регулюють залежно від родючості ґрунту, стану посівів, основного удобрення, щоб не спричинити раннє вилягання рослин. У разі необхідності за результатами ґрунтової і рослинної діагностики посіви підживлюють на початку виходу рослин у трубку.

Сівба. Для сівби використовують кондиційне насіння, яке має чистоту не менше 97%, схожість 87% і більше, силу росту понад 80%. Підготовка насіння до сівби така сама, як і пшениці.

Оптимальні строки висівання жита більш розтягнуті. Воно менше кущиться навесні, тому варто сприяти розкущенню восени. Осінній період вегетації повинен становити 45-55 днів із загальною сумою середньодобових температур 450-550 °С. В умовах Полісся оптимальні строки сівби 25 серпня – 15 вересня. Норми висіву залежать від густоти посівів, ґрунтово-кліматичних і погодних умов, строку сівби, особливостей сорту тощо. На бідних ґрунтах

при запізненні з сівбою їх збільшують. Орієнтовна норма висіву жита на Поліссі становить 5,5-6,0 млн., у Лісостепу – 5,0-5,5 млн. схожих зерен на 1 га або 150-180 кг/га.

Сіють жито звичайним рядковим способом сівалками типу СЗ-3,6 із залишенням технологічної колії, якщо підживлення, обробку посівів пестицидами і ретардантами планується проводити наземними машинами.

Догляд за посівами. Прийоми осіннього, зимового і весняного догляду за посівами і підходи до їхнього вибору такі самі, як і при вирощуванні пшениці. Щоб запобігти вилягання жита, застосовують кампозан (3-4 л/га) або суміш туру (3 л/га) з кампозаном (2 л/га). Оптимальні строки обприскування – початок стеблування. Обробку посівів кампозаном не можна поєднувати з обприскуванням гербіцидами.

Збирання. Оптимальні строки збирання жита більш стислі, ніж пшениці, бо при повному дозріванні воно сильніше осипається. Цю особливість часто ігнорують у виробництві і допускають значні втрати урожаю. Тому збирати жито роздільно треба наприкінці воскової стиглості, бо воно гірше дозріває у валках, а прямим комбайнуванням – у перші дні повної стиглості. Полеглі посіви краще скошувати упоперек або під кутом до напрямку вилягання.

Післязбиральну доробку зерна і насіння проводять на тих самих комплексах, що й пшениці, відповідно підбираючи решета, трієри та регулюючи силу повітряних потоків у пневмомашинах.

Тритикале озиме. За більшістю морфологічних ознак і біологічних властивостей тритикале займає проміжне місце між пшеницею й житом з деякими відмінностями. Насіння проростає 3-6 корінцями. Коренева система дорослої рослини більш розвинена, ніж у пшениці, і краще використовує елементи живлення з ґрунту. Це забезпечує кращий ріст тритикале порівняно із пшеницею на бідних ґрунтах і після гірших попередників. Схильність до кушчення висока, продуктивна кушчистість – 2-4. Колос тритикале на час дозрівання схильний до розламування. Зимостійкість його нижча, ніж жита, і більша, ніж пшениці. За врожайністю часто переважає обидва види.

Вміст білка в зерні тритикале на 1,5-2% вищий, аніж у пшениці, але клейковини у ньому менше і вона гіршої якості, тому хлібопекарські якості його значно нижчі, ніж пшеничного.

Особливості технології вирощування. *Попередники.* Різні сорти тритикале значно відрізняються вимогами до умов вирощування (одні з них близькі до жита, інші – до пшениці). Найвищі врожаї тритикале вирощують по чистих і зайнятих парах, пласту й обороту пласта багаторічних трав, після зернобобових культур, ранньої картоплі, тобто після попередників, які є кращими для озимої пшениці у відповідних регіонах.

Удобрення. За виносом елементів живлення тритикале займає проміжне місце між пшеницею і житом. Дози добрив визначаються родючістю ґрунту, запланованою врожайністю, умовами зволоження. В основне удобрення вносять 20-25 т/га гною, та фосфорно-калійні добрива ($P_{45-75}K_{45-75}$). В рядки під час сівби вносять фосфорне (P_{10}) або повне мінеральне добриво. Для ранньовесняного підживлення застосовують азотні добрива N_{30-60} . На зрошуваних ґрунтах дози добрив збільшують у 1,2-1,5 раза.

Обробіток ґрунту під тритикале аналогічний як для інших озимих зернових культур у відповідних умовах.

Сівба. Реакція сортів тритикале на строки сівби неоднакова. Врожайність багатьох сортів від строків сівби залежить більше, ніж пшениці. Висівати тритикале рекомендується у середині оптимальних строків сівби пшениці. Для сівби використовують насіння чистотою не нижче 98%, схожістю не нижче 90% для зернових сортів і 85% для кормових.

Насіння повинно бути ретельно відсортованим. Для сівби використовують крупну фракцію. Дрібне насіння тритикале має низьку силу росту і тому польова схожість його значно нижча лабораторної. Щоб запобігти розвитку сажкових хвороб, альтернаріозу, ріжок, захистити молоді рослини від ураження кореневими гнилями, насіння слід протруїти за методом ін-

крустування фунгіцидними протруйниками, а при наявності ґрунтових шкідників – з доповненням інсектициду. Перед протруюванням насіння слід прогріти проти сонця 3-4 дні, періодично переміщуючи. Щоб кожна насіннина повністю була вкрита захисною плівкою, потрібно збільшити витрату робочого розчину до 12-13 л/т, бо насіння тритикале зморшкувате і має добре розвинений чубок.

Сіяти тритикале слід у ті строки, що й пшеницю у відповідних зонах. До припинення вегетації восени кожна рослина повинна мати 2-4 пагони. Основний спосіб сівби – звичайний рядковий, зерновими сівалками. Встановлюючи глибину сівби, потрібно враховувати, що із збільшенням глибини у тритикале більше, ніж пшениці, знижується схожість насіння. За достатнього зволоження ґрунту глибина сівби повинна на легких ґрантах бути близько 4 см і за несприятливої погоди – 5-6 см. Посівне ложе повинно бути ущільненим.

При встановленні норми висіву слід враховувати те, що польова схожість насіння тритикале нижча, ніж у озимої пшениці і жита. Середніми нормами в Поліссі є 5,5-6,0 в Лісостепу – 5-5,5, в Степу – 4-5 млн. лабораторно схожих насінин на 1 га. Норми слід диференціювати залежно від біологічних особливостей сорту, розмірів насіння, зволоження, забур'яненості поля, родючості ґрунту.

Догляд за посівами. Навесні тритикале швидко відростає, тому весняний догляд за його посівами потрібно проводити в першу чергу. Технологічні процеси догляду такі самі, як і для інших культур. Під час ранньовесняного підживлення вносять азотні добрива N_{30} , а під час виходу у трубку – N_{30-40} .

Потреба в застосуванні гербіцидів у тритикале менша, ніж у пшениці, але якщо забур'янення значне – посіви обробляють такими гербіцидами, як і посіви озимої пшениці. По мірі з'явлення ознак захворювання борошнистою росою, іржею, септоріозом, кореновими гнилями посіви обприскують розчином фунгіциду, а при масовому заселенні шкідниками (вони ті, що й на пшениці та житі) – розчином інсектициду. Препарати і їх дози такі, як і для пшениці, але слід враховувати, що листки і стебла у тритикале вкриті восковим нальотом, тому у розчин потрібно додавати поверхнево-активні речовини. Якщо прогнозується вилягання посівів, то на початку стеблування посіви слід обробити сумішшю кампозану М (0,75-1 кг/га) і туру (2 кг/га) або модусс (0,5 л/га).

Збирання врожаю. Тритикале стійке до осипання, але при перестойі посилюється ламкість колоса, тому збирання урожаю проводять зерновими комбайнами прямим комбайнуванням на початку повної стиглості. Можна збирати і роздільним способом, але це вимагає додаткових витрат. Солому при потребі подрібнюють і вивозять з поля або розсівають по полю.

Ячмінь ярий. Це – найбільш скоростигла зернова культура (вегетаційний період триває 60-120 днів). Після сівби сходи з'являються через 6-9 днів. Через 12-15 днів після появи сходів починається кущіння, а через 30-40 – вихід у трубку, який триває 15-20 днів. Ячмінь самозапильна культура довгого світлового дня.

Насіння ячменю починає проростати при температурі 1-3 °С, оптимальна температура для цього 18-20 °С. Сходи витримують заморозки до -7...-8 °С, але під час цвітіння і досягання незначне зниження температури до мінусових призводить до стерильності квіток і формування морозобійного зерна. В період колосіння оптимальна температура для ячменю 20-22 °С, під час досягання 23-24 °С. Високі температури ячмінь переносить краще, ніж інші хліба першої групи. Транспіраційний коефіцієнт його – близько 400. Високі температури і посуха під час кущіння знижують продуктивну кущистість ячменю, під час колосіння і досягання – виповненість зерна, натуру, масу 1000 зерен.

Ячмінь – досить пластична культура і росте на різних ґрунтах. Найбільш придатні для нього окультурені структурні ґрунти, з рН 6-7,5. Не витримує заболочування, на піщаних ґрунтах росте гірше, ніж жито і овес. Коренева система його розвинена відносно слабо, має середню засвоювальну здатність, тому добре реагує на внесення добрив і їх післядію.

Останніми роками різко збільшується використання зерна ярого ячменю для виробництва пива. В зв'язку з цим перед селекціонерами, вченими і технологами полів постає завдання

створення сортів і розробки технологій вирощування зерна цієї культури, що відповідало б сучасним вимогам пивзаводів для виготовлення вітчизняного пива з якістю на рівні світових аналогів, тобто конкурентоздатного як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

До зони заготівлі пивоварного ячменю належать Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська та Чернівецька області.

Для виготовлення пива використовують ячмені різновидності нутанс тобто дворядні, що мають вищий відсоток вирівняності зерна. Воно повинно бути чистосортним, біологічно дозрілим, мати нормальний колір (жовтий або світло-жовтий) і запах, екстрактивність – 79-82%, вміст білка – 9,0-11%, плівчастість – не більше 9%, крохмалю – 79-82%. Відповідно до вимог ДСТУ 3769-98 на пивоварний ячмінь вологість зерна залежно від зони вирощування повинна бути 14-15%, вміст сміттевої і зернової домішок – не більше 1-2%; крупність (залишок зерна у сході з решета 2,5 x 2,0 мм) – не менше 50%. Зараженість комірними шкідниками не допускається.

Потреби пивоварного виробництва стимулюють створення нових високопродуктивних сортів ячменю, стійкіших щодо вилягання, ураження поширеними хворобами: борошнистою росою, смугастим гельмінтоспориозом, карликовою іржею, темно-бурою плямистістю, летючою сажкою.

Ярий ячмінь – друга зернова культура в Україні після озимої пшениці. Останнім часом, окрім традиційного використання зерна культури на харчові та кормові потреби, різко збільшуються обсяги використання його для виготовлення пива. В зв'язку з цим перед ученими і практиками постають завдання з розробки технологій вирощування зерна цієї культури, яке б відповідало сучасним вимогам різних напрямів використання.

Технологія вирощування. *Розміщення в сівоzmіні, попередники.* Кращими попередниками ячменю є цукрові буряки, кукурудза на зерно і силос, картопля та інші просапні й зернобобові культури, під які вносили добрива. Ячмінь, зерно якого призначене для пивоварного виробництва, краще розміщувати після просапних культур: в цьому разі отримують не тільки високий урожай, але й зерно належних пивоварних якостей. Для продовольчих потреб і на корм тваринам ячмінь можна висівати і після зернобобових культур. Оптимальний рівень насичення сівоzmіни ярими зерновими у Лісостепу країни становить до 30%, із них ячменю – 10%.

За розміщення ячменю в десятипільній зерно-буряковій сівоzmіні після цукрових буряків чергування культур може бути наступним: 1 – багаторічні трави на один укіс, 2 – озима пшениця, 3 – цукрові буряки; 4 – горох; 5 – озима пшениця, 6 – кукурудза на зерно, 7 – кукурудза на силос, 8 – озима пшениця, 9 – цукрові буряки, 10 – ячмінь + багаторічні трави. В коротко ротацийних сівоzmінах: 1 – зернобобові, 2 – озима пшениця; 3 – цукровий буряк; 4 – кукурудза на зерно, силос; 5 – ячмінь.

Обробіток ґрунту. Основний обробіток ґрунту під ячмінь після зернобобових попередників складається з вчасного лущення стерні і оранки. Дискують боронами БДТ, БДВ в діагональних напрямках на глибину 6-8 см. За наявності багаторічних бур'янів – повторно, збільшуючи глибину до 10-12 см і більше. Орють на зяб плугами з передплужниками на глибину 20-22 см у серпні, або в першій половині вересня. За незначного засмічення однорічними бур'янами і наявності вологи прийнятна звичайна оранка на глибину 14-16 см, а також безпліщевий чісельний обробіток. Такий самий обробіток ґрунту можливий і після цукрових буряків. Після кукурудзи на силос – поверхневий обробіток дисковими боронами типу БДТ, БДВ в діагональних напрямках на глибину 6-8 до 10 см. Оранка звичайна – по дискованому фону на глибину 20-22 см. За попередника кукурудза на зерно площу дискують традиційними знаряддями з подальшою оранкою на зяб. Якщо на поверхні поля залишається велика кількість стебел кукурудзи, їх заробляють у ґрунт ярусними плугами.

У системі передпосівного обробітку ґрунту найголовніше – не пересушити верхнього шару ґрунту до сівби. Для передпосівного обробітку замість парових культиваторів КПС-4, у яких

погано регулюється глибина, доцільно використовувати бурякові УСМК, комбіновані агрегати типу РВК, комбіновані ґрунтообробні агрегати типу АПБ, АГ системи «Європак», лапчасті борони і зчіпки послідовно з'єднаних борін.

Особливо доцільною є заміна культивування боронуванням на ґрунтах легкого механічного складу, де дуже глибоке загортання насіння буває найчастішим технологічним порушенням.

Удобрення. Внесення повного мінерального добрива під ячмінь добре впливає на ріст і розвиток рослин, різко збільшує врожайність зерна.

Так, у стаціонарному досліді Миронівського інституту пшениці урожайність ячменю на варіанті без добрив становив 27,6 ц/га, при внесенні $N_{60}K_{60}$ – 30,4 ц/га, а при внесенні повного мінерального добрива в нормі $N_{60}P_{60}K_{60}$ – 34,2 ц/га. На ділянках з роздільним внесенням азоту в дозі N_{60} і на фоні $P_{60}K_{60}$ в два прийоми (до сівби і на IV етапі органогенезу) врожайність сорту Аскольд становила 59,1-61,2, сорту Цезар – 64,3-64,5 ц/га при урожаї на контролі – відповідно 53,2 і 52,5 ц/га.

У досліді інституту землеробства УААН по попереднику – озимі зернові (жито, тритикале) за внесення $N_{30}P_{60}K_{60} + N_{30}$ IV етап органогенезу урожай зерна ячменю становив 48,1 ц/га, на контролі – 27,6 ц/га.

Для вирощування пивоварного ячменю добрий ефект дає внесення фосфорно-калійних добрив, а норми азотних слід зменшувати в 2-2,5 рази.

Сівба. Для сівби насіння ячменю повинно бути відкаліброваним, з масою 1000 зерен 40–45 г. Основний спосіб запобігання розвитку хвороб – протруювання насіння. В сучасних технологіях широко використовують напівсуху обробку насіння баковими сумішами, що складаються з водного розчину плівкоутворювача та одного з фунгіцидних препаратів – Бенлат (2–3 кг), Вітавакс 200 ФФ (3 л), Раксил (1,5 кг) з розрахунку 20 л водного розчину на 1 тону насіння. До складу бакової суміші бажано вводити регулятори росту (типу Фумар-10 мг/т), що по-різному впливають на урожайність і якість зерна.

Ячмінь для проростання насіння потребує порівняно низької температури, витримує приморозки та краще за інші зернові культури реагує на ранні строки сівби. За даними Вінницької державної дослідної сільськогосподарської станції (1981) за ранніх строків сівби урожай ячменю становив 40,2 ц/га, через 5-6 днів – 34,8, а через 10-12 днів пізніше раннього строку – 29,5 ц/га.

У досліді лабораторії сортових технологій Миронівського інституту пшениці в середньому за 2001-2003 рр. при сівбі в перші три-п'ять днів від початку сівби ярих ранніх культур на удобреному фоні $N_{45}P_{60}K_{60} + N_{35}$ IV етап органогенезу, урожай зерна ячменю сорту Аскольд становив 61,2 ц/га, сорту Цезар – 64,5 ц/га.

Запізнення на 5–10 днів з сівбою ячменю затримує колосіння на 6-9 днів та на 3-6 днів настання молочної стиглості. Рослини пізніших строків сівби гірше використовують весняну вологу, а також поживні речовини ґрунту й добрив. Наливання зерна у них проходить за менш сприятливих умов, ніж рослин більш раннього строку сівби, а також і більше пошкоджуються шведською мухою. Зерно рослин другого, а особливо – третього строку сівби менш виповнене, дрібніше, з гіршими посівними і пивоварними якостями.

Отже, небажані як надранні строки сівби ячменю (у недостиглий ґрунт), так і пізні, особливо – на важких запливаючих ґрунтах. На легких ґрунтах сіяти слід раніше, ніж на важких.

В Лісостепу найпоширеніший спосіб звичайний рядковий з міжряддям 15 см і вузькорядний – з міжряддям 7,5 см. В умовах зони нестійкого зволоження звичайний рядковий спосіб сприяє ефективнішому використанню сонячної радіації, а також поживних речовин, вологи і дає вищий урожай.

На родючих ґрунтах, де рослини добре кущаться, норму висіву ярого ячменю встановлюють на рівні 4-3 млн. схожих зерен на гектар, а на менш родючих, де у рослин менш інтенсивне

кущіння, збільшують до 4,5-5 млн. га. При вирощуванні ячменю з підсівом багаторічних трав (конюшина) норму висіву знижують на 15-20%.

За багаторічними даними, отриманими в довготривалих стаціонарних та тимчасових дослідках лабораторії сортових технологій МІП, на чорноземі типовому кращими нормами висіву насіння ячменю ярого в волого забезпечені роки є 4 млн. га, а в роки з недостатньою кількістю опадів – 5 млн. га.

Дані наукових досліджень Миронівського інституту пшениці засвідчують: за високої культури землеробства на чорноземах типових, в умовах достатньої кількості вологи верхнього шару ґрунту насіння ячменю слід загортати на глибину 3-4 см, а посушливої весни – на 5-6 см.

Догляд за посівами включає цілий комплекс робіт, до якого входять боронування, післяпосівне прикочування, захист від бур'янів, хвороб і шкідників, а на насінницьких посівах – видове та сортове прополювання.

Для поліпшення умов проростання та появи дружніх сходів відразу ж після сівби або одночасно площу коткують кільчасто-шпоровими, кільчасто-зубчастими котками в агрегаті з легкими боронами. На перезволожених, важких, схилових, здатних до запливання ґрунтах, а також за холодної затяжної весни коткування посівів недоцільне.

При утворенні кірки боронують посіви по діагоналі рядків. Залежно від механічного складу ґрунту, щільності кірки використовують легкі або середні борони або ротаційні мотики. Не рекомендується боронувати посіви після появи сходів, коли ґрунт надто вологий, насіння мілко загорнуте, а також при розміщенні посівів на легких ґрунтах чи при підсіві багаторічних трав.

Важливою складовою догляду є захист посівів від бур'янів, шкідників та хвороб. За даними наукових закладів бур'яни знижують урожайність культури на 10-20%. Такі ж розміри втрат і за ураження посівів шкідниками та хворобами.

Як доповнення до агротехнічних прийомів проти бур'янів, шкідників і хвороб (сівозміна, обробіток ґрунту, підготовка насіння до сівби) є застосування пестицидів.

На високому агрофоні, особливо в роки з надмірним випаданням опадів, збільшується небезпека вилягання посівів ячменю. В таких випадках доцільно застосовувати один із рекомендованих ретардантів на початку виходу рослин у трубку.

Збирання врожаю. Ячмінь збирають прямим комбайнуванням і роздільним способом. Пряме комбайнування застосовують при повній стиглості, коли зерно має 14-17% вологи, а роздільний спосіб – у фазі воскової стиглості за вологості зерна 30-38%. Дуже важливо правильно поєднати цих два способи.

Запізнення зі збиранням призводить до істотних втрат зерна. Зерно ячменю досягає швидко. Після досягання колос опускається вниз і легко обламається, тому збирати врожай необхідно у стислі строки. За даними Синельниківської сортодільниці Дніпропетровської області при збиранні ячменю в повній стиглості зерна врожай його становив 33,4 ц/га, а через 10 днів – 29,1 ц/га. Встановлено, що через сім днів після досягнення повної стиглості, коли фізіологічний зв'язок насіння з рослиною припиняється, крохмаль частково переходить у розчинні форми вуглеводів, що призводить до зменшення кількості крохмалю в зерні й ваги 1000 зерен.

Роздільний спосіб дає змогу розпочати збирання на три-п'ять днів раніше. Особливо він необхідний на забур'янених площах. Між скошуванням та підбиранням валків не можна допускати розриву більше трьох-чотирьох днів, особливо – пивоварних сортів.

Основні вимоги до якості зерна сортів пивоварного ячменю. Зерно ячменю для пивоваріння оцінюють за такими ознаками: зовнішні (колір, запах, форма, зараженість шкідниками тощо), фізичні (натура, маса 1000 зерен, величина, вирівняність, наявність домішок), фізіологічні (здатність до проростання, водочутливість), хімічні (вологість, екстрактивність, вміст білка і крохмалю, плівчастість), технологічні (водовбирна здатність під час замочування, інтенсивність проростання, тобто здатність зерна одночасно проростати на п'яту добу). Під час лабораторних досліджень враховують, крім того, енергію проростання або кількість пророслих зерен і таких, що «наклюнулися», за три доби.

Для виробництва пива високої якості зерно ячменю має також бути чистосортним, біологічно дозрілим, мати типовий колір (жовтий або світло-жовтий) і запах, екстрактивність – 79-82%, вміст білка – 9,0-11,5%, плівчастість – не більше 9%.

Не менш важливим показником є вміст в зерні крохмалю – основного носія екстракту. Оскільки жодні зміни в технології не можуть збільшити вихід екстракту, якщо є брак крохмалю. За ДСТУ вміст крохмалю повинен дорівнювати 79-82%.

Кукурудза. В онтогенезі кукурудзи розрізняють 12 етапів органогенезу і такі фенологічні фази: проростання насіння, сходи, утворення-третього листка, утворення кожного непарного листка, викидання волоті, цвітіння волоті, цвітіння печатка, формування зернівки, молочний; стан, молочно-воскова, воскова і повна стиглість.

Після сівби сходи кукурудзи з'являються через 10-20 днів. Листки від першого до третього і від восьмого до десятого з'являються через 1-2 дні, а від третього до восьмого і від одинадцятого і наступні – через 3-6 днів.

Кукурудза – типова перехреснозапильна рослина. Періоди цвітіння волоті і початка на одній рослині не збігаються. При великому розриві в часі цвітіння на початку трапляються незапліднені квітки.

Кукурудза – теплолюбна рослина. Мінімальна температура проростання насіння 8-12 °С. У польових умовах сходи з'являються при температурі ґрунту 10-12 °С. Сходи пошкоджуються заморозками –2...–3 °С. Приріст органічної речовини практично припиняється при 10 °С. Оптимальна середньодобова температура для росту і розвитку рослин у другій половині вегетації – 22-23 °С (без підвищення її в денні години вище 30 °С). Сума біологічно активних температур для завершення вегетації ранньостиглих форм становить 1800-2000 °С, пізньостиглих – 2300-2600 °С. Порівняно з іншими зерновими культурами кукурудза економніше витрачає воду (крім проса і сорго). Транспіраційний коефіцієнт її – 250-300. Однак загальна потреба її у воді велика, бо кукурудза формує велику біомасу. За добу рослина використовує 2-4 л води. За 35-40 днів після з'явлення сходів середньостиглі гібриди використовують води 7-8% загальної витрати за вегетацію, у наступні 40 днів (до середини молочної стиглості) – 69-73%. Критичний період відносно забезпечення рослин вологою триває 30 днів – 10 до і 20 після викидання волотей. За цей період кукурудза використовує води 40-45% загальної кількості, витраченої за вегетацію. Повітряна і ґрунтова посухи в цей період протягом 2-3 діб знижують урожайність її на 20%, а протягом тижня – до 50%. У цей період кукурудза не переносить перезволоження. Оптимальна для кукурудзи вологість ґрунту – 70-80% НВ.

Кукурудза – рослина короткого світлового дня. Добре росте при інтенсивному освітленні, особливо в першій половині вегетації. Мінімальна сила освітлення для цвітіння і плодоношення становить 4000-8000 лк (для ячменю – 1800-2200 лк). При затіненні рослини менше вбирають азоту, фосфору, калію і магнію. Це затримує процеси формування органів плодоношення. Тому в північних районах її слід вирощувати на південних схилах, правильно встановлювати густоту сівби.

Кукурудза дуже вимоглива до родючості ґрунту, тому її треба розміщувати на добре аерованих ґрунтах з глибоким гумусним шаром і високою водоутримуючою здатністю. Високий врожай її вирощують тільки тоді, коли ґрунтове повітря містить 18-20% кисню. Найбільш придатні для кукурудзи суглинкові і супіщані чорноземи, темно-сірі, темно-каштанові ґрунти. Добре росте вона на заплавлених і торфових ґрунтах. Оптимальне рН 6,5-7,5. Ґрунти з рН

нижче 5 та ті, що запливають, і засолені, непридатні для вирощування кукурудзи без меліорації. Оптимальна щільність ґрунту – 1,1-1,3 г/см³. З 1 ц зерна кукурудза виносить з ґрунту 2,4 – 3 кг азоту, 1-1,2 кг фосфору і 2,5-3 кг калію.

Інтенсивна технологія вирощування. За інтенсивною технологією кукурудзу вирощують без застосування ручної праці. Високі врожаї мають після *різних попередників*, у тому числі й після кукурудзи. Роль попередника підвищується в посушливі роки. У посушливих умовах кукурудзу не слід висівати і після цукрових буряків, суданської трави, сорго, соняшнику, які висушують ґрунт на значну глибину. Однак слід зазначити, що цукрові буряки є досить поширеним попередником кукурудзи в Лісостепу і на Поліссі. В усіх зонах України кращими попередниками для кукурудзи є озимі зернові та зернобобові культури, а на шліфі також картопля, льон і люпин.

При вирощуванні за інтенсивною технологією кукурудзу не слід висівати на полях, засмічених багаторічними бур'янами, бо не всі гербіциди знищують їх. Високі врожаї кукурудзи збирають і з повторних посівів. Цю особливість потрібно враховувати при вирощуванні кукурудзи із застосуванням гербіцидів, які шкодять наступним культурам, та в тих господарствах, де мало придатних для кукурудзи ґрунтів. У таких господарствах під кукурудзу слід відводити площі поза сівозмінною і вирощувати її там кілька років підряд, застосовуючи високі дози органічних і мінеральних добрив та гербіцидів.

Система удобрення кукурудзи включає основне удобрення, припосівне і підживлення. Найбільшу кількість добрив вносять до сівби в основне удобрення. При інтенсивній технології і вирощуванні кукурудзи в умовах мінімалізації обробітку ґрунту часто всю норму добрив вносять до сівби, заробляючи добрива на різну глибину.

В основному удобренні ефективні мінеральні і органічні добрива. Органічні вносять восени під найглибший обробіток ґраніту з розрахунку 20-25 т/га у посушливих степових районах, 30-35 т/га у лісостепових та по 35-40 т/га на дерново-підзолистих і опідзолених ґрунтах Полісся. На бідних ґрунтах при внесенні високих доз органічних добрив кукурудза краще переносить зниження температур на початку вегетації, добре росте і розвивається, зменшується розрив у часі між цвітінням волотей і початків. На Поліссі органічні добрива можна вносити і навесні під переорювання зябу. При вирощуванні кукурудзи поза сівозмінами на підзолистих і опідзолених ґрунтах норми органічних добрив збільшують у 1,5-2 рази. В цих умовах ефективно зелене добриво.

Ефективність внесення мінеральних добрив у передпосівний період залежить від ґрунтово-кліматичних умов, попередника і його удобрення. Дози добрив при допосівному внесенні залежать від загальної норми добрив, яку розраховують балансовим методом на заплановану врожайність за вмістом елементів живлення у ґрунті і виносом їх з урожаєм. За узагальненими даними середні норми добрив на дерново-підзолистих і сірих лісових ґрунтах становлять $N_{90-130} P_{80-90} K_{60-120}$, у Лісостепу на сірих лісових ґрунтах, чорноземах опідзолених, вилугуваних, типових – $N_{90-120} P_{60} K_{60}$, у степових районах на чорноземах звичайних, карбонатних і південних, а також на каштанових ґрунтах – $N_{30-60} P_{30-60} K_{30}$, на зрошуваних землях Степу – $N_{120-150} P_{60-90}$. За умов недостатнього зволоження добрива для основного удобрення краще вносити восени, а в районах достатнього зволоження та на ґрунтах легкого механічного складу – фосфорні і калійні добрива під зяблевий обробіток ґрунту, а азотні – навесні під культивування.

Щоб поліпшити живлення молодих рослин, підвищити стійкість до несприятливих умов, посилити укорінення, застосовують припосівне локальне удобрення. Добрива при цьому вносять одночасно з сівною туковисівними пристроями сівалок на відстані 3-5 см збоку від рядка і на 4-5 см нижче глибини загортання насіння. Рядкове удобрення підвищує врожайність на 2-4 ц/га. На чорноземах Степу застосовують фосфорні добрива (50-60 кг/га гранульованого суперфосфату), в Лісостепу і на Поліссі в рядки доцільно вносити мінеральне добриво у вигляді нітрофоски з розрахунку N_{10-15} кг/га фосфору.

Під час вегетації кукурудзи проводять підживлення. Оптимальні строки підживлення припадають на період від 3-го до 6-го листка та під час найінтенсивнішого росту – перед ви-

киданням та в період викидання волотей. Добрива вносять за допомогою літаків, а в умовах зрошення – зрошувальними машинами. Підживлення планують завчасно, виходячи з розрахункових доз добрив, і коригують дози добрив за результатами рослинної і листкової діагностики. Підживлення має велике значення там, де мало вносили добрив в основному удобренні. Однак слід зазначити, що спеціально переносити частину добрив з основного удобрення в підживлення недоцільно.

При вирощуванні кукурудзи часто треба вносити і мікродобрива: борні – на провапнованих дерново-підзолистих ґрунтах, марганцеві – на сірих опідзолених, солонцюватих, каштанових, чорноземних, мідні – на торфових.

Дози добрив розраховують балансовими методами з урахуванням запланованого виносу елементів живлення з урожаєм, забезпеченості ними ґрунту та коефіцієнтів використання їх з ґрунту і добрив за нормативами затрат збалансованих елементів живлення на 1 ц зерна.

Обробіток ґрунту. При вирощуванні кукурудзи застосовують зяблевий обробіток ґрунту. Якщо поле засмічене переважно однорічними бур'янами, використовують систему напівпарового зяблевого обробітку, а якщо багаторічними – поліпшеного зяблевого обробітку. Вся система обробітку у всіх зонах має бути спрямованою на максимальне очищення ґрунту від бур'янів, а в умовах недостатнього зволоження – і на зберігання та нагромадження в ньому вологи.

Після стерньових попередників проводять лушення дисковими лушильниками ЛДГ-5А, ЛДГ-10А, ЛДГ-15А, ЛДГ-20, а на ущільнених і сухих ґрунтах – лемішними ПЦЛ-10-25, ППЛ-5-25 або дисковою бороною БДГ-7 на глибину 6-8 см. Якщо поле засмічене однорічними бур'янами, після проростання бур'янів проводять оранку плугами з передплужниками ПТК-9-35, ПНЛ-8-40, ПНІ-8,40, ПЛП-6-35, ПЛН-5-35, ПЛ.5-35, ПЛН-4-35, ПЛН-3-35 на глибину 25-30 см (на дерново-підзолистих і сірих опідзолених ґрунтах на глибину орного шару). Оранку треба проводити в агрегаті з секціями кільчасто-шпорових котків і боровами. Після: цього за полем доглядають, як за паром, підтримуючи його в чистому стані за допомогою системи боронувань і культиваций.

При засміченні поля багаторічними бур'янами перед зяблевою оранкою після першого лушення в періоді масової появи сходів цих бур'янів на злущеному полі проводять ще 1-2 лушення. Якщо переважають кореневищні бур'яни, наприклад, пирій після першого лушення, коли з'являються шильця пирію, проводять друге знову дисковими лушильниками уперек напрямку першого і на більшу глибину – 8-10 см або 10-12. Після проростання пирію ґрунт луцять ще раз, чекають з'явлення сходів і проводять зяблеву оранку (або проводять її після другого лушення).

Якщо на полі переважають коренепаросткові бур'яни, наприклад, осот польовий і жовтий, гірчак, березка польова, друге і третє лушення виконують лемішними лушильниками на глибину 12-14 см з інтервалом у часі, який визначається появою розеток цих бур'янів.

При інтенсивній технології лушення треба проводити і після просапних культур (тютюну, соняшнику, кукурудзи і навіть цукрових буряків), бо без попереднього лушення післяжнивинні рештки заорюються погано і знижують якість сівби і догляду за посівами. Після пізніх культур оранку проводять відразу після лушення, якщо ґрунт вологий настільки, що добре кришиться і не утворюються брили. Після картоплі оранку проводять без попереднього лушення.

Кукурудза добре росте на ґрунтах з глибоким окультуреним орним шаром, тому в усіх зонах основний обробіток (оранку чи плоскорізне розпушування) треба виконувати на глибину 25-30 см. На сірих опідзолених і дерново-підзолистих ґрунтах глибина оранки не повинна перевищувати глибини орного шару, тобто 20-22 см. На цих ґрунтах доцільно поглиблювати орний шар розпушуванням без перевертання. Відразу після оранки слід зарівняти борозни і гребені. На схилах крутизною понад 3° лушення стерні проводять плоскорізами, а зяблеву оранку – вперек з одночасним щільуванням. Щоб запобігти ерозії ґрунту, в районах поширення вітрової і водної ерозії основний обробіток проводять плоскорізними знаряддя-

ми. Після збирання попередника і лушення стерні поле обробляють плоскорізами КПШ-11, КПШ-9, КПШ-5, ОПТ-3-5, КПП-2,2, КПЭ-3,8 на глибину 12-14 см, а після цього на глибину 25-27 см плоскорізами-глибокорозпушувачами КПП-2-150, КПП-250.

Весняний обробіток починають із закриття вологи важкими зубовими боронами БЗТС-1,0. Після цього поверхню ґрунту вирівнюють вирівнювачами-планувальниками для поліпшення теплового режиму в посівному шарі і прискорення проростання бур'янів, а також підвищення ефективності базових гербіцидів. Для вирівнювання поверхні ґрунту використовують причіпний вирівнювач ВП-8, начіпний ВПН-5,6, шлейф борони ШБ-2,5 або культиватори КШУ-12, КШП-8, УСМК-5,4А.

Передпосівну культивування виконують культиваторами УСМК-5,4А, пружинними боронами БП-8, БП-12, обладнаними вирівнювальними дошками й коточками, а якщо їх немає – культиваторами КПС-4, обладнаними вирівнювачами та ребристими роторами-котками. До сівби проводять ще 2-3 різноглибинні культивації: першу – на глибину 10-12 см, а передпосівну – на глибину загортання насіння. За посушливих умов першу культивування проводять одночасно з коткуванням кільчастими котками.

Мінімалізація обробітку ґрунту ефективна за рахунок виконання кількох операцій за один прохід агрегату при основному і передпосівному обробітку ґрунту, внесенні добрив і гербіцидів, сівбі й коткуванні.

Застосування гербіцидів. При вирощуванні кукурудзи слід своєчасно і правильно вносити ґрунтові (базові) гербіциди. Перевагою ґрунтових гербіцидів є те, що вони забезпечують сходи кукурудзи без конкуренції з боку бур'янів. Також ґрунтові гербіциди контролюють кілька хвиль бур'янів. Найбільш поширеними і ефективними ґрунтовими гербіцидами при вирощуванні кукурудзи є дуал (1,6-2,1 л/га), примекстра голд (2,5-3,5 л/га), фронт'єр (1,1-1,7 л/га), харнес (1,5-3,0 л/га), мерлін (0,13 кг/га). Витрати робочого розчину – 300-400 л/га. Вносять ґрунтові гербіциди під передпосівну культивування.

Сівба. Насіння кукурудзи для висівання готують на спеціальних заводах, де його очищають і калібрують на фракції. Насіння повинно мати схожість не нижче 92%, а для площ з інтенсивними технологіями – не нижче 98% і силу росту не нижче 80%. Перед затарюванням у мішки насіння обробляють одним із препаратів: вітавакс 200 (2 кг/т), гарант (2,5-3 л/т), гаучо (130г/т), круізер (6-9 кг/т), максим (1 кг/т), реал 200 (200г/т). У господарствах у разі необхідності захисту від дротяників, гусениць совки і довгоносиків насіння за 12-14 днів до сівби протруюють додатково сумішшю гептахлору і фосфаміду з розрахунку 3 кг препарату на 1 т насіння. Краще готувати насіння за методом інкрустування або гідрофобізації. Щоб пестициди тримались на насінні, використовують плівкоутворюючі суміші, тобто суміші пестицидів з розчинами полімерів, наприклад, натрієвої солі карбоксиметилцелюлози або полівінілового спирту. Після висихання води на зернівці утворюється щільна плівка, яка містить пестицид. Одночасно в суміш додають мікродобрива і фізіологічно активні речовини.

Сіють кукурудзу, коли ґрунт на глибині заробки насіння (4-6 см) прогріється до 8-10 °С, більш холодостійкі гібриди – до 6-8 °С. Гідрофобізоване насіння висівають вслід за сівбою ранніх зернових культур. При висіванні в холодний ґрунт негідрофобізоване насіння довго не проростає, пліснявіє, пошкоджується шкідниками.

Повні і дружні сходи кукурудзи з'являються тоді, коли насіння висівають на оптимальну глибину, де воно забезпечується достатньою кількістю вологи, повітря і тепла. У степових районах насіння загортають на глибину 8-10 см, у Лісостепу і на Поліссі – 6-8 см. На важких ґрунтах та за умов перезволоження глибину загортання зменшують до 5 см. За комплексною технологією вирощування кукурудзи в господарствах Лісостепу і Полісся України рекомендується висівати кукурудзу на 1,5-2 тижні раніше середніх багаторічних календар-

них строків, прийнятих Для місцевих ґрунтово-кліматичних умов, при стійкому переході середньодобових температур ґрунту на глибині 5 см не менш як до 6-7 °С. Насіння перед сівбою інкрустують полімерними плівкоутворюючими матеріалами (2% водний розчин натрієвої солі карбоксиметилцелюлози, Na КМЦ або 5% розчин полівінілового спирту, ПВС) з розрахунку 10 л розчину на 1 т насіння. До складу розчину включають фентіурам, вітатіурам, ТМТД або вітавак з розрахунку 2 кг препарату на 1 т насіння та мікродобрива. Глибина загортання насіння за цією технологією – 2-3 см, а в посушливих умовах південного і південно-східного Лісостепу – 3-4 см. Після сівби ґрунт ущільнюють котками ЗКВГ-1,4, балони яких заповнюють водою, а в посушливі весни – і піском. На перезволожених ґрунтах та на важких суглинках використовують незаповнені балони або легкі котки СКХ-2, СКГ-2,1, СКГ-2,2, СК.Г-2,3 з балонами, заповненими водою.

Залежно від зони, мети вирощування, скоростиглості гібриди кукурудзи сіють різними способами. Найбільш поширена широкорядна пунктирна точна сівба з шириною міжрядь 70 см. Відстань між насіннями в рядку має становити 13-43 см. У посушливих районах Степу міжряддя збільшують до 90-105 см або до розмірів, кратних 70 см. Сівбу проводять пневматичними 8-рядними сівалками СУПН-8, СУПН-8А, 6-рядними СУПН-6, СПЧ-6М, СПЧ-6 та 12-рядними агрегатами, укомплектованими на базі двох сівалок СПЧ-6М.

Густота визначається біологічними особливостями гібридів та ґрунтово-кліматичними умовами вирощування.

При вирощуванні середньостиглих гібридів на зерно передзбиральна густота рослин у посушливих південних та південно-східних районах з річною сумою опадів 300-400 мм має становити близько 50 тис. рослин на 1 га, у степових районах із сумою опадів 400-450 мм – 55-65 тис., у районах Лісостепу і Полісся з сумою опадів понад 450 мм – 65-75 тис., у західних районах Полісся з сумою опадів понад 600 мм – 80-85 тис. на 1 га. Густота посівів ранньостиглих гібридів має бути на 20-25%, середньоранніх – на 10-15% більшою, а пізньостиглих – на 15-20% меншою, ніж густота середньостиглих. В умовах зрошення оптимальна густота рослин у посівах середньостиглих і середньоранніх гібридів повинна становити 70–80 тис., пізньостиглих та середньопізніх – 50-60 тис. на 1 га. Щоб мати оптимальну передзбиральну густоту рослин, норму висіву насіння в Степу збільшують на 20%, у Лісостепу – на 25-30, на Поліссі та в західних районах – на 35-40%.

Кукурудзу на силос висівають на 10-15% густіше, ніж на зерно. При вирощуванні на зелений корм густота рослин становить до 120 тис., у зоні достатнього зволоження – до 120-240, а в післяжнивних і післяукісних посівах – до 300-500 тис. на 1 га. На таких загущених посівах ширина міжрядь становить 45, 30 або 15 см.

Досходове внесення гербіцидів проводиться безпосередньо після посіву. Рекомендуються гербіциди: харнес 1,5-3 л/га, пріме́кстра голд 2,5-3,5 л/га, мерлін 130-150 г/га або суміш харнес 1,5 л/га + мерлін 100 г/га. При достатній зволоженості ґрунту внесення проводиться без заробки, на суху поверхню ґрунту з неглибокою заробкою (гербіцид Мерлін вносити без заробки).

Догляд за посівами. При правильному застосуванні базових ґрунтових гербіцидів майже повністю знищуються бур'яни і немає потреби в проведенні міжрядних обробітків. Якщо дія базових гербіцидів недостатня, застосовують так звані страхові гербіциди, наприклад такі як: тітус (40-50 г/га), базис (20-25 г/га), мілагро (1-1,2 л/га), майстер (150 г/га) або сумішей тітус 40 г/га +2,4 – Д 0,5 л/га.

Страхові гербіциди вносять після появи сходів кукурудзи у фазі 3-5 листочків та сходів бур'янів, коли можна визначити особливості майбутнього забур'янення посівів і правильно вибрати гербіцид.

Якщо немає гербіцидів або вони малоефективні, застосовують механізовану боротьбу з бур'янами, бо чистота посівів від бур'янів є основною умовою одержання високого врожаю. При висіванні в оптимальні строки сходи кукурудзи з'являються через 14-16 днів, а в разі похолодання – через 20-22 дні після сівби. Сходи бур'янів до появи сходів кукурудзи знищу-

ють боронуванням. Проводять два боронування: перше – через 4-5 днів після сівби, друге – за 3-4 дні до з'явлення сходів. Боронування ефективні, якщо їх проводять тоді, коли проростки бур'янів у фазі білої ниточки розміщуються біля поверхні ґрунту. З цього виходять і при визначенні кількості боронувань. По фоні двох до сходових боронувань достатньо провести одне після сходове у фазі 4-5 листочків у кукурудзи, коли точка росту знаходиться нижче рівня поверхні ґрунту. В умовах недостатнього зволоження ефективність боронувань підвищується по фоні припосівного або післяпосівного коткування посівів. При значному забур'яненні посівів проводять два після сходових боронування: перше – у фазі 2-3, друге – 4-5 листочків. Щоб сходи менше присипалися ґрунтом, швидкість руху агрегату не повинна перевищувати 4-5 км/год. Дальший догляд полягає в проведенні міжрядних розпушувань, боротьбі з шкідниками і хворобами.

Перше розпушування міжрядь проводять у фазі 5-6 листочків, друге – через 2 тижні, а третє – при висоті рослин 50-60 см у степових районах і 12-14 см у лісостепових та західних областях. Глибина розпушувань країв міжрядь, які обробляються односторонніми лапами-бритвами, має становити 6-7 см. Глибину розпушувань середини міжрядь при наступних обробітках зменшують на 2-3 см, а країв – на 1-2 см. Під час першого обробітку ширина захисної смуги – 12-13 см, а при наступних обробітках її збільшують на 3-4 см.

При першому обробітку для знищення бур'янів у захисних смугах між секціями робочих органів культиватора встановлюють рядкові полільні борінки або голчасті диски ротаційних борін, а під час останнього міжрядного обробітку бур'яни в захисних смугах загортають ґрунтом, роблячи невелике підгортання рослин. Для повного знищення бур'янів, особливо в рядках, застосовують гербіциди групи 2,4-Д, діален або інші у період масового з'явлення сходів бур'янів, що орієнтовно припадає на фазу 3-6 листків у кукурудзи. Ефективним є внесення гербіцидів стрічками завширшки 25-30 см уздовж рядка.

Збирання врожаю. Кукурудзу на зерно збирають у фазі повної стиглості. Починають збирання, коли вологість зерна становить 35-37%. Запізнення із збиранням призводить до значних втрат урожаю, оскільки початки обвисають донизу і при збиранні обрізуються і залишаються на полі. Тривалість збирання не повинна перевищувати 18-20 днів.

Кукурудзу збирають з качанами і на зерно. З качанами кукурудзу збирають кукурудзозбиральними комбайнами ККП-3 (Херсоніць-9) та КСКУ-6 (Херсоніць-200), а на зерно – зерновими комбайнами з приставками: СК-5 «Нива» і СК-6 «Колос» із приставкою ППК-4; «Дон-1500» з приставкою КМД-6; «Дон-1200» з приставкою КММ-6; «Дон-Ротор» з приставкою КМП-6.

При використанні кукурудзозбиральних комбайнів КСКУ-6 «Херсоніць-200» та ККП-3 «Херсоніць-9» застосовують дві технологічні схеми. Перша схема передбачає очищення качанів від обгорток, подрібнення листово-стеблової маси та їх подавання у транспортні засоби, друга – збирання кукурудзи з неочищеними качанами з наступним їх очищенням від обгорток, обмолотом чи подрібненням на потокових лініях.

Кукурудзу на зерно збирають зерновими комбайнами при вологості зерна не вище 30%. При цьому качани відокремлюються від стебел, подаються в молотильний апарат комбайна, а вимолочене зерно надходить у бункер. Стебла зрізуються, подрібнюються, подаються в транспортні засоби і відвозяться до силосних споруд. Зерно, привезене з поля, на стаціонарі очищується від домішок, досушується на зерноочисно-сушильних комплексах і закладається на зберігання або транспортується для переробки. Технологія збирання з обмолочуванням качанів у полі більш ефективна, порівняно із збиранням у качанах.

Кукурудзу на корм можна збирати за такою технологією. Використовують комбайни СК-5 «Нива», СК-6 «Колос» із приставками ППК-4 і пристроями КЗ-5 та КЗ-6, комбайни «Дон-1500» із приставками КМД-6 та пристроєм ПДК-10. Відокремлені від стебел качани не обмолочують, а подрібнюють разом із стрижнями. Зерностріжневу масу в разі потреби повторно подрібнюють на потокових механізованих лініях, консервуючи без попереднього сушіння. Врожай починають збирати при вологості зерна 40%.

Кукурудзу на силос збирають у фазі молочно-воскової стиглості, на зелений корм – при достатньому наростанні зеленої маси. Для цього використовують комбайни КСК-100, Е-200, КС-2,6 та ін.

Буряки цукрові. Насіння цукрових буряків проростає при температурі 2-5 °С, але життєздатні сходи з'являються при 6-7 °С. Сходи витримують зниження температури до -4... -5 °С. Оптимальна температура для росту і фотосинтезу буряків 20-22 °С. Сума активних температур, необхідних для розвитку буряків, становить 2200-2700°.

Життєдіяльність рослин найбільш продуктивно відбувається при температурі кореневмісного шару ґрунту вдень близько 30 °С і вночі – 10 °С. Фотосинтез і ріст рослин буряків краще проходить при температурі 20-22 °С.

Восени перед збиранням рослини буряків переносять тимчасові заморозки до -5 °С, а зібрані та непокриті коренеплоди пошкоджуються при температурі -2 °С. Активний ріст та накопичення цукру триває до переходу осінніх температур через + 6 °С.

Цукрові буяки історично пристосовані до районів з достатньо високою відносною вологістю повітря. Рослини погано розвиваються при відсутності опадів у березні і квітні. Період появи сходів повинен бути теплим з помірним дощем, перша половина літа – прохолодною і дощовою, а потім має переважати помірно-суха і тепла погода. За весь вегетаційний період з поверхні ґрунту, зайнятої цукровими випаровується не більше 25-30% кількості води, випаровуваної рослинами.

В основних районах бурякосіяння опадів не вистачає навіть для формування середнього врожаю, тому волога, нагромаджена в ґрунті протягом осінньо-зимового періоду, стає надійним запасом для максимальної витрати її під час інтенсивного наростання листя і коренеплодів.

Цукрові буяки – посухостійка рослина і водночас вимоглива до вологи. Для набубнявіння і проростання насіння вбирає води 150-170% власної маси. Коефіцієнт транспірації коливається в межах 240-400. Для утворення 1 г сирої маси коренеплоду використовується 70-80 см³, а на 1 г цукру – 450-500 г води. При врожайності 400-500 ц/га витрачається з одного гектара біля 5000 м³ води. Найвищий врожай одержують при 60-80% НВ. Найбільша потреба у волозі у буряків спостерігається в період посиленого росту (липень – серпень).

Надмірна кількість води наприкінці вегетації призводить до зниження цукристості коренеплодів. Максимальний збір цукру з 1 га спостерігається при вологості ґрунту 60% НВ.

Буяки характеризуються підвищеними вимогами до вмісту в ґрунті поживних речовин. Для формування 100 ц врожаю (коренеплоди і гичка) на чорноземах у районах достатнього зволоження вони виносять з ґрунту 50-60 кг азоту, 15-20 кг фосфору, 55-75 кг калію. Цукрові буяки багато виносять з ґрунту також кальцію, магнію, сірки, марганцю, бору та інших елементів. Оптимальна для цукрових буряків кількість обмінного кальцію в ґрунті становить 60-70% ємкості поглинання, обмінного магнію і калію – відповідно 10-15 і 3,5%. Максимальну кількість поживних речовин буяки споживають у липні – серпні (період найвищого приросту сухої речовини).

Кращими ґрунтами для цукрових буряків є чорноземи типові малогумусні середньосуглинкові, чорноземи опідзолені середньосуглинкові, чорноземи лучні, лучно-чорноземні, темно-сірі опідзолені середньосуглинкові. Цукрові буяки характеризуються підвищеною солестійкістю, високі врожаї їх вирощують і на солонцюватих ґрунтах. Гіршими є світло та сірі опідзолені середньосуглинкові ґрунти.

Оптимальна кислотність ґрунтів для буряків знаходиться в межах рН 6,0-7,0, об'ємна маса ґрунту – 1,0-1,2 г/см³. Для цукрових буряків найкращими співвідношенням води та повітря в ґрунті є 1:1, а оптимальна повітроємність (некапілярна пористість) – 12-20%.

Технологія вирощування. Цукрові буяки дуже вимогливі до попередників і потребують правильного їх розміщення у сівозміні з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов. При без-

змінному вирощуванні цукрових буряків різко знижується їх врожайність. Вона може бути відновлена тільки у разі повернення буряків на попереднє поле не раніш, ніж через 3... 4 роки.

В зоні достатнього зволоження цукрові буряки краще розміщувати після озимої пшениці, яка була заздалегідь висаджена на ділянці багаторічних трав на один і два укоси, гороху та пару, зайнятого однорічними культурами на зелений корм та силос.

Колективним господарствам рекомендовані десятипільні сівозміни з таким чергуванням культур: однорічні культури на зелений корм і силос => озима пшениця => цукрові буряки => ярі зернові з підсівом багаторічних трав => багаторічні трави => озима пшениця => цукрові буряки => горох => озима пшениця => цукрові буряки, кукурудза на зерно.

Індивідуальним фермерським господарствам цукрові буряки можна вирощувати в сівозмінах із короткою ротацією: однорічні культури на зелений корм і сіно, горох, рання картопля => озима пшениця => цукрові буряки або: однорічні і багаторічні трави на зелений корм і сіно, гречка, горох => озима пшениця => цукрові буряки => ячмінь з підсівом трав, кукурудза, просо.

В зоні нестійкого зволоження найвищі врожаї цукрових буряків отримують після озимої пшениці по зайнятому пару, гороху і багаторічних травах.

У десятипільних сівозмінах рекомендується таке чергування культур: пар зайнятий => озима пшениця => цукрові буряки => ярі зернові з підсівом багаторічних трав => багаторічні трави => озима пшениця => цукрові буряки => горох => озима пшениця => кукурудза на зерно, цукрові буряки.

В зоні недостатнього зволоження рекомендовано наступне чергування культур у десятипільних сівозмінах: пар чорний, озимі на зелений корм => озима пшениця => цукрові буряки => однорічні культури на зелений корм і силос => озимі пшениця і жито => кукурудза => ярі з підсівом багаторічних трав => багаторічні і однорічні трави => озима пшениця => цукрові буряки, соя, кукурудза на зерно.

В сівозмінах з короткою ротацією доцільно мати таке чергування культур: пар чорний і зайнятий, еспарцет, горох => озима пшениця => цукрові буряки => кукурудза на зерно, ячмінь з підсівом багаторічних трав, круп'яні культури.

Обробіток ґрунту, застосування гербіцидів. Найбільш поширеними є поліпшений та напівпаровий способи обробітку ґрунту. При поліпшеному способі проводять два лушення стерні та глибоку оранку. Перше лушення виконують дисковими лушильниками у два сліди на глибину 5-6 см, друге – лемішними (в агрегаті з важкими зубовими бородами, а в посушливу погоду і з кільчато-шпоровими котками (ЗККШ-6) на глибину 12-14 см. Друге лушення проводять через 10-12 днів після обробітку ґрунту дисковими знаряддями. Зяблеву оранку проводять у третій декаді вересня – першій декаді жовтня плугами з передплужниками або двоох'ярусними плугами на глибину 28–32 см після внесення органічних та мінеральних добрив.

Напівпаровий спосіб основного обробітку передбачає лушення стерні дисковими лушильниками у два сліди на глибину 5-6 см, внесення органічних і мінеральних добрив та оранку на глибину 28-32 см плугами з передплужниками або двоох'ярусними плугами в агрегаті з зубовими бородами (у посушливу погоду з кільчато-шпоровими котками). У третій декаді липня – другій декаді серпня в міру випадання опадів та з'явлення бур'янів поле 1-2 рази обробляють важкими зубовими бородами. Наприкінці осені треба провести безполицеве розпушування ґрунту на глибину 16-20 см плугами або лемішними лушильниками без полиць. Такий обробіток застосовують здебільшого на полях, забур'янених однорічними бур'янами.

Під час основного обробітку для боротьби з бур'янами застосовують гербіциди групи 2,4-Д. На полях, оброблених поліпшеним способом, гербіциди вносять у період від лемішного лу-

щення до глибокої оранки, а на полях, оброблених напівпаровим способом, – у період масового росту бур'янів.

Для боротьби з кореневищними бур'янами (пирієм повзучим, свинорием та ін.) доцільно використовувати гліфосат (5-6 л/га). На полях, оброблених поліпшеним способом, гербіциди вносять тоді, коли бур'яни знаходяться у фазі 1-2 листків (перед глибокою оранкою), а на полях, оброблених за типом напівпару, – після проведення 2-3 культивацій перед пізньоосіннім розпушуванням ґрунту.

Поліпшений спосіб основного обробітку ґрунту найбільш ефективний у зоні нестійкого зволоження з тривалим літньо-осіннім періодом. У зоні достатнього зволоження на полях з підвищеною забур'яненістю однорічними бур'янами рекомендується напівпаровий обробіток ґрунту.

Ранньовесняний обробіток ґрунту проводять для зберігання вологи, розробки верхнього (2-3 см) шару ґрунту до дрібно грудочкуватого стану з одночасним вирівнюванням поверхні поля. Ранньовесняний обробіток включає ранньовесняне розпушування ґрунту зубовими боронами і вирівнювання шлейф-боронами. Потім агрегатом, який складається із шлейф-борін та легких борін, вирівнюють і дещо ущільнюють ґрунт з таким розрахунком, щоб грудки ґрунту не засихали і добре кришилися. В обробленому шарі не повинно бути грудок розміром більше 20 мм.

Щоб зменшити засміченість посівів буряків, перед передпосівним обробітком вносять гербіциди або їх суміші. В зоні достатнього зволоження застосовують аргумент форте (2,0-5,0 л/га), вілосад (2,0-5,0 л/га), домінатор (2,0-5,0 л/га), напалм (2,0-5,00 л/га).

У зоні недостатнього зволоження вносять трофі (1,0-1,5 л/га), дуал (2,0-2,6 л/га). Витрата робочої рідини становить 200-300 л/га.

Гербіциди заробляють у ґрунт знаряддями для передпосівного обробітку. Період між внесенням сумішей гербіцидів, до яких входять ептам і роніт, і загортанням їх у ґрунт не повинен перевищувати 5-7 хв. Такі суміші доцільно вносити і заробляти одним агрегатом.

Основним завданням передпосівного обробітку є розпушування ґрунту, заробка гербіцидів, знищення проростків та сходів бур'янів і вирівнювання поверхні ґрунту. Для цього обробітку застосовують культиватори-рослинопідживлювачі. Глибина розпушування ґрунту не повинна перевищувати 4-5 см. У зоні достатнього зволоження на сильно ущільнених та перезвожених ґрунтах слідом за ранньовесняним боронуванням проводять розпушування культиваторами на глибину 6-8 см. Передпосівний обробіток ґрунту на цих полях здійснюють культиваторами УСМК-5,4А на глибину 4-5 см. Якщо ґрунт після передпосівного обробітку надмірно розпушений або в розпушеному шарі багато грудок діаметром більше 20 мм, проводять коткування котками СКГ-2.

Сівба. Урожайність коренеплодів у значній мірі залежить від якості насіння. Для сівби використовують насіння з лабораторною схожістю не менше 90%, а одноростковість має бути більше 95%. Його готують до сівби на насінневих заводах. Насіння очищають, калібрують з виділенням двох посівних фракцій діаметром 3,5-4,5 і 4,5-5,5 см. Пізніше насіння *шліфують* з частковим (5-30%) видаленням оплодня, що забезпечує вищу одноростковість та питому вагу насіння.

Останній етап підготовки насіння – *інкрустація* – на поверхню насіння наносять тонку плівку, що складається з плівкоутворюючої речовини, фунгіцидів, стимуляторів росту.

Для підвищення якості сівби використовують *дражоване* насіння, яке покривається шаром органічної інертної маси, що має гігроскопічні властивості і містить поживні, стимулюючі і захисні речовини.

У посушливих умовах не варто висівати дражоване насіння. В даному випадку краще використовувати насіння, протруєне препаратами антижук профіт (60 кг/т), мангуст (60 кг/т), круізер (10-15 л/т).

Сучасні технології виробництва цукрових буряків неможливі без використання високопродуктивних однонасінних сортів та гібридів з високими показниками посівних якостей.

До Реєстру сортів рослин України на 2002 р. внесено 89 однонасінних сортів та гібридів цукрових буряків вітчизняної, іноземної та спільної з іноземними фірмами селекції.

Для вирощування цукрових буряків використовуються як вітчизняні гібриди, так і гібриди іноземної та спільної селекції.

Традиційним для вітчизняної бурякової галузі є використання насіння іноземної селекції. Гібриди таких компаній як Адванта (Бельгія), Даніско Сід (Данія) Бетасід (США), Штруое-Дікман (Німеччина) здобули визнання у багатьох країнах світу. Вікові селекційні традиції, використання сучасних наукових досягнень, постійний пошук, широкомасштабне екологічне випробування в різних кліматичних і ґрунтових умовах забезпечили широке розповсюдження гібридів цих компаній.

Удобренья. У бурякосійних господарствах західних областей України гній (30-40 т/га) вносять безпосередньо під цукрові буряки. У правобережних районах України (зона достатнього зволоження) ефективно вносити гній у зайнятому парі (40 т/га) та безпосередньо під буряки (20 т/га). У ланках з травами гній вносять лише під цукрові буряки з розрахунку 30-40 т/га.

У районах нестійкого зволоження на чорноземах з різною вилугуваністю гній (20-30 т/га) вносять у парових ланках сівозміни під попередню культуру (озиму пшеницю). Ефективне також додаткове застосування гною (15-20 т/га) безпосередньо під цукрові буряки. У ланках з багаторічними травами гній вносять під цукрові буряки (20-30 т/га). У районах недостатнього зволоження гній (20-30 т/га) вносять під озиму пшеницю, після трав та у паровому полі під парозаймаючу культуру.

В зоні достатнього зволоження на дерново-підзолистих ґрунтах у ланці сівозміни з багаторічними травами вносять повне мінеральне добриво ($N_{120}P_{180}K_{220}$), у ланці із зайнятим паром – $N_{150}P_{180}K_{200}$. На дерново-підзолистих та піщаних ґрунтах у ланках сівозміни з травами та зайнятих паром добрива вносять з розрахунку $N_{130-150}P_{140}K_{190-210}$, на торфових ґрунтах залежно від ступеня окультуреності – $N_{50}P_{160}K_{220}$.

З річної норми мінеральних добрив у рядки під час сівби доцільно вносити $N_{10}P_{15-20}K_{10}$, а в підживлення – $N_{30-40}P_{20-40}K_{30-40}$.

На глибоких чорноземах західних областей України в ланці з паром річна норма мінеральних добрив по фоні 30 т/га гною становить $N_{40}P_{170}K_{140}$, а в ланці з багаторічними травами – $N_{120}P_{150}K_{140}$.

На малогумусних вилугуваних чорноземах Правобережної України під цукрові буряки в ланці з зайнятим паром по гною (20 т/га) вносять $N_{170}P_{160}K_{180}$, а в ланці з багаторічними травами – $N_{140}P_{180}K_{190}$. Після озимих, висіяних після гороху, вносять $N_{170}P_{160}K_{190}$.

Фосфорні та калійні добрива в зоні достатнього зволоження треба вносити восени перед глибокою оранкою (близько 80% річної норми), а азотні – навесні під культивування. Решту добрив ($N_{10}P_{15-20}K_{10}$) вносять у рядки під час сівби та в підживлення ($N_{30}P_{30}K_{30}$).

У зоні нестійкого зволоження при розміщенні цукрових буряків у ланці сівозміни з паром на малогумусних вилугуваних чорноземах вносять $N_{140}P_{160}K_{150}$. У ланці сівозміни з багаторічними травами внесення азоту зменшують на 30 кг/га порівняно з ланкою, де є пар. Фосфорні добрива вносять у тих самих дозах, що й у ланках сівозміни з парами, а дозу калійних добрив збільшують на 20 кг/га. При розміщенні цукрових буряків у ланці горох – озимі – буряки на малогумусних вилугуваних чорноземах вносять $N_{140}P_{250}K_{170}$. У цій зоні річну норму мінеральних добрив доцільно вносити під цукрові буряки в основному восени перед глибокою оранкою і лише $N_{10}P_{15}K_{10}$ слід вносити в рядки під час сівби. При внесенні недостатньої кількості мінеральних добрив восени решту їх треба внести в підживлення ($N_{30}P_{20-25}K_{30}$).

На слабо солонцюватих чорноземах у зоні недостатнього зволоження річна норма повного мінерального добрива становить $N_{90}P_{120}K_{60}$, на чорноземах солончакових та солонцюва-

тих – $N_{110}P_{130}$, звичайних і потужних – $N_{110}P_{150}K_{80-100}$, темно-сірих лісових ґрунтах та чорнозе-
мах опідзолених – $N_{140}P_{130}K_{140}$.

Цукрові буряки висівають пунктирним способом з шириною міжрядь 45 см, коли ґрунт на глибині 8-10 см прогріється до 5-6 °С. На окультурених, очищених від бур'янів полях при використанні недражованого або дражованого насіння з лабораторною схожістю не нижче 85% висівають 12-17 насінин на 1 м рядка. На полях, засмічених однорічними бур'янами, при використанні одноросткового насіння з лабораторною схожістю 75-80% норму висіву збільшують до 20-25 шт., а зі схожістю 70-75% – до 28-30 насінин на 1 м рядка.

Оптимальна густина насаджень рослин на період збирання повинна становити для зони оптимального зволоження – 115-120 тис/га, нестійкого зволоження – 110-115 і недостатнього – 100-105 тис.га. Масова норма висіву складає 3-5 кг/га. Одна посівна одиниця містить 100 тис насінин.

У зоні достатнього зволоження на ґрунтах, які слабо запливають, насіння загортають на глибину 3-4, а в умовах посушливої весни, коли верхній шар ґрунту швидко висихає – 4-5 см. У зоні недостатнього зволоження оптимальна глибина загортання насіння – 4-5 см.

Одночасно з сівбою в рядки вносять повне мінеральне добриво: в зоні достатнього зволоження – $N_{10}P_{15}K_{30}$, нестійкого – $N_{10}P_{15}K_{10}$, недостатнього зволоження – $N_{10}P_{20}K_{10}$.

Під час сівби слід додержуватися прямолінійності руху агрегату, що має велике значення для якісного виконання механізованих робіт з догляду за посівами та збирання врожаю.

Кожне поле рекомендується засівати в стислі строки. Для цього застосовують груповий метод сівби, під час якого на одному полі одночасно працює кілька посівних агрегатів. Після сівби проводять коткування кільчасто-шпоровими або водоналивними гладкими котками. Цей прийом найбільш ефективний при недостатньому зволоженні.

Догляд за посівами здійснюється до і після появи сходів цукрових буряків. Суцільне розпушування ґрунту впоперек або вздовж напрямку рядків проводять на 4-5-й день після сівби. Якщо після закінчення сівби випадає багато опадів, розпушування проводять відразу, як тільки це стане можливим. У разі похолодання в післяпосівний період, коли проростання насіння затримується, суцільне досходове розпушування проводять кілька разів (на 3-4-й та 6-7-й день після сівби). Залежно від ущільнення ґрунту для суцільного розпушування до появи сходів буряків використовують легкі зубові борони ЗОР-0,7, посівні зубові борони ЗБП-0,6А, а також ротаційні робочі органи РБ-5,4.

У період появи сходів для знищення бур'янів розпушують ґрунт у міжряддях. Починають розпушування, як тільки позначаться рядки, що дає змогу агрегату переміщуватися по міжряддях. Для цього використовують культиватори УСМК-5,4А або 2КРС-2,8М, обладнані лапами-бритвами для обробки ґрунту в міжряддях на глибину 2-3 см та ротаційними робочими органами РБ-5,4 для розпушування ґрунту в міжряддях та захисних зонах.

Після закінчення першого розпушування у фазі розвиненої вилочки проводять суцільне розпушування ґрунту легкими зубовими боронами ЗОР-0,7, посівними зубовими боронами ЗБП-0,6, середніми зубовими боронами БЗС-1,0 або ротаційними робочими органами РБ-5,4, встановленими на культиваторах УСМК-5,4Б, 2КРН-2,8М.

Зубовими боронами ґрунт розпушують на глибину 2-3 см. Якщо верхній шар ґрунту нещільний, перед розпушуванням доцільно провести коткування легкими котками СКГ-2, спрямовуючи агрегат уздовж рядків.

Використання ґрунтових гербіцидів та їхніх сумішей під передпосівний обробіток не забезпечує повного знищення бур'янів. Бур'яни, які не знищилися або проросли, треба знищувати у міру їх появи. У фазі 2-4 справжніх листків у буряків вносять бетанал (2,97 кг/га), бетанал-тандем (1,14-1,52 кг/га), бетанал прогрес АМ (0,27-0,45 кг/га), стомп (1,0 кг/га), шогун (0,06-0,12 кг/га), зелек-супер (0,12 кг/га), ілоксан (0,85-0,99 кг/га), поаст (0,2-0,6 кг/га), тарга – супер (0,05-0,15 кг/га), фуроре-супер (0,06-0,15 кг/га), фюзілад-супер (0,12-0,18 кг/га) Об-

прискування доцільніше проводити при температурі повітря 19-24 °С в тиху погоду. Бур'яни пригнічуються і гинуть через 5-6 днів після обробітку посівів.

Збирання врожаю. Збирають буряки машинами без ручного доочищення потоковим, перевалочним або потоково-перевалочним способом. Для цього використовують комбайни КСТ-2А, КСТ-3А, а також комплекс шестирядних машин для роздільного збирання – начіпні гичкозбиральні БМ-6А та самохідні коренезбиральні КС-6Б і РКС-6 машини.

При потоковому способі зібрані машиною коренеплоди транспортують безпосередньо на бурякоприймальні пункти, а гичку збирають у тракторні причеми і відвозять до місць силосування. Перевалочний спосіб передбачає вивезення коренеплодів від збиральних машин тракторними причепами на край або середину поля і вкладання в тимчасові польові кагати. Потім, у міру вивільнення автотранспорту, коренеплоди вивозять на бурякоприймальні пункти.

При потоково-перевалочному способі збирання частину буряків від збиральних машин відвозять на приймальні пункти, а решту – на перевалочний майданчик. Цей спосіб застосовують здебільшого в господарствах, недостатньо забезпечених автотранспортом.

Українська інтенсивна технологія вирощування цукрових буряків.

Інститутом цукрових буряків та виробничою практикою розроблена та впроваджується у виробництво українська інтенсивна технологія вирощування цукрових буряків. Ця технологія передбачає використання районованих однонасінних гібридів з урожайністю 50-55 т/га, цукристістю 17-18%, створених переважно на чоловічостерильній основі (Білоцерківський однонасінний 45, Уладівський однонасінний 35, Ювілейний, Уладівський ЧС 5, Верхняцький ЧС 14, Верхняцький ЧС 16, Верхняцький ЧС 21 та ін.). Для сівби використовують насіння із схожістю не нижче 90%, одноростковістю та вирівняністю 95%.

Технологія передбачає напівпаровий обробіток ґрунту з пізньоосіннім щілюванням та вирівнюванням поверхні поля. Практикується контурна оранка або безполицевий обробіток з використанням двох'ярусних плугів (ПЯ-3-35, ПНЯ-4-40).

Восени безпосередньо під цукрові буряки вносять 50 т/га гною. Ефективніший гній, який зберігався не менше 6 місяців. На кислих ґрунтах обов'язкове вапнування. Під оранку вносять 90% річної норми мінеральних добрив при оптимальному співвідношенні елементів живлення з урахуванням вмісту їх у ґрунті на кожному полі.

Сівбу починають при настанні фізичної спілості ґрунту. Температура ґрунту на глибині 10 см має становити 5-6 °С. Сівалки обладнують орієнтаторами. Норму висіву розраховують так, щоб забезпечити одержання 6-7 рослин на 1 м рядка при мінімальній глибині загортання насіння.

Догляд за посівами на початку вегетації передбачає досходовий обробіток культиваторами з набором лап-брів та ротаційних робочих органів. Агрегат переміщується вздовж напрямку сівби по щілинах, нарізаних під час висівання. Перше розпушування ґрунту в міжряддях (шарування, наступні розпушування міжрядь) проводять культиваторами УСМК-5,4Б, обладнаними орієнтирами при захисній зоні 8-10 см. При цьому бур'яни присипаються у зоні рядків спеціальними робочими органами. Технологія передбачає використання машин КОЗР-5,4, ПОМ-630А.

Для боротьби із шкідниками, хворобами та бур'янами у разі необхідності застосовують гербіциди, вносячи їх переважно смуговим способом. При цьому береться до уваги прогноз появи шкідників, хвороб, кількості та видів бур'янів. Для захисту рослин передбачається використання біологічних методів.

Густоту рослин на посівах формують лише механізованим способом, використовуючи автоматичні проріджувачі. Але за всіх способів формування на кожному гектарі повинно бути 110-120 тис. рослин.

Урожай збирають при технічній стиглості коренеплодів (10-15 вересня) потоковим способом. При збиранні машини обладнують двовалковими очищувачами. Коренеплоди кагатують, кагати обробляють хімічними консервантами, застосовують активне вентилявання, покривають спеціальними матеріалами.

Ріпак озимий. Ріпак – вологолюбна рослина. Транспіраційний коефіцієнт 750. За зимостійкістю ріпак поступається озимій пшениці, а тому посіви його розміщують у районах з м'якими зимами і достатнім сніговим покривом.

Ріпак має підвищені вимоги до родючості ґрунту. З врожаєм 25 ц/га насіння озимий ріпак виносить з ґрунту азоту 125 кг/га, фосфору – 60 і калію – 75 кг/га. Високі врожаї його можна мати лише на окультурених родючих ґрунтах. Найбільш придатні для нього чорноземи, темно-сірі та сірі опідзолені ґрунти. Не придатні важкі ґрунти з глинистим підґрунтям, особливо при підвищеній вологості. Корені, що проникають у таке підґрунтя, загнивають, і ріпак гине. Кращими для нього є площі, захищені від північно-східних вітрів лісосмугами або лісовими масивами. Озимий ріпак відновлює вегетацію рано навесні і швидко росте. Зацвітає на початку травня, а досягає в кінці червня – на початку липня. Цвітіння триває 25-30 днів. Він є факультативним перехреснозапильником.

Районовані сорти озимого ріпаку в Україні: для використання на зерно і корм (з низьким вмістом ерукової кислоти і глюкозинолатів) – Геліо, Дембо, Ландар, Атлант, Алігатор, Горинський, Оділа, Дангал, Лідаржет, Надія, Оміврон, Ранок Поділля, Чорний велетень; для технічних потреб (з низьким вмістом ерукової кислоти) – Митницький 2, Ксаверівський, Федорівський поліпшений.

Технологія вирощування. Попередники. Озимий ріпак має підвищені вимоги до вологості та поживних речовин, тому його посіви розміщують після кращих попередників. У районах правобережного Лісостепу кращими попередниками для нього є горох, конюшина. У західних областях України з достатньою кількістю опадів і тривалою осінню високі врожаї його вирощують також після кормових бобів та кукурудзи на силос.

Обробіток ґрунту під озимий ріпак нічим не відрізняється від обробітку його під озиму пшеницю.

Удобрення. Ріпак потребує більшої кількості добрив, ніж зернові. На формування 1 ц насіння він виносить з ґрунту 6 кг N, 2,4 P₂O₅ і 4,2 кг K₂O. Під глибоку оранку обов'язково вносять гній з розрахунку 30-40 т/га та повне мінеральне добриво (45-60 кг/га діючої речовини).

Сівба. Урожай озимого ріпаку великою мірою залежить від строків сівби. Найвищі врожаї збирають при ранній сівбі на початку серпня, а в західних областях – у середині серпня. Встановлено, що ранні посіви в наступному році швидше проходять фази свого розвитку і менше пошкоджуються ріпаковим трачем. Проте при надто ранній сівбі ріпак дуже переростає, що призводить до зниження його зимостійкості.

Озимий ріпак звичайно сіють широкорядним способом з шириною міжрядь 45 см. У дослідках Уманського сільськогосподарського інституту при різних способах сівби мали такі врожаї при суцільній сівбі з міжряддям 15 см – 15,6 ц/га при сівбі з міжряддям 45 см – 18,5 і з міжряддям 60 см – 16,3 ц/га. На чистих від бур'янів ґрунтах ріпак сіють суцільним рядковим способом а міжряддям 15 см.

Насіння загортають на глибину 3-5, а в західних областях – 2-3 см з обов'язковим коткуванням посівів важкими кільчастими котками. Норма висіву насіння при широкорядній сівбі становить 7-8, а при суцільній – 10-12 кг/га.

Догляд за посівами. На широкорядних посівах в осінній і весняний періоди обов'язкове розпушування ґрунту культиваторами.

Важливим заходом збереження посівів від шкідливої дії морозів є снігозатримання. Для цього рекомендується разом з ріпаком через кожні 1,5 м висівати по одному рядку білої гірчиці. До початку зими стебла гірчиці дерев'яніють і взимку добре затримують сніг. У західних областях ріпак на зиму підгортають, що також підвищує його зимостійкість.

Збирати врожай озимого ріпаку починають у період воскової стиглості, коли половина стручків буде лимонно-жовта, а насіння в них темно-коричневе. У цей час з рослин починає опадати листя. При запізненні із збиранням достиглі стручки розтріскуються, що призводить до втрат; водночас зменшується і вміст олії в насінні. Скошений у валки ріпак після висихання обмолочують комбайнами, зменшуючи кількість обертів барабана до 500–600 за хвилину.

Соняшник. Насіння соняшнику починає проростати при температурі 4-6 °С. Насіння, яке наклонулося, переносить зниження температури до -10 °С, а набубнявіле – до -13 °С. Сходи соняшнику витримують короткочасні зниження температури до -8 °С. У фазі цвітіння та в наступні періоди розвитку оптимальна температура для соняшнику – 25-27 °С. При температурі вищій за 30 °С ріст і розвиток соняшнику пригнічується. Найбільш чутливий соняшник до низьких температур у фазі цвітіння (приморозки 1-2 °С пошкоджують листки і квітки).

Вимоги до вологи у соняшнику високі. Транспіраційний коефіцієнт становить 450-670. Витрати вологи протягом вегетації нерівномірні: за період сходження – утворення кошиків він споживає 23%, утворення кошиків – цвітіння – 80%, цвітіння – досягання – 17% загальної кількості вологи за вегетацію.

Соняшник – світлолюбива культура.

Найбільш придатні для соняшнику різні типи чорноземів, каштанові та сірі опідзолені ґрунти. Непридатні для соняшнику піщані, засолені і дуже кислі ґрунти. Погано росте він також на важких глинистих ґрунтах.

Соняшник вимогливий до вмісту в ґрунті поживних речовин. З урожаєм 20 ц/га насіння та 50 ц/га стебел він виносить з ґрунту 110 кг азоту, 50 кг фосфору, 250 кг калію. Найбільше поживних речовин надходить у рослини до цвітіння, однак і після цвітіння засвоєння поживних речовин не припиняється.

За тривалістю вегетаційного періоду сорти та гібриди соняшника поділяють на скоростиглі (80-100 днів), ранньостиглі (100-120), середньоранні (110-130) і середньостиглі (120-140 днів). За кордоном гібриди соняшника розділяють на групи стиглості за тривалістю періоду цвітіння – досягання. Сьогодні впроваджені у виробництво гібриди соняшника, в яких тривалість періоду цвітіння – досягання становить 20-24 дні, що і вплинуло на розширення ареалу соняшника у північних районах нашої держави. В Держаний Реєстр сортів внесено близько 90 гібридів та сортів вітчизняної та зарубіжної селекції.

Залежно від жирнокислотного складу олії гібриди та сорти соняшника поділяють на три групи: гібриди соняшника лінолевого типу з вмістом олеїнової кислоти – 16-28%; гібриди соняшника середньоолеїнового типу з вмістом олеїнової кислоти – 55-75%; гібриди соняшнику високоолеїнового типу з вмістом олеїнової кислоти – більше 80%.

Скоростиглі – Одеський 149, Харківський 49, Еней, Ранок, Чумак, Тіса ПР62А91; *ранньостиглі* – Дунай, Запорізький 26, Знахідка, Натіл, Світоч, Харківський 7, ПР63А40, ПР63А90, Казіо, Савінка; *середньоранні* – Аламо, Красотка, Одеський 123, Харківський 58, ПР64А44, ПР64А63; *середньостиглі* – Харківський 3, Запорізький кондитерський, ПР64А58, ПР64А83, ПР64А89, ПР64Е83.

Технологія вирощування. *Місце в сівозміні.* При розміщенні соняшнику в полях сівозміни слід мати на увазі те, що він уражується вовчком. Насіння вовчка в ґрунті зберігає схо-

жість протягом 6-8, а за сприятливих умов – 10-13 років. Крім соняшнику, вовчок уражує сафлор, перилу, тютюн, махорку, томати. Тому соняшник вирощувати на тому самому полі слід не раніше як через 7-8, а то й через 8-10 років. Для боротьби з вовчком у полях сівозміни необхідно систематично знищувати бур'яни, насамперед ті, на яких він може паразитувати (блекота, полин, дикий салат, нетреба). Кращими попередниками для соняшнику є озима пшениця, кукурудза, зернобобові. Недоцільно висівати соняшник після б/т, суданської трави, цукрових буряків, гороху, ріпаку, сої, а в Степу – після ячменю та вівса.

Обробіток ґрунту. Завдання обробітку – знищення бур'янів, нагромадження і зберігання вологи в ґрунті та запобігання вітровій і водній ерозії. Система обробітку ґрунту передбачає лущення стерні і глибоку оранку.

На полях, засмічених однорічними бур'янами, проводять 2-3 дискових лущення на глибину 6-8, або 8-10 см, а потім оранку. Перше лущення проводять слідом за збиранням попередника, наступні – в міру появи бур'янів. Після озимих і ярих колосових культур на ґрунтах, де не поширюється вітрова ерозія, застосовують напівпаровий обробіток. При цьому після лущення на глибину 6-8 см проводять оранку в ранні строки (липень – серпень) з одночасною заробкою стерні і коткуванням. Бур'яни у міру появи знищують культивациєю на глибину 8-10 см з одночасним боронуванням.

Глибина основного обробітку на ґрунтах, які не ущільнюються і не запливають, становить 20-22, на важких ґрунтах – 25-27 см. На ґрунтах з неглибоким гумусним горизонтом ефективно поглиблення орного шару без вивертання нижніх пластів на поверхню.

Після кукурудзи на зерно і силосу поля обробляють у двох напрямках (уздовж і впоперек) дисковими лущильниками, а вслід за цим проводять оранку на глибину 27-30 см. При засміченні поля багаторічними коренепаростковими бур'янами (будяком, осотом, березкою польовою, латукот татарським та ін.) після збирання колосових проводять пошаровий обробіток, який складається з раннього дискового лущення на глибину 8-10 см, а після відростання бур'янів (паростків) – лущення важкими дисковими бородами типу БДТ, або лемішного лущення на глибину 10-12 см і після повторного відростання бур'янів – оранки на глибину 27-30 см.

Для боротьби з багаторічними коренепаростковими бур'янами ефективні гербіциди. Зокрема, гербіциди групи 2,4-Д вносять після лущення стерні при масовому відростанні паростків бур'янів. Витрата робочої рідини при використанні тракторних штангових обприскувачів становить 150-200, а при авіаобприскуванні – 25-50 л/га. Оранку після внесення гербіцидів проводять через 10-15 днів, щоб вони проникли у кореневу систему бур'янів.

У районах поширення вітрової ерозії ефективно безполіцеве розпушування ґрунту плоскорізами із залишенням стерні на поверхні поля. Ця система складається з неглибоких (8-10 або 10-12 см) лущень культиваторами-плоскорізами КПЕ-3,8, КПШ-9, КПП-2,2, безполіцевого розпушування на глибину 22-25 см культиваторами-глибокорозпушувачами КПП-250 або КПП-2-150. При поширенні водної ерозії основний обробіток передбачає оранку впоперек схилу, обробіток плоскорізами, лункування та боронування зябу, щільювання тощо.

Передпосівний обробіток ґрунту полягає у ранньому закритті вологи й проведенні 1-2 культиваций. Під передпосівну культивування вносять ґрунтові гербіциди дуал голд (1,3 л/га), гезагарт (2 л/га), харнес (2-3 л/га), тріфлан (1,2-1,5 кг/га). Передпосівну культивування проводять глибину загортання насіння.

Удобрення. Мінеральні добрива суттєво впливають на якість насіння та жирнокислотний склад олії високоолеїнових гібридів. Азотні добрива сприяють зростанню урожайності, однак його надлишок обумовлює зниження вмісту олії і збільшує до 10% вміст лінолевої кислоти, що є небажаним при вирощуванні високоолеїнового соняшника. Фосфорні і калійні добрива – збільшують вміст олії в насінні та вміст олеїнової кислоти. Тому необхідно застосовувати збалансовані норми поживних речовин з урахуванням забезпечення ними ґрунту.

Соняшник має розтягнутий період засвоєння поживних речовин. Система удобрення соняшника складається з основного і рядкового удобрення ($N_{15}P_{20}$). Органічні добрива краще вносити під попередник в нормі 30-40 т/га. В Степу і Лісостепу України на чорноземних і

темно-каштанових ґрунтах найвищі врожаї одержують при внесенні азотно-фосфорних добрив. При низькій забезпеченості ґрунту поживними речовинами (менше 5 мг на 100 г ґрунту) вносять азоту 60 кг/га і фосфору 90 кг/га, при середній забезпеченості (5-10 мг на 100 г ґрунту) вносять $N_{45-60}P_{90}$ і високій (більше 10 мг на 100 г ґрунту) – $N_{20-30}P_{30}$. Норми добрив повинні уточнюватися в кожному конкретному полі.

На менш родючих ґрунтах рекомендується вносити повне мінеральне добриво в дозі $N_{60}P_{40-60}K_{40-60}$.

Соняшник чутливий до нестачі таких мікроелементів як бор і магній, а тому на ґрунтах, де є дефіцит цих елементів необхідно застосовувати мікродобрива.

Сівба. Готують насіння до сівби відразу після збирання насіннєвих посівів. Його очищають, сушать, сортують і тільки після цього зсипають на зберігання. Для відбору найбільш повноцінного насіння застосовують пневматичні сортувальні столи ПСС – 2,5 БПСУ – 3. Для сівби використовують насіння масою 1000 насінин для сортів 80-90 г, а для гібридів – не менше 50 г, чистота 98,0–99,9%, панцирність – 96,0-99,0%, схожість 87,0-92,0%.

Насіння соняшнику може пошкоджуватися широким спектром ґрунтових шкідників (дротяники, личинки хрущів, несправжні дротяники). Проти них насіння обробляють Круїзером (0,6 л/т), Космос (4л/т), Гаучо (10,5 кг/т), але потрібно враховувати і те, що сходи пошкоджується буряковим довгоносом, чорнишами, мідляками, а тому витрати препарату збільшують до 10 л/т.

Проти комплексу хвороб (пліснявіння насіння, фузаріозна коренева гниль, біла гниль, переноспороз) насіння слід обробити Максим (6 л/т). Якщо фон збудника переноспорозу дуже високий, слід застосувати суміш Апруну (1 л/т) та Максима (3 л/т).

Сіють соняшник пунктирним способом з шириною міжрядь 70 см, сівалками точного висіву на глибину 6-8 см для сортів і на глибину 4-6 см для гібридів. Оптимальний строк сівби, коли ґрунт прогріється на глибині 4-6 см до 10-12 °С. Кожне окреме поле соняшника потрібно засівати за 1-2 дні, в господарстві сівбу закінчують протягом 4-6 днів.

Норма висіву залежить від рекомендованої густоти стояння рослин. Оптимальна передзбиральна густина рослин складає в південному Степу – 30-35, в південному Степу – 45-50 і в Лісостепу – 55-60 тис/га. При цьому норма висіву збільшується при застосуванні гербіцидів на 15-20%, без гербіцидів – на 25-30% (страхова надбавка). Ранньостиглі і низькорослі сорти і гібриди не знижують урожайність при загущенні до 80 тис/га. Масова норма висіву насіння соняшника становить – 6-10 кг/га.

Догляд за посівами. Відразу після сівби за умов дефіциту вологи посіви потрібно прикоткувати. При наявності бур'янів проводять досходове боронування через 5-6 днів після сівби. Якщо утворюється щільна кірка, проростають бур'яни і ґрунт дуже ущільнюється, – проводять у період вегетації одне розпушування міжрядь у фазі 5-7 пар справжніх листків на глибину 5-6см.

В Україні зареєстровано гібрид соняшника ПР64Е83, який створено методом традиційної селекції шляхом зворотного схрещування вихідних ліній. На його посівах рекомендується застосовувати гербіцид Експрес 75%, який контролює одно- та багаторічні дводольні бур'яни (амброзія, осоти, лобода, щиріці).

Урожай соняшнику підвищується при розміщенні на його посівах пасік. Крім того, запилення рослин бджолами зменшує самозапилення квіток у кошиках, пустозерність тощо. Пасіку вивозять на посіви з розрахунку 1-2 бджолосім'ї на гектар.

Збирання. У посівах соняшнику рослини досягають нерівномірно. Через 20-25 днів після цвітіння вміст олії в насінні досягає максимуму, але накопичення її закінчується на 35-40 день після цвітіння (ваза фізіологічної стиглості). Далі відбувається фізичне випаровування води із сім'янок і настає фаза повної стиглості. Для прискорення досягання насіння і зменшення шкодочинності білої і сірої гнилей посіви через 40-45 днів після цвітіння обробляють

десикантами: реглон (2-3 л/га), гліфоган (3 л/га), раундап (3 л/га), хлоратом магнію (20 кг/га). Вологість насіння після десикації зменшується до 12-16%. Десикація дає змогу прискорити збирання на 7-8 днів. Через 10 днів після десикації на насінні вже немає залишків хлорату магнію і воно придатне для переробки.

Урожайність соняшнику залежить від строку збирання, який визначають за ступенем стиглості та вологістю насіння. Залежно від погодних умов урожай починають збирати через 7-10 днів після обробки посівів хлоратом магнію і через 5-6 днів – реглоном. За цей час на оброблених полях вологість насіння знижується до 12-15%. Збирають соняшник у фазі господарської стиглості, коли рослин з жовтими і жовто-бурими кошиками в посівах 12-16%, а з бурими й сухими – 85-88%. У Степу починають збирати соняшник при середній вологості насіння 12 – 14%, у Лісостепу – 16-18%.

Гібриди досягають дружно, особливо після обробки рослин десикантами. Тому збирання їх починають при вологості насіння 17-19%, а у вологу осінь – 20-22%.

Збирають соняшник зернозбиральними комбайнами, обладнаними пристроями ПСП-1,5 або 34-103А. Такі комбайни збирають насіння, кошики, зрізують та подрібнюють стебла, розкидають їх по полю. Ворох відразу очищають на зерноочисних агрегатах ЗАВ-20, ЗАВ-40. Насіння соняшнику підсушують до 12, а те, що зберігатимуть, – до 6-7%.

5.3. ПРОГРАМУВАННЯ ВРОЖАЇВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР

Досягнення сільськогосподарських і біологічних наук, розкриття суті багатьох біологічних явищ, розробка методів контролю і обліку на посівах сільськогосподарських культур дають змогу коригувати процеси формування врожаю і якості продукції. Наукові методи управління передбачають прогнозування, планування та організацію виробництва. Це дає змогу перевести процес виробництва певного виду рослинницької продукції на наукову строго контрольовану якісну основу і тим самим реалізувати в рослинництві елементи одного з найбільш перспективних напрямів науково-технічного прогресу – програмування врожаїв. Програмування передбачає розробку програми, тобто оптимального кількісного співвідношення регульованих факторів з урахуванням малорегульованих і нерегульованих погодних умов, які в системі технологічного процесу забезпечують одержання запланованої врожайності при найбільш економному витрачанні наявних ресурсів.

Прогнозування як складова частина програмування врожаїв передбачає розробку прогнозу, тобто ймовірного уявлення про теоретично можливу врожайність, яка забезпечується ресурсами кліматичних факторів, родючості ґрунту, добрив, засобів захисту посівів тощо.

5.3.1. Принципи програмування врожаїв і визначення врожайності сільськогосподарських культур

Процес практичного програмування можна умовно поділити на три етапи. Перший етап передбачає оцінку ґрунтово-кліматичних умов на кожному полі і розрахунок можливих рівнів (величин) запрограмованої врожайності; другий – розрахунок засобів і розробку комплексу заходів і прийомів, які забезпечують одержання запланованої врожайності; третій – практичну реалізацію комплексу заходів на основі правильного використання законів землеробства, тобто організацію і управління процесом виробництва продукції.

Процес реалізації програми передбачає одержання і обробку інформації про стан посівів і факторів навколишнього середовища, оцінку інформації і прийняття рішень щодо уточнення (коригування) прийомів та практичної реалізації прийнятих рішень. Кожний з цих етапів включає досить конкретні елементи програмування. Акад. І. С. Шатилов виділив 10 рядів етапів програмування і назвав їх його принципами. Основна суть їх така:

- 1) розрахувати потенціальну врожайність (*ПУ*) за використанням ФАР посівами;
- 2) розрахувати дійсно можливу, або кліматично забезпечену, врожайність (*ДМУ, КУ*) за природними ресурсами вологи і тепла;
- 3) спланувати реальну господарську врожайність (*РПУ*) за ресурсами, які є в господарстві;
- 4) розрахувати для запланованої врожайності фотосинтетичний потенціал (ФП), площу листової поверхні та інші фітотетричні показники;
- 5) всебічно проаналізувати закони землеробства і рослинництва і правильно їх використати в конкретних умовах програмування;
- 6) розрахувати норми добрив і розробити систему найефективнішого їх використання;
- 7) скласти баланс води і для умов зрошення розробити систему повного забезпечення посівів водою по періодах вегетації;
- 8) розробити систему агротехнічних заходів, виходячи з вимог вирощуваного сорту;
- 9) розробити систему захисту посівів від шкідників, хвороб та бур'янів;
- 10) скласти карточку вихідних даних та використати ПК для визначення оптимального варіанта агротехнічного комплексу по досягненню запрограмованої врожайності за величиною і якістю.

Щоб правильно обґрунтувати реальну запрограмовану врожайність, треба врахувати господарські можливості та всебічно проаналізувати ресурси природних факторів

урожайності, які в польових умовах суттєво майже не змінюються. Це насамперед сонячна радіація, волога, тепло. Тому в процесі програмування розраховують потенціальну врожайність за використанням ФАР на рівні доброго посіву (за А. А. Ничипоровичем 1,5–3 %), повного використання природних ресурсів вологи і тепла – дійсно можливу, або кліматично забезпечену врожайність (*ДМУ, КУ*) та ефективного використання господарських ресурсів урожайності – реальну програмовану господарську врожайність (*РПУ*).

Визначення потенціальної врожайності. Потенціальна врожайність у програмуванні – це максимальна врожайність, яку теоретично можна мати при заданому коефіцієнті засвоєння ФАР посівом ($K_{\text{ФАР}}$ ККД ФАР, %) і повному забезпеченні іншими факторами (Х. Г. Тоомінг). Її розраховують за формулою А.А.Ничипоровича

$$ПУ = \frac{\sum O_{\text{ФАР}} K_{\text{ФАР}}}{10^2 \cdot g \cdot 10^2},$$

де ПУ – потенціальна урожайність абсолютно сухої біомаси, ц/га; $\sum O_{\text{ФАР}}$ – ФАР на посіві за період активної вегетації культури, кДж/га; $K_{\text{ФАР}}$ – запланований коефіцієнт засвоєння ФАР, %; g – калорійність абсолютно сухої біомаси вирощуваної культури, кДж/кг.

ФАР – це частина інтегральної радіації з довжиною хвиль від 380 до 720 Нм, яка спричинює фотохімічні реакції у зелених частинах рослин. Її розраховують за рівнянням:

$$\sum O_{\text{ФАР}} = C_{SE} \sum S' + C_d \sum D,$$

де C_{SE} – ефективний коефіцієнт переходу від інтегральної прямої радіації до прямої ФАР (залежить від географічної широти і пори року, але змінюється мало і в середньому дорівнює 0,42); C_d – коефіцієнт переходу від інтегральної розсіяної радіації до розсіяної ФАР (у середньому 0,60); $\sum S'$ – сума прямої інтегральної радіації, кДж/см²; $\sum D$ – сума розсіяної інтегральної радіації, кДж/см².

Коефіцієнт засвоєння ФАР посівами (ККД ФАР посівів) коливається в значних межах, але зазвичай не перевищує 5 %. Лише за винятково сприятливих умов навколишнього середовища він досягає 8–10 %, а теоретично можливий коефіцієнт становить 15 – 18 % (Х.Г.Тоомінг, 1977). За середніми за вегетацію значеннями ККД ФАР посіви поділяють на звичайні (0,5–1,5), добрі (1,5–3), рекордні (3,5–5,0), теоретично можливі (6,0–8,0).

Перерахунок від ПУ біомаси до ПУ господарсько цінної частини врожаю проводять за формулою:

$$ПУ_{\text{госп}} = \frac{ПУ \cdot 100}{(100 - c) \cdot a},$$

де c – стандартна вологість господарсько цінної частини урожаю, %; a – сума частин основної і побічної продукції в урожаї.

Визначення дійсно можливої врожайності (ДМУ). Нерегульовані або мало регульовані фактори місцевості майже завжди перебувають не в оптимальних для рослини кількостях і співвідношеннях і обмежують ККД ФАР посівів. Тому врожайність, як правило, нижча тієї, яка відповідає ККД ФАР. Звідси невідповідність між ПУ і врожайністю, яку забезпечують теплові і водні ресурси місцевості. Врожайність, розраховану за мало регульованими і нерегульованими факторами волого забезпечення і тепловими ресурсами, називають дійсно можливою або кліматично забезпеченою (*ДМУ, КУ*). *ДМУ* за вологозабезпеченістю визначають на основі даних про ресурси вологи (W , мм) і питомої витрати води на утворення одиниці сухої речовини біомаси або одиниці господарсько цінної частини урожаю, тобто коефіцієнта транспірації (ТК) або коефіцієнта водовитрачання (KB , мм/ц, т/ц, т/м³). Визначають *ДМУ* за формулою:

$$ДМУ = \frac{W \cdot 100}{ТК}, \text{ або } ДМУ = \frac{W \cdot 100}{KB},$$

де ДМУ – в першій формулі врожайність абсолютно сухої біомаси, ц/га, в другій – врожайність господарсько цінної частини урожаю або загальної маси урожаю, ц/га або т/га (залежить від одиниці виміру КВ); W – ресурси вологи, доступної рослинам, мм (у другій формулі мм/га, т/га, м³/га).

Ресурси доступної рослинам вологи можна визначати кількома способами. Найбільш просте визначення за формулою:

$$W = W_{P.O} \cdot K_{P.O} + \Pi,$$

де $W_{P.O}$ – середньорічна кількість опадів, мм; $K_{P.O}$ – коефіцієнт використання опадів (0,7); Π – підтік води з підґрунтових вод, мм.

Близько 30 % річної кількості опадів стікає з талими водами з поверхні ґрунту, відтікає з поверхневим і ґрунтовим стоком під час вегетації, випаровується з поверхні ґрунту і стає недоступною для рослин. Для рівнинних ділянок у середній смузі коефіцієнт використання річної кількості опадів становить 0,7. Він залежить від типу і механічного складу ґрунту, рельєфу місцевості та інших факторів і може змінюватися від 0,4 до 0,9.

Конкретніше ресурси доступної рослинам вологи можна визначити, використовуючи дані про запаси доступної рослинам вологи на період відновлення вегетації озимих культур і багаторічних трав, а для ярих культур – на період їх сівби (W_B , мм), за багаторічними даними метеостанції, на період збирання культури (W_3 , мм), кількість опадів, яка випадає за вегетаційний період культури ($W_{B.O}$, мм) і коефіцієнт корисності опадів, які випали за вегетацію ($K_{B.O}$). Для цього використовують такі формули:

$$W = W_B + W_{B.O} K_{B.O} + \Pi; W_B + W_{B.O} - W_3 + \Pi.$$

Розрахунок ДМУ за біогідротермічним потенціалом продуктивності (БГПП). На основі багаторічних досліджень професор А. М. Рябчиков зробив висновок, що здатність території формувати певну кількість фітомаси залежить від поєднання таких факторів, як світло, тепло, волога, тривалість вегетаційного періоду. Продуктивність місцевості за поєднанням цих факторів можна визначити у балах біогідротермічного потенціалу (БГТП) за формулою:

$$K_p = \frac{WT_B}{36R},$$

де K_p – біогідротермічний потенціал продуктивності, балів; W – ресурси продуктивної вологи, мм; T_B – період активної вегетації культури, декад; R – радіаційний баланс за цей період, кДж/см².

Аналогічні показники продуктивності території мають при розрахунку її за гідротермічним показником продуктивності (ГТП):

$$ГТП = 0,46 K_{3B} T_B,$$

де ГТП – гідротермічний показник продуктивності, балів; K_{3B} – коефіцієнт зволоження; T_B – тривалість вегетації, декад.

K_{3B} визначають як співвідношення між енергією, яку треба затратити на випаровування ресурсів вологи (W , мм), і фактичним надходженням енергії за вегетаційний період (R , кДж/см²) за формулою:

$$K_{3B} = 0,06W \div R.$$

Урожайність абсолютно сухої біомаси визначають за формулою:

$$ДМУ = 22 ГТП - 10.$$

Дійсно можлива врожайність, розрахована за кліматичними факторами, залежить від сортових особливостей культури, управління процесами формування певних частин урожаю (наприклад, господарсько корисної частини) тощо.

Визначення виробничої врожайності. При визначенні реальної врожайності, яку можна мати у виробничих умовах конкретного господарства, аналізують урожайність районованих сортів на сортодільницях, у передових господарствах, наукових закладах. За даними про динаміку густоти стояння рослин протягом вегетації, структуру рослин визначають можливі значення основних складових елементів структури врожаю та рослин і за ними визначають можливу врожайність сорту. Наприклад, для зернових культур використовують формулу, запропоновану М.С. Савицьким:

$$Y = PK3A \div 1000,$$

де Y – урожайність зерна, ц/га; P – кількість рослин на 1 м^2 на період збирання; K – продуктивна кущистість рослин; 3 – кількість зерен у колосі (суцвітті); A – маса 1000 зерен, г.

Реальна виробнича врожайність (PBU) залежить від реалізації ґрунтової родючості і кліматичних факторів місцевості. Якщо коефіцієнт їх реалізації близький до 1 (100 %), то PBU відповідає $ДМУ$. Якщо він нижчий, то і PBU менша $ДМУ$. Реалізація кліматичних умов залежить від задоволення культури регульованими у виробничих умовах матеріальними (ресурсними) факторами врожайності. Якщо є можливість регулювати і фактори, які належать до мало регульованих кліматичних, наприклад, забезпечення вологою в умовах зрошення, то PBU буде вищою, ніж $ДМУ$, і близькою до $ПУ$.

Фактори життя частково можна регулювати агротехнічними заходами. На фоні правильно застосованих агротехнічних прийомів вирішальний вплив на повноту використання природних факторів урожайності має режим живлення, а в умовах зрошення – зрошення. Тому PBU визначають з їх урахуванням. У богарних умовах, де лімітуючим фактором є волога і немає можливості поповнювати її за рахунок поливів, треба дбати про досягнення рівня $ДМУ$ і розраховувати PBU залежно від родючості ґрунту і наявних у господарстві запасів добрив та інших засобів, які можна застосувати при вирощуванні цієї культури. Реальну виробничу врожайність розраховують за формулою:

$$PBU = B \cdot Ц + K_o O_o + \dots + K_n O_n,$$

де PBU – урожайність культури, ц/га; B – бал бонітету ґрунту; $Ц$ – ціна бала ґрунту, ц/бал; K_o – кількість органічних добрив, які планується внести під культуру, т/га; K_n – кількість мінеральних добрив, запланованих під культуру, ц/га; O_o і O_n – відповідно окупність приростом урожаю 1 т органічних і 1 ц мінеральних добрив; $K_n O_n$ – інші виділені під культури засоби і їх окупність урожаю.

Якщо добрив у господарстві достатньо, то PBU планують по $ДМУ$ і під неї розраховують дози добрив.

В умовах зрошення PBU розраховують за ресурсами поливної води на основі окупності 1 м^3 води урожаем культури за формулою:

$$PBU = B \cdot Ц + MK_b,$$

де PBU , B , $Ц$ – ті самі, що і в попередній формулі; M – ресурси поливної води, $\text{м}^3/\text{га}$; K_b – окупність 1 м^3 води приростом урожаю. Під заплановану за ресурсами вологи урожайність розраховують норми добрив та інших засобів. Якщо поливна вода не лімітуючий фактор, то PBU планують по $ПУ$ при ККД ФАР не нижче 2,5–3 %. Під цю врожайність розраховують необхідну кількість поливної води, добрив та інших засобів.

5.3.2. Розрахунок доз добрив на запрограмовану врожайність

Існує більше сорока методів визначення доз добрив. У програмуванні врожаїв найчастіше використовують розрахункові балансові методи, які базуються на врахуванні природної

родючості ґрунту, виносі елементів живлення одиницею маси урожаю, окупності добрив приростом урожаю. Дози добрив розраховують за формулами або логічною схемою розрахунків (табл. 1). Наприклад, запланована врожайність пшениці Миронівська 61 становить 50 ц/га зерна, з розрахунку на 100 г ґрунт містить 15 г легкогідролізованого азоту, 9 мг рухомого фосфору і 10 мг обмінного калію, глибина розрахункового шару ґрунту – 20 см, щільність ґрунту ($M_{об}$) 1,2 т/м³, маса розрахункового шару ґрунту – 2400 т/га (10 000 х 0,20 х 1,2), 1 мг елемента, живлення на 100 г ґрунту відповідає 24 кг на 1 га.

Для одержання запланованої врожайності 50 ц/га в даних умовах, як видно з (табл. 1), треба внести повне мінеральне добриво $N_{90}P_{90}K_{88}$.

Дозу добрив розраховують за формулою:

$$D = \frac{Y_B - 0,01MPK_{\Gamma}}{K_M}$$

Якщо під культуру планується внести органічні добрива і якщо на цьому полі вносили добрива у попередньому році, то від загального вносу елемента живлення (В) віднімають кількість, яка буде засвоєна рослинами з органічних добрив і в результаті післядії органічних і мінеральних добрив. Балансове рівняння має такий загальний вигляд:

$$D = \frac{Y_B - PK_{\Gamma} - D_o C_o K_o - D_{\Pi} C_o K_{опд} - D_{мп} K_{мпд}}{K_M}$$

де D, Y, B, P, K, K_M – значення, наведені в табл. 1; D_o – кількість органічних добрив, т/га; C_o – вміст елемента живлення в 1 т органічних добрив (в середньому азоту 5 кг, фосфору 2,5 кг, калію 6 кг); K_o – коефіцієнт використання елемента живлення з органічних добрив; D_{Π} і $D_{мп}$ – відповідно кількість органічних (т/га) і мінеральних (кг/га) добрив, внесених у минулому році під попередню культуру; $K_{опд}$ і $K_{мпд}$ – коефіцієнти використання елемента живлення з органічних і мінеральних добрив під час післядії.

Іноді дози добрив зручно розраховувати на запланований приріст урожайності, використовуючи для цього рівняння:

$$D = \frac{Y_{пв}}{K_M}$$

де $Y_{пв}$ – планований приріст урожайності, ц/га. Її визначають за різницею між запланованою врожайністю і врожайністю на даному полі без внесення добрив, або врожайністю, яку визначають розрахунковим способом для кожного елемента живлення за рівнянням:

$$Y = \frac{PK_{\Gamma}}{B}$$

У виробництві часто дози добрив розраховують за формулою:

$$D_{NPK} = \frac{Y - BC - D_o O_o}{O_M}$$

де D_{NPK} – доза NPK, кг/га; Y – запрограмована врожайність, ц/га; B – бал бонітету ґрунту; D_o – доза органічних добрив, т/га; O_o – окупність 1 т органічних добрив; O_M – окупність мінеральних добрив приростом урожаю; C – урожайна ціна бала ґрунту. Після розрахунку загальної норми добрив під запрограмовану культуру розробляють систему удобрення, виходячи з особливостей сорту, попередника, родючості ґрунту, забезпечення вологою. Фосфорні і калійні добрива доцільно вносити під основний обробіток ґрунту, азотні, як найбільш рухомі в ґрунті і які зумовлюють інтенсивне наростання вегетативної маси, – по періодах вегетації у вигляді підживлень.

Логічна схема визначення доз добрив на заплановану врожайність

Показник	Символи	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
Запланована урожайність, ц/га	У	50	50	50
Винос елементів живлення з 1 ц зерна, кг	в	3,25	1,12	2,25
Сумарний винос урожаєм (Ув), кг/га	в	162,5	56,0	112,5
Маса розрахункового шару, т/га	м	2400	2400	2400
Грунт містить з розрахунку на 100 г, м2	п	15	9	10
кг/га	п	360	216	240
Коефіцієнт використання рослинами елементів живлення з ґрунтових запасів	Кг	0,30	0,15	0,25
Буде засвоєно рослинами з ґрунтових запасів (П-Кг), кг/га	К	108	32,4	60,0
Буде засвоєно з мінеральних добрив, кг/га (В - К)	д	54,5	23,6	52,5
Коефіцієнт використання елементів живлення з мінеральних добрив	КМ	0,55	0,25	0,50
Треба внести елементів живлення з мінеральними добривами, кг/га (д: Км)	д	99,1	90,4	87,5

5.3.3. Агротехнічні і біологічні основи програмування врожаїв

Агротехнічна частина програмування, крім складання технологічної карти і сітьових графіків виконання польових робіт, передбачає обґрунтування вибору сорту, аналіз його біологічних особливостей, на основі яких оптимізують умови вирощування і формують основні параметри структури посіву (густота стояння рослин, площа листкової поверхні, фотосинтетичний потенціал) та ін.

Вибір сорту. Для програмованого вирощування треба використовувати високопродуктивні сорти інтенсивного типу. Тому перед початком робіт слід мати зведення про генетичний потенціал сорту за даними найближчих сортовипробувальних станцій і наукових закладів – оригінаторів сорту. Важливо знати основні параметри структури рослин (висота, куцистість, кількість зерен у суцвітті, маса 1000 зерен та ін), найважливіші біологічні характеристики: тривалість вегетаційного періоду, холодо-, морозо- і посухостійкість, жаровитривалість, стійкість проти вилягання, хвороб та ін. (їх зміни залежать від умов вирощування). Ці дані враховують під час розрахунку ДМУ і РВУ і вони певною мірою визначають оптимальну густоту стояння рослин, норму висіву.

Оптимальна густота стояння рослин і норма висіву. Продуктивність окремої рослини в посіві збільшується при зменшенні кількості рослин на площі. Однак продуктивність площі посіву зменшується як при збільшенні, так і при зменшенні кількості рослин. Лише оптимальна кількість забезпечує найвищу врожайність і продуктивність посіву. Оптимальна густота стояння рослин неоднакова для різних культур і залежить від сорту, родючості ґрунту, кількості внесених добрив та інших факторів. Наприклад, якщо у сорту Миронівська 61 на дерново-підзолистому ґрунті продуктивна куцистість становить 1,5, а на чорноземному – 3, то для програмування однакової врожайності на чорноземі оптимальна густота стояння рослин має бути у 2 рази меншою (3 : 1,5). Однак фактична залежність густоти стояння рослин (ГСР) складніша, бо при зміні умов вирощування змінюється не тільки продуктивна куцистість, а й кількість зерен у колосі, маса 1000 зерен та інші елементи структури врожаю. Для зернових культур ця залежність визначається формулою:

$$P = \frac{100Y}{KZA};$$

а д

я картоплі:

$$P = \frac{100Y}{BM},$$

де P – розрахункова ГСР під програмовану врожайність на час збирання, млн./га (для картоплі – тис./га); Y – запрограмована врожайність, ц/га; K – продуктивна кущистість; Z – кількість зерен у суцвітті, шт.; A – маса 1000 зерен, г; B – середня кількість бульб під кушем, шт.; M – середня маса однієї бульби, г.

Протягом вегетації густота стояння рослин зменшується внаслідок загибелі рослин через несприятливі погодні умови, пошкодження хворобами, шкідниками, пошкодження рослин під час догляду за посівами тощо. Тому, щоб на період збирання культури забезпечити розраховану оптимальну ГСР, треба правильно запрограмувати штучну і масову норми висіву.

Поштучну норму висіву програмують за рівнянням:

$$H = 100 \cdot P \div B_{3AG}, \text{ тобто}$$

$$H = \frac{10^3 Y}{KZA B_{3AG}}; \text{ для картоплі } H = \frac{10^4 Y}{BMB_{3AG}},$$

де H – норма висіву, млн./га, для картоплі – тис./га; B_{3AG} – загальне виживання рослин за вегетацію, %.

Його програмують як добуток окремих випадків виживання на основних етапах життя посіву (польова схожість, перезимівля, виживання після кожного прийому догляду за посівами та ін.) за формулою:

$$B_{3AG} = (B_1 \cdot B_2 \cdot B_3 \cdot \dots \cdot B_n) \div 100^{n-1}.$$

Масову норму висіву визначають за формулою:

$$M = \frac{HA_C \cdot 100}{P_{\Pi}}, \text{ тобто } M = \frac{10^6 YA_C}{KZAP_{\Pi} B_{3AG}},$$

де Y, K, Z, A, B_{3AG} – ті самі, що і в попередніх формулах; A_C – маса 1000 насінин, г; P_{Π} – посівна придатність насіння, %.

Оптимальна площа листків. Основною умовою максимального використання ФАР є створення посівів з оптимальною динамікою наростання площі листової поверхні.

Якщо на якомусь з етапів формується надзвичайно велика площа листків, основна частина ФАР поглинається листками верхнього ярусу. Листки нижніх ярусів знаходяться в умовах недостатньої освітленості, яка не перевищує компенсаційного пункту. Такі листки починають паразитувати за рахунок асимілятів, листків верхнього ярусу.

Оптимальною прийнято вважати таку площу листової поверхні, яка забезпечує максимальний газообмін у посіві. Вона залежить від видових особливостей культури і режиму ФАР. Більша вона у культур з меншими витратами на дихання і малою інтенсивністю радіації пристосування. Наприклад, така культура, як кукурудза, може мати оптимальну площу листової поверхні 3–5, а бруква – 5–7 м²/м² (Х. Г. Тоомінг, 1977).

Для більшості культур оптимальна площа листової поверхні становить 4–6 м²/м², тобто 40–60 тис. м² на 1 га посіву. Вона залежить від мети вирощування культури.

Запрограмованої врожайності можна досягнути тоді, коли площа листової поверхні не тільки буде оптимальною, а й зберігатиметься (фотосинтезуватиме) якомога довше. Продуктивність листового апарату за вегетацію характеризується фотосинтетичним потенціалом

(ФП). Коефіцієнт кореляції між урожаєм і ФП в озимій пшениці, наприклад, може досягти 0,95, у ячменю – 0,81, у вівса – 0,80 (М. К. Каюмов, 1986).

Дослідженнями доведено, що 1 м² площі листкової поверхні за вегетацію забезпечує одержання 1,5–3 г зерна. Звідси під запрограмовану врожайність можна запрограмувати ФП, а через нього середню і максимальну площу листків:

$$\Phi П = Y / M_{\Phi П},$$

де Y – урожайність; $M_{\Phi П}$ – продуктивність 1 м² ФП у відповідних одиницях виміру.

Продуктивність $M_{\Phi П}$ бульб картоплі становить 8–10 г; коренеплодів буряків – 10–20 г, зеленої маси кукурудзи – 13–20 г, соломи льону – 2–3 г, зерна гороху – 1,5–2 г, сої – 1,2–1,7 г, гречки – 1–1,5 г тощо.

Розрахувавши ФП під запрограмовану врожайність, можна визначити середню і максимальну площу листкової поверхні. Якщо $\Phi П = L_c \cdot T_b$ то середня площа листкової поверхні становитиме $L_c = \Phi П \div T_b$ м²/га. Оптимальне наростання площі листкової поверхні спостерігається тоді, коли максимальні її розміри більші від середніх за вегетацію майже в 1,83 рази (коефіцієнт оптимізації).

Кожній площі листкової поверхні повинні відповідати певні ГСР і норма висіву насіння, які розраховують за описаною вище методикою.

При певних розмірах площа листків може стати лімітуючим фактором наступного підвищення продуктивності посіву. Лімітуючому впливу її можна запобігти вдосконаленням структури посіву. Дослідженнями кафедри рослинництва НАУ доведено, що при висіванні озимій пшениці рядковим способом урожайність її знижується, якщо норма висіву насіння перевищує залежно від сорту 4,5–6 млн., а площа листкової поверхні – 50–60 тис. м² на 1 га. Якщо пшеницю висівати розосередженим способом, урожайність підвищується при збільшенні норми висіву до 6–8 млн. насінин на 1 га залежно від сорту, оптимальне значення максимальної листкової поверхні збільшується до 60–70 тис. м². на 1 га посіву.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 5

1. Державний Реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні, 2011 – К: АЛЕФА, 2011. – 510 с.
2. Довідник з вирощування зернових та зернобобових культур /В.В. Лихочвор, М.І. Бомба та ін. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – 408с.
3. Довідник з захисту рослин /Л.І.Бублик, Г.І.Васечко та ін.: За ред. М.П. Лісового – К: Урожай, 1999. – 744с.
4. Лихочвор В.В., Петриченко В.Ф. Рослинництво. Сучасні інтенсивні технології вирощування основних польових культур. – Львів: НВФ «Українські технології», 2006 – 730с.
5. Наукові основи ведення зернового господарства /В.Ф. Сайко, М.Г. Лобас та ін.: За ред. В.Ф. Сайка. – К.: Урожай, 1994. – 336 с.
6. СОУ 01.11-37-461: 2006. Пшениця яра. Технологія вирощування. Основні положення.
7. СОУ 01.11-37-462: 2006. Ячмінь ярий, озимий. Технологія вирощування. Основні положення.
8. СОУ 01.11-37-464: 2006. Кукурудза. Технологія вирощування. Основні положення.
9. СОУ 01.11-37-463: 2006. Овес. Технологія вирощування. Основні положення.
10. СОУ 01.11-37-468: 2006. Соняшник. Технологія вирощування. Основні положення.
11. Танчик С.П., Дмитришак М.Я., Мокрієнко В.А. Технології виробництва продукції рослинництва. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. – 735 с.

Питання для самоперевірки до Теми 5

1. Який оптимальний строк сівби пшениці озимої в Лісостепу ?
2. Яка глибина заробки насіння пшениці за умов неможливості зволоження посівного шару ґрунту?
3. Які добрива при вирощуванні пшениці доцільно вносити під основний обробіток ґрунту?
4. Які умови призводять до часткової загибелі озимих культур та зрідження посівів у осінньо-зимовий період?
5. Які найбільш поширені способи сівби пшениці озимої?
6. Які оптимальні строки сівби кукурудзи на зерно за комплексною технологією вирощування?
7. Яка оптимальна передзбиральна густина стояння рослин з урахуванням групи стиглості гібриду?
8. Дайте характеристику рослинам ріпаку озимого, що свідчить про оптимальний їх розвиток.
9. Охарактеризуйте фази росту й розвитку зернових та технічних культур.
10. Які шкідники є найбільш шкодочинними на посівах зернових колосових культур, кукурудзи, соняшнику, ріпаку та буряків цукрових?
11. За яких умов рекомендується підсів чи пересів озимих культур?
12. Поясніть теорію зимостійкості за Тумановим.
13. Що таке гетерозис та які його переваги?
14. Які гербіциди застосовують на посівах зернових колосових, кукурудзи та технічних культур?
15. Яка оптимальна норма висіву насіння ріпаку з урахуванням морфобіологічних особливостей сортів і гібридів?
16. Як сформувати оптимальну передзбиральну густоту стояння рослин кукурудзи, соняшнику, буряків цукрових?

17. Дайте характеристику біологічних особливостей зернових колосових, кукурудзи та технічних культур.
18. Охарактеризуйте попередники зернових, кукурудзи та технічних культур з урахуванням зональних особливостей та структури посівних площ.
19. Розкрийте особливості енергозберігаючих, адаптивних, сортових, інтенсивних технологій.
20. Які переваги і недоліки системи землеробства NO-till?
21. Яка глибина заробки насіння соняшнику гібридів і сортів?
22. У які етапи органогенезу пшениці, доцільним є внесення азотних добрив. Які форми при цьому необхідно використовувати?
23. Назвіть чутливі, середньо чутливі і малочутливі культури до реакції ґрунтового розчину.
24. Дайте характеристику способам розрахунку мінеральних добрив на програмовану врожайність.
25. Назвіть орієнтовні строки досягання зернових культур порівняно з озимим ячменем.
26. Які найбільш поширені способи обробки ґрунту під польові культури?
27. Розкрийте значення сівозмін і попередників у біологізації рослинництва.
28. Обґрунтуйте агрокліматичні районування культур.
29. Охарактеризуйте способи збирання зернових колосових культур і кукурудзи.
30. Які препарати використовують на посівах ріпаку і соняшнику для прискорення досягання і зменшення ураження збудниками хвороб?

ОБЛІК
В ГАЛУЗІ
РОСЛИННИЦТВА

ТЕМА 5^А

5^А. 1. ВИТРАТИ НА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКЦІЇ В ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА. КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ

В процесі виробництва продукції рослинництва підприємство несе певні витрати, які пов'язані із відповідними технологічними операціями та біологічними перетвореннями сільськогосподарської культури. Такі витрати в сукупності складають виробничі витрати й формують виробничу собівартість продукції.

До виробничої собівартості продукції включаються:

- прямі матеріальні витрати;
- прямі витрати на оплату праці;
- інші прямі витрати;
- загальновиробничі витрати.

При калькулюванні собівартості продукції важливу роль відіграє класифікація витрат за елементами і статтями калькулювання.

ПСБО 16 «Витрати» регламентує порядок витрат операційної діяльності за такими економічними елементами:

- матеріальні витрати;
- витрати на оплату праці;
- відрахування на соціальні заходи;
- амортизація;
- інші операційні витрати.

До елементу «Матеріальні витрати» включаються всі витрачені на виробництво матеріали, а в собівартості готової продукції за статтями (насіння і посадковий матеріал, добрива, засоби захисту рослин, паливо і мастильні матеріали) відображаються лише ті з них, які використані на виробництво готової продукції рослинництва. Інша частина матеріалів відображається в статтях, що формують виробничу собівартість – «Загальновиробничі витрати» та у складі витрат діяльності – «Адміністративні витрати», «Витрати на збут».

Вартість витраченого насіння, посадкового матеріалу, засобів захисту рослин, отрутохімікатів, добрив на виробництво продукції в галузі рослинництва відносять до прямих матеріальних витрат.

Класифікація за статтями застосовується в обліку при формуванні і визначенні фактичної собівартості. Вона дає можливість здійснювати контроль цільового витрачання коштів.

Номенклатура статей витрат в галузі рослинництва:

- витрати на оплату праці;
- відрахування на соціальні заходи;
- насіння та посадковий матеріал;
- добрива;
- засоби захисту рослин;
- роботи та послуги;
- витрати на утримання;
- інші витрати основних засобів;
- паливо і мастильні матеріали;
- витрати на управління і обслуговування виробництва.

Витрати пов'язані із страхуванням посівів в галузі рослинництва відносять до статті «інші витрати».

В кінці року за встановленою методикою визначають фактичну собівартість одержаної від врожаю продукції рослинництва і планову собівартість коригують до рівня фактичної.

5^А.2. ПЕРВИННИЙ ОБЛІК ВИТРАТ НА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

Для обліку витрат та виходу продукції рослинництва використовують цілу систему первинних і зведених документів. Для оформлення надходження і використання виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах використовуються типові форми облікових первинних документів, затверджені наказами Міністерства статистики України від 21.06.1996 № 193 «Про затвердження типових форм первинних облікових документів з обліку сировини та матеріалів» від 07.10.1996 № 291 «Про затвердження типової форми первинного обліку № М-26», а також спеціалізовані форми первинних облікових документів виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах, затверджених Мінагрополітики України.

Насіння та садивний матеріал відпускають у межах встановлених норм.

Первинними документами із обліку відпуску насіння, садивного матеріалу, добрив та засобів захисту рослин використовують форми первинних документів, які наведено в таблиці 5^А.1.

Таблиця 5^А.1.

Перелік первинних документів з обліку витрат на виробництво продукції рослинництва

Зміст операції	Форма	Назва документа
Відпуск насіння та садивного матеріалу у виробництво	форма № ВЗСГ-1	Лімітно-забірну картку на отримання матеріальних цінностей
Списання вартості використаних використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту рослин	форма № ВЗСГ-3	Акт про використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту рослин
Списання вартості використаних насіння і садивного матеріалу	форма № ВЗСГ-4	Акт витрати насіння і садивного матеріалу
Відпуск у виробництво запасів власного виробництва (органічних добрив)	форма № ВЗСГ-8	Накладна (внутрігосподарського призначення)

Для оформлення відпуску матеріалів, насіння, мінеральних добрив, сировини, використовуються спеціалізована форма «Лімітно-забірну картку на отримання матеріальних цінностей» (форма № ВЗСГ-1). Лімітно-забірні картки служать підтверджуючим документом для списання матеріальних цінностей зі складів структурних підрозділів сільськогосподарських підприємств, а також для поточного контролю за дотриманням встановлених лімітів відпуску матеріальних цінностей на виробничі потреби.

Лімітно-забірні картки на відпуск насіння, добрив виписують в бухгалтерії у відповідності з планом сівби насіння та внесення добрив. В лімітно-забірних картках вказується площа висіву (внесення добрив) та норма висіву насіння (внесення добрив) на одиницю площі. В окремих випадках лімітно-забірну картку може відкриватися за окремим виробничим замовленням на виробництво сільськогосподарської продукції.

Відпуск товарно-матеріальних цінностей в виробництво здійснюється завідуючим складом при пред'явленні представником структурного підрозділу свого примірника лімітно-забірної картки.

Завідуючий складом відмічає в обох примірниках дату і кількість відпущених матеріальних цінностей і виводить залишок ліміту по номенклатурному номеру та ставить свій підпис про видачу, а представник структурного підрозділу підписується в них за одержані матеріальні цінності. Після використання ліміту або після закінчення строку дії картки видача цінностей не проводиться. Здача складом лімітно-забірних карток в бухгалтерію проводиться в кінці місяця разом зі Звітом про рух матеріальних цінностей.

Спеціалізована форма «Акт про використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту рослин» (форма № ВЗСГ-3), складається керівником структурного підрозділу та агрономом після внесення мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту рослин по кожному полю в розрізі культур. В цьому Акті вказується площа, способи й строки внесення добрив (за видами), кількість внесених добрив під кожен культуру окремо в натуральних показниках і в переведенні на діючу речовину. Підписують Акт керівник структурного підрозділу та агроном. Затверджується Акт керівником підприємства. До Акта додаються лімітно-забірні картки на отримання матеріальних цінностей, накладні, за якими отримано добрива та засоби хімічного захисту рослин, і разом передаються до бухгалтерії підприємства для перевірки та проведення записів в регістрах бухгалтерського обліку.

Спеціалізована форма «Акт витрати насіння і садивного матеріалу» (форма № ВЗСГ-4), використовується сільськогосподарськими підприємствами для списання насіння і садивного матеріалу до витрат на вирощування відповідних сільськогосподарських культур. Складається після завершення сівби (посадки) на окремих ділянках та полях сівозміни бригадиром та агрономом в двох примірниках. Записи здійснюються за назвами насіння (садивного матеріалу), в розрізі культур по окремих ділянках (номер поля), вказується площа та витрачене насіння (садивний матеріал) за нормою і фактичні витрати на 1 гектар та на всю площу. Ціна і сума визначається в залежності від обраного методу оцінки по списанню виробничих запасів згідно П(С)БО № 9 «Запаси» та П(С)БО № 30 «Біологічні активи», які зазначені в Наказі про облікову політику. До Акта додаються документи, на підставі яких проводилася видача насіння і садивного матеріалу зі складу «Лімітно-забірна картка на отримання матеріальних цінностей» (форма № ВЗСГ-1), «Накладна (внутрігосподарського призначення)» (форма № ВЗСГ-8), та інші документи, які підтверджують сортову якість насіння (садивного матеріалу).

Акт затверджується керівником підприємства або уповноваженою особою (головним агрономом), після чого передається в бухгалтерію для відповідних записів в регістрах бухгалтерського обліку.

Спеціалізована форма «Накладна (внутрігосподарського призначення)» (форма № ВЗСГ-8) застосовується для відпуску продукції, товарно-матеріальних цінностей, зокрема органічних добрив, зі складів сільськогосподарських підприємств відділенням, бригадам та іншим виробничим підрозділам для оприбуткування продукції та інших товарно-матеріальних цінностей, що надійшли з виробництва та придбані за готівку. У Накладній (внутрігосподарського призначення) вказують назву продукції, код синтетичного обліку, одиницю виміру, кількість відпущених (прийнятих) цінностей, ціну, суму, підписи відповідальних осіб, які здійснили господарську операцію і т.д.

5^А.3. СИНТЕТИЧНИЙ ТА АНАЛІТИЧНИЙ ОБЛІК ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

Об'єктом обліку витрат у рослинництві є окремі сільськогосподарські культури або групи культур, а також виконані роботи у незавершеному виробництві.

До незавершеного виробництва в рослинництві відносять витрати під урожай наступного року, які включають:

- оранка на зяб;
- лущення стерні;
- внесення мінеральних та органічних добрив;
- проведення робіт із снігозатримання;
- чорні пари.

Для обліку виробництва продукції рослинництва призначений рахунок **23 «Виробництво»**, субрахунок **231 «Рослинництво»**. Аналітичні рахунки за субрахунком **231 «Рослинництво»** відкриваються за кожним сортом рослин або групою культур, які вирощуються.

Рахунок 23 «Виробництво» активний, по дебету відображають витрати понесені на виробництво продукції, по кредиту – вихід готової продукції в оцінці за плановою собівартістю на початку року та фактичною – на кінець року або за справедливою вартістю на дату балансу.

На рисунку 5^А.1 схематично зображено формування інформації по субрахунку 231 «Рослинництво» в системі синтетичного обліку.

Дебет	231 «Рослинництво»	Кредит
Залишок незавершеного виробництва на початок звітного періоду		
Вартість насіння та посадкового матеріалу списаного на виробництво Кт 20 «Виробничі запаси»		Вихід готової продукції в оцінці за фактичною собівартістю / справедливою вартістю. Дт рах. 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва». Дт рах. 21 «Поточні біологічні активи»
Вартість виконаних робіт та наданих послуг Кт рах. 63,68		
Нараховано знос основних засобів Кт 13 «Знос необоротних активів»		
Нарахована заробітна плата працівникам Кт 66,65		
Загальновиробничі витрати Кт 91 «Загальновиробничі витрати»		
Залишок незавершеного виробництва на кінець звітного періоду		

Вартість насіння, посадкового матеріалу, добрив, засобів захисту рослин, витрачених на вирощування сільськогосподарських культур, відображають по дебету субрахунка 231 «Рослинництво» та кредиту рахунка 20 «Виробничі запаси».

За кредитом субрахунка 231 «Рослинництво» обліковують сільськогосподарську продукцію рослинництва (зерно, насіння, коренеплоди, овочі, фрукти, ягоди) та додаткові біологічні активи (розсада, саджанці, живці) в оцінці за фактичною собівартістю або справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу.

Зведений облік виробництва продукції рослинництва

Для зведеного обліку витрат і виходу продукції в галузі рослинництва передбачено використання журналу-ордеру № 5 В с.-г. за рахунками 23 «Виробництво», 24 «Брак у виробництві», 39 «Витрати майбутніх періодів», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут» та № 5.5 с.-г. Звіт про витрати та вихід продукції основного виробництва.

Журнал-ордер № В с.-г. призначений для відображення кредитових оборотів з виходу продукції окремих галузей сільськогосподарського виробництва, списання вартості послуг чи робіт допоміжних виробництв та певних видів витрат (зокрема субрахунок 231 «Рослинництво»).

Звіт про витрати та вихід продукції основного виробництва № 5.5 с.-г. складається за місяць наростаючим підсумком з початку року в розрізі об'єктів аналітичного обліку за відповідними статтями витрат. Дані звіту за кредитом аналітичних рахунків виробництв у межах структурних підрозділів та галузей виробництв переносять у Зведену відомість № 5.10 с.-г. до Журналу-ордеру № 5 В с.-г., а з Журналу-ордера – до Головної книги.

Послідовність формування інформації про виробництво продукції рослинництва в реєстрах бухгалтерського обліку наведено на рисунку 5^А.2.

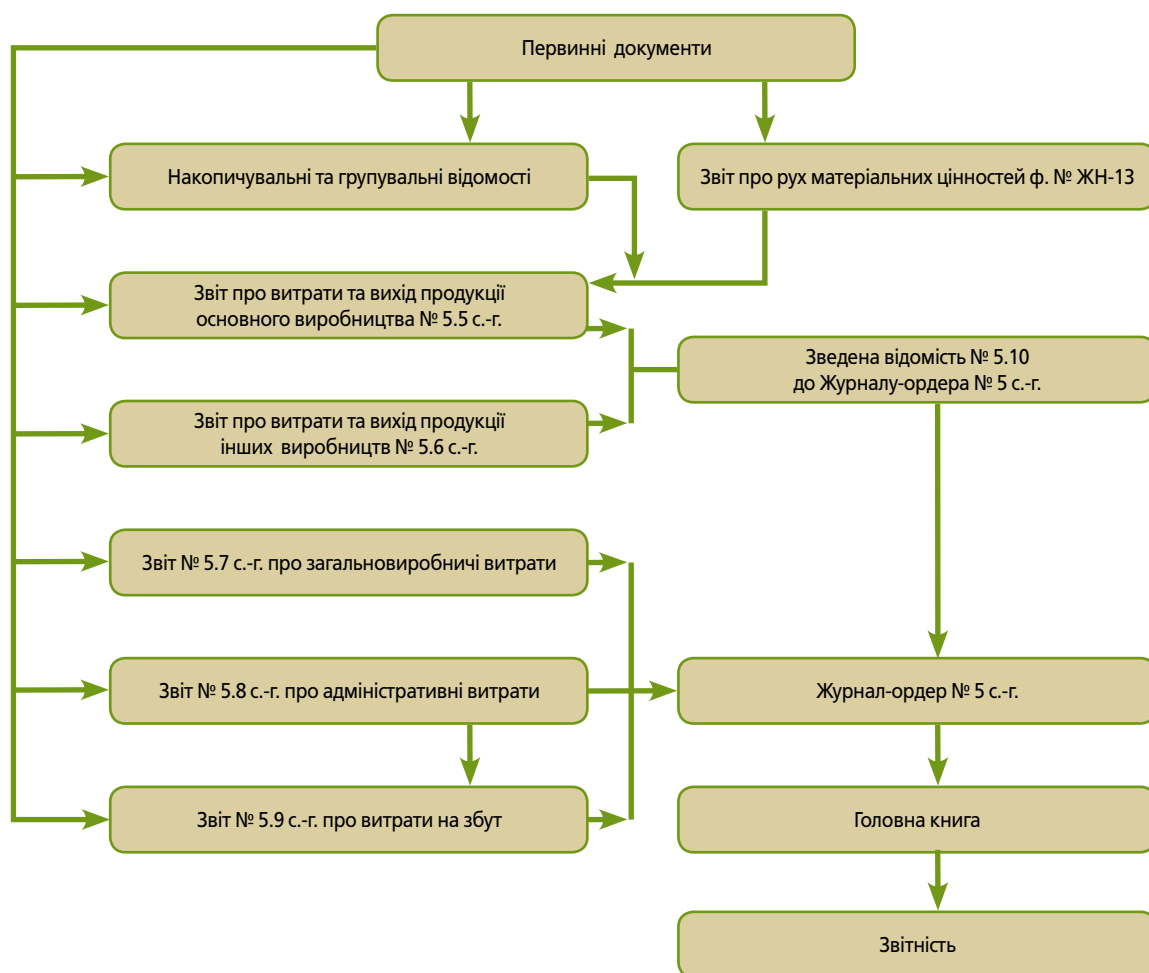

Рис. 5^А.2 Послідовність формування інформації про виробництво продукції рослинництва в реєстрах бухгалтерського обліку

5^А.4. ВІДОБРАЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВИТРАТИ НА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА У ЗВІТНОСТІ

Склад фінансової звітності сільськогосподарських підприємств наведено в табл. 5^А.2.

Таблиця 5^А.2.

Форми фінансової звітності сільськогосподарських підприємств

Форма	Назва звіту
Ф - 1	Баланс
Ф - 2	Звіт про фінансові результати
Ф - 3	Звіт про використання грошових коштів
Ф - 4	Звіт про власний капітал
Ф - 5	Примітки до річної фінансової звітності

У статті «Незавершене виробництво» показуються витрати на незавершене виробництво і незавершені роботи (послуги), а також вартість напівфабрикатів власного виробництва і вало́ва заборгованість замовників за будівельними контрактами.

До форм статистичної звітності, в яких відображається інформація про витрати в галузі рослинництва, відносять наступні (табл. 5^А.3).

Таблиця 5^А.3.

Форми статистичної звітності сільськогосподарських підприємств, в яких відображається інформація про виробництво продукції рослинництва

Форма	Назва звіту
Форма 3-СГ	"Звіт про сівбу ярих культур"
Форма 4-СГ	"Заключний звіт про підсумки сівби під урожай"
Форма 29-СГ	"Звіт про збір урожаю сільськогосподарських культур"
Форма 50-СГ	"Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств"

Основною статистичною формою, в якій узагальнюється інформація про результати виробництва сільськогосподарської продукції, є ф. № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств за 200_ рік». Заповнення форми № 50-сг здійснюється на підставі даних бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств. В ній відображаються витрати на виробництво сільськогосподарської продукції, зокрема й галузі рослинництва, а також отримані доходи від її реалізації. Форму № 50-сг подають юридичні особи, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, незалежно від форм власності та господарювання, крім підприємств, які згідно з чинним законодавством ведуть спрощений облік доходів і витрат.

Інформація про витрати на виробництво продукції рослинництва, площу посіву, збір продукції та фінансові результати від її реалізації наведено у підрозділі 1 «Продукція рослинництва».

У графі 1 «Зібрана площа» (коди 0020 - 0075, 0105), відображаються дані про зібрану площу сільськогосподарських культур, з якої за даними бухгалтерського обліку оприбутковано валовий збір і обліковані витрати на виробництво. У зібрану площу включаються площі, які на кінець року залишились не обмолоченими або не зібраними, а також площі повторних (післяжнивних), проміжних, міжрядних (ущільнених) посівів.

Зібраною площею льону-довгунця вважається вся фактично зібрана площа, насіння льону – площа, з якої фактично проведено обмолот, соломки льону-довгунця – вибрана площа незалежно від того, повністю проведена обробка соломки з цієї площі чи ні.

У підприємствах, які мають зрошувані й осушені землі, показують зібрані площі та збір урожаю з усіх земель: як з политих посівів і з осушених земель, так і з решти посівів.

Зібрана площа кожної культури, що показана в графі 1 даної форми, повинна бути співставлена з площею, показаною у формі статистичного спостереження № 29-ст «Звіт про збір урожаю сільськогосподарських культур».

У дані графі 2 «Виробництво продукції» за кодами 0020, 0025-0040 відображають валовий збір зерна і насіння соняшнику в масі після доробки (тобто, за винятком відходів, що не використовуються, й усушки при доробці в підприємстві), включаючи корисні зернові відходи в натурі, у перерахунку на повноцінне зерно.

За кодом 0030 збір урожаю кукурудзи на зерно наводять у перерахунку на сухе зерно. Перерахунок проводиться за фактичним виходом зерна шляхом обмолоту середньодобових зразків або на підставі лабораторного аналізу. Базисна вологість зерна приймається при цьому в розмірі 14%.

За кодом 0041 показують кількість намолоченого очищеного насіння сої, за кодом 0042 - кількість намолоченого очищеного насіння ріпаку озимого.

Дані про виробництво льону-довгунця наводяться у фізичній масі, а не в заліковій. За кодом 0044 проставляється кількість намолоченого і очищеного насіння льону-довгунця. За кодом 0045 показують вихід соломки врожаю звітного року. Доробку продукції виробництва минулого року показують за кодом 0120 «інша продукція рослинництва».

За кодом 0050 показують збір цукрових буряків фабричних, тобто призначених для переробки на цукрових заводах, у фізичній вазі, без землі. Цукрові буряки, використані на годівлю тварин, у даний код не включаються.

За кодом 0060 відображають кількість зібраної повноцінної картоплі у фізичній вазі (без землі).

За кодом 0070 відображають збір усіх овочевих культур відкритого ґрунту: капуста всяка, огірки, помідори, цибуля, морква, буряки столові, зелений горошок, часник, інші овочеві культури (столові коренеплоди, горох і квасоля на лопатку, недозрілі боби тощо), а також початки цукрової кукурудзи молочної і молочно-воскової стиглості для консервування і використання у свіжому вигляді на харчування.

За кодами 0080 і 0090 показують збір продукції з насаджень у плодоносному віці.

За кодом 0095 показують загальний збір урожаю ягід як з відокремленої площі ягідників (суниці, полуниці, малина, смородина, агрус), так і збір з міжрядних насаджень. У валовий збір продукції ягідників враховується також валовий збір чорноплідної горобини та обліпихи.

За кодом 0100 показується валовий збір хмелю з насаджень у плодоносному віці.

За кодом 0105 «кормові коренеплоди і баштанні кормові» показують збір буряків кормових, кормової брукви, моркви, турнепсу, цукрових буряків на годівлю худоби, кормових баштанних культур (кормові гарбузи, кавуни, кабачки).

За кодом 0107 «силос» показують кількість одержаного силосу всіх видів, визначену, виходячи з об'єму силосної споруди та ваги одного кубічного метра силосної маси.

За кодом 0110 «сінаж» показують кількість одержаного сінажу. На сінаж закладається маса вологістю до 55%.

У графі 3 «Виробнича собівартість основної продукції» показують прямі витрати на виробництво продукції, також загальновиробничі витрати, віднесені до відповідного виду рослинницької продукції.

Витрати посівів, які повністю або частково загинули від стихійного лиха, списуються як надзвичайні витрати відповідно до Методичних рекомендацій з планування, обліку та калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств.

За кодом 0120 «інша продукція рослинництва» наводять витрати на виробництво продукції, не названої вище, зокрема конопель, цукрових буряків, овочевих, баштанних та кормових культур, урожай яких повністю використаний для одержання насіння, інше. При частковому використанні овочів на насіння їхня собівартість обліковується в складі собівартості овочів (код 0070).

У розділі 2 «Витрати на основне виробництво» наводять дані про прямі витрати в рослинництві за календарний рік з 1 січня до 31 грудня звітного року у групуванні за елементами витрат, які пов'язані з виробництвом продукції, включаючи витрати на повністю загиблі посіви сільськогосподарських культур, які списані на збитки підприємства (надзвичайні витрати), код 0355.

За кодом 0290 «Матеріальні витрати, які увійшли в собівартість продукції», показують вартість продуктів сільського господарства і промисловості, послуг сторонніх організацій, які використані підприємством на виробництво продукції (робіт, послуг).

За кодами 0295 «насіння і посадковий матеріал», 0300 - «корми», 0301 - «у т.ч. покупні», 0305 - «інша продукція сільського господарства» (гній) показують витрати продуктів сільського господарства незалежно від джерел їх надходження.

Покупне насіння і посадковий матеріал показують в оцінці за собівартістю, яка складається з фактичних витрат, а вироблені у власному підприємстві - за виробничою собівартістю з урахуванням дооцінок за рішенням уряду.

За кодом 0310 «мінеральні добрива» показують вартість мінеральних добрив, фактично використаних у звітному році. Витрати на доставку мінеральних добрив у сільськогосподарське підприємство власним транспортом, підготовку до внесення в ґрунт, вивезення їх на поля і таке ін. до витрат за цим кодом не включаються. Вони показуються за відповідними елементами витрат.

У формі № 4-сг показуються фактичні розміри посіву сільськогосподарських культур на землях, що перебувають у володінні та користуванні підприємства згідно з чинним законодавством. Заповнення форми № 4-сг проводиться на підставі первинних облікових документів та реєстрів журнально-ордерної форми бухгалтерського обліку. У формі № 4-сг обліковується весняна продуктивна площа, яка фактично зайнята посівами і з якої передбачається одержати врожай поточного року. При її визначенні повторний рахунок посівних площ не допускається. До складу весняної продуктивної площі входять: озимі посіви минулого року, що збереглися до закінчення весняної сівби; посіви ярих культур поточного року на самостійній площі, включаючи пересів загиблих озимих, площу багаторічних технічних культур (лікарських, ефіроолійних); безпокровні багаторічні трави посіву поточного року; багаторічні трави посіву минулих років на площі, що збиратиметься у поточному році, так звана укисна площа, що збереглася до закінчення весняної сівби; посіви у міжряддях садів; посіви попередніх культур на розораних луках і пасовищах з метою їх докорінного поліпшення.

У розділі 1 «Зернові та зернобобові культури» форми № 4-сг виділяються площі озимих на зерно та зелений корм, що були засіяні восени минулого року (рядки 001-005): пшениці (включаючи озиме тритікале), жита, ячменю, ріпаку. Посіяні з осені минулого року площі інших культур, крім перелічених, враховуються разом із ярими посівами поточного року; площі озимих, що повністю загинули в осінньо-зимовий період до закінчення сівби ярих (рядки 006-010), пересіяні площі загиблих озимих ярими культурами (рядки 011-015); площі озимих, що збереглися до кінця сівби ярих культур (рядки 016-023); площі озимих, використаних на зелений корм, силос і випас, на яких посіяні ярі культури (рядок 024); площі посіву ярих зернових та зернобобових культур (рядки 025-048); площі посіву зернових та зернобобових культур під урожай поточного року (рядок 049): сума площ озимих на зерно, що збереглися до кінця сівби ярих культур (рядок 017), і площ ярих культур (рядок 025).

Дані про розміри загиблих площ озимих культур (рядки 006-010) повинні бути підтверджені відповідними актами з підписами відповідальних осіб, які перевіряли і встановили факт загибелі, або висновками страховиків, якщо посіви були застраховані. Загиблими вважаються посіви, які повністю загинули, незалежно від того, пересівались вони ярими культурами чи ні. Зріджені посіви загиблими не вважаються. Якщо зріджені озимі посіви були підсіяні ярими зерновими

культурами, вони обліковуються у складі ярих культур у рядку 036. Факт підсіву зріджених озимих посівів ярими культурами повинен бути підтверджений відповідними документами.

Якщо під загиблими озимими, які не будуть пересіяні до закінчення сівби ярих, збереглися підпокривні трави, то площі цих трав у загальній посівній площі не враховуються, а обліковуються окремо у рядках 401-405.

Якщо загиблі в осінньо-зимовий період посіви озимих культур (включаючи загиблі озимі весною, під якими збереглися підсіяні трави) були пересіяні ярими культурами, то у формі № 4-сг у відповідних рядках відображаються площі тих ярих культур, якими було здійснено пересів (у розмірі фактичного пересіву), і, крім того, ці площі наводяться за відповідною групою культур у рядках 011-015.

Не пересіяна на момент складання № 4-сг площа загиблих ярих культур із показників не виключається і обліковується у відповідних рядках. Порядок обліку загиблих ярих посівів аналогічний обліку загиблих посівів озимих культур.

Порядок заповнення розділу 1

«Сільськогосподарські культури» форми № 29-сг

У графі 1 відображається уточнена після подання форми № 4-сг «Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 200_ року» (річна) посівна площа з урахуванням посівів пізніх культур під урожай поточного року (літніх посадок картоплі тощо), а також фактичного господарського використання посівів (на зерно, сіно, зелений корм, випас) та їх загибелі.

Дані про розміри загиблих площ повинні бути підтверджені відповідними актами з підписами відповідальних осіб, які перевіряли та встановили факт загибелі, або висновками страховиків, якщо посіви були застраховані. Загиблими вважаються посіви, які повністю загинули, незалежно від того, пересівались вони чи ні. Зріджені посіви загиблими не вважаються. Зріджені озимі посіви, які були підсіяні ярими зерновими культурами, обліковуються у складі ярих культур у рядку 1115. Факт підсіву зріджених озимих посівів ярими культурами повинен бути підтверджений відповідними документами.

Непересіяні площі загиблих весною озимих культур, на яких збереглися підсіяні багаторічні трави, у загальній посівній площі не враховуються, а обліковуються окремо у рядку 1443 (графа 1).

У графах 3 та 4 проставляється загальна кількість продукції (валовий збір), яка одержана із площі, наведеної у графі 2, включаючи дорахунки відповідно до підпункту 1.3.1 розділу I цієї Інструкції, а також валові збори сільськогосподарських культур, що були фактично зібрані та оприбутковані із площ, які були визнані як загиблі, але на них фактично було проведено збір урожаю. В залежності від культури фактичний збір урожаю обліковується у початково оприбуткованій вазі та/або у вазі після доробки. Якщо загиблі у літній період культури були пересіяні іншими культурами, то у формах обліковуються посівні, зібрані площі та збір урожаю тих культур, якими був проведений пересів. Площі збирання та валові збори з повторних (післяжнивних), проміжних, міжрядних (ущільнених) посівів обліковуються окремо від основних посівів та проставляються у графах 5, 6 і 7 відповідно до обліку основних посівів.

У графах 5-7 також враховуються зібрані площі й урожай сільськогосподарських культур, який було одержано з площі самосіву (падалиця). Площами самосіву (падалиця) визнаються площі, на яких посів у поточному році не був здійснений, а наявність сходів зумовлена проростанням культур, які не були зібрані у попередніх роках. У рядках 1101 і 1102 (графа 1) відображається посів та загибель площ озимих на зерно та зелений корм, посіяних восени попереднього року. У рядку 1101 (графа 1) наводиться загальна площа озимих культур, що були посіяні восени попереднього року. Тут враховуються всі посіви пшениці озимої (включаючи тритикале озиме), жита озимого, ячменю озимого, ріпаку озимого незалежно від мети господарського використання (на зерно чи на зелений корм). Площа озимих культур у рядку 1101 (графа 1) повинна дорівнювати сумі показників рядків 1102, 1103, 1224, 1606, 1615 і 1616 (графа 1). У рядку 1102 (графа 1) показується площа озимих, що повністю загинули в осінньо-зимовий період до закінчення сівби ярих. Порядок оформлення та обліку загиблих площ викладено у підпункті 2.1.1 пункту 2.1 розділу II цієї Інструкції.

ДОДАТКИ

		Коди		
	Дата (рік, місяць, число)			01
Підприємство _____	за ЄДРПОУ			
Територія _____	за КОАТУУ			
Організаційно-правова форма господарювання _____	за КОПФГ			
Орган державного управління _____	за СПОДУ			
Вид економічної діяльності _____	за КВЕД			
Одиниця виміру: тис. грн.	Контрольна сума			

Адреса _____

БАЛАНС

за _____ 20 ____ р.

Форма № 1

код за ДКУД

1801001

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4
I. Необоротні активи			
Нематеріальні активи:			
залишкова вартість	010		
первісна вартість	011		
накопичена амортизація	012		
Незавершені капітальні інвестиції	020		
Основні засоби:			
залишкова вартість	030		
первісна вартість	031		
знос	032		
Довгострокові біологічні активи:			
справедлива (залишкова) вартість	035		
первісна вартість	036		
накопичена амортизація	037		
Довгострокові фінансові інвестиції:			
які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств	040		
інші фінансові інвестиції	045		
Довгострокова дебіторська заборгованість	050		
Справедлива (залишкова) вартість інвестиційної нерухомості	055		
первісна вартість інвестиційної нерухомості	056		
знос інвестиційної нерухомості	057		
Відстрочені податкові активи	060		
Гудвіл	065		

Актив	Код рядка	На початок звітної періоду	На кінець звітної періоду
1	2	3	4
Інші необоротні активи	070		
Усього за розділом I	080		
II. Оборотні активи			
Запаси:			
виробничі запаси	100		
поточні біологічні активи	110		
незавершене виробництво	120		
готова продукція	130		
товари	140		
векселі одержані	150		
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:			
чиста реалізаційна вартість	160		
первісна вартість	161		
резерв сумнівних боргів	162		
Дебіторська заборгованість за розрахунками:			
з бюджетом	170		
за виданими авансами	180		
з нарахованих доходів	190		
із внутрішніх розрахунків	200		
Інша поточна дебіторська заборгованість	210		
Поточні фінансові інвестиції	220		
Грошові кошти та їх еквіваленти:			
в національній валюті	230		
у т. ч. в касі	231		
в іноземній валюті	240		
Інші оборотні активи	250		
Усього за розділом II	260		
III. Витрати майбутніх періодів	270		
IV. Необоротні активи та групи вибуття	275		
Баланс	280		

Пасив	Код рядка	На початок звітної періоду	На кінець звітної періоду
1	2	3	4
I. Власний капітал			
Статутний капітал	300		
Пайовий капітал	310		
Додатковий вкладений капітал	320		
Інший додатковий капітал	330		
Резервний капітал	340		
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	350		
Неоплачений капітал	360	()	()
Вилучений капітал	370	()	()
Усього за розділом I	380		
II. Забезпечення таких витрат і платежів			
Забезпечення виплат персоналу	400		
Інші забезпечення	410		
Сума страхових резервів	415		
Сума часток перестраховиків у страхових резервах	416		
Залишок сформованого призового фонду, що підлягає виплаті переможцям лотереї	417		
Залишок сформованого резерву на виплату джек-поту, не забезпеченого сплатою участі у лотереї	418		
Цільове фінансування	420		
Усього за розділом II	430		
III. Довгострокові зобов'язання			
Довгострокові кредити банків	440		
Інші довгострокові фінансові зобов'язання	450		
Відстрочені податкові зобов'язання	460		
Інші довгострокові зобов'язання	470		
Усього за розділом III	480		
IV. Поточні зобов'язання			
Короткострокові кредити банків	500		
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	510		
Векселі видані	520		
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530		
Поточні зобов'язання за розрахунками:			
з одержаних авансів	540		
з бюджетом	550		
з позабюджетних платежів	560		
зі страхування	570		
з оплати праці	580		
з учасниками	590		
із внутрішніх розрахунків	600		
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами та групами вибуття, утримуваними для продажу	605		
Інші поточні зобов'язання	610		
Усього за розділом IV	620		
V. Доходи майбутніх періодів	630		
Баланс	640		

Керівник

Головний бухгалтер

Формування звітної інформації активу і пасиву Балансу

Актив	Код рядка	Графа 4 форми № 1 «Баланс» (сальдо відповідного рахунка на кінець звітного періоду)
I. Необоротні активи		
Нематеріальні активи:		
залишкова вартість	010	Рядок 011 мінус рядок 012
первісна вартість	011	Дт 12
накопичена амортизація	012	Кт 133
Незавершені капітальні інвестиції	020	Дт 15, Дт 371
Основні засоби:		
залишкова вартість	030	Рядок 031 мінус рядок 032
первісна вартість	031	Дт 10, Дт 11
знос	032	Кт 131, Кт 132
Довгострокові біологічні активи:		
справедлива (залишкова) вартість	035	Рядок 036 - рядок 037
первісна вартість	036	Дт 16
накопичена амортизація	037	Кт 134
Довгострокові фінансові інвестиції:		
які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств	040	Дт 141
інші фінансові інвестиції	045	Дт 142, Дт 143
Довгострокова дебіторська заборгованість	050	Дт 18 (181, 182, 183)
Справедлива (залишкова) вартість інвестиційної нерухомості	055	Рядок 056-рядок 057 Дт 100
первісна вартість інвестиційної нерухомості	056	Дт 100
знос інвестиційної нерухомості	057	Кт «Знос інвестиційної нерухомості»
Відстрочені податкові активи	060	Дт 17
Гудвіл	065	Дт 191, Дт 193
Інші необоротні активи	070	Дт 184
Усього за розділом I	080	Сума рядків 010, 020, 030, 035, 040, 045, 050, 055, 060, 065, 070
II. Оборотні активи		
Виробничі запаси	100	Дт 20, Дт 22
Поточні біологічні активи	110	Дт 21
Незавершене виробництво	120	Дт 23, Дт 24, Дт 25
Готова продукція	130	Дт 26, Дт 27
Товари	140	Дт 28
Векселі одержані	150	Дт 34
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:		
чиста реалізаційна вартість	160	До підсумку балансу включають різницю дебіторської заборгованості і резерву сумнівних боргів (рядок 161 мінус рядок 162)
первісна вартість	161	Дт 36
резерв сумнівних боргів	162	Кт 38
Дебіторська заборгованість за розрахунками:		
з бюджетом	170	Дт 641, Дт 642
за виданими авансами	180	Дт 371
з нарахованих доходів	190	Дт 373
із внутрішніх розрахунків	200	Дт 36, Дт 377, Дт 682, Дт 683
Інша поточна дебіторська заборгованість	210	Дт 372, Дт 374, Дт 375, Дт 376, Дт 377, Дт 63, Дт 65, Дт 66, Дт 67, Дт 685
Поточні фінансові інвестиції	220	Дт 352
Грошові кошти та їх еквіваленти:		
в національній валюті	230	Дт 301, Дт 311, Дт 313, Дт 333, Дт 351
у т. ч. в касі	231	
в іноземній валюті	240	Дт 302, Дт 312, Дт 314, Дт 334, Дт 351
Інші оборотні активи	250	Дт 331, Дт 332, Дт 643
Усього за розділом II	260	Сума рядків 100, 110, 120, 130, 140, 150, 160, 170, 180, 190, 200, 210, 220, 230, 240, 250
III. Витрати майбутніх періодів	270	Дт 39
IV. Необоротні активи та групи вибуття	275	Дт 286
Баланс	280	Сума рядків 080, 260, 270, 275

Пасив	Код рядка	Графа 4 форми № 1 «Баланс» (сальдо відповідного рахунка на кінець звітного періоду)
I. Власний капітал		
Статутний капітал	300	Кт 40
Пайовий капітал	310	Кт 41
Додатковий вкладений капітал	320	Кт 421, Кт 422
Інший додатковий капітал	330	Кт 423, 424, 425, 426
Резервний капітал	340	Кт 43
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	350	Кт 441, Дт 442
Неоплачений капітал	360	Дт 46
Вилучений капітал	370	Дт 45
Усього за розділом I	380	Сума рядків 300, 310, 320, 330, 340 плюс чи мінус рядок 350 мінус рядки 360, 370
II. Забезпечення таких витрат і платежів		
Забезпечення виплат персоналу	400	К 471, Кт 472, Кт 477
Інші забезпечення	410	Кт 473, Кт 474
Сума страхових резервів	415	Кт 491, Кт 492
Сума часток перестраховиків у страхових резервах	416	Кт 493, Кт 494
Залишок сформованого призового фонду, що підлягає виплаті переможцям лотереї	417	Кт 475
Залишок сформованого резерву на виплату джек-поту, не забезпеченого сплатою участі у лотереї	418	Кт 476
Цільове фінансування	420	Кт 48
Усього за розділом II	430	Сума рядків 400, 410, 420 плюс різниця рядків 415 і 416, що вписуються, плюс рядки 417 і 418, що вписуються
III. Довгострокові зобов'язання		
Довгострокові кредити банків	440	Кт 501, Кт 502, Кт 503, Кт 504
Інші довгострокові фінансові зобов'язання	450	Кт 505, Кт 506, Кт 51, Кт 52
Відстрочені податкові зобов'язання	460	Кт 54
Інші довгострокові зобов'язання	470	Кт 53, Кт 55
Усього за розділом III	480	Сума рядків 440, 450, 460, 470
IV. Поточні зобов'язання		
Короткострокові кредити банків	500	Кт 60
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	510	Кт 61
Векселі видані	520	Кт 62
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530	Кт 63
Поточні зобов'язання за розрахунками:		
з одержаних авансів	540	Кт 681
з бюджетом	550	Кт 641, Кт 642
з позабюджетних платежів	560	Кт 685
зі страхування	570	Кт 65
з оплати праці	580	Кт 66
з учасниками	590	Кт 67
із внутрішніх розрахунків	600	Кт 63, Кт 682, Кт 683
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами та групами вибуття, утримуваними для продажу	605	Кт 680
Інші поточні зобов'язання	610	Кт 372, Кт 644, Кт 684, Кт 685
Усього за розділом IV	620	Сума рядків 500, 510, 520, 530, 540, 550, 560, 570, 580, 590, 600, 605, 610
V. Доходи майбутніх періодів		
Баланс	640	Кт 69
		Сума рядків 380, 430, 480, 620, 630

Перелік рекомендованих джерел до Теми 5^А

1. Закон України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996 – XIV.
2. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій та Інструкція по його застосуванню, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс» Наказ Мінфіну України від 31. 03. 1999 р №87, 01 01 2000 р.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» Наказ Мінфіну України від 20. 10. 1999р №246,01 01 2000 р.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» Наказ Мінфіну України від 31. 12. 1999 р №318,01 01 2000 р.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» Наказ Мінфіну України від 18.11.2005 р., №790,01.01.2007 р.
7. Інструкція «Про затвердження типових форм первинних облікових документів з обліку сировини та матеріалів» наказ Міністерства статистики України від 21.06.1996 № 193.
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах Наказ № 929 від 21.12.2007 р.
9. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, що затверджені наказом Міністерства аграрної політики України від від 18.05.01 № 132.
10. Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29 грудня 2000 року №356.
11. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів: затв. наказом Мінфіну України від 10.01.07 № 2
12. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2006р. №1315.
13. Методологічні положення з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств Наказ № 289 від 9.11.2011 р.
14. Інструкція щодо заповнення форм державних статистичних спостережень № 29-сг «Підсумки збору врожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду на 1 грудня 200_ року» (річна) та № 29-сг (меліорація) «Збір урожаю сільськогосподарських культур на 1 грудня 200_ року» (річна) Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету статистики України від 11 квітня 2011 року № 87.
15. Сук Л.К. Сук П.Л. Бухгалтерський облік. – К.: Знання, 2008. - 507 с.
16. Фінансовий та управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах: Підручник / М.Ф. Огійчук, В.Я. Плаксієнко / За ред. проф. М.Ф. Очійчука. – К.: Алерта, 2009. – 1056 с.

Питання для самоперевірки до Теми 5^A

1. Які статті витрат включають до виробничої собівартості в галузі рослинництва?
2. Який нормативний документ регламентує порядок обліку витрат операційної діяльності за економічними елементами?
3. Які витрати входять до складу прямих матеріальних витрат в галузі рослинництва?
4. Які витрати входять до складу прямих витрат на оплату праці в галузі рослинництва?
5. Які витрати входять до складу інших прямих витрат в галузі рослинництва?
6. Які витрати входять до складу загальновиробничих витрат в галузі рослинництва?
7. До складу яких витрат відносять орендну плату за користування земельною ділянкою (паєм)?
8. До складу яких витрат відносять витрати пов'язані із страхуванням сільськогосподарських культур?
9. Які витрати списують в межах встановлених норм?
10. Які витрати списують у виробництво за фактично понесеними витратами?
11. Яким первинним документом оформляють відпуск насіння та садивного матеріалу у виробництво?
12. Яким первинним документом проводять списання вартості використаних мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту рослин?
13. Яким первинним документом проводять списання використаних насіння і садивного матеріалу?
14. Яким первинним документом проводять відпуск у виробництво запасів власного виробництва (органічних добрив)?
15. Що є об'єктом обліку в галузі рослинництва?
16. Який синтетичний рахунок призначено для узагальнення інформації про витрати понесені на виробництво продукції рослинництва та вихід готової продукції?
17. В якій частині рахунка 23 «Виробництво» відображається незавершене виробництво на кінець поточного року?
18. Які витрати в галузі рослинництва відносять до незавершеного виробництва?
19. Який регістр використовують для зведеного обліку витрат і виходу продукції в галузі рослинництва?
20. Послідовність формування інформації про виробництво продукції рослинництва в реєстрах бухгалтерського обліку?
21. В яких формах фінансової звітності відображають інформацію про виробництво продукції рослинництва?
22. В яких формах статистичної звітності відображають інформацію про виробництво продукції рослинництва?
23. В якій формі статистичної звітності відображають інформацію про частково або повністю загиблі посіви сільськогосподарських культур?
24. В якій формі статистичної звітності відображають інформацію про пересіяні загиблі посіви сільськогосподарських культур?

РИЗИКИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

ТЕМА 6

6.1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ⁶⁴

Поняття ризику пов'язується з усвідомленням небезпеки, загрози, ненадійності, невизначеності, непевності, випадковості, збитку. На думку дослідників, термін «ризик» походить від латинського слова «rescum» - скеля або небезпека зіткнення з нею. Протягом тривалого часу поняття ризику не лише асоціювалося з багатозначними негативними проявами життєвих ситуацій, а й часто вживалося як їх синонім.

В економічній літературі відомі численні спроби сформулювати теоретичні визначення поняття ризику. Найбільш послідовним серед них є твердження, згідно з яким ризик у своїй першооснові є невизначеністю.

Стан невизначеності можливий у кожній суспільно-економічній ситуації, якщо наперед не можна виявити причинно-наслідкового зв'язку між основними елементами процесу господарської діяльності чи суспільного буття. Невизначеність породжується непередбачуваністю кінцевого результату, який може або збігатися з очікуваним, або бути ліпшим чи гіршим за нього. В умовах невизначеності кінцевий результат можна передбачити лише наближено, узявши одне з потенційно можливих значень. Така невизначеність зумовлюється, як правило, суб'єктивним сприйняттям реальних явищ. Поняття ризику, на противагу поняттю невизначеності, має практичне застосування, а тому його зміст потребує об'єктивного визначення. Отже, потрібний перехід від суб'єктивно сприйнятої непевності, випадковості до об'єктивного поняття ризику, що на ній базується. Єдиний спосіб такого переходу - оцінити непевність (випадковість) кількісними методами, надавши їй реальних числових значень. Звідси випливає: ризиком буде визнано лише таку невизначеність, яку можна оцінити кількісно.

Дати найточнішу кількісну оцінку невизначених величин можна, обчисливши ймовірність їх появи. Ця ймовірність має ту характерну особливість, що вона одночасно як два необхідні компоненти загальної оцінки враховує такі взаємодоповнюючі випадковості:

- 1) частоту настання події щодо місця та часу;
- 2) розмір збитку, тобто абсолютну величину від'ємного відхилення фактичного результату від очікуваного.

Отже, показник ризику за своїм змістом – це не лише ймовірність появи непевної (випадкової) події, а й ймовірність настання негативного результату.

Залежно від наявних можливостей розрахункової бази, а також характеру випадкових явищ визначаються ймовірності кількох типів:

- а) ймовірність математична (априорна);
- б) ймовірність статистична (апостеріорна);
- в) ймовірність експертна (естиматична).

Математична ймовірність обчислюється як відношення кількості ситуацій, за яких деяка випадкова подія настала, до кількості ситуацій, за яких вона може настати, за умови, що всі розглядувані ситуації однаково можливі та взаємонезалежні. Застосування цього типу розрахунку ймовірності обмежене, оскільки ситуації, описані зазначеною математичною моделлю, рідко трапляються на практиці.

Статистична ймовірність – це відносна частота появи випадкової події певного виду в сукупності всіх можливих випадкових подій. Обчислення такої ймовірності ґрунтується на законі великих чисел і завдяки практичній доступності та достатній об'єктивності обчислених значень ймовірності застосовується найчастіше, передусім у економічній сфері.

⁶⁴ Розділ 6.1, 6.2. та 6.4. підготовлено з використанням підручника: Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С.С. Осадєць. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. А також дисертаційної роботи Н.А. Герасименко «Регулювання системи страхування сільськогосподарських культур в Україні». - К., 2010. – 189 С., для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Визначення експертної ймовірності має здебільшого вимушений характер з огляду на брак необхідної математично-статистичної інформації про випадкові події. Експертне оцінювання ґрунтується на об'єктивних фактах, знаннях і суб'єктивних відчуттях експертів щодо реальної ситуації. Незважаючи на деяку обмеженість результативних можливостей методу експертного оцінювання, він доволі широко застосовується в економіці.

Отже, визначити ризик та його ступінь у ситуації непевності можна лише одним із методів обчислення ймовірності появи негативних наслідків непевних подій. Якщо такий метод застосувати не вдається, то результат лишається непевним.

Негативними наслідками непевної події можуть бути не лише прямі втрати (збитки), а й непрямі, скажімо, недоотримана (втрачена) очікувана користь, якої планувалося досягти у процесі господарської діяльності. Звідси випливає такий висновок: *ризик* - це ймовірність зазнати втрат очікуваної економічної (фінансової) користі або прямих збитків через появу непевної (випадкової) події, що стосується майнового інтересу членів суспільства.

Теоретичну та методологічну базу досліджень ризику, обчислень ймовірності настання втрат та збитків становить так звана *теорія ризику*. Як наука ця теорія має два напрямки: перший становить спеціальну частину прикладної математики - стохастичку, завданням якої є обчислення ймовірностей, а другий - спеціальну економічну дисципліну, що вивчає економічний зміст втрат і збитків, які виникають з певною ймовірністю, та методику їх уникнення.

У страховій теорії та практиці поняттям ризику часто охоплюється не лише ймовірність появи непевних (випадкових) подій і збитків, а й самі такі події та об'єкти, на які вони чинять негативний вплив, - носії ризику. Так, ще в 1966 році американська комісія у справах страхової термінології офіційно опублікувала два різні визначення ризику. У першому з них ризик тлумачиться як непевність щодо настання того чи іншого явища в умовах, коли існують дві або більше можливостей перебігу подій, що йому передують. У другому визначенні - як застрахована особа або предмет. При цьому поняття ризику в розумінні кількісної міри непевності застосовують передусім теоретики в наукових дослідженнях, а предметне визначення ризику переважає у практиці страховиків.

У всіх сферах суспільно-економічного життя існує безліч ризиків, які потрібно класифікувати за видами, щоб далі можна було піддавати їх системному аналізу, приймаючи раціональні управлінські рішення. Залежно від завдань класифікації ризику класифікують за різними якісними та кількісними критеріями. Найбільшого прикладного значення набула класифікація за критеріями, які характеризують найважливіші складові поняття ризику: випадкову подію як причину виникнення ризику, ризикогенний об'єкт як його носій, ймовірність настання випадкової події щодо місця, часу та наслідків. Іноді беруть до уваги й інші критерії класифікації, які дають змогу повніше схарактеризувати прояви ризиків у різних сферах суспільного життя.

За своїм походженням ризики поділяються насамперед на *природні та антропогенні*. Причини природних ризиків - випадкові події та стихійні явища - зовсім не залежать від діяльності людини, тоді як антропогенні ризики виникають лише внаслідок різноманітної господарської та науково-технічної діяльності людей. З постійним розширенням сфери діяльності людини вплив її на появу ризиків стає дедалі відчутнішим. Антропогенні ризики давно є предметом спеціальних наукових досліджень, оскільки їм, на відміну від природних ризиків, які мають статичний характер, притаманна надзвичайна динамічність. Динамізм антропогенних ризиків зумовлюється економічними, технологічними та організаційними змінами, що супроводжують розвиток суспільства. У деяких випадках поділ ризиків на природні та антропогенні стає умовним. Так, ризик аварії ядерного реактора можна одночасно вважати антропогенним, оскільки людина започатковує ядерну реакцію, і природним - тією мірою, якою така реакція може відбуватися далі неконтрольовано під дією природних сил.

Ризики, ототожнювані з ризикогенними об'єктами, можуть класифікуватися згідно з *критерієм сутності їх безпосередніх носіїв*. З огляду на це ризики поділяються на *майнові та особисті*. Незалежно від випадкової події майнові ризики стосуються майнових об'єктів та майнових інтересів відповідних власників, а особисті - конкретних осіб. Особа як об'єкт ризику є незрівнянно складнішою за майновий об'єкт. Адже вона є одночасно фізичним, фізіо-

логічним та соціальним тілом і здатна генерувати відповідно ширшу гаму ризиків. Залежно від того, якій із зазначених субстанцій завдала шкоди випадкова подія, особисті ризики можуть виявлятися як ризики фізичного, фізіологічного та соціального походження.

Оскільки ризики сприймаються здебільшого за кількісними параметрами, то дуже важливим є їх поділ на класи за *критерієм розміру*. За цим критерієм розрізняють *катастрофічні, великі, середні, малі та незначні ризики*. Ризик відносять до однієї із цих категорій залежно від імовірності настання більших чи менших матеріальних втрат, які можуть виникнути в кожному конкретному випадку. Очевидно, що втрати в разі катастрофічних ризиків найбільші, а в разі незначних - найменші. Проте частота появи катастрофічних ризиків набагато менша, ніж малих чи незначних. З огляду на це сукупність ризиків можна подати у вигляді піраміди, основу якої становлять незначні ризики, а вершину - катастрофічні (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Поділ ризиків на класи за критерієм розміру

Поділ ризиків за критерієм їх розміру має важливе практичне значення, оскільки допомагає розробляти й застосовувати єдину методологію обслуговування ризиків різних категорій, а передусім - катастрофічних і великих.

Особливістю катастрофічних ризиків є не лише великомасштабність негативних наслідків, а й неможливість їх передбачити й розрахувати. Поняття катастрофи пов'язується, як правило, з природними катаклізмами: землетрусами, циклонами, виверженнями вулканів, повенями та іншими стихійними явищами. Причинами катастрофічних ризиків можуть бути й різні види людської діяльності: винахідницька, політична чи економічна. Катастрофічний ризик означає загрозу появи численних негативних наслідків однієї події. Проте до катастрофічних наслідків може призвести також збіг у часі та просторі багатьох окремих незначних подій. Катастрофічні ризики називають «ризиками існування», оскільки вони можуть загрожувати нормальному існуванню людського суспільства. Згідно з оцінками експертів у XX столітті сталося понад 400 великих катастроф, головним чином природного, стихійного походження. Залежно від причин структура (частка у % до загальної кількості) катастроф була така (рис. 6.2):

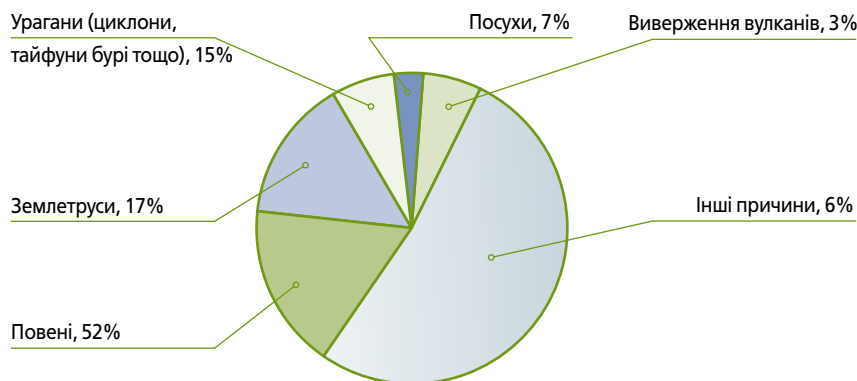

Рис. 6.2. Структура несприятливих подій у XX столітті

Одне з поширених визначень *катастрофічного ризику* характеризує його як «явище природи або людської діяльності, котре може зумовити численні кумульовані окремі ризики та призвести до майнових і особистих збитків у особливо великих розмірах».

Великі ризики порівняно з катастрофічними менш відчутні економічно, але виявляються з більшою закономірністю, а тому піддаються точнішому передбаченню й розрахунку. З огляду на це Міжнародна комісія з великих ризиків дійшла висновку, що *великий ризик* - це можливість появи події, котра завдає великих збитків, які значно перевищують середній рівень збитків від порівнянних, тобто однакових за походженням ризиків.

З метою уніфікованого підходу до страхового обслуговування великих і катастрофічних ризиків усі ризики спеціальними директивами ЄС були умовно поділені на дві основні категорії: великі та масові. *Масовими* визнаються такі ризики, які немає підстави відносити до великих. У свою чергу, до великих ризиків віднесені ті ризики, які генеруються в найбільш ризикогенних галузях господарської діяльності. Це - транспортні та повітряні ризики, ризики кредиту і застави, ризики загальної відповідальності та майнові, що виявляються на великих підприємствах.

Наслідками випадкових подій, передусім антропогенного походження, можуть бути не лише негативні, а й позитивні результати. Тобто в цих випадках альтернативою ризику стає його протилежність - *шанс*.

Імовірність настання при цьому негативних результатів також набуває ознак ризику, але особливого, спекулятивного характеру. Отже, враховуючи можливі наслідки випадкових подій, ризики можна поділити на чисті та спекулятивні - згідно з критерієм можливих наслідків (рис. 6.3). Коли ризики чисті, наслідок випадкової події завжди альтернативний: збитки або їх відсутність.

Поділ ризиків на чисті та спекулятивні має важливе практичне значення, оскільки страхове обслуговування стосується лише чистих ризиків. Спекулятивні ризики, як правило, виникають під час азартних ігор, лотерей, які не потребують страхового захисту бо передбачають можливість не лише втрат, а й прибутків.

Рис. 6.3. Класифікація ризиків за критерієм можливих наслідків

Системний поділ ризиків на види, зумовлений як практичними, так і теоретичними потребами, визначає їх видово-просторову структуру променевого типу (рис. 6.4).

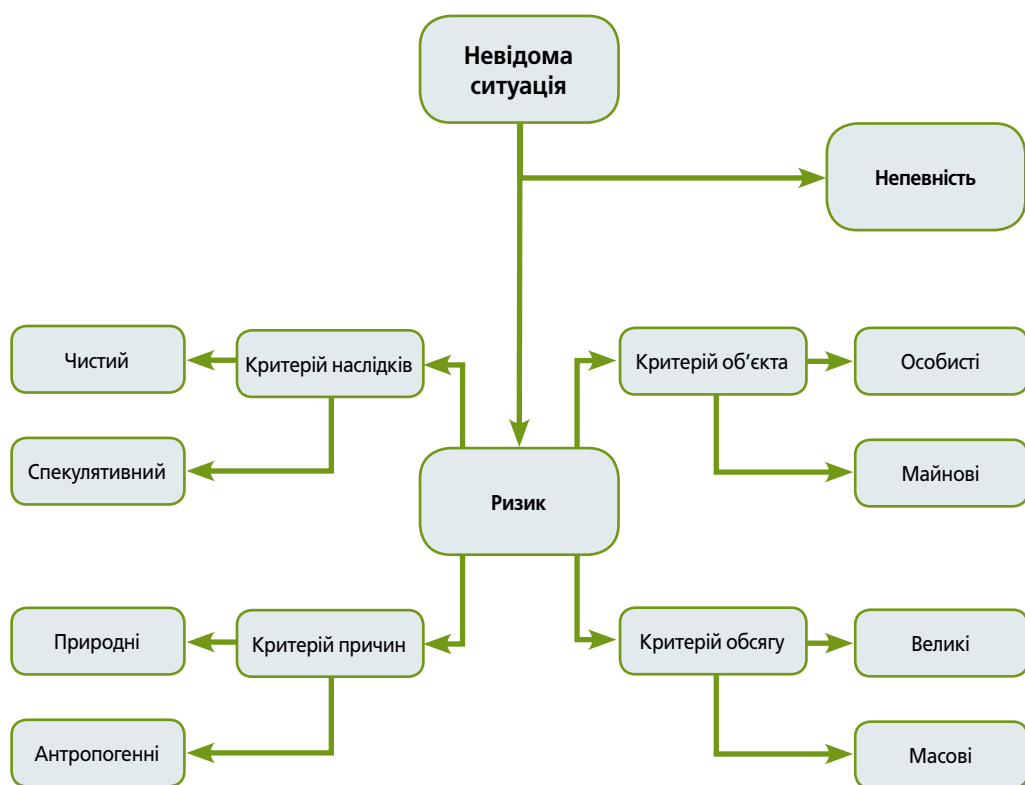

Рис 6.4. Види ризиків за критеріями наслідків, об'єкта, обсягу та причин

З-поміж ризиків, що впливають на результати господарської діяльності виділяють групи ризиків, які можливо або не можливо застрахувати, сприятливі та несприятливі ризики, а також технічні ризики страхувальника. З усіх вищенаведених найбільшу групу складають ризики, які можливо застрахувати.

В сучасному законодавстві страховий ризик трактується як певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Страховим ризиком є той, що може бути оцінений з точки зору ймовірності настання страхового випадку і кількісних розмірів можливого збитку. Основні критерії визначення ризику страховим, а також їх окремі характеристики наведені на рисунку 6.5.

Можливість	Ризик, який включається в обсяг відповідальності страховика повинен бути можливий.
Випадковість	Ризик має носити випадковий характер. Об'єкт, стосовно якого виникають страхові правовідносини, характеризується нестійким, тимчасовим типом зв'язку, і не повинен наражатися на небезпеку, яка заздалегідь відома страхувальнику або власнику об'єкта страхування. При цьому сторонам, які беруть участь у договорі страхування, заздалегідь не відомі конкретний час страхового випадку і можливий розмір заподіяного збитку.
Порівнюваність	Випадковість впливу даного ризику потрібно порівнювати з масою однорідних об'єктів. З цією метою організовується відповідне статистичне спостереження, аналіз даних якого допомагає встановити адекватну прогностичну страхову премію. Дані статистики дають змогу судити про закономірність впливу ризику стосовно сукупності однорідних об'єктів.
Нейтральність	Настання страхового випадку, виражене в реалізації ризику, не повинне бути пов'язане з волевиявленням страхувальника або іншої зацікавленої особи. Не бажано приймати на страхування ризику, пов'язані з намірами страхувальника (спекулятивні ризику).
Невідомість	Факт страхового випадку невідомий у часі і просторі.
Масштабність	Страхова подія не повинна перерости до розмірів катастрофи, тобто не охопити масу об'єктів у рамках великої страхової сукупності, заповнюючи масові збитки.
Об'єктивність	Шкідливі наслідки реалізації ризику слід об'єктивно виміряти і оцінити. Масштаби шкідливих наслідків повинні бути досить великими і стосуватися інтересів страхувальника (страхові інтереси).

Рис 6.5. Критерії страхового ризику та їх характеристика

Часто ризик розглядають як подію чи обставини, стосовно яких людина не має достатньо розуміння, знання і не здатна вести їх облік та обчислення. Це обумовлене тим, що на сьогодні ризик тлумачиться більш широко: з точки зору теорії – як ймовірність настання події чи сукупність подій, на випадок яких проводиться страхування; з точки зору виробництва – як можливість загибелі або пошкодження майна від вогню, повені, землетрусу та іншого лиха.

6.2. МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

6.2.1. Загальна характеристика управління ризиками

Суспільно-господарська практика виробила чимало методів і форм ефективної протидії ризикам та ліквідації їх негативних наслідків. Водночас відчувалася потреба системного підходу до вибору форм протидії ризикам як детермінанти їх оптимізації. Логічну послідовність здійснення ефективних антиризикованих заходів було запропоновано багатьма спеціалістами ще на початку XX століття. Визначені ними форми обмеження та ліквідації ризиків зводилися до таких дій:

1. Запобігання появі випадкових подій, які формують ризиковані ситуації в суспільному житті.
2. Подолання (репресія) випадкових подій, появі яких усе ж не вдалося запобігти.
3. Задоволення потреб, які виникли внаслідок дії ризику (компенсація втрат, збитків).

Наведений троїстий поділ антиризикованої діяльності було повсюдно визнано фахівцями як такий, що має ознаки системності та комплексності. Згодом зазначені методи боротьби з ризиками були трансформовані у специфічні функції страхування.

Розвиток економічної науки, а також страхової справи засвідчив, що антиризикована діяльність має ґрунтуватися на залученні вельми широкого кола управлінських інструментів, склад та послідовність застосування яких постійно вдосконалюються.

Найповніша сукупність послідовних заходів антиризикованої діяльності, застосування яких має комплексний, системний характер, у сучасній економічній теорії та практиці визначається терміном англomовного походження - «ризик-менеджмент» (risk management), тобто управління ризиками в його найширшому розумінні. Ризик-менеджмент як система охоплює три послідовні етапи:

- 1) аналіз ризику;
- 2) контроль за ризиком;
- 3) фінансування ризику.

Кожний із цих етапів передбачає здійснення багатьох різноманітних заходів організаційно-фінансового характеру.

Аналіз ризику є комплексним етапом, протягом якого передбачається:

- діагностика або ідентифікація ризиків - кваліфікація;
- оцінювання ризиків кількісними методами - квантифікація;
- визначення послідовності подальших дій на підставі загальної оцінки ризику в даній конкретній ситуації.

Початковим кроком на етапі аналізу ризику є вивчення ситуації з погляду можливості та причин його появи як суб'єкта господарювання - носія ризику. На появу ризиків впливають різні причини, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні причини, як правило, виводяться з умов довкілля, розташування господарського суб'єкта на певній території, стану попереджувальної інфраструктури. Суб'єкт не має значного впливу на зовнішні причини. Внутрішні причини - це стан та вид належного від суб'єкта майна, характер технології виробництва чи іншої діяльності, а також стан засобів безпеки (попередження ризиків), що їх він має у своєму розпорядженні. Досить важливою внутрішньою причиною є ступінь усвідомлення суб'єктом господарювання чи іншим носієм потенційного ризику остаточних можливих наслідків появи ризику. Суб'єктивне ставлення до ризику може бути як негативним, так і позитивним. Негативне ставлення до ризику означає його повне або часткове ігнорування. Така позиція суб'єкта у страховій теорії характеризується поняттям аверси ризику і досить часто саме вона є причиною останнього.

Засобами якісного аналізу мають бути виявлені негативні наслідки ризику в усіх сферах діяльності господарського суб'єкта. Так, ризик пожежі може виявити свої наслідки у сфері технологічного процесу, виробничо-господарської діяльності, фінансово-економічній та в соціальній. Проте відбувається це в певній послідовності. Послідовність такого виявлення зображено на схемі, наведена на рис. 6.6. [ClaesP.F., MeermanH. J. J. M. Risk management: inleiding tot het risicobehersproces. - Amsterdam: Stenfort Kroese, 1994. - С. 100].

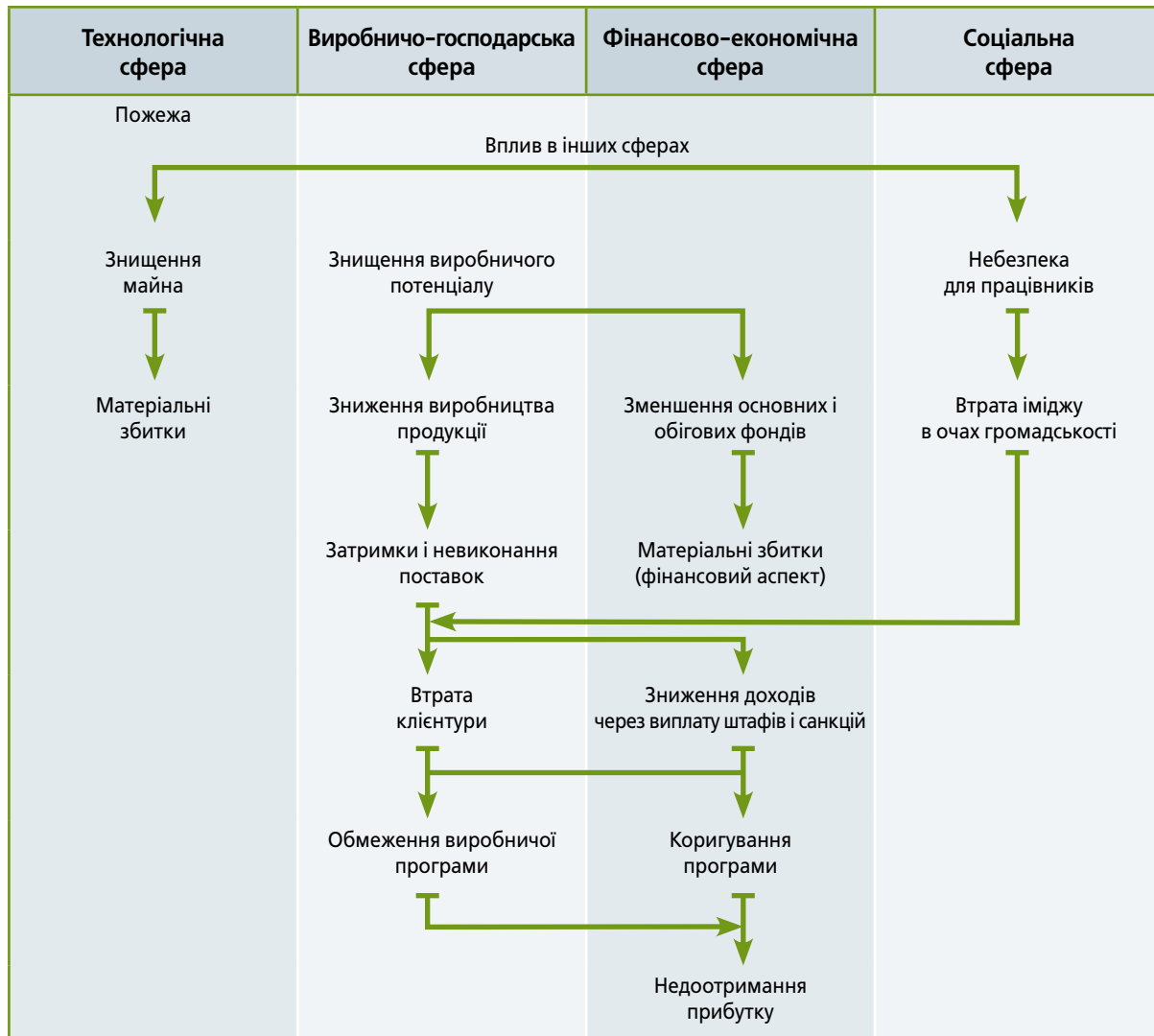

Рис. 6.6 Схема «каналізації» негативних наслідків ризику на підприємстві

Розглянута комплексна діагностика ризиків дає змогу простежити не лише їх розвиток та сфери поширення, а й негативні наслідки кумуляції таких ризиків, тобто взаємного їх впливу і нагромадження. З метою виконання цього значного за обсягом завдання слід залучати найрізноманітніші джерела інформації та використовувати найдосконаліші методи кваліфікаційного аналізу ризиків. Найважливіші з цих методів такі:

- аналіз спостережень за виробничою діяльністю;
- аналіз свідчень працівників;
- документальний аналіз господарської діяльності;
- аналіз організації об'єкта дослідження;
- аналіз окремих контрольних перевірок.

Слідом за ідентифікацією ризику та визначенням сфери його поширення постає потреба кількісно оцінити ризик.

Квантифікуючи ризик, потрібно брати до уваги два взаємозв'язані аспекти:

- максимальний розмір збитку, до якого може призвести даний ризик;
- імовірність настання події, яка може спричинити максимальний збиток.

Кількісно оцінюють ризики за допомогою актуарних розрахунків, виконання яких потребує достатньої статистичної та математичної бази. Кількісна оцінка ризиків відбиває ступінь їх економічної загрози.

Підсумки аналізу якісних і кількісних характеристик ризиків є підставою для визначення стратегії антиризикованої діяльності в майбутньому, тобто подальших дій, які зводяться до встановлення контролю над ризиками або фінансування потреб, що виникли внаслідок прояву ризиків.

Черговий етап процесу менеджменту - контроль над ризиками, який має на меті повне або часткове їх усунення.

Контроль над ризиками здійснюється різними способами:

- уникненням ризику;
- зменшенням (мінімізацією) ризику;
- обмеженням (локалізацією) ризику;
- розсіюванням (поділом) ризику.

Уникнення ризику є найефективнішим і водночас найважчим для виконання методом. Уникнення означає фактичне ухилення від ризикованої діяльності (способу буття). Безумовно, про уникнення може йтися лише за наявності альтернативних вирішень, які є менш ризикованими.

У тій ситуації, коли можливості раціонального уникнення ризику вичерпуються, постає потреба використовувати інші способи антиризикованого характеру. Один із таких способів полягає в попереджувальній (превентивній) діяльності, спрямованій на зменшення ризику. Здійснення ефективної попереджувальної діяльності потребує значних фінансових витрат на придбання різноманітних технічних засобів та проведення організаційно-технічних заходів, які могли б протистояти виникненню ризиків.

У тій ситуації, коли попри всі попереджувальні зусилля ризик настане, вживають заходів, спрямованих на його обмеження (локалізацію). Ці заходи мають здебільшого репресивний характер.

З метою обмеження наслідків ризику його можна поділити. Поділ ризику як форма контролю полягає в тому, що господарські суб'єкти можуть обмінятися пакетами акцій, віддавши, таким чином, частину власного ризику і взявши частину чужого. Такі операції відомі як операції з диверсифікації портфеля активів господарського суб'єкта.

Усі наведені способи контролю над ризиками застосовуються одночасно. Але висувається вимога дотримуватись оптимального співвідношення між цими способами з погляду їх ефективності.

Головним етапом ризик-менеджменту є покриття негативних наслідків (збитків) ризиків фінансовими засобами. Кожний суб'єкт господарювання може сам фінансувати свої ризики або передавати їх іншому суб'єктові господарювання згідно з попередньою взаємною домовленістю. Самофінансування ризиків, відоме також як самострахування, є формою безпосереднього самостійного покриття збитків власними коштами.

За наявності коштів у фондах та резервах вони можуть бути використані аж до повного задоволення відповідної потреби. Істотним недоліком самофінансування ризиків є неможливість точного визначення потреби в резервних коштах через недостатню статистичну та розрахункову базу. А створення фонду в обсязі, меншому за майбутню реальну потребу, призведе до неповного фінансування ризику. Проте формування фондів та резервів у обсягах, більших за майбутні потреби в коштах, неминуче призведе до вилучення з господарського обігу значних фінансових ресурсів.

У тих випадках, коли збитки очікуються більшими за можливості господарського суб'єкта самому фінансувати свої ризики, постає потреба передати власну фінансову відповідальність за них іншим суб'єктам, здатним до фінансування таких ризиків на певних умовах. Передача (трансфер) ризиків може здійснюватися у двох основних формах:

- ризики передаються під фінансову гарантію іншого суб'єкта;
- ризики передаються професійним страховикам на підставі договору страхування за відповідну плату.

Перша форма досить широко реалізується укладенням договорів поруки, згідно з якими на певних умовах ризик передається одним суб'єктом іншому. Ця форма має обмежене застосування, оскільки вимагає надзвичайно високої довіри між суб'єктами. Крім того, вона містить елементи гри.

Найпоширенішою формою трансферу ризиків є передання їх професійним страховикам. Страховик, на відміну від поручителя, беручи на себе зобов'язання за ризиками, має змогу вирівняти їх перерозподілом між багатьма суб'єктами. Вирівнювання ризиків за допомогою страхового механізму має ту перевагу, що воно здійснюється не лише в часі, а й у просторі, тобто серед суб'єктів певного середовища. Проте вирівнювання можна застосувати лише щодо певної категорії ризиків. Це, як правило, чисті ризики, котрі відповідають критеріям, розглянутим, в попередніх розділах (рис. 6.4)

Отже, згідно із завданнями ризик-менеджменту відповідну діяльність можна тлумачити як процес вибору оптимальної з економічної точки зору структури інструментів впливу на ризики та їх наслідки. Цей процес унаочнює рис. 6.7.

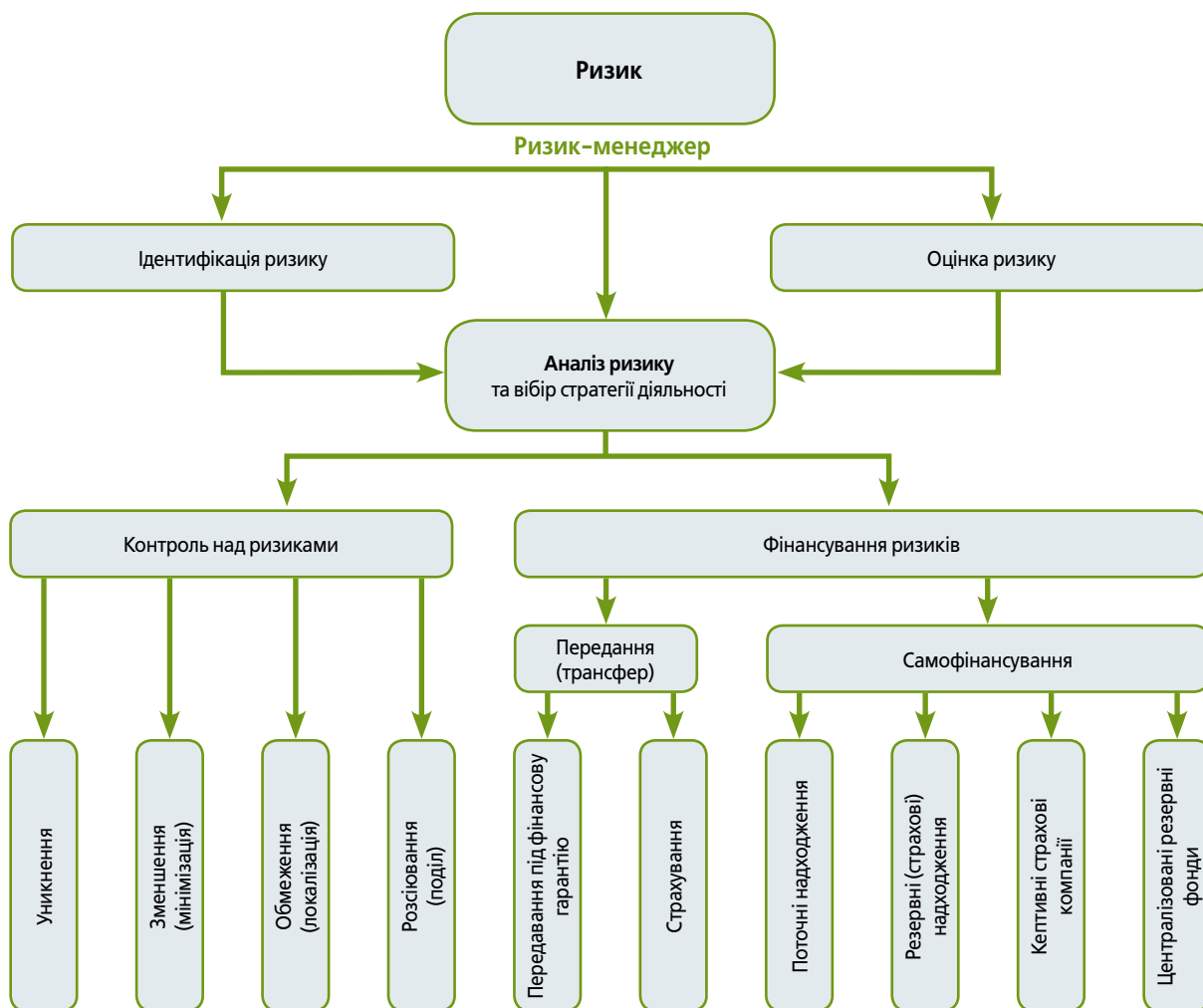

Рис. 6.7. Схема ризик-менеджменту

6.2.2. Страхування в системі управління ризиками⁶⁵

Страхування – один із найбільш часто використовуваних методів фінансування ризиків, який належить до інструментів передачі ризику. Сутність цього методу полягає в передачі відповідальності за відшкодування можливого збитку іншому суб'єкту, що спеціалізується на таких операціях, – страховій компанії. Використання страхування означає зниження участі, а іноді навіть повну відмову господарюючого суб'єкту від участі в покритті збитків, за рахунок перекладання свого ризику на страхову компанію за певну плату.

Забезпечуючи і підтримуючи рівень життя та добробут окремої людини та окремої родини, страхування є інструментом забезпечення фінансового і соціального захисту населення. На доповнення до державного соціального, комерційне страхування є однією з форм соціальної допомоги, яка дає змогу зберегти досягнутий рівень добробуту людини. В умовах ринкової економіки страхування стає майже єдиним інструментом, який гарантує фінансовий захист інтересів громадян та суб'єктів господарювання від випадкових подій (пожежа, аварія, дорожньо-транспортна пригода, природно-кліматичні події), які призводять до втрати майна, працездатності та здоров'я, виникнення нових витрат, пов'язаних з цивільною відповідальністю. Проте, страхування як метод управління ризиком не є універсальним інструментом. Для більш глибокого розуміння ролі та місця страхування у сучасному світі необхідно проаналізувати умови, що можуть обмежити його використання. Вони можуть бути пов'язані з типом ризику, взаємовідносинами сторін страхування, та їх ставленням до ризику.

Обмеження за типом ризику є ключовим фактором для розуміння сутності страхування. Перш за все потрібно зазначити, що страхуванню можуть підлягати тільки ті ризики, шкода за якими може бути обчислена у грошовій формі. Проте, це необхідна, але недостатня умова.

Всі ризики, що виокремлюються відповідно до класифікації за характеристикою небезпеки та уразливості, можуть бути застраховані в тій чи іншій формі. Тому відповідні критерії не можуть слугувати ознакою доцільності застосування страхування.

За класифікацією схильності до ризику важливим є поділ ризиків на чисті та спекулятивні. Для управління ризиками першої групи часто використовується страхування, для другого – хеджування (форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони) та інші альтернативні методи (зокрема диверсифікація виробництва).

За характеристикою взаємодії з іншими ризиками принципове значення мають диверсифікація ризиків та відсутність їх взаємного впливу. Масові та загальні ризики є більш придатні для страхування, але передаватися на страхування можуть також унікальні та приватні ризики. В останньому випадку ключову роль відіграє наявність достовірної кількісної інформації. Крім того, для вирішення питання про страхування необхідно також одночасно враховувати класифікацію за величиною ризику.

Незалежно від однорідності або неоднорідності ризиків, а також кількості ризиків (масові або одиничні) страхування доцільне, якщо ймовірність реалізації ризику, тобто виникнення збитку, невелика, але розмір збитку досить великий. Якщо ризики неоднорідні, то незалежно від їх кількості використання страхування особливо виправдане.

Страхування є особливо необхідним за наявності катастрофічних ризиків. В більшості випадків воно є основою програм управління ризиком, тим більше, що іноді його проведення є обов'язковим в силу закону (обов'язкові види страхування). Щоправда, окремо взята страхова компанія не завжди має можливість взяти великий ризик на страхування, але для таких ситуацій є особливі підходи для перерозподілу катастрофічного ризику серед учасників ринку (наприклад, перестрахування).

Обмеження за особливостями взаємовідносин сторін страхування. Сама форма здійснення операцій страхування й особливо його юридичні підстави можуть накладати істотні об-

⁶⁵ Розділ 6.2.2. підготовлено з використанням підручника: Страхування: Підручник за ред. В.Д. Базилевича. – Київ: Знання, 2008. Для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

меження на використання страхування як інструменту з управління ризику. Це виявляється, наприклад:

- у забороні страхувати певні види ризику (наприклад, ризики, пов'язані з протиправними діями, участю в іграх, лотереях та парі, а також витрати, пов'язані зі звільненням заручників);
- обмеженнях на договори страхування, що укладаються в рамках відповідної юрисдикції (перш за все відповідно до того, які формулювання можуть бути визнані незначними).

Нормативна база. Основні юридичні обмеження, що накладаються на страхові операції в Україні, містяться в Цивільному кодексі України, а також у Законі України «Про страхування».

Певні обмеження можуть накладатись не тільки за договором страхування, а й страховими компаніями в односторонньому порядку. Прикладом такого роду можуть слугувати різного роду етичні та інші правила, що, як правило, розробляються та підтримуються галузевими об'єднаннями (наприклад, союзами та асоціаціями страховиків).

Обмеження за особливостями ставлення до ризику. Основною вимогою у зв'язку з особливостями ставлення до ризику є відсутність зацікавленості носія ризику у настанні відповідно несприятливої події. Якщо носій ризику може впливати на ймовірність виникнення і/або на розмір збитку, це створює умови для різного роду шахрайства. Тому ризик, що передається на страхування, повинен бути зумовлений випадковими обставинами, що не залежать від волі та дій носія ризику.

Разом з тим вимоги відсутності залежності між настанням несприятливого випадку і діями носія ризику виглядають достатньо ідеальними. Найчастіше важко домогтись його повного та однозначного виконання. Порушення цієї вимоги, що зустрічається на практиці, зводиться до одного з наступних ефектів.

1. Антиселекція (adverse selection). Цей ефект може проявлятися у тому випадку, коли рішення щодо можливості страхування приймаються зацікавленими особами (в тому числі з метою зібрання найбільшої кількості страхових платежів при неналежній оцінці ступеня ризику). Особи з підвищеним ризиком, зазвичай більшою мірою зацікавлені в укладанні договорів страхування, ніж особи з меншим ступенем ризику. Якщо страхові компанії не протидіятимуть цьому ефекту, то зіштовхнуться з проблемою перенасичення страхового портфелю високоризикованими клієнтами, що, в свою чергу, у випадку настання катастрофічних подій (страхових випадків) може призвести до банкрутства страхової компанії (неспроможності виконання свої зобов'язань за договорами страхування).
2. Моральна загроза (moral hazard). Цей ефект пов'язаний з усвідомленою або неусвідомленою можливістю впливу носія ризику на ймовірність виникнення і розмір збитку. Тут йдеться не обов'язково про обдурювання страхової компанії (шахрайство) — зміна поведінки може бути неусвідомленою. Для запобігання проблемам з фінансовою стійкістю страхові компанії повинні передбачати спеціальні заходи, спрямовані на зменшення такого роду ефекту.

Хоча повністю запобігти названим ефектам практично неможливо, ступінь їх прояву впливатиме на вирішення питання про те, чи буде застрахований цей ризик. Якщо можливість антиселекції і/або моральної загрози буде достатньо велика висока (поведінка страхувальника свідчить про його низьку зацікавленість в убезпеченні), страхові компанії не захочуть брати такий ризик на страхування. Нечіткість критеріїв прийняття рішення стосовно вибору страхування як методу управління ризиком не дає змогу автоматично класифікувати ризики на ті, що підлягають страхуванню та ті, які можуть бути застраховані. Тому необхідно проводити більш ретельний аналіз цього питання.

В умовах відсутності однозначних, об'єктивних критеріїв слід орієнтуватися на такі правила.

1. Якщо є безсумнівна можливість застрахувати певний ризик, наприклад, на ринку пропонуються стандартні страхові поліси для відповідних ризиків і немає альтер-

нативного методу управління ризиком, страхуванню слід віддати перевагу, оскільки створення або адаптація іншого підходу будуть дорожчими та менш ефективними. Водночас останній варіант можна обрати у зв'язку з додатковими міркуваннями, такими як прагнення продемонструвати свій інноваційний потенціал, оптимізація оподаткування тощо.

2. Якщо відповідні ризики, як правило, не піддаються страхуванню і є інший варіант боротьби з їх негативними наслідками, укладання договорів страхування можливе, але скоріш за все буде неефективним. Це може бути пов'язано, наприклад, з вищими транзакційними витратами та надбавками, які страхова компанія намагається забезпечити для захисту від можливих ризиків проведення маловідомих операцій.
3. Якщо можуть бути використані різні методи управління ризиком, включаючи страхування, вибір може залежати від результатів аналізу витрат та прибутків за кожним із них. Страхування слід обирати, якщо воно дешевше та ефективніше. Зазначимо, що такий аналіз витрат і прибутків припускає проведення кількісного дослідження ризику. Якщо таке дослідження досить дороге, наприклад, внаслідок особливостей інформаційного забезпечення, слід обирати страхування або інший метод передачі ризику.
4. В цілому, будь-який ризик може бути застрахований, якщо знайдеться страхова компанія, яка погодиться взяти його на страхування. Навіть ризики, що традиційно відносять до тих, які не підлягають страхуванню, можна застрахувати, якщо це не заборонено законом. У подібній ситуації етапи вибору страхової компанії і проведення переговорів про умови страхового договору стає ключовим у процедурі прийняття рішень відносно страхування.

До основних переваг страхування як методу управління ризиком можна віднести:

- зниження ризику та невизначеності для фізичних, юридичних осіб та державних органів, що сприяє прискоренню розвитку всієї країни;
- покриття збитку за рахунок страхових виплат. Це дає змогу господарюючим суб'єктам подовжувати операції без тривалих перерв у роботі та проблем із фінансовою стійкістю. Для фізичних осіб страхові виплати забезпечують підтримку певного рівня життя та добробуту;
- відносна дешевизна страхування порівняно з іншими методами управління ризиком;

Серед недоліків страхування, як методу управління ризиком, слід виділити такі:

- наявність повного страхового покриття може знизити зацікавленість страхувальника у проведенні інших (превентивних) заходів з управління ризиком;
- узгодження умов страхування (укладання договору) може зайняти досить багато часу, протягом якого носій ризику не має ніякого захисту. Переговори стосовно укладення договору можуть вимагати додаткових витрат, пов'язаних з отриманням додаткової інформації;

Деякі страхові процедури, зокрема врегулювання збитків та виплата страхового відшкодування можуть займати багато часу та потребувати додаткової інформації, що викликає незадоволення страхувальників та, відповідно, знижує, ефективність страхового захисту.

6.3. РИЗИКИ В РОСЛИННИЦТВІ⁶⁶

6.3.1. Загальна характеристика ризиків в рослинництві

Серед різноманітних видів діяльності людини існують такі, на які одночасно впливає велика кількість ризиків. Одним із них являється сільське господарство.

Ведення сільського господарства супроводжується поєднанням різноманітних факторів як природного так і антропогенного характеру. Це специфічна сфера, ефективність якої залежить від наявності матеріальних, фінансових та людських ресурсів, а процеси, відбуваються в умовах мінливого навколишнього середовища. Вплив тих чи інших ризиків на галузь залежить від безпосередньої спеціалізації підприємства (в рослинництві – овочівництво, плодівництво, картоплярство, буряківництво, кормовиробництво, зернове господарство, насінництво тощо; в тваринництві – м'ясне та молочне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство тощо).

З точки зору оцінки ступеня ризикованості, найвищим рівнем в сільському господарстві може характеризуватись процес вирощування сільськогосподарських культур. Даному виду діяльності притаманна сезонність виробництва, а також значна залежність від природно-кліматичних коливань, оперативних змін. Зрозуміло, що не всі чинники піддаються довгостроковим перспективним прогнозам (наприклад, природно-кліматичні), однак часто саме вони мають найбільший вплив на отримання продукції, а отже і фактичні результати. Крім того, підсумки ми переважно підводимо лише наприкінці сезону або ж календарного року, в той час як виробничі витрати сільськогосподарське підприємство несе протягом всього виробничого циклу, тому варто звернути увагу на те, що традиційні інструменти уникнення касових розривів (інтенсифікація, логістика тощо) для даного виду діяльності не мають відповідного позитивного впливу. Крім того, специфічна характеристика ризику в сільському господарстві полягає в тому, що і тварини, і сільськогосподарські культури належать до живої природи, що зумовлює об'єктивну необхідність у виокремленні ризикових факторів, притаманних цій сфері (табл.6.1)

Таблиця 6.1

Ризикові чинники та фактори у сільськогосподарському виробництві

Чинники	Фактори	Джерела виникнення	Наслідки	Можливість страхування	Вид страхування
Природні	Природно-кліматичні	Зміни клімату та вплив природних явищ на ведення та результати діяльності в сільському господарстві	Від середніх до катастрофічних	Так	Страховання погодних ризиків
Антропогенні, природні	Виробничі	Супроводжують процес вирощування сільськогосподарської продукції, агротехнічні вимоги, використання науково-технічно-го прогресу, забезпечення технікою	Малі, незначні, середні	Ні	-
Антропогенні	Інституційні та політичні	Зміни в законодавчому полі, пов'язані, наприклад, з укладанням Міжнародних угод, (вступ України до СОТ), застосування адміністративних інструментів державного регулювання	Середні-великі	Ні	-
Антропогенні	Фінансово-економічні	Пов'язані із рівнем фінансового забезпечення галузі, наявністю державної фінансової підтримки, коливанням цін, та особливостей ціноутворення та оподаткування, вплив зовнішньо-економічних факторів (коливання курсу)	Середні-великі	Так (частково)	Хеджування, страхування кредитних ризиків
Антропогенні	Особистісні	Пов'язані з діяльністю людини (моральна загроза, антиселекція, асиметрія інформації), в тому числі зі здоров'ям та працездатністю	Малі, незначні, середні	Так (частково)	Страховання життя

⁶⁶ Розділ 6.3. підготовлено з використанням підручника: Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень: Методичні рекомендації. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005 – 183 с. Для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Зауважимо, що виникнення тих чи інших ризиків часто виключають або зменшують ймовірність настання інших. Часто виникають випадки, коли втрати через вплив природно-кліматичних ризиків компенсуються додатковими надходженнями від підвищення цін унаслідок реагування ринку на зміни обсягів пропозиції (наприклад, зменшення очікуваних врожаїв).

Для класифікації ризиків що виникають на кожному етапі виробництва продукції рослинництва і можуть мати безпосередній вплив на результат ми згрупували ризикові фактори та виокремили їх у групи:

1. Ризики, що виникають на етапі вирощування сільськогосподарських культур – сукупність природно-кліматичних, виробничих, фінансово-економічних та особистісних факторів.
2. Ризики, що виникають на етапі реалізації продукції – сукупність інституційно-політичних, фінансово-економічних та особистісних факторів.
3. Ризики, що виникають на етапі формування кінцевого економічного результату (прибутку) залежать від результатів двох попередніх етапів, однак характеризуються ймовірністю виникнення інституційно-політичних та фінансово-економічних ризикових факторів.

Крім того, оскільки всі етапи проходять за безпосередньою участю людини, варто зазначити, що саме її діяльність викликає три основні загрози, що присутні при реалізації страхових відносин в сільському господарстві, а саме: асиметрія інформації, моральна загроза та антиселекція. Загальна характеристика деяких з них (моральна загроза та антиселекція) наведена у попередньому підрозділі (6.2.2).

Ризик асиметрії інформації полягає в тому, що сільськогосподарський виробник завжди знає більше про своє господарство, ніж представник страхової компанії, тому при страхуванні вимагається розширений список документів, на основі яких приймається рішення про надання страхових послуг.

Моральна загроза може проявлятися в зміні поведінки сільгоспвиробника стосовно застрахованого об'єкта, умисному (не умисному) порушенні агро-технологій, здійсненні (не здійсненні) запобіжних заходів, недотриманні протипожежних правил тощо.

Антиселекція в основному проявляється тоді, коли страхується не весь масив культури, а лише його частина. Цей ризик пов'язаний з ризиком асиметрії інформації, адже для страхування можуть бути запропоновані поля, що по своїй продуктивності можуть бути гірші, ніж інші поля в господарстві. Цей ризик також виникає за умови обов'язковості страхування певної частини посівів.

6.3.2. Характеристика несприятливих погодних явищ, що можуть викликати загибель або ушкодження рослин

У зерновому господарстві України провідне місце належить озимим зерновим культурам, від їх успішної перезимівлі залежать обсяги весняних польових робіт, урожайність та валовий збір зерна. Перезимівля зимуючих культур найбільше залежить від метеорологічних факторів.

Основними причинами загибелі та пошкодження озимини в умовах України є вимерзання, випрівання рослин під товстим шаром снігового покриву, ушкодження сніговою плісню, випирання та розрив кореневої системи.

Ступінь та наслідки впливу несприятливих умов зимового періоду значною мірою залежать від стану посівів на час припинення вегетації восени. Слаборозвинені (які не розкущилися) і перерослі з осені (висота більше 25 см) рослини мають знижену зимостійкість.

Вимерзання. Вимерзанням вважається повна загибель посівів або пошкодження окремих рослин сільськогосподарської культури внаслідок дії низьких температур. Найбільш поширені випадки загибелі та пошкодження озимих і багаторічних трав посіву минулих років

взимку при незначному сніговому покриві. Тому при визначенні причини загибелі посівів у період перезимівлі необхідно встановити за даними гідрометеослужби не лише термін значного пониження температури, а й висоту снігового покриву.

Пошкодження озимих посівів може бути і в тому випадку, коли ґрунт взимку сильно промерзне, а навесні рослини починають пробуджуватися (оживати) раніше, ніж ґрунт повністю відтане. Коренева система у цих випадках не подає вологу і рослини гинуть.

Загиблі від вимерзання рослини озимих культур виходять із-під снігу, маючи світло-зелене забарвлення, але дуже скоро втрачають його, набуваючи темно-жовтого кольору і протягом 6-7 днів засихають. Коріння таких рослин легко витягується з ґрунту.

Загибель посівів багаторічних сіяних трав можна встановити за станом кореневої системи, яка має обривання, а головний корінь таких рослин на глибині 10-15 см також обірваний. На таких посівах весною, у перші теплі дні, з'являються прикореневі листочки, які в подальшому від нестачі поживних речовин засихають, і рослини гинуть.

До вимерзання належать і такі випадки:

1. Загибель озимих посівів і багаторічних сіяних трав внаслідок різкої зміни відлиги на сильні морози. Наслідком такої різкої зміни є вижимання (випирання) рослин мерзлим ґрунтовим шаром та розрив кореневої системи.
2. Загибель озимих і трав внаслідок дії холодних вітрів, які здувають сніговий покрив, а також верхній шар ґрунту і оголюють нижню частину стебел та вузла кущення. Незахищені посіви сільськогосподарських культур у таких випадках гинуть і при незначних морозах.
3. Загибель озимих і багаторічних трав у ранньовесняний період, коли порівняно рано сходить з полів сніг, і ослаблені за зиму рослини гинуть внаслідок наступного, навіть незначного і нетривалого похолодання.

Здатність протистояти зимовим морозам й іншим несприятливим явищам у період перезимівлі формується у рослин в осінній період і залежить від цілої низки різних факторів. У агрономії таку здібність називають загартуванням рослин.

Установлення причини вимерзання посівів потребує не лише детального вивчення метеорологічних умов вирощування сільськогосподарських культур, а й перевірки виконання страхувальником агротехнічних вимог щодо підготовки ґрунту, посіву культури та догляду за рослинами. Посіви озимих по свіжозораному полю слід розглядати як грубе порушення агротехніки, що призводить до загибелі рослин. Оскільки просідання ґрунту відбувається у період росту рослин, що викликає оголення вузла кущення і пошкодження кореневої системи.

Відмирання листків та стебел озимих культур ще не означає повне знищення посівів шляхом вимерзання, оскільки у молодих рослин при відновленні вегетації навесні листя швидко відновлюється і втрат врожаю може не бути. Пошкоджена коренева система за сприятливих умов навесні та проведення підживлення посівів може відновитися і рослини не загинуть. При пошкодженні вузла кущіння озимі, як правило, гинуть повністю.

Необхідно ретельно оглядати кореневу систему рослин та вузол кущіння. Якщо корінці і вузол кущіння непошкоджені, цупко тримаються у ґрунті, то такі посіви мають змогу ще поправитися.

Вимокання. Вимоканням вважається загибель або пошкодження рослин внаслідок довготривалого стояння води на поверхні ґрунту або надлишкового його зволоження. Загибель рослин у таких випадках виникає від нестачі кисню, що призводить до удушення рослин.

Звичайно, вимокання сільськогосподарських культур буває в низинних місцевостях, на важких водонепроникних ґрунтах. Для відведення води восени нарізають борозни. Якщо посіви часто вимокують, то такі поля меліорують.

Загиблі від вимокання рослини мають блідо-жовте, а при тривалому стоянні води - темно-буре забарвлення.

Випрівання. Випрівання - це загибель озимих культур під дією товстого шару снігу. Особливо небезпечний глибокий сніг, який випав на свіжу або талу землю. За таких умов ґрунт не промерзає і рослини довго не переходять до стану спокою, внаслідок чого вони втрачають значну кількість цукрів та інших поживних речовин на дихання, виснажуються і гинуть. Крім того, уражаються сніговою плісінню. Найбільше випріванням ушкоджується буйно розвинена з осені озимина (загущені посіви через надмірні норми висіву, ранні та перерослі, коли при посіві на доброму агрофоні внесені азотні добрива).

Основними заходами боротьби з випріванням є ущільнення снігу котками та сівба в оптимальні строки. Запобіжними заходами боротьби зі сніговою плісінню є протруєння насіння та осіннє підживлення посівів калійними добривами - каїнітом.

Під час огляду пошкодженого поля необхідно звернути увагу на колір загиблих рослин. Надземна частина рослин має темно - буре забарвлення і щільно притиснута до землі; зіпріле листя дуже легко відділяється від стебла; при розтиранні рослин на руках залишаються частинки землі; корінчики без зусиль витягуються з ґрунту. Рослини, загиблі від випрівання, мають запах прілого сіна. Необхідно також звернути увагу на умови, за яких посіви входили під сніговий покрив і висоту снігового покриву.

Льодова кірка. Великої шкоди озимим завдає льодова кірка, яка утворюється внаслідок тривалих відлиг. Вона буває висячою і притертою. При висячій кірці є невелика відстань між нею і поверхнею ґрунту. Рано навесні при значній сонячній радіації рослини під кіркою починають інтенсивно дихати, внаслідок чого дуже виснажуються. Кірку руйнують важкими рубчастими катками.

Більш небезпечною для озимих є притерта льодова кірка, коли лід щільно вкриває всю поверхню ґрунту, а іноді проникає навіть у зону розміщення вузла кущення. Наявність її при значному пониженні температури у більшості випадків призводить до повної загибелі озимих. У боротьбі з нею ефективне снігозатримання. Якщо кірка утворюється навесні під час танення снігу, по полю розкидають торф, попіл, перегній. При пошкодженні посівів льодовою кіркою листя загиблих рослин не тримається на стеблах, а щільно прилипає до землі. Наявність такої ознаки є підтвердженням загибелі рослин від льодової кірки.

Ушкодження посівів озимих культур льодовою кіркою характеризується наявністю окремих плям. До речі, плями частіше усього спостерігаються у низинах, де найбільша ймовірність скупчення води.

Відлига. Відлиги, особливо інтенсивні, шкідливі для зимуючих культур. Під час відлиг при наявності снігового покриву талі води можуть утворювати льодову кірку; за відсутності снігового покриву може поновитися вегетація, що значно знижує морозостійкість рослин.

У північних районах України, де звичайно буває достатній сніговий покрив, під час навіть інтенсивних відлиг, сніговий покрив лише ущільнюється або утворюється льодова кірка на його поверхні.

В південних районах, де висота снігового покриву незначна або його зовсім не буває, під час інтенсивних відлиг (коли ґрунт на глибині вузла кущення прогрівається до 5°C) відновлюється вегетація рослин. В окремих випадках у зимових культур настає нова фаза розвитку (з'являються сходи, відбувається кущення).

Для плодівих культур, зокрема, з коротким періодом покою (абрикос), інтенсивні відлиги дуже шкідливі, бо плодіві бруньки виходять зі стану глибокого покою і гинуть при зниженні температури.

Днями з відлигою вважаються тільки ті, в яких середньодобова температура була плюсовою.

Заморозки. Під час заморозків температура повітря знижується до 0° і нижче. Заморозки викликають не лише затримку або передчасне припинення вегетації і формування зерна, а

й призводять до часткової або повної загибелі урожаю. Особливо негативно впливають на рослини довготривалі заморозки, навіть коли вони не дуже інтенсивні. Короточасні заморозки багато рослин переносять порівняно легко.

Для більшості зернових культур до виходу в трубку заморозки із короточасним пониженням температури до мінус 7°, -9° C - поза небезпечкою. У період колосіння або молочної стиглості ці ж культури ушкоджуються при температурі мінус 2° - 4° C. Цукрові буряки - мінус 6° C, -7° C; гречка - мінус 1, - 2° C, а при цвітінні мінус 1 C.

Сходи соняшника переносять короточасні заморозки до мінус 3-4° C, зниження температури до мінус 5-6° C пошкоджує листки, призводить до загибелі точки росту.

Дуже чутливі до заморозків овочеві культури, сади та виноградники у фазу цвітіння. Температура повітря від одного градуса тепла до нуля є для них небезпечною, а при мінус 1° C значна частина овочевих гине, розпущені бруньки росту винограду, цвіт зерняткових і кісточкових осипаються, а у фазу утворення зав'язі — вона опадає. Рельєф місцевості безпосередньо впливає на ступінь пошкодження посівів заморозками. Найчастіше пошкоджуються заморозками рослини, які розташовані у низинах, де скупчується холодне повітря. Проте близькість озер, річок та інших водоймищ послаблює вплив заморозків.

У пошкоджених заморозками рослин відмирає листя, цвіт, плоди, а інколи гине уся рослина. На пошкоджених рослинах листя буріє і засихає. Якщо заморозки мали місце в період цвітіння злакових культур, то запилення, а відповідно і запліднення не відбувається, в результаті чого зерен у пошкодженій частині колоска не буває; колоски, під час заморозків у період молочної стиглості, виділяються своїм сірувато-білим кольором.

Посуха. Відсутність дощів протягом довготривалого періоду призводить до значного пониження вологості ґрунту і повітря. В результаті чого порушується нормальна життєдіяльність рослин, значно знижується урожайність сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень.

Посуха може виникати протягом усього вегетаційного періоду рослин. Розрізняють три види посухи: весняна, літня й осіння.

Навесні, якщо коренева система до моменту настання посухи встигла проникнути на таку глибину, що може жити рослини вологою нижніх шарів ґрунту, то довготривала відсутність опадів не дуже впливає на посіви.

Літня посуха настає в червні — липні і характерна високою температурою, низькою вологістю повітря та великою інтенсивністю випаровування.

Осіння посуха буває після збирання урожаю зернових і у період закінчення вегетації просяних і деяких інших культур, а тому вона в основному впливає на озимі культури та багаторічні сіяні трави.

Ознаки, за якими можна установити вплив посухи на рослини наступні: звертання листя; листя вдень зів'яле, поникле, а вночі піднімається; пожовтіння листя; побуріння листя або засихання його у зеленому стані; пожовтіння верхньої частини стебла; засихання стебел, суцвіття, зав'язі; передчасне висихання зерна, коли воно твердне, не досягнувши нормального розвитку, і як наслідок - зерно зморщене, щупле, плоди - морхлі.

Загибель дерев, виноградної лози та ягідних насаджень можлива і під час настання зимової посухи. Взимку, при певних метеорологічних умовах, навіть у тих випадках, коли вегетація припинена і випаровування вологи незначне, плодові дерева схильні до посухи. Сильні вітри висушують гілки дерев. Особливо сильно пошкоджуються молоді пагони. Внаслідок обезводнення та пересихання клітин дерево гине.

Результати польового огляду ушкоджених посухою сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень доповнюються відповідними підтвердженнями гідрометеослужби щодо водного та температурного режимів, які склалися за весь час вегетації пошкоджених рослин.

Град. Випадання граду найчастіше супроводжується громовицею, бурею. Найчастіше град випадає в Автономній Республіці Крим. Град випадає вузькою смугою у 10-20 км. Він спричиняє різноманітні пошкодження у вигляді перелому стебел, повного або часткового збивання колосків у зернових культур, збивання листків, плодів і цвіту у багаторічних та виноградних насаджень, розщеплення стебел, часткове пошкодження стебел, листків, пагонів і плодів. Механічне пошкодження рослин, наявність темних плям на стеблах є переконливими доказами градобою.

За величиною градових плям та їх частотою можна судити про інтенсивність цього лиха.

Механічне пошкодження градобоем наносить шкоду не лише врожаю, а й ослаблює ріст та розвиток рослини. Багатьом сільськогосподарським культурам, особливо садам, ягідникам та виноградним насадженням градобій завдає значної шкоди у період цвітіння рослин, а також в період їх дозрівання, формування плодів, ягід тощо. Ступінь пошкодження залежить від сили і тривалості випадання граду, його величини і форми. Сильний градобій може повністю знищити урожай, поламати кущі, гілки дерев, оббити листя, оголити крону дерев. Листя є джерелом харчування рослин. Дерево, позбавлене листя, поступово засихає і гине.

Звичайно, градобій не дуже небезпечний на початку росту та вегетації рослин, тому що вони у цьому стані розвитку ще спроможні відновлювати пошкоджені частини.

Зернові культури, ушкоджені градом до цвітіння, завдяки сприятливим погодним умовам та проведенню необхідних агротехнічних заходів добре відновлюються. У пошкоджених рослин з'являються нові стебла, і все поле вкривається зеленим заростом - «підгоном». При достатньому вегетаційному періоді такий «підгін» дає значний приріст урожаю.

Якщо зернові культури пошкоджені у більш пізній фазі розвитку (цвітіння, налив зерна, молочна, воскова, повна стиглість), то цілком ймовірно, що поправка таких рослин дуже невелика. Тому необхідно точно встановити, у якій фазі розвитку посіви пошкоджені градом.

Звичайно, під час огляду полів/ділянок, пошкоджених градобоем у ранній фазі, перше враження буває помилковим, тому що в результаті подальшого розвитку рослин пошкодження виявляється дуже незначним, а інколи посіви навіть повністю відновлюються. У таких випадках важливого значення набуває перевірка виконання агротехнічних вимог щодо догляду за пошкодженими посівами. Розпушування ґрунту, підживлення посівів, а у місцях зрошення додатковий полив — усе це надає можливість повністю відновити посіви або звести втрати врожаю до мінімуму.

Буря. Бурею вважається сильний вітер, швидкість якого не менше 15,3 м/сек. (8 балів за шкалою Бофорта).

Буря завдає механічного пошкодження рослинам у вигляді ламання стебел, листя. Окрім того, на підвищених місцевостях вона часто видуває поверхневий шар ґрунту, оголює кореневу систему рослин, а у низинах — засипає рослини мілкими частками (пилом) землі. Доказами про наявність бурі свідчать такі ознаки, як пошкодження дерев, дахів, тинів, ожередів і т. ін. Необхідно мати на увазі, що інколи видування поверхневого шару та засипання рослин виникає внаслідок звичайних вітрів, які віють («гуляють») довготривалий час. Таке явище не належить до переліку страхових подій, при настанні яких страховик (якщо це не передбачено договором страхування) зобов'язаний відшкодувати збитки, понесені страхувальником. У цьому випадку слід правильно і чітко розмежувати пошкодження бурею від пошкоджень посівів звичайними довготривалими вітрами.

При установленні після бурі теплої і вологої погоди настає звичайне поліпшення стану пошкоджених посівів. На підвищеннях у рослин з оголеною кореневою системою утворюються додаткові корінці і рослини починають швидко розвиватися. У низьких місцях занесені рослини пробивають невеликий шар заподіяної землі і також набувають нормального стану.

Установлення факту загибелі або часткового пошкодження посівів бурею здійснюється шляхом ретельного огляду безпосередньо на місці пошкодженого поля (ділянки). Додатковим

документом, що підтверджує факт пошкодження посівів бурею, обов'язково має бути довідка місцевої гідрометеослужби.

Злива. Зливою слід вважати інтенсивний, короткочасний дощ, при якому випало опадів більше 30 мм за період часу менше однієї години.

Внаслідок зливи відбувається вимивання рослин, оголення кореневої системи, ламання стебел, збивання цвіту і плодів, вилягання рослин. На схилах, в результаті сильних потоків води, як правило, утворюються глибокі канави (вимоїни), а на низинних місцях полів часто спостерігається замулення посівів, утворення на поверхні значного шару нанесеної землі. Таких ознак достатньо для установлення наявності пошкоджень від зливи. Для підтвердження часу і сили зливи слід отримати довідку від гідрометеослужби.

Необхідно чітко розмежовувати пошкодження, нанесені зливою, від пошкоджень, нанесених звичайними дощами, за які у даному разі виплата відшкодування не проводиться. Трапляються і непоодинокі випадки, коли довготривалі дощі у період цвітіння перешкоджають запиленню рослин, призводять до вилягання посівів, загнивання зерна, бульб і коренеплодів, затримки у дозріванні та збиранні культури, що призводить до зниження урожаю. Інколи вилягання рослин виникає не в результаті зливових потоків, тривалих дощів, а внаслідок так званого «жирування» посівів на багатих азотом ґрунтах.

У таких випадках страхове відшкодування також не виплачується. У будь-якому разі і за будь-яких обставин страховик не відшкодовує збитки, нанесені посівам чи врожаю сільськогосподарськими культурами такими подіями, які непрямо визначені договором страхування (хвороби, шкідники, надмірний сніговий покрив, туман і т. ін.), хоча вони виникли в результаті подій, які є страховим випадком.

Ураган. Ураган – це вітер руйнівної сили і значної тривалості, швидкість якого перевищує 30 м/сек.

Вітер руйнівної сили і значної тривалості наносить суттєву шкоду посівам сільськогосподарських культур, особливо садам, виноградникам та ягідникам. Посіви культур вилягають, колоски при дозріванні вимолочуються, зерно осипається, можливе ламання рослин соняшника та виривання їх із землі з корінням. Ураган оббиває плоди у садах, ягоди винограду та ягідних культур. Він пошкоджує самі дерева, лозу винограду, кущі та насадження ягідних культур.

Повінь. Повінь – це затоплення посівів сільськогосподарських культур внаслідок стихійного лиха – розливу річок під час дощових та тало-дощових паводків, заторів, запорів, вітрових нагонів, прориву на штучних водоймищах дамб, внаслідок стихійного лиха. Довготривалі дощі, часті зливи також можуть спричинити затоплення посівів. В такому випадку ґрунт перезволожений, поверхневі води з'єднуються з підґрунтовими водами і утворюється суцільний водостій на поверхні посівів. За таких умов, коли рослини повністю залиті водою, вони гинуть. На тих посівах, що частково підтоплені, у подальшому інтенсивно розвиваються різного роду хвороби, які пошкоджують рослини і, як наслідок - загибель посівів, або неоотримання чи недоотримання урожаю.

У такому випадку обов'язково проводиться огляд посівів безпосередньо на місці, про що складається акт довільної форми. Окрім того, слід отримати довідку від гідрометеослужби про стан погодних та метеорологічних умов, що мали місце у даному регіоні за вегетаційний період.

У разі загибелі або пошкодження багаторічних насаджень повинню, бурею, ураганом, зливою – ознаки пошкодження добре видимі під час огляду насаджень після стихійного явища.

Пожежа. Пожежа – це виникнення та/або поширення вогню поза межами місць спеціально призначених для його розведення та підтримування, і здатного поширюватися самостійно; удар блискавки, а саме: перехід розряду блискавки на рослини чи дерева та кущі з виникненням пожежі; вибух з виникненням пожежі.

Поразка блискавкою та дія підземного вогню у системі гідрометеослужби визначається терміном «гроза», як небезпечне метеорологічне явище.

Ознаки надзвичайних випадкових ситуацій визначаються уповноваженими державними органами, а саме: органами з питань гідрометеорології, пожежної безпеки, геології та використання надр.

При визначенні причин загибелі або пошкодження сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень слід мати на увазі, що хвороби і шкідники мають масове поширення, які вражають майже усі культурні рослини.

Слід також пам'ятати, що посіви озимих культур у період перезимівлі потерпають від снігової плісені, яка з'являється навесні після танення снігу. На рослинах утворюється наліт білуватого або сіруватого кольору. Пошкоджені листки загнивають або засихають, на посівах утворюються плішини.

6.4. ІНШІ РИЗИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО

Аграрний сектор піддається найбільшому в порівнянні з іншими галузями народного господарства впливу чинників, що призводять до виникнення ризиків. Розглянемо інші ризики, які мають вплив на сільськогосподарське виробництво, в залежності від сфер їх виникнення. Виділяють чотири основні сфери виникнення ризиків: економічну, політичну, природну і соціальну (рис. 6.7).

Рис. 6.7. Сфери виникнення ризику

Економічна сфера об'єднує ризики, які безпосередньо пов'язані з господарською діяльністю підприємства та регулюються ринковим середовищем.

Виробничі ризики викликають збитки від зупинки або порушення процесу виробництва, гибелі або пошкодження основних і оборотних фондів, а також різкого зниження якісних показників. Для сільського господарства це означає погіршення поживних властивостей кормів, зниження посівних якостей насіння, нестача паливно-мастильних матеріалів, нестачу добрив і техніки. Брак коштів цього може спричинити порушення термінів проведення найважливіших агрозаходів, що негативно позначається на урожайності сільськогосподарських культур.

Реалізаційні ризики виникають на стадії продажу продукції. Мається на увазі можливість понести збитки або недоотримати прибуток під впливом таких факторів, як посилення конкурентної боротьби, зміна співвідношення попиту і пропозиції, підвищення тарифів на транспортування та витрат на зберігання продукції, зниження якості товару. Крім того, реалізаційні ризики пов'язані і з наявністю численних посередників, які, закупаючи продукцію за штучно заниженими цінами, потім продають її в декілька разів дорожче. *Фінансові ризики* - це ймовірність втрати грошових коштів при укладанні різних фінансових угод та проведенні фінансових операцій. Ризики можуть бути пов'язані з неплатоспроможністю однієї зі сторін, вилученням частини фінансових ресурсів, заморожуванням рахунків, відстрочкою платежів. Наприклад, сільгоспвиробники за продане на молочний комбінат у квітні-травні молоко отримують розрахунок лише в липні-серпні, що може призвести до втрат внаслідок інфляції.

Інноваційні ризики виникають при впровадженні нових технологій і техніки як можливість не окупити вкладені фінансові ресурси.

Інформаційні ризики можуть призводити до збитків у результаті недостовірності зібраної інформації. Виникають вони, як на стадії збору відомостей про яку-небудь сферу діяльності, так і на стадії обробки отриманих даних і прийняття рішень, на базі яких підприємство вибирає стратегію. В результаті постійно мінливих зовнішніх умов даний вид ризиків виникає досить часто.

Цінові ризики пов'язані з непередбачуваними змінами цін не на користь сільгоспвиробників, в результаті чого останні несуть матеріальні збитки. На рівень цін здійснюють вплив: кон'юнктура ринку, політика держави, наявність монополістів, стихійні лиха та ін. Крім того, в сільському господарстві гостро стоїть проблема диспаритету цін. Так, наприклад, у 2002 році ціни на промислові ресурси піднялися на 131%, а на продукцію села - лише на 91%. Особливо різко піднялися ціни на комбікорми, паливо і мастильні матеріали, енергоносії. Щоб купити 1 т дизпалива, необхідно було продати 4 т зерна, 1,8 т соняшнику, 0,4 т м'яса худоби та птиці, 1,8 т молока.

Страхові ризики в сільському господарстві виникають при неправильному виборі страхових послуг або недотриманні умов страхового договору.

Політична сфера - це ризики, що виникають під впливом політичних змін і військових конфліктів, через незалежні від господарюючого суб'єкта причин.

Ризики зміни політичного курсу найбільш повно відображають сутність ризиків політичної сфери, породжуючи всі інші види ризиків у ній. Виявляються вони в можливості підприємства зазнати серйозних збитків у результаті різкої зміни політичного курсу уряду, що в умовах нестабільної ситуації в нашій країні дуже ймовірно. Так як передбачити подальший розвиток політичних подій складно, важко протистояти ризику зміни курсу уряду.

Валютні ризики є небезпекою валютних втрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти щодо іншої, при проведенні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій. І хоча ці ризики прямо не зачіпають агровиробництво, побічно вони мають суттєвий вплив на всю економіку, у тому числі і на сільське господарство, викликаючи зростання цін на споживані ресурси.

Зі зміною курсу національної валюти пов'язані також *інфляційні ризики*. Ці ризики більшою мірою зачіпають сільське господарство, так як через специфіку галузі оборот грошових коштів у ній відбувається повільними темпами, не порівнянними з темпами інфляції, в результаті сільгоспвиробники несуть великі збитки.

Кредитні ризики пов'язані з небезпекою неповернення, неповного або несвоечасного повернення кредитів.

Кредиторську заборгованість посилює *податкова політика* в агровиробництві, що викликає податкові ризики, пов'язані з збитками при підвищенні податкових ставок і відсотків.

Інвестиційні ризики передбачають можливість погіршення фінансового стану підприємства через недостатність інвестиційних вкладень. У сільгоспвиробників внаслідок дефіциту власних коштів немає можливості спрямовувати їх на розвиток виробництва.

Для сільського господарства притаманні специфічні ризики, що зароджуються в **природній сфері**. Вони нерозривно пов'язані з сутністю агровиробництва і здійснюють чи не найбільший вплив на нього.

Погодні ризики - можливість понести збитки через зміни погодних умов. Ми розглядали їх у попередньому розділі.

Екологічні ризики пов'язані з імовірністю втрати грошових коштів у результаті погіршення стану навколишнього середовища. Екологічні ризики проявляються по-різному: це і посилення сонячної радіації, і зміна клімату, і викиди шкідливих речовин в атмосферу і воду. У результаті виникають різноманітні мутації живих організмів, часто шкідливі для людини, зменшується обсяг високоякісної сільськогосподарської продукції. Зниження екологічних ризиків вимагає великих витрат грошових коштів. Це глобальна проблема і вирішити її під силу тільки державі.

Біологічні ризики - можливі фінансові збитки, пов'язані з біологічною природою використовуваних в сільському господарстві живих організмів. На ступінь ризику впливають: виконання комплексу технологічних операцій, дотриманням умов зберігання та строків реалі-

зації продукції. Крім того, сільськогосподарські рослини і тварини страждають від хвороб і шкідників. Приклади біологічних ризиків – міграція саранчі, епідемії тварин, тощо.

Ризики, що виникають у соціальній сфері, притаманні всьому господарству України і безпосередньо пов'язані з економічною і політичною ситуацією в країні.

Демографічні ризики проявляються в додаткових витратах грошових коштів у зв'язку з погіршенням демографічної ситуації. Рівень смертності перевищує народжуваність, відбувається старіння населення, при цьому знижується середня тривалість життя. У майбутньому це може привести до дефіциту робочої сили на селі.

Міграційні ризики обумовлені витратами матеріальних та інших ресурсів, пов'язаними з неможливістю планувати зміни міграційної ситуації. Зниження народжуваності і зростання смертності частково компенсується приростом населення за рахунок міграції. Але разом з тим відбувається значний відтік населення в інші країни, особливо сільського. Також має значення внутрішня міграція – масовий виїзд сільської молоді у міста.

Ризики, пов'язані з *безробіттям*, призводять до відрахувань підприємствами грошових коштів на утримання безробітних. Водночас можливості працевлаштування ускладнюються незбалансованістю професійно-кваліфікаційної структури робочих місць і безробітних. Більше 50% безробітних мають вищу і середню професійну освіту, тоді як 80,4% вакансій припадає на робочі спеціальності. Це свідчить про те, що безробіття має структурний характер. Дана ситуація може стати одним з факторів загострення становища на ринку праці.

Не останнє місце серед ризиків соціальної сфери займають *кваліфікаційні ризики*. Вони призводять до втрат коштів підприємства через низький кваліфікаційний рівень працівників.

Ризики, пов'язані з *оплатою праці* виражаються або у збитках для підприємства від перевитрати грошових коштів на занадто високу оплату праці працівників, або, навпаки, в недостатності їх матеріальної зацікавленості, що також негативно позначається на роботі організації. Середньомісячна зарплата в сільському господарстві в 3 рази нижче, ніж у промисловості. Низький рівень оплати призводить до плинності кадрів і зниження продуктивності праці. Існує проблема і з виплатою заробітної плати.

1. Визначення погодних явищ як страхових ризиків в практиці страхування сільськогосподарських культур в Україні

Заморозок – зниження температури нижче 0°C на поверхні ґрунту, що спостерігається у вегетаційний період рослин при позитивних середньодобових температурах повітря, яке викликає загибель або ушкодження сільськогосподарських культур унаслідок появи в ушкодженій рослині одного або більше симптомів, таких як: внутрішньоклітинні кристали льоду, що порушують клітинну структуру (клітинна загибель), загибель репродуктивних органів і зневоднення або «висмоктування зерна».

Вимокання – весняна загибель рослин унаслідок недостатчі кисню для дихання, що зумовлюється тривалим перебуванням їх у умовах застою талої води (протягом 10–15 днів і більше).

Випирання – загибель рослин унаслідок розриву кореневої системи, оголення вузлів кущіння озимих культур чи кореневої шийки багаторічних трав у результаті неодноразового відтавання і замерзання верхнього перезволоженого шару ґрунту.

Посуха (засуха) – тривалий дефіцит опадів при підвищеному температурному режимі у теплий період року, внаслідок чого вичерпуються запаси вологи ґрунту за рахунок випаровування і транспірації. Складаються несприятливі умови для вегетації рослин, урожай польових культур різко знижується або гине. Розрізняють атмосферну або повітряну, засуху, коли опадів недостатньо, утримуються високі температури повітря на фоні низької відносної вологості повітря (менше 30%), та ґрунтову посуху, коли відбувається значне висушування ґрунту, що призводить до недостатнього забезпечення рослин водою і викликає передчасне пожовтіння та засихання рослин.

Критерії посухи – зниження відносної вологості повітря вдень до 30% і менше протягом 10 днів і більше; зниження запасів продуктивної вологи орного шару ґрунту до 10 мм і менше у період сівби озимини і ярини; зниження запасів продуктивної вологи в метровому шарі ґрунту до 30 і менше відсотків мінімальної польової вологості (МПВ) в інші періоди вегетації.

Суховій – вітер зі швидкістю більше 5 м/сек при відносній вологості повітря 30% і нижче, температурі повітря 25°C і вище, дефіциті вологості повітря 15 мілібарів і більше. Суховій спричиняє зниження продуктивності посівів унаслідок зневоднення рослин і порушення в них фізіологічних процесів.

Злива – сильний дощ, при якому за короткий проміжок часу випадає велика кількість опадів. Інтенсивність опадів (тобто кількість опадів за 1 хвилину) під час зливи може змінюватись від 0,009 мм/хв до 0,5 мм/хв і більше.

Сильна злива – сильний дощ із кількістю опадів 30 мм і більше за 1 годину чи менше, що призводить до ушкодження рослин, викликає їх вилягання, водну ерозію ґрунту, сприяє утворенню ґрунтової кірки.

Дуже сильний дощ – кількість опадів 50 мм і більше за 12 годин чи менше, а у гірських районах – 30 мм і більше за 12 годин чи менше.

Тривалі дощі – інтенсивні дощі, що випадають безперервно або з незначними перервами протягом доби, інколи впродовж кількох діб (2–3), із кількістю опадів 100 мм і більше. Сприяють перезволоженню ґрунту, «стіканню» зерна, розповсюдження грибкових захворювань на посівах.

Ґрунтова кірка – сильно ущільнений, «зцементований» поверхневий шар ґрунту. В одних випадках кірка відстає у вигляді плиток, в інших як монолітний міцний шар, який поступово переходить у нижні пухкі шари. Кірка на поверхні ґрунту виникає після сильних дощів (більше 10 мм) при наступному підвищенні денних температур повітря до 15–25°C і температури поверхні ґрунту до 25–40°C. Поверхня кірок гладенька, щільна, кольору світлішого, ніж

загальний колір поверхні ґрунту. Товщина кірок може бути від 1–2 мм до 50–80 мм. Ускладнює або перешкоджає появі сходів, диханню рослин.

Сильний вітер – вітер із максимальною швидкістю 25 м/сек, у високогір'ї Карпат і гірському районі Криму – 40 м/сек і більше. Значні швидкості вітру викликають посилену транспірацію рослин, висихання верхніх шарів ґрунту, механічні ушкодження рослин, а у супроводі злив – вилягання посівів, що зумовлює значне зниження врожаю сільськогосподарських культур.

Пилова буря – перенесення великої кількості пилу внаслідок сильного вітру, що призводить до руйнування поверхневого шару ґрунту, не закріпленого рослинністю. Сильна пилова /піщана/ буря визначається при швидкості вітру 15 м/сек і більше протягом 12 годин і більше. Пилові бурі завдають значних ушкоджень посівам – оголюють кореневу систему рослин, заносять посіви шаром ґрунту або піску, виносять із полів (ділянок) продуктивні шари ґрунту тощо.

Шквал – різке короточасне посилення швидкості вітру під час грози або перед грозою. Максимальна швидкість вітру при шквалах може перевищувати 40 м/сек.

Смерч – сильний мікомасштабний вихор із дуже низьким атмосферним тиском у центральній частині. Зазвичай спускається у вигляді лійки з потужної купчасто-дощової хмари та досягає поверхні землі; спроможний спричинити катастрофічні руйнування за рахунок різного типу впливів.

Видування (здування) – винесення сильним (понад 10–15 м/сек) і тривалим вітром верхніх шарів ґрунту разом із посіяним насінням, а іноді і зі сходами рослин. Спостерігається на безструктурних розпилених ґрунтах при сильному вітрі в суху погоду.

Випадіння рослин озимих культур – явище, що спостерігаються при різкому і активному наростанні тепла в період відновлення вегетації та одночасній нестачі вологи у верхньому шарі ґрунту. При цьому вторинна коренева система позбавлена спроможності використовувати вологу глибших шарів ґрунту, і рослини гинуть. Це явище спостерігається переважно наприкінці весни.

Град – вид атмосферних опадів у вигляді льодових утворень розміром від дрібної горошини до великого яйця, які випадають влітку, переважно із зливовим дощем або під час грози, і викликають загибель або ушкодження сільськогосподарських культур в результаті безпосередньої механічної дії на надземні органи рослин, а також зменшення врожаю сільськогосподарської культури і вторинні захворювання сільськогосподарських культур.

Удар блискавки – спрямований в наземні об'єкти розряд атмосферної електрики, що викликає займання, ушкодження або повне знищення посівів сільськогосподарських культур.

Лавина – сніжний обвал, що викликає ушкодження чи загибель рослин у результаті механічного пошкодження надземної частини рослин або унеможливує виконання технологічних операцій під час вирощування сільськогосподарських культур.

Земельний зсув – зміщення великих мас ґрунту, що викликає ушкодження чи загибель рослин у результаті механічного пошкодження надземної частини рослин або унеможливує своєчасне виконання технологічних операцій під час вирощування сільськогосподарських культур.

Земельний або земельно-водний селя – потік ґрунту або муловий (земельно-водний) потік, що відбувається під час рясних опадів у горах і передгір'ях, викликає загибель рослин у результаті механічного впливу на надземні органи рослин шляхом їх викидання, вимивання чи замулювання або унеможливує своєчасне виконання технологічних операцій під час вирощування сільськогосподарських культур.

Пожежа – неконтрольований процес горіння, що супроводжується знищенням посівів сільськогосподарських культур в результаті дії вогню (в тому числі викликаного ударом блискавки, аварією електромережі, вибухом, підпалом), що здатний самостійно поширюватися поза місцями, спеціально призначеними для його розведення і підтримування, а також

ушкодження або знищення посівів продуктами горіння і засобами пожежогасіння, що застосовуються з метою усунення пожежі.

Повінь, паводок – надлишок вологи (рясні опади або інтенсивне танення снігу), що викликає застоювання води на полях (ділянках) і, як наслідок, загибель рослин у результаті порушення газообміну, що спричиняє втрату або повну загибель урожаю внаслідок неможливості виконання збиральних робіт. Фітопатогенний вплив надлишкової вологості на рослини полягає у тому, що на тих ділянках, де довгий час зберігається волога, починають виникати захворювання, такі як кореневі та стеблові гнилі, що призводить до значного зниження врожайності.

Зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню – зниження рівня води в системах зрошення внаслідок впливу на ці системи природних явищ (землетрусів, зсувів і т. ін.) або протиправних дій третіх осіб, яке унеможливує проведення зрошення, що призводить до ушкодження або загибелі рослин у результаті нестачі вологи.

Епіфітотійний розвиток хвороб рослин – масове розповсюдження у часі та просторі інфекційних захворювань рослин, яке супроводжується масовим ураженням сільськогосподарських культур або значним зниженням їх продуктивності, що кваліфікується Державною станцією захисту рослин як «Епіфітотія».

Епіфітотія – широке вибухоподібне розповсюдження заразної хвороби рослин, яке значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу і охоплює весь район, область чи державу.

Епіфітотійне розмноження шкідників рослин – масове розмноження шкідників рослин, що кваліфікується Державною станцією захисту рослин як «Епіфітотія».

Вторинні хвороби рослин – масовий розвиток захворювань рослин, викликаних напівпаразитичними збудниками, що є наслідком первинного механічного ушкодження рослин градом, бурею, зливою, низькою температурою, стоячою водою чи іншими явищами.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 6

1. АПК: економіка и управление. Ежемесячный теоретический и научно-практический журнал. – 2003. - №№ 7, 8, 9.
2. Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень: Методичні рекомендації. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 183 с.
3. Страхування : Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — 599 с.
4. Страхування: Підручник за ред. В.Д. Базилевича. – Київ: Знання, 2008. – 1019 с.
5. Регулювання системи страхування сільськогосподарських культур в Україні: дис. к.ек.н.: 08.00.03 / Герасименко Н. А. - К., 2010. – 189 с.

Питання для самоперевірки до Теми 6

1. Охарактеризуйте поняття «ризик».
2. Як ризики класифікуються за своїм походженням?
3. Як ризики класифікуються за критерієм сутності їх безпосередніх носіїв?
4. Як ризики класифікуються за критерієм розміру?
5. Які є особливості катастрофічних ризиків?
6. Що таке чисті та спекулятивні ризики?
7. Які етапи включає в себе ризик-менеджмент як система?
8. Дайте характеристику етапу аналізу ризиків.
9. Дайте характеристику етапу контролю ризиків.
10. Дайте характеристику етапу фінансування ризиків.
11. До якого етапу ризик-менеджменту як системи належить страхування?
12. Охарактеризуйте кваліфікацію ризиків та методи її реалізації.
13. Який з методів контролю ризиків є найефективнішим?
14. Яким критеріям мають відповідати страхові ризики?
15. В чому полягає обмеження страхування за особливостями взаємодії сторін операцій страхування?
16. В чому полягає обмеження страхування за особливостями ставлення до ризику?
17. Що таке антиселекція?
18. Що таке моральна загроза?
19. Якими правилами слід користуватися при прийнятті рішення про страхування?
20. Назвіть переваги страхування.
21. Назвіть недоліки страхування.
22. Дайте характеристику вимерзанню, вимоканню, випріванню, заморозкам та льодовій кірці як ризикам загибелі або пошкодження сільськогосподарських культур.
23. Дайте характеристику посуші як ризику загибелі або пошкодження сільськогосподарських культур.
24. Дайте характеристику граду, бурі, урагану, зливі, повені та пожежі як ризику загибелі або пошкодження сільськогосподарських культур.
25. Назвіть критерії погодних страхових ризиків, прийнятих в українській практиці, сформованих на базі визначень Гідрометцентру.
26. Охарактеризуйте економічні ризики, притаманні сільськогосподарському виробництву.
27. Охарактеризуйте політичні ризики, притаманні сільськогосподарському виробництву.
28. Охарактеризуйте соціальні ризики, притаманні сільськогосподарському виробництву.
29. Охарактеризуйте природні ризики, притаманні сільськогосподарському виробництву.
30. Охарактеризуйте ризики в соціальній сфері, притаманні сільськогосподарському виробництву.

ОСНОВИ АНДЕРАЙТИНГУ
ПРИ СТРАХУВАННІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ

ТЕМА 7

7.1. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ВИДИ АНДЕРАЙТИНГУ⁶⁷

Андерайтинг у страхуванні (англ. *underwrite* — підписувати) — процес аналізу пропонованих на страхування ризиків щодо окремого об'єкту, ухвалення рішення про можливість прийняття такого об'єкту на страхування від того або іншого ризику й визначення рівня покриття або франшизи, адекватної ризику ставки премії й умов страхування.

У системі операційного менеджменту страхової компанії є ключові ділянки управління операційним результатом: андерайтинг, врегулювання збитків, перестраховування й управління операційними витратами.

Дослівно «underwriting» перекладається з англійської як «підписання під чим-небудь», конкретніше – під якимись умовами.

Андерайтинг у широкому розумінні - це бізнес-процес страхування, що полягає:

- у прийнятті на страхування або відхиленні певного об'єкта, виходячи з притаманних йому ризиків, з метою формування або коригування умов страхового покриття, умов договору страхування й визначення страхових тарифів, що забезпечують задані значення збитковості за видом страхування й страховим портфелем у цілому;
- у розробці методичних матеріалів із захисту всього або частини страхового портфеля;
- у розробці й контролі виконання страхувальником рекомендацій зі зниження прийнятих на страхування ризиків.

Однак у багатьох українських страхових компаніях процес продажу і андерайтингу відбуваються в одному офісі, або є спільними відповідальностями одного працівника. Це можливо за умов низької збитковості на ринку й невеликого портфеля договорів страхування. Коли ж обсяг договорів страхування й збитковість зростають, виокремлення бізнес-процесу андерайтингу стає нагальною необхідністю для рентабельного ведення страхових операцій.

При цьому всі розмови про конфлікт між продавцями страхових послуг і андерайтерами є відбиттям того факту, що співробітники підрозділів продажу прагнуть охоплювати будь-які договори страхування (і збиткові, і рентабельні), тоді як компанії потрібні тільки рентабельні поліси. Страховики мають розуміти, що з зростанням рівня збитковості на страховому ринку можливості для цінового демпінгу суттєво зменшуються. Саме професійно проведений андерайтинг дозволяє забезпечити рентабельність страхових операцій.

Необхідність відокремлення андерайтингу диктується низкою причин:

- оцінка ризику – це основа економічної безпеки страхової компанії, тому займатися цим повинні співробітники, які працюють повний робочий час, для яких андерайтинг є професійним видом діяльності;
- існує потреба створення гнучкої системи «ціноутворення» на страхові послуги;
- є необхідність контролю над структурою й збитковістю портфеля за продуктами, каналами продажу і цільовими клієнтськими сегментами.

Бізнес-процес андерайтингу охоплює процедури ідентифікації об'єкта страхування, оцінки ризиків, ухвалення рішення про страхування об'єкта, формування переліку основних і додаткових умов договору, встановлення страхових тарифів і підписання договору на цих умовах.

Метою створення професійного андерайтингу є збільшення, з урахуванням імовірнісних критеріїв настання страхових випадків, позитивної різниці між отриманою нетто-премією й зробленою страховою виплатою за договорами страхування, укладеними впродовж певного періоду.

До завдань андерайтингу належать:

⁶⁷ Розділ 7.1. підготовлено на основі статті М.Ніколенко «Андерайтинг – ключевой бизнес-процесс страховой компании» (<http://nnikolenko.com/index.php?art=9>). Для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

- визначення факторів, здатних суттєво впливати на підвищення ймовірності настання страхового випадку, залежно від видів страхових випадків і об'єктів страхування, зазначених у правилах, а також можливості їх урахування при формуванні страхового тарифу;
- встановлення числових значень підвищувальних (понижувальних) поправочних коефіцієнтів, що враховують наявність (відсутність) факторів, які суттєво впливають на ймовірність настання страхового випадку;
- визначення переліку основних і додаткових умов, що включаються в договір страхування;
- встановлення числових підвищувальних (понижувальних) поправочних коефіцієнтів, що враховують наявність (відсутність) у договорі страхування тієї або іншої умови;
- формування якісного страхового портфелю та прийняття заходів щодо обмеження ризику антиселекції.

Існує два види андерайтингу: індивідуальний і стандартний.

Під *індивідуальним (спеціалізованим) андерайтингом* розуміється комплекс заходів із прийняття на страхування ризиків по заявленому об'єкту на основі вивчення й оцінки його індивідуальних особливостей і ризиків з метою формування умов страхування, обсягу страхового покриття, тарифу, які забезпечать задані значення збитковості за видом страхування (за страховим портфелем у цілому). Такий андерайтинг проводиться, як правило, спеціалістами-андерайтерами.

В практиці агрострахування, особливо за програмами мультиризиків, в основному використовується процедура індивідуального андерайтингу.

Натомість *стандартний андерайтинг* - це комплекс заходів (процедур) із прийняття на страхування ризиків по заявленому об'єкту шляхом визначення відповідності встановленим критеріям стандартності (типовим умовам) і добору умов страхування, обсягу страхового покриття й тарифу із числа заздалегідь установлених варіантів. Це - той базовий обсяг дій із андерайтингу, який проводиться в типових випадках і здійснюється самим продавцем. Критеріями «стандартності» (тобто відбору випадків, коли можливе застосування стандартного андерайтингу) виступає обмежений набір показників щодо об'єкта страхування (види й стан об'єктів, перелік і дотримання заходів безпеки), умов страхового покриття (набір ризиків і страхових випадків, виключення з покриття, базові тарифи/ поправочні коефіцієнти до них, франшизи). Ці параметри наводяться в страховому продукті, тарифному керівництві, умовах укладання договору, умовах продажів та інших інструктивних матеріалах для продавців.

Природно, засади для стандартного андерайтингу також формуються професіоналами, які розробляють політику й інструкції з андерайтингу. Інструкція створюється для певного виду страхування й містить:

- Загальні положення (мета, терміни й визначення);
- Рівні андерайтингу (первинний і спеціалізований, порядок проведення процедур з андерайтингу);
- Перелік стандартних і нестандартних ризиків і порядок їх оцінки;
- Перелік об'єктів страхування та їх категорії;
- Визначення критеріїв стандартності щодо клієнтів;
- Порядок визначення тарифів (таблиці базових тарифів і система поправочних коефіцієнтів);
- Необхідні для проведення андерайтингу форми-додатки.

7.2. РОЛЬ АНДЕРАЙТИНГУ В ПРОЦЕСІ СТРАХУВАННЯ

Визначення ставки страхової премії, як буде показано нижче, виявляється досить складним завданням, рішення якого покладено на андерайтерів страхової компанії — висококваліфікованих фахівців страхової справи. Розроблені у страховій компанії методи оцінки й умови прийняття на страхування ризиків, закріплені у відповідних нормативних документах (інструкціях, посібниках) із андерайтингу, становлять основу андерайтерської політики компанії. Ефективність цієї політики значною мірою визначає фінансову стійкість і конкурентоспроможність страхової компанії на ринку страхових послуг.

Центральне завдання андерайтера полягає у формуванні оптимального, з точки зору фінансово-економічних цілей компанії, страхового портфеля. При цьому найважливішим елементом андерайтерської політики є формування страхових тарифів, визначених як ставка страхової премії з одиниці страхової суми.

Перш ніж звернутися до типової процедури формування страхових тарифів, відзначимо, що в страхуванні прийнято розрізняти два види страхових премій: нетто-премію й брутто-премію. *Нетто-премія* являє собою частину страхової премії, яка повинна дорівнювати вартості ризику, тобто частина що призначена для формування страхового фонду, який спрямовується на поточні страхові виплати і створення страхових резервів. Нетто-премія, доповнена витратами страховика на ведення справи, а також складовою премії на формування планового прибутку, утворює *брутто-премію*. Наявність складової страхової премії, використуваної для формування прибутку, є необхідним елементом фінансового механізму страхової компанії як комерційної організації.

За родом своєї професійної діяльності андерайтер є особою, відповідальною за прийнятий компанією на утримання страховий ризик і рентабельне проходження страхових договорів у конкретному виді страхування. Одне з основних завдань андерайтера полягає в якісній і кількісній оцінці прийнятого ризику. Під *якісною оцінкою* треба розуміти виявлення ним сукупності небезпечних факторів, що являють собою відповідний страховий ризик, а під *кількісною оцінкою* — визначення кількісних характеристик страхового ризику: інтенсивності вияву страхових подій у застрахованих об'єктах і можливої величини збитків, заподіяних власності страхувальників (їх майновим інтересам). Для виявлення небезпечних факторів андерайтер повинен бути добре обізнаним із галуззю, до якої належать об'єкти страхування. У деяких випадках андерайтер може залучати експертів — фахівців у відповідній предметній сфері. Складність і специфічність оцінки (виявлення) ризикових факторів у різних галузях зумовлюють ту обставину, що андерайтери звичайно спеціалізуються на конкретних видах страхування.

Оскільки андерайтер несе персональну відповідальність, з одного боку, за беззбитковість проходження укладених компанією страхових договорів, а з другого боку — за успішну діяльність компанії у відповідному секторі страхового ринку, то саме йому надане право втручатися в процес формування страхових тарифів. При цьому андерайтер може вносити виправлення в отримані формальними методами значення страхових тарифів з метою врахування факторів, що важко піддаються формалізації, таких як ненадійність ідентифікації параметрів страхового ризику в умовах недостатньої статистичної бази про проходження страхових договорів, мінливість параметрів об'єктів страхування у часі, наявність (або відсутність) на застрахованих об'єктах технічних засобів і організаційних заходів попередження страхових подій та їх розвитку, і т. ін.

Таким чином, актуарні розрахунки, пов'язані з ідентифікацією страхового ризику й визначенням страхових тарифів, до деякої міри виконують формальну частину процедури формування страхових тарифів, тоді як участь андерайтера полягає у внесенні неформалізованого начала в процедуру, що неодмінно доповнює актуарні розрахунки.

Для визначення кількісних характеристик страхового ризику, що безпосередньо впливають на рівень страхових тарифів, у розпорядженні андерайтера мають бути статистичні дані про проходження страхових договорів цього виду страхування, а також методики аналізу страхового ризику й розрахунку страхових тарифів (останні можуть збиратися у службі ак-

туарних розрахунків компанії). Однак визначенням рівня страхового тарифу для деякого базового переліку умов страхування не вичерпується кількісний аналіз страхового ризику.

Андерайтеру в реальних умовах страхування доводиться знаходити відповідь на багато додаткових питань, для чого до його завдань додаються:

- пошук можливостей зниження страхового тарифу, коли страхова плата страхувальникові видається надмірно високою (у цьому випадку андерайтер може спробувати там, де це припустиме, запровадити механізм франшизи й у такий спосіб розділити страховий ризик між страхувальником і страховиком, щоб забезпечити обґрунтоване зниження тарифних ставок, не порушуючи фундаментального принципу беззбитковості ведення страхових операцій);
- забезпечення (підвищення) фінансової стійкості страхової організації шляхом обмеження величини прийнятого на утримання страхового ризику, наприклад, через обмеження максимального розміру страхових виплат (у цьому випадку знову-таки ризик розподіляється між страхувальником і страховиком) або за рахунок використання механізмів перестраховального захисту (у цьому разі прямий страховик – цедент – передає перестраховальній компанії частину взятого на страхування ризику, що означає також передачу їй частини отриманої від страхувальника страхової премії);
- аналіз і оцінка можливості створення в ризику, прийнятому на страхування, ефекту кумуляції, коли деякі або велика кількість об'єктів зазнають шкоди від однієї й тієї ж страхової події; для вияву кумуляції ризику характерна дія різного роду природних катастрофічних явищ, як-то: ураганів, повеней, землетрусів (наочним прикладом вияву ефекту кумуляції страхового ризику слугують ситуації, коли в одній страховій компанії застраховано чимало агрооб'єктів, що містяться у зоні дії потужних природних катаклізмів, або коли в одному господарстві концентрується багато високовартісних сільгоспкультур).

В останньому випадку андерайтер повинен, по-перше, передбачити в розрахунках страхових тарифів вплив ефекту кумуляції страхового ризику, по-друге, дати власну оцінку найбільш раціонального (найкращого) рівня утримання ризику з боку страхової компанії, нарешті, запропонувати використання механізмів перестраховального захисту страхового портфеля, який містить кумулятивні страхові ризики.

Сказане дозволяє розглядати роль андерайтингу в діяльності страхової компанії як важливого функціонального блоку, що чинить визначальний вплив на її фінансово-економічні аспекти. Система актуарних розрахунків, що спирається на відповідну страхову статистику, може інтерпретуватися як інформаційно-алгоритмічна підтримка (забезпечення) андерайтерської політики. При цьому значна частина важливих рішень андерайтера ґрунтується на його інтуїції та досвіді як фахівця у відповідній предметній сфері, що – у зв'язку з неповнотою або недостатністю вихідної інформації, а також неформальним характером частини відомостей про об'єкти страхування – не може бути відображене в розрахованих актуарієм алгоритмах. У такому разі актуарні розрахунки повинні виконуватися в діалоговому (інтерактивному) режимі за участю експерта-андерайтера.

Ситуації, коли актуарій не має необхідної статистичної інформації про страхові ризики і зібрати її в прийнятний термін і за прийнятну ціну не є можливим, виникають досить часто. І тоді саме андерайтер змушений брати на себе роль експерта, здатного сформувати оцінки, виходячи з яких актуарій зможе побудувати алгоритми непрямої ідентифікації страхового ризику. Необхідність непрямої оцінки може виникати, зокрема, в тих випадках, коли об'єкт, що страхується, має унікальний характер, а статистичної інформації про надзвичайні ситуації (в принципі, їх можна вважати аналогами страхових подій) на цьому об'єкті або взагалі немає, або вона нерепрезентативна. У такому разі експерт-андерайтер, керуючись відомими йому даними про аналогічні об'єкти, може «згенерувати» «квазістатистичну» інформацію про аналізований об'єкт, яку актуарій використає для непрямої оцінки страхового ризику. При цьому витоки аналогії, якою керується експерт-андерайтер, лежать у сфері його інтуїтивних (суб'єктивних) уявлень, тобто в межах підсвідомого досвіду.

7.3. ПОЛІТИКА АНДЕРАЙТИНГУ ТА ЇЇ ЕЛЕМЕНТИ⁶⁸

Політика андерайтингу охоплює сукупність правил, дій, рішень страхової компанії на цілковитому ринку, зокрема таких, як добір об'єктів страхування, визначення обсягу надаваного захисту, вимог до якості прийнятих на страхування ризиків, до експертизи об'єктів, урахування обов'язкових застережень і винятків, мінімального розміру страхової премії тощо, які спрямовані на формування страхового портфеля й управління ним, що забезпечує досягнення бажаного фінансового результату.

Політика андерайтингу визначається на черговий календарний рік або андерайтинговий період і ґрунтується на стратегічних цілях компанії, завданнях, що виходять зі стану в поточному році, розвитку конкретного виду (групи) страхування. Політика андерайтингу формується до настання планового року або андерайтингового періоду, для кожного виду страхування здійснюється планування фінансового результату.

Одним із визначальних показників для розробки політики андерайтингу, поряд з обсягами продажу, є рівень збитковості на плановий рік і динаміка її змін у порівнянні з попереднім періодом. Пропозиції до політики андерайтингу за видом страхування готуються відповідним профільним підрозділом.

Елементи політики андерайтингу:

1. Визначення чергових завдань з прийняття ризиків на страхування (стандартний і індивідуальний андерайтинг).

Завдання на плановий рік визначають динаміку зміни кількості й обсягів укладених договорів з кожного окремого виду страхування, зокрема, як щодо страхових продуктів з індивідуальним андерайтингом (мультиризик, «град-вогонь», «страхування озимих культур на період перезимівлі» та ін.), так і щодо продуктів із застосуванням процедур стандартного андерайтингу (індекс урожайності). Метою цього є оптимізація роботи з андерайтингу й делегування повноважень із проведення передстрахових експертиз та андерайтингу підрозділів з продажу. Цей компонент політики андерайтингу дозволяє також визначити й спрямувати необхідні ресурси на проведення всього комплексу процедур за програмою сільськогосподарського страхування (включно з персоналом, бюджетом, устаткуванням та ін.)

2. Визначення й зміна лімітів страхових сум по договорах страхування

Має бути визначена політика зі встановлення лімітів страхових сум.

Для кожного виду страхування (польові культури, багаторічні насадження, тварини), регіону і страхового продукту фіксуються встановлені ліміти страхових сум. Визначається кому і в який спосіб установлюються ліміти страхових сум, а саме – чи встановлюються ліміти за видом страхування (за страховими продуктами, культурами або регіонами), чи йде обмеження лімітів за підрозділами, чи воно стосується конкретної особи, яка виконує функції андерайтера.

Також повинні чітко визначатися принципи й періодичність зміни або переглядів лімітів.

Рекомендується переглядати ліміти не рідше одного разу за андерайтинговий рік або для кожного сезону страхування.

3. Визначення й зміна критеріїв стандартності договорів страхування.

Визначається відповідність/невідповідність застосовуваних критеріїв стандартності договорів страхування затвердженими методичними рекомендаціями. Деякі договори індексного страхування поєднують елементи мультиризикового й індексного страхування, до таких договорів, відповідно, повинна застосовуватися винятково процедура індивідуального страхування, а договори по індексу врожайності (як і по індексу погоди) можуть базуватися на процедурі стандартного андерайтингу.

⁶⁸ Розділ 7.3. підготовлено на основі матеріалів Порталу про сільськогосподарське страхування http://www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=7677. Для освітніх цілей без мети отримання прибутку відповідно до статей 21 та 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

4. Визначення варіантів страхового покриття й вилучення з нього окремих ризиків.

Визначаються кращі варіанти страхового покриття по групах фіксованих наборів ризиків, по окремих ризиках або на умовах страхування «всіх ризиків», а також впроваджуються додаткові винятки, що не ввійшли до переліку стандартних вилучень, передбачених у документації зі страхових продуктів. Крім того, визначається й регламентується можливість не-застосування тих або інших вилучень.

5. Вибір пріоритетів і визначення обмежень щодо:

- категорій клієнтів – визначаються переваги по категоріях клієнтів для укладання договорів страхування з відзначенням динаміки зміни кількості договорів протягом планового періоду в розрізі клієнтів відповідної категорії. Звичайно сільськогосподарські клієнти розподіляються на 3 групи – дрібні й фермери, середні (2–5 тисяч га) і великі господарства. Агрохолдинги можуть виділятися в окрему категорію клієнтів у зв'язку із специфікою роботи з ними;
- видів страхування й страхових продуктів – визначається належність розглянутого виду страхування, страхового продукту до того або іншого рівня пріоритетності в динаміці. Бажано виписувати політику андерайтингу за групами культур – залежно від профілю ризиків, а також за групами і призначенням тварин. Для складних і специфічних культур політику андерайтингу також формують окремо;
- об'єктів страхування – визначаються пріоритети й обмеження в прийнятті на страхування об'єктів тієї або іншої групи, динаміка змін у порівнянні з попереднім періодом;
- мінімального розміру премії – встановлюється наявність або відсутність обмежень щодо мінімального розміру страхової премії на один договір страхування, відзначається динаміка змін у порівнянні з попереднім періодом. З урахуванням витрат на ведення справи - приблизно 20-30% - цільова сума страхової премії на договір/клієнта повинна становити не менше 5000 гривень. За продуктами із застосуванням стандартного андерайтингу мінімальна сума премії може не встановлюватися або визначатися на нижчому рівні;
- територій страхування – встановлюються, за потреби, пріоритети й обмеження щодо територій розташування потенційних об'єктів страхування, винятки за територіями страхування. Так, за наявності повідомлень про інфекційні хвороби деякі території можуть вилучатися в рамках договорів по страхуванню тварин (пташиний грип у південних регіонах України, у 2008-2009 – африканська чума свиней на сході України й класична чума свиней на південному заході України в 2007).

6. Застосування при укладанні договору страхування обмежень, спрямованих на зменшення страхового шахрайства.

Визначаються цільові напрями робіт, які повинні бути здійснені фахівцями із передстрахової експертизи, що слугують справі мінімізації можливих виявів страхового шахрайства при укладанні договорів страхування з відповідного виду страхування або окремих страхових продуктів.

7.4. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕДУРИ АНДЕРАЙТИНГУ В ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА

7.4.1. Аналіз первісної інформації

На першому етапі укладання договору агрострахування, як правило, агент страхової компанії веде попередні переговори зі страхувальником, розповідає як діє страховий продукт, пропонує на вибір тарифи, франшизи, покриття. Бажано, щоб агенти, переконавшись у зацікавленості клієнта в укладанні договору агрострахування, ще до андерайтерського висновку самі пересвідчилися у правдивості описів страхувальником передбачуваних об'єктів страхування. Для цього агенту не потрібно мати знання й навички агронома або зоотехніка, адже згодом експерт фахово оцінить ризики і дасть висновок щодо можливості укладення або продовження договору. На початковій стадії досить просто оглянути поля або ферми, зробити аматорські фотографії найбільш типових об'єктів на розсуд агента страхування, а потім викласти свої враження про об'єкти страхування та переказати міркування страхувальника. Ці попередні дані допоможуть експертові на першому етапі оцінити, як і з ким саме говорити, щоб одержати найбільш повну інформацію про страхувальника і при цьому уникнути асиметрії інформації та виключити випадки антиселекції.

Первісну інформацію про клієнта можна розподілити на такі категорії:

1. місце розташування страхувальника;
2. скільки років існує підприємство з даною спеціалізацією і в нинішніх обсягах;
3. скільки полів або ферм страхується;
4. стан об'єктів страхування;
5. технології, які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції;
6. який парк техніки в розпорядженні господарства;
7. фахівці господарства;
8. кредитна історія господарства;
9. контакти для успішного проведення передстрахового огляду.

Ці всі пункти полегшать складання експертного висновку на першому етапі й допоможуть детальніше вивчити запропоноване на страхування господарство.

7.4.2. Котирування та їх типи

Котирування в страхуванні – це ставка премії, згідно якої страховик готовий прийняти на страхування відповідний ризик на визначених умовах.

Під час прийому на страхування й визначення умов страхування та тарифів, що формулюється як котирування ризику, страховій компанії притаманні такі загрози:

- використання неправильних тарифів: занижені тарифи можуть спричинити збитки, завищені – втрату бізнесу;
- можливість антиселекції.

Щоб уникнути цих ризиків, компанія розбиває потенційних клієнтів на групи, однорідні щодо продуктивності і якості дотримання технології виробництва культур, і ухвалює рішення відповідно до цього поділу. Такий процес називається котируванням. Фактори класифікації ризиків для цілей розрахунку страхових премій, називаються факторами тарифікації. Про сільгоспвиробників з однаковими факторами тарифікації говорять, що вони належать до однієї і тієї самої групи ризику.

В агрострахуванні основними факторами тарифікації є:

- досвід с/г виробника в даній сфері виробництва;

- оснащеність виробничими ресурсами;
- кількість і якість землі в обороті;
- тип страхового поліса;
- страхова сума;
- застосовувана технологія вирощування с/г культур;
- місце розташування посівів;
- стан посівів.

За винятком випадків обману, більшість зазначених факторів легко ідентифікуються, однак стан справ у господарстві конкретного холдингу або іншого великого сільгоспвиробника оцінити нелегко, потрібен ретельний і уважний передстраховий огляд. В основному котирування полягає саме в розбивці господарств, що страхуються, на групи більш-менш однорідні в аспекті стану виробництва.

Вище ми вже розглянули антиселекцію конкурентів, що виникає у результаті продажу страхових продуктів. Ще однією небезпекою є той очевидний факт, що господарства, які одержали неякісні сходи або слабкі для перезимівлі посіви зацікавлені в страхуванні зимових ризиків більшою мірою, ніж господарства з рівними сходами. Однією з найважливіших цілей процесу котирування в андерайтингу є запобігання такого типу селекції шляхом ідентифікації нестандартних ризиків.

Котирування в андерайтингу належить до дієвих методів управління ризиками страхової компанії. Основними аспектами стратегії котирування є:

1. Інформація, що збирається відносно кожного заявника.
2. Критерії прийняття об'єктів на страхування на стандартних умовах.
3. Правила ухвалення рішення відносно нестандартних ситуацій.

Котирування за видами можна розподілити на:

- потенційний андерайтинг – оцінка стану посівів чи тварин потенційного страхувальника;
- виробничий андерайтинг – оцінка технології вирощування культур і заходів мінімізації ризиків, які прийняті в господарстві, що страхується;
- фінансовий андерайтинг – оцінка фінансового становища потенційного страхувальника.

Котирування за типами можна розподілити на:

1. Первісне котирування – оцінка стандартності заяви на страхування, можливість прийняття на страхування об'єктів за базовими умовами страхових продуктів. При позитивному рішенні, при проведенні процедури індивідуального андерайтингу, андерайтер призначає строк проведення передстрахового огляду та визначає умови прийняття об'єкту на страхування, якщо огляд підтвердить відповідність запропонованого об'єкту умовам страхування, визначеним за певним страховим продуктом.

При позитивному рішенні, при проведенні процедури стандартного андерайтингу, андерайтер погоджує можливість страхування об'єкту на стандартних умовах та дає згоду на укладення договору страхування.

2. Проміжне котирування – оцінка можливості страхування об'єкту на певних умовах при недостатній інформації, наданої клієнтом у заяві на страхування. Проміжне котирування може видаватися андерайтером у випадку, коли данні, вказані клієнтом у заяві на страхування, суттєво відрізняються від даних, наданих іншими клієнтами, або дані вимагають надання додаткової інформації. Фактично, проміжне котирування є вимогою до підрозділів, що спілкуються з клієнтом, надати додаткову інформацію, необхідну для якісного оцінення ризиків за певним об'єктом.

3. Остаточне котирування – визначення умов та ставки премії, за якими об'єкт приймається на страхування за результатами проведення передстрахового огляду та остаточного аналізу заяви на страхування. Зазвичай остаточне котирування надається іншим підрозділам страхової компанії, що проводять переговори з клієнтом, у вигляді формального документу – андерайтерського висновку (див. додаток 2 до цього розділу).

Страхова компанія, яка відповідно до умов страхування несе ризик, пов'язаний із загибеллю посівів або тварин, збирає дані про стан даних заявника. При заповненні Заяви про страхування страхувальники надають загальну інформацію про себе й своє господарство, у тому числі:

- площа посіву;
- оснащеність виробничою технікою;
- прийнята технологія обробітку ґрунту;
- ризикові події в минулому;
- сертифікації висіяного насіння тощо.

Заповнення анкети – дозволяє андерайтерам отримати необхідну інформацію для визначення умов страхування для певного клієнта. Однак при одержанні відповідей, з яких впливає, що страхувальник належить або може належати до групи нестандартного ризику, або у випадку високої страхової суми виникає потреба в проведенні додаткових процедур з андерайтингу в передстраховому огляді заявлених для страхування показників. За страховими продуктами, що передбачають обов'язкове проведення передстрахового огляду (наприклад, страхування посівів озимих культур на період перезимівлі або на весь цикл виробництва), використовується виключно процедура індивідуального андерайтингу.

Іноді страхові компанії, уникаючи ризику втрати клієнта через застосування занадто прискіпливого андерайтингу, орієнтуються на ринкову практику андерайтингу (стандартну, без проведення огляду). Адже потенційні клієнти не охоче витрачають час на обстеження господарства. Це зазвичай призводить до значних виплат та збитковості програм агрострахування, так як основний ризик антиселекції пов'язаний із неякісним проведенням процедур андерайтингу.

Фінансовий андерайтинг проводиться, щоб переконатися в тому, що передбачуваний поліс заявника та, особливо, розмір страхової суми відповідають фінансовим потребам і рівневі виробництва господарства. Процедура фінансового андерайтингу необхідна для усунення ризику купівлі полісів із шахрайськими намірами.

За результатами андерайтингу при котируванні може бути ухвалене одне з перелічених нижче рішень:

- Прийняття на страхування на стандартних умовах із застосуванням стандартних тарифів. Це рішення застосовується у випадках, коли нема жодних ознак підвищеного ризику.
- Підвищення страхового тарифу понад стандартний рівень застосовується у випадках зниженого рівня виробництва заявника, наприклад, застосування енергоємних технологій, відсутність поливу, не зовсім якісні посіви, посів нерайонованих гібридів і сортів.
- Включення в договір додаткових застережень, пов'язаних зі станом посівів.
- Зниження покриття або збільшення покриття або франшизи у разі, якщо частина посівів відповідає кондиціям приймання на страхування, тоді як інша частина – ні.
- Пропонування заявникові іншого покриття, що являє собою менший ризик для страхової компанії.
- Відхилення заяви у випадку неприйнятно високого ризику.

Чим твердіша андерайтингова стратегія, чим ретельніше компанія контролює ризики, тим суворішим критеріям має відповідати заявник, щоб бути прийнятим на стандартних умовах.

При цьому компанії знадобиться більш докладна інформація про заявника, яка вимагатиме від компанії більших зусиль і, отже, значних витрат. Чим ретельніший андерайтинг компанії, тим точніша буде класифікація ризиків і нижчі збитки від страхових випадків, але водночас зростатимуть витрати компанії. Крім того, кількісне зростання заявників, яким страхування пропонується на нестандартних умовах (вища страхова премія, зниження страхової суми тощо) приводить до збільшення відмов від страхування, особливо у випадках, коли в інших компаніях вони можуть застрахуватися на стандартних умовах.

У реальному житті відбувається пошук балансу між контролем ризику й прибутковістю. Страхова компанія намагається прийняти на страхування якомога більшу кількість заявників і, по можливості, на стандартних умовах, не ставлячи під удар свою прибутковість і фінансову стійкість.

Страхові тарифи складаються з базових ставок і коефіцієнтів. Страхові премії у договорах добровільного страхування розраховуються як добуток базових ставок і коефіцієнтів страхових тарифів.

Базові ставки страхових тарифів устанавлюються у відповідності до технічних характеристик, сільськогосподарського ризику, що суттєво впливає на ймовірність заподіяної шкоди й на її потенційний розмір.

Коефіцієнти, що входять до складу страхових тарифів, устанавлюються залежно від:

- а) території переважного землекористування господарства;
- б) наявності або відсутності страхових виплат, зроблених страховиками в попередні періоди при здійсненні добровільного страхування сільгоспризиків;
- в) технічних характеристик агротехнології прийнятої в господарстві;
- г) наявності в господарстві техніки в кількості, достатній для втілення в життя прийнятої технології;
- г) інших обставин, що суттєво впливають на величину страхового ризику.

У випадку, коли страхований об'єкт не вписується в стандартні рамки договору й виходить за межі середніх показників, поліпшуючи або погіршуючи їх, до такого об'єкта застосовується індивідуальний андерайтинг, а під час розрахунку тарифу використовуються понижувальні або підвищувальні коефіцієнти. При цьому слід брати до уваги, що при використанні понижувальних коефіцієнтів, що ведуть до зниження страхового тарифу, тариф за договором страхування не повинен бути нижчим за чисту вартість ризику (тобто не менше нетто-тарифу). При застосуванні підвищувальних коефіцієнтів, що ведуть до підвищення тарифу за договорами страхування, слід пам'ятати, що ці дії можуть призвести до антиселекції й погіршення якості страхового продукту.

7.4.3. Корегування умов страхування

Коли в процесі або перед укладанням договору агрострахування з'ясовуються істотні обставини, не враховані під час або до андерайтингу, у такому випадку умови договору страхування й котирування повинні бути відкоректовані з урахуванням щойно виявлених обставин. Як правило, такі обставини пов'язані:

- з мірою ризику, сюди можна зарахувати погодні умови, що склалися перед укладанням договору агрострахування (наближення посухи, очікування паводка і т. ін.)
- із станом об'єкта страхування, сюди належать виявлені порушення агротехнології або, навпаки, збільшення потенціалу клієнта, придбання ним нової збиральної техніки, засобів захисту рослин для запобігання розвитку популяції бур'янів, дії шкідників і хвороб.

Ці умови повинен коригувати андерайтер страхової компанії. Отже, з погляду страховика, андерайтинг – це квінтесенція страхування, п'ятий, найважливіший, елемент досягнення корпоративних цілей менеджменту, основної або операційної його діяльності. Якісний андерайтинг забезпечує коректно сформований страховий і перестраховальний портфель,

найбільше наближені до прогнозованого рівні збитковості, обґрунтовано розраховані й реалістичні страхові тарифи. Практичний аспект якісного андеррайтингу пов'язаний з високим професіоналізмом і компетенцією андеррайтера як найбільш відповідального фахівця страховика, з його вміннями й навичками обробляти й аналізувати відомості про ризики об'єкта, перетворювати надану інформацію на знання, які можна застосувати на практиці, тобто надавати їм форми, зручної для визначення альтернативи – страхувати чи ні і якщо так, то на яких умовах.

Процес андеррайтингу під час коригування умов страхування складається з кількох *етапів*:

- оцінювання ризиків, властивих об'єкту страхування;
- підготовка рішення про страхування об'єкта або про відмову в страхуванні;
- визначення строків, умов і розмірів страхового покриття;
- розрахунок розміру страхової премії;
- підготовка пропозиції про перестраховування до відповідних служб страховика.

7.4.4. Визначення врожайності для цілей страхування

Визначення врожайності культур для цілей страхування є важливим елементом андеррайтингу при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур. Правильне визначення врожайності для цілей страхування дозволяє уникнути значних проблем при врегулюванні збитків.

Страхування здійснюється на основі даних виробника щодо показників виробництва відповідної озимої культури за останні п'ять років (форма № 29-сх). За наявності даних щодо врожайності цієї культури за період більше 5 років рекомендується використовувати усі наявні дані. Цільовим масивом даних щодо врожайності для андеррайтингу по цьому страхового продукту рекомендується вважати дані за 10 років.

ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ВРОЖАЙНОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ СТРАХУВАННЯ

Врожайність для цілей страхування визначається для кожного року збору врожаю шляхом ділення загального обсягу зібраної продукції на площу посівів конкретної культури. Для визначення врожайності озимих культур обсяг зібраної продукції треба поділити на площу посівів, які відновили вегетацію навесні з густотою рослин, достатньою для одержання запланованого врожаю.

Приклад:

У 2008 році посіви озимої пшениці в господарстві відновили вегетацію навесні на площі 600 га. Протягом весняно-літнього періоду загинуло (повна загибель) 100 га посівів. Господарство збило врожай в обсязі 2040 тонн або 20400 центнерів (при стандартній вологості 14%, у вазі після очищення, доробки й сушіння). **Врожайність для цілей страхування складе 34 ц/га (20400 центнерів / 600 га).**

Розрахунок врожайності для цілей страхування на основі показників валового збору зерна і площі до збирання є НЕПРАВИЛЬНИМ.

ВИЗНАЧЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ СТРАХУВАННЯ

Середня врожайність для цілей страхування визначається шляхом підсумовування показників врожайності культури для цілей страхування за кожний рік і діленням отриманої суми на кількість років.

Приклад:

Врожайність озимої пшениці для цілей страхування в господарстві склала 34 ц/га у 2008 році, 24 ц/га у 2007, 28 ц/га у 2006, 32 ц/га у 2005 і 26 ц/га у 2004 році. Середня врожайність для цілей страхування в даному господарстві становить:

$$(34 \text{ ц/га} + 24 \text{ ц/га} + 28 \text{ ц/га} + 32 \text{ ц/га} + 26 \text{ ц/га}) / 5 \text{ років} = 144 / 5 = 28,8 \text{ ц/га}$$

Для новостворених господарств за основу треба брати середню врожайність культури у районі розташування господарства, в цьому випадку повинні вводитися обмеження щодо максимального рівня покриття або повинні використовуватися високі рівні франшизи (не менше 40%). Середня врожайність по району для цілей страхування зазначається у довідниках даних з врожайності тієї чи іншої культури. Правила визначення врожайності для цілей страхування для таких господарств зазначені в п. 7.4.4.4.

ВИЗНАЧЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ СТРАХУВАННЯ ДЛЯ СТРАХУВАЛЬНИКІВ ІЗ ДАНИМИ ЗА ПЕРІОД МЕНШЕ П'ЯТИ РОКІВ

Для господарств, що мають дані про врожайність за період менше п'яти років, середня врожайність для цілей страхування розраховується, виходячи з наявних даних, доповнених середньою врожайністю для цілей страхування для району за відсутні роки, із поправкою на відхилення врожайності для цілей страхування в господарстві від середньої врожайності по району за ті роки, за які господарство надало власні дані. Рекомендується використовувати поправочний коефіцієнт 0.75.

Приклад:

Підприємство має дані щодо врожайності для цілей страхування за три роки. У цьому випадку за основу для розрахунків середньої врожайності для цілей страхування в господарстві за п'ять років приймається врожайність підприємства за три роки, а врожайність протягом двох років (коли культура не вирощувалася) розраховуватиметься із використанням базової врожайності в цьому районі з поправкою на коефіцієнт 0.75:

Рік	Врожайність господарства (ц/га)	Середня врожайність ³ по району (ц/га)	Врожайність для цілей страхування даного господарства (ц/га)
2008	28	32	28
2007	19	25	19
2006	-	29	$29 * 0.75 = 21.75$
2005	24	27	24
2004	-	24	$24 * 0.75 = 18$
Середнє		27,4	22,15

ВИЗНАЧЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ СТРАХУВАННЯ ДЛЯ ГОСПОДАРСТВ ІЗ ДАНИМИ ЗА 1 РІК І ДЛЯ НОВОСТВОРЕНИХ ГОСПОДАРСТВ

Якщо господарство має дані тільки за 1 рік, середню врожайність необхідно визначати так само, як і у вищевказаному прикладі, з урахуванням коефіцієнта відхилення середньої врожайності у господарстві від середньої врожайності у районі у кожному році. Якщо підприємство вирощує культуру тільки один рік (2008), коефіцієнт відхилення складатиме 0,75 і дані щодо середньої врожайності у районі повинні використовуватися для такого господарства з поправочним коефіцієнтом 0,75 (з округленням до другого знака після коми). Таблиця розрахунків середньої врожайності для цілей страхування матиме такий вигляд:

Рік	Врожайність господарства (ц/га)	Середня врожайність у районі (ц/га)	Врожайність для розрахунків середньої врожайності у господарстві
2008	28	32	28
2007	-	25	$25 * 0.75 = 18.75$
2006	-	29	$29 * 0.75 = 21.75$
2005	-	27	$27 * 0.75 = 20.25$
2004	-	24	$24 * 0.75 = 18$
Врожайність для цілей страхування (ц/га):			21.35

Новостворенні господарства, або ті, в яких наявні дані по врожайності культури за 1-2 роки можуть страхувати посіви тільки з обмеженням рівня покриття (рекомендується не більше 60%). Відповідно рівні покриття вище 60% можуть застосовуватися для страхувальників з даними за 3 роки й більше.

7.4.5. Визначення ціни одиниці врожаю для цілей страхування

При страхуванні врожаю сільськогосподарських культур важливо правильно визначити ціну одиниці продукції, за якою буде розраховуватися страхова сума за договором, а також буде розраховуватися сума відшкодування.

В міжнародній практиці, зазвичай, страхові компанії або адміністратори програм субсидованого страхування стандартно визначають ціни для кожного виду сільськогосподарської продукції для цілей страхування. Може пропонуватися тільки одна ціна (наприклад, 150 грошових одиниць за тону) або декілька варіантів ціни (тобто цінових опціонів, наприклад, – 140, 150 та 160 грошових одиниць за тону). Важливо, щоб розрахована ціна або опціони цін не були вище ринкової ціни станом на період після збирання врожаю у рік збирання врожаю. Крім того, ціна для цілей страхування не повинна включати додаткові витрати з реалізації продукції, наприклад, пакування, зберігання на елеваторі або витрати на доставку продукції на елеватор або в порти.

Для розрахунку цін або опціонів ціни страховики можуть використовувати декілька підходів. Базою для розрахунку ціни для цілей страхування може бути середня за п'ять років ціна закупівлі продукції зі складу виробника (EXW) протягом місяця після збирання врожаю. Необхідно використовувати саме середню ціну закупівлі за місяць, щоб уникнути можливого впливу виробників або посередників. Для цього можна використовувати загально доступні показники ціни закупівлі продукції посередниками за кожен день протягом місяця. Потім ціни за кожен день сумуються та діляться на кількість днів, за якими розраховується середня ціна за місяць.

Крім того, оскільки за договорами мультиризикового страхування та страхування поійменованих ризиків якість не страхується, необхідно використовувати ціни реалізації продукції середньої якості (наприклад, пшениці третього класу) з виключенням високих показників ціни. Додатково, страховики повинні приймати до уваги найнижчі показники ціни за останні 10 років і корегувати цінові опціони для цілей страхування в нижчу сторону. Наприклад, середня ціна на зерно ячменю за останні п'ять років склала 170 грошових одиниць за тону. В один з цих років ціна становила 110 грошових одиниць, а у один з десяти попередніх років ціна знижувалась до 90 грошових одиниць через перевиробництво продукції. В такому разі, страховики повинні приймати до уваги всі ці чинники і можуть обмежити показник ціни для цілей страхування на рівні 140 грошових одиниць за тону.

При наявності в країні бірж, на яких постійно продається сільськогосподарська продукція за форвардними контрактами, ціна для цілей страхування може розраховуватися як середня ціна торгів за кожен день з постачанням продукції протягом місяця після закінчення збирання врожаю культури. Такі ціни визначаються для кожного з п'яти попередніх років, потім розраховується середня ціна за п'ять років. Крім того, за наявності торгів за ф'ючерсними контрактами, страховики можуть використовувати середню ціну за ф'ючерсними котируванням з фіксуванням ціни не менше ніж за півроку до врегулювання ф'ючерсних контрактів, тобто у період після збирання врожаю.

Зазвичай, ціни для цілей страхування визначаються на початку календарного року до початку сезону укладання договорів страхування (лютий-березень). Щодо страхування врожаю озимих культур на весь цикл виробництва, ціни для цілей страхування повинні визначатися та доводитися до страховиків і страхувальників не пізніше, ніж за місяць до початку сезону укладення договорів страхування.

7.5. ВНУТРІШНІЙ КОНФЛІКТ СТРАХОВОГО ПРОЦЕСУ: АНДЕРАЙТЕРИ, ПРОДАВЦІ, АВАРІЙНІ КОМІСАРИ

У процесі страхування продавці, андерайтери та врегулювальники збитків (аджастери) часто керуються своїми вузькими виробничими інтересами та планами. Так, наприклад, завданням продавців є пошук потенційних клієнтів, збільшення продажів та утримання існуючих клієнтів. Професійна задача андерайтера лежить у правильному і точному аналізі та оцінці ризиків та визначенні страхових тарифів, тоді як врегулювальник збитків оцінює їх обсяг та розміри виплати за страховим полісом. Отже, три названих фахівця, навіть якщо вони і діють в інтересах компанії, виконуючи свої обов'язки чесно і сумлінно, зазвичай створюють так званий внутрішній конфлікт страхового процесу. Внутрішні умови конфлікту агрострахування криються у протиріччях між різними мотивами і стосунках поміж співробітниками окремих підрозділів, а саме, андерайтерами, продавцями та врегулювальниками збитків (аджастерами). Звичайно, внутрішні умови цього конфлікту зумовлені багатьма факторами: зовнішньою економічною ситуацією, специфікою с/г виробництва, ставленням держави до проблем сільського господарства та аграрного страхування, але найчастіше внутрішнім маркетингом, який передбачає взаємовідносини між різними підрозділами страхової компанії.

Розглянемо на прикладі, як це відбувається. Продавці-агенти мають стандартні умови для укладання договорів агрострахування і певний план виконання цього виду страхування. З попереднього обговорення зі страхувальником звичайно з'ясовується, що клієнта цікавлять дешеві умови з більшим покриттям, а агентам – продавцям бажано мати якомога більшу кількість таких клієнтів на якійсь одній територіальній ділянці, в районі, області. Оцінивши ризик, служба андерайтингу котирує певний тариф і фактичний передстраховий огляд підтверджує якість оцінки ризику. Саме на цьому ґрунті й виникає конфлікт: у гонитві за прибутковістю часом приймаються на страхування ризики, рівень збитковості яких перевищує припустимий.

При врегулюванні страхового випадку конфліктну ситуацію можна описати так: у кожної зі сторін – страхової компанії, клієнта й агента – своя позиція. Найчастіше клієнт впевнений, що, якщо він заплатив страхову премію, то може розраховувати на страхову виплату. Але існують винятки з покриття, про які агент не завжди розповідає клієнтові. Таким чином, страхувальник не отримує страхову виплату за об'єктивних причин, про які страховий агент мав його повідомити ще на етапі продажу страхового продукту.

Ще одна ситуація, що часто зустрічається: агент нехтує своїм обов'язком докладно обговорити з клієнтом деталі взаємодії зі страховою компанією при виникненні страхової події. Сама по собі ця ситуація ще не означає конфлікту, але клієнт може очікувати швидку виплату відшкодування і наполягає на миттєвому врегулюванні збитків. На практиці це не так. В свою чергу агент звертається до компанії й просить прискорити процедуру. Тут можливе виникнення конфлікту, оскільки страховики мають певні процедури та часові стандарти проведення виплати відшкодування, що може не відповідати очікуванням клієнта.

Кроком у подоланні спірних ситуацій буде формування у співробітників таких важливих психологічних навичок, як конструктивне сприйняття і конфліктної ситуації, і опонента, а також емоційної компетентності. Останнє означає здатність розуміти як свої власні емоції, так і решти учасників конфлікту. Але розуміння емоцій – тільки частина процесу, треба також володіти навичками управління емоційним станом. .

Найвідповіднішою формою вироблення у співробітників і керівників бажаних навичок і водночас засобом формування нової корпоративної культури виявляються тренінги й індивідуальне консультування (коучинг).

Практика показує, що лише комбінація управлінських інструментів і психологічних навичок дозволяє ефективно управляти конфліктами в організації.

Більше уваги цій темі буде приділено у главі 10 цього підручника.

ДОДАТКИ

1. Заява на страхування (зразок)

Назва страхової компанії

ЗАЯВА ПРО СТРАХУВАННЯ

Посівів та врожаю озимої культур _____ на

☐ весь період вирощування ☐ період «осінь - зима» ☐ період «весна - літо»

(Будь ласка, заповніть усі поля заяви. Відсутність заповнених полів заяви дає право страховій компанії не приймати заяву до розгляду)

1. Страхувальник:

Повне найменування (ПІБ)	
Адреса	
Тел., факс, e-mail	
Банківські реквізити	

В особі (посада, ПІБ):

--

Діє на підставі (статуту, положення, довіреності №__ від _____ - _____ тощо)

--

Проху укласти договір страхування майбутнього врожаю озимих культур строком дії з _____ 20__ р. по _____ 20__ р. відповідно до Особливих умов добровільного страхування сільськогосподарських ризиків №__ від _____ 20__ року.
--

2. Вигодонабувач (позначити знаком V) ☐ не призначається ☐ призначається

Якщо призначається Вигодонабувач:

Повне найменування (ПІБ)	
Адреса	
Тел., факс, e-mail	
Банківські реквізити	

3. Чи укладено (укладається) щодо врожаю, заявленого на страхування, договір застави (позначити знаком V)

так ☐, ні ☐

Договір застави № _____ від _____
Кредитний договір / Форвардний контракт № _____ від _____
Заставодержатель:

4. Інша інформація

Чи є інші чинні договори страхування відносно культур, заявлених на страхування?
(обране позначити знаком V)

☐ так, ☐ ні

Якщо ТАК, повідомте подробиці:

Страхова компанія	Застраховані культури	Страхові ризики

5. Обраний рівень покриття (позначити знаком V)

50% ____ 55% ____ 60% ____ 65% ____ 70% ____

6. Обрана ціна одиниці врожаю (позначити знаком V)

__50 грн __60 грн. __70 грн. __80 грн. __90 грн. __100 грн.

7. Порядок оплати страхового платежу (потрібне позначити):

☐ безготівковим розрахунком; ☐ готівкою; ☐ одноразово; ☐ частинами

У разі сплати страхового платежу частинами вказати строки сплати:

Перша частина страхового платежу _____ грн. до _____20__р.,

друга частина страхового платежу: _____ грн. до _____20__р.

8. Інформація про культуру, що передається на страхування

Назва культури:

Загальна посівна площа культури, що страхується, в господарстві (форма 3-сг або 4-сг): _____ га.

Спосіб посіву _____

Посівна площа культури, що страхується, за підрозділами господарства у поточному році:

Номер поля згідно з картою-схемою	Розмір поля, га	Місце розташування			Попередник	Назва сорту чи гібрида	Дата початку сівби	Дата закінчення сівби
		Область (АР)	Район	засначення населеного пункту та/або селищної ради розташування поля				

8.1. Характеристика посівного матеріалу

(якщо для посіву використовувалось декілька сортів (гібридів), для кожного заповнюється окремий рядок)

Назва культури та сорту	Наявність у реєстрі районуваних сортів регіону	Рекомендована норма висіву, шт./га	Номер та дата документа на посівний матеріал (посвідчення про кондиційність або сортового свідоцтва)	Назва ДНІ, яка видала свідоцтво	Репродукція	Маса 1 тис. насінин, г	Схо-жість, %	Чистота, %

8.2. Інформація щодо походження посівного матеріалу

☐ Власного виробництва

☐ Придбані в компанії з продажу посівного матеріалу.

Назва та місцезнаходження компанії _____

Рік виробництва посівного матеріалу _____

8.3. Інформація щодо протруєння посівного матеріалу

Препарат: _____

Кількість препарату на 1т посівного матеріалу: _____

9. Площа посіву і врожайність культури, що передається на страхування, протягом останніх 5 років (відповідно до копій форми 29-сг)

Рік	Посівна площа, га	Площа, що відновила вегетацію навесні, га	Зібрана площа, га	Валовий збір, ц	Врожайність для цілей страхування, ц/га (6=5/3)
1	2	3	4	5	6

10. Інформація про стан рослин, посіви яких передаються на страхування, станом на день складання цієї заяви (на „__” _____ 20__ р.):

Номер поля	Розмір поля, га	Густота стояння рослин (щільність), шт./кв. м.	Фаза розвитку, в якій знаходяться рослини	Інформація про наявні ушкодження, загибель чи хвороби рослин, або про інші несприятливі умови розвитку рослин.

11. Інформація про об'єкт, який підлягає страхуванню:

Чи маєте Ви документи, що підтверджують право використовувати сільськогосподарські угіддя?	так ☐ ні ☐
Чи використовуєте Ви тільки районовані сорти сільськогосподарських культур?	так ☐ ні ☐
Чи маєте Ви досвід по вирощуванню даних сільськогосподарських культур (три роки і більше)?	так ☐ ні ☐
Чи маєте Ви попередження українського Гідрометцентру про стихійні лиха на території страхування в момент подання Заяви та на період вегетації?	так ☐ ні ☐
Чи відомі Вам інші обставини, які мають суттєве значення для визначення ймовірності настання страхового випадку та розмір можливих збитків (страхового ризику)? Якщо так, то зазначте їх: _____	так ☐ ні ☐
Чи був збиток серед культур, що пропонуються на страхування, за останні 3 роки (якщо був, вкажіть його причину та розмір збитку)? _____	так ☐ ні ☐

Звертаємо Вашу увагу:

- Надана Вами інформація є основою для оцінки можливості укладання Договору страхування та розрахунку ціни страхування.

Невірна інформація приведе до неправильної оцінки можливості настання того чи іншого ризику, що в майбутньому може привести до відмови в страхуванні.

- Якщо на будь-яке з наведених вище запитань Вами свідомо надана неправдива відповідь, то Страховик має право на розірвання Договору страхування та відмову у виплаті страхового відшкодування у випадку настання події, яка має ознаки страхового випадку.
- Заповнення і підписання цієї заяви жодним чином не зобов'язує ні того, хто її заповнив, ні Страховика вступати у правовідносини (укладати договір страхування).
- Кожна сторінка заяви повинна бути завірена підписом і печаткою Страхувальника.

5. При проведенні передстрахового огляду посівів Ви повинні надати додаткову інформацію про об'єкт страхування, а саме: копію карти-схеми полів із відміченими полями, що передаються на страхування, копії специфікацій сортів сільськогосподарських культур, видані компанією з продажу посівного матеріалу, копії актів на списання посівного чи садивного матеріалу, засобів захисту рослин, добрив, копії форми 7-сг, 3-сг або 4-сг за поточний рік, копії форми 29-сг, 21-заг за останні п'ять років та ін.

Декларація

Я заявляю, що всі зазначені вище дані є правдивими та ніяка інформація про предмет договору страхування не була прихована.

Я згоден з тим, що ця заява, підписана мною або за моїм дорученням, стане підставою для укладення договору страхування і буде його невід'ємною частиною.

Я поінформований про те, що заповнення цієї заяви жодним чином не зобов'язує мене вступати у правовідносини зі Страховиком, а Страховика зі мною, а також про те, що, якщо інформація про предмет договору страхування, зазначена в цій заяві, є неправдивою, Страховик має право відмовити у здійсненні виплати страхового відшкодування.

Я згоден з тим, що дія договору страхування припиняється стосовно полів, на яких під час спільного огляду сторонами договору страхування виявлені порушення технології вирощування.

„__” _____ 20__ р.

Представник Страхувальника _____ **М.П.**
(підпис, посада, прізвище та ініціали)

2. Андерайтерський висновок

АНДЕРАЙТЕРСКИЙ ВИСНОВОК

Департамент андеррайтингу, в особі _____ (посада, П. І. Б.), провівши оцінку ризику, опис якого зробив _____ (по факсу, поштою, електронною поштою) від _____ (П.І.Б.) «__» _____ 200__ р., а також вивчивши результати передстрахового огляду, проведеного експертом _____ (П.І.Б.), «__» _____ 200__ р., дійшов висновку **про:**

_____ **неможливість** _____ **можливість**

укладення договору добровільного страхування сільськогосподарських культур **на таких умовах:**

1. Страхувальник _____
2. Назва програми _____
3. Період страхування _____
4. Назва культури _____
5. Площа посівів _____, га
6. Вартість одиниці врожаю культури _____ грн/ц.
7. Покриття _____%
8. Рівень страхової врожайності - _____ ц/га
9. Страховий тариф - _____ % від страхової суми _____ грн;
10. Страховий платіж - _____ грн;
11. Термін дії договору страхування – з „__” _____ 20__ р. до „__” _____ 20__ р.;

12. Територія дії договору – _____;
13. Порядок оплати страхової премії – одноразово / ____ платежами;
14. Страхування проводити за формою договору _____.
15. Огляд проведений / буде проведений _____ (П. І. Б. експерта)

Додаткова інформація: _____

Відправлено _____ 20__р. 00:00 **електронною поштою/факсом**

Відповідальний андерайтер _____ (підпис, П. І. Б.)

3. Андерайтерський висновок (приклад заповнення)

АНДЕРАЙТЕРСКИЙ ВИСНОВОК

(приклад заповнення)

Департамент андеррайтингу, в особі андерайтера **Іванова І.І.**, провівши оцінку ризику, опис якого зробив по **електронній пошті** від **Васильєва В.В., директора XXXXXXXX філії «_03_» листопада 2009 р.**, а також вивчивши результати передстрахового огляду, проведеного експертом **Петровим П.П. «_01_» листопада 2009 р.**, дійшов висновку **про:**

_____ неможливість **X** _____ можливість

укладення договору добровільного страхування сільськогосподарських культур **на таких умовах:**

1. Страхувальник – **ТОВ «Сільгоспвиробник», XXX область, УУУ район, с.НННН**
2. Назва програми **страхування посівів**
3. Назва культури **__озима пшениця__**
4. Період страхування – **весь період вирощування**
5. Площа посівів **1100**, га
6. Вартість одиниці врожаю культури **90** грн/ц.
7. Покриття **65%**
8. Рівень страхової врожайності – **24,5** ц/га
9. Страховий тариф – **6,8%** від страхової суми **2.425.500** грн;
10. Страховий платіж – **164.934** грн.;
11. Термін дії договору страхування – з **„04” листопада 2009 р.** до **збору врожаю, але не пізніше „10” серпня 2010 р.**;
12. Територія дії договору – **XXX область, УУУ район, с.НННН**;
13. Порядок оплати страхової премії – одноразово / **_2_** платежами;
14. страхування проводити за формою договору **по програмі страхування посівів озимої пшениці на весь цикл виробництва.**

Додаткова інформація:

1. **Копію договору переслати в ГО компанії протягом 5 робочих днів;**
2. **Долучити копії всіх документи, наданих страхувальником.**

Відправлено **03.11.2009 р. 15:38 електронною поштою**

Відповідальний андерайтер **Іванов І.І.**

Перелік рекомендованих джерел до Теми 7

1. Архипов А.П. Андеррайтинг в страховании. Теоретический курс и практикум.: Юнити, 2007. - 240
2. Методические указания по разработке политики андеррайтинга. – Матеріали порталу про сільськогосподарське страхування. - http://www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=7677
3. Методичні рекомендації з андеррайтингу й проведення огляду посівів при страхуванні посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур (озимі пшениця, ячмінь, жито, тритикале) на весь період вирощування. – Проект «Розвиток агротсрахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації (IFC, група Світового банку). - <http://www.agroins.com.ua/filearea/attachments/Underwriting-2010.pdf>
4. Николенко Н. Андеррайтинг – ключевой бизнес-процесс страховой компании. - <http://nnikolenko.com/index.php?art=9>

Питання для самоперевірки до Теми 7

1. Що таке андерайтинг в страхуванні?
2. Чому андерайтинг важливий для страхової компанії?
3. Дайте характеристику андерайтингу як бізнес-процесу.
4. Що входить в функції андерайтера?
5. Чому андерайтинг має бути відокремлений як бізнес-процес?
6. Що належить до завдань андерайтингу?
7. Перерахуйте функції андерайтингу.
8. В чому суть індивідуального андерайтингу?
9. Охарактеризуйте стандартний андерайтинг.
10. Що має містити інструкція з андерайтингу?
11. Чому андерайтинг займає одне з ключових місць в страхуванні?
12. Якою є роль андерайтера в процесі формування страхових тарифів?
13. Що таке політика андерайтингу?
14. На який строк формується політика андерайтингу?
15. Що відноситься до елементів політики андерайтингу?
16. Хто або що допомагає андерайтерові в аналізі первісної інформації по клієнту? Що входить в такий аналіз?
17. Що містить заява на страхування? Яка її роль?
18. Що означає поняття «котирування» в страхуванні?
19. Що таке потенційний, фінансовий та виробничий андерайтинг? Які завдання вони виконують?
20. Які рішення можуть бути ухвалені за результатами андерайтингу?
21. В яких випадках андерайтером використовуються підвищувальні та понижувальні коефіцієнти до тарифних ставок?
22. В яких випадках потрібне коригування умов страхування? Чим воно відрізняється від котирування?
23. В чому полягає внутрішній конфлікт між андерайтерами, продавцями та врегулювальниками збитків в страховій компанії. Які можливі шляхи вирішення зазначених конфліктів?

ПЕРЕДСТРАХОВИЙ ОГЛЯД
ПРИ СТРАХУВАННІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ

ТЕМА 8

8.1. ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДСТРАХОВОГО ОГЛЯДУ

Передстраховий огляд (сюрвей) – це незалежна експертна оцінка страхових ризиків. Експерт, який здійснює таку оцінку називається сюрвеєр. Результати цієї оцінки у вигляді звіту надаються страховій компанії для прийняття рішення щодо страхування та визначення розміру страхового внеску⁶⁹.

Передстраховий огляд посівів, які передаються на страхування, необхідно провести для того, щоб остаточно ухвалити рішення про прийняття посівів на страхування, а також для визначення умов страхування.

Завдання, які вирішуються в ході передстрахового огляду в агрострахуванні:

- ідентифікація полів;
- визначення стану рослин, їх здатності перезимувати та/або сформувати врожай вище рівня страхової врожайності;
- отримання додаткових даних, що впливають на оцінку потенційного ризику настання страхового випадку та визначення умов страхування.

Передстраховий огляд посівів проводиться після того, як андерайтер вивчить первинну інформацію про об'єкт страхування та прийде до висновку про можливість укладання договору страхування. Зазвичай передстраховий огляд проводиться до укладання договору, бо виявлені під час його проведення дані можуть вплинути на розмір страхового тарифу або взагалі привести до відмови у страхуванні. Але в практиці деяких страхових компаній – укласти договір страхування та вимагати сплати страхової премії (або її частини) до виїзду сюрвеєра на поле. Таким чином страховик намагається мінімізувати можливі марні витрати, які можуть виникнути, якщо господарство раптом відмовиться від укладення договору після проведення огляду, тоді як кошти на виїзд експерта вже витрачені. В цих випадках, в договорах страхування одразу передбачаються умови їх розірвання, якщо за результатами передстрахового огляду посіви не будуть прийняті на страхування.

Строки проведення передстрахового огляду залежать від умов відповідного страхового продукту та культури, що страхується. Так, при страхуванні озимих зернових культур оптимальним строком огляду є період, коли середньодобова температура стає нижчою за +5 °С, а календарно – до 30 листопада (орієнтовно). При цьому за умовами продукту страхування на період перезимівлі або на весь період вирощування с/г культури договір страхування повинен бути укладений не пізніше цієї дати – 30 листопада, інакше можлива висока вірогідність шахрайства.

При плануванні виїзду на огляд посівів необхідно брати до уваги нормативи огляду. Так, за один робочий день експерт може оглянути та оцінити приблизно 800 га зернових культур.

Виїжджаючи на огляд, експерт повинен мати з собою документи, що засвідчують його особу та право проводити передстраховий огляд від імені відповідної страхової компанії (доручення) та відповідний сертифікат на право здійснення діяльності з огляду посівів.

Варто звернути увагу, що під час проведення огляду обов'язкова присутність представника страхувальника на всіх етапах роботи. Бажано залучати представника страхувальника до виконання процедур по визначенню кількості рослин на одиницю площі й оцінці стану посівів. Рекомендується фотографувати представника страхувальника при проведенні процедур. Також рекомендується в акті огляду фіксувати присутність представника страхувальника при проведенні огляду посівів (увесь час; при огляді окремих полів; огляд проводився без представника страхувальника за рішенням керівника господарства).

⁶⁹ Енциклопедія страхування. За ред. В.В. Фещенко. – К.: Українське агентство фінансового розвитку, – 2008. – с. 567.

8.2. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДСТРАХОВОГО ОГЛЯДУ ПОСІВІВ

8.2.1. Необхідний набір інструментів та обладнання

Для проведення огляду сюрвеєр повинен мати із собою набір такого устаткування й інструментів:

- *GPS-навігатор або КПК⁷⁰ із Gps-приймачем.* GPS – це комплексна електронно-технічна система, що складається із сукупності наземного й космічного устаткування, призначена для визначення географічних координат (довготи, широти й висоти над рівнем моря). GPS-навігатор використовується для визначення координат полів, що оглядаються, а також фіксування місць збору проб при з'ясуванні кількості рослин на одиницю площі. КПК із Gps-приймачем за наявності програмного забезпечення дозволяють не тільки фіксувати географічні координати, а й здійснювати розрахунок вимірюваної площі.
- *Рулетка* довжиною не менше 5 м (можна 10 м) – інструмент для вимірювання довжини, для проведення польових вимірів.
- *Складана рамка* розміром 1 x 1 м (1 м.кв.) або 0,5 x 0,5 м (0,25 м.кв.) – для проведення вимірів щільності стояння рослин на одиницю площі. Застосовується, якщо посівний агрегат забезпечує рівномірний розподіл насіння по поверхні ґрунту, без яскраво виражених рядків і міжрядь. Замість складаної рамки можуть використовуватися 4 планки довжиною 0,5 м або вимірювальна стрічка (мотузка) довжиною 2 м (0,25 м.кв.).
- *Цифровий фотоапарат* дозволом не менше 3 мегапікселів. Застосовується для фотографування стану поля й рослин у момент огляду.
- *Планишет, аркуш білого картону, блокнот і олівець* для польових записів і позначок.

8.2.2. Послідовність дій під час проведення огляду

Робота щодо проведення безпосереднього огляду посівів включає в себе наступні етапи:

1. Приїзд у господарство, знайомство з керівництвом та спеціалістами, підготовка до виїзду на огляд у поля.

На цьому етапі необхідно вивчити карту-схему полів (якщо вона не була надана сюрвеєрові попередньо), прокласти маршрут обстеження полів, підготувати та взяти з собою документацію для ідентифікації полів, а також необхідну інформацію щодо сортів, гібридів та репродукцій. Також, за необхідності, потрібно прослідкувати, щоб бухгалтерія господарства отримала завдання на підготовку документації для підтвердження витрат, або документи, що підтвердять заявлену на страхування врожайність відповідної культури.

2. Виїзд на місце огляду та ідентифікація полів.

Необхідно переконатися, що заявлене на страхування поле та поле, на якому проводиться огляд – співпадають. Пред'явлення на огляд інших полів, іноді навіть сусідських, – один з досить розповсюджених видів шахрайства при страхуванні сільськогосподарських культур.

⁷⁰ Кишеньковий портативний комп'ютер – комп'ютер із GPS-приймачем. Краще використовувати комунікатор, те ж саме, що й КПК, але з модулем стільникового (мобільного) зв'язку.

В ході ідентифікації полів відбувається фіксація на карті поля (ділянки), на якому проводиться огляд, його (поля (ділянки)) номера, назви сорту або гібриду культури, що страхується. Усі ці дані необхідно занести в записи, на основі яких буде заповнений акт огляду.

3. *Обстеження посівів* (підрахунок кількості рослин на одиниці площі) та оцінка загального стану рослин (висоти рослини, ступеню розвитку, ураженості шкідниками й хворобами). На цьому етапі відбувається оцінка впливу ризиків, що були застраховані (наприклад, відповідні погодні фактори) та не були застраховані (наприклад, порушення технології вирощування).
4. *Фотофіксація ситуації на полі* (загальний вигляд поля, рослини великим планом, рослини з кореневою системою, шкідники або хвороби, якщо є).
5. *Документування результатів огляду*. Це включає в себе як ведення записів під час обстеження (так звані «записи на планшетах»), так і дослідження інформації, що була надана господарством та складання Акту огляду. Акт огляду має бути підписаний оглядачем та уповноваженим представником господарства. Якщо господарство відмовляється підписувати акт огляду, то про це робиться відмітка в акті та рішення про прийняття відповідних посівів на страхування залишається за страховою компанією.

На окремих аспектах вищезазначених етапів ми зупинимось детальніше.

8.2.3. Умови приймання посівів на страхування

На страхування рекомендується приймати посіви з кількістю живих рослин не менше 350 штук (для осіннього огляду) і 250 штук живих рослин для весняного огляду (при прийнятті посівів на страхування на період «весна – збирання врожаю») на один квадратний метр. Посіви з меншою кількістю можуть бути прийняті на страхування за рішенням андерайтера на основі результатів огляду й наданих документів. Підставою для прийняття на страхування посівів озимих зернових із кількістю рослин на один квадратний метр, меншою ніж 350 шт./м² (250 шт./м² для весняного періоду), можуть бути характеристики сорту, рекомендовані зменшені норми висіву насіння та інші дані.

Андерайтер ухвалює рішення про прийняття посівів на страхування, якщо він упевнений, що посіви при звичайних умовах вегетації у разі дотримання вимог технології вирощування зможуть сформувати врожайність не нижче 90% від рівня врожайності, гарантованої за договором страхування.

Звичайно щільність стояння рослин озимих зернових культур на гектар при прийнятті посівів на страхування восени повинна бути в межах:

для озимої пшениці:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га
Степ	4,0 – 5,0
Лісостеп	4,5 – 5,0
Полісся	5,0 – 5,5

для озимого жита:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га (*)
Степ	4,0 – 4,5
Лісостеп	5,0 – 5,5
Полісся	5,5 – 6,0

(*) – для тетраплоїдних сортів озимого жита щільність стояння може бути менше на 0,5 – 1,0 млн. шт. рослин на один га. При запізненні з посівом або при посіві вузькорядним чи перехресним способом щільність стояння має бути збільшена на 10 – 15%.

для озимого тритикале:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га (*)
Степ	4,0-4,5, до 5,5
Лісостеп	До 4,5
Полісся	До 5,0

(*) – як і у випадку з озимим житом, при посіві вузькорядним чи перехресним способом щільність стояння рослин повинна бути збільшена на 10 – 15%.

для озимого ячменю:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га
Степ	3,5-4,5
Лісостеп	4,0-5,0
Полісся	4,5-5,0

Допускаються незначні коливання щільності стояння рослин тієї чи іншої озимої культури у бік збільшення або зменшення залежно від початку посіву того або іншого поля.

Рослини мають бути добре розвинутими. Рослини не можуть мати явних ознак ушкодження хворобами чи шкідниками, глибина залягання вузла кущіння не повинна бути меншою за 3–4 см. У випадку необґрунтованого зниження або підвищення більш ніж на 10–15% щільності стояння рослин і (або) невідповідності фази розвитку, зазначеній у відповідному пункті, рішення про можливість прийняття на страхування повинно ухвалюватися, виходячи з оперативної ситуації на момент огляду, з урахуванням заявленої середньої врожайності по господарству й обраного господарством рівня покриття за договором.

При прийнятті посівів озимих зернових культур на весняно-літній період щільність стояння рослин озимих зернових культур на гектар повинна бути в межах:

для озимої пшениці:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га
Степ	3,0 – 3,8
Лісостеп	3,4 – 3,8
Полісся	3,8 – 4,2

для озимого жита:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га (*)
Степ	3,0 – 3,4
Лісостеп	3,8 – 4,2
Полісся	4,2 – 4,5

(*) – для тетраплоїдних сортів озимого жита щільність стояння може бути менше на 0,5 – 1,0 млн шт. рослин на один га. При запізненні з посівом або при посіві вузькорядним чи перехресним способом щільність стояння повинна бути збільшена на 10 – 15%.

для озимого тритикале:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га (*)
Степ	3,0-3,4, до 4,2
Лісостеп	До 3,4
Полісся	До 3,8

(*) – як і у випадку з озимим житом, при посіві вузькорядним чи перехресним способом щільність стояння рослин повинна бути збільшена на 10 – 15%.

для озимого ячменю:

Природно-кліматична зона	Щільність стояння рослин, млн. шт./га
Степ	2,6-3,4
Лісостеп	3,0-3,8
Полісся	3,4-3,8

Допускаються незначні коливання щільності стояння рослин тієї чи іншої озимої культури у бік збільшення або зменшення залежно від початку посіву на тому або іншому полі.

Рослини мають бути добре розвинутими. Рослини не можуть мати явних ознак ушкодження хворобами чи шкідниками. У випадку необґрунтованого зниження або підвищення більш ніж на 10–15% щільності стояння рослин і (або) невідповідності фази розвитку, зазначеній у відповідному пункті, рішення про можливість прийняття на страхування повинно ухвалюватися, виходячи з оперативної ситуації на момент огляду, з урахуванням заявленої середньої врожайності по господарству й обраного господарством рівня покриття за договором.

За наявності більш ніж однієї колонії мишоподібних гризунів на один га посіви не можуть бути прийняті на страхування.

Рис. 8.1. Миша польова

У разі наявності більше трьох личинок озимої совки на м. кв. посіви не можуть бути прийняті на страхування.

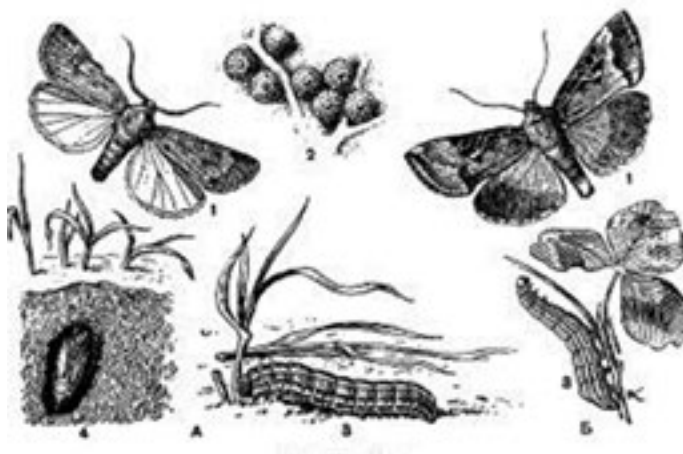

Рис. 8.2. Совки

За наявності понад 3 личинок жужелиці на м. кв. посіви не можуть бути прийняті на страхування.

Рис. 8.3. Жужелиця

8.2.4. Визначення площі поля або його частини, що приймається на страхування

Визначення площі поля. Площа поля (частини поля), що приймається на страхування, може визначатися візуально, шляхом обмірювання всього поля (ділянки) або ж за допомогою спеціального програмного забезпечення і GPS-навігації. Також площа поля може прийматися на страхування за даними карти-схеми полів та інших документів (копій), що зазначають розмір площі, що страхується. Копії карти-схеми полів і/або інших документів (наприклад, Державного акта на право власності на землю) повинні засвідчуватися печаткою страхувальника.

Відмова у страхуванні поля. Якщо в результаті огляду виявляються площі з різкими відмінностями щодо стану й зовнішнього вигляду рослин у межах одного поля (ділянки), експерт-представник страховика має право відмовити в страхуванні частини поля (полів), які за розвитком і станом рослин різко вирізняються в гірший бік. При цьому, якщо є обґрунтовані причини відмови в страхуванні щодо конкретного поля, то це поле повністю виключається зі страхового покриття, і в акті огляду та на карті полів робиться відповідна позначка.

Відмова у страхуванні частини поля. Якщо представник страховика змушений відмовити в прийнятті на страхування частини поля, то про це зазначається в акті огляду. Під час внесення даних в акт огляду номер зазначеної ділянки поля подається через знак дробу (коса риска), де чисельник позначає номер поля відповідно до внутрішньогосподарського обліку, а знаменник – площу прийнятої на страхування частини. Повинна бути чітко зазначена межа лінійного поділу поля – з прив'язкою початкової й кінцевої точок цієї межі до координат місцевості, має бути зазначена відстань від наріжних точок полів до початку цієї межі.

Дії при передаванні страхувальником не всього масиву культури, а окремих полів або їх частин. У наш час багато виробників передають у страхування не весь масив культури, а тільки деякі поля. Цьому може бути декілька причин:

- Звичайно на таке страхування передаються посіви, що є заставою за договорами кредитування. Це пов'язане з виконанням мінімальних законодавчих вимог до предметів застави.
- Також часто виробники прагнуть застрахувати площі пізніх строків сівби або ж перерослі посіви (спостерігається при дуже ранніх строках сівби).
- Поля (ділянки), передані на страхування, можуть бути засіяні з використанням насіння нижчої якості, ніж на інших полях (низька схожість, засміченість, масова репродукція та інше).
- Також поля озимої пшениці, передані на страхування, можуть бути посіяні по поганих попередниках (озиме жито, озима пшениця, інші попередники зернової групи).

Насамперед необхідно з'ясувати причини неповного страхування посівів культури, що страхується й залежно від цих причин буде визначена тактика подальших дій як експерта, що проводить огляд посівів, так і на підставі його висновків і андерайтера.

Незалежно від результатів вивчення причин бажано оглянути увесь масив культури, що страхується господарства. Якщо не виявлено різких відмінностей у стані рослин на площах, які передаються на страхування, від рослин на площах, що не покриваються страхуванням, андерайтер страховика може прийняти пропонувані площі на страхування. Експерт, який здійснює огляд посівів, робить відповідні позначки в акті огляду й на копії карти полів.

У разі, якщо в результаті огляду виявляються площі з різкими відмінностями щодо стану й зовнішнього вигляду рослин у межах одного поля (ділянки), дані передаються андерайтеру, і він має право відмовити в страхуванні частини поля (полів), що за розвитком рослин значно вирізняється гіршим станом. При цьому, якщо є вагомі причини для відмови в страхуванні стосовно конкретного поля, то це поле повністю виключається зі страхового покриття, робиться відповідна позначка в акті огляду й у карті полів. У висновку андерайтера вказуються причини відмови у прийнятті посівів на страхування.

8.2.5. Правила обстеження рослин

Завданням фахівця, що проводить огляд посівів культури, що страхується, є визначення кількості життєздатних рослин (щільності стояння), які зможуть сформувати заплановану врожайність культур. Кількість рослин визначається у штуках на 1 метр квадратний або в тисячах або мільйонах рослин на 1 га. Звичайно кількість рослин підраховується на одному квадратному метрі. Можна також обчислювати кількість рослин на 0,25 м² з наступним перерахуванням кількості рослин на один квадратний метр (отриману кількість множимо на 4) або на 10 м².

Підрахунок кількості рослин повинен проводитися в глибині масиву, методом випадкового вибору точки заміру. Не допускається проведення визначення кількості рослин на одиницю площі (1 м²) на краях поля. Сюрвеєр повинен зайти в глиб поля на 30-50 метрів.

Сюрвеєр повинен якомога точніше визначити щільність стояння рослин на обстежуваному полі. Якщо поле має вирівняний рельєф і стан рослин на ньому однорідний, кількість вимірів може бути мінімальною. Для полів площею до 100 га кількість вимірів повинна бути не менше 5. Якщо площа поля перевищує 100 га, то на кожні додаткові 20 га повинен проводитися ще один вимір. На кожні неповні 20 га додаткової площі проводиться один вимір. Наприклад, площа поля становить 147 га. У такому разі експерт повинен підрахувати кількість рослин у 8 точках⁷¹ на полі (140 га – сім точок виміру плюс одна додаткова точка виміру на 7 га).

Площа поля	Мінімальна кількість вимірів
100 га і менше	5
120 га	6
140 га	7
160 га	8
1 додаткова проба на кожні додаткові 20 га, включаючи неповні	

⁷¹ Тут і далі для позначення терміна «точка» можуть уживатися терміни «пункт виміру» або «пункт забору проб».

Точки вимірів обов'язково повинні відображатися в акті огляду із вказівкою координат GPS (північна широта – N і східна довгота – E).

Рекомендується в графі «Коментарі» накреслити контур поля й приблизно вказати місця проведення вимірювання кількості рослин, поставивши номер проби.

У разі значної площі поля, великої кількості точок вимірів або за потреби наведення додаткової інформації рекомендується використовувати додатковий аркуш-додаток до акта огляду.

При неоднорідних посівах або в разі незгоди представника страховальника з результатами вимірів фахівець робить додаткові виміри щільності стояння рослин. Відповідна інформація заноситься в графу «Коментарі» форми акта огляду.

При значній різниці в стані посівів на частині або частинах поля фахівець повинен виділити ділянки, що різняться, в окремі масиви із зазначенням площі такої ділянки (ділянок).

У коментарях фахівець також повинен відзначити наявність і кількість шкідників і/або бур'янів на полі або на полях. У разі виявлення рослин, уражених хворобами, інформація про це також указується в акті огляду.

Поле №12. Площа – 78 га

Поле №8. Площа – 135 га

8.2.6. Визначення кількості рослин посівів зернових культур

На полях із чітко вираженими міжряддями підрахунок кількості рослин проводиться на одному погонному метрі. Для більш об'єктивного підрахунку рекомендується обчислення кількості рослин проводити на двох сусідніх рядках і отриману кількість рослин ділити на два.

Наприклад:

Кількість рослин на один погонний метр в одному рядку склала 52 рослини, у другому – 57. У цьому разі середня кількість рослин на один погонний метр складе $54,5 [(52+57)/2 = 109/2 = 54,5]$.

Для визначення кількості рослин на один квадратний метр необхідно визначити кількість рядків з урахуванням ширини міжряддя. Для цього потрібно розділити 1 (1 м²) на ширину міжряддя. Отримане число буде кількістю рядків довжиною 1 метр погонний на одному квадратному метрі. Для міжряддя 0,15 м кількість рядків на один квадратний метр становить 6,66. Коефіцієнти для перерахування кількості погонних рядків на один квадратний метр для ширини міжрядь, що використовується найчастіше, наведені в таблиці, розташованій нижче:

Ширина міжряддя	Коефіцієнт перерахування кількості погонних метрів на 1 м ²
0,125 м	8
0,15 м	6,66
0,25 м	4

Наприклад:

Ширина міжряддя на полі становить 15 см, або 0,15 м. Кількість рослин на один погонний метр склала 54,5 штуки. Для визначення кількості рослин на один квадратний метр множимо кількість рослин на один погонний метр на коефіцієнт 6,66 (див. таблицю вище). Отримане число і буде кількістю рослин на один квадратний метр:

$$54,5 \times 6,66 = 362,97 \text{ шт./ м}^2 = 363 \text{ шт./ м}^2$$

Якщо число не буде цілим, заокруглюємо його до цілого. Якщо знак менше або рівний «4», заокруглюємо до нуля, якщо рівний або більше «5», заокруглюємо до одиниці й коректуємо отриманий результат. У прикладі вище кількість рослин дорівнюватиме 363 шт./ м².

Для одержання кількості рослин на 1 гектар множимо кількість рослин на 1 м.кв. на 10.000. У результаті маємо кількість рослин на 1 гектар у мільйонах штук.

8.2.7. Визначення кількості рослин посівів просапних культур

Для визначення густоти стояння рослин кукурудзи необхідно враховувати ширину міжряддя. Для цього потрібно визначити таку довжину рядка, яка буде дорівнювати площі 10м²:

$$10 / 0,7\text{м} = 14,286\text{м}$$

Потім необхідно підрахувати кількість рослин кукурудзи на рядку довжиною 14,286 м.

З метою визначення показника густоти стояння на 1м² потрібно отриману кількість рослин кукурудзи поділити на 10. Щоб визначити показник густоти стояння рослин на 1 га потрібно показник густоти стояння рослин кукурудзи на 1м² помножити на 10 000.

Ширина міжрядь, см	Довжина рядка для визначення густоти стояння
70	14,28
75	13,3
80	12,5
90	11,1

Наприклад:

Підприємство має посіви кукурудзи зернової, на яких міжряддя становить 70 сантиметрів. Візьмемо 1000 та ділимо на 70, це дорівнює 14,28 метрів. Це довжина погонного метра посівів просапних культур. Далі андерайтер разом з представником господарства вздовж рядка на довжині 14,28 метрів рахує кількість рослин кукурудзи зернової, яка становить, наприклад, 68 рослин. Множимо 68 на 10000 і в результаті маємо 68 000 рослин на 1 гектарі.

Для одержання середнього значення щільності стояння на одному га складаємо отримані результати й ділимо їх на кількість точок забору проб.

Андерайтер ухвалює рішення про прийняття посівів на страхування, якщо він упевнений, що посіви при звичайних умовах вегетації за умови дотримання вимог технології вирощування рослини зможуть сформувати врожайність не нижче 90% від рівня застрахованої врожайності за договором страхування.

8.2.8. Особливості визначення щільності стояння рослин на полях з нерівномірними посівами й при посіві суцільним способом (без чітко окреслених міжрядь)

Для площ, посів яких здійснювався агрегатами, що забезпечують рівномірний розподіл насіння по всій площі поля, а також при нерівномірності посівів, підрахунок робимо по діагоналі поля з розрахунку мінімум 5 проб на кожні 100 га. У разі якщо площа поля перевищує 100 га, кількість проб збільшується на 1 пробу на кожні 20 гектарів. Підрахунок кількості рослин проводиться в межах складаної рамки площею 0,25 м² або 1 м². При підрахунку кількості рослин за допомогою рамки площею 0,25 м² отриманий результат множимо на 4 для одержання кількості рослин на 1 м². Для визначення кількості рослин на 1 гектар множимо кількість рослин на 1 м² на 10 000. У результаті маємо кількість рослин на 1 гектар у мільйонах штук.

Для одержання середнього значення щільності стояння на одному га складаємо отримані результати й ділимо їх на кількість точок забору проб.

8.3. ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ ДІЙ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОГЛЯДУ ПОСІВІВ

8.3.1. Схема правильного розташування рамки

Фахівець може використовувати 4 планки довжиною 0,5 м. Планки розташовуються під кутом в 45 градусів до напрямку рядків. Замість планок можна застосовувати мірну стрічку (мотузку) завдовжки 2 метри. Для надання рамці форми квадрата у ґрунт встромляються 4 кілочки і на них натягується мірна стрічка (мотузка). На стрічці повинні бути нанесені позначки на відстані 0,5 метра для швидкої підготовки точки забору проби.

Підготувавши точку забору проби, фахівець підраховує кількість рослин і множить її на 4 для визначення кількості рослин на 1 м².

У блокнот або акт огляду записується номер точки забору проби й кількість рослин. Бажано також записати дані про наявність бур'янів, шкідників і помічені ушкодження рослин озимої пшениці. Також фіксуються координати GPS і проводиться фотозйомка.

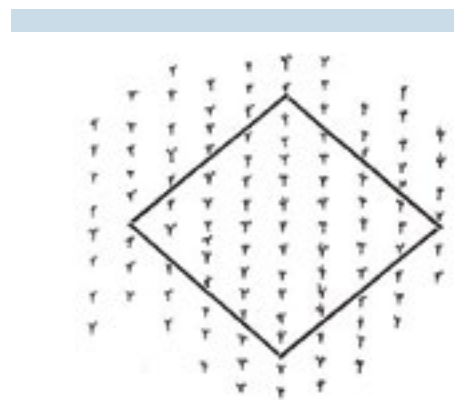

Рис. 8.4. Схема правильного розташування рамки

8.3.2. Правила проведення фотозйомки

Під час проведення обстеження полів слід виконувати фотографування на кожному полі. Фотознімки в обов'язковому порядку мають відображати загальний вигляд поля, рослини великим планом і рослини з кореневою системою, що дозволить оцінити стан поля та загальний стан рослин, ступінь їх розвитку (як вегетативної маси, так і кореневої системи), ураженості шкідниками і хворобами, глибину залягання вузла кущіння. Усі фотознімки в обов'язковому порядку повинні містити дату й час знімання. Фотографування треба проводити в кожній точці забору проб.

Фотографічний знімок є невід'ємною частиною акта огляду посівів і повинен зберігатися в електронному вигляді до закінчення терміну дії договору страхування. Фотознімки зберігаються в архіві згідно зі встановленими у страховій компанії правилами і процедурами.

Загальний вигляд поля з охопленням елементів місцевості (лінія електропередачі)

Великий план – чітко видно рядки

Неправильний знімок поля – зйомка проводилася з краю поля

Великий план – розкущені рослини озимої пшениці, мірна шкала дозволяє за фотографією визначити стан рослин і фазу розвитку

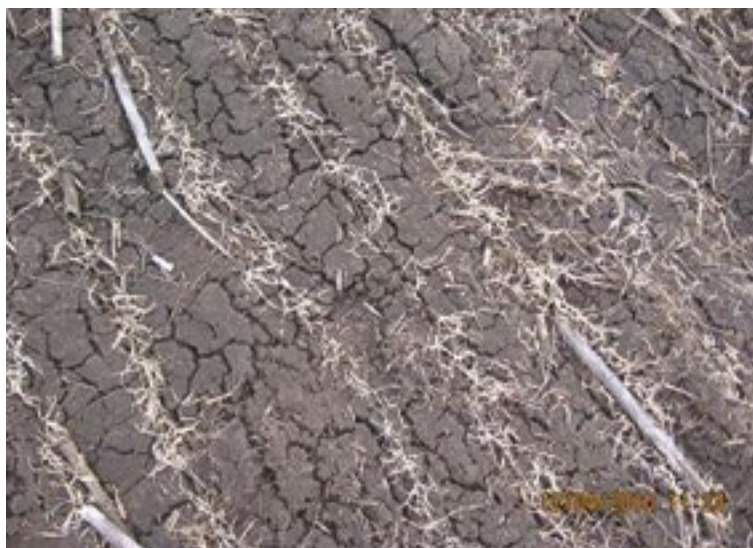
Великий план – розкущені рослини озимої пшениці, мірна шкала дозволяє за фотографією визначити стан рослин і фазу розвитку:

Загибель озимого ячменю

Великий план

Вимерзання озимого ячменю

Зернова кукурудза після сильного граду

Загибель озимої пшениці вимерзання

Загибель озимого ріпаку вимерзання

Великий план – загибель від вимерзання озимого ріпаку крупний план

8.3.3. Порядок зйомки GPS-координат

Згаданий порядок полягає в тому, що необхідно зазначити довготу й широту обстежуваного об'єкта. Фіксація координат здійснюється за допомогою портативного GPS-навігатора. Координати поля (ділянки) заносяться до акта огляду й служать ідентифікаційними даними поля. Заносяться у форматі «градуси», «хвилини», «секунди». Зйомка повинна проходити на відстані 50 метрів від сусідніх меж у глибину поля з обов'язковим позначенням координат точки знімання на карті полів. У разі якщо поле приймається на страхування частково, то, крім стандартного знімання точки координат, повинна проводитися зйомка точок координат межі лінійного поділу поля.

8.4. ДОКУМЕНТУВАННЯ ПЕРЕДСТРАХОВОГО ОГЛЯДУ ПОСІВІВ

Під час проведення огляду ведуться так звані «записи на планшетах», включаючи:

1. Номер поля відповідно до договору страхування, а якщо договір ще не був укладений – відповідно до нумерації, яка була прийнята у господарстві, або назва поля, яка буде зафіксована у договорі страхування.
2. Площа поля.
3. Культура, що страхується, назва сорту або гібриду, репродукція, фаза розвитку.
4. Середня кількість рослин на 1 гектарі або середня визначена біологічна врожайність культури.
5. GPS-координати поля; іноді – фіксуються контури поля, якщо на страхування приймається лише частина поля, а не поле повністю.
6. Номера фотознімків для подальшої ідентифікації полів при складанні фото звіту.
7. Зауваження щодо визначення ступеню впливу захворювань, шкідників, порушень технологій вирощування.

Після проведення огляду в полі заповнюється чистовий варіант Акта огляду, куди заносяться всі отримані в результаті огляду дані.

Акт огляду №

Аркуш №

Передстраховий огляд

дата

Культура	Страхова компанія	Назва господарства
Загальна застрахована площа	№ договору	Адреса
Не подана на страхування площа ткультури, га	Страхова сума	Телефон
Не прийнята на страхування площа культури, га	Покриття, %	e-mail
	Рівень застрахованої врожайності	

Результати обстеження												
№ поля	Площа, га	Назва/ код сорту	Код фази розвитку	GPS-координати поля		Кількість рослин, шт./1 м ² (за пробами)						Разом: тис. шт./га
				N	E	1	2	3	4	5	6	

Коментарі

Від імені Страховика:

м.п.

/

підпис

Від імені Страхувальника:

м.п.

/

підпис

П. І. Б.

**Зразок заповнення Акта огляду за формою,
прийнятою в рамках стандартного страхового продукту страхування озимої пшениці
на весь період вирощування**

Додаток № 3		Акт огляду № 158/10		Аркуш № 1									
☒ Х	Передстраховий огляд		дата 25/10/2009										
Культура озима пшениця		Страхова компанія ААААА		Назва господарства ТОВ Дружба									
Загальна застрахована площа 815		№ договору 167809/03-07-AB		Адреса с.Могари, Уманський район, Черкаська обл/									
Не подана на страхування площа культури, га 100		Страхова сума 1729000		Телефон 0000000									
Не прийнята на страхування площа культури, га 65		Покриття, % 70%		e-mail aaa@aaa.org									
Результати обстеження													
№ поля	Площа, га	Назва сорту/зі	Код фази розвитку	GPS-координати		Кількість рослин, шт./1 м ² (за пробами)						Разом: тис.	
				N	E	1	2	3	4	5	6		
1	55	86007002	3	4826108	3615308	400	430	432	436	432	432	4260	
2	110	86007002	3	4813300	3611111	397	420	440	435	433	4250		
3	40	86007002	3	4822560	3624566	450	449	439	429	440	4414		
4	80	86007002	3	4811006	3622110	439	456	433	452	469	4498		
5	150	86007002	3	4845000	3604340	510	498	488	515	522	5066		
6	135	86007002	3	4815005	3635002	450	455	453	479	487	4648		
7	80	86007002	3	4809390	3623324	444	489	467	437	450	4574		
Коментарі													
Посіви в доброму стані. Спостерігається незначне засмічення бур'янами, яке не становить загрози													
Від імені Страховика:		/ /		Від імені Страховальника:		/ /		м.п.		підпис		П. І. Б.	

ПРАВИЛА ЗАПОВНЕННЯ ОКРЕМИХ ГРАФ

Страхова сума: вказується загальна страхова сума за договором (якщо він укладений на момент огляду). Якщо огляд проводиться до укладення договору, то в даній графі ставиться прочерк.

Врожайність: у графі відображається врожайність культури для цілей страхування, розрахована андерайтерами компанії на підставі заяви на страхування. При проведенні проміжного огляду в дану графу вписується врожайність, зазначена в договорі страхування. Середня врожайність вказується в центнерах на 1 гектар.

Номер поля: вказується ідентифікаційний номер поля, вказується номер (назва) поля (ділянки) згідно з прийнятим у господарстві обліком земель. У той же час бувають випадки, коли поле не має номера. У такому разі поле ідентифікується як «б/н», тобто без номера. Якщо на полі вирощується кілька сортів або частина поля не приймається на страхування, поле ділиться на відповідні частини й номер визначається в такий спосіб. Для кожної частини поля в чисельнику вказується номер поля за внутрішньогосподарським обліком, а в знаменнику, через косу риску – розмір ділянки (наприклад: 4/34). У додатку до акта схематично позначається контур поля, межа його поділу й ідентифікуються ділянки.

Площа: вказується фактична площа поля. Вимірюється в гектарах.

Код або назва сорту: вказується код або назва сорту, який відповідає номеру заявки на реєстрацію Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, в його (реєстру) останній, на момент огляду, редакції.

Код фази розвитку: вказується код фази розвитку культури на момент огляду. Залежить від виду обстежуваних рослин. Зазначається код, який відповідає фазі розвитку більш ніж 80% рослин на обстежуваному полі. В іншому разі вказуються через тире дві фази, тобто так званий умовний перехід рослин з однієї фази розвитку в іншу.

Фаза розвитку рослин	Код фази
Сходи	01
Кущіння	02
Вихід у трубку	03
Колосіння	04
Цвітіння	05
Налив і дозрівання зерна	06
Повна стиглість	07

GSP-координати, N, E: вказуються координати поля (ділянки). При цьому на другій сторінці акта, у контурі поля, позначається точка, де проводилася зйомка координат і відстані до найближчих меж поля.

Кількість рослин шт./м² (за пробами): записується отриманий після обстеження поля результат підрахунку кількості рослин на метр квадратний.

Разом тис. шт./га: записується (на підставі результатів обстеження проб) середня кількість рослин на одному гектарі.

Коментарі експерта: у даному розділі, за потреби, може бути наведено опис загальної ситуації на полях, відзначено наявність бур'янів, шкідників або ознак ушкодження рослин шкідниками. Також надаються рекомендації експерта щодо ліквідації виявлених недоліків та інше. Якщо експерт доходить висновку, що посіви не можна приймати на страхування або залишати на страхуванні за результатами огляду навесні, він повинен навести причини такої рекомендації.

Контур поля (додаток до акта огляду): у даному розділі необхідно намалювати від руки контур обстежуваного поля. На цьому контурі можуть бути вказані дані, які мають значення при ідентифікації поля (лінії електропередач, яри, поодинокі дерева та ін.). В обов'язковому порядку вказується точка, де проводилася зйомка географічних координат, із зазначенням відстані до найближчих меж поля. Повинні бути зроблені позначки, де проводився забір проб та про їхню черговість. Якщо поле прийняте на страхування частково, то на схемі вказується умовна лінійна межа поділу із позначенням точок координат перетинання із межею поля, позначається, яка із частин поля прийнята, а яка ні.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 8

1. Енциклопедія страхування. За ред. В.В. Фещенко. – К.: Українське агентство фінансового розвитку, – 2008.
2. Методичні рекомендації з андерайтингу й проведення огляду посівів при страхуванні посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур (озимі пшениця, ячмінь, жито, тритикале) на весь період вирощування. – Проект «Розвиток агострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>

Питання для самоперевірки до Теми 8

1. Дайте визначення передстрахового огляду (сюрвею).
2. Які завдання вирішуються в ході передстрахового огляду в агострахуванні?
3. Охарактеризуйте умови проведення передстрахового огляду. Коли можливе проведення передстрахового огляду – до чи після укладання договору?
4. В які строки проводиться передстраховий огляд? Чи є ці строки чітко фіксованими в умовах страхового продукту?
5. Які документи повинен мати з собою сюрвеєр?
6. Чому присутність представника господарства є обов'язковою умовою проведення передстрахового огляду?
7. Перелічіть необхідний набір інструментів та обладнання для проведення передстрахового огляду.
8. Яка послідовність дій при проведенні передстрахового огляду.
9. Чи має право експерт відмовити у страхування поля? Частини поля?
10. Як має діяти експерт при переданні на страхування не всього масиву культури, а окремих полів чи їх частин?
11. Які є правила підрахунку кількості життєздатних рослин на полі?
12. Скільки вимірів треба робити на полі площею до 100 га?
13. Охарактеризуйте правила визначення кількості (щільності стояння) рослин посівів зернових культур.
14. Охарактеризуйте правила визначення кількості рослин посівів просапних культур.
15. Які є особливості вимірювання щільності стояння рослин на полях з нерівномірними посівами й при посіві суцільним способом?
16. Як правильно розташувати рамку для визначення кількості рослин на полі?
17. Надайте характеристику правилам проведення фотозйомки на полі.
18. Як проводиться зйомка GPS-координат?
19. Які дані необхідно зібрати під час проведення огляду («планшетні записи»)?
20. Як заповнювати Акт передстрахового огляду?

ВРЕГУЛЮВАННЯ
ЗБИТКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ

ТЕМА 9

9.1. ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ

Врегулювання збитків (лос-еджасмент) – це експертна оцінка збитку, який заподіяли застраховані ризики і яку здійснює фахівець з врегулювання збитків. Результати цієї оцінки у вигляді звіту надаються страховій компанії для прийняття рішення щодо визначення розміру страхової виплати.

Врегулювання збитків при страхуванні необхідно провести для того, щоб остаточно ухвалити рішення про обсяг ушкодження, яке заподіяли природні ризики а також для визначення грошового відшкодування згідно з договором агрострахування. Процедури з врегулювання збитків можуть суттєво відрізнятися. Порядок дій та принципи визначення впливу ризиків на застраховані посіви залежать від умов кожного окремого страхового продукту. Процедури з врегулювання збитків може проводити як штатний фахівець страхової компанії, так фахівець, який співпрацює з страховою компанією на договірних засадах.

Завдання, які вирішуються в ході врегулювання збитків в агрострахуванні (страхуванні посівів та врожаю сільськогосподарських культур):

- ідентифікація застрахованих об'єктів (полів);
- визначення стану рослин і їх здатності сформувати врожай для подальшого визначення збитку;
- визначення впливу застрахованих ризиків на рослини та зв'язок між пошкодженнями рослин й зниженням врожайності;
- отримання додаткових даних, що впливають на оцінку врожайності культур;
- визначення фактичної врожайності при проведенні польового огляду, а також визначення збитку у грошовій формі.

Врегулювання збитку посівів проводиться після того, як фахівець з врегулювання збитків отримає первинну інформацію про об'єкт страхування та місце, де відбулася страхова подія. Для оцінення заподіяної об'єкту шкоди, фахівець з врегулювання збитків повинен оглянути застраховані посіви на місці. Зазвичай врегулювання збитку проводиться при отриманні від страхувальника у довільній формі заяви про настання страхової події у господарстві. Витрати на здійснення врегулювання збитків закладаються у страховій премії, і договір обов'язково має чинники та показники, коли і як треба проводити врегулювання збитків у господарстві. Якщо страхувальник порушує терміни умови договору та заходи щодо догляду за посівами, то одразу передбачаються умови розірвання договору, також це передбачено, якщо за результатами врегулювання збитків виявляються факти фальсифікації страхової події або шахрайства.

Строки проведення врегулювання збитку залежать від умов відповідного страхового продукту та культури, що страхується. Так, при страхуванні озимих культур на період перезимівлі огляд постраждалих посівів проводиться через 3-5 днів з моменту отримання страховиком повідомлення про пошкодження або загибель посівів. При страхуванні сільськогосподарських культур на весняно-осінній період огляд постраждалих посівів зазвичай проводиться через 7-10 календарних днів з дати настання ризикової події. Цей час потрібен для того, щоб рослини мали час на відновлення після негативного впливу ризикових подій, що дозволить фахівцям коректно визначити ступінь пошкодження постраждалих посівів.

Проведення огляду посівів з метою визначення врожайності стандартно відбувається за 10-5 днів до початку збирання врожаю. Договори страхування зазвичай містять визначення терміну страхування та останній день дії договору. Подовження дії договору страхування та строку проведення огляду застрахованих посівів можливо виключно після погодження страхувальником зі страховиком такого терміну. Посіви зазвичай вважаються застрахованими, навіть якщо на полі почалися роботи зі збирання врожаю. При настанні ризикових подій на полі, де були розпочаті роботи зі збирання врожаю, врожай вважається застрахованим доти, доки продуктивна частина рослин (зерно, качани, насіння, коренеплоди тощо)

не поступить до приймальної камери збиральної техніки. При складанні рослинної маси у валки врожай також вважається застрахованим доки не буде зібраний комбайнами.

При плануванні виїзду на огляд посівів необхідно брати до уваги нормативи огляду. Так, за один робочий день аварійний комісар може оглянути та оцінити збиток на площі приблизно в 600 га посівів культур, але для визначення врожайності деяких культур та за окремими ризиковими подіями фахівцям може знадобитися більше часу, тож площа, оглянута за один день, може бути значно меншою.

Виїжджаючи на огляд, аварійний комісар повинен мати з собою документи, що засвідчують його особу та право проводити врегулювання збитків від імені відповідної страхової компанії (доручення), та відповідний сертифікат на право здійснення діяльності з врегулювання збитків посівів.

Варто звернути увагу, що під час проведення огляду обов'язкова присутність представника страховальника на всіх етапах роботи. Бажано залучати представника страховальника до виконання процедур по визначенню врожайності, кількості рослин на одиницю площі й оцінці ушкоджень посівів. Рекомендується фотографувати представника страховальника при проведенні процедур. Також рекомендується в акті огляду фіксувати присутність представника страховальника при проведенні огляду посівів (наприклад: "представник страховальника був присутній увесь час; при огляді окремих полів; огляд проводився без представника страховальника за рішенням керівника господарства).

9.2. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ

9.2.1. Визначення площі поля або його частини при врегулюванні збитків

Площа поля (частини поля), що подається на врегулювання збитків, може визначатися візуально, шляхом обмірювання всього поля (ділянки) або ж за допомогою спеціального програмного забезпечення і GPS-навігації. Також площа поля може визначатися за даними карти-схеми полів та інших документів (копій), що зазначають розмір площі, що подається на врегулювання збитку. Копії карти-схеми полів і/або інших документів (наприклад, Державного акта на право власності на землю) повинні засвідчуватися печаткою страхувальника. Так погодні ризики можуть спричинити різні ушкодження або зовсім не ушкодити окрему частку поля. Тому, насамперед, необхідно з'ясувати причини загибелі посівів культури, що страхувалися, і, залежно від цих причин, буде визначена тактика подальших дій аварійного комісара. Незалежно від результатів вивчення причин і заявлених площ на врегулювання збитків, бажано оглянути увесь масив культури, що була застрахована, а також поля сусіднього господарства. Якщо там теж можна спостерігати подібні явища (пошкодження або загибель рослин), то це є додатковим підтвердженням настання страхової події. Аварійний комісар, який здійснює огляд посівів, робить відповідні позначки в акті врегулювання збитків й на копії карти полів.

У разі, якщо в результаті огляду виявляються площі з різкими відмінностями щодо стану й зовнішнього вигляду рослин у межах одного поля (ділянки), або сусідніх, то аварійному комісару треба з'ясувати причини цих відмінностей, і якщо має місце шахрайство, кваліфіковано відмовити у врегулюванні цих часток поля.

9.2.2. Правила обстеження рослин

Завданням врегулювальника збитків, що проводить огляд посівів культури, які мають ушкодження, є визначення кількості життєздатних рослин (щільності стояння), які зможуть сформувати врожайність культури, що застрахована. Кількість рослин визначається у штуках на 1 метр квадратний або в тисячах, або мільйонах рослин на 1 га. Звичайно, кількість рослин підраховується на одному квадратному метрі. Можна також обчислювати кількість рослин на 0,25 м² з наступним перерахуванням кількості рослин на один квадратний метр (отриману кількість множимо на 4 або на 10м²).

Підрахунок кількості рослин повинен проводитися в глибині масиву, методом випадкового вибору точки заміру. Не допускається проведення визначення кількості рослин на одиницю площі (1м²) на краях поля. Фахівець повинен зайти в глиб поля на 30-50 метрів.

Врегулювальник збитків повинен якомога точніше визначити щільність стояння рослин на обстежуваному полі. Якщо поле має вирівняний рельєф і стан рослин на ньому однорідний, кількість вимірів може бути мінімальною. Для полів площею до 100 га кількість вимірів повинна бути не менше 5. Якщо площа поля перевищує 100 га, то на кожні додаткові 20 га повинен проводитися ще один вимір. На кожні неповні 20 га додаткової площі проводиться один вимір. Наприклад, площа поля становить 147 га. У такому разі експерт повинен підрахувати кількість рослин у 8 точках⁷² на полі (140 га – сім точок виміру плюс одна додаткова точка виміру на 7 га).

Площа поля	Мінімальна кількість вимірів
100 га і менше	5
120 га	6
140 га	7
160 га	8
1 додаткова проба на кожні додаткові 20 га, включаючи неповні	

⁷² Тут і далі для позначення терміна «точка» можуть уживатися терміни «пункт виміру» або «пункт забору проб».

Точки вимірів обов'язково повинні відображатися в акті огляду з вказівкою координат GPS (північна широта – N і східна довгота – E).

Рекомендується в графі «Коментарі» накреслити контур поля й приблизно вказати місця проведення вимірювання кількості рослин, поставивши номер проби.

У разі значної площі поля, великої кількості точок вимірів або за потреби наведення додаткової інформації рекомендується використовувати додатковий аркуш-додаток до акта огляду.

При неоднорідних посівах або в разі незгоди представника страховальника з результатами вимірів фахівець робить додаткові виміри щільності стояння рослин. Відповідна інформація заноситься в графу «Коментарі» форми акта огляду.

При значній різниці в стані посівів на частині або частинах поля фахівець повинен виділити ділянки, що різняться, в окремі масиви із зазначенням площі такої ділянки (ділянок).

У коментарях фахівець також повинен відзначити наявність і кількість шкідників і/або бур'янів на полі або на полях. У разі виявлення рослин, уражених хворобами, інформація про це також указується в акті огляду.

Поле №12. Площа – 78 га

Поле №8. Площа – 135 га

9.2.3. Визначення кількості рослин посівів культур, на яких визначається збиток

Зернові культури

На полях із чітко вираженими міжряддями підрахунок кількості рослин проводиться на одному погонному метрі. Для більш об'єктивного підрахунку рекомендується обчислення кількості рослин проводити на двох сусідніх рядках і отриману кількість рослин ділити на два.

Наприклад:

Кількість рослин на один погонний метр в одному рядку склала 52 рослини, у другому – 57. У цьому разі середня кількість рослин на один погонний метр складе 54,5 $((52 + 57) / 2 = 109 / 2 = 54,5)$.

Для визначення кількості рослин на один квадратний метр необхідно визначити кількість рядків з урахуванням ширини міжряддя. Для цього потрібно розділити 1 (1 м²) на ширину міжряддя. Отримане число буде кількістю рядків довжиною 1 метр погонний на одному квадратному метрі. Для міжряддя 0,15 м кількість рядків на один квадратний метр становить 6,66. Коефіцієнти для перерахунку кількості погонних рядків на один квадратний метр для ширини міжрядь, що використовується найчастіше, наведені в таблиці, розташованій нижче:

Ширина міжряддя	Коефіцієнт перерахунку кількості погонних метрів на 1 м ²
0,125 м	8
0,15 м	6,66
0,25 м	4

Наприклад:

Ширина міжряддя на полі становить 15 см, або 0,15 м. Кількість рослин на один погонний метр склала 54,5 штуки. Для визначення кількості рослин на один квадратний метр множимо кількість рослин на один погонний метр на коефіцієнт 6,66 (див. таблицю вище). Отримане число і буде кількістю рослин на один квадратний метр:

$$54,5 \times 6,66 = 362,97 \text{ шт. / м}^2 = 363 \text{ шт. / м}^2$$

Якщо число не буде цілим, заокруглюємо його до цілого, а саме, якщо число менше або рівне «4», заокруглюємо до нуля, якщо рівне або більше «5» – заокруглюємо до одиниці й коректуємо отриманий результат. У прикладі вище кількість рослин дорівнюватиме 363 шт./ м².

Для одержання кількості рослин на 1 гектар множимо кількість рослин на 1 м.кв. на 10.000. У результаті маємо кількість рослин на 1 гектар у мільйонах штук.

Просапні культури

Для визначення густоти стояння рослин кукурудзи необхідно враховувати ширину міжряддя. Для цього потрібно визначити таку довжину рядка, яка буде дорівнювати площі 10м²:

$$10 : 0,7\text{м} = 14,28\text{м}$$

Потім необхідно підрахувати кількість рослин кукурудзи на рядку довжиною 14,286 м.

З метою визначення показника густоти стояння на 1м² потрібно отриману кількість рослин кукурудзи поділити на 10. Щоб визначити показник густоти стояння рослин на 1 га, потрібно показник густоти стояння рослин кукурудзи на 1м² помножити на 10 000.

Ширина міжрядь, см	Довжина рядка для визначення густоти стояння, м
70	14,28
75	13,3
80	12,5
90	11,1

Наприклад:

Підприємство має посіви кукурудзи зернової, на яких міжряддя становить 70 сантиметрів. Візьмемо 1000 та ділимо на 70, це дорівнює 14,28 метрів. Це – довжина погонного метра посівів просапних культур. Далі аварійний комісар разом з представником господарства вздовж рядка на довжині 14,28 метрів рахує кількість рослин кукурудзи зернової, яка становить, наприклад, 68 рослин. Множимо 68 на 10000 і в результаті маємо 68 000 рослин на 1 гектарі.

Для одержання середнього значення щільності стояння на одному гектарі складаємо отримані результати й ділимо їх на кількість точок забору проб.

9.2.4. Особливості визначення щільності стояння рослин на полях з нерівномірними посівами й при посіві суцільним способом (без чітко окреслених міжрядь)

Для площ, посів яких здійснювався агрегатами, що забезпечують рівномірний розподіл насіння по всій площі поля, а також при нерівномірності посівів, підрахунок робимо по діагоналі поля з розрахунку мінімум 5 проб на кожні 100 га. У разі, якщо площа поля перевищує 100 га, кількість проб збільшується на 1 пробу на кожні 20 гектарів. Підрахунок кількості рослин проводиться в межах складеної рамки площею 0,25 м² або 1 м². При підрахунку кількості рослин за допомогою рамки площею 0,25 м² отриманий результат множимо на 4 для одержання кількості рослин на 1 м². Для визначення кількості рослин на 1 гектар множимо кількість рослин на 1 м² на 10 000. У результаті маємо кількість рослин на 1 гектар у мільйонах штук.

Для одержання середнього значення щільності стояння на одному гектарі складаємо отримані результати й ділимо їх на кількість точок забору проб.

9.2.5. Правила виміру рослин, коли рослини посіяні суцільною сівбою

Фахівець може використовувати 4 планки довжиною 0,5 м. Планки розташовуються під кутом в 45 градусів до напрямку рядків. Замість планок можна застосовувати мірну стрічку (мотузку) завдовжки 2 метри. Для надання рамці форми квадрата у ґрунт устромляються 4 кілочки і на них натягується мірна стрічка (мотузка). На стрічці повинні бути нанесені позначки на відстані 0,5 метра для швидкої підготовки точки забору проби.

Підготувавши точку забору проби, фахівець підраховує кількість рослин і множить її на 4 для визначення кількості рослин на 1 м².

У блокнот або акт огляду записується номер точки забору проби й кількість рослин. Бажано також записати дані про наявність бур'янів, шкідників і помічені ушкодження рослин озимої пшениці. Також фіксуються координати GPS і проводиться фотозйомка.

9.2.6. Правила проведення фотозйомки

Під час проведення обстеження полів слід виконувати фотографування на кожному полі. Фотознімки в обов'язковому порядку мають відображати загальний вигляд поля, рослини великим планом і рослини з кореневою системою, що дозволить оцінити стан поля та загальний стан рослин, ступінь їх розвитку (як вегетативної маси, так і кореневої системи), ураженості шкідниками і хворобами, глибину залягання вузла кущіння. Усі фотознімки в обов'язковому порядку повинні містити дату й час знімання. Фотографування треба проводити в кожній точці забору проб.

Фотографічний знімок є невід'ємною частиною акта огляду посівів і повинен зберігатися в електронному вигляді до закінчення терміну дії договору страхування. Пізніше фотознімки зберігаються в архіві згідно зі встановленими у страховій компанії правилами і процедурами.

Загальний вигляд поля з охопленням елементів місцевості (лінія електропередачі):

Загибель озимого ячменю

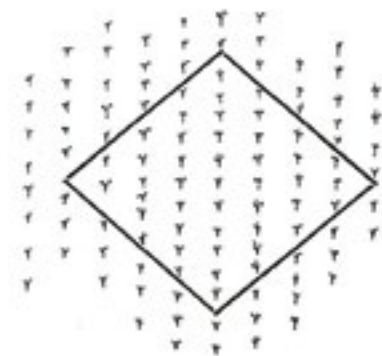

Рис. 9.1. Схема правильного розташування рамки

Крупний план

Вимерзання озимого ячменю

Зернова кукурудза після сильного граду

Загибель озимої пшениці: вимерзання

Загибель озимого ріпаку: вимерзання

Загибель від вимерзання озимого ріпаку: крупний план

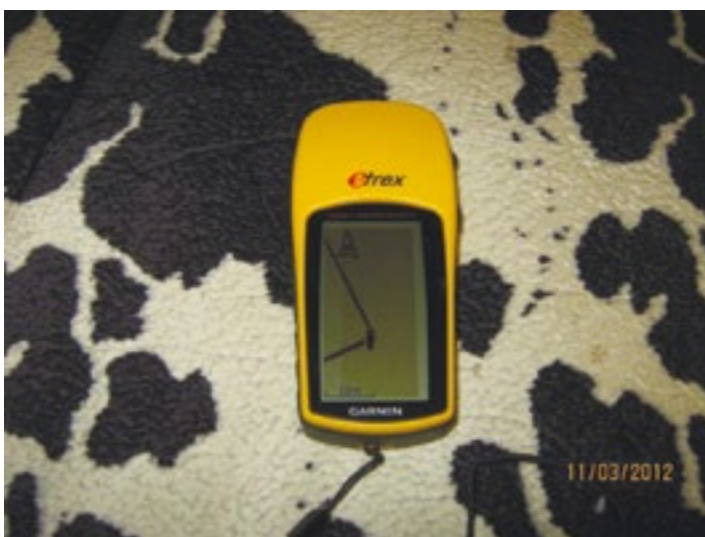
9.2.7. Порядок зйомки GPS-координат

Даний порядок полягає в тому, що необхідно зазначити довготу й широту обстежуваного об'єкта. Фіксація координат здійснюється за допомогою портативного GPS-навігатора. Координати поля (ділянки) заносяться до акта огляду й служать ідентифікаційними даними поля. Заносяться у форматі «градуси», «хвилини», «секунди». Зйомка повинна проходити на відстані 50 метрів від сусідніх меж у глибину поля з обов'язковим позначенням координат точки знімання на карті полів. У разі, якщо поле приймається на страхування частково, то, крім стандартного знімання точки координат, повинна проводитися зйомка точок координат межі лінійного поділу поля. Подивимося цей процес на прикладі GPS-навігатора Etrex, найбільш дешевого та доступного.

Треба ввімкнути прилад за допомогою кнопки «PWR», він почне завантажуватися та шукати супутники

Після того, як він знайде супутники, переходимо до сторінки, де він показує маршрути, за допомогою кнопки «PAGE»

Далі теж за допомогою кнопки «PAGE» переходимо до вікна, яке показує параметри маршруту

Потім за допомогою кнопки «PAGE» переходимо до вікна «Меню», у якому ми зупиняємося на помітці «ТОЧКИ», або, якщо це перший раз, знаходимо показники у розділі «ТОЧКИ»

Він відобразить показники, які треба фіксувати в акті огляду

9.3. ВИЗНАЧЕННЯ СТРАХОВИХ АБО НЕ СТРАХОВИХ РИЗИКІВ ПРИ ВРЕГУЛЮВАННІ ЗБИТКІВ

Від фермерів очікується належне господарювання. Оскільки відшкодування виплачується з фонду страхових премій, то прямим обов'язком комісарів – фахівців з врегулювання збитків, агентів і оцінювачів є – застереження страхової компанії від виплат фермерам, які припустили недбальство, халатність, неправильне управління або недоцільну практику господарювання. Наведені ризики є контрольованими з боку керівництва господарства, тому можна їх розглядати як частину неналежного господарювання.

Ризики, що не підлягають страхуванню:

- недостатня родючість ґрунту;
- неправильна підготовка ґрунту під посів;
- збиток, викликаний неправильною експлуатацією техніки;
- порушення вирощування культури за інтенсивною технологією;
- порушення сівозміни;
- припинення вирощування застрахованої культури або рослини;
- використання насіння, яке не відповідає встановленим стандартам;
- надто рання сівба, яка викликала необґрунтоване зростання ризику та настання збитку;
- бур'яни або хімічне ушкодження;
- дефіцит робочої сили або техніки;
- з'їдання посівів свійськими тваринами;
- шкідники або хвороби, до яких застосовують засоби хімічного захисту рослин, окрім епіфітотії;
- стеблова іржа пшениці, якщо застрахованою культурою є озима пшениця;
- недостатня популяція диких бджіл, якщо застрахованою культурою є люцерна;
- будь-яке недбальство, халатність, неправильне управління або недоцільна практика господарювання;
- гнилі, якщо їх спричинило використання не сертифікованого насіння або насіння з ненадійних джерел.

9.4. ВИЗНАЧЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ВРОЖАЙНОСТІ ТА МЕХАНІЧНЕ ЗБИРАННЯ УШКОДЖЕНИХ ПОСІВІВ ПРИ ВРЕГУЛЮВАННІ ЗБИТКІВ

Розмір прямого збитку, завданого посівам застрахованої сільськогосподарської культури, визначається в цілому по застрахованих площах як частина запланованого врожаю, що втрачена в результаті впливу страхових ризиків. Вона встановлюється згідно з оцінкою збитку, зафіксованою в актах огляду пошкоджених посівів. Такі акти складаються представником страхової компанії та за результатами визначення фактичної врожайності методом визначення біологічної врожайності або методом механізованого збирання.

Якщо сторони погоджуються, що визначення фактичної врожайності буде проведене методом механізованого збирання, але страхувальник не надав необхідну техніку та інші ресурси для визначення врожайності у домовлені терміни, фахівець проводить визначення фактичної врожайності методом визначення біологічної врожайності зі складанням акта огляду та визначення врожайності. Виплата відшкодування має в такому разі проводитися за результатами визначення біологічної врожайності. Якщо площі збитку мають великі обсяги, також треба проводити визначення збитку за допомогою біологічної врожайності. Насамперед визначення біологічної врожайності показує результат, близький до фактичного, тому страхувальники частіше хочуть вибрати визначення збитку за механічним збиранням, але це потребує певної підготовки, такої як настроєний комбайн, транспорт для перевезення намолоченого зерна, верифікована з документацією вагова, прибори або станція, яка визначає засміченість та вологість. Якщо цих умов не дотримуються, або цей процес займає такий час, який збільшує витрати на проведення врегулювання збитку, то згідно з договором, де це обговорюються, треба проводити визначення збитку за біологічною врожайністю. Якщо страхувальник не може забезпечити механічне збирання і відмовляється проводити біологічне визначення врожайності, треба скласти відповідний акт за підписом керівництва господарства і доповісти страховій компанії про таку ситуацію. Далі більш детально розглянемо методики визначення біологічної врожайності та принципи механічного збирання ушкоджених посівів при врегулюванні збитку.

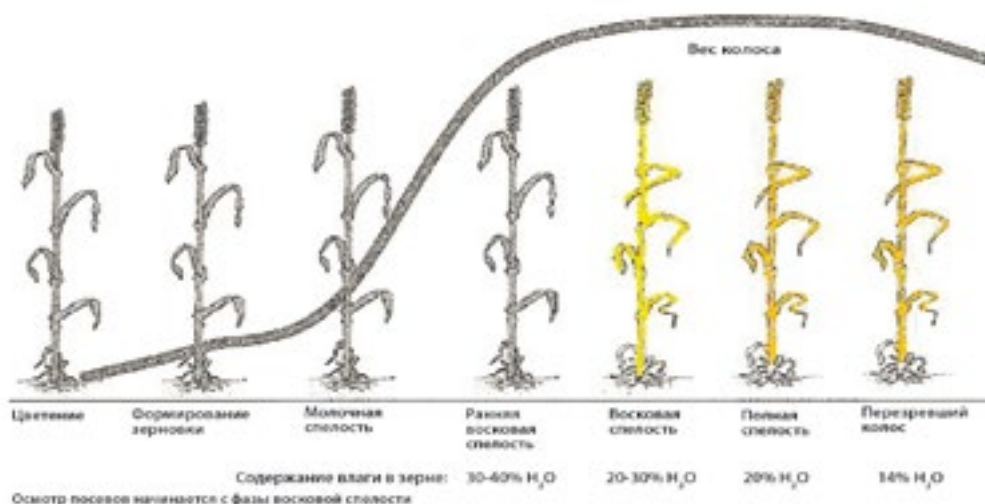
9.5. МЕТОДИКИ РОЗРАХУНКУ ОБСЯГУ ЗБИТКУ НА ОСНОВІ ВИЗНАЧЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ВРОЖАЙНОСТІ

Визначення біологічної врожайності зернових культур

Визначення врожайності проводиться в 4 етапи, починаючи з фази воскової стиглості (XI етап органогенезу за Ф.М. Куперман):

- відбір випадковим способом колосків на площі одного квадратного метра: можна взяти як усе колосся, так і певну його частину на 1м²;
- зважування колосся з точки забору зразків (вага колосся з одного квадратного метра);
- визначення вологості зерна в %;
- визначення врожайності, кг/га.

Інформація щодо наявності шкідників, бур'янів і хвороб заноситься в графу «Коментарі» акту огляду.

Визначення врожайності в кг/га:

- а) перерахунок маси колосків на 1 м² у масу зерна, із застосуванням таких коефіцієнтів:
 - пшениця озима – 0,770;
 - жито озиме – 0,756;
 - ячмінь озимий – 0,810;
 - тритикале озиме – 0,756;
- б) визначаємо врожайність за стандартною (заліковою) вологістю 14% (див. таблицю корекції ваги залежно від вологості зерна);
- в) використовуємо поправочний коефіцієнт 0,9 для одержання врожайності з урахуванням втрат при збиранні. Наукові експерименти свідчать, що, звичайно, біологічна врожайність приблизно на 10% вища за зібрану врожайність;
- г) останній етап полягає в перерахуванні врожайності озимої пшениці в кілограми на 1 гектар площі.

Приклад:

вага колосся озимої пшениці з одного квадратного метра площі в точці забору проби склала 380 г. Вологість зерна – 25%.

Вага колосків на 1 м ² (гр.)		Вага зерна в %		Втрата ваги зерна через вологість в %		Поправочний коефіцієнт		Конверсія ваги в кг/га		Урожайність у кг/га
380	х	0,77	-	12,79	х	0,9	х	10	=	2297 кг/га

Таблиця поправочних коефіцієнтів для визначення врожайності при стандартній вологості з урахуванням втрати ваги зерна через підвищену вологість

Вологість зерна (%)	Втрата ваги (%)
15	1,16
16	2,33
17	3,49
18	4,65
19	5,82
20	6,98
21	8,14
22	9,30
23	10,46
24	11,62
25	12,79

Вологість зерна (%)	Втрата ваги (%)
26	13,95
27	15,12
28	16,28
29	17,44
30	18,60
31	19,76
32	20,93
33	22,09
34	23,25
35	24,42
36	25,58

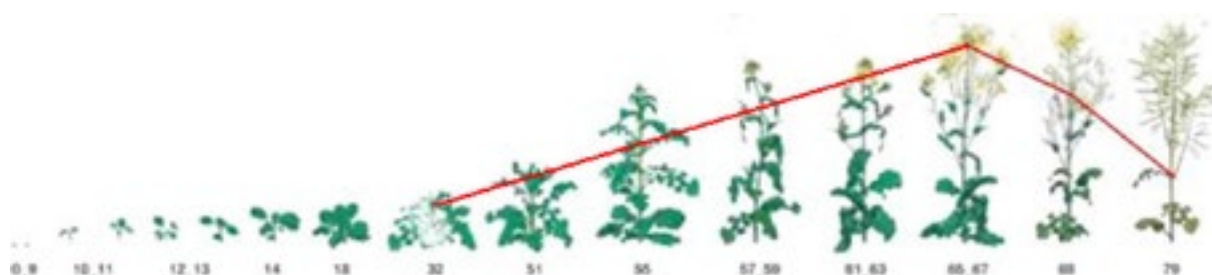
Визначення біологічної врожайності ріпаку

Визначення врожайності проводиться у 4 етапи, починаючи з наливу та дозрівання насіння (технологічна фаза 08).

Проба береться довільно на ділянці з 5 рослин, у 5 повторностях по кожному полю й сорту/гібриду. Якщо озимий ріпак перевищує висоту 1 м, то по можливості, треба зайти хоча б на 10–15 метрів у глибину масиву для відбору найбільш типових рослин в цій частині поля. На кожній ділянці необхідно порахувати кількість рослин на 1 м², потім усі стручки з відібраних рослин, які представляють середні за розвитком рослини, потім підрахувати кількість насіння в середньому у стручках. Результат заноситися в акт огляду.

Інформація щодо наявності шкідників, бур'янів і хвороб заноситься в графу «Коментарі» в акті огляду.

Зниження вологості насіння ріпаку по фазах розвитку

Визначення врожайності в ц/га:

- відбираємо випадковим чином 5 рослин на площі одного квадратного метра, при цьому визначаємо кількість рослин на 1 м²;
- визначаємо кількість продуктивних стручків на 1 рослині, виводимо середнє число з п'яти однакових рослин на 1 м²;
- визначаємо кількість зерен у стручку в середньому на 5 рослинах;
- останній етап полягає у визначенні врожайності у ц/га за формулою.

Біологічний врожай визначається, виходячи з кількості рослин, що збереглися на одиниці площі, кількості продуктивних стручків, числа насінин у стручку.

Розрахунки виконують за формулою:

$$B = \frac{P \times K \times \Pi}{C} - 30\%,$$

де Р – кількість рослин на 1 м² при збиранні врожаю;

К – кількість продуктивних стручків на 1 середній рослині;

Π – число насінин у 1 стручку, середнє для стручків на п'яти рослинах;

С – коефіцієнт перерахунку маси 1000 насінин озимого ріпаку - 3500;

30% – коефіцієнт коригування ваги з урахуванням втрат ваги через вологість, засміченість, втрати при збиранні та інші причини.

Коефіцієнт перерахунку в біологічну врожайність (С)

Вирахування цього коефіцієнта проводилося таким чином:

- проведені дослідження показали, що середня вага ріпаку в сухій заліковій вазі становить 2,875 грама/1000 насінин.
- відповідно, вага однієї насінини – 0,002875 гр.
- в одному гектарі 10000 квадратних метрів
- відповідно, 0,002875 x 10000 = 28,75 гр./гектар
- конвертуємо грами в центнери: ділимо на 100.000 – відповідно, 1 насінина дає врожай 28,75/100.000 = 0,0002875 центнерів/гектар
- для одержання коефіцієнта розрахунків врожайності ділимо 1 на 0,0002875 = 3478, яке заокруглюємо до 3500.

Розрахунки. Озимий ріпак у полі має такі показники структури врожаю:

$$P = 32$$

$$K = 200$$

$$\Pi = 16$$

$$C = 3500$$

Тоді врожай озимого ріпаку на корені складе:

$$B = \frac{(32 \times 200 \times 16)}{3500} = 29,2 \text{ ц/га}$$

Усі показання заносяться у відповідну графу акта огляду.

Кількість рослин на 1 м ² при збиранні врожаю (Р)		Кількість продуктивних стручків (К)		Кількість насінин у стручку (Π)		Коефіцієнт перерахунку у біологічну врожайність, С		Вологість, засміченість, втрати при збиранні та інші причини, %		% збитку від не застрахованих ризиків		Біологічна врожайність у ц/га
32	x	200	x	16	/	3500	-	30%	+		=	20,44

Визначення біологічної врожайності кукурудзи на зерно

Визначення врожайності проводиться у 3 етапи, починаючи з наливу та дозрівання насіння (технологічна фаза 09).

Проба береться довільно на ділянці з 6 рослин, у 5 повторностях по кожному полю та сорту/гібриду. На кожній ділянці необхідно порахувати кількість рослин на 10 м², потім усі качани з досліджуваних рослин, які представляють середні за розвитком рослини, потім зважити обрушене насіння в середньому у качанах. Результат заноситися в акт огляду.

Інформація щодо наявності шкідників, бур'янів і хвороб заноситься в графу «Коментарі» в акті огляду.

Визначення врожайності в ц/га:

- відбираємо випадковим чином 6 рослин на площі десяти квадратних метрів, при цьому визначаємо кількість рослин на 10 м²;
- визначаємо вагу зерна продуктивних качанів на 1 рослині, виводимо середнє число з шести або більше обраних однакових рослин на 10 м²;
- останній етап полягає у визначенні врожайності у ц/га за формулою.

Увага!!! При проведенні підрахунку кількості рослин на пробу, представник страховика разом з представником страхувальника відбирають у випадковому порядку по черзі всі качани щонайменше з 6 рослин (можна більше, якщо рослини сформували неоднорідні качани). Вага качанів з кожної рослини окремо вказується у відповідних стовпчиках акту огляду для кожного поля окремо.

Біологічний врожай визначається, виходячи з кількості рослин, що збереглися на одиниці площі та ваги зерна продуктивних качанів.

Розрахунки виконують за формулою:

$$B = (P \times \Pi) - C \times 0,95 \times 0,1,$$

де P – кількість рослин на 1 м² при збиранні врожаю;

Π – середня вага зерна з одної дослідної рослини;

C – зниження ваги зерна за вологістю;

0,95 – це 5% – засміченість, втрати при збиранні та за інших причин;

0,1 – коефіцієнт перерахунку маси насінин кукурудзи на зерно в центнери.

- 5% (засміченість, втрати при збиранні та інші причини) виведена шляхом порівняння математичної біологічної врожайності і після механічного збирання, це середній рівень для кількох господарств.

Зниження вологості насіння кукурудзи на зерно.

Розрахунок зниження проводиться виходячи з базисних значень для культур – волога – 14%, сміття – 2%.

Формула Дюваля (для розрахунку зниження ваги зерна за вологою):

$$\text{Розрахунок відсоткової частини зниження по вологості зерна кукурудзи} = \frac{\text{факт} - \text{базис}}{100\% - \text{базис}} \times 100\%$$

Показники вологості, %	Зниження по вологості зерна кукурудзи, %
31	19,77
30,5	19,19
30	18,6
29,5	18,02
29	17,44
28,5	16,86
28	16,28
27,5	15,7
27	15,12
26,5	14,53
26	13,95

Показники вологості, %	Зниження по вологості зерна кукурудзи, %
25,5	13,37
25	12,79
24,5	12,21
24	11,63
23,5	11,04
23	10,47
22,5	9,88
22	9,3
21,5	8,72
21	8,14
20,5	7,56
20	6,98
19,5	6,4
19	5,81
18,5	5,23
18	4,65
17,5	4,07
17	3,49
16,5	2,91
16	2,33
15,5	1,74
15	1,16
14,5	0,58
14	0

Розрахунки.

Кукурудза на зерно у полі має такі показники структури врожаю:

$P = 7$ рослин на 1 м^2 ;

$\Pi = 145$ гр., у середньому важить зерно з однієї рослини;

$C =$ вологість зерна при збиранні 30% зниження по вологості зерна складає 18,6%.

Тоді біологічний врожай кукурудзи на зерно на полі складе:

$V = (7 \times 145) - 18,6\% \times 0,95 \times 0,1 = 78,5 \text{ ц/га}$.

Врожайність по полю становить 78,5 ц/га.

Усі показання заносяться у відповідну графу акта огляду.

Кількість рослин на 1 м^2 при збиранні врожаю (P)		у середньому важить зерно з однієї рослини (Π)		Зниження по вологості зерна (C), %		Засміченість, втрати при збиранні та інші причини, 5%		Коефіцієнт перерахунку на центнери		% збитку від не застрахованих ризиків		Біологічна врожайність у ц/га
7	x	145	-	18,6	x	0,95	x	0,1	+		=	78,5

Визначення біологічної врожайності соняшнику

Визначення врожайності проводиться у 3 етапи, починаючи з наливу та дозрівання насіння (технологічна фаза 09).

- а) проба береться довільно на ділянці з 6 рослин, у 5 повторностях по кожному полю та сорту/гібрида. На кожній ділянці необхідно порахувати кількість рослин на 10 м^2 ,

потім усі корзинки з досліджуваних рослин, які представляють середні за розвитком рослини, потім зважити обрушене насіння в середньому у корзинці. Результат заноситися в акт огляду.

Інформація щодо наявності шкідників, бур'янів і хвороб заноситься в графу «Коментарі» в акті огляду.

Визначення врожайності в ц/га:

1. Відбираємо випадковим чином 6 рослин на площі десяти квадратних метрів, при цьому визначаємо кількість рослин на 10 м².
2. Визначаємо вагу насіння на 1 рослині, виводимо середнє число з шести або більше однакових рослин на 10 м².
3. Останній етап полягає у визначенні врожайності у ц/га за формулою.

Увага!!! При проведенні підрахунку кількості рослин на пробу, представник страховика разом з представником страхувальника відбирають у випадковому порядку по черзі 6 корзинок соняшнику (можна більше, якщо рослини сформували неоднорідні корзинки).

Інформаційно: облік кількості просушеного насіння проводиться за масою, для чого насіння треба зважити до і після сушіння. Зменшення маси насіння від спаду вологості при сушінні розраховується за формулою

$$X = \frac{100 (a - b)}{100 - b}$$

де X – процент спаду в масі;

a – показник вологості за фактом, %;

b – показник вологості стандартний, %.

Формула відповідає вимогам ІНСТРУКЦІЇ ПРО ПОРЯДОК ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ Й ОФОРМЛЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ЗЕРНОМ І ПРОДУКТАМИ ЙОГО ПЕРЕРОБЛЕННЯ НА ХЛІБОПРИЙМАЛЬНИХ ТА ЗЕРНОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ НЕЗАЛЕЖНО ВІД ФОРМ ВЛАСНОСТІ І ГОСПОДАРЮВАННЯ, яка затверджена Наказом Мінагрополітики України 11.07.2005 № 310 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 28 липня 2005 р. за № 819/11099.

Довідкова таблиця з втрати ваги					
Фактична вологість, %	Спад маси насіння при доведенні вологості до стандарту в розмірі 8,0%, (%)	Фактична вологість, %	Спад маси насіння при доведенні вологості до стандарту в розмірі 8,0%, (%)	Фактична вологість, %	Спад маси насіння при доведенні вологості до стандарту в розмірі 8,0%, (%)
8,0	0,00	16,0	8,70	24,0	17,39
8,5	0,54	16,5	9,24	24,5	17,93
9,0	1,09	17,0	9,78	25,0	18,48
9,5	1,63	17,5	10,33	25,5	19,02
10,0	2,17	18,0	10,87	26,0	19,57
10,5	2,72	18,5	11,41	26,5	20,11
11,0	3,26	19,0	11,96	27,0	20,65
11,5	3,80	19,5	12,50	27,5	21,20
12,0	4,35	20,0	13,04	28,0	21,74
12,5	4,89	20,5	13,59	28,5	22,28
13,0	5,43	21,0	14,13	29,0	22,83
13,5	5,98	21,5	14,67	29,5	23,37
14,0	6,52	22,0	15,22	30,0	23,91
14,5	7,07	22,5	15,76		
15,0	7,61	23,0	16,30		
15,5	8,15	23,5	16,85		

б) отриманий результат слід помножити на коефіцієнт 0,95, який відображає втрати насіння при збиранні врожаю комбайном;

в) для переведення вагових показників урожайності з г/м² в ц/га отриманий результат слід помножити на 0,1;

г) останній етап визначення фактичної врожайності насіння соняшнику полягає в збільшенні (за умови обґрунтованої необхідності) показника, отриманого в підпункті «в» на відсоток утрат врожаю внаслідок впливу на посіви незастрахованих ризиків.

Розрахунки.

Соняшник у полі має такі показники структури врожаю:

$P = 8$ рослин на 1 м²;

$\Pi = 25$ гр., у середньому важить зерно з одної рослини;

$C =$ вологість насіння при збиранні 15% зниження по вологості зерна складає 7,61%.

Тоді біологічний врожай соняшнику на полі складе:

$B = (8 \times 25) - 7,61\% \times 0,95 \times 0,1 = 17,5$ ц/га.

Врожайність по полю становить 17,5 ц/га.

Усі показання заносяться у відповідну графу акта огляду.

Кількість рослин на 1 м ² при збиранні врожаю (Р)		у середньому важить зерно з одної рослини (П)		Зниження по вологості зерна (С), %		Засміченість, втрати при збиранні та інші причини, 5%		Коефіцієнт перерахунку на центнери		% збитку від не застрахованих ризиків		Біологічна врожайність у ц/га
8	x	25	-	7,61	x	0,95	x	0,1	+		=	17,5

Визначення біологічної врожайності цукрових буряків

Визначення врожайності проводиться у 3 етапи, починаючи з технічної стиглості цукрового буряку (технологічна фаза 07).

Проба береться довільно на ділянці з 6 коренеплодів, у 5 повторностях по кожному полю та сорту/гібриду. На кожній ділянці необхідно порахувати кількість рослин на 10 м², потім усі відібрані коренеплоди, які представляють середні за розвитком рослини, зважити. Результат заноситися в акт огляду.

Інформація щодо наявності шкідників, бур'янів і хвороб заноситься в графу «Коментарі» в акті огляду.

Визначення врожайності в ц/га:

- відбираємо випадковим чином 6 рослин на площі десяти квадратних метрів, при цьому визначаємо кількість рослин на 10 м²;
- визначаємо вагу коренеплодів, виводимо середнє число з шести або більше однакових рослин на 1 м²;
- останній етап полягає у визначенні врожайності у ц/га за формулою.

Увага!!! При проведенні підрахунку кількості рослин на пробу представник страховика разом з представником страхувальника відбирають у випадковому порядку по черзі щонайменше 6 коренеплодів (можна більше, якщо рослини сформували неоднорідні коренеплоди). Вага коренеплодів окремо вказується у стовпчиках 15-20 розділу № 2 для кожного поля окремо.

Біологічний врожай визначається, виходячи з кількості ваги коренеплодів, що збереглися на одиниці площі.

Розрахунки виконують за формулою:

$$B = (P \times \Pi) \times 0,95 \times 0,1,$$

де Р – кількість рослин на 1 м² при збиранні врожаю;

П – середня вага одного коренеплоду;

0,95 – це 5% – втрати при збиранні, ґрунтовий бруд, коренеплоди менше 4 см та інші причини;

0,1 – коефіцієнт перерахунку маси цукрового буряку в центнери.

- 5% (втрати при збиранні, ґрунтовий бруд, коренеплоди менше 5 см та інші причини) виведена шляхом порівняння математичної біологічної врожайності і після механічного збирання – це середній рівень для кількох господарств.

Розрахунки.

Цукровий буряк у полі має такі показники структури врожаю, при міжрядді 0,45 м:

$P = 67$ рослин на 10 м^2 ;

$\Pi = 250$ гр., у середньому важить один коренеплід.

Тоді біологічний врожай цукрового буряку на полі складе:

$V = (6,7 \times 250) \times 0,95 \times 0,01 = 159,12 \text{ ц/га}$.

Врожайність по полю становить 159,12 ц/га.

Усі показання заносяться у відповідну графу акта огляду.

Кількість рослин на 10 м^2 при збиранні врожаю (Р)		В середньому важить коренеплід (П)		Втрати при збиранні, ґрунтовий бруд, коренеплоди менше 5 см та інші причини, 5%		Коефіцієнт перерахунку на центнери		% збитку від не застрахованих ризиків		Біологічна врожайність у ц/га
6,7	x	250	x	0,95	x	0,1	+		=	159,12

9.6. МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ МЕТОДОМ МЕХАНІЗОВАНОГО ЗБИРАННЯ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ

Методика визначення врожайності методом механізованого збирання складається з таких основних етапів:

1. Вибір ділянки/поля культури, де необхідно визначити фактично сформовану врожайність.
2. Визначення дії незастрахованих ризиків (порушення технології вирощування, ураженість хворобами, ушкодження шкідниками, забур'яненість).
3. Визначення площі ділянки/поля, на якій буде проведено механізоване збирання зерна.
4. Виявлення втрат зерна за комбайном, причин таких втрат та можливості їх усунення.
5. Транспортування зерна й зважування.
6. Доробка технічних показників бункерної маси й оформлення документації.

Вибір ділянки для механізованого збирання проводиться спільно комісаром – представником страхової компанії і представником страхувальника. Якщо на полі чітко помітно частковий збиток, то визначається його площа, потім на цій площі відміряється 1 га і проводиться контрольне збирання.

У разі, якщо поле ушкоджене повністю, тоді збирання проводиться смугою, що шириною дорівнює ширині жнивarki, а довжина відповідає збиральним робочим гонам. Обрана ділянка збирання має бути площею 1 га. При цьому, збирання проводиться по двох діагоналях, як приклад, одна – з північно-західної сторони поля на південний схід, а друга – з північно-східної на південний захід.

За результатами вибіркового збирання заповнюється акт визначення врожайності методом механізованого збирання. Зважування зерна, зібраного з обраної ділянки, повинно проводитися на повірених (перевірених) вагах. Страхувальник має надати документи, які свідчать про дату та інформацію про осіб, які проводили перевірку правильності зважування вагами. При відсутності повірених ваг представник страхової компанії повинен для цілей врегулювання збитків використовувати процедуру визначення біологічної врожайності застрахованої культури.

9.7. СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКУ ПО РІЗНИХ СТРАХОВИХ ПРОДУКТАХ ТА КУЛЬТУРАХ

9.7.1. Страхування перезимівлі озимих зернових культур від повної загибелі

Даний страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують озимі зернові, такі як озима пшениця, озимий ячмінь, озиме жито, озиме тритікале та житниця. Період страхування охоплює цикл: від появи сходів восени до відновлення вегетації рослинами весною і покриває усі можливі ризики перезимівлі.

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події. У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною загибелі посівів (або виробник вважає, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягів збитків.

Звітування про пошкодження або загибель рослин культури під час зимового періоду є обов'язком виробника (страхувальника). Страховий договір діє до відновлення вегетації навесні, але не пізніше 20 квітня. Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин, але не пізніше 01 травня.

Врегулювання збитків здійснюється на базі ділянок поля, шляхом підрахунку кількості рослин, що відновили вегетацію навесні.

Для цілей цього страхового продукту загибеллю посівів вважається наявність навесні на окремому полі кількості живих рослин менше 50% від кількості, зафіксованої на цьому ж полі восени, при проведенні огляду при прийнятті посівів на страхування.

Важливо, зверніть увагу!!!
У випадку, якщо загибель рослин озимих культур відбулася на ділянці, що становить НЕ МЕНШЕ 30% площі застрахованого поля, врегулювання збитків може проводитись окремо по постраждалій частині.

У випадку наявності МЕНШЕ НІЖ 50% кількості рослин озимих культур на кв. метр поля, від прийнятих на страхування восени, і проведенням виробником робіт зі знищення посівів або переведення на інше використання, страховик виплачує 100 відсотків страхової суми, визначеної для окремого поля або частини поля. Страхове відшкодування виплачується виробнику ТІЛЬКИ після проведення робіт з пересіву, знищення або переведу на інше використання посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику.

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ здійснити заорювання, дискування або інші технологічні операції на постраждалих площах протягом 10 днів.

Рішення щодо знищення посівів або продовження вирощування постраждалих посівів культури приймається виробником. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен в такому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений з умовами виплати страхового відшкодування у випадку, коли постраждалі посіви не переводяться на інше використання.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що шкода стала наслідком настання страхового випадку, який спричинив зниження густоти стояння рослин озимої культури більш ніж на 50% від прийнятих на страхування, і страхувальник провів роботи зі знищення залишків посівів озимих культур.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на декількох полях, сума відшкодування визначається по кожному полю /частині поля ОКРЕМО.

Сума відшкодування розраховується за формулою:

Відшкодування = постраждала площа × страхова сума на одиницю площі.

Приклад: як зазначено у контракті, страхова сума на 1 гектар становить 1280 грн., загальна площа – 250 гектарів, площа, що постраждала після перезимівлі 250 га. Виробник провів роботи зі знищення посівів. Сума страхового відшкодування розраховується наступним чином:

*Відшкодування = постраждала площа × страхова сума на одиницю площі =
250 га × 1280 грн/га = 320 000 грн.*

9.7.2. Страхування перезимівлі посівів озимого ріпаку від повної загибелі

Процедура врегулювання збитків виконується на таких самих умовах і таким самим чином як і при страхуванні перезимівлі озимих зернових культур від повної гибелі. Відмінністю є тільки порядок визначення повної загибелі посівів озимого ріпаку.

Страхове покриття діє до відновлення вегетації навесні, але не пізніше 20 квітня. Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин за заявою страхувальника про загибель посівів, але не пізніше 01 травня.

У випадку наявності менше між 15 для гібридів і менше ніж 20 для сортів, живих рослин ріпаку озимого на кв. метр поля, виробник, у разі проведення робіт із знищення посівів, отримує 100 відсотків страхової суми для поля або частини поля. Страхове відшкодування виплачується виробнику **ТІЛЬКИ** після фактичного знищення залишків посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику. Кількість живих рослин восени при прийнятті посівів озимого ріпаку на страхування для цілей врегулювання не приймається до уваги.

У разі, якщо виробник відмовляється знищити залишки посівів ріпаку озимого на постраждалих площах, страхове відшкодування згідно умов договору **НЕ ВИПЛАЧУЄТЬСЯ**.

Рішення щодо продовження вирощування культури на постраждалих полях/ділянках полів приймається виробником. В акті огляду посівів позначається згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен в такому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений з умовами виплати відшкодування при відмові знищення залишків посівів і згоден отримати часткову виплату згідно з умовами договору страхування.

9.7.3. Страхування врожаю озимих культур на повний цикл вирощування

Даний страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують озимі культури. Страхування посівів та врожаю озимих культур забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний виробничий цикл: від появи сходів до збирання врожаю. Виробники також можуть обрати окремі скорочені періоди – перезимівлю або весняно-літній період до збирання врожаю.

9.8. ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКУ ДЛЯ ОЗИМИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Огляд посівів озимих зернових навесні

Даний страховий продукт вимагає від сторін договору страхування здійснення перевірки стану посівів весною для визначення втрат врожаю, спричинених несприятливими погодними умовами взимку. Метою огляду посівів є встановлення їх здатності забезпечити врожайність вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності).

Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин, але не пізніше 01 травня.

Страхове забезпечення на всі поля з кількістю рослин більше ніж 300 на кв. метр продовжується до закінчення циклу виробництва, тобто до збирання врожаю.

Рішення, що приймаються виробником, у разі наявності менш ніж 300 рослин на кв. метр

Звітування про ушкодження або загибель рослин культури під час зимового періоду є обов'язком для виробника. Врегулювання збитків здійснюється на основі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у разі наявності на кв. метрі поля 300 або менше рослин, а саме:

- а) пересів відповідного поля якими культурами;
- б) підсів відповідного поля ячменем або іншою культурою за погодженням зі страховиком;
- в) знищення залишків посівів культури;
- г) продовження вирощування культури і збір врожаю.

При прийнятті одного із зазначених вище рішень виробнику культури необхідно враховувати такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля якими культурами.

Пересіяні якими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30% відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадках подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- б) підсів відповідного поля ячменем або іншою культурою за погодженням із страховиком.

Підсіяні площі виключаються з переліку площ, на яких містяться посіви, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для даного поля. У випадках подальших втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- в) знищення залишків посівів культури.

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ здійснити заорювання або дискування відповідних площ протягом 10 днів, при цьому відповідні поля виключаються з переліку площ, на яких містяться залишки посівів, на які поширюється страхове забезпечення, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для поля або частини поля. У випадках подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших площах процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені із пере-

ліку площ, посіви на яких страхуються. Компенсація виробнику виплачується ТІЛЬКИ після фактичного знищення залишків посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику.

г) продовження вирощування культури і збір врожаю.

Якщо виробник відмовляється від здійснення пересіву або підсіву постраждалих площ, а також знищення залишків посівів, виробник може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення щодо продовження вирощування культури приймається спільно представником страховика (андерайтером, сюрвеєром, аварійним комісаром) та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю.

Якщо представник страховика вважає, що посіви культури на всіх або окремих полях не зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, посіви культури на таких полях виключаються зі страхового покриття за договором страхування. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен у цьому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений із рішенням представника страховика. Страховик розглядає такі поля як такі, що постраждали від настання страхового випадку. Виробнику сплачується відшкодування в розмірі 15 відсотків страхової суми (по полю або частині поля) або суму страхового платежу (якщо вона більша), і посіви на таких полях виключаються зі страхового покриття. У такому випадку виробник не зобов'язаний переводити посіви на інше призначення і може продовжувати вирощувати культуру, але він має усвідомлювати, що в подальшому (на весну-літо), до збирання врожаю, посіви на таких полях не підлягають страховому покриттю за договором страхування.

Прийняття рішення щодо подальшого вирощування культури при кількості менше 250 рослин на кв. метр

При кількості менше 250 рослин на квадратний метр стандартним рішенням, що приймається виробником та страховиком, має бути пересів, підсів або знищення посівів (випас худоби, дискування, оранка тощо). Якщо представник страховика та виробник погодяться, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника повинні бути досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. При низьких рівнях страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної, вірогідність отримання врожайності вище тригерної – більша.

В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю та наводяться аргументи на користь такого рішення.

9.9. ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКУ ДЛЯ ОЗИМОГО РІПАКУ

Огляд посівів озимого ріпаку навесні

Огляд посівів здійснюється після відновлення вегетації рослин, але не пізніше 01 травня.

Страхове забезпечення продовжується на всі поля з кількістю рослин більш ніж 25 (для гібридів) та 30 (для сортів) на кв. метр до закінчення циклу виробництва, тобто до збирання врожаю.

Рішення, що приймаються виробником, у разі наявності менш ніж 25 рослин на кв. метр

Звітування про пошкодження або загибель рослин культури під час зимового періоду є обов'язком для виробника. Врегулювання збитків здійснюється на базі ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у разі наявності 25 або менше рослин на кв. метрі поля. А саме:

- а) пересів відповідного поля яровими культурами;
- б) знищення залишків посівів культури;
- в) продовження вирощування культури і збір врожаю.

При прийнятті одного із зазначених вище рішень виробнику культури необхідно враховувати такі їх наслідки:

- а) пересів відповідного поля яровими культурами.

Пересіяні яровими культурами площі виключаються з переліку площ, на які розповсюджується страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 20 (або 30%, якщо був обраний такий варіант) відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких знаходяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- б) знищення залишків посівів культури.

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ здійснити заорювання або дискування відповідних площ протягом 10 днів, при цьому відповідні поля виключаються з переліку площ, на яких знаходяться залишки посівів, на які розповсюджується страхове забезпечення, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 20 відсотків (або 30%) від страхової суми для поля або частини поля. У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших площах процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, посіви на яких страхуються. Компенсація виробнику виплачується ТІЛЬКИ після фактичного знищення залишків посівів культури і подання виробником відповідного звіту страховику.

- в) продовження вирощування культури і збір врожаю.

Якщо виробник відмовляється від здійснення пересіву або підсіву постраждалих площ, а також знищення залишків посівів, виробник може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення щодо продовження вирощування культури приймається спільно аварійним комісаром та виробником. В акті огляду посівів позначається згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю.

Якщо представник страховика вважає, що посіви культури на всіх або окремих полях не зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, посіви культури на таких полях виключаються зі страхового покриття за договором страхування. В акті огляду посівів робиться відповідний запис. Виробник (його представник) повинен в такому разі поставити свій підпис на акті, засвідчуючи те, що він ознайомлений з рі-

шенням представника страховика. Страховик розглядає такі поля як такі, що постраждали від настання страхового випадку. Виробнику сплачується відшкодування в розмірі 10 відсотків (або 15%, якщо страхувальником був обраний варіант підвищеного відшкодування на зимовий період) від страхової суми (по полю або частині поля), або суму страхового платежу (що більше), і посіви на таких полях виключаються з страхового покриття. В такому випадку виробник не зобов'язаний переводити посіви на інше призначення і може продовжувати вирощувати культуру, але він повинен розуміти, що в подальшому (на весну-літо) до збирання врожаю посіви на таких полях не підпадають під страхове покриття за договором страхування.

9.10. ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ ПОСІВІВ ОЗИМИХ КУЛЬТУР НА ВЕСНЯНО-ЛІТНІЙ ПЕРІОД

У разі настання несприятливих погодних умов у весняно-літній період після здійснення весняних оглядів страхове відшкодування сплачується страховиком виробнику після оформлення всіх необхідних документів, основними з яких є акт огляду посівів та акт із розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збору врожаю. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним урожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрат посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням врожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, як тільки матиме змогу, але не пізніше як через 36 годин від моменту події. Як правило, страховик не проти проведення робіт зі збирання врожаю, якщо тільки ці роботи не здійснюватимуться на постраждалій ділянці. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягів збитків.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник гадає, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови до початку збору врожаю. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягів збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що збитки стали наслідком настання страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) і кількість одиниць площі, на якій містяться посіви, що підлягають страхуванню.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, то для визначення суми відшкодування, насамперед, з'ясовується загальна кількість продукції, виробленої на всіх полях. Середня врожайність визначається діленням загальної кількості продукції на площу, на якій містяться застраховані посіви. Далі сума відшкодування визначається за формулою:

Відшкодування = (тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) x площа x ціна.

Приклад: як зазначено у контракті, тригер врожайності становить 22,4 центнера на гектар, загальна площа – 150 гектарів, ціна, яку обрав виробник, становить 80 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів, на яких містяться застраховані посіви) становить 17,6 центнерів з гектара. Сума відшкодування розраховується в такий спосіб:

Відшкодування = (тригер врожайності – фактична врожайність) x площа x обрана ціна =
$$(22,4 \text{ ц/га} - 17,6 \text{ ц/га}) \times 150 \text{ га} \times 80 \text{ грн./ц} = 4,8 \times 150 \times 80 = 57600 \text{ грн.}$$

9.11. ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ ПОСІВІВ ТА ВРОЖАЮ КУКУРУДЗИ

Цей страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують кукурудзу на зерно. Страхування врожаю зернової кукурудзи забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний цикл виробництва – від появи сходів до закінчення збирання врожаю.

Етапи врегулювання збитків:

Етап 1 – період від заяви на страхування до 01 червня (пересів сходів)

Рішення, що приймаються виробником у разі наявності менш ніж 50% рослин на 1 гектар від визначеної умовами страхування

При укладенні договору страхування страхувальник може обрати суму відшкодування за посіви кукурудзи зернової, які загинули протягом весни і початку літа. Стандартно, за цим страховим продуктом, у разі загибелі посівів на всій застрахованій площі або на її частині, страховик виплачує суму відшкодування на рівні 30% від страхової суми, яка дорівнює затратам сільгоспвиробника, пов'язаними із посівами кукурудзи на одиниці площі.

Повідомлення про пошкодження або загибель рослин культури від ризиків весняного-літнього періоду є обов'язком виробника. Врегулювання збитків здійснюється, виходячи зі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у тому разі, якщо збереглося менше 50% рослин від їхньої початкової кількості на 1 гектар від прийнятої на страхування. А саме:

- а) пересів відповідного поля ярими культурами у разі загибелі до 01 червня;
- б) підсів відповідного поля соєю або іншою культурою за узгодженням із страховиком і переведення посівів на силос у разі загибелі до 01 липня;
- в) продовження вирощування культури і збирання врожаю.

Приймаючи одне із наведених вище рішень, виробник культури має брати до уваги такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля ярими культурами у разі загибелі до 01 червня.

Пересіяні ярими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). **Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування.** У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені із переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення пересіву або підсіву і надання виробником відповідного звіту страховику.

- б) продовження вирощування культури і збір врожаю.

Якщо виробник відмовляється пересівати або підсівати постраждалі площі, а також знищити рештки посівів, виробник може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення щодо продовження вирощування культури приймається спільно аварійним комісаром та виробником. В акті огляду посівів зазначається про згоду представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збирання врожаю. Якщо представник страховика вважає, що посіви не будуть здатні сформувати більше 90% від триггерної врожайності, а страхувальник не хоче пересівати такі посіви, страхувальник може залишити посіви для подальшого вирощування. У цьому разі в акті огляду робляться відповідні записи, а страховик сплачує відшкодування в розмірі 15% від страхової суми для поля або постраждалої частини згідно з умовами договору страхування.

Етап 2 – період вегетації, від 01.06 до 01.07

Прийняття рішення щодо подальшого вирощування культури за кількістю рослин менше 50% на 1 гектар від прийнятої на страхування

За кількості рослин менше 50% на 1 гектар від прийнятої на страхування стандартним рішенням, що приймається виробником та страховиком, має бути пересів, підсів або знищення посівів (дискування, збирання на зелений корм, оранка тощо). Якщо представник страховика та виробник погодяться, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Підсіяні соєю, пересіяні (гречкою, просом) площі або знищені посіви виключаються з переліку засіяних площ, на які розповсюджується страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). **Страховик виплачує виробнику 50 відсотків від страхової суми для даного поля.** У випадку подальших втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені із переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після здійснення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника повинні бути досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. За низьких рівнів страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної, вірогідність отримання врожайності вище тригерної – більша.

В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю та наводяться аргументи на користь такого рішення.

Якщо представник страховика вважає, що посіви не будуть здатні сформувати більше 90% від тригерної врожайності, а страхувальник не хоче пересівати такі посіви, страхувальник може залишити посіви для подальшого вирощування. У цьому разі в акті огляду робляться відповідні записи, а страховик сплачує відшкодування в розмірі 25% від страхової суми для поля або постраждалої частини згідно з умовами договору страхування.

Етап 3 – досягання та збір врожаю, від 01.07 до 01.11

У випадку втрати посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням врожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, тільки-но матиме змогу, але не пізніше 36 годин від моменту події. Зазвичай страховик не заперечує проти проведення робіт зі збору врожаю за умов, що ці роботи не будуть проводитися на ділянці, що постраждала. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягів збитків.

Повідомлення страховика про настання страхової події

Виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник переконаний, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови перед початком збору врожаю. Страховик здійснює огляд посівів на полях з метою оцінки обсягів збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що шкода стала наслідком страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) і кількість одиниць площі, на якій містяться посіви, що підлягають страхуванню.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, для з'ясування суми відшкодування визначається загальна кількість виробленої продукції на всіх полях. Середня врожайність визначається діленням загальної кількості продукції на площу, на якій містяться застраховані посіви. Далі сума відшкодування виводиться за формулою:

Відшкодування = (тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) x площа x ціна.

Приклад: як зазначено у контракті, тригер врожайності становить 36,4 центнера на гектар, загальна площа – 150 гектарів, ціна, яку обрав виробник, становить 80 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів, на яких містяться застраховані посіви) становить 25,6 центнера на гектар. Сума відшкодування розраховується у такий спосіб:

Відшкодування = (тригер врожайності – фактична врожайність) x площа x обрана ціна =
 $(36,4 \text{ ц./га} - 25,6 \text{ ц./га}) \times 150 \text{ га.} \times 80 \text{ грн./ц.} = 10,8 \times 150 \times 80 = 129\,600 \text{ грн.}$

9.12. ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ ПОСІВІВ ТА ВРОЖАЮ СОНЯШНИКУ

Цей страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують соняшник з метою отримання врожаю насіння. Страхування врожаю соняшнику забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний виробничий цикл – від появи сходів до закінчення збирання врожаю.

Врегулювання збитків проводиться по таких етапах:

Етап 1 – період від подання заяви на страхування до 01 червня (пересів сходів)

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиниці площі посівів – на всій застрахованій площі або на її частині – страховик виплачує суму відшкодування на рівні, що не перевищує 30% від страхової суми, яка, в свою чергу, дорівнює виробничим затратам сільгоспвиробника, пов'язаним із посівами соняшнику на одиниці площі.

Повідомлення про пошкодження або загибель рослин культури від ризиків весняно-літнього періоду є обов'язком виробника. Врегулювання збитків здійснюється на підставі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у тому разі, якщо збереглося менше 50% рослин від їхньої початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині, що передбачає:

- а) пересів відповідного поля (ділянки поля) соняшником, якщо загибель сталася до 01 червня. При цьому страховий захист поширюється на відновлені посіви, а страхова сума зменшується на суму відшкодованих збитків;
- б) продовження вирощування культури і збір урожаю. При цьому відповідальність страховика щодо полів (або їхніх ділянок), по яких було здійснено виплату відшкодування, припиняється.

Приймаючи одне із наведених вище рішень, виробник культури має брати до уваги такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля (ділянки поля) соняшником, якщо загибель сталася до 01 червня.

Пересіяні ярими культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- б) продовження вирощування культури і збір урожаю.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно аварійним комісаром та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страхувальнику 15% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 2 – період вегетації, від 01.06 до 01.07

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині страховик виплачує суму відшкодування на рівні, який не перевищує 50% від страхової суми.

При кількості рослин менше 50% від їх початкової чисельності на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині стандартним рішенням, що приймається спільно виробником та страховиком, має буди пересів. Якщо представник страховика та виробник дійдуть висновку, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Пересіяні страховими культурами (гречкою чи просом) або знищені посіви виключаються з переліку площ із посівами соняшнику, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 50 відсотків від страхової суми для даного поля. У випадку наступних втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ із посівами, що страхуються. Компенсація виплачується **ТІЛЬКИ** після проведення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника можуть слугувати попередній досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. При низьких рівнях страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної врожайності, вірогідність отримання врожайності вище тригерної – більша.

В акті огляду посівів зазначається згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збирання врожаю та аргументи на користь такого рішення.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно аварійним комісаром та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страхувальнику 25% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 3 – досягання та збір урожаю, від 01.07 до 15.10

У разі настання несприятливих погодних умов у **літньо-осінній** період страхове відшкодування сплачується виробникові після оформлення всіх необхідних документів, з яких основними є акт огляду посівів та акт з розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збирання врожаю за наявності у соняшників кошиків, які дають змогу визначити врожайність. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним врожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрат посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням урожаю виробник зобов'язаний повідомити про це страховика, тільки-но матиме змогу, але не пізніше 36 годин від моменту події. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягу збитків.

Виробник зобов'язаний повідомити страховика про настання страхової події (наприклад, випадіння граду). У випадках, коли несприятливі погодні умови стали причиною втрат посівів (або виробник переконаний, що втрати спричинені несприятливими погодними умовами), виробник зобов'язаний повідомити страховика про такі погодні умови перед початком збирання врожаю. Страховик виконує огляд посівів на полях з метою оцінювання обсягу збитків.

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що заподіяна шкода є наслідком настання страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) та кількість одиниць площі, на якій містяться застраховані посіви.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, для з'ясування суми відшкодування визначається загальна кількість виробленої продукції на всіх цих полях. Середня врожайність визначається шляхом ділення загальної кількості продукції на площу застрахованих посівів. Далі сума відшкодування виводиться за формулою:

Відшкодування = (тригер врожайності – середня (біологічна) врожайність) x площа x ціна.

Приклад: як зазначено у договорі, тригер врожайності становить 14,7 центнера з гектара, загальна площа – 150 гектарів, обрана виробником ціна – 250 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів із застрахованими посівами) становить 12,5 центнера на гектар. Сума відшкодування розраховується так:

$$\begin{aligned} \text{Відшкодування} &= \\ &(\text{тригер врожайності} - \text{фактична врожайність}) \times \text{площа} \times \text{обрана ціна} = \\ &(14,7 \text{ ц./га} - 12,5 \text{ ц./га}) \times 150 \text{ га.} \times 250 \text{ грн./ц.} = 2,2 \times 150 \times 250 = 82\,500 \text{ грн.} \end{aligned}$$

9.13. ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ ПОСІВІВ ТА ВРОЖАЮ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ

Цей страховий продукт розроблено для господарств, які вирощують цукровий буряк з метою отримання врожаю коренеплодів для подальшого отримання цукру. Страхування врожаю цукрового буряку забезпечить фінансову підтримку виробників у разі значного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Період страхування охоплює повний виробничий цикл – від появи сходів до закінчення збирання врожаю.

Врегулювання збитків проводиться по таких етапах:

Етап 1 – період від подання заяви на страхування до 01 липня (пересів сходів)

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиниці площі посівів – на всій застрахованій площі або на її частині – страховик виплачує суму відшкодування на рівні, що не перевищує 30% від страхової суми, яка, в свою чергу, дорівнює виробничим затратам сільгоспвиробника, пов'язаним із посівами цукрового буряку на одиниці площі.

Повідомлення про пошкодження або загибель рослин культури від ризиків весняно-літнього періоду є обов'язком для виробника. Врегулювання збитків здійснюється на підставі стану ділянок поля. Виробник має вибір щодо подальших дій у тому разі, якщо збереглося менше 50% рослин від їхньої початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині, що передбачає:

- а) пересів відповідного поля (ділянки поля) цукрового буряку, якщо загибель сталася до 01 липня. При цьому страховий захист поширюється на відновлені посіви, а страхова сума зменшується на суму відшкодованих збитків;
- б) продовження вирощування культури і збір врожаю. При цьому відповідальність страховика щодо полів (або їхніх ділянок), по яких було здійснено виплату відшкодування, припиняється.

Приймаючи одне із наведених вище рішень, виробник культури має брати до уваги такі наслідки кожного з них:

- а) пересів відповідного поля (ділянки поля) цукрового буряку, якщо загибель сталася до 01 липня.

Пересіяні яrimi культурами площі виключаються з переліку площ, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 30 відсотків від страхової суми для конкретного поля згідно з умовами договору страхування. У випадку подальших втрат або повної загибелі застрахованих посівів на інших полях процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ, на яких містяться посіви, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення пересіву або підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

- б) продовження вирощування культури і збір врожаю.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно аварійним комісаром та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страхувальнику 15% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 2 – період вегетації, від 01.07 до 01.09

За цим страховим продуктом у разі загибелі понад 50% рослин від їх початкової кількості на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині страховик виплачує суму відшкодування на рівні, який не перевищує 50% від страхової суми.

При кількості рослин менше 50% від їх початкової чисельності на одиницю площі посівів на всій застрахованій площі або на її частині стандартним рішенням, що приймається спільно виробником та страховиком, має буди пересів. Якщо представник страховика та виробник дійдуть висновку, що посіви на всіх або окремих полях зможуть сформувати врожайність культури вище 90 відсотків від застрахованого рівня врожайності, такі поля можна залишати на подальше страхування до збирання врожаю.

Пересіяні страховими культурами (гречкою чи просом) або знищені посіви виключаються з переліку площ із посівами цукрового буряку, на які поширюється страхове покриття, до закінчення циклу виробництва (до збору врожаю). Страховик виплачує виробнику 50 відсотків від страхової суми для даного поля. У випадку наступних втрат або повної загибелі посівів на інших площах, що підлягають страхуванню, процес урегулювання збитків НЕ ВРАХОВУЄ поля, виключені з переліку площ із посівами, що страхуються. Компенсація виплачується ТІЛЬКИ після проведення підсіву і подання виробником відповідного звіту страховику.

Підставами для такого спільного рішення страховика та виробника можуть слугувати попередній досвід виробника, сортові характеристики посівів та обраний рівень страхового покриття. При низьких рівнях страхового покриття, наприклад, 50-60 відсотків від середньої багаторічної врожайності, вірогідність отримання врожайності вище тригерної – більша.

В акті огляду посівів зазначається згода представника страховика та виробника залишити посіви на подальше вирощування до збирання врожаю та аргументи на користь такого рішення.

Якщо виробник відмовляється пересіяти постраждалі площі або знищити рештки посівів, він може продовжувати вирощування культури з метою отримання врожаю. Рішення про продовження вирощування культури приймається спільно аварійним комісаром та виробником. В акті огляду посівів фіксується згода представника страховика залишити посіви на подальше вирощування до збору врожаю. Страховик при цьому компенсує страхувальнику 25% від страхової суми для конкретного поля за умовами договору страхування, і тоді договір страхування припиняє свою дію щодо цих полів чи їхніх ділянок.

Етап 3 – досягання та збір врожаю, від 01.07 до 15.10

У разі настання несприятливих погодних умов у **літньо-осінній** період страхове відшкодування сплачується виробникові після оформлення всіх необхідних документів, з яких основними є акт огляду посівів та акт з розрахунку збитку. Огляд посівів проводиться до збирання врожаю за наявності у цукрового буряків коренеплодів, які дають змогу визначити врожайність. Сума відшкодування розраховується на основі різниці між фактичним врожаєм культури і тригером врожайності. Настання страхового випадку підтверджується представником страховика, який має відповідну кваліфікацію.

У випадку втрат посівів застрахованої культури безпосередньо перед збиранням врожаю виробник ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ повідомити про це страховика, тільки-но матиме змогу, але не пізніше 36 годин від моменту події. Площі, на яких втрачено посіви культури, підлягають огляду з метою оцінки обсягу збитків.

Умови здійснення страхової виплати (відшкодування)

Страховик виплачує виробнику відшкодування за умови, що заподіяна шкода є наслідком настання страхового випадку. Сума відшкодування визначається шляхом віднімання показника фактичної врожайності від застрахованого рівня врожайності (тригера врожайності) і множення результату на обрану виробником ціну (див. Опціон цін) та кількість одиниць площі, на якій містяться застраховані посіви.

Якщо господарство застрахувало посіви культури на кількох полях, для з'ясування суми відшкодування визначається загальна кількість виробленої продукції на всіх цих полях. Середня врожайність визначається шляхом ділення загальної кількості продукції на площу застрахованих посівів. Далі сума відшкодування виводиться за формулою:

$$\text{Відшкодування} = (\text{тригер врожайності} - \text{середня (біологічна) врожайність}) \times \text{площа} \times \text{ціна}.$$

Приклад: як зазначено у договорі, тригер врожайності становить 147 центнера з гектара, загальна площа – 150 гектарів, обрана виробником ціна – 25 грн. за центнер. Фактична врожайність (середня для всіх полів із застрахованими посівами) становить 125 центнера на гектар. Сума відшкодування розраховується так:

$$\begin{aligned} \text{Відшкодування} &= (\text{тригер врожайності} - \text{фактична врожайність}) \times \text{площа} \times \text{обрана ціна} = \\ &= (147 \text{ ц./га} - 125 \text{ ц./га}) \times 150 \text{ га.} \times 25 \text{ грн./ц.} = 22 \times 150 \times 25 = 82\,500 \text{ грн.} \end{aligned}$$

9.14. ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗБИТКУ

9.14.1. Фальсифікації страхової події на полі

Кожному з природних ризиків притаманні свої параметри впливу на рослини, що страхуються, тому у страхувальників часом виникає спокуса сфальсифікувати страхову подію й одержати відшкодування, бо страховка нерідко вартує дорожче, ніж те, що збереться – врожай застрахованої культури. Для цього досить, скажімо, обробити посіви селективним гербіцидом, і вони матимуть вигляд, як після приморозку. За будь-яких обставин аварійний комісар повинен бути психологом і під час огляду уважно слухати страхувальника, а за найменшої підозри у фальсифікації подібного роду не зайвим буде поспілкуватися з місцевим населенням і розпитати про ситуацію з погодою останнім часом, а також треба ознайомитися з довідкою Гідрометцентру.

9.14.2. Змова страхувальника зі страховиком

Цей вид шахрайства трапляється переважно на рівні керівництва філій страхових компаній і страхувальників. Часто це проявляється в тому, що для страхування пропонуються порожні поля, де страхова культура з якихось причин не зійшла або вже загинула. Аварійний комісар має довіряти тільки власним враженням від побаченого на полі. Щоправда, для одержання страховки іноді вдаються і до підробки державної звітності, зокрема в разі відшкодування при індексному страхуванні. За його умовами відшкодування виплачується у разі, якщо рівень районної врожайності нижче тригера. Керівництво якогось району може володіти через підставних осіб землею і вирощувати врожай. Майбутній урожай страхується за районним індексом, а цей індекс за участю фермерів свідомо занижується у разі настання більш-менш відповідного погодного ризику – посухи, граду чи урагану. У цьому разі аварійному комісару необхідно перевірити врожайність у самих страхувальників і встановити, за рахунок чого знизилася врожайність у районі.

9.14.3. Підлаштування первинної документації під страхову подію

До інструментів фальсифікацій можна також віднести викривлене інформування про врожайність серед господарств, приховування частини врожаю від оцінювача збитків. До інструментів виявлення й попередження шахрайства відносять:

- моніторинг (наприклад, оцінювання збитків, інспектування полів, пошук даних);
- структуру програми;
- контроль за виконанням і стягненням.

Шахрайство відбувається, коли врожаї незаконним шляхом переміщуються між господарствами задля одержання деякими господарствами вищих виплат відшкодування, що веде до збільшення сукупних виплат відшкодування.

Збільшення виплат з відшкодування пов'язане з діями, що свідомо порушують страховий договір. Так, господарство укладає договір комплексного страхування, в якому фіксується висока врожайність. Над областю, де розташовані застраховані посіви, проноситься дощовий циклон. Господарство в перервах між негодою проводить збирання великою кількістю збиральної техніки й без жодного обліку вивозить більшу частину врожаю на приватну ферму. Ведеться тільки первинний облік на токах для нарахування оплати людям з найманою технікою, потім ця первинна документація знищується, а решту культури збирають, при цьому ведеться повна документація, згодом викликається лосс-аджастер і виставляється претензія до страхової компанії. У відомому випадку документація з різних токів писалася одним почерком без відриву від комірної книги. Це породило сумніви. Ще більшу підозру викликало те, що господарство не запрошувало фахівців на контрольний обмолот. Обстеживши поля зі зібраною культурою, лосс-аджастер виявив залишені рослини, де заявленого опадання не спостерігалось, та й

опитування місцевих жителів показало, що погода була не така критична, як було заявлено. Таким чином, у виплаті збитку було відмовлено.

9.14.4. Фальсифікації із застрахованими полями

Під час приймання на страхування, а також при врегулюванні претензій сюрвейєру і лосс-аджастеру потрібно розбиратися в карті-схемі полів і користуватися Gps-навігаторами. Страхувальники відразу зауважать, якщо людина не вміє читати карту, й можуть показувати одне й те саме поле з різних боків, проїхавши при цьому багато кілометрів, або ж продемонструвати замість власних посіви сусіднього господарства. В ідеалі кожне поле має бути відображене на карті, а вона повинна бути завіреною печаткою господарства. Якщо, приміром, після передстрахового огляду вже інша людина приїжджає для врегулювання претензій, треба щоб вона без розпитувань – за картою – знайшла застраховане поле й змогла там здійснити визначення збитку.

9.15. ДОКУМЕНТУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБИТКІВ

Основним документом який підтверджує настання страхової події в господарстві, є акт врегулювання збитків, який складає аварійний комісар в господарстві і який погоджується керівництвом господарства за підписом та печаткою. Так в практиці врегулювання збитків є два етапи:

- Весняний етап.
- Літньо-осінній етап.

ДОДАТКИ

1. Визначення погодних ризиків (згідно визначенням Українського Гідрометеорологічного Центру)

Вимерзання – загибель зимуючих культур внаслідок зниження температури повітря або ґрунту нижче критичної для рослин межі протягом 1 доби і більше. Вимерзання спричиняє ушкодження вузлів кущіння, кореневої системи озимих зернових, кореневої шийки багаторічних трав, засихання та загибель плодових бруньок гілок дерев і кущів.

Випрівання – загибель рослин озимих культур та багаторічних трав внаслідок тривалого перебування рослин під високим сніговим покривом (більше 30 см), коли температура ґрунту на глибині залягання вузла кущіння близька до 0° упродовж 80 – 100 днів (не обов'язково поспіль) та при слабкому промерзанні або талому ґрунті. Відбувається аномальний ріст конусу наростання взимку, ураження грибовими хворобами, а внаслідок цього – загибель рослин рано навесні.

Вимокання – весняна загибель рослин внаслідок нестачі кисню для дихання, спричинена тривалим (протягом 10 – 15 і більше днів) перебуванням їх в умовах застоювання талої води.

Льодова кірка (притерта) – шар льоду, що утворюється внаслідок чергування відлиг та морозів і щільно прилягає до поверхні ґрунту. Загибель рослин від задухи відбувається при тривалому (протягом 30–40 і більше днів) перебуванні під притертою льодовою кіркою внаслідок порушення газообміну – підвищення концентрації вуглекислого газу і нестачі кисню. Ушкодження рослин від льодової кірки відбуваються і внаслідок прямої механічної дії – розриву коренів, вузлів кущіння.

Випирання – загибель рослин внаслідок розриву кореневої системи, оголення вузлів кущіння озимих культур чи кореневої шийки багаторічних трав через неодноразове відтавання і замерзання верхнього перезволоженого шару ґрунту.

Заморозки – зниження температури повітря (поверхні ґрунту) нижче 0°C у період вегетації рослин. На розподіл та інтенсивність заморозків, крім атмосферних процесів, великий вплив чинять місцеві умови (форми рельєфу, близькість великих населених пунктів, а також водоймищ, особливості фізичних властивостей ґрунту). Заморозки призводять до ушкоджень та загибелі рослин.

Посуха – тривалий дефіцит опадів при підвищеному температурному режимі у теплий період року, внаслідок чого вичерпуються запаси вологи ґрунту за рахунок випаровування і транспірації. Складаються несприятливі умови для вегетації рослин, урожай польових культур різко знижується або гине. Розрізняють атмосферну, або повітряну посуху, коли опадів недостатньо, утримуються високі температури на фоні низької відносної вологості повітря (менше 30%), та ґрунтову посуху, коли відбувається значне висушування ґрунту, що веде до недостатнього забезпечення рослин водою і викликає передчасне пожовтіння та засихання рослин. Критерії посухи – зниження відносної вологості повітря вдень до 30% і менше протягом 10 днів і більше; зниження запасів продуктивної вологи орного шару ґрунту до 10 мм і менше у період сівби озимини і ярини; зниження запасів продуктивної вологи в метровому шарі ґрунту до 30% і менше мінімальної польової вологості (НПВ) в інші періоди вегетації.

Суховій – вітер зі швидкістю більше 5 м/сек. при відносній вологості повітря 30% і нижче, температурі повітря 25°C і вище, дефіциті вологості повітря 15 мілібарів і більше. Суховій спричиняє зниження продуктивності посівів унаслідок зневоднення рослин і порушення у них фізіологічних процесів.

Град – опади, що випадають в теплий період року у вигляді часточок льоду різних розмірів. У більшості випадків розмір граду 1–2 см, максимальний діаметр до 6–8 см. Іноді градини випадають у вигляді кусків льоду масою близько 500 г.

При тривалих та інтенсивних градобоях відбувається значна втрата врожаю, а в багатьох випадках і повна загибель урожаю або рослин.

Злива – сильний дощ, при якому за короткий проміжок часу випадає велика кількість опадів. Інтенсивність опадів (тобто кількість опадів за 1 хвилину) під час зливи може змінюватись від 0,009 мм/хв до 0,5 мм/хв і більше.

Сильна злива – сильний дощ з кількістю опадів 30 мм і більше за 1 годину і менше, що призводить до ушкодження рослин, викликає їх вилягання, водну ерозію ґрунту, сприяє утворенню ґрунтової кірки.

Дуже сильний дощ – кількість опадів 50 мм і більше за 12 годин і менше, а у гірських районах – 30 мм і більше за 12 годин і менше.

Тривалі дощі – інтенсивні дощі, що випадають безперервно або з незначними перервами протягом доби, інколи декількох діб (2–3) із кількістю опадів 100 мм і більше. Сприяють перезволоженню ґрунту, „стікання” зерна, розповсюдження грибкових захворювань на посівах.

Ґрунтова кірка – дуже ущільнений, зцементований поверхневий шар ґрунту. В одних випадках кірка відстає у вигляді плиток, в інших представляє собою монолітний міцний шар, який поступово переходить у нижні пухкі шари. Кірка на поверхні ґрунту виникає після сильних дощів (більше 10 мм) при наступному підвищенні денних температур повітря до 15–25°C і температури поверхні ґрунту до 25–40°C. Поверхня кірок гладенька, щільна, кольору світлішого, ніж загальний колір поверхні ґрунту. Товщина кірок може бути від 1–2 мм до 50–80 мм. Ускладнює або перешкоджає появі сходів, диханню рослин.

Сильний вітер – вітер із максимальною швидкістю 25 м/сек., у високогір’ї Карпат і гірському районі Криму – 40 м/сек. і більше. Значні швидкості вітру викликають посилену транспірацію рослин, висихання верхніх шарів ґрунту, механічні ушкодження рослин, а у супроводі злив – вилягання посівів, що зумовлює значне зниження врожаю сільськогосподарських культур.

Пилова буря – перенесення великої кількості пилу внаслідок сильного вітру, що призводить до руйнування поверхневого шару ґрунту, не закріпленого рослинністю. Сильна пилова (піщана) буря визначається при швидкості вітру 15 м/сек. і більше протягом 12 годин і більше. Пилові бурі завдають значних ушкоджень посівам – оголюють кореневу систему рослин, заносять посіви шаром ґрунту або піску, виносять із полів продуктивні шари ґрунту тощо.

Шквал – різке короточасне посилення швидкості вітру під час грози або перед грозою. Максимальна швидкість вітру при шквалах може перевищувати 40 м/сек.

Смерч – сильний мікомасштабний вихор із дуже низьким атмосферним тиском у центральній частині. Швидкість вітру в смерчі досягає 50–100 м/сек. і більше. Для території України явище рідкісне. Спостерігається, як правило, в теплу пору року, має локальний характер.

Видування (здування) – винесення сильним (понад 10–15 м/сек.) і тривалим вітром верхніх шарів ґрунту разом із посіяним насінням, а іноді й зі сходами рослин. Спостерігається на безструктурних, розпоршених ґрунтах при сильному вітрі в суху погоду.

Випадіння рослин озимих культур – явище в період відновлення вегетації, пов’язане з різким і активним наростанням тепла, що викликає нестачу вологи у верхньому шарі ґрунту. При цьому вторинна коренева система неспроможна використовувати вологу глибших шарів ґрунту, внаслідок чого рослини гинуть. Це явище трапляється переважно наприкінці весни.

2. Вплив погодних ризиків на зернові культури

Осінньо-зимові ризики

Параметри	Визначення
Вимерзання	Загибель посівів або ушкодження окремих рослин сільськогосподарської культури внаслідок дії низьких температур на ґрунті впродовж понад 1 доби на глибині залягання вузла кушіння, яка дорівнює або менше межі, критичної для цієї культури у відповідному регіоні в період до відновлення вегетації.
Характер зимових ушкоджень від вимерзання	вимерзання надземної частини рослин у результаті впливу низьких температур при недостатньому сніговому покриві; загибель або ушкодження рослин в результаті дії взимку сильних вітрів, що здувають верхній шар ґрунту (особливо на розпиленних ґрунтах) і оголюють вузол кушіння та коріння; загибель або ушкодження рослин ранньої весни від морозів і заморозків, що настали після поновлення вегетації ослаблених перезимівлею озимих культур; іноді загибель і ушкодження озимих культур настає від одночасної дії всіх або кількох з перерахованих вище причин.
Додаткові параметри	Ушкодження озимих с/г культур можуть виникати у разі якщо ґрунт взимку сильно промерзає, а навесні рослини починають оживати раніше, ніж ґрунт повністю розмерзнеться. Коренева система у цих випадках не поглинає вологу. В результаті дії низьких температур вода, яка міститься в клітинах, замерзає, що призводить до механічного ушкодження тканин рослини, а також до різкого зниження відсотка води в клітинах.
Візуальні ознаки	Ушкоджені вимерзанням рослини озимих культур виходять з-під снігу блідо-зеленими, але дуже швидко набирають темно-жовтого забарвлення і протягом 6–7 днів засихають. Коріння таких рослин легко витягується з ґрунту. При вимерзанні посіви повністю гинуть або відбувається зрідження стеблостою (випадає частина рослин).
Огляд рослин навесні	Відмирання листя і стебел озимих культур ще не свідчить про повну загибель посівів, оскільки в молодих рослин при поновленні вегетації навесні листя швидко відновлюється і втрат урожаю не спостерігається. Ушкоджена коренева система за сприятливих умов навесні й у разі проведення підживлення посівів може відновитися, й рослини не загинуть. Тому необхідно уважно оглянути кореневу систему рослин і вузол кушіння. Якщо корінці й вузол кушіння не ушкоджені, щільно тримаються в ґрунті, то такі посіви зможуть відновитися.

Параметри	Визначення
Льодова кірка	Шар льоду, який утворюється внаслідок часткої зміни відлиг і морозів, щільно прилягає до поверхні ґрунту і спричиняє порушення газообміну, недостачу кисню й підвищення концентрації вуглекислого газу, а також механічне ушкодження рослин у вигляді розриву коренів, вузлів кушіння.
Характер зимових ушкоджень від льодової кірки	Крижана кірка буває навислою і притертою. При навислій крижаній кірці існує невелика відстань між нею й поверхнею ґрунту. Ранньою весною при значній сонячній радіації рослини під кіркою починають інтенсивно дихати, внаслідок чого дуже швидко виснажуються. Притерта крижана кірка, це коли лід щільно вкриває всю поверхню ґрунту, іноді проникаючи навіть у зону розміщення вузла кушіння.
Додаткові параметри	Найчастіше льодова кірка утворюється в середині або наприкінці зими, коли після відлиг настають холоди і тала вода замерзає. У разі значного зниження температури льодова кірка в більшості випадків приводить до повної загибелі озимини.
Візуальні ознаки	Характерна ознака загибелі рослин від льодової кірки – безліч землистих часток, що залишаються при розтиранні сухих листків рослин, причому листки щільно притиснуті до ґрунту, ніби розгладжені.
Огляд рослин навесні	При ушкодженні посівів льодовою кіркою листя загинув рослин не тримається на стеблах, а тісно прилягає до землі.

Параметри	Визначення
Вимокання	Ушкодження рослин внаслідок довгого стояння води на поверхні ґрунту або надлишкового його зволоження, що створює перешкоди для дихання рослин.
Характер зимових ушкоджень від вимокання	Загибель рослин у таких випадках виникає від нестачі кисню, що спричиняє “удушення” рослин.

Параметри	Визначення
Додаткові параметри	Вимокання посівів найчастіше спостерігається в зимово-весняний період у результаті скупчення великої кількості води (як правило, в низьких місцях і на пересіченій місцевості) від повільного танення снігу, розливу рік, озер та інших водойм.
Візуальні ознаки	Вимокання с/г культур, як правило, відбувається на безструктурних, важких, погано водопроникних ґрунтах і підґрунтях (глини, суглинки), а також на ґрунтах із близькими ґрунтовими водами і спостерігається переважно в низинах, западинах, балках, де довго затримуються талі й дощові води.
Огляд рослин навесні	Загиблі від вимокання рослини мають блідо-жовте, а в разі довгого стояння води – темно-буре забарвлення.

Параметри	Визначення
Випрівання	Загибель рослин внаслідок тривалого перебування їх під високим сніговим покривом (більше 30 см) при температурі ґрунту на глибині залягання вузла куштиння близько 0°C протягом 8–10 днів і ураження вторинними грибковими захворюваннями.
Характер зимових ушкоджень від випрівання	Рослини, перебуваючи під потужним сніжним покривом, витрачають живильні речовини (в основному вуглеводи) на дихання, а запаси цих речовин не поповнюються. Сильно ослаблені рослини легко уражаються сніговою пліснявою, склеротиніозом та іншими хворобами, втрачають стійкість до несприятливих умов перезимівлі (гинуть навіть за слабких морозів). Озиме жито менш стійке до випрівання, ніж озима пшениця.
Додаткові параметри	Випрівання, як правило, спостерігається в ті роки, коли сніг випадає рано, на непромерзлий ґрунт, утворюючи товстий шар, а навесні танення його затримується, у результаті чого вегетація рослин відновлюється під снігом. Таким чином, сніговий покрив відіграє не тільки захисну роль, охороняючи зимуючі культури від морозів, а може справляти негативний вплив.
Візуальні ознаки	Рослини, що загинули від випрівання, мають темно-буре забарвлення, листя не тримається на стеблах, лежить на землі й від дотику легко відділяється; при розтиранні таких рослин на пальцях залишаються частинки землі, коріння рослин вільно витягується з ґрунту.
Огляд рослин навесні	На озимих, які вийшли з-під снігу, замість густої зелені залишається лише мокра повсть зопрілого листя із запахом прілого сіна.

Параметри	Визначення
Випирання	Загибель рослин унаслідок розриву кореневої системи, оголення вузлів куштиння в результаті кількарізного відтавання й замерзання верхнього перезволоженого шару ґрунту.
Характер зимових ушкоджень від випирання	Оголені вузли куштиння разом із корінням відмирають під дією вітру, що висушує, а також за незначних морозів.
Додаткові параметри	Це явище спостерігається в такі зими, коли морози чергуються із частими відлигами. Під час відлиг ґрунт відтає й трохи осідає, рослини ніби відділяються від нього; при замерзанні ґрунт розширюється, що призводить до розриву кореневої системи й до виносу вузла куштиння на поверхню.
Візуальні ознаки	Коріння й вузли куштиння розірвані й лежать на поверхні ґрунту.
Огляд рослин навесні	Весь ґрунт на озимих, що вийшли з-під снігу, в дрібних і глибоких тріщинах, по краях видно оголені кореневі системи й вузли куштиння рослин.

Весняно-літні ризики

Параметри	Визначення
«Несправжня перезимівля» озимих культур	Загибель або ушкодження рослин сільськогосподарської культури під впливом низьких температур на глибині залягання вузла кушіння впродовж понад 3 дні. При цьому відбувається часткове відмирання вузла кушіння.
Характер весняних ушкоджень від «неправильної перезимівлі»	Рослини відновлюють весняну вегетацію у звичайний спосіб, але потім починають гинути внаслідок ураження точки росту. Вторинна коренева система, що тільки-но почала утворюватися, відразу відмирає.
Додаткові параметри	Оскільки відмирання вузла кушіння має частковий характер, рослини відновлюють вегетацію, однак недостача пластичних речовин не забезпечується весняними підживленнями.
Візуальні ознаки	Ушкоджені частковим вимерзанням рослини озимих культур виходять з-під снігу світло-зеленими, починають вегетацію, випускають вторинне коріння, але дуже швидко набувають блідо-жовтого кольору й протягом 3–5 днів засихають.
Огляд рослин навесні	Остаточний огляд з метою виявлення несправжньої перезимівлі озимих культур необхідно проводити в середині травня.

Вплив негативних температур (заморозки)

Параметри	Визначення
Вплив негативних температур (заморозки)	Короткочасне зниження температури повітря або поверхні ґрунту нижче 0°C уночі або під ранок упродовж доби під час вегетації рослин.
Характер весняних ушкоджень від заморозків	Причини загибелі озимих зернових культур у ранньовесняний період у різних зонах і в різні роки неоднакові. Особливо часто посіви озимих зернових гинуть від дії низьких температур рано навесні, після сходу снігу. Зниження температури до -7 – -9 °C спричиняє утворення внутрішньоклітинного льоду, що викликає зневоднення цитоплазми клітини і чинить механічний вплив на клітинні мембрани, у результаті чого порушуються їхні функції.
Додаткові параметри	Найнебезпечнішими є весняні заморозки, однак морозостійкість сучасних різновидів і ефективний догляд знизили ступінь зимового вимерзання пшениці. Проте вона надзвичайно чутлива до весняних заморозків, коли починається процес росту. Особливо небезпечний для пшениці період репродуктивного росту, який починається із запилення наприкінці фаз стеблування або колосіння. Ступінь ушкодження залежить від тривалості впливу низьких температур, а також від того, коли настало похолодання. Ризик ушкодження значно зростає, якщо весняні приморозки ударили, коли під дією значного потепління й високої вологості ґрунту пшениця почала рости прискореними темпами. Посуха, навпаки, загартує рослину.

Параметри	Визначення
Візуальні ознаки, огляд рослин і дія заморозків на різних фазах розвитку озимих зернових культур	Фаза куціння У цій фазі розвитку рослина перебуває біля поверхні ґрунту і максимально захищена від ушкодження. Обмороження на цій стадії може сповільнити ріст і зменшити кількість паростків. Симптоми виявляються вже через один-два дні після заморозків у вигляді скручених світло-зелених або навіть жовтих листків з омертвілими (обпаленими) зверху кінчиками, а через кілька днів з'являється сильний запах цвілі. Ріст нових листків і паростків, як правило, з підвищенням температури відновлюється.
	Початок виходу в трубку Для цієї фази характерні описані вище симптоми ушкоджень. Проте найбільш показовим виявом обмороження є поздовжнє розщеплення стебел у точці росту, яка є надзвичайно чутливою в період утворення міжвузлів. Неушкоджена точка росту має яскраво-білий колір, який переходить у жовто-зелений, на відміну від ушкодженої – бурувато-водянистої. У випадку ушкодження точки росту пагони залишаються зеленими, а ріст стебел припиняється. Ріст паростків зі сходів більш пізнього періоду може бути сповільнений унаслідок сильної конкуренції з ранніми сходами. Часткове ушкодження у цій фазі розвитку може призвести до нерівномірного дозрівання зерен і зниження врожайності. Підмерзла нижня частина стебла змінює колір, стає шорсткою, вузли на ній збільшуються. Незначне ушкодження заважає паросткам пшениці засвоювати живильні речовини із ґрунту й переносити їх до зерна, яке розвивається. Ушкоджені рослини часто обламуються в підмерзлій нижній частині стебла так, що одне або два міжвузля розташовуються паралельно до поверхні ґрунту. Ускладнюють стан стебла також хвороби, які можуть інфікувати рослину. Полягання й опущення рослин особливо небезпечно за наявності сильних вітрів і опадів.
	Кінець виходу в трубку Заморозки у цій фазі призводять до того, що колоски не розвиваються із трубчастих листків. Іноді колоски після заморозків з'являються, але набувають жовтого або майже білого кольору замість властивого їм зеленого. Це свідчить про їхню загибель. Часто трапляється, що під час заморозку гинуть лише чоловічі частини (пиляки) квіток у колосі, (бо вони чутливіші до низьких температур, ніж жіночі), листки і нижня частина стебла; оскільки пшениця — самозапилювана культура, то деякі зерна можуть зав'язатися і без пиляків, але врожайність буде низькою. Зниження температури може призвести до чоловічої стерильності пиляків без ушкодження вегетативних частин рослини (листя, стебел). Ушкоджені зелені пиляки через 48 годин після заморозків стають білими або блідо-коричневими, скособоченими, зморшкуватими, подекуди не висунутими. Якщо ушкодиться жіноча частина (рильце, стовпчик і зав'язь), то рильце не відкриється, втратить пухнастість і разом із зав'яззю матиме колір від брудно-білого до коричневого (замість білого).
	Фаза колосіння До найпоширеніших симптомів ушкодження заморозками на цій стадії належать стерильність, зневоднення або засихання листя, а ушкоджені ділянки на стеблах нагадують симптоми, які виявляються на ранніх стадіях. Проте найбільш характерним є хлороз, або відбілювання остей. Через кілька днів після заморозків блідо-зелене або біле «морозне кільце» може окільцювати стебло на 3–6 см нижче колоска. Це не перешкоджає руху живильних речовин до зерна, що розвивається, проте стебло може зламатися на місці «морозного кільця» при дозріванні.
	Фаза цвітіння (запилення) (через тиждень після появи колосків) Звичайно пшениця цвіте через тиждень після появи колосків. Симптоми ушкодження у фазі цвітіння й колосіння дуже схожі, однак перша чутливіша до дії заморозків. Незначна різниця температур, тривалість дії або інші умови можуть викликати ушкодження різного ступеня. У цій фазі найбільш чутливим до мінусової температури є цвітіння навколо центру пшеничного колоса, на верхівці й низу колосків, яке триває два–чотири дні. Через примороження квіток у чутливій стадії саме ці частини колоска можуть виявитися порожніми або лише з половиною зерен. Разом з тим, зерно може сформуватися в інших частинах колоса, де на момент похолодання цвітіння ще не почалося або вже закінчилося.

Параметри	Визначення
Візуальні ознаки, огляд рослин і дія заморозків на різних фазах розвитку озимих зернових культур	Фаза молочної стиглості зерна Молоді зерна протягом 12–14 днів після цвітіння звичайно досягають повного розміру, але ще не набувають своєї максимальної ваги. Під час заморозків вони можуть зупинитися в розвитку, набути білого або сірого кольору. Зерна можуть досягти нормального розміру, проте при дозріванні нерідко формуються зморщені зерна з низькою вагою, які будуть обсіпатися. Легке випинання вторинних колосків зі стебел темного кольору — це наслідок поступового відмирання тканин, яке виявляється впродовж тижня або більше після заморозків. Ушкодження морозом може також значно знизити схожість зерна. Фаза молочно-воскової стиглості зерна У цій фазі пшениця найбільш стійка до заморозків через досягнення нею оптимального розміру і майже повної ваги при значному падінні вологості зерна. Єдиною видимою ознакою ушкодження морозом у цій фазі може бути зморщеність зерен і трохи знижена контрольна маса. Найбільш серйозним наслідком ушкодження заморозками є знижене проростання насіння у зв'язку з чутливістю зародка, що має більшу вологість, ніж інші частини зерна.

Вплив посухи

Параметри	Визначення
Вплив посухи	Довгий період відсутності ефективних опадів у поєднанні з високою температурою й низькою вологістю повітря, що призводить до виснаження запасів вологи в ґрунті, пригнічення й загибелі рослин.
Характер ушкоджень від посухи	Розрізняють 3 види посухи - ґрунтова, атмосферна і комбінована. - При ґрунтовій посусі зниження води в кореневмісному шарі ґрунту досягає величини «мертвого запасу», тобто є недоступною для рослин. Зернові встигають тією чи іншою мірою пристосуватися до неї (скидаються зайві пагони куштиння, затримують ріст, скорочують випаровування води). - При атмосферній посусі, що, як правило, настає раптово, відносна вологість повітря знижується до 18–20% і нижче, а температура повітря звичайно підвищується до 38–40°C. У більшості районів атмосферна посуха настає на початку наливу зерна, викликає «запал» зерна, у результаті значно знижується врожайність. - Особливо шкідлива комбінована посуха, коли нестача води в ґрунті поєднується з дією сухого, жаркого повітря. Повітряна посуха буває особливо шкідливою в період цвітіння – початок наливу зерна, коли під її впливом різко підвищується стерильність пилку, зменшується озерненість колосу і погіршується якість зерна. Сорти, що на час настання цих фаз розвинули потужну кореневу систему, виявляються найбільш посухостійкими.
Додаткові параметри	Посуха може виникати протягом усього вегетаційного періоду озимих культур. Розрізняють три види посухи за періодами: весняна, літня й осіння: - якщо навесні коренева система до моменту настання посухи встигла проникнути на таку глибину, що може насичувати рослини вологою нижніх шарів ґрунту, то тривала відсутність опадів не дуже впливає на посіви; - літня посуха настає у червні-липні. Характеризується високою температурою, низькою вологістю повітря й великою інтенсивністю випаровування; - осіння посуха може бути після збирання врожаю і до початку посівної – вересень і жовтень, перешкоджає провести сівбу озимих культур в оптимальні строки.
Візуальні ознаки	Посіви зернових, які зазнали впливу посухи, найчастіше низькорослі, у колосі мала кількість зерен, рослини мають світло-зелений колір з великою кількістю листя, що відмирає.
Огляд рослин	Результати польового огляду ушкоджених посухою с/г культур обов'язково повинні доповнюватися відповідними підтвердженнями гідрометеослужби щодо водного і температурного режимів, які склалися на період вегетації озимих культур.

Випадання граду

Параметри	Визначення
Випадання граду	Частинки щільного льоду, які випадають із великих дощових хмар у теплий період року.
Характер ушкоджень від посухи	Проявляється у вигляді механічних ушкоджень: зламані стебла, зламані колоски, вибите з колосків зерно.
Додаткові параметри	Зернові культури, частково ушкоджені градом до цвітіння, добре відновлюються завдяки сприятливим погодним умовам і проведенню необхідних агротехнічних заходів. У них з'являються нові стебла, й поле вкривається зеленими проростками (підгоном). За умови достатнього вегетаційного періоду такий підгін дає відчутне збільшення врожаю. Якщо зернові культури ушкоджені в більш пізні фази розвитку (цвітіння, налив зерна, молочна, воскова або повна стиглість), то ступінь регенерації цих посівів практично дуже невеликий. Небезпечним для зернових культур, ушкоджених градом, є ураження вторинними хворобами рослин.
Візуальні ознаки	Град часто супроводжується блискавкою, зливою або дощем, сильним вітром, як правило, він випадає на незначні за довжиною території – 10–20 км. Механічне ушкодження рослин, велика кількість темних плям на стеблах і листках є наслідками градобоя.
Огляд рослин	У випадку часткового ушкодження рослин градом необхідно провести повторний огляд посівів, оскільки рослини можуть відновитися. У такому разі важливого значення набуває перевірка виконання агротехнічних вимог догляду за ушкодженими рослинами.

Вплив сильного вітру (буря, ураган)

Параметри	Визначення
Вплив сильного вітру (буря, ураган)	Рух вітру відносно земної поверхні зі швидкістю або горизонтальною складовою більше 14 м/сек, а при урагані – понад 30 м/сек.
Характер ушкоджень від сильного вітру, бурі, урагану	Завдає механічні ушкодження посівам зернових культур: виривання рослин, вилягання, випадання зерна, що можуть спричинити збитки через ускладнення проведення збирання врожаю.
Додаткові параметри	Особливо небезпечне раннє вилягання культур – під час цвітіння або на початку наливу зерна.
Візуальні ознаки	Вітер, буря, ураган завдають механічні ушкодження рослин – ламання стебел, листя. На місцевості з нерівномірним рельєфом сильний вітер може спричинити видування верхнього шару ґрунту, оголюючи кореневу систему рослин, а в низинах – засипання рослин дрібними частинками землі (пилом).
Огляд рослин	Сприятливі погодні умови, якщо вони настають після сильного вітру, на ранніх фазах розвитку рослин сприяють відновленню та регенерації сільськогосподарських культур, тому остаточну оцінку збитку варто проводити лише через певний період.

Вплив зливових опадів

Параметри	Визначення
Вплив зливових опадів	Розрізняють три типи таких опадів, які завдають шкоди рослинам. Тривалий дощ – дощ за кількістю опадів більше 100 мм, який іде невпинно або майже безперервно впродовж кількох діб і може викликати повінь, підтоплення або затоплення. Сильний дощ – дощ із кількістю опадів більше 50 мм на рівнинній території й 30 мм у гірських районах, за тривалістю менше 12 годин. Сильна злива – випадання інтенсивного короткочасного дощу з кількістю опадів більше 30 мм за період часу менше години.
Характер ушкоджень від зливових опадів	У цих випадках можливий механічний і фітопатогенний вплив. Механічний вплив виражається у виляганні хлібів, знесенні родючого шару ґрунту й замулюванні посівів. Фітопатогенний вплив полягає у тому, що на тих ділянках, де довгий час зберігається волога, починають розвиватися кореневі та стеблові гнилі, що спричиняє значне зниження врожайності.
Візуальні ознаки	У результаті інтенсивних опадів відбувається вимивання рослин, оголення кореневої системи, ламання стебел, збивання цвіту й колосся. На схилах у результаті сильних потоків води, як правило, утворюються глибокі канави (вимивини), а в низинах полів часто спостерігається замулення посівів, утворення на поверхні ґрунту значного шару нанесеної землі.
Огляд рослин	При огляді посівів потрібно чітко визначити причину їх ушкодження, оскільки вилягання може бути спричинене внесення надлишкових кількостей добрив.

Вплив повеней

Параметри	Визначення
Вплив повеней	Утворення вільної поверхні води на території посівів у результаті підвищення рівня водотоку, водойми або ґрунтових вод.
Характер ушкоджень від повеней	Вплив виявляється подібним до наслідків опадів зливого характеру, тобто він пов'язаний із тривалим перебуванням рослин у воді, що викликає ураження хворобами та загибель.
Огляд рослин	Фіксується загибель рослин, яка підтверджується відповідними висновками державних органів.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 9

1. Методичні рекомендації з урегулювання збитків при страхуванні посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур (озимі пшениця, ячмінь, жито, тритикале) на весь період вирощування. – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>
2. Методичні рекомендації з урегулювання збитків при страхуванні посівів та майбутнього врожаю озимого ріпаку на весь період вирощування. – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>
3. Методичні рекомендації з урегулювання збитків за страховим продуктом «Страхування посівів та врожаю кукурудзи на зерно». – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>
4. Методичні рекомендації з урегулювання збитків за страховим продуктом «Страхування посівів та врожаю соняшнику». – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>
5. Методичні рекомендації з урегулювання збитків за страховим продуктом «Страхування посівів та врожаю цукрових буряків». – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>
6. Методичні рекомендації з урегулювання збитків при страхуванні посівів озимих зернових культур на період перезимівлі. – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>
7. Методичні рекомендації з урегулювання збитків при страхуванні посівів озимого ріпаку на період перезимівлі. – Проект «Розвиток агрострахування в Україні» Міжнародної фінансової корпорації. – 2011. – <http://agroins.com.ua>

Питання для самоперевірки до Теми 9

1. Дайте визначення поняттю врегулювання збитків.
2. Які завдання вирішуються в процесі врегулювання збитків в агрострахуванні?
3. Через який термін після настання ризикової події по винен проводиться огляд постраждалих посівів (у весняно-осінній період)?
4. В які строки проводиться огляд з метою визначення фактичної врожайності? Чи є ці строки чітко фіксованими в умовах страхового продукту?
5. Які документи повинен мати з собою фахівець, який проводить визначення врожайності для цілей врегулювання збитків?
6. Чому присутність представника господарства є обов'язковою умовою проведення огляду посівів? Якщо так, то як це відображається в акті огляду?
7. При огляді пошкоджених посівів, які поля треба оглядати першими?
8. На якій ділянці проводиться підрахування кількості рослин?
9. Яку площу культури експерт може стандартно оглянути за один робочий день?
10. Де не допускається проведення визначення кількості рослин на одиницю площі?
11. Якою має бути мінімальна кількість вимірів на полі площею в 145 га?
12. Що повинен зробити експерт при значній різниці в стані посівів на частині або частинах поля?
13. Який інструмент може використовувати експерт при підрахунку кількості рослин на полях з суцільною сівбою?
14. Для чого використовується GPS-навігатор?
15. Які недоліки притаманні визначенню врожайності методом механізованого збирання?
16. Яким чином визначається врожайність зернових колосових культур?
17. Який коефіцієнт використовуються для врахування втрат при збиранні врожаю (при визначенні біологічної врожайності зернових колосових культур)?
18. Який повинен використовуватися коефіцієнт коригування ваги насіння ріпаку з урахуванням втрат ваги через вологість, засміченість, втрати при збиранні та інші причини?
19. Який повинен бути мінімальний розмір коренеплодів цукрового буряку при визначенні біологічної врожайності?
20. До якої дати необхідно провести огляд посівів озимих зернових культур, якщо посіви страхувалися восени?

ПРОФЕСІЙНИЙ ПІДХІД У РОБОТІ З КЛІЄНТАМИ⁷³

ТЕМА 10

⁷³ Тему 10 підготовлено з використанням наступних джерел: М. Філоненко. Психологія спілкування. Навчальний посібник / К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 С.
Кибанов А.Я. Правила проведення переговорів: поетапное руководство, – Центр дистанційного образования «Елітаріум», 2007, http://www.elitarium.ru/2007/04/16/pravila_provedenija_peregovorov.html
Уэттен Дэвид А. «Принципы разумного управления временем», Центр дистанційного образования «Елітаріум», 2008, http://www.elitarium.ru/2008/11/05/principy_upravlenija_vremenem.html

10.1. ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ДІЯЛЬНОСТІ АВАРІЙНИХ КОМІСАРІВ

10.1.1. Загальні вимоги до професії

Аварійний комісар (аджастер) в сфері агрострахування – це нова професія на страховому ринку України у розумінні тих кваліфікаційних вимог до неї, що їх висуває сучасний ринок. Українське законодавство визначає аварійних комісарів як осіб, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків. Кваліфікаційні вимоги до них встановлюються актами чинного законодавства України.

У темі «Правове регулювання та контроль за діяльністю аварійних комісарів» докладно викладені кваліфікаційні вимоги, визначені Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України (далі Держфінпослуг). Але загальні вимоги до професії аварійного комісара не обмежуються тільки тим, що визначено на законодавчому рівні, так як це – тільки той мінімум освіти та знань, які необхідні для даної діяльності.

Аварійний комісар має володіти відмінним розумінням практик, стандартів і процедур страхування сільськогосподарської продукції. Працюючи безпосередньо з виробниками, а також у суміжних областях, аварійний комісар повинен успішно здійснювати спостереження за станом полів, читати карти і фото аерозйомки, вимірювати площу поля, обсяги конструкцій для зберігання продукції, а також визначати розмір збитків (втрат врожаю) у суворій відповідності з усіма вимогами і процедурами. Ця робота вимагає великої точності при заповненні всіх форм та іншої документації, а також при вимірюванні площ полів і обсягів складських приміщень.

Виконання роботи з врегулювання збитків може здійснюватися у складних погодних умовах, вимагати пересування на великих відстанях по складному рельєфу та бути готовим до непростих комунікацій зі страхувальниками відносно визначення реальних збитків при настанні страхових випадків.

Міжнародний досвід у сфері діяльності аварійних комісарів визначає вимоги не тільки до їх освіти та досвіду, а й до специфічних навичок та особистості. Так, аварійний комісар має володіти наступними навичками чи здібностями:

- Аналітичні здібності, необхідні для співвіднесення та порівняння даних та фактів щодо обсягу збитків завданих страховою подією;
- Комунікативні навички, необхідні для ведення переговорів і вирішення можливих конфліктів зі страхувальником;
- Здібності презентувати та пояснити методи, якими аварійний комісар користується для визначення обсягів збитку;
- Навички читання топографічних карт та аерозйомки;
- Навички точного та швидкого заповнення документів при фіксації усієї інформації щодо завданих страховою подією збитків;
- Навички організації та управління часом, необхідні для виконання усіх етапів процесу врегулювання збитків відповідно до визначених строків;
- Здібності швидко навчатися володінню технічними засобами (комп'ютером, навігаційною системою (GPS) і т.д.).

Крім цих технічних навичок, дуже велике значення у світі приділяється рисам особистості та морально-етичним нормам аварійних комісарів. Вони повинні виконувати роботу на професійному рівні, дотримуючись певних норм поведінки, у тому числі бути активними у вирішенні проблем, пов'язаних зі зловживанням послугами зі страхування і неналежним виконанням обов'язків усіх учасників процесу.

Аварійний комісар повинен розуміти, що його дії можуть відбитися на усій програмі агрострахування. Тільки за умов чесного виконання аварійними комісарами своїх обов'язків сільськогосподарські виробники будуть впевнені, що обсяг їх збитків оцінюється справедливо (з використанням уніфікованих технологій), і оцінка є точною. Виробники будуть також впевнені, що аджастери зможуть виявити дії, що виходять за рамки вимог закону і контр-акту, що, у свою чергу, послужить для них мотивацією до дотримання правил.

Основні принципи діяльності аварійного комісара:

- а) законність дій;
- б) своєчасність проведення страхового розслідування (оперативне і об'єктивне заповнення й оформлення документів і т. п.);
- в) планомірність дій (послідовність, логічність);
- г) повнота оцінки ситуації;
- д) об'єктивність (відображення і аналіз лише тих фактів, які можуть бути підтверджені документами або показаннями свідків).

Відповідальність перед суспільством та клієнтом

Професія аварійного комісара має свої особливості і характеризується:

- володінням професійними навичками, набутими під час навчання;
- взяттям на себе відповідальності як стосовно суспільства в цілому, так і стосовно клієнта зокрема;
- об'єктивністю у роботі з клієнтами;
- наданням послуг, що відповідають найвищим вимогам норм і правил поведінки.

Визначальною рисою професії незалежного аварійного комісара є визнання ним відповідальності перед українським суспільством, яке представлено клієнтами, страховиками, кредиторами, представниками державної влади, роботодавцями, інвесторами, підприємцями та іншими суб'єктами держави, які покладаються на об'єктивність і чесність професійних оцінювачів. Такий стан справ допомагає підтримувати стабільне і нормальне функціонування ринкових відносин у країні. Така довіра з боку українського суспільства надає професії незалежного аварійного комісара державного значення.

10.1.2. Принципи етичної поведінки

Основами реалізації професійних обов'язків особи, яка здійснює визначення причин настання страхового випадку та врегулювання збитків в галузі сільського господарства, є такі принципи:

1. Об'єктивність

Принцип об'єктивності змушує аварійного комісара мати неупереджену думку бути чесним і незалежним. Аварійний комісар може надавати широкий спектр послуг по визначенню чинників (подій), що стали причиною страхового випадку, оцінці ризиків та обсягу завданих збитків в натуральній та грошовій формах, при цьому він завжди зобов'язаний демонструвати свою об'єктивність, професіоналізм і неупередженість суджень.

Особливу увагу слід звертати на наступне:

- а) аварійний комісар може потрапити в обставини, за яких існує можливість тиску на його незалежність;
- б) аварійний комісар не може виявляти упередженість у взаємовідносинах;
- в) під час надання послуг керівники страхових компаній, які залучають до роботи аварійних комісарів, зобов'язані забезпечити дотримання принципів об'єктивності в роботі аварійного комісара.

2. Професійна компетентність

Аварійні комісари зобов'язані відмовлятися від надання прямих або супутніх послуг з врегулювання збитків, не маючи відповідної професійної компетентності і необхідних навичок, які були зазначені вище. Якщо така робота, відповідно до вимог нормативів і правил проведення оцінки та врегулювання збитків, має виконуватися фахівцями інших професій, то аварійний комісар зобов'язаний звернутися до таких фахівців і не надавати такі послуги доти, доки не одержить необхідну консультацію і/або допомогу. Цей принцип дозволяє аварійному комісару надавати послуги на високому професійному рівні.

Шлях до професійної компетентності може бути розділений на дві окремі стадії:

- а) досягнення професійної компетентності. Професійна компетентність вимагає наявності вищої фахової освіти, підготовки і перевірки знань відповідних навчальних дисциплін, пов'язаних з даною професією, із здачею кваліфікаційних іспитів для одержання сертифіката аварійного комісара, а також наявність відповідного стажу роботи з переліку спеціальностей, передбачених відповідними нормативно-правовими актами;
- б) підтримка професійної компетентності на належному рівні. Процес підтримки професійної компетентності на належному рівні вимагає постійного відновлення знань, вивчення відповідних українських і міжнародних стандартів ведення оціночної діяльності та врегулювання збитків, а також інших законодавчих матеріалів та інструкцій. Для цього аварійний комісар повинен проходити навчання з підвищення професійного рівня на курсах навчання, перепідготовки фахівців та підвищенні кваліфікації.

Для забезпечення гарантії якості оцінки та врегулювання збитків аварійний комісар зобов'язаний організувати її проведення згідно з затвердженою методикою проведення відповідних процедур. При цьому він зобов'язаний вести діяльність, що відповідає його кваліфікаційному сертифікату.

3. Конфіденційність

Аварійний комісар зобов'язаний суворо дотримуватись конфіденційності інформації стосовно справи клієнта в процесі надання професійних послуг. Це зобов'язання продовжується і далі після завершення договірних відносин між оцінювачем збитків і клієнтом.

Аварійний комісар завжди і в усьому зобов'язаний дотримуватись конфіденційності, за винятком випадків, коли йому надані особливі повноваження у розкритті інформації про діяльність клієнта, або є обставини, що зобов'язують аварійного комісара розкривати інформацію. Тобто, йдеться про випадки, коли аварійний комісар достименно знає про факти вчинення особливо тяжких злочинів з боку клієнта і володіє незаперечними доказами вчинення злочинів, таких як державна зрада, порушення Конституції, шпигунство й інших особливо тяжких злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України. Однак, питання кримінальної відповідальності громадян вирішуються у встановленому законом порядку органами судочинства.

Аварійний комісар зобов'язаний переконатися в дотриманні конфіденційності особами, які працюють під його керівництвом, а також тими особами, які дають консультації і надають професійну допомогу під час надання послуг з оцінки та врегулювання збитків.

Конфіденційність поширюється не лише на процеси розкриття інформації перед третіми особами. Вимога дотримання конфіденційності не допускає того, що аварійний комісар, який одержує інформацію в процесі роботи, може використовувати її в особистих цілях або навіть створювати враження (видимість) того, що він використовує її в особистих цілях або в інтересах третьої сторони.

Аварійний комісар має доступ до конфіденційної інформації про справи клієнта, недоступної широкій громадськості. Тому він відповідає за несанкціоноване розголошення службової інформації та комерційної таємниці. Це правило не стосується розкриття інформації щодо виконання безпосередніх обов'язків оцінювача збитків, передбачених законодавством.

Приклади таких ситуацій:

- а) розкриття санкціоноване, коли клієнтом дано письмовий дозвіл (або ж електронною поштою) на розкриття інформації, при цьому інтереси зацікавленої сторони, включаючи і третю сторону, повинні бути враховані;
- б) розкриття обумовлене вимогами законодавства:
 - передача документів або надання доказів у ході судового розгляду;
 - надання результатів перевірки державному органу, що призначив її і уклав договір з організацією (фірмою), що надає послуги з оцінки та врегулювання збитків;
- в) професійний обов'язок розкриття інформації виникає лише у випадках, якщо це передбачено:
 - національними нормативами оцінки та врегулювання збитків;
 - захистом професійних інтересів аварійного комісара у процесі судового розгляду;
 - перевіркою відповідності якості роботи у випадку надходження скарги або претензій до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

Аварійний комісар не повинен надавати професійні послуги за наявності підстав вважати, що результати таких послуг можуть бути використані для вчинення протиправних дій.

Аварійні комісари є представниками еліти ділової громадськості країни тільки за умови надання ними професійних послуг на постійній основі і рівні, що відповідає вимогам суспільства. Найважливішою умовою, від якої залежить подальша доля професії аварійного комісара, є забезпечення і підтримка впевненості суспільства в тому, що послуги виконуються відповідно до його сподівань – на високому фаховому рівні, згідно з вимогами етики і національного законодавства України.

Питанням етики у сфері діяльності аварійних комісарів в усьому світі приділяється багато уваги. В багатьох країнах аварійні комісари є незалежними фахівцями та об'єднані у професійні асоціації. Кожна асоціація зазвичай має свій кодекс етично-моральних норм та поведінки. Ці документи різняться за обсягом та деталізацією, але їх поєднує те, що деякі статті, такі як:

- «ключові етичні принципи та норми поведінки»;
- “конфлікт інтересів”;
- “принципи конфіденційності”;
- «вимоги до кваліфікації та її підвищення»

присутні практично у кожному кодексі.

В Україні не існує жодного прикладу кодексу поведінки аварійних комісарів. Розробка такого документа – справа майбутнього.

Нижче приведені уривки з керівництва з професійної поведінки Інституту Хартії аварійних комісарів Великобританії. Такий кодекс може стати прикладом для розробки подібного керівництва для професійних аварійних комісарів українського ринку агрострахування.

4. Ключові етичні принципи роботи та поведінки аварійного комісара

- 4.1 Аварійний комісар, діючи від імені страхової компанії та в інтересах клієнта, повинен поводитися по відношенню до нього чесно та справедливо. Аварійний комісар, розуміючи, що страхова компанія довіряє йому, сприяє виконанню її обов'язків щодо відшкодування збитків відповідно до визначених контрактом умов, чесно та у можливо найкоротші терміни. Аварійний комісар має бути неупередженим та об'єктивним при розгляданні та оцінці ситуації при настанні страхового випадку.
- 4.2 Аварійний комісар повинен поводитись етично та морально в рамках усіх професійних стосунків. Етична та моральна поведінка включає такі риси, як чесність, справедливість, принциповість, скуппульозність в роботі, відданість справі та цінностям,

цілісність, відкритість, правдивість. Наявність цих рис визиватиме довіру до нього як клієнтів, так і керівників, колег та усіх учасників процесу врегулювання збитків. Спілкуючись з будь-якою стороною процесу, аварійний комісар доносить інформацію щодо процесу врегулювання збитків точно та детально, з усією повнотою та уникаючи двозначного розуміння змісту.

- 4.3 Аварійний комісар повинен дотримуватися високих етичних норм навіть у контексті ситуації, при якій виникає конфлікт його персональних інтересів та інтересів або клієнта, або страхової компанії.
- 4.4 Аварійний комісар висловлює об'єктивну думку в усіх професійних та ділових висновках.
- 4.5 Аварійний комісар має поводити себе ввічливо та виважено з усіма учасниками процесу відшкодування збитків, бути впевненим, що ніякої упередженості та дискримінації не проявлено по відношенню до інших на базі віку, обмеженої дієздатності, сімейного стану, статі, національності, мови, релігії та сексуальної орієнтації.
- 4.6 Аварійний комісар здійснює відповідні дії, щоб упевнитися, що учасники процесу з обмеженими можливостями не зазнають через них ніяких обмежень у спілкуванні та розумінні усього процесу.
- 4.7 Аварійний комісар підтримує з усіма представниками процесу суто ділові стосунки, завжди пам'ятаючи про професійний імідж. Він/вона не може приймати подарунки та інші знаки уваги у матеріальному вигляді від своїх клієнтів, будь-то страховик чи страхувальник.
- 4.8 Аварійний комісар повинен відреагувати на порушення кодексу поведінки своїми колегами. Якщо аварійний комісар є свідком нечесних дій, упередженого ставлення до процесу врегулювання збитків, або його учасників, надання неправдивої інформації, необ'єктивних висновків, та інших порушень кодексу, він/вона має довести цю інформацію до відповідних учасників процесу страхування та сприяти позитивному іміджу професії аварійного комісара.
- 4.9 Аварійний комісар однаково зобов'язаний надати інформацію про порушення та помилки, як свої власні, так і інших учасників процесу врегулювання збитків. У разі помилкових дій, своїх або своїх колег/партнерів, аварійний комісар є відповідальним за інформування про них відповідних осіб.

5. Конфіденційність

- 5.1 Аварійний комісар не має права розголошувати будь-яку конфіденційну інформацію, отриману в рамках своєї професійної діяльності, третім особам без попереднього погодження з тими особами, до яких дана інформація відноситься. Виключення складають ситуації, коли розкриття інформації вимагає виконання професійних обов'язків аварійного комісара або закон. Необхідність дотримання конфіденційності зберігається і після закінчення процесу врегулювання збитків.

6. Конфлікт інтересів

- 6.3 Аварійний комісар не має права здійснювати врегулювання збитків, якщо він/вона має пряме або непряме відношення до бізнесу страхувальника, наприклад:
 - має матеріальний інтерес у вигляді акцій компанії страхувальника або у вигляді будь-якої іншої форми інвестування;
 - має матеріальний інтерес у вигляді акцій компанії страховика або у вигляді будь-якої іншої форми інвестування;
 - має матеріальний інтерес у вигляді акцій третьої сторони або у вигляді будь-якої іншої форми інвестування компанії, від якої він/вона отримує будь-які інструкції щодо процесу врегулювання збитків.

7. Технічна експертиза

- 7.1 Аварійний комісар не має права виконувати будь-які дії по врегулюванню збитків якщо що він/вона не володіють відповідними знаннями та кваліфікацією та не мають сертифікації, що встановлена законодавством.
- 7.2 Аварійний комісар має проводити свою професійну діяльність, використовуючи відповідні навички та здібності, а також підтримуючи технічні та професійні стандарти, які від нього очікуються.
- 7.3 Усі кваліфіковані члени (Хартії) повинні відповідати вимогам Постійного Професійного Розвитку (тут і далі по тексту ППР). Рекомендовано включити до такого процесу ППР курси з роботи зі скаргами, а також інші теми зі страхування, що відносяться безпосередньо до діяльності аварійних комісарів. Членство в організації та участь у різних групах, спеціалізованих за інтересами, допоможе в такому навчанні.

Повну версію цього документа можна знайти на сайті Інституту Хартії аварійних комісарів Великобританії: <http://www.cila.co.uk/>

10.2. СТРАТЕГІЇ УНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ ТА ВИРІШЕННЯ СПІРНИХ СИТУАЦІЙ

10.2.1. Загальні засади комунікації та стратегія встановлення взаємозв'язків з клієнтом

Відносини аварійного комісара та клієнта повинні базуватися на взаємоповазі та розумінні. Але будь-який процес спілкування, що передбачає побудову відносин поваги та порозуміння, у свою чергу, базується на моделі комунікації, і нехтування загальними засадами цієї моделі призводить до проблем у спілкуванні, а в окремих випадках – до конфліктів між сторонами врегулювання збитків.

Отже розглянемо основні компоненти моделі комунікації, типові помилки, що допускаються в процесі спілкування та базові рекомендації щодо успішного спілкування.

В кожному процесі комунікації є відправник – той, хто відсилає повідомлення, і одержувач – той, для кого відправляється повідомлення. Це повідомлення зазвичай кодується у вигляді слів, жестів, міміки, звуків, письмового тексту, символів, т.д. Одержувач декодує повідомлення, причому не завжди правильно, звідки і виникають непорозуміння. Виникає питання: чому, не дивлячись на зворотній зв'язок, який, зазвичай відсилає одержувач повідомлення, люди так часто не розуміють один одного? Відповідь криється у так званих бар'єрах комунікації, що зазвичай виникають при будь-яких контактах між людьми.

Типовими бар'єрами у комунікації вважають:

- **Компетенцію**, коли простір досвіду, джерела інформації відправника та отримувача не співпадають, значить інтерпретація повідомлення різна.

Рекомендація: намагайтеся завжди використовувати прості та зрозумілі для співрозмовника слова; переконайтеся, що вас зрозуміли; завжди пояснюйте терміни; не засновуйте свого судження на тому, що співрозмовник вас розуміє лише тому, що ви говорите усім відомі речі.

- **Вибіркове слухання**, коли людина має тенденцію до блокування інформації, особливо, якщо вона суперечить існуючим судженням, або її очікуванням.

Рекомендація: намагайтеся впевнитися у тому, що ваш співрозмовник вас дійсно чує; переконайтеся у тому, що він не обмірковує свої власні доводи чи аргументи під час того, як ви пояснюєте йому, наприклад, методичку оцінки збитків; слідкуйте за його реакцією, включаючи його міміку та жести.

- **Оціночні судження (недовіру)**, коли отримувач інформації базується на оцінці того, хто відправляє інформацію на основі попереднього досвіду спілкування з ним, або оцінці очікуваного значення повідомлення.

Рекомендація: намагайтеся розв'язати поширену думку, що страхова компанія не хоче робити належні виплати, а аварійний комісар, як її представник, виходить з її інтересів, і, таким чином, також діє проти клієнта. Погодьтеся з правом клієнта мати таку думку, не використовуйте таких виразів, як «ви не праві», «ви не розумієте», «звідки ви це взяли?». Навпаки, продемонструйте йому своє співчуття в тому, що він напевно має причини так думати; покажіть, що ви його розумієте, але потім використайте свої аргументи для того, щоби змінити його ставлення.

- **Достовірність інформації**, коли довіра до слів і дій комунікатора зі сторони отримувача достатньо низька.

Рекомендація: пом'ятайте, що відсутність або незрозумілість інформації призводить до недовіри до співрозмовника. Намагайтеся надавати всю необхідну інформацію зразу, не очікуючи виникнення проблем у спілкуванні. Завжди посилайтесь на джерела інформації (закони, регулювання, контракти, правила, тощо).

- **Семантичні проблеми**, коли символи (слова), які використовує комунікатор, можуть означати зовсім інше для отримувача.

Рекомендація: завжди пам'ятайте про специфіку термінів, які використовуються у страхуванні; наприклад, пояснюйте усі пункти контракту, або іншого документу, на який ви посилаєтесь. Робіть це, не чекаючи, доки співрозмовник попросить вас пояснити, адже він цього може і не зробити.

- **Корпоративну мову**, коли визначення та термінологія дуже часто заважають клієнтам розуміти сутність процесу страхування та врегулювання збитків.

Рекомендація: кожній діяльності притаманні певні мовні обороти, визначення, терміни, специфічні скорочення тощо, які використовуються фахівцями автоматично. Професіонали звикають до цього і так звана корпоративна мова стає для них звичайною та зрозумілою. Завжди пам'ятайте про це і намагайтесь не використовувати специфічні терміни корпоративної мови там, де вас можуть не зрозуміти.

- **Різний статус**, коли від високого статусу однієї особи інша особа може зняковіти, розгубитися, що не сприяє встановленню нормального спілкування.

Рекомендація: створіть атмосферу довіри з самого початку спілкування. Продемонструйте співрозмовнику те, що, не зважаючи на різний статус, посаду, досвід, регалії, ви маєте наміри спілкуватися просто і відверто, і це є в ваших загальних інтересах.

- **Тиск часу**, коли брак часу зазвичай призводить до неувagi, роздратування та вибіркового слухання.

Рекомендація: іноді буває краще відмінити бесіду, перенести її, ніж розмовляти під тиском часу. Така ситуація може призвести до непорозуміння, або навіть до конфлікту, адже кожна зі сторін не має достатньо часу висловити свої аргументи. Завжди переконайтесь, скільки часу має співрозмовник на зустріч, оцініть свої можливості виконати ціль зустрічі за відведений час і, якщо ви ставите під сумнів результат, перенесіть зустріч, пояснюючи це тиском часу.

Це – тільки деякі перераховані бар'єри, та далеко не єдині, хоч найбільш типові. Попри всю їхню простоту та очевидність, вони все ж є бар'єрами у спілкуванні: люди не усвідомлюють їхнє значення, і це означає, що більшість проблем лежать у технічній площині спілкування. Якщо аварійні комісари просто будуть усвідомлювати наявність таких бар'єрів, а значить і працювати на їх подолання, то їхні комунікаційні можливості зможуть значно покращити процес врегулювання збитків при умові, якщо в ньому не існує принципових розбіжностей та конфліктів.

Інша велика група бар'єрів у комунікації виходить із мови жестів.

Альберт Мейрабіан, професор психології став широко відомим завдяки своїм публікаціям про взаємодію вербальних та невербальних повідомлень. Він встановив, що довіра до отриманої інформації виникає за рахунок вербальних засобів (тільки слів) на 7%, за рахунок звукових засобів (включаючи тон голосу, інтонацію звука) на 38%, і за рахунок невербальних засобів на 55%. Отже, якщо ваші слова і жести не будуть співпадати, то більше довіри отримають жести та інші невербальні сигнали комунікації, ніж ваші слова.

Професор Бердвиссл зробив аналогічні дослідження та з'ясував, що вербальне спілкування в розмові займає менш 35%, а більш як 65% інформації передається за допомогою невербальних засобів спілкування. Більшість дослідників розділяють думку, що словесний (вербальний) канал використовується для передачі інформації, тоді як невербальний канал використовується для «обговорення» міжособистісних відносин, а в деяких випадках – замість словесних повідомлень.

Види комунікації, які відносяться до невербальних каналів:

- Акустичний, який ділиться а паралінгвістичний (від грец. пага – поруч, – супроводжує – якість голосу, діапазон, тональність) та екстралінгвістичний (лат. extra – зовнішнє, більш того – паузи, сміх, плач, подихи, кашель, аплодисменти).
- Візуальний – крім поглядів та візуального контакту, є ще просторова організація, відстань при спілкуванні, підкреслення/маскування особливостей зовнішності та засобів її представлення.

- Тактильний – потискання рук, поплескування по плечу, торкання співрозмовника.
- Ольфакторний – лат. *olfactus* – відчуття природних запахів людини та її оточення.

Усі ці канали невербального спілкування ми використовуємо для того, щоби виразити емоції, почуття, міжособистісні відносини для управління процесами вербального спілкування, обміну ритуалами, самовираження.

Розглянемо один з найпоширеніших прийомів встановлення контакту – потискання рук при зустрічі. Те, як людина потискує руку, може сказати багато не тільки про особистість, але й про її наміри. Нижче наведено декілька рекомендацій щодо такого потискання рук, яке створює гарне враження.

Слідкуйте за тим, щоб ваше потискання руки було достатньо міцним, але й не перетворювалося б у «лещата». Не допускайте потискання «в'ялою» рукою. Це призводить до не дуже приємного враження про людей. Слідкуйте за тим, куди спрямований ваш погляд під час зустрічі. Не роздивляйтесь співрозмовника відкрито, але й не втрачайте з ним/нею зорового контакту. Водночас не рекомендовано постійно дивитися прямо в очі іншій людині, не відводячи своїх очей. Особливо намагайтесь підтримувати зоровий контакт під час того, як говорите ви. Слідкуйте за вашою мімікою та виразом обличчя. Налаштуйтеся на позитивний лад, і тоді ваше обличчя буде виражати позитивні почуття.

Посміхайтесь. Посмішка передається вашим співрозмовникам, і їм буде складно не посміхнутися вам у відповідь.

Пом'ятайте про те, що у нас ніколи не буде другої можливості створити про себе перше враження. Перше враження, яке ми отримуємо про нашого клієнта, партнера дає нам відчуття того, як будуть розвиватися наші взаємодії. Тому першому враженню, яке створює людина, надається в теорії комунікації таке важливе значення. Нижче приведені деякі інструменти створення первинного зв'язку із співрозмовником.

Прояв симпатії.

Симпатія (від грец. *sympatheia* – потяг, внутрішнє розташування) – це стійке позитивне (схвальне, гарне) ставлення до когось або чогось, що проявляється в привітності, доброзичливості, замилюванні, що спонукає до спілкування, надання уваги, допомоги (альтруїзму). Проявлення симпатії – це демонстрація того, що вам щось подобається в людині. Емоційний стан у конкретній ситуації спілкування може бути розглянутий як зовнішній фактор прояву симпатії в тому випадку, якщо гарний настрій людини поширюється на все навколо, включаючи оточуючих людей. Цей стан можна описати словами – «сьогодні мені всі подобаються», незалежно від того, зробили ці люди щось хороше для неї чи ні. Експериментально встановлено, що людина, яка переживає позитивні емоції, дивиться на навколишніх частіше, ніж коли вона перебуває в нейтральному, агресивному або поганому настрої. Для людини з негативними емоціями інші люди або просто не існують (вона їх не бачить), або на них переноситься її поганий настрій (вони її дратують, докучають і т.п.). Таким чином, те, як ми ставимося до інших і як вони – як нам здається – ставляться до нас, є важливішим інструментом створення доброзичливого першого враження.

Прояв емпатії.

Слово «емпатія» походить від грецького «*patho*», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття) Прояв емпатії – це прояв співчуття, розуміння, що відбувається з іншою людиною. Ми можемо не погоджуватися зі співрозмовником, але розуміти, чому він поводить себе так чи інакше, чому знаходиться під впливом певних емоцій. Демонстрація емпатії – це особливо потужний метод створення первинного зв'язку в ситуації, коли клієнт налаштований на конфлікт.

Комплімент.

Комплімент – це іноді (не завжди) що перебільшене висловлювання з приводу будь-якої позитивної якості іншої людини.

Комплімент – це потужний метод для того, аби створити хорошу атмосферу для спілкування. Однак, зробити хороший (приємний та коректний) комплімент, який не схожий на лестощі, – це мистецтво. Щоб навичка говорити приємні речі оточуючим стала мистецтвом, її треба відпрацьовувати, як і всі інші навички. Намагайтеся називати те позитивне, що ви бачите в людях. Тоді вміння зробити потрібний комплімент в потрібний час стане вашим помічником у створенні первинного позитивного контакту під час ділового спілкування.

Гумор.

Гумор є прекрасним інструментом для створення первинного зв'язку та хорошої атмосфери при спілкуванні. Він дає можливість обом сторонам процесу комунікації посміхнутися та отримати позитивний емоційний заряд енергії. Однак, треба завжди пам'ятати, на які теми можна жартувати, і які теми можуть стати образливими для співрозмовника. Одже використовуйте цей інструмент, але будьте уважними та ввічливими.

Обговорення загальних тем, щодо яких у вас із співрозмовником є спільна позиція (неформальна бесіда).

Уміння вести неформальну бесіду на теми, не пов'язані зі справами, бізнесом, є надзвичайно важливою складовою процесу встановлення, підтримки та розвитку будь-яких ділових відносин. Воно посилює імідж професіонала, покращує відносини з колегами та полегшує спілкування з клієнтами.

Ми часто починаємо ділову зустріч з обміну думок щодо погоди. Таким чином ми інтуїтивно намагаємося знайти першу тему, по якій, скоріше за все, наші позиції будуть співпадати. Це налаштовує нас на позитивний лад і в подальшій розмові. Одже, обговорення тем, по яких співрозмовники знайдуть погодження створить доброзичливу та теплу атмосферу для всієї зустрічі. Такими темами можуть бути спорт, хоббі, загальні інтереси, успіхи бізнесу тощо.

Звертання до клієнта на ім'я.

Людям приємно чути своє ім'я, тому не забувайте декілька разів під час зустрічі звертатися до співрозмовника на ім'я. Досвід показує, що часто зразу ж після знайомства, люди моментально забувають ім'я учасників зустрічі. Щоб не забути ім'я людини, яку вам щойно представили, повторіть про себе її ім'я декілька разів.

І просто посмішка.

Посмішка – знак дружелюбності, приязності та відкритості. Багато хто забуває про неї і очікує, що інша особа буде вести з ним розмову, незважаючи на байдужий, відсторонений, а часом і ворожий вираз обличчя. Спробуйте посміхнутися до будь-якої людини і ви побачите, що вона посміхається до вас. Людські емоції дуже легко передаються. Ми робимо це підсвідомо, не контролюємо цей процес і часто не приділяємо йому уваги. Але спробуйте згадати, чи легко знаходитися в одній кімнаті з дуже сумною людиною і залишатися при цьому у веселому настрої? І навпаки, посмішки на обличчях людей, що нас оточують, налаштовують і нас на добрий гумор.

Вище згадані інструменти базуються на загальних принципах спілкування між людьми. Професійні відносини між аварійними комісарами та клієнтами також засновуються на загальнолюдських принципах комунікацій і, тому нехтування даними правилами призводить до серйозних проблем та помилок, які можуть зруйнувати нормальні ділові стосунки між аварійним комісаром та клієнтом.

Однак при встановленні взаємозв'язків з клієнтами аварійні комісари крім загальних засад комунікацій, мають керуватися факторами, які виходять зі специфіки процесу врегулювання збитків.

При співпраці з клієнтом аварійний комісар повинен бути об'єктивним та повинен використовувати всі переваги власних професійних досягнень та ввірені йому технічні засоби для проведення адекватної експертизи.

Основними умовами встановлення ефективних взаємозв'язків з сільськогосподарським товаровиробником є:

- висока професійність оцінювача;
- компетентність у питаннях агровиробництва;
- толерантність у спілкуванні та ставленні до клієнта;
- зрозумілість методики оцінки збитку;
- можливість особистої участі у процедурах огляду об'єктів страхування.

Зі свого боку аварійні комісари очікують від сільськогосподарських товаровиробників таких принципів діяльності, як:

- гарна практика ведення господарства;
- усвідомлення власної відповідальності;
- розуміння методики оцінки збитків;
- сприяння у здійсненні процедур оцінки збитку та співучасть в них;
- доброзичливе та поважне ставлення до аварійного комісара.

Довірчі відносини між страхувальником і аварійним комісаром ґрунтуються на взаємоповазі і рівності у кваліфікованій підготовці. Не вірною є думка, що сільськогосподарський товаровиробник не розуміється у тонкощах здійснення певних процедур і не повинен втручатися у процес оцінки та врегулювання збитків. Встановлення партнерських взаємовідносин є заporукою ефективної співпраці та формування позитивної думки не лише про конкретного експерта, а і про систему агрострахування в цілому.

Процес врегулювання збитків на ринках, які тільки почали використовувати агро-страхування, і де процес врегулювання збитків ще не став процесом чітко визначених і конкретних процедур, усі варіанти яких прописані в численних керівництвах, створює велику вирогідність появи конфліктів між аварійним комісаром та товаровиробником щодо визначення реального обсягу збитків. Але такі потенційно можливі конфліктні ситуації можна попередити та уникнути.

Отже, засобами попередження виникнення конфліктних ситуацій як з боку страховика, так і з боку страхувальника, в агрострахуванні є:

1. Зрозумілість методики огляду посівів та оцінки збитку.

Важливо, щоб страхувальник розумів, які методики огляду посівів та оцінки збитку використовуються і чому. Тобто, необхідно роз'яснити, що всі процедури проводяться за стандартизованою методикою, затвердженою у відповідному порядку, та зазначеною у договорі страхування. Тобто, якщо наприклад, договором страхування зернових культур передбачено визначення фактичної врожайності біологічним способом (вимірювання біологічної врожайності), то клієнту необхідно пояснити, а при необхідності документально підтвердити доцільність використання саме цього методу. При необхідності клієнту надається вичерпна інформація про особливості здійснення процедури обчислення фактичної урожайності. У разі, якщо не можливо провести оцінку обраним (попередньо погодженим) способом, цей факт документується, і сторони обирають альтернативний прийнятний варіант, про що також роблять відповідний запис. Варто звернути увагу, що як тільки буде підписаний звіт про проведення огляду і встановлення всіх параметрів оцінка вважається завершеною.

Важливим завершальним етапом процедури оцінки та врегулювання збитків є розрахунок розміру страхового відшкодування та порядок його сплати (отримання). На цьому етапі важливо, щоб страхувальник розумів, що графік розгляду заяв на відшкодування збитків формується у порядку їх терміновості. Тобто, встановлюється певна черговість розгляду вимог,

відповідно до правил, які можуть бути встановлені, або наявністю відповідного персоналу та інше. Наприклад: заяви на проведення виплати, сума якої перевищує певну «вартісну межу» (наприклад більше ніж 500 тис. грн), можуть розглядатися дещо довше у зв'язку з необхідністю оформлення певних внутрішніх документів звітності, або ж потребують письмового погодження з керівництвом компанії. Деталі цих процедур необхідно пояснити клієнту, щоб уникнути непорозумінь з приводу навмисного затягування виплат або намагання уникнути фінансової відповідальності. Чим зрозумілішою для клієнта буде процедура оцінки збитків та отримання страхового відшкодування, тим менше вірогідність мати прецедент в суді.

2. Можливість особистої участі представника господарства у процедурах огляду об'єктів страхування.

Для забезпечення об'єктивності проведення процедур огляду застрахованих об'єктів та оцінки збитку залучення представника сільськогосподарського підприємства є обов'язковим. Це дає можливість страхувальнику побачити логіку проведення огляду об'єктів страхування та зрозуміти значимість їх проведення. Також спільна робота має великий моральний вплив на сільгоспвиробника, оскільки, приймаючи участь, він розділяє відповідальність оцінювача, частково беручи її на себе, оскільки має можливість власноруч скористатись запропонованою (погодженою) методикою. Аварійний комісар повинен стимулювати страхувальника проводити спільно необхідні для оцінки збитків заходи, наприклад відбір проб чи огляд сільськогосподарських тварин. Крім того, для формування доказової бази співучасті і, відповідно, об'єктивності проведення огляду важливо проводити фіксування виконуваних робіт, наприклад шляхом фотографування представника сільськогосподарського підприємства на місці проведення оцінки збитків.

Дотримання цих нескладних принципів дозволить мінімізувати можливості виникнення конфлікту чи непорозумінь та сприятиме налагодженню партнерських відносин між суб'єктами страхових відносин.

Зі свого боку, для пришвидшення процедури оцінки збитків сільськогосподарський товаровиробник повинен сприяти роботі аварійного комісара. Так, однією з передумов формування позитивної думки про господаря є стан його господарства та методи господарювання.

3. Гарна практика господарювання.

Очікується, що виробники будуть дотримуватись гарної практики господарювання. Під «гарною практикою» розуміється здійснення всіх необхідних технологічних заходів, що дають можливість сільськогосподарським культурам нормально розвиватись до етапу дозрівання та дати врожаю, що, як мінімум, відповідає гарантованому (застрахованому) рівню. Збиток, що викликаний нездатністю виробника внаслідок економічних причин профінансувати або застосувати адекватні превентивні заходи та заходи контролю над виробництвом, не підлягає відшкодуванню. Економічна (фінансова) неспроможність виробника не страхується. Очікується, що виробник усвідомлює існування потенційно небезпечних факторів, що можуть вплинути на процес виробництва (виращування продукції) і знає методи їх уникнення або зменшення їх впливу. Так, якщо наприклад відбулося зараження рослин, виробник повинен зафіксувати дату настання події та отримані від компетентних органів поради, а також дату початку реалізації запропонованих заходів, що здійснюються з метою зменшення негативного впливу хвороби на сільськогосподарські культури. Завданням же аварійного комісара є перевірка того, чи збитки є неминучими внаслідок настання події природного характеру.

4. Усвідомлення власної відповідальності.

Сільськогосподарський товаровиробник повинен усвідомлювати, що низький урожай з одного поля може бути переkritий високим урожаєм з іншого поля, засіяного тією ж культурою. Відшкодування виплачується в розмірі, що відповідає різниці між загальним рівнем урожаю й загальним рівнем покриття на всій площі (тобто рівнем застрахованого або гарантованого врожаю).

Розбивка виробництва господарства на дві або більше окремі частини, для кожної з яких укладається окремий страховий договір, скорочує кількість можливих перекриттів (компенсацій) по врожаю з різних полів і збільшує ймовірність страхової виплати. Для забезпечення цих виплат ставка страхової премії (страховий тариф) може бути вищою, ніж при страхуванні всього масиву культури за одним договором.

Виробник (або землевласник) повинен бути незалежний від інших виробників, застрахованих по цій програмі, у трьох основних аспектах: юридичному, фінансовому й операційному.

До відповідальності виробника належить вчасно надати страховій компанії інформацію щодо нанесених культурі ушкоджень, а також повідомляти причини ушкоджень та докази, що підтверджують причини і обсяг збитку.

Виробник не повинен знищувати або збирати врожай ушкодженої культури доти, доки оцінювач збитку не одержав доступ до неї (незібраний урожай ушкодженої культури є найкращим доказом збитку, він дозволяє оцінювачу зробити необхідні виміри врожаю й оцінку його якості).

Також виробник повинен знати, що страхова компанія має право доступу до земельних ділянок і будівель страхувальника (включаючи сховища без будь-яких обмежень) з будь-якою метою, що стосується реалізації страхового договору. Він повинен розуміти, що страхова компанія, як і будь-яка особа, уповноважена страховою компанією, повинні мати право доступу до бухгалтерських записів (у тому числі до записів третіх осіб). Тобто виробник несе відповідальність за достовірність наданих страховій компанії даних, як при прийомі на страхування (укладенні договору), так і у випадку настання страхової події (страхового випадку). Подання недостовірних неправдивих даних, може бути розцінене як шахрайство, що буде підставою для припинення дії договору, без відшкодування збитків.

Основою партнерських взаємовідносин повинна бути довіра та професійна поведінка суб'єктів страхових відносин. Відповідно, аварійний комісар повинен пам'ятати, що усі виробники мають право на справедливий розгляд їх справ за допомогою стандартизованої процедури оцінки збитку.

Тобто, усі аварійні комісари повинні дотримуватись прийнятої стандартної процедури й приходити до висновків, демонструючи сільськогосподарському товаровиробнику, що для врегулювання збитку вони використовують один і той самий спосіб, незалежно від того чи розмір відшкодування становить одну гривню чи мільйон. Збиток повинен бути врегульований єдиним прийнятим способом.

10.2.2. Конфлікти та стратегії вирішення спірних ситуацій

Конфлікт: елементи, типи, динаміка конфлікту

Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок, поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії.

Конфлікти можуть бути конструктивними і деструктивними. Конструктивність конфлікту полягає в тому, що завдяки йому народжується щось позитивне: нова думка, підхід, ставлення, вирішення спірного питання, тощо. Деструктивний конфлікт не приводить до побудови, він приводить до руйнування. Конфлікти зазвичай є там, де є будь-які комунікації. Вони є неминучими у житті, і тому потрібно знати, як запобігати їх деструктивності, негативним проявам і руйнуючим наслідкам, як поводитися у процесі різних конфліктів, як вести себе у значущих, життєво важливих конфліктах, як завершувати і конструктивно, вдало для всіх конфліктуючих сторін, вирішувати конфлікт.

Для того, щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, коли одна зі сторін починає діяти, зачіпаючи інтереси іншої сторони. Якщо протилежна сторона відповідає тим самим, конфлікт із потенційного переходить в актуальний.

У сучасній психології вирізняють ряд *основних елементів конфлікту*:

- сторони (учасники, суб'єкти) конфлікту;
- умови проходження конфлікту;
- образи конфліктної ситуації;
- можливі дії учасників конфлікту.

Здебільшого основні причини виникнення конфліктів – це різні аксіологічні (ціннісні) установки комунікантів. А.П. Егідес пропонує визначати два основних типи комунікативної поведінки – конфліктогенну та синтонну.

Конфліктогенна поведінка провокує конфлікт, який виникає, коли потреби одної людини заважають задоволенню потреб іншої. Синтонна поведінка (від лат. «тон» – «звук»; тобто «співзвучна») – це поведінка, яка відповідає очікуванням співбесідника. Це будь-які формули подяки, посмішки, дружні жести тощо – те, що у методиці нейролінгвістичного програмування (НЛП) називається “підстроюванням” під співбесідника.

Конфліктогенні ситуації виникають на кожному кроці. Наприклад, двоє розмовляють, підходить третій. Співбесідники замовкли (конфліктогенна ситуація) або включили його в свою розмову (синтонна ситуація). Або: я даю людині пораду, коли вона мене просить (синтонна ситуація); я даю їй пораду, коли вона цього у мене не просить (конфліктогенна ситуація).

Чимало конфліктів виникає й через те, що люди по-різному розуміють одне й те саме слово або болісно сприймають логічні та мовні помилки (нелогічність викладу або вживання слова у невірному значенні). Свого часу відомий філософ Б. Расел створив «семантичну філософію»: вона стверджувала, що всі конфлікти, аж до воєн часто, виникають виключно через неадекватне сприйняття та тлумачення чужої мови та чужих слів.

Особливо гаряче розпалюється конфлікт, коли спостерігається вербальна агресія – недовізначні образи та приниження співбесідника або одіозне заперечення його тверджень (особливо без аргументації).

Проте для створення конфліктогенної ситуації не треба якихось особливих образливих слів. Наприклад, «дякую» можна сказати таким крижаним тоном, що у співбесідника пропаде всяке бажання продовжувати розмову. Нейтральне слово або речення можуть створити як синтонну, так і конфліктогенну ситуацію, якщо включаються невербальні фактори. Демонстративно не помічати або не слухати людину, коли вона до вас звертається, не відповідати на привітання – конфліктогенна ситуація. І навіть такий позамовленнєвий чинник, як похмурий вираз обличчя, теж може спричинити конфлікт.

Узагальнюючи найпоширеніші *класифікації конфліктів*, можна виділити такі базові підстави класифікації й типології конфліктів:

- за складом і кількістю конфліктуючих сторін або учасників конфліктів (внутрішньоособистісні конфлікти, міжособистісні, особистісно-групові, міжгрупові, міжколективні, міждержавні, міжпартійні, міжнаціональні та ін.);
- за проблемно-діяльнісною ознакою (управлінські конфлікти, сімейні, педагогічні, політичні, економічні, творчі та ін.);
- за часом протікання конфліктів (гострі й хронічні конфлікти; швидкоплинні й довготривалі та ін.);
- за змістом конфліктів (змістовні або проблемні та «комунальні» або беззмістовні);

- за тенденцією до перетворень і варіативністю (конструктивні й деструктивні або неконструктивні конфлікти);
- за ступенем гостроти суперечностей (незадоволеність, розбіжність, протидія, розбрат, ворожнеча, війна та ін.);
- за ступенем інтенсивності конфліктів (основні й неосновні, реалістичні й нереалістичні та ін.).

Оскільки конфлікт завжди передбачає участь сторін, найбільш всеохоплюючою й фундаментальною є класифікація конфліктів за кількістю сторін, що беруть у ньому участь: міжгрупові конфлікти, міжособистісні конфлікти, внутрішньоособистісні конфлікти.

Поширеною підставою для класифікації конфліктів може бути тривалість їх протікання й ступінь їхньої напруженості: короткочасні гострі конфлікти або слабкі за проявом, «в'ялі» та короткі конфлікти, або довгострокові напружені та довгострокові слабкі.

Динаміка розвитку конфлікту включає такі складові:

Виникнення конфліктної ситуації. Конфлікт не виникає раптово, миттєво, йому передують приховані або відкриті соціально-психологічні процеси між особистостями або у свідомості особистості. Тобто спочатку виникає конфліктна ситуація.

Під конфліктною ситуацією розуміють відносно стійке на якомусь проміжку часу поєднання намірів людини з умовами їх досягнення. При такому визначенні психологічна ситуація виявляється такою, що складається з двох основних частин: намірів і умов, зміни в яких ведуть до зміни ситуації.

У період, що передує конфлікту, психічний світ особистості (психічні процеси, властивості і стани) може виявлятися по-різному. При цьому емоційні переживання можуть характеризуватися підвищеною тривожністю, страхом, ворожими відчуттями, бажанням чинити опір, упередженістю, агресивністю, підйомом, спадом, упевненістю або невпевненістю і т. ін. Ці внутрішні стани і переживання породжують неврівноваженість системи «особистість – навколишнє середовище», яка впливає на особу, що, у свою чергу, спричинює неузгодженість її внутрішнього й зовнішнього стану, негативно впливає на сприйняття нею її оточення.

У конкретній ситуації неврівноваженість внутрішньої психологічної структури особистості може виражатися в підвищеній дратівливості, негативній реакції на людей, слова, предмети, явища і т. ін. Розлад у психологічній структурі особистості приводить її в такий критичний стан, для якого достатньо іноді незначної дії, щоб виник конфлікт. Тому важливо своєчасно вжити заходів для запобігання або нейтралізації конфліктного стану. Конфлікт можна й необхідно запобігати на цій стадії, тобто стадії передконфліктної ситуації, коли розбіжності, суперечності тільки зароджуються.

Усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації. Коли суперечності стають усвідомленими і протилежна сторона відповідає реальними діями (поведінкою), конфлікт стає реальністю, бо тільки сприйняття ситуації як конфліктної породжує відповідну поведінку (із цього також випливає, що суперечність може бути не тільки об'єктивною, тобто реально існуючою, а й суб'єктивною, уявною або тільки сприйнятою такою). Для того, щоб конфлікт був усвідомлений, необхідний інцидент, тобто ситуація, при якій одна зі сторін починає діяти, обмежуючи інтереси іншої сторони.

Існують такі варіанти співвідношення між суб'єктивними й об'єктивними сторонами конфліктної ситуації:

- конфлікт, що адекватно розуміється учасниками. Це об'єктивна конфліктна ситуація, і сторони правильно її розуміють;
- конфлікт сприймається відносно неадекватно і не розуміється учасниками. В цьому випадку має місце об'єктивна конфліктна ситуація, а сторони сприймають конфлікт відносно адекватно, але з тими або іншими відхиленнями від реального стану речей;

- конфлікт, що в цілому не розуміється. Об'єктивна конфліктна ситуація існує, але вона не сприймається як така потенційними учасниками конфлікту;
- помилковий конфлікт. Об'єктивна конфліктна ситуація відсутня, але сторони сприймають свої стосунки як конфліктні.

Після того, як конфлікт усвідомлюється, сторони переходять до конфліктної поведінки, яка спрямована на блокування досягнень протилежної сторони, її прагнень, цілей, намірів.

Інцидент, мотив конфлікту. Обставини, які сприяють створенню конфлікту, можуть бути різні. Поштовхом для вступу в конфлікт буває, як правило, внутрішнє або зовнішнє спонукання, спричинене особистою реакцією на основі відношення особистості, що вже склалося, до оточуючого її середовища. Такими можуть бути зневажливий жест, міміка, грубе, різке слово, образливий тон, фізична або моральна образа, недобррозичливий погляд, приниження гідності особи, упереджене відношення до особи, необ'єктивна оцінка результату діяльності особистості або групи, байдужість, формалізм, бюрократизм, незадоволенність вирішенням проблеми та ін.

При цьому слово й інтонація, з якою воно вимовлене, є найактивнішим подразником, що штовхає людину на конфліктне протистояння. Саме слово має стимулювальну функцію за наявності певного відношення до партнера. Негативна реакція на слова є свідченням напруженості відносин між людьми. Вона може виразитися в міміці, жестах, «недоброму погляді», настороженості, підкреслено неувважній або нетактовній поведінці, байдужості, нешанобливому відношенні та ін.

Розростання та ескалація конфлікту супроводжуються зазвичай зіткненням протидіючих сторін у формі демонстративної поведінки, висловів, а іноді й фізичних дій. Це зіткнення має гострий емоційний характер і відзначається високим ступенем внутрішньої напруженості конфліктуючих.

Необ'єктивне або неповне вирішення конфлікту спричиняє повторний конфлікт. При цьому часом, навіть якщо конфлікт розв'язаний об'єктивно, буває достатньо лише зневажливої пози, жесту, погляду, виразу для виникнення нового конфлікту. Це пояснюється тим, що раніше негативні установки у відносинах конфліктуючих осіб, що сформувалися, продовжують ще діяти якийсь час.

Вирішення конфлікту є заключним етапом динаміки конфлікту, тому що суб'єктивне завершення не усуває причини конфлікту, найчастіше підсилює розбіжності, суперечності, розмежовує групу.

Останній етап розвитку конфлікту можливий як внаслідок зміни об'єктивної конфліктної ситуації, так і за рахунок перетворення її образів, які склалися у учасників конфлікту.

Вирішення конфлікту може бути повним або частковим:

- повне вирішення на об'єктивному рівні через перетворення об'єктивної конфліктної ситуації у неконфліктну;
- часткове вирішення на об'єктивному рівні внаслідок зміни об'єктивної конфліктної ситуації у зв'язку з втратою зацікавленості у конфліктних діях;
- повне вирішення на суб'єктивному рівні завдяки кардинальній зміні образу конфліктної ситуації;
- часткове вирішення на суб'єктивному рівні через обмежену, але достатню (для тимчасового припинення суперечності) зміну образу конфліктної ситуації.

Іноколи для повного вирішення конфліктів необхідна участь третьої сторони з метою пошуку рішення, яке задовольнить обидві сторони. Третя сторона (арбітри, посередники або медіатори, помічники) – індивід або група, зовнішня по відношенню до конфлікту. Їх спеціально підбирають і запрошують для надання професійної допомоги в досягненні згоди й вирішенні конфлікту.

Стадії розвитку конфлікту.

Отже, у динаміці конфлікту розрізняють чотири основні стадії.

1. Виникнення об'єктивної конфліктної ситуації. Ця ситуація не завжди одразу усвідомлюється людьми, тому її можна назвати стадією потенційного конфлікту.
2. Усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації, коли протиріччя стають усвідомленими, і протилежна сторона відповідає реальними діями (поведінкою), конфлікт стає реальністю. Тільки сприйняття ситуації як конфліктної спонукає відповідну поведінку (протиріччя може бути не лише об'єктивним, реально існуючим, але і суб'єктивним, уявним). Для того, щоб конфлікт був усвідомленим, необхідний інцидент, при якому одна зі сторін починає діяти, обмежуючи інтереси іншої.
3. Перехід до конфліктної поведінки. Після того, як конфлікт усвідомлений, сторони переходять до конфліктної поведінки, що спрямовується на блокування досягнень протилежної сторони, її прагнення, цілей, намірів.
4. Вирішення конфлікту є четвертою складовою. Воно можливе внаслідок зміни об'єктивної конфліктної ситуації та перетворення її в таку, де немає умов конфлікту.

Вихід з конфлікту

В основі ефективного спілкування, безсумнівно, лежить методика ефективного слухання й уміння говорити. Б. Бест і М. Бердж включають сюди такі компоненти, як емпатія, валідація, усвідомлення, узагальнення, що виступають і як навички активного слухання, і як основні етапи процесу ефективного слухання в ході конфлікту. Названі компоненти не обов'язково повинні бути у наведеній послідовності, однак етапи валідації і емпатії повинні завжди передувати етапам усвідомлення й узагальнення. Отже, перше, що треба робити для ослаблення конфліктності – це *виявляти емпатію*.

Емпатія – це здатність зрозуміти іншого, його почуття та стан. Прояв емпатії означає прояв співчуття, розуміння іншої людини, її емоцій та переживань. Для прояву емпатії можна використовувати не тільки слова, а й міміку, жести. Дуже важливо, щоб те, що ви говорите, підтверджувалося б відповідною невербальною мовою. Іншими словами, щоб слова та міміка демонстрували одне й те саме почуття, що ви проявляєте по відношенню до іншого.

Другий спосіб пом'якшення конфлікту – це *валідація*, тобто підтвердження переживань іншої людини, вираз згоди з тим, що вони дійсно серйозні. Треба дати зрозуміти іншій людині, що її почуття сприймаються як реальні, дійсні, глибокі. Основні способи валідації:

- повторити те, що сказала інша людина (партнер, опонент), і це, до речі, дозволить вам переконатися, що ви правильно розумієте його, і показати, що ви слухаєте цю людину;
- підкреслити все те позитивне, що людина зробила або намагалася зробити, зробити особливий акцент на ту частину дій співрозмовника, яка є правильною у вашому розумінні;
- використовувати приклади і посилання на те, що щось подібне було з вами, з вашими знайомими; це зближує, демонструє, що опонент не один в такій ситуації;
- підтверджувати час від часу те, що ви розумієте співрозмовника, що ви уявляєте його переживання та почуття.

Третє, що необхідно в ході конфлікту – це *усвідомлення або пояснення ситуації*, відносин та ін. Усвідомлення, звичайно, здійснюється за допомогою запитань, що задаються з метою одержати потрібну інформацію про проблему конфлікту, про фактичну сторону події. Пояснення може включати не тільки факти, а й емоції, відносини між учасниками конфлікту. Бажано використовувати відкриті запитання, наприклад: «Як ви довідалися, що вас обманюють?», «Що ви почували в той момент?» та ін.

Четверта навичка, необхідна для успішного вирішення конфлікту – це узагальнення, тобто повторення, перефразовування проблеми або її головних моментів, щоб у кожного учасника конфлікту була впевненість у тому, що усі розуміють ситуацію однаково. Узагальнення

особливо необхідне при переході від одного етапу конфліктного спілкування до іншого, а також при завершенні взаємодії.

Нижче приведені деякі рекомендації щодо поведінки у конфліктній ситуації:

- Виявляйте терпимість: не переривайте, не заважайте висловити думку вашому опоненту.
- Перш ніж щось сказати, добре подумайте, переконайтеся, що ви хочете сказати саме це.
- Не оцінюйте людину, оцінюйте ситуацію. Якщо ви будете оцінювати почуття того, хто говорить, то він напевно стане захищатися або протирічити вам.
- Пам'ятайте, що кращі рішення в конфлікті – це ті, до яких учасники приходять самі, отже не намагайтесь вирішувати за інших, а допомагайте їм знайти найкращий вихід.
- Намагайтесь підтримувати атмосферу довіри і поваги, підтримуйте впевненість вашого опонента в тому, що ставитесь до нього як до рівноправного партнера по спілкуванню.
- Не говоріть іншим, що ви думаєте про їхні мотиви і бажання, раніше ніж вони самі скажуть про це.
- Не узагальнюйте, уникайте використання слів «завжди», «ніколи» при описі поведінки вашого опонента. Приводьте конкретні факти і ситуації, що ви обоє з опонентом добре пам'ятаєте.

Виходячи з різноплановості конфліктів, поєднання в кожному конфлікті як позитивного, так і негативного, можна говорити про поєднання в конфліктах позитивної та негативної функції. Важливим є обмеження негативних, руйнуючих функцій конфлікту і форсування, максимальне використання позитивних функцій конфлікту.

Позитивні функції конфліктів:

- регулятивно-розвивальна функція – конфлікт штовхає до змін і розвитку, відкриває дорогу інноваціям, удосконаленню;
- інформаційно-об'єднувальна функція – в ході конфлікту люди краще пізнають себе і один одного, конфлікт стимулює рефлексію і розуміння;
- функція об'єднання і структуризації – конфлікт сприяє структуризації соціальних груп, створенню організацій, об'єднанню груп і колективів;
- функція стимулювання активності – конфлікт стимулює активність людей, знімає «синдром покірності»;
- функція стимулювання особистісного зростання – конфлікт стимулює розвиток особистості, зростання відчуття відповідальності, усвідомлення своєї значущості, може сприяти самопізнанню і самореалізації;
- психотерапевтична і полегшувальна функція – конфлікт (за умови його відкритого і конструктивного врегулювання) знімає приховану напруженість, дискомфорт і хронічні непорозуміння, дає їм вихід;
- діагностична і пояснювальна функція – конфлікт пояснює обставини, причини його виникнення, розкриває стан справ, допомагає виявити непомітні до цього як позитивні риси, так і недоліки людей, створює умови для розвитку особи і формування лідерів та ін.

Негативні функції конфліктів:

- маніпулятивне самоутвердження і досягнення бажаного шляхом використання інших;
- погіршення психологічного клімату в колективах і руйнування міжособистісних відносин;
- зниження привабливості праці і, як наслідок, зниження продуктивності праці;
- неадекватність, насамперед у сприйнятті ситуації учасниками конфлікту, нерозумінні інших;
- зниження співпраці і зменшення можливості партнерства між сторонами в ході конфлікту і після нього;

- зростання конфронтації, затягування людей у боротьбу і змушування їх прагнути більше перемоги, ніж вирішення проблем і пошуку кращих альтернатив;
- збільшення матеріальних і емоційних витрат на вирішення конфлікту.

Існує достатньо багато підходів до технік безконфліктного спілкування. Так, у навчанні правильній поведінці людини в суперечливій, передконфліктній і конфліктній ситуаціях Тимохіна О.В. вважає за доцільне слідувати таким психологічним рекомендаціям:

- вирішувати проблемне питання в теперішньому часі, не згадуючи минулі образи і конфлікти;
- адекватно сприймати, усвідомлювати і відображати суть конфлікту з погляду психологічних механізмів інтересів, потреб, цілей і задач протидіючих сторін. Частіше задавати питання: чи «правильно я вас зрозумів (зрозуміла)», що виключає смислові бар'єри;
- бути відвертим у спілкуванні, прагнути до доброзичливості у створенні клімату взаємної довіри;
- намагатись зрозуміти позицію іншого, поставивши себе на його місце;
- не говорити образливих, принижуючих гідність особистості слів, різкий тон викликає різкість у відповідь;
- вміти аргументовано вказати свої наміри у разі незадоволення вимог;
- бути готовими подолати самолюбство, амбіції, визнати власну неправоту в тих або інших питаннях і позиціях. В конфлікті зазвичай винні обидві сторони, але на примирення йде той, хто мудріший, сильніший духом

10.3. ВЕДЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ

10.3.1. Правила проведення переговорів: поетапне керівництво

Переговори передусім – це обмін думками для досягнення будь-якої мети. У діловому житті ми часто вступаємо в переговори: поступаючи на роботу, при обговоренні з діловими партнерами умов господарського договору, умовах купівлі-продажу товару, при укладанні договору оренди приміщень і т.п.

Переговори складаються з трьох основних стадій: підготовка переговорів, процес переговорів і досягнення згоди. Нижче приведена коротка характеристика стадій і етапів ділових переговорів:

1. Підготовка переговорів:
 - 1.1. Вибір засобів ведення переговорів
 - 1.2. Встановлення контакту між сторонами
 - 1.3. Збір та аналіз необхідної для переговорів інформації
 - 1.4. Розробка плану переговорів
 - 1.5. Формування атмосфери взаємної довіри
2. Процес переговорів:
 - 2.1. Початок переговорного процесу
 - 2.2. Виявлення спірних питань і формулювання порядку денного
 - 2.3. Розкриття глибинних інтересів сторін
 - 2.4. Розробка варіантів пропозицій для домовленості
3. Досягнення згоди:
 - 3.1. Виявлення варіантів для угоди
 - 3.2. Остаточне обговорення варіантів рішень
 - 3.3. Досягнення формальної згоди

Кожна стадія переговорів складається з кількох етапів.

1. Стадія підготовки переговорів передбачає здійснення наступних етапів.

Етап 1.1. Вибір засобів ведення переговорів.

На цьому етапі виявляються сукупність різних підходів або процедур переговорів, кошти, які будуть задіяні при їх здійсненні; визначаються посередники, арбітраж, суд та ін, що сприяють вирішенню проблеми; вибирається підхід, прийнятний для обох сторін.

Етап 1.2. Встановлення контакту між сторонами.

На цьому етапі:

- встановлюється контакт (з використанням засобів зв'язку або особисто);
- виявляється бажання вступити в переговори і скоординувати підходи до проблеми;
- встановлюються відносини, для яких характерні взаємна згода, довіра, повага, часто взаємні симпатії, налаштованість на одну хвилю; розвивається переговорна взаємодія;
- встановлюються процедури переговорів;
- домовляються про підключення до переговорів всіх зацікавлених сторін.

Етап 1.3. Збір та аналіз необхідної для переговорів інформації.

На цьому етапі:

- виявляються, збираються і аналізуються відповідні відомості про людей і суть справи, що мають відношення до предмету переговорів;
- перевіряється точність даних;
- мінімізується імовірність негативного впливу недостовірних або недоступних даних;
- виявляються основні інтереси всіх сторін, які беруть участь у переговорах.

Етап 1.4. Розробка плану переговорів.

На цьому етапі:

- визначаються стратегія і тактика, які здатні привести сторони до угоди;
- виявляється тактика, відповідна ситуації та специфіці спірних питань, які будуть обговорюватися.

Етап 1.5. Формування атмосфери взаємної довіри.

На цьому етапі:

- ведеться психологічна підготовка до участі в переговорах по основних спірних питаннях;
- готуються умови для сприйняття і розуміння інформації та мінімізується ефект впливу стереотипів;
- формується атмосфера визнання сторонами законності спірних питань;
- створюється обстановка довіри й ефективної комунікації.

2. Стадія процесу переговорів включає наступні етапи.

Етап 2.1. Це початок переговорного процесу.

На цьому етапі:

- представляються учасники переговорів;
- сторони обмінюються думками, демонструють добру волю слухати, розділяти ідеї, відкрито пред'являти міркування, бажання домовитися в мирній обстановці;
- вибудовується генеральна лінія поведінки;
- з'ясовуються взаємні очікування від переговорів;
- формуються позиції сторін.

Етап 2.2. Виявлення спірних питань і формулювання порядку денного.

На цьому етапі:

- виявляється область переговорів, що має відношення до інтересів сторін;
- виявляються спірні питання, які обговорюватимуться;
- формулюються спірні питання;
- сторони намагаються розробити угоди зі спірних питань;
- обговорення починається з таких спірних питань, розбіжності за якими менш серйозні, а ймовірність угоди висока;

Етап 2.3. Розкриття глибинних інтересів сторін.

На цьому етапі:

- здійснюється вивчення спірних питань по одному, а потім в комплексі, для того щоб виявити інтереси, потреби і принципові відносини учасників переговорів;
- учасники переговорів розкривають детально свої інтереси, щоб вони були сприйняті всіма так само близько, як свої власні.

Етап 2.4. Розробка варіантів пропозицій для домовленості.

На цьому етапі:

- учасники прагнуть обрати прийнятний варіант з наявних припущень для угоди, або сформулювати нові варіанти;
- робиться огляд потреб усіх сторін, в якому поєднуються всі спірні питання;
- розробляються критерії або пропонуються діючі норми, якими можна буде керуватися при обговоренні угоди;
- формулюються принципи для угоди;
- послідовно вирішуються спірні питання: вони структуруються так, що спочатку найбільш складні дроблять на дрібні, на які легше дати прийнятну для сторін відповідь;
- варіанти рішень вибираються як з пропозицій, що подаються сторонами індивідуально, так і з тих, які були розроблені в процесі загальної дискусії.

3. Стадія досягнення згоди включає наступні етапи.

Етап 3.1. Виявлення варіантів для угоди.

На цьому етапі:

- здійснюється детальний розгляд інтересів обох сторін;
- встановлюється зв'язок між інтересами і наявними варіантами вирішення проблеми;
- оцінюється ефективність обраних варіантів рішень.

Етап 3.2. Остаточне обговорення варіантів рішень.

На цьому етапі:

- вибирається один з наявних варіантів, і відбувається рух сторін назустріч один одному;
- формується більш досконалий варіант на основі обраного;
- відбувається процес формулювання остаточного рішення;
- сторони працюють над процедурою досягнення основної угоди.

Етап 3.3. Досягнення формальної згоди.

На цьому етапі:

- досягається згода, яка може бути представлена у вигляді юридичного документа (договору, контракту);
- обговорюється процес виконання договору (контракту);
- розробляються можливі шляхи подолання ймовірних перешкод у ході виконання договору (контракту);
- передбачається процедура контролю за його виконанням;
- домовленості надається формалізований характер і розробляються механізми примусу і зобов'язань: гарантії виконання, справедливості і неупередженості контролю.

10.3.2. Психологічні основи ведення переговорів

Переговори – це взаємне ділове спілкування з метою досягнення спільного результату. Відзначимо, що спілкування не може бути легкою справою постійно навіть для людей, у яких дуже багато спільного. Тому немає нічого дивного в тому, що люди, що погано знають і, можливо, що ставляться підозріло і, навіть, вороже один до одного, взагалі, важко спілкуються. Проте, треба бути готовим до того, що інша сторона майже завжди зрозуміє вас по-своєму.

Найбільш досвідчені переговорники активно використовують (найчастіше інтуїтивно) численні психологічні нюанси, що виникають під час обговорення проблем, що, деякою мірою, полегшує прийняття ними розумних рішень.

Важливо також пам'ятати про певні обставини, які заважають веденню переговорів. Розглянемо три типові ситуації.

1. Люди, які ведуть переговори, не прагнуть до того, щоб бути зрозумілими. Дуже часто кожна зі сторін вважає безнадійною справою пояснювати що-небудь іншій стороні та не намагається налагодити з нею серйозне спілкування. Замість того, щоб шукати з партнером підходи до прийнятного рішення, робляться спроби піймати його в пастку. Природно, що в такій ситуації ефективне спілкування між сторонами зовсім неможливе.
2. Навіть якщо ви говорите ясно й прямо, вас все ж можуть не почути. Це є другою проблемою спілкування. Часто здається, що люди не звертають уваги на ваші слова, як і ви часом не в змозі повторити, що вони сказали. Під час переговорів ви можете бути настільки зайняті обмірковуванням відповідей на наступне зауваження або тим, яким чином сформулювати наступний аргумент, що забуваєте, про що говорить у цей момент ваш партнер по спілкуванню. Дуже часто, через це мета переговорів залишається не досягнутою.
3. Третя проблема спілкування – це непорозуміння через мову спілкування або семантичні проблеми. Партнер по спілкуванню може не так зрозуміти те, що ви говорите. Там, де сторони розмовляють «різними мовами», імовірність непорозуміння завжди збільшується. Нерідко люди формулюють свої думки таким чином, щоб мати можливість легко від них відмовитися, або трактувати їх по-різному.

Так заporукою успішних переговорів є дотримання наступних правил.

Уважне слухання та демонстрація того, що партнери чують один одного. Стандартна техніка сумлінного слухання полягає в тому, щоб приділяти пильну увагу тому, про що говорить, просити партнера прояснити те, що він має на увазі, а також за необхідності звертатися з проханням повторити якісь ідеї, якщо виникає неясність або непевність у їх розумінні. Слухаючи співрозмовника, поставте перед собою завдання – не давати поспішних відповідей, намагайтеся зрозуміти партнера, його потреби й погляди.

Подавайте знаки, демонструйте те, що ви розумієте співрозмовника, підтверджуйте своє сприйняття його позиції. Якщо ви не даєте підтверджень того, що добре розумієте, про що говорить партнер, у нього може виникнути сумнів щодо того, що ви його почули. Зрозуміти – це ще не значить погодитися. Можна чудово розуміти, про що говорить партнер по спілкуванню й повністю з цим не погоджуватися. Але поки ви не переконаєте свого партнера, що зрозуміли його точку зору, ви не зможете пояснити йому свій підхід до проблеми. Взаєморозуміння забезпечить перехід бесіди в конструктивне русло.

Спілкування заради досягнення мети.

Іноді проблема виникає не через брак спілкування, а через його надлишок. Коли роздратування й неправильне сприйняття ваших слів надмірно великі, краще не висловлювати партнерові свої думки. В окремих випадках навпаки – крайня поступливість може не полегшити, а ускладнити досягнення згоди. Таким чином, перш ніж зробити якусь серйозну заяву, з'ясуєте для себе, що саме ви прагнете повідомити партнеру.

Встановлення з партнером робочих відносин.

Якщо ви знаєте учасників переговорів особисто, це дійсно може допомогти у вирішенні справи. Набагато легше приписувати підступні наміри невідомій абстракції з назвою «партнер по спілкуванню», ніж тому, з ким ви особисто знайомі. Чим швидше співрозмовник стане вам партнером (знайомим), тим легше вам буде вести переговори: ви можете створити основу для довіри навіть у складній ситуації. У вас виникне невимуслене й дружнє спілкування. Завжди прагніть створити подібні відносини до початку переговорів. Намагайтеся приїхати

раніше до встановленого початку переговорів і затриматися після їх закінчення. Використуйте цей час для налагодження зв'язків.

Усвідомлення своїх емоцій та емоцій співрозмовника.

У переговорах емоції можуть виявитися важливіше суті самої дискусії. Люди часто починають переговори з усвідомленням, що ставки високі, і їх інтересам загрожують. Емоції однієї сторони викликають емоції зі сторони іншої. А зайві негативні емоції можуть швидко завести переговори в глухий кут або взагалі припинити їх.

Об'єктивність щодо намірів партнера.

Не робіть висновків про намір іншої особи, виходячи із власних побоювань. Люди схильні інтерпретувати висловлення або дії іншої сторони в негативному контексті. Підозрілість природно виникає з існуючою упередженістю. Однак невірна інтерпретація висловлювань і дій партнера може коштувати вам втрати можливостей досягнення згоди.

Залучення співрозмовника до процесу прийняття рішень.

Якщо це зроблено в недостатній мірі, партнер навряд чи схвалить його результат. Якщо ж ви прагнете, щоб інша сторона погодилась з навіть неприємним для неї висновком, важливо зробити її учасником підготовки цього висновку. Не достатньо лише обговорювати з партнером суть проблеми, необхідно викликати в нього почуття причетності до процесу прийняття рішення, що є одним з найважливіших факторів успішних переговорів.

Висловлювання своїх інтересів твердо та переконливо.

Пояснюючи свої інтереси, ви повинні переконати партнера в їхній важливості. Один з основних принципів – *точність*. Конкретні деталі не тільки викликають довіру до ваших аргументів, але й надають їм ваги. Щоб ваші докази справили враження на партнера необхідно також обґрунтувати їх законність, переконати людину в тому, що на вашому місці він (вона) відчув би те ж саме.

Зацікавлена особа, стурбована своїми власними інтересами, буде схилитися до оптимістичних очікувань з приводу можливих домовленостей. Часто найбільш розумні рішення, які дають максимум вигоди при найменших витратах, досягаються просто шляхом дієвого захисту особистих інтересів. Дві людини, кожна з яких посилено відстоює в переговорах свої інтереси, часто спонукають один одного до пошуку взаємовигідних рішень. Твердий захист своїх інтересів на переговорах не означає, що ви відмовляєтеся розуміти точку зору іншої людини, або що ви закриті для дискусій. Зовсім навпаки. Не варто розраховувати на те, що інша сторона переговорів погодиться з вами, якщо ви не будете цікавитись його (її) точкою зору чи аргументами і враховувати їх. Як правило, успішні переговори, вимагають одночасно і твердості, і відкритості.

Пропозиція взаємовигідних варіантів.

Майстерність у винайденні варіантів – найкорисніша якість у переговорах. Однак, у суперечці люди звичайно вважають, що їх позиція правильна, тому їх підхід повинен превалювати. Емоційна захопленість лише однієї стороною справи ускладнює можливість відірватися від проблеми, що необхідно для обмірковування розумних способів задоволення інтересів обох сторін. Цілковита сфокусованість тільки на власних проблемах сприяє тому, що кожний з учасників переговорів переймається винятково своєю позицією, сприймає тільки свої аргументи й ухвалює рішення, виходячи винятково з власних інтересів. Як результат, сторони не можуть прийти до жодного рішення, яке б задовольнило обидві сторони. Тому вміння, яке складно переоцінити, – це вміння знайти взаємовигідну пропозицію.

Завжди прагніть досягти таких рішень, які задовольнили б і партнера. Рішення, у результаті якого інша сторона абсолютно нічого не одержує, гірше для вас, ніж таке, при якому вона відчуває, що одержала певне задоволення своїх інтересів.

Підводячи підсумок рекомендаціям з ведення ділового спілкування, варто ще раз підкреслити необхідність вивчення й врахування психологічних аспектів, щоб можна було вирішувати проблему спілкування раціонально, опираючись на об'єктивні критерії. Знання психологічних особливостей людини дозволить побудувати взаємини так, щоб не допустити появи зайвої емоційної напруженості, виключити прийняття поспішних рішень, що часто призводять до погіршення або розриву відносин.

Створення або використання позитивного настрою переговорів, дружньої атмосфери дозволить організувати спільну розробку численних альтернативних варіантів рішень і зупинитися на тому, який максимально враховує інтереси сторін.

Володіння мистецтвом ділового спілкування часто буває тим важелем, завдяки якому вдається привести переговори до бажаного результату та відстояти власні інтереси.

10.4. ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ

Управління часом (тайм-менеджмент, time management, організація часу) – це технологія організації часу і підвищення ефективності його використання.

Сутність будь-якого явища лежить в його функціях. Отже функціями управління часом, як і взагалі управління, є:

- організація часу;
- планування часу;
- щоденна координація та моніторинг часу;
- контроль часу.

Управління часом – це процес організації та планування кількості часу, який витрачається на різні види діяльності з метою найвищої ефективності та продуктивності, щоденна координація та контроль реально використаного часу. Цей процес передбачає багато інструментів, а саме: планування, розподіл, постановку цілей, делегування, аналіз часових витрат, моніторинг, організацію, складання списків і розстановку пріоритетів. Спочатку управління часом приписувалося тільки бізнесу чи трудовій діяльності, але з часом термін розширився, включивши і особисту діяльність.

В управлінні часом можна виділити наступні окремі процеси:

- Постановка мети. Визначення та формулювання мети (цілей).
- Планування і розстановка пріоритетів. Розробка плану досягнення поставлених цілей і виділення пріоритетних (першочергових) завдань для виконання.
- Реалізація – конкретні кроки і дії відповідно до наміченого плану і порядку досягнення мети.
- Контроль досягнення мети та виконання планів.

Один із шляхів до підвищення ефективності використання свого робочого часу полягає в боротьбі з власною неорганізованістю. Багатьом людям властиво займатися, перш за все, невідкладними справами, тобто, відкладати важливі справи, поки не будуть зроблені термінові справи, вони періодично переживають почуття перевантаження, бачать перед собою масу невирішених життєво важливих завдань. Якщо спочатку ми будемо робити найпростіші і легкі речі, у нас може не залишитися часу на розгляд предметів важких, але важливих, і проблеми такого роду можуть перейти в категорію нерозв'язних.

Нижче наведені й інші нераціональні, хибні, але, нажаль, типові схеми використання часу, характерні для більшості індивідів:

- Спочатку ми робимо те, що нам подобається, а потім те, що нам не подобається.
- Спочатку ми робимо те, про що ми знаємо, як це зробити швидше, а потім те, що ми не знаємо, як робити.
- Спочатку ми робимо найлегше, а потім те, що важче.
- Спочатку ми робимо те, на що у нас йде небагато часу, і тільки потім переходимо до завдань, вирішення яких може виявитися тривалим.
- Спочатку ми розбираємося з чужими вимогами, після чого переходимо до власних проблем.
- Спочатку ми робимо найцікавіше, потім переходимо до менш цікавого.

- Зазвичай ми тягнемо до останнього, після чого приступаємо до справи.
- Ми вирішуємо завдання в порядку їх надходження.

Коли ми керуємося такими принципами, нам не вистачає часу, ми не можемо організувати життя таким чином, щоб ефективно вирішувати поставлені завдання та досягати мети.

Ефективне управління часом не тільки дозволяє людині зробити свій робочий день більш ефективним, але і знімає психологічні перевантаження, які виникають внаслідок нестачі часу і негативно впливають як на продуктивність праці, так і на її емоційний стан.

Існує багато методів управління часом. Зупинимося на декількох відповідно до функцій управління часом.

В площині організації часу лежать три основних питання:

- Чи потрібно робити все, що ми зазвичай робимо?
- Чи можна відкласти деяку роботу?
- Чи все потрібно робити саме нам?

Існують певні методи для з'ясування та розстановки пріоритетів.

Італійським економістом Вільфредо Парето в 1897 році був сформульований принцип, який і був названий на його честь «принципом Парето». Він звучить так: приблизно 20% зусиль і часу достотно, щоб одержати 80% результату. Знаходячи можливості прийняти «реальний» результат замість «ідеального», ви можете заощадити значні ресурси для інших справ.

Цей принцип може застосовуватися в багатьох площинах. Відповідно до цього принципу:

- 20% населення земної кулі володіють 80% всіх світових багатств;
- 20% вихідних продуктів визначають 80% вартості готового виробу;
- 20% клієнтів визначають 80% доходів компанії.

Стосовно практики керування часом принципи Парето можуть бути сформульовані таким чином:

- 80% інформації ви одержуєте з 20% джерел, необхідних для вашої роботи;
- 80% прийнятих рішень укладаються в 20% часу, що ви витратили на різного роду наради;
- 20% вашого робочого часу забезпечують 80% вашої продуктивної роботи, тобто того, що визначає її успіх.

Ви можете знайти для себе чимало корисних ідей, застосувавши принцип Парето у власній роботі. Наприклад, оцініть частину дійсно потрібних книг у шафі, частину корисної інформації в газеті, частину потрібних файлів на диску комп'ютера...

Цей принцип також може бути корисний при установці нормативів і завдань для себе та підлеглих.

Якщо ви зіштовхнулися з проблемою, то подумайте: які 20% причин внесли 80-процентний вклад у виникнення неприємної ситуації? На що ви можете вплинути в даній ситуації, щоб досягти 80-процентного поліпшення?

Отже, корисною порадою може бути така: спочатку вирішить 20% найважливіших завдань, а вже потім – 80% другорядних.

Важливо визнати, що на всі справи часу не вистачить. Але, мабуть, ви можете досягти досить непоганих результатів, добре виконуючи тільки деяку частину справ. Тому варто навчитися «сортувати» справи за ступенем необхідності їхнього виконання, розставляти пріоритети. Тоді ви зможете вибирати, які саме справи варто зробити за доступний вам час.

Запропоноване Дуайтом Ейзенхауером правило є простим допоміжним засобом, особливо для тих випадків, коли треба швидко прийняти рішення щодо того, якому завданню віддати перевагу. Відповідно до цього правила пріоритети встановлюються за такими критеріями, як терміновість і важливість справи. Важливість справи визначається тим, наскільки результат її виконання впливає на ваш бізнес. Терміновість – тим, наскільки швидко треба виконати цю справу.

Залежно від терміновості й важливості Ейзенхауер запропонував 4 категорії пріоритетності справ:

- I. Термінові та важливі справи. Це справи, несвоєчасне виконання яких приведе до значного збитку для вашого бізнесу. За них варто братися негайно й самому їх виконувати.
- II. Менш термінові та важливі завдання. Їх не треба виконувати терміново, вони, як правило, можуть зачекати. Складності тут виникають тоді, коли ці завдання рано або пізно перетворюються в термінові й повинні бути особисто вами вирішені в найкоротший термін. Тому перевірте ще раз ступінь важливості й спробуйте завдання цього типу повністю або частково доручати своїм співробітникам.
- III. Термінові та менш важливі справи. Тут існує небезпека потрапити під «тиранію» нагальності та у результаті цілком віддатися рішенню конкретного завдання, тому що воно термінове. Якщо завдання є не настільки важливим, то воно повинно бути щоразу делеговане, оскільки для його виконання не потрібно яких-небудь особливих якостей.
- IV. Менш термінові та менш важливі завдання. Дуже часто справи цієї категорії залишаються на письмовому столі, і без того заваленому паперами. Якщо ви раптом починаєте займатися цими справами, забуваючи про завдання інших категорій, то вам не слід скаржитися на перевантаження роботою. Навіть ваші підлеглі не повинні братися за завдання цієї групи.

Обидва методи спрямовані на упорядкування життя та на розстановку пріоритетів, але неможливо також управляти своїм часом без його планування. Отже планування посідає особливе місце у тайм-менеджменті.

Планування починається з постановки цілей. Визначаючи цілі, ви концентруєтеся не на тому, що ви робите, а на тому, для чого ви це робите. Це спонукає вас конкретизувати кінцевий результат вашої діяльності. Цілі являють собою виклик і спонукають до дій. Без цілей відсутній критерій оцінки, по якому можна вимірювати витрати праці. Знати свої цілі й послідовно до них йти означає концентрувати свою енергію на дійсно важливих справах, замість того, щоб даремно витрачати свої сили.

Постановка цілей – перманентний процес, оскільки цілі не задаються раз і назавжди. Вони можуть змінюватися із часом, наприклад, якщо в процесі контролю за реалізацією наміченого плану дій з'ясовується, що колишні уявлення були, по суті, неправильними або запити виявилися завищеними або заниженими відбувається перегляд цілей.

Існують певні правила постановки цілей. Щоб поставити цілі, треба думати про майбутнє. Традиційне мислення в рамках окремих завдань небезпечне тим, що можна загубити контроль виконання та пріоритетність. Мислення в масштабах цілей сприяє тому, що деталі підкоряються цілому. Стає ясно, в якому напрямку рухатися, і яким повинен бути кінцевий результат.

Існує п'ять основних принципів постановки цілей: точність визначення, вимірність, досяжність, реалістичність, визначеність у часі.

Процес постановки цілей охоплює три фази:

- пошук мети: чого я хочу?
- ситуаційний аналіз: що я можу?
- формулювання цілей: до якої діяльності я конкретно приступаю?

Дуже важливо домогтися ясності мети. Спробуйте встановити цілі, що можуть бути спрямовані в безпосередні дії. Це безумовна, основоположна передумова успіхів у роботі та в житті!

Приклад:

Як не треба: Я хочу вести більш здоровий спосіб життя. Як треба: Я хочу щодня робити 15-хвилинну пробіжку на свіжому повітрі.

Подібні конкретні, орієнтовані на певні дії цілі можна планувати, наприклад, фіксувати в щоденнику по певних днях або тижнях і реалізовувати поетапно. У письмовому вигляді цілі візуально запам'ятовуються й менш піддані небезпеці забуття. Якщо чітко визначити свої цілі, то вони автоматично набувають обов'язкового характеру: зафіксовані на папері, вони спонукають до систематичного аналізу, повторного огляду й ревізії.

Після того, як ви прояснили для себе питання про особисті та професійні цілі, варто зайнятися аналізом наявних у розпорядженні ресурсів, тобто засобів для досягнення цілей. Визначивши, «куди я хочу?», варто продумати відповідь на питання – «де я перебуваю й чому?».

Згадайте всі свої найбільш помітні успіхи в роботі і в особистому житті. Подумайте, які здібності, знання й досвід були необхідні, щоб досягти цих успіхів? Завдяки яким здібностям ви досягли бажаних результатів? Що ви взагалі можете зробити, тобто яким особистим потенціалом для досягнення своїх цілей ви володієте?

Тепер складіть список своїх найбільших невдач і відзначте, наслідком відсутності яких якостей вони були. Подумайте над тим, як ви у свій час перебороли ту або іншу невдачу. Пам'ятайте: знати свої слабкі місця – значить зміцнювати свої сильні сторони!

Згрупуйте визначені вами достоїнства й недоліки й виділіть дві-три найважливіші сильні й слабкі сторони в різних областях (професійні знання й досвід, соціальні якості, особисті здібності, здібності керівника, інтелектуальні здібності й т.п.).

Тепер ви можете переходити до наступного етапу визначення своїх цілей – до аналізу «ціль – засіб».

У процесі аналізу необхідні для досягнення бажаних цілей засоби (особисті, фінансові, тимчасові ресурси) порівнюються з реальною ситуацією. Для цього зверніться до складеного раніше списку цілей і виберіть п'ять найважливіших. Визначте необхідні для досягнення цих цілей засоби й перевірте, чого ви ще повинні досягти або до чого приступитися, щоб ближче підійти до відповідної цілі.

Кожна мета має сенс тільки тоді, коли встановлені строки її втілення й сформульовані бажані результати. Сформулюйте тепер їх стосовно до своїх бажаних і практичних цілей і перевірте ще раз свої плани з огляду на те, наскільки вони реалістичні. Критерії встановлюєте ви!

Після того, як ваш час організовано та сплановано, треба пам'ятати про щоденну координацію запланованого та контроль часу. Вихідною точкою для координації та контролю часу є облік витраченого часу за допомогою точної письмової фіксації. Це робиться з використанням так званих «щоденників часу». Немає необхідності записувати все, на що йде ваш час, просто відзначайте кожне перемикавання уваги, як описано нижче.

Фіксуйте момент перемикавання уваги, яким би короточасним він не здавався. Наприклад, вас можуть відволікти колеги по роботі, телефонні дзвінки, виклик до керівництва, незаплановані відвідувачі, термінові наради й багато чого іншого. Записуйте ці перемикавання уваги тоді, коли вони відбуваються. Помилково думати, що можна усе пам'ятати та провести облік часу наприкінці робочого дня. Однак, пам'ять – поганий орієнтир, тому такий підхід ніколи не дає достатньо інформації.

Це займе не більше 5–10 хвилин у день. Якщо ж на такий моніторинг йде багато часу, значить ви занадто сильно вдаєтеся в деталі. Використовуйте більше скорочень. Якщо ви користуєтеся комп'ютером, спробуйте вести облік часу у вигляді електронної таблиці, що дозволить автоматично підбивати підсумок по кожному виду діяльності наприкінці дня. Цей моніто-

ринг часу дозволяє ефективно планувати свій час, так як дає повне уявлення про так званих «викрадачів часу». Викрадачі часу – це ті наші дії, на які ми витрачаємо час даремно. Ми рідко замислюємося над тим, скільки часу йде на непотрібні телефонні розмови, на спілкування у соціальних мережах та «сидіння в інтернеті», на «перерви на каву», на те, щоб просто поговорити з колегами, які «зайшли на хвилинку», тощо. Такі хвилини складаються у години марно витраченого життя. У тайм-менеджменті існують певні правила, які допоможуть організувати життя так, щоб використовувати свій час з максимальною ефективністю.

Правило 1. Читайте вибірково. Це відноситься, в першу чергу, до людей, яким за службовим обов'язком доводиться прочитувати дуже багато листів, журналів, газет, книг, брошур, інструкцій і т.д. Усі тексти (за винятком тих книг, які ви читаете в години дозвілля) слід читати приблизно так само, як ви прочитаете газету, тобто пробігати їх очима, зупиняючись тільки на найважливіших місцях. Навіть найбільш важливі матеріали не вимагають дуже уважного читання, оскільки самі значущі їх положення зазвичай наводяться на початку параграфа або розділу. Якщо при цьому ви будете позначати найважливіші місця тексту, при необхідності ви зможете дуже швидко пошукати в пам'яті його зміст.

Правило 2. Привчіть себе складати список завдань на майбутній день. Слід зосереджувати увагу не на тому, що ви хочете зробити, а на тому, чого ви хочете досягти. Це не тільки привчить вас до планування своєї діяльності, але і дозволить вам розвантажити свою пам'ять. (Список повинен бути один, і розміщуватися він повинен на одному аркуші, а не на розрізнених клаптиках паперу).

Правило 3. Все повинно знаходитися у вас на своєму місці. Недотримання цього правила призведе до непродуктивних витрат часу, обумовленим двома причинами: ви будете витрачати час на пошуки потрібної речі, і у вас буде виникати спокуса залишити поточне завдання і зайнятися чимось іншим. Приміром, якщо матеріали, пов'язані з різними проектами, будуть розкидані на столі, ви будете мимоволі перемикатися з однієї теми на іншу.

Правило 4. Присвоюйте всім завданням певні пріоритети. Кожен робочий день слід починати з найважливіших справ, за якими повинні слідувати термінові справи.

Правило 5. Можна займатися кількома тривіальними справами одночасно, але важливу справу слід робити тільки одну за раз. Ви можете заощадити чимало часу, займаючись одночасно декількома простими або звичними справами. Це правило дозволяє менеджерам звільнитися від гніту тривіальних проблем і завдань за порівняно короткий час (скажімо, ви можете підписувати листи, не перериваючи розмови по телефону). Якщо ж ви будете займатися посправжньому серйозною проблемою, вам слід на час залишити всі інші справи.

Правило 6. Складіть список невеликих справ, на виконання яких у вас піде 5-10 хвилин. Це дозволить вам належним чином використовувати невеликі вікна, якими зазвичай наповнений ваш робочий день (очікування початку засідання, час між зустрічами, телефонна розмова і т.п.). Важливо, щоб виконання цих невеликих справ не заважало вашій роботі над вирішенням високо пріоритетних завдань.

Правило 7. Розбивайте великі проекти на частини або етапи. У цьому випадку вони вже не будуть придушувати вас своїми масштабами, терміновістю або значущістю. Відчуття, що завдання занадто велике, обернеться відчуттям перевантаженості і розгубленості.

Правило 8. Виявляйте 20% завдань, які представляються вам найбільш вирішальними. Відповідно до закону Парето, тільки 20% робіт забезпечують досягнення 80% результатів. Звідси дуже важливо визначити, які завдання складають ці найбільш важливі 20%, і витратити основну масу вашого часу на них.

Правило 9. Присвячуйте найважливішим питанням кращі часи роботи. Не витрачайте цей час на звичні справи. Рутинними справами краще займатися тоді, коли ви відчуваєте втому, ваша увага притупилося або коли ви не відчуваєте себе бадьоро. Час, протягом якого ви особливо енергійні і зібрані, слід приділяти найважливішим і терміновим справам.

Правило 10. Відведіть певний проміжок часу протягом дня, коли інші не матимуть доступу до вас. Використовуйте цей час для вирішення завдань або для їх обдумування. Багато хто з нас схожі на маріонеток, яких смикають за мотузки абсолютно незнайомі і неорганізовані люди – «викрадачі нашого часу». Не дозволяйте іншим людям без крайньої необхідності порушувати кращий час, що відводиться вами для здійснення найвідповідальнішої роботи. Ви самі повинні управляти своїм кращим часом.

Правило 11. Не відкладайте на «потім». Якщо ви будете виконувати всі справи своєчасно, вони не зажадають від вас зайвого витрачання часу і сил. Зрозуміло, необхідно стежити і за тим, щоб рутинні, сьогохвилинні справи не затуляли від вас по-справжньому важливих завдань і цілей.

Правило 12. Ведіть журнал обліку свого часу. Це – одна з найкращих стратегій управління часом. Робіть відповідні записи достатньо часто і регулярно, однак не настільки часто, щоб ця процедура породжувала у вас почуття невдоволення.

Правило 13. Плануйте в рамках конкретних термінів. Це допоможе вам використовувати свій час більш розумно. Якщо ви не ставите часових меж, робота може тривати довше, ніж потрібно.

Правило 14. Намагайтеся присвятити час очікування чомусь корисному. Дослідники встановили, що близько 20% свого часу в середньому людина витрачає на очікування. Цей час ви можете присвятити читанню, плануванню, підготовці, повторенню, перегляду та іншим видам діяльності, які можуть сприяти виконанню вами своєї роботи.

Правило 15. Відведіть певний час для розгляду серйозних питань. Оскільки прості речі можуть затулити собою важливі проблеми. Відмова відповідати на листи або переглядати пресу до настання певної години дозволить вам зберегти існуючі пріоритети.

Правило 16. Візьміть за правило вирішувати остаточно протягом робочого дня хоча б одну проблему. Якщо ви підійдете до кінця робочого дня з відчуттям незавершеності жодного завдання (навіть на яке не витрачається багато зусиль), у вас зросте відчуття перевантаження і стресу через дефіцит часу. Остаточне рішення ж проблеми, навпаки, викличе у вас полегшення і сприятиме зняттю стресу.

Правило 17. Розплануйте особистий час. Вам необхідно повністю на якийсь час забути про вантаж проблем і побути наодинці з собою. Цей час можна присвятити плануванню, визначенню пріоритетів, медитації або звичайній релаксації. Подібна діяльність, крім іншого, сприяє підтримці рівня вашої самооцінки.

Правило 18. Не дозволяйте собі турбуватися про що-небудь тривалий час. Дозволяйте собі відчувати занепокоєння з приводу тих чи інших питань тільки в певні години роботи. Завдяки цьому ви зможете зберегти ясність свідомості і сконцентруватися на вирішенні актуальних завдань. Навчитися цьому непросто, однак контроль над «часом для неспокою» дозволить вам більш грамотно використовувати свій час і звільнитися від стресу.

Правило 19. Фіксуйте на папері свої довгострокові цілі. Це зробить ваші дії більш послідовними. Відсутність ясних цілей неможливо компенсувати ні компетентністю, ні організаційністю. Довготривалі цілі, будучи записаними, стануть для вас зримим орієнтиром.

Правило 20. Постійно підвищуйте ефективність використання свого робочого часу, і це стане стилем вашого життя.

Перелік рекомендованих джерел до Теми 10

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – М., 1988.
2. Берне Р. Развитие Я – концепции и воспитание. – М., 1986.
3. Егидес Аркадий. Как разбираться в людях, или Психологический рисунок личности. – М.: АСТ – Пресс. – 2006.
4. Карнегі Дейл. Як завойовувати друзів та впливати на людей. – Харків: ВАТ «Харків, книж. ф-ка ім. М.В. Фрунзе», 2005.
5. Кибанов А.Я. Правила проведения переговоров: поэтапное руководство, – - Центр дистанционного образования «Элитариум», 2007, http://www.elitarium.ru/2007/04/16/pravila_provedenija_peregovorov.html
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. / Под общ. ред. Г.А. Балла и др. – М., 1999.
7. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. – СПб., 1999.
8. Пиз А. Язык телодвижений: Пер. с англ. – Новгород, 1992.
9. Уэттен Дэвид А. «Принципы разумного управления временем», Центр дистанционного образования «Элитариум», 2008, http://www.elitarium.ru/2008/11/05/principy_upravlenija_vremenem.html,
10. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Навчальний посібник рекомендовано МОН України. – К.: Центр учбової літератури. – 2008.

Питання для самоперевірки до Теми 10

1. Що включають в себе типові кваліфікаційні вимоги до аварійних комісарів у сфері аг-рострахування?
2. Перерахуйте основні принципи діяльності аварійного комісара.
3. Розкрийте суть відповідальності аварійного комісара перед суспільством та перед клієнтом.
4. Перерахуйте основні принципи етичної поведінки аварійного комісара.
5. Розкрийте суть принципу об'єктивності як принципу етичної поведінки аварійного комісара у сфері аг-рострахування.
6. Розкрийте суть принципу професійної компетентності як принципу етичної поведінки аварійного комісара у сфері аг-рострахування.
7. Розкрийте суть принципу конфіденційності як принципу етичної поведінки аварійного комісара у сфері аг-рострахування.
8. Які є основні умови встановлення ефективних взаємозв'язків між аварійним комісаром та сільськогосподарським виробником?
9. Які засоби попередження виникнення конфліктних ситуацій під час роботи аварійних комісарів в аг-рострахуванні Ви знаєте?
10. Що таке конфлікт, які його основні елементи?
11. Чи характеризує конфліктогенна та синтонна типи поведінки?
12. Назвіть базові класифікації та типології конфліктів.
13. Охарактеризуйте динаміку розвитку конфлікту.
14. Що таке внутрішні та зовнішні передумови конфлікту? Що таке превентивна психологія конфліктів?
15. Які є способи пом'якшення конфліктів?
16. Назвіть правила активного слухання.
17. Які б ви дали поради тому, хто говорить під час конфлікту?

18. Які функції конфліктів ви знаєте? Чи відіграють конфлікти тільки негативну роль, або ж мають ще і позитивні функції?
19. Які рекомендації щодо безконфліктної поведінки?
20. Які основні етапи ведення переговорів ви знаєте?
21. Чому підготовка до переговорів є одним з найважливіших етапів?
22. Які основні проблеми постають під час переговорів?
23. Яких правил варто дотримуватися для проведення успішних переговорів?
24. Що таке управління часом?
25. Які основні два принципи є основними при управлінні часом?
26. Які типові схеми використання часу, характерні для більшості людей, заважають ефективному використанню часу?
27. Охарактеризуйте методи управління часом. Які з них є найбільш важливими для аварійних комісарів?

Про Проект «Розвиток агрострахування в Україні»

Проект, що здійснюється Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) у співпраці з Канадським агентства міжнародного розвитку (CIDA), покликаний сприяти розвитку сектору страхування у сільському господарстві України. Працюючи в тісній співпраці з ключовими зацікавленими міністерствами і відомствами та приватними структурами, проект допомагає вдосконалити законодавчо-нормативну базу, що регулює агрострахування, та посилити спроможність страхових компаній надавати страхові послуги сільськогосподарським товаровиробникам. Крім того, проект у рамках пілотної програми працюватиме безпосередньо з сільгосптоваровиробниками.

Більш детальна інформація на веб-сайті: www.ifc.org/ukraine/ag-ins

Про IFC

IFC, член Групи Світового банку, є найбільшим глобальним інститутом розвитку, що фокусує свою діяльність виключно на приватному секторі. Ми сприяємо сталому економічному зростанню країн, що розвиваються, фінансуючи інвестиції, надаючи компаніям та урядам консультативні послуги та мобілізуючи приватний капітал на міжнародних фінансових ринках. У часи глибокої економічної невизначеності в усьому світі, у 2011 фінансовому році ми допомагали клієнтам створювати нові робочі місця, покращувати екологічні показники діяльності та підтримувати місцеві громади. При цьому, обсяг наших інвестицій за цей рік виріс до рекордних за всю історію майже \$19 мільярдів доларів США.

Додаткова інформація: www.ifc.org

Про CIDA

Канадське агентство з міжнародного розвитку (CIDA) – це структура Уряду Канади, покликана підтримувати стале зростання в країнах, що розвиваються, задля зменшення бідності та сприяння тому, щоб світ став більш безпечним, справедливим та заможним. Одне із завдань CIDA полягає у тому, щоб, працюючи в країнах з перехідною економікою, стимулювати їх зростання шляхом сприяння підвищенню самозабезпечення місцевого населення та мобілізації наявних ресурсів. CIDA підтримує проекти технічної допомоги в багатьох країнах по всьому світу.

Детальна інформація: www.acdi-cida.gc.ca

